

III. BÉLA

MAGYAR KIRÁLY EMLÉKEZETE

DICSŐSÉGESEN URALKODÓ UTÓDJA

I. FERENCZ JÓZSEF

CSÁSZÁR ÉS APOSTOLI KIRÁLY LEGMAGASABB SEGÉLYÉVEL

A MAGYAR KORMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

FORSTER GYULA

MINT A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGÁNAK MÁSODELNÖKE
ÉS A KORONÁZÓ TEMPLOM ÉPÍTÉSI BIZOTTSÁGÁNAK ELNÖKE

BUDAPEST

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA

1900

III. BÉLA

MAGYAR KIRÁLY EMLÉKEZETE

ÁRATLAN lelkesedést, országos örömet és a legmélyebb hála érzelmeit keltette föl dicsőségesen uralkodó királyunk minden magyar szívében, midőn báró BÁNFFY DEZSŐ miniszterelnökhöz 1897 május 25-én intézett kéziratában kijelentette, hogy ősei: III. Béla és hitvese földi maradványainak örök nyugalomra helyezése iránt közvetlenül kíván gondoskodni.

Királyi szavak idézték emlékezetünkbe azt a köteléket, mely az Árpádok fejedelmi házát, már III. Béla leánya Constantia és unokája Szent Erzsébet által, a Habsburgokkal kapcsolta össze.

Midőn királyunk e kapocsban reá mutatott a nemzetnek az uralkodóház iránt való hűségére, melyet az első király fejére

tett koronából kiáradó jogutódlás szentsége örök fénnyel övez, egyúttal megjelölte a nemzetnek és uralkodó házának az érzelmekben való azt a közösséget, mely mind a kettő boldogságának biztos útmutatója, mert az érzelmek e közössége az ország multjának nagy eseményeiből, ezredéves fennállásából, a nemzet örömeiből és viszontagságaiból folyó tanulságokban és ezek átértésében gyökerezik.

«Azon kegyelet által indítatva — így szól királyunk — melylyel elődeim emléke iránt viseltetem, felhívom Önt, hogy boldog emlékü III. Béla király és hitvestársa Antiochiai Anna királyné tetemeinek az itteni koronázási templomban czélba vett nyugalomra helyezése, valamint ugyanott egy méltó síremlék felállítása iránt haladéktalanul intézkedjék, megjegyezvén, hogy a síremlék költségeit magánpénztárámból viselendem.»

Már több mint 700 éve, hogy a nagy király szelleme őseihez tért az örökkévalóságba.

Földi maradványait Fehérvárott Szent István bazilikája fogadta kebelébe.

Az egyház elpusztult, de 652 éven át híven megőrizte azokat szentelt földje, melynek színén kőkövön nem maradt a szent király alkotásából.

Ki sejtette, hogy a bazilika alól, királyaink elpusztított temetkező helyéről, valaha még új remény, új élet fog támadni!

És íme, akkor, midőn a népek tengerén a pusztító vihar hullámai a nemzet hajóját elmerüléssel fenyegetik, megnyílnak a királyi sírok. Árpád koronás utódjainak egyik leghatalmasabb alakja lép ki márványkoporsójából. E király III. Béla. Az a fejedelem, ki a magyar államnak ma is fennálló hatalmi kereteit kijelölte és megvetette.

Nem isteni akarat támasztja-e föl halottaiból az ő hatalmas alakját és nem isteni Gondviselés intézkedik-e, midőn dicsőségesen uralkodó utódja ötven év múlva akkor helyezi őt új sírban nyugalomra, miután nemzetét állami fennállása második évezredének biztos révébe vezette.

Az új évezred koronázó templomában most már nyugton alhatik a nagy király. Új sírban, újra nyugalomra leltek hamvai. És e nyugalomból, az új évezred első koronás királya által ősenek állított e síremlékből a megnyugvás érzete, a jövő reménye árad ki a nemzetre.

*

E síremléken kívül III. Béla emlékezetét szenteli meg a jelen irodalmi mű is, mely az ő halálának 704-ik évfordulójára jelenik meg.

A mű kiadására felséges királyunknak az a legmagasabb intézkedése szolgáltatta az alkalmat, melylyel elrendelte, hogy királyi elődének hamvai a koronázó templomban temetessenek el.

Ezt a királyi intézkedést kívánta dr. WLASSICS GYULA vallás- és közoktatásügyi miniszter megörökíteni, midőn III. Béla és hitvese temetési ünnepségei alkalmából, díszes munka kiadását határozta el és e célra 1897. évi december 5-én kelt leiratában 3000 frtot engedélyezett.

«Kivánatosnak tartanám, így szól a miniszter, hogy e munka — ha nem is lenne nagyméretű — az alkalom jelentőségének megfelelő tudományos, irodalmi és művészeti színvonalon álljon.»

A hivatottak fognak ítélni arról, hogy mennyiben sikerült a ministertől kívánatosnak mondott színvonalat elérni.

Buzgó törekvésem volt, hogy a munka méltó legyen ne csak a tárgyhoz, hanem méltó legyen ahhoz a királyi szóhoz is, mely III. Béla síremlékének felállítását elrendelte, majd megengedte azt is, hogy a síremlékre szánt kegyeletes adományából fenmaradt rész a jelen mű kiadására fordíttassék.

Éreztem a terhet, mely a mű szerkesztésével reám hárult. E teher azonban csak öröm és kitüntetés lehetett.

És ha ettől mégis szabadulni óhajtottam, ennek egyetlen indító oka az vala, hogy az enyéimnél biztosabb kezekbe kívántam fektetni a mű sikerét.

Megnyugvásomra szolgál azonban, hogy a szerkesztés hiányait bőven ellensúlyozza azoknak az íróknak érdeme, kik kérésemre, tudományuk gazdag tárházából merített dolgozataikkal biztosították az emlékkönyv sikerét, beltartalmának oly gazdagságát, mely kimeríti azt az anyagot, melyből III. Béla alakját és uralkodása alatt az ország közállapotait megismerhetjük.

A tudósok mellett azoké a nagylelkű pártfogóké az érdem, kik az adatok és a művet díszítő képek megszerzése tekintetében kegyes segédkezésükre méltattak.

Mély hálámat nyilvánítom SÁNDOR, Szerbia királya iránt, ki Miroslav hercegnek az Athos-hegyen III. Béla szövetségesétől, Nemánya szerb fejedelemtől alapított hilandari kolostor ajándékából, 1896. évben, az ő birtokába jutott és fejedelmi költséggel hű másolatban kiadott XII. századi evangeliariumában levő diszítések s kezdőbetük felhasználását megengedte.

Forró hálával adózom VASZARY KOLOS, az ország bíboros hercegprimásának, gróf SCHÖNBORN FERENCZ prágai bíboros érseknek, ZALKA JÁNOS győri, STEINER FÜLÖP székesfehérvári püspököknek, kiknek közbenjárása vagy engedélye által, egyrészt IV. Béla leányainak földi maradványaira és az ezeket tartalmazó kőkoporsóra nézve részletes adatok birtokába juthattam, másrészt Szent Istvánnak a prágai székesegyház kincstárában őrzött kardjáról és Szent László királynak a győri székesegyház egyik oltárán álló s a szent király koponyáját magában foglaló mellszobráról pontos másolatokat készíttethettem.

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy dr. FRIND VENCZEL és SCHARWORTH FLÓRIÁN a prágai székesegyház kanonokjai a legnagyobb készséggel segédkeztek, midőn Szent Istvánnak őrizetükre bízott kardjáról ECKERT HENRIK udvari és kamarai fényképésszel fényképi és színes felvételeket készíttettek és dr. NEUWIRTH KÁROLY prágai német egyetemi tanár e felvételeket a kard leírásával egészítette ki. Hasonló előzékenységgel járt el a győri székeskáptalan is és KAPUY ELEK székesegyházi sekrestyeigazgató.

A munkát díszítő képek között a legfőbb érdeklődéssel bírnak István király, Gizella és Imre alakjai a koronázási palástról, valamint a Mánuel császárt és hitvesét Máriát ábrázoló képek a vatikáni könyvtár egyik kódexéből. — Az első felvételét okányi SZLÁVY JÓZSEF koronaőr nagy szívéssége és készsége tette lehetővé, ki két napot engedett a felvételek és leírás elkészítésére.

Mánuelnek és Máriának a vatikáni könyvtár 1176. számú görög codexében levő arcsképeire THALLÓCZY LAJOS udvari tanácsos figyelmeztetett. Az ő érdeme, hogy e ritka becsű képpel díszíthettük a jelen művet.

FRAKNÓI VILMOS püspök szíves közvetítésére a könyvtár igazgatója, EHRLE FERENCZ S. J. erről a művészi becsű nevezetes emlékről a legnagyobb előzékenységgel fényképet és színes másolatot készíttetett és bocsátott rendelkezésemre. Ezzel hálára kötelezte mindazokat, kik e kép szemléletében gyönyörködve méltányolni tudják, hogy a könyvtárba zárt ez a mű az érdeklődők előtt most már tágabb körökben is ismeretessé válhatik.

Köszönetünket fejezzük ki SERVOIS, a párisi Archives Nationales igazgatójának s különösen BERGER ILLÉS az Ecole des Chartes tanárának, ki a Chastillon-család címerére és a ciszterci rend anyazárdáira vonatkozó pecsétek gipszmásolatait, DELISLE LIPÓT, a párisi Bibliothèque Nationale igazgatójának, ki III. Béla jövedelmei kimutatásának, valamint Peire Vidal troubadour képeinek és Imre királyt dicsőítő dalának fac-similé-it volt szíves elkészíttetni és rendelkezésünkre bocsátani, továbbá MEYER ARTHUR, az Ecole des Chartes igazgatója és a Collège de France tanárának és nádudvari GYÖRY ÁRPÁD cs. és kir. udvari levéltárnoknak, kik közül az első Vidal provençal versét mai francia nyelvre fordította, az utóbbi pedig III. Béla második hitvese, Margit királyné és II. Henrik angol király között kötött szerződés fényképi másolatát Angers-ből megszerezte.

Elmulaszthatatlan kötelességünk köszönetet mondani PATÉ LUCZIÁN, a szépművészeti minisztérium történelmi emlékei osztálya főnökének, kinek szíves közvetítése mellett külügyministerünk és párisi nagykövetünk kezdeményezésére a francia kormány engedélyt adott, hogy Róbert Károly nővérének, Magyarországi Klementinának St. Denis-ben, a régi apátsági templomban őrzött eredeti sírszobráról, továbbá a chartres-i székesegyház királykapuja fölötti tympanonban Krisztust, a négy evangelista jelvénye közt ábrázoló domborműről, a párisi trocaderoi összehasonlító szobrászati múzeumban levő gipszöntvények után, másolatok készíttessenek, a melyek jelenleg, mint a felállítandó szépművészeti múzeumnak átengedett tárgyak, a M. N. Múzeumban őriztetnek.

Köszönettel kell megemlékeznem BERTHA SÁNDOR, Párisban tartózkodó hazánkfiáról is, ki szorgos utánjárásával segítette ez ügy elintézését.

Elismerés illeti meg SCHLUMBERGER GUSZTÁV-ot, a francia Institut tagját, ki III. Béla apósáról, Châtillon Rajnaldról írott művének s az abban közlött rajzoknak tetszés szerint való felhasználását megengedte.

Végre különös köszönettel tartozunk WALTER GYULA esztergomi kanonok, a hercegprimás és esztergomi érsek irodaigazgatójának.

A III. Béla alatt, Jób érsek által, az esztergomi várban újra épített bazilika: a «Szép templom» díszkapujának leírását csak MÁTHES-nek — bár igen értékes — művéből¹ ismertük, de a ki már a kaput nem látta s csakis a szétszórta heverő darabokból szerkeszthette meg a kapuzat rajzát s korábbi adatokból állíthatta össze annak leírását. Vissza kellett tehát menni az eredeti forrásra.

MÁTHES az íróktól sokszor idézett munkájában és még előtte BARANYAY FERENCZ, ki 1820-ban² megjelent művében így szól: «maguk a templom ívezeteinek és széleinek felírásai, melyeket már ledöntve és földön fekvé láttunk», többször hivatkoznak SZÉLESS GYÖRGY-re, az esztergomi káptalan beneficiusára, ki a templom romjairól leírást készített. BARANYAY különösen meg is említi, hogy SZÉLESS, «midőn . . . Barkóczy Ferencz érsek parancsára a még kiálló maradványok leromboltatnának», az esztergomi érseki nyomtatónál a templom kapujának felírásait kiadta azokból a féléjegyzésekből, melyeket a romokról készített.

Nagy fontossággal bírt, hogy miután az 1820 és 1827. években még meglevő, bár széthányt műrészek elvesztek, ismerjük azokat a leírásokat, melyeket a szemtanú szerkesztett. WALTER GYULA kanonokhoz fordultam. Az esztergomi érseki levéltárban foganatosított kutatások napfényre hozták SZÉLESS GYÖRGY-nek 145 lapra terjedő s 1765-ben készült leírását (*Rudera Ecclesiarum . . . In arce Strig. existentia descripta . . .*) a várban létezett két templomról, melyek egyike Sz. Adalbert, másika Sz. István vértanú tiszteletére volt szentelve.

A rendkívül becses kézirat tehát megvolt, de hiányzott még a nyomtatásban megjelent mű. Ezt NÉMETHY LAJOS, az esztergomi fő-egyházmegye könyvtárnokának szives kutatásai emelték ki a homályból.

SZÉLESS kéziratának megszerzése rendkívül becses volt, mert az eddig megjelent ismertetések: IPOLYI ARNOLD-nak 1863 jan. 17-én a M. T. Akadémia közülésén «Magyarország középkori szobrászata emlékei» cím alatt tartott felolvasása,³ HENSZLMANN IMRÉ-nek⁴ és dr. CZOBOR BÉLA-nak cikkei⁵, csak MÁTHES művének a 66—75. §§. után (35—38. l.) készült kivonatait tartalmazzák. SZÉLESS műve tette

¹ *Veteris arcis Strigoniensis . . . Descriptio Auctore Joanne Nep. Máthes. Strigonii, 1827.*

² *Disquisitio Notitiarum Antiquarum Liberae Regiaeque Civitatis Strigoniensis et Arcis Archi-Episcopalis Nominis Ejusdem Scripsit Franciscus Baranyay. Pesthini. Th. Trattner 1820. 24. l.*

³ *Ipolyi* kisebb művei I. k. 96—101. l.

⁴ Magyarország ókeresztény, román és átmenet stílú műemlékeinek rövid ismertetése 1876.

⁵ A Keresztény Múarchaeologia Encyclopaediája. 1883. II. füz. 183—184. l. 248—252. l. E mű a templom alaprajzát azonban nem Máthes, hanem Henszlmann után közli. A Máthes által adott alaprajz Hartmann Antal, gróf Barkóczy primás építőmesterének felvételei alapján készült és világosan mutatja, hogy a főkapunak csak egy nagy és nem három nyílása volt.

lehetségessé az esztergomi bazilika porta speciosájának alapos leírását, mint azt a jelen mű egyik czikke tárgyalja.

SZÉLESS kéziratának megszerzése még más szempontból is fontos volt.

A pécsi püspökség állandó felszereléséhez tartozott egy olajfestmény, mely templomkaput ábrázolt. A kapuívezetnek MÁTHES művében következőleg közlött felírása: «Mentem sanctam, spontaneam, honorem Deo, et Patriae liberationem» és ugyancsak MÁTHES munkájában adott rajza utalt arra, hogy ez az esztergomi bazilika kapuja.

A III. Bélára vonatkozó emlékműben nem hiányozhatott Jób érsek alkotásából a — legalább írásban és képben — fenmaradt nevezetes kapu ismertetése; az olajfestmény megszerzése végett tehát Pécsen tettem lépéseket. A kérdezősködés azonban csakhamar kiderítette, hogy a mű DULÁNSZKY püspök ajándékából Esztergomba, a mai Simor-képtárba jutott, honnan azt lemásolásra nagy készséggel át is engedték.

SZÉLESS GYÖRGYNEK nagy szeretettel, lelkiismeretességgel és gonddal írt munkájából örömmel állapíthattam meg, hogy a képet KLIMÓ, esztergomi kanonok készítette, ki azt, midőn pécsi püspökké kineveztetett, magával vitte székhelyére és így került e — tárgyánál s a részletek pontos lemásolásánál fogva becses emlék — a pécsi püspökség állandó felszereléseinek jegyzékébe.

A mű ekként, keletkezésére s birtokosára nézve kétségtelen világosságba helyeztetvén, még csak az lett volna kíváncsi, hogy magának a képnek részletes leírását is megszerezhessem. Azt ugyanis, hogy a festménnyel egyidejűleg ezzel megegyező leírás készült a kapu részleteiről is, kétségtelenné tették azok a számok, melyekkel a képen a műrészletek megjelöltek.

A pécsi püspök, HETVEY SÁMUEL a legnagyobb szívesseggel intézkedett a leírás kikerestése iránt. Sajnos, a kutatások eredményre nem vezettek. A leírásnak nem lehetett nyomára jutni. Ennek hiánya azonban még sem csonkítja azt az örömet, hogy a III. Bélára vonatkozó mű alkalmat adott Jób érsek bazilikájáról, a fentnevezett férfiak buzgó fáradozása mellett, oly adatokat emelni ki a homályból, melyek lehetőségessé tették a bazilika porta speciosájának részletes ismertetését és fogalmat nyújtottak arról a nagyszerű alkotásról, melyet a százados hagyomány «Szép templom»-nak nevezett.¹

*

A mi a művet díszítő képeket illeti, külön tábla 13 van. Ezek között kettő autotypia, a többi pedig chromotypia. Az utóbbiak közül a Mánuel és Máriát ábrázoló kép 11 színnel, Szent László ereklyetartó mellszobra 6 színnel, az Istvánt, Gizellát és Imre herceget ábrázoló képek 9 színnel vannak nyomva és méltán dicséretére válnak ANGERER és GÖSCHL-nek, kik a clichéket készítették, valamint HORNYÁNSZKY VIKTOR-nak, ki a képeket nyomtatta.

A cliché számára szükséges képeket GROH ISTVÁN, az iparművészeti iskola tanára és az egyik rajzot ÁGOTHA IMRE, főreáliskolai tanár készítette.

A szövegbe nyomott díszítmények száma 241.

Ezekből 13 színes chromotypia, 224 ábrának pedig részint alnyomata van, részint színes vagy egyszerűen fekete nyomás.

¹ A képről természetes nagyságban fényképi másolatot készítettem, mely a műemlékek orsz. bizottságának levéltárában őriztetik.

Ezekon kívül négy ábra háromszinű nyomás WEINWURM ANTAL fényképésztől.

Kivéve néhányat, az összes ábrák eredeti, a jelen munka számára újonnan rendelt clichék után készültek.

A díszítéseket és a kezdőbetűket, három kivételével, Miroslav herczeg evangeliariumából és Márk krónikájából vettük.

Meg kell még emlékeznünk a mű bekötéséről is, melynek román díszítésű keretét alul és felül a kettős keresztes állami címér, illetőleg a szent korona, két oldalt pedig az Árpádok és a Châtillonok családi címere ékíti. Ennek rajzát FÖRK ERNŐ felső építő-ipariskolai építésztanár készítette. Királyunk példánya aranyozott ezüsttel és sodrony-zománczczal díszített. A kivitel HIBJAN SAMU, az orsz. kir. iparművészeti iskolában az ékszerészet és zománczozás segédtanárának műve.

A bőrbe kötött díszpéldányokon a rajz metszve van. Készítője FISCHHOF JENŐ.

A többi példányok kötése vászon, domború nyomással. Maga a kötés különben egyenlő a díszpéldányokéval. E példányokat GOTTERMAYER NÁNDOR készítette.

*

Miután ismertettük, hogy kiknek közreműködése tette lehetségessé a III. Béla emlékezetének szánt díszmunka közzétételét, szólanunk kell annak tartalmáról is.

Dr. WLASSICS GYULA, vallás- és közoktatásügyi minster fent idézett leiratában akként állapította meg azt, hogy a mű mindenekelőtt a sírbahelyezésre vonatkozó királyi elhatározást, a III. Béla tetemeinek felfedezésére, viszontagságaira vonatkozó adatokat, kortörténeti értekezés és a síremlék terve és leírása kíséretében tartalmazza.

Az egész mű központja III. Béla. Az ismertető cikkek Fehérvárról, Szent István bazilikájából indulnak ki, hol földi maradványait megtalálták és a budavári koronázási templomban végződnek, hol azokat újra eltemették. E keret tartalmazza a cikkeket, melyekből megismerjük III. Béla és hitvese családját, Bélát mint királyt, ki által a magyar állameszme azt az alakot nyeri, melynek körvonalaiban az, a Habsburgok jogara alatt, a jogi vagy a tényleges állapot szerint ma is jelentkezik.

A magyar állameszmét a szent korona fejezi ki, melyet eredetileg a fehérvári bazilikában őriztek a koronázási paláttal együtt, mely mint miseruha István és Gizella ajándékából jutott a koronázó egyházba. Külön cikk ismerteti hazánknak e két drága kincsét.

Folytatólag megismerjük az ország közművelődését Béla alatt. Cancelláriáját, pénzrendszerét, építő művészetünk főalkotását, az esztergomi templomot.

A következő cikkek Bélának és hitvesének, az Árpádok házából a nemzeti kegyelet számára fennmaradt tetemeit ért viszontagságokról, továbbá a velük eltemetett királyi jelvények és ékszerekről szóló ismertetéseket tartalmazzák.

Az emlékkönyv keretébe még más cikkeket is illesztettünk be.

Nincs Európában régi uralkodócsalád, melynek tagjai III. Béla leányági ivadécai közé nem tartoznának. Közérdekűnek tartottuk, hogy egyik cikk legalább fővonalai szerint ismertesse azt a leszármazást, a melynek révén Európa uralkodóházai az Árpádokkal vérségi összeköttetésbe jutottak s a mely összeköttetés arról tanúskodik, hogy mennyire iparkodtak Európa fejedelmei a magyar királyokkal családjaikat házasság útján vérségi kapcsolatba hozni.

Külön cikkben, melyet három fejezetre osztottunk, adtunk helyet azoknak az emlékeknek, melyek sajnos, csak kis számban maradtak még fenn királyainknak és családjuk tagjainak elpusztult sírjaiból.

Elsőnek szólunk ezek között Váradról, valamint László királyról és méltán! Váradon volt királyaink második temetkező egyháza.

László az Árpádok házának István után első alakja, a keresztény lovagok példányképe és az az ereklyetartó, melyben szent koponyáját a győri székesegyházban őrzik, a szent korona és a koronázó palást után drága emlékeink legbecsesebbje.

A cikk többi részei azoknak az emlékeknek leírását tartalmazzák, melyek itt-ott a hazában vagy a külföldön még fenmaradtak és a melyeknek együttes ismertetésbe foglalásával annak a kegyeletos érzésnek óhajtottunk adózni, melylyel az ősök emlékét ápoljuk.

*

A mű, mint említő, befejezését természetesen a budavári koronázó templomban találja, hol Bélát az ő királyi utódja és nemzete másodszor temettette el. Hosszasabban kellett szólni a koronázó templomról nemcsak ezen az alapon, hanem azért is, mert épen a koronázási templom hazánk az a nevezetes építészeti emléke, melylyel a műemlékek fentartásának s helyreállításának rendszeres munkáját a kormány, királyunk uralkodásának negyedszázados évfordulójára, 1873-ban megkezdte. A helyreállítás befejezése, mely összeesik az ország ezeréves fennállásának és III. Béla eltemetésének országos ünnepeivel, szükségessé teszi, hogy a koronázási templom, melyet a helyreállítás megindítása alkalmával a kormány saját, közvetlen kezelése alá vett, visszabocsáttassék a kegyúr: Budapest székesfőváros kezeibe. Az átadás helyes alapon azonban csak akkor történhetik, ha ismerjük a régi állapotot és a helyreállításnak egymásra következő szakait, melyek a mai állapotra vezettek.

A III. Béláról szóló műben ennél fogva ismertetni kellett nemcsak magát az emléket, mely az ő tetemeit befogadta, hanem azt a templomot is, melynek helyreállítása az ő királyi utódja által állított síremléssel kiegészítést nyert.

Székesfehérvár, Buda.

Szomorú és dicső emlékekkel teljes két nagy név az ország történetében.

Székesfehérvárnak a magyar keresztény királyság symbolumává lett bazilikája, hol királyaink Szent István koronáját a szent kenettel országuk kormányzására vették és a hol a földi élet harczi után az örökkévalóság hazájának mennyei koronáját várták, elpusztult.

Székesfehérvárral letűnt a magyar királyság napja. De a mi Szent István városában leáldozott, újra felvirradt a magyar királyság napja Budán, mert Szent István utódja, dicsőségesen uralkodó királyunk a nemzet fennállása ezredéves időszakának alkonyán Budát, Hunyady Mátyás királyi székhelyét, az új ezredév koronázó városává és abban koronázó templommá, a magyarok Nagyasszonyának a 150 éves török uralom és a számtalan ostrom alatt csodálatosan fenmaradt egyházát avatta.

Hazánk építőművészetének alkotásai közt e templom az első műemlék, melynek régi fényébe s állapotába való visszaállítását királyunk elrendelte s mely királyi ősei iránt való kegyeletos intézkedésből III. Bélának és hitvesének, királyaink székesfehérvári koronázó és temetkező templomában hét század előtt elhelyezett tetemeit nyugalomra fogadta.

Legyen e templom, melyhez oly jeles királyaink vallás- és mű-szeretetének emléke fűződik és a mely immár az új évezrednek koronázó egyháza, melynek falai közt Szent István koronájának dicsőségesen uralkodó királyunk felszentelt fejére tétele a nemzet szebb jövőjének, a hanyatló évezred alkonyán az új évezred biztató hajnalának záloga lett és az ehhez fűzött reményeket, hála az ő bölcseségének, nem remélt és nem sejtett mérvben meg is valósította: évszázadok végtelen során át világra szóló hirdetője az ő dicső uralkodásának, az ország, a nemzet és királyi háza gyarapodásának, hatalmának, boldogságának.

És adja a Mindenható, hogy e templom az új ezredévben is, újra tanuja legyen annak a dicsőségnek, melyet a magyar korona az európai államok élén akkor árasztott nemzetünkre, midőn államiságunk e szent jelvénye, Anjou-házi királyaink alatt, először övezte Árpád és Habsburg Rudolf unokájának homlokát.

FORSTER GYULA.

SZÉKESFEHÉRVÁR KORONÁZÓ TEMPLOMA.

SZOMORÚBB bizonytságot mi sem tesz azokról a viszontagságokról, azokról a pusztításokról, melyeket hazánknak s nemzetünknek átszenvednie kellett, mint Székes-Fehérvár, mely hajdan az ország állami központja vala. Névleg Esztergom az ország fővárosa, hol az első király született, hol őt megkoronázták. Tényleg azonban nem Esztergomnak, az alatta kanyaruló Duna partján hatalmas sziklahegyen álló vára, hanem a síkon, mocsarak közé szorított Székes-Fehérvár az ország székhelye. Árpád a krónikák szerint serege élén Fehérvár szőlőhegyén ütötte fel sátorát, midőn a Dunántúl meghódítására indult s a mai Fehérmegye területéből foglalt magának családi birtokot, melynek központjává s tartózkodásának egyik székhelyévé épen a mai Fehérvár területét — honnan győzelmes hadjáratának folytatására kiindult — választotta annyival inkább, mert itt már a barbároknak és a rómaiaknak is volt telepítvényök.

Országalapító őse intézkedésének, a családi hagyománynak és örökségnek tiszteletében kereshetjük Szent István ragaszkodását is Fehérvárhoz, melyet alapításaival és intézkedéseivel a magyar állam központjává emelt. E város őrizte államiságunk szent jelvényeit, foglalta falai között a királyi palotát és azt a nagyszerű bazilikát, mely egyrészt a keresztény Magyarország állami, másrészt a királyi családnak udvari temploma volt. E templom őrizte Szent István hamvait, a melyek tiszteletére rendelt nap megünnepléséről az ország törvényei intézkedtek. Az 1222: I. t.-cikk értelmében e napot a magyar királyok Székesfehérvárott tartoztak megülni s az 1231: I. és az 1267: VIII. t.-cikk elrendelte, hogy ez ünnepen minden megyéből 2—3 nemes legyen jelen. Ez az egyház lett királyaink koronázási temploma I. Ferdinandig és temetkezési temploma Szapolyai Jánosig.

Itt koronázták a királynét és itt tartották a királyi esküvőt.

E templomban állott, közvetlenül a prépost őrzete alatt, Szent István koronája és a többi királyi jelvények: az országalma, Szent István kardja, keztyűi, sarúi, a kettőskereszt, öv, nyakláncz és Istvánnak drágakövekkel ékes, aranszövetű zászlója, mely THURÓCZI szerint Kis Károly koronáztatása alkalmával darabokra szakadt.

E templomnak ajándékozták István és Gizella 1031-ben azt a misemondó ruhát, mely mint koronázási palást s mint Gizella királyné kezének ritka műve, jelenleg a korona után az ország legbecsesebb clenodiuma.

Itt őrizték az ország levéltárát. Némelyek szerint nem Esztergomban, hanem Fehérvárott lehetett a királyság pénzverője, honnan először Szent István adta ki pénzeit, melyeket az előlapon «*Stephanus rex*», a hátlapon «*Regia civitas*» körirat s mindkét oldalon egyenkarú kereszt, — sarkaiban egy-egy háromszögű ékkel — díszítettek.

Mária egyházában, melyet Szent István az ő intézkedéseivel országának állami és házának királyi templomává tett, koronáztattak meg az ő utódjától, Pétertől kezdve mind a királyok, kivéve IV. Bélát, kit ugyan Fehérvárrt, de a saját maga által alapított és Sz. Péternek szentelt templomban koronáztak meg.¹

István bazilikája a királyok közül az ő tetemeit fogadta be elsőül s ezzel ő maga szentelte fel azt utódai temetkezési helyéül.

Kivételes körülmények okozták, hogy Abát a sári monostorban, Pétert Pécsen, I. Endrét Tihanyban, I. Bélát Szegzárdon, I. Gézá Váczt, I. Lászlót Váradon, II. Istvánt ugyanitt, Imrét talán Egerben, II. Endrét az egresi kolostorban, IV. Bélát Esztergomban a minoriták templomában, V. Istvánt a Margitszigeten, az apácák nagy templomában, IV. Lászlót Csanádon, majd Váradon, III. Endrét Budán a minoriták templomában, Máriát és utána Zsigmond-ot Váradon, míg II. Károlyt Visegrádon temették el. Salamon temetkezési helyét Pólába teszik. III. István sirhelye Esztergom-e vagy Fejérvár, bizonytalan. V. Lászlót Prágában temették el.

1–2. ábra.
Szent István ezüst denárja.

Hartvik püspök szerint a Boldogasszony fejedelmi egyháza 1038-ban még nem vala készen, midőn István meghalt. A főpapok tanácsára azonban fölszentelték a templomot és a közepén tették le az ő testét fehér márvány koporsóba. Több éven át itt maradt a szent tetem, míg, mint ezt Henszlmann kifejti, a földbe ásott állandó sírba, melyre roppant nagyságú követ tettek, el nem helyezték. Innen 1083-ban László király vétette ki s díszes emlékebe helyezte a szent maradványokat, kivéve a szent jobbot, mely *Hartvik* szerint a testnek felvételekor tűnt el az újján levő bámulatos művű gyűrűvel együtt. *Mercurius* nevű szerzetes vette a jobbot, a legenda szerint égi rendelésből, magához és őrizte titokban mindaddig azon a helyen, melyen László király — midőn tudomására jutott a dolog — a szent ereklye őrizetére a Szent Jobbról nevezett külön apátságot is alapította.

A tatárok pusztítása előtt Esztergom, Fehérvár és Pannonhalma megszabadult. IV. Béla azonban István csontjaival és számos egyház kincseivel előlük Dalmátiába menekült. A kézfejet állítólag maga Béla hagyta Ragusában, honnan azt Mária Terézia 1777-ben szerezte vissza. Két kárcsontot IV. Béla Visegrádon helyezett el. Ezek egyike Galicziába jutott, másikat pedig Erzsébet, Albert király neje vitte Bécsbe.

Istvánnak több fia és leánya volt. Alig szenved kétséget, hogy Imre fián kívül, kinek sírjáról és szentté avatása alkalmából testének fölvételéről az emlékek szólanak s kinek sírját *Domonkos* fehérvári prépost helyreállította, Fehérvárott tették nyugalomra Ottó nevű fiát is. Itt temetkezhetett el leánya, Urseolo doge neje is: Péter anyja.

István neje, II. Szent Henrik nővére, állítólag mint a passai niedernburgi apácák fejedelm-asszonya halt meg. Passauban ma is látható síremléke, melynek alsó román része az eredeti, míg a csúcsíves felső rész későbbi bővítése az emlékeknek.

¹ Téves állítás, mintha Aba Sámuel Csanádon koronáztatott volna királylyá. Ez már korábban történt. Szokás volt bizonyos ünnepélyes alkalmakkal a fejedelem fejére tenni a koronát. Ez volt az eset Csanádon husvét napján (1044 április 22-én). A Magyar Nemzet Története, Pauler Gyula I. 110. *Eléments d'archéologie chr.* Reusens. I. 249. l.

Ha volt Istvánnak az Imre anyján kívül még második felesége is, kit szintén Gizellának hívtak, akkor ez az a Gizella, kinek tetemeit a veszprémi bazilikában elhelyezettnek mondják emlékeink. Ámde ha, mint igen valószínű, hogy Istvánnak két Gizella nevű hitvese nem volt, akkor kérdésessé válik, hogy a passauai síremléket lehet-e István hitvesének tetemével kapcsolatba hozni.

Szent Istvánon kívül az Árpádok házából a fehérvári templomban helyeztettek nyugalomra Kálmán, II. Béla, II. Géza, II. László, IV. István, III. Béla, III. László, az Anjou-házból Róbert Károly, Nagy Lajos, a vegyes házakból Albert, Hunyadi Mátyás, ki anyját is itt temettette el, II. Ulászló, II. Lajos, továbbá Szapolyai János, kit azonban a török rendelkezése a Szent Mihály templomba vittek át 1545. évben.

3. ábra. Székesfehérvár a XVII. század első felében.

Valóban szomorú sorsa volt a fehérvári templomnak és a benne levő királyi síroknak. Az első századokban főleg a pusztító tűzvészektől szenvedett az egyház, bár volt rá eset, hogy emberi kéz sem kímélte azt. Így Róbert Károly sírját megrabolta maga János, a templom őre, ki Nagy Lajos egyik okmánya szerint kiásta a király testét s fejről elorozta az eltemetése alkalmával reá tett csodálatos művű koronát.

Mátyás király elhalálása után a háborúk viharainak pusztító ereje tört a király, az ország templomára. A királyi trón betöltése miatt támadt viszályokban, alig félévvel azután, hogy a nagy király lehunyta szemeit s Fehérvárt sírba helyezték, idegen kézre került a város. Miksa császár 1490. november 16-án elfoglalta Fehérvárt. Domonkos prépost a templom kincseivel a legmagasabb toronyba menekült, honnan mégis a császár engedélyével szabadon vonulhatott el. A katonák azonban, kik zsoldjukat

nem kapták, átkutatták a templomot s lándzsáikkal akarták Mátyás királyt sírjából kihúzni. A rablásnak Miksa parancsszava vetett véget.

A németek kezén nem maradt sokáig a város. A magyarok már 1491. szeptember 19-én visszafoglalták.

Ezután még fontos események színhelye volt a bazilika. Itt tartatta meg Szapolyai a Mohácsnál elesett II. Lajos lelki üdvéért a gyász isteni tiszteletet és helyeztette őt atyja Ulászló és szent Imre sírjai közt november 9-én nyugalomra. November 11-én Szapolyai itt koronáztatott királylyá, míg a következő évben I. Ferdinand és neje Anna, II. Lajos nővére fejére ugyanaz a nyitrai püspök, Podmaniczky tette a koronát, ki Szapolyait fölkenete. Ezután a szerencsétlen Lajosért gyászünnepeket ültek, melyen jelen volt özvegye Mária is. Még e templomban tartották meg Szapolyainak és Izabellának, a lengyel király leányának esküvőjét és Izabella koronáztatását 1539. február 22-én. János azonban rövid ideig élt esküvője után. Már 1540. július 21-én meghalt. Holttestét Fehérvárra vitték. Ő az utolsó király, kit Szent István bazilikájába temettek.

Ez időtt nem volt már messze Fehérvártól sem a török iga.

I. Ferdinand király Varkochot, egyik legjobb kapitányát küldte 1543-ban a vár védelmére. Hiába volt azonban vitézsége, hiába áldozta fel magát hősie halállal, a török elfoglalta Fehérvárt, melynek koronázó templomát Szoliman, a császár is felkereste, hogy abban a magyar királyok sírjait megszemlélje. Ő — úgy mondják a kútfők — nem bántotta a templomot és a sírokat, de a következő 1544. évben a parancsnok, Ahmed megrabolta az egyházat. Ezt Szoliman, Bethlen Farkas szerint megtudván, budai pénztárnokát küldte Ahmed megbüntetésére. A pénztárnok akként járt el küldetésében, hogy a templomot minden rejtékében átvizsgálta s a nemzetközi jog sérelmével a sírokból is mindent kiszedett, a minek árát remélte kapni: királyok koronáit, kormánypálczáit, országalmákat, lánczokat s gyűrűket. Ő volt az, ki Szapolyai testét kidobatta, hogy azt a városbíró máshova temettesse.

Több mint félszázad után a magyarok 1601-ben visszafoglalták ugyan Fehérvárt, de a török ekkor a királyi palotát és a templom nyugati részét puskaporral felvettette s a lángok, mint ISTVÁNFFY mondja, megemésztették a szent Szűz-Anya világhírű egyházát. A tűz után vallon katonák pusztították a bazilikát s a királyi sírokat. Majd következő évben, 1602-ben Nagy Lajos kápolnájában törték fel a töröktől — más adat szerint — eddig megkímélt sírokat s a holttemeket megfosztották ékeiktől s diszítványeiktól. De még ez évben újra török kézre került a város és az alatt maradt 1688. május 9-ig.

Mint alakult a helyzet később, midőn Fehérvárt 1688. évben a töröktől újra visszafoglalták?

A főtemplom újjáépítésére akkor gondolni sem lehetett. Romhalmaz volt az. Abban az időben különben sem volt érzék a régi emlékeknek újjáépítésére. Azonban szükség volt új plébániatemplomra. Ennek építéséhez főleg a várfalakat használták fel, melyekhez a háborúk viharaiiban a bazilika és a többi templomok s zárdák szolgáltaták az anyagot. Midőn Mária Terézia királynő 1777. évben a székesfehérvári püspökséget alapította, a püspök székesegyházaul a plébániatemplomot adatta át. Szükség volt püspöki palotára is, melynek 1800-ban megkezdett építéséhez ismét a bazilikából is vették az anyagot. A múlt század közepén az a torony, melyből állítólag Domonkos magát védelmezte, még fennállott, sőt azon pusztulás daczára, melynek Nesselrode, utolsó prépost haszonélvezete (1729—1777) idején is az egyház ki volt téve, még az első püspök Nagy Ignác (1777—1789) alatt, sőt 1800-ban, a templom oszlopai is állottak, Nagy Lajosnak a Magyarországhoz tartozó tartományok címereivel ékesített kápolnájával egyetemben, melyet a püspöki udvar eleségtár gyanánt használt. De midőn a bazilikának oszlopait lebontották és azokat szintén építkezésre fordították, a kápolna oly repedéseket szenvedett, hogy Nagy utódja, Milassin püspök (1790—1811) kénytelen volt azt lebontatni.¹

¹ Hazai Tudósítások. Első Félasztendő. 1806. 234—236. l.

Fennállott Mátyás kápolnája is a boltozat közepéről lefüggő s a király címerével diszített zárkövel együtt. E kápolna, az első püspök alatt a püspöki szertartások végzésére szolgált és ez volt a fehérvári német lakosok temploma is. Fentartására azonban senki sem gondolt és a nagy király ez emlékének köveit is építkezésre használták föl.

Pedig nem mondhatni, hogy a bazilika és Corvin Mátyás kápolnájának helyreállítása iránt lépések egyházi részről nem történtek. Barnabeis János Felix, fehérvári prépost 1700 január 8-án a *Neoacquistica Commissio*-hoz folyamodott, hogy részére Fehérmegye összes tizedei utalványoztassanak különösen «a Szent István által épített bazilikának újjáépítésére, melynek ma csak alapfalai állanak, melyben a királyok koronáztattak és temették és talán még ma is ott vannak az ő maradványaik, melyeket, ha Isten úgy akarja, a meglátogatott ország vigaszára föltalálni remélek».¹ Miután pedig ő Felsege magát kötelezte, hogy a török által elpusztított templomokat újra megépítteti, a «Szent Szűz székesfehérvári bazilikája pedig első sorban felépítendő», kérése teljesítését reméli.

Sőt maga Nagy, az első püspök, alig foglalta el székét, Szent István temploma maradványainak megmentése iránt lépéseket tett.²

Minthogy azonban a felterjesztéseknek eredménye nem lett s a helyreállításra vagy a föntartásra költségeket a kormány nem engedélyezett, a múlt század végén, mondja PAUER, Mátyás király kápolnája is, melyet már a végromlás fenyegetett, enyészetet ért³ s némely részeit a székesegyház építéséhez használták fel.

A föld színe fölött mi sem maradt István bazilikájából és a részben a püspöki palota alatt levő alapfalak nyomai is csak újabb időben eszközölt ásatások útján voltak megállapíthatók. Az ásatásokat HENSZLMANN IMRE vezette, ki Szent István egyházát műveiben⁴ következőképen határozza meg. A fehérvári bazilika mintájául a római Szent-Pál-bazilika (fuori le mura), bár öt hajóból áll, míg a fehérvári csak három hajóval bírt, szolgálhatott.

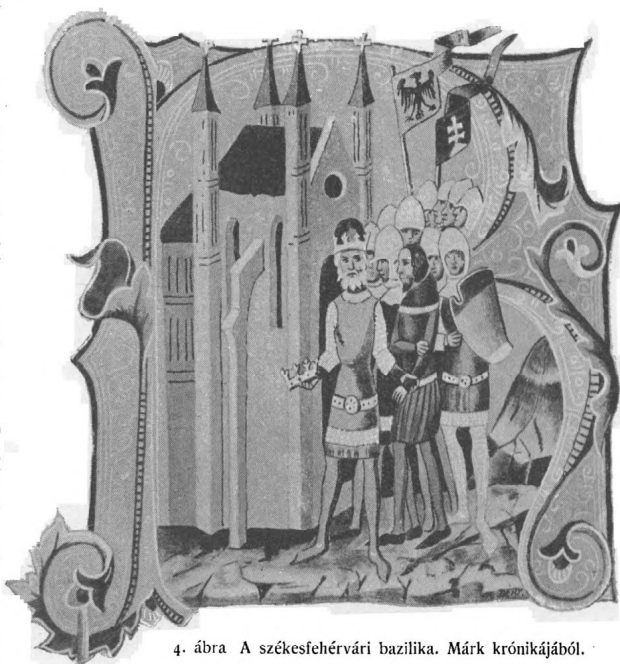
A bazilika hatalmas hossznegyszöget képezett, melyet 27 bécsi hüvelyk átmérőjű granitoszlopok — számra egy-egy oldalról 23, összesen tehát 46, három hajóra osztottak. A középhajó szélessége 60 római láb és a templom hossza — a főhajó szélességét ötször véve — 300 római láb volt.

¹ Quas deo dante in solatium afflicti regni invenire confido.

² «et Ecclesiae veteris, Residentiae adnexae, lapsui proximum statum, per eosdem opifices describi jussi, ut suae Majestati Sacratissimae innotescat veneratione dignum hoc antiquitatis monumentum, quod unum adhuc ex piis S. Stephani regis operibus superest, ruinam, lapsumque minari. Cui quidem avertendo cum imparem me esse experiri debeam, tantae autem vetustatis dignitas et sanctimonia ad conservandum hoc unum gentis nostrae cimelium de medio cogitando admoneat, necessitor totum huius structurae statum liberali Suae Majestatis S. pietati de genu subternere?» Pauer. Historia Dioecesis Alba-Regalensis 1877. 290. l.

³ Aequae extincta est, quibusdam partibus ad structuram Ecclesiae nunc cathedralis, eorum aedificatae conversis. Cancelli sanctuarium et navim Ecclesiae dividens, e rubro marmore affabre facti, hinc est origo deducenda. U. o. 161. l.

⁴ A székesfehérvári ásatások eredménye 1864. Magyarország műemlékeinek ismertetése. 1876. I. k. A nagy-szebeni és székesfehérvári régi templom 1883.

4. ábra A székesfehérvári bazilika. Márk krónikájából.

A főhajó nagy kerek apsissal záródott, melyhez oszlopokkal körülvett járda (Kleinbogen-Arkaden-Gallerie) csatlakozott.

Valószínű, hogy a három hajó elé a nyugati oldalon a régi bazilikák módjára, még az előcsarnok: a narthex és ehez az előudvar csatlakozott, sőt HENSZLMANN a délnyugati oldalon fölfedezett és nem teherhordásra szánt négylevelű oszlop után következtethetőnek tartja, hogy a bazilika előtt két nagy oszlop állott, melyek a jeruzsálemi templom mintájára Boast és Joachimot jelképezték.

A templom a régi római bazilikákhoz hasonló elrendezéssel bírt. Sajátosságát az a négy torony képezte, melyek az épület négy sarkán, de a három hajóból képzett négyszög vonalán belül állottak s a templomot egyszersmind védelmi erőddé is tették.

E templomot vették mintául a pécsi, nagyváradai és esztergomi székesegyházaknál, sőt némely külföldi templomoknál is, úgy hogy HENSZLMANN és utána mások is, külön magyar nemzeti iskolának tekintik a Szent István fehérvári bazilikájából kifejlődött építészeti tevékenységet.

A templom, mint emlékszerű nagy épület, nemcsak nagy arányával tűnt fel, hanem belső kidíszítése révén is. Szentélyét gyönyörű mozaik ábrázolások, HARTVIK szerint celurae distinctae, padolatát pedig márványlapok főték s benne oszlopokon nyugvó gazdag sátoros oltár állott. Olyasféle lehetett az, mint a milyen Rómában a S. Clemente, S. Lorenzo és S. Paolo fuori le mura bazilikákban s jelenleg a pécsi restaurált templomban látható, mely utóbbi egyedül maradt fenn azokból az egyházi emlékekből, melyek az István által megkezdett építészeti tevékenységnek köszönték eredetüket.

István a templomot, melyet HARTVIK püspök szerint saját kápolnájává tett és prépostját az egyházzal együtt a püspöki joghatóság alól kivette, páratlan fényű oltárokkal s ritka gazdag felszereléssel gyarapította, sőt midőn Kean bolgár és szláv herceget legyőzte, mint a krónika mondja, a legyőzött herczeg kincseit a templomnak ajándékozta.

Az egyházat István utódai sem szüntek meg gondoskodásuk legszentebb tárgyai közé sorozni. Prépostját mindenféle előjogokkal ruházták fel. A szent korona s koronázási jelvények őrévé tették és BONFIN szerint senki királylyá vagy királynévá nem lehetett s a királyi jelvényekkel nem ékesíthetett a prépost jelenléte nélkül. Kincsekkel gyarapították a templomot különösen III. Béla, Róbert Károly, Nagy Lajos, Mátyás. Ide ajándékozta Corvin János temérdek más ritka tárggyal egyetemben azt a tiszta aranyból készült és drágakövekkel kirakott gyönyörű feszületet, mely állítólag 45.000 aranyba került. Hogy mily gazdag lehetett a templom kincsekben, következtethetni a Candale grófja, Gaston de Foix leányát Annát, II. Ulászló mátkáját Magyarországra kísérő heroldnak a francia királynéhez 1502-ben írt leveléből, mely szerint a templom főoltárát legalább hatvan darab ezüst szobor és ereklyetartó, mint királyok, szentek, püspökök, apostolok, martirok fejei (hermái), «melyeket hosszú lenne elősorolni», díszítették.¹

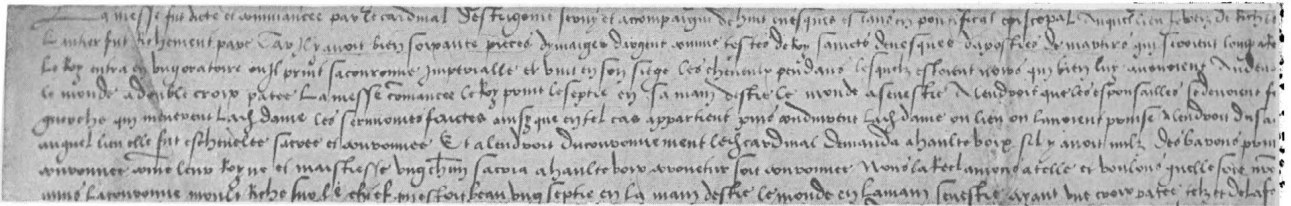
István alkotása azonban sok változáson ment keresztül, sőt nagy romlást kellett szenvednie már a XII. században, ha ez időben csakugyan átalakították a templomot.

Miként történt először e gyönyörű épület romlása, erről adataink nincsenek. Bizonyára tűz által következett be, melynek pusztítását, a templom famennyezetének megemésztése után, mi sem gátolta.

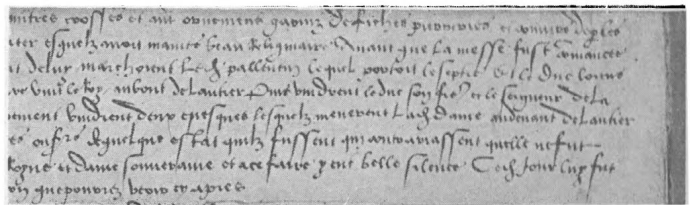
¹ Petrovics gyűjteménye V. k. Petrovics Frigyes másolta le először e levelet a M. T. Akadémia számára. A jelen műben a párisi Nemzeti könyvtárban levő kézirat (M. S. S. gall. 6764. sz.) után itt adott hasonmás első három sora a következőleg szól: La messe fut dicte et commencée par le Cardinal de Strigonie, servy et accompaignié de huit evesque en pontifical episcopal; auquel lieu se veiz de riches mitres, crosses et autres ornemens garniz de riches pierreries, et couvert de perles. L'autier fu richement paré; car il y avoit bien soixante pièces d'ymaiges d'argent comme testes de roy, saints, d'evesques, d'apostres, de martirs qui seroient long à reciter, esquels avoit maints beau reliquaire. Avant que la messe fust commencée, le roy entra en ung oratoire ou il print sa couronne impériale; et vint en son siege les cheveulx pendens, lesquels estoient noirs qui bien lui avoient.

Annyi bizonyos, hogy Kún László király alatt¹ a várost és a bazilikát is a tűz hamvasztotta el, mint ezt 1297-ben Lodomér esztergomi érsek a pápának írja.²

HENSZLMANN úgy véli, hogy már a XII. században, kétséget alig szenvedőleg III. Béla alatt történt a templom átalakítása román stílusban. HENSZLMANN-nak az ásatásokról írt munkáiban foglalt előadása szerint a templom hajója hosszát nyugat felől rövidebbre, 240 lábra vették s az oszlopokat

54 hüvelyk átmérőjű 7—7, összesen tehát 14 pillérrel helyettesítették, végre a megrövidített templom nyugati homlokzata elé a két sarkon egy-egy új tornyot építettek. A templom hajóinak ez időben is valószínűleg csak famennyezetök volt.

5. ábra. De Foix Annát, II. Ulászló menyasszonyát Magyarországra kísérő herold levele a francia királynéhoz (1502).

Róbert Károly idejében a templom kétszer is: 1318-ban és 1327-ben leégett. Ekkor a pilléreket megerősítették, a román építészet lapos famennyezete kőboltozatnak adott helyet, a román templom korai csúcsíves stílt nyert. A templomot Nagy Lajos is bővítette, ki Szent Katalin tiszteletére kápolnát építtetett és ezt saját maga számára mausoleum gyanánt rendelte.

A nagy király síremlékén az ő szoboralakja volt kifaragva. TURÓCZI megemlékezik arról a jelenetről, mely Kis Károly királylány koronázásakor Lajos sírkápolnájában lefolyt. Midőn az özvegy királyné és leánya Mária királynő, kik kénytelenek voltak a koronázáson jelen lenni, Lajos király szobrát megpillantották, leborultak szobrára s csókolták és könyeikkel áztatták azt.

E kápolna a híres régiséggyűjtő JANKOVICH MIKLÓS szerint, ki abban az 1793—95. években, mint írja, sokszor ájtatoskodott, a templom északi oldalához csatlakozott. Ez oldalon «bálványkövekből ékesen faragott sudaras oszlopokat és ezekből kihajtott különféle állatoknak s képzeleteknek kimetszéseivel ékesített boltozatok karjait» látta Sajnos, hogy mindezeket nemsokára a püspöki palota építéséhez használták föl. A kápolna Jankovich szerint 15 öl hosszú, kívülről 14 öl magas felséges épület volt «fonyott boltozattal és hármass padolatosztályllyal».³

HENSZLMANN e kápolnát eleinte szintén az északi oldalra helyezte, de később a déli oldalra tette, míg az északi oldalhoz csatlakozó, utóbb fölfedett alapfalakból meghatározható helyiségekben a sekrestyéket, kincstárt, könyv- és levéltárt vélte feltalálni.

Ugyancsak az Anjouk, jelesen Róbert Károly idejéből valónak tartja HENSZLMANN azt a nagy tornyot, mely, kétségtelenül védelem céljából, az apsis északi oldalához csatlakozó toronyhoz épült s melyből Domonkos prépost Miksa császár ellen védekezett.

¹ Károly János azt állítja, hogy Németújvári Iván csapatai gyújtották fel a várost. (Fejérvármegye története II. k. 73. l.)

² «Totum ecclesie ipsius edificium, mira quondam Sanctorum Regum (prodigalitate) tabulat (e) constructum . . . consumptum, adeo quod et libri . . . sumptuose conscripti et non pauca auri rutilantis et gemmarum preciosarum fulgore contexta, non parum artificiosis operibus ornamenta, consimilibus, uix unquam in ungaria uisis vel auditis, ardoribus sunt consumpta. Monumenta Eccl. Strig. Knauz I. 423. Hazai Okmánytár I. 79.

³ Tud. Gyűjt. 1827. 46. l.

Mátyás király alatt a templom már ismét helyreállításra szorult. A király újra boltoztatta a hosszajót és a belső támrendszert fejtette ki. Mint BONFIN írja, királyelődének templomát fényesebbé kívánta tenni, mint valaha volt. Külön kápolnát is építtetett, hol holta után kívánt nyugodni. Ez azonban halálakor még nem volt befejezve, ideiglenesen tehát az egyház közepén temették el a nagy királyt. Itt látta sirját Miksa császár, midőn 1490-ben Fehérvárra bevonult és a bazilikába ment, hogy Szent István sirját megtekintse. TUBERO apát említi, hogy midőn a császár észrevette Mátyás király emlékét, fölötte a falra akasztott jelvényekkel és elolvasta síriratát, mely így szólt: «*Marmore Mathias hoc Corvinus situs est quem facta deum ostendunt fata fuisse hominem*» — sírva fakadt.¹

SZVORÉNYI JÓZSEF² e kápolnát egyenes vonalban arra a helyre teszi, hol a püspöki lak falai dél felé végződnek. Az 1817. évi *Canonica visitatio* szerint is, melyet SIMONYI kanonok írt, a déli oldalon feküdt. HENSZLMANN azonban, ki eleinte a bazilika északkeleti tornya mellett, esetleg ettől nyugotra kereste ez emléket, az 1874. évi ásatás alkalmával a bazilika apsisától keletre, mintegy 50 lábnyi távolságra felfedezett és a mai püspöki udvar délkeleti szögétől a püspöki kertben és a fazekas-utczában kelet felé eső alapokban határozta meg Mátyás királytól a városfalak áttörésével épített mausoleumának maradványait. E kápolna HENSZLMANN szerint mintegy 60 láb hosszúsággal és a nyolcszög három oldalával záródó apissal bírt.

PAUER szerint a múlt század végén a régi bazilika maradványaiból csakis a Corvin-kápolna állott, mely a püspökség felállítása alkalmából még ünnepély színhelye is volt. Innen indult ugyanis ki 1777 augusztus 14-én a körmenet a székesegyházzá tett plébániatemplomba, melynek építését a Szent Jakabnak szentelt templom helyén a múlt század elején kezdték meg, de csak 1768-ban fejezték be.

*

Székes-Fehérvár egykori fénye, dicsősége elenyészett. A keresztény magyar királyságot megalapító szent király városa a boldogságos Szűz bazilikájával együtt elpusztult, ledőltek falai, melyeket egykoron az ország ellenségein nyert győzelmeket hirdető hadi jelvények és zászlók ékesítének.

Körülbelül e század második tizedében tűntek el a föld felületéről a fehérvári állami egyház csekély, szomorú maradványai is. Kő kövön nem maradt a föld színe fölött. Az enyészet, a feledés sűrű leple borította a királyok koronázási és temetkezési templomának alapfalait. Mintha még emléke is elenyészésre lett volna kárhoztatva, szétszedték minden kövét az Isten házának, a magyar nemzet államisága fényes tanujelének.

A véletlennek köszönhető, hogy a mit még rideg barbárkezek el nem pusztítottak, az a templom alatti sírokból napfényre jött és Sz. István és utódai nagyszerű alkotásának alapfalait legalább részben lehetett fölfedni és megállapítani.

A város 1839-ben vízmedenczét kívánt építtetni, hogy a lakosságot ivóvízzel elláthassa. E végből a püspök udvarán levő és 1838-ban b. Barkóczy László püspök rendeletéből furt artézi kúttól csatornát huzatott a püspöki udvar mellett fekvő Fazekas-téren felállított nyilvános kút medenczéjéig. A munkálatok folyamán több sírt, állítólag hármát, fedeztek föl. Mit tartalmaztak e sírok, ma már tudni nem lehet. A tudományra, hazai emlékeink gyarapítására a felfedezésből nem haszon, hanem sajnálatos kár hárult. Csakis néhány darab ékszer maradt fenn, melyeket a Nemzeti Múzeumban őriznek s melyek állítólag e sírokból származnak. Nagy szerencse, hogy az 1848-ban fölfedezett sírokat meg-

¹ ... flevisse dicitur, sive mutabilem animo reputans fortunam, variosque mortalium casus, sive gaudio redditae hostibus vicis, ipsiusque fortunae regressus. L. C. Tuberonis... Commentaria suorum temporum 1784. T. I. 118–119.

² Szvorényi József szerint «e kápolna 1800-ban rontaték le végkép, azonban csak a föld fölepeig s így alapköveit maig is föld fedí, melyek egyenes vonalban ott lennének föltalálhatók, hol a püspöki lak falai délfele végződnek». Új Magy. Múzeum. I. 423. l.

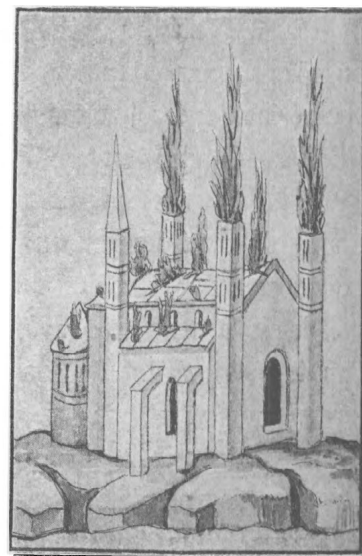
RÉSZLET A KORONÁZÁSI PALÁSTRÓL SZ. ISTVÁN
KIRÁLY ALAKJÁVAL.

menteni sikerült. Ez évben történt, hogy a püspöki udvar és kert déli oldalának kőfalánál a csatorna javítása alkalmával, december 5-én ásatás közben vörös márvány sírok tűntek elő. A sírok egyikét a munkások azonnal fel is bontották. E koporsóban, melynek szögletei vaskapsokkal voltak megerősítve, feküdt III. Béla első neje, Antiochiai Anna. ÉRDY JÁNOS, a nemzeti múzeum régiségtári őre, a hivatalos szerzeménynaplóban 61. sz. alatt 1848. december 6-án a sírból kivett következő tárgyakat sorolja fel: «1. Arany-nyal futtatott, négy egyenkarú kereszttel ékes, nyílt sárgaréz koronka. 2. Aranygyűrű melybe keleti granát van foglalva s ebbe lantoló sirén vésve. Hadházy Pál, székesfehérvári polgármester küldé Eischl Ede főjegyző által oly tudósítással, hogy ez ékszerek a Fazekas-téren kiásatott, kívül göröngyös, belül sima vörös márványlapokból szerkesztett koporsóban fekvő nőcsontvázon találtattak. Ez ékszereket a honvédelmi bizottmánynak mutattam be és legott megbízattam, hogy Fehérvárra utazzam, az ott talált ékszereket és koporsókat a nemzeti múzeum részére lefoglaltam, ide felhozassam és a netalán szükséges ásatást a hatóság közbejöttével folytassam.»

Érdy december 8-án Varsány János mérnök kíséretében indult Fehérvárra, hol a kutatásokat december 16-ig folytatta és négy sírt ásatott ki. A már föltárt sír mellett, a királyné jobbán talált második vörös márvány koporsó szögletei is vaskapsokkal voltak megerősítve. Födele december 11-én¹ emeltetett föl. Érdy szavai szerint «erős férfi csontváz tünt fel előttünk a régi századok hamvaival behintve, melyeket a szél most lengetett először. E hat lábnyi és két hüvelknyi hosszú csontváznak még soha nem bolygatott ezüst ékszerein vöröses szürke szín volt előntve, mely sajátos szín utóbb sötétebbre változott».

«E gyönyörű látványra zsibongó sokaság tódult a máskor csendes térre. Csoportosan ugráltak le a gödörbe s a felügyelő nem volt többé képes valakit visszatiltani. A koros nők könnyűs szemekkel imádkoztak az elporlott ereklje előtt; míg mások elmélkedve csodálták az egykor fényes életnek döböntő holt képét, azalatt mások azt találgatták vagy kérdezték: melyik királyunké ez erős csontváz?» «Hogy itt erős férfi volt eltemetve, azt nemcsak nagysága és ékszerei bizonyítják, hanem mutatja az is, hogy az enyészet e koporsónak sima márvány fenekére életnagyságú férfiut ábrázolt.»²

Az érem- és régiségosztályi szerzeménynaplóban 64. sz. alatt 1848. december 18-án ÉRDY a következőket írja: «A honvédelmi bizottmánynak 61. sz. alatt említett megbízásából 1848. december 8-án Fehérvárra utaztam, hol december 11—16-áig folytatva a királyi sírok ásatását a m. n. múzeumba hozattam: 1. Azon, kívül göröngyös, belül sima vörös márványlapokból szerkesztett koporsót és az abban lelt nőcsontvázat, melynek sárgaréz koronkája s aranygyűrűje 1848. december 6-án küldték át a múzeumba. 2. Ennek tőszomszédságában december 11-én akadtunk, kívül szinte göröngyös belül sima vörös márványlapokból összeállított koporsóra, melyben találtatott: a) Öles hosszúságú csontváz. b) Fején négy egyenkarú kereszttel ékes rossz ezüst nyílt koronka. c) Nyakán rossz ezüst velencei láncz.³ d) Erről zománczos mellcsillag függött. e) Jobbán rossz ezüst karperecz. f) Nyeles gömb fölött arany-nyal futtatott sárgaréz feszület. g) Mutató ujján aranygyűrű, melybe keleti granát van foglalva s ebbe

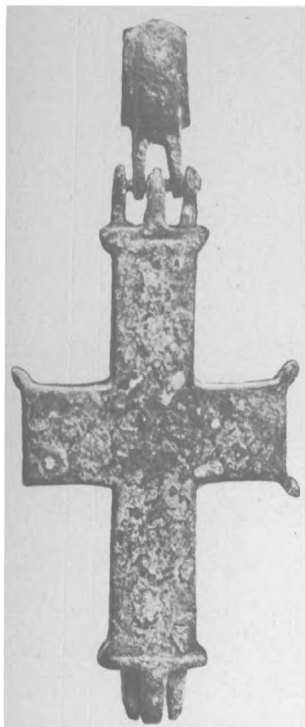

6. ábra. A székesfehérvári bazilika égése. Márk krónikájából.

¹ PAUER JÁNOS szerint 12-én, reggel 8 órakor. A Székesfehérvárott felfedezett királyi sírboltról. 1849.

² Magyarország és Erdély képekben. I. k. 1853. ÉRDY értekezése: III. Béla király és nejének Székes-Fehérvárott talált síremlékei.

³ Pauer tévesen «ujjni vastagságú zselyemzsinórt» említ, mely «egészen elhamvadt» és «három vastag szálból fonyva vagy».

7. ábra. Két egyenlő részből összeillesztett, nyitható bronzkereszt székesfehérvári sírból.

arab írás vésvé. *h)* Baljában rossz ezüst kormánypálca. *i)* Baloldalán rossz ezüst kétélű kardikó. *j)* Lábain rossz ezüst hegyes sarkantyú».

Ugyane napló bejegyzése szerint december 12-én (PAUER szerint 13-án) a király tetemeit magában foglaló márvány koporsó mellett, a király jobbán, faragott homok kövekből szerkesztett koporsót tártak fel. Feneke hiányzott, «födelének négyfelül sima, vörös márvány lapját két alágörbült keresztvas tartotta. Benne baloldról, beiszapolt csontváz feküdt» minden ékszer nélkül. ÉRDY-nek fentemlített értekezése szerint a csontváz, mely $5\frac{1}{2}$ láb hosszal bírt, férfi volt, kinek életkora a 30-ik évet túlhaladta.

A király lábai előtt, koporsójának keleti keskeny feléhez csatlakozólag, két sír bukkant fel. Az északra esőt december 13-án nyitották ki. A sír téglából volt építve, feneke kővel kirakva s készített agyaggal kitapasztva. A sír, ÉRDY szerint, összezúzott csontváz elszórt töredékein kívül fakoporsó nyomait, vasszegeket, a lábnál koporsó-vaskarikát foglalt magában és összeomlott kötőredékekkel volt tele. December 14-én, közvetlenül az előbbtől délre, a másik sírt is feltárták. Benne «fakoporsó nyomaira, írja ÉRDY a múzeumi naplóban, vasszegekre, két koporsó-vaskarikára s keblén kis gyereket tartó nőcsontváza akadunk». Orvosi vizsgálat alapján azonban ÉRDY említett értekezésében feljegyzését kiigazítja s azt mondja, hogy 7—8 hónapos magzat maradványai voltak a csontváz medencéjében.

ÉRDY ezenkívül megemlíti a múzeumi szerzeményi naplóban, hogy ugyanezen ásatások alkalmából «több architecturái kötőredéket hoztunk a Boldogasszony egyházából és Hunyady Mátyás kápolnájából».

Az ásatásoknál jelen volt PAUER JÁNOS papnöveldei tanár, később kanonok, majd fehérvári püspök, ki már 1849-ben, «A Székesfehérvárott fölfedezett királyi sírboltról» cím alatt megjelent művecskéjében egész határozottsággal azon nézetének adott kifejezést, hogy a fölfedezett királyi tetemek III. Béla és első hitvese Antiochiai Anna tetemei.

ÉRDY JÁNOS csak később, 1853-ban a «Magyarország és Erdély képekben» című közlemények első kötetében (42—48. l.) ismertette a leletet. A tárgyaknak leírásában az eredeti feljegyzéshez képest annyiban tett változtatást, hogy a mellcsillagot melldísznek nevezi, s a lánczot, melyről e melldísz lefüggött, nem nevezi velenczeinek, hanem egyszerűen ezüst láncznak s a sárgaréz feszületre megjegyzi, hogy az, mint alkatrészei mutatják, zarándokpálca volt.

Arra a kérdésre nézve, hogy kiknek tulajdonítandók a koronás tetemek, ÉRDY is, úgy mint előtte PAUER JÁNOS, kifejti, hogy a tetemek másokéi, mint III. Béláé és első hitveséé, Antiochiai Annáé, nem lehetnek.

Az 1848-ban foganatosított ásatások után hosszú ideig elmaradt István bazilikája alapfalainak kutatása, míg nem 1862-ben, tehát éppen abban az évben,

8. ábra. Aranyozott bronzfeszület székesfehérvári sírból.

A SÍROK AZ ÁSATÁSOK ÉVÉNEK MEGJELÖLÉSÉVEL.

A. III. Réia és hitvese. 1848.

A többi sírokból Hasznlmann véleménye szerint talán a következő királyi személyek lehettek:

B. Szent István és családja. 1862.

C. Kálmán és neje Buzilla, 1862.

D. Róbert Károly, Mátyás, II. Lajos 1874.

E-H. II. Béla, II. Géza, II. László, IV. István. 1874.

I. Albert. 1874.

K. II. Ulászló s udvaroncjai. 1862.

L. A három sir közül egyikben, Szapolyai János. 1839.

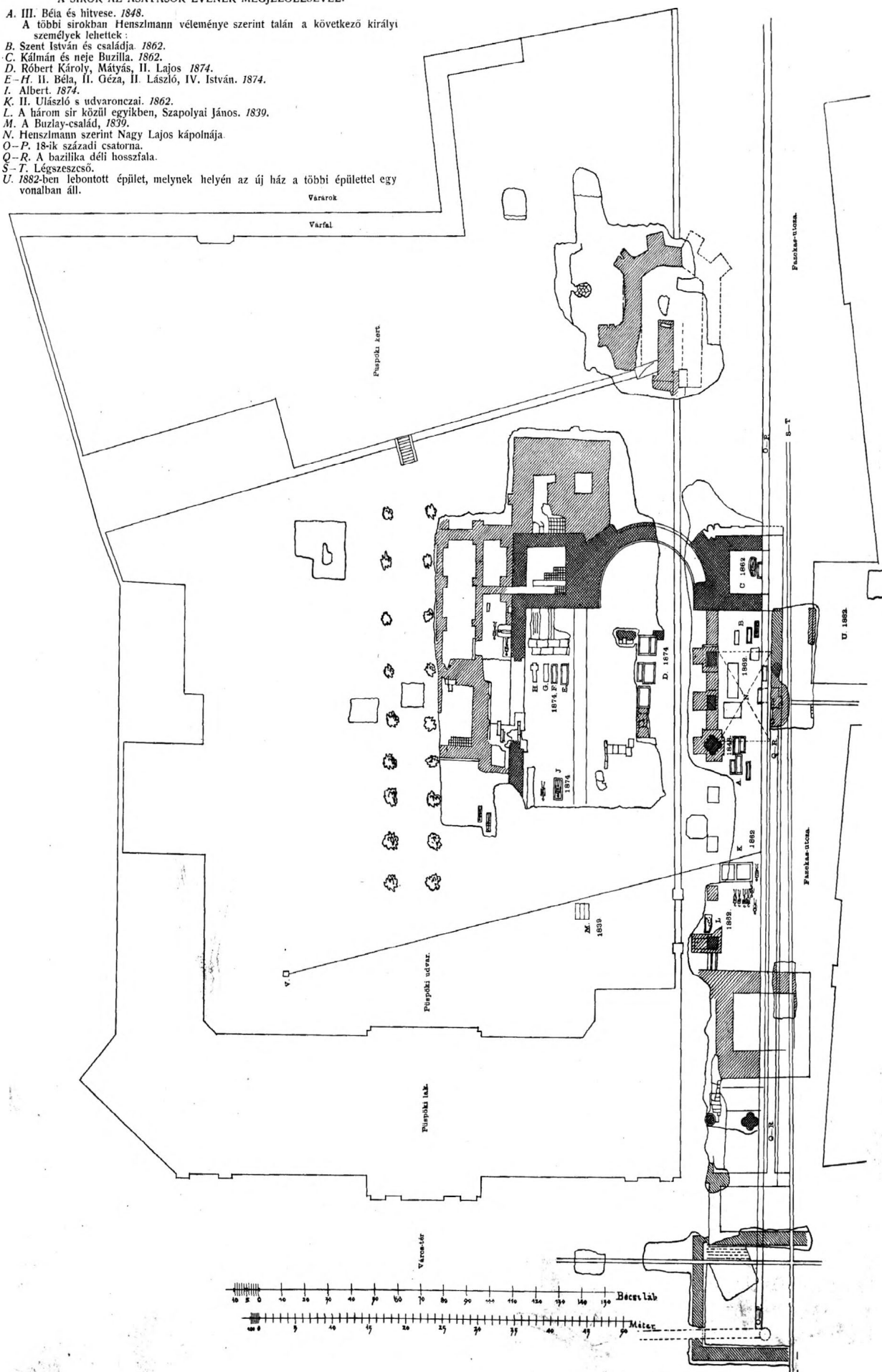
M. A Buzlay-család, 1839.

N. Henszlmann szerint Nagy La

O-P. 18-ik századi

Q-R. A bazilika déli hosszfala.

U. 1882-ben lebontott épület, melynek helyén az új ház a többi épülettel egy vonalban áll.

9. ábra. A székesfehérvári bazilika területén végzett ásások helyszíni rajza.

melyben a 14 évvel előbb megtalált királyi tetemek a nemzeti múzeumból a budavári plebániatemplomba fölvitettek és itt eltemették, az ásatások folytatása újból szőnyegre került.

Az 1862. év tavaszán, a Fazekas-utczában, új ház építése alkalmával, mozaik-részek és faragott kövek kerülven napfényre, PAUER JÁNOS a M. T. Akadémiának jelentést tett a fölfedezésről és mint a nemzeti múzeum régiségtári naplója mondja (1862. május 20-án 33. sz.), a következő tárgyakat küldötte a múzeumba: «Falak ékesítése, mozaik-koczkák, különösen készített ládikába zárva». Az Akadémia ekkor a templom alapfalainak meghatározhatása végett archaeologiai bizottsága javaslatára, ásatások fogyanatosítását határozta el. Az archaeologiai bizottság a városi tanács, a káptalan és a püspöktől ígért támogatás mellett, a hazafias célra országszerte eszközölt gyűjtés útján szerzett pénzzel az ásatásokat HENSZLMANN IMRE vezetése alatt 1862 szeptember 15-től november 12-ig eszközölte. Ekkor a munkálatokat meg kellett szüntetni, mert Farkas püspök az ásatásnak udvarán tovább is leendő folytatását meg nem engedte. Ezen ásatások napfényre hozták a templomnak a Fazekas-utczában fekvő déli mellékhajóját és a főhajó kis déli részét.

Az ásatásokat azonban 1874-ben, a püspöki székek üresedésben léte alatt, a műemlékek ideiglenes bizottságának javaslatára és a vallás- és közoktatásügyi minister rendeletére, újból folytatták.

Az ásatásokat ismét HENSZLMANN IMRE, most már mint a műemlékek bizottságának előadója vezette. Az ásatások augusztus és szeptember hóban hét héten át tartottak. Az eredmény a közép és az északi mellékhajó mintegy két ötödének, a középhajó hatalmas félkörű apsisának, az északi mellékhajóhoz csatlakozó négy helyiségnek, az apsis és az északkeleti toronyhoz csatlakozó erődtorony, melyből magát Domonkos prépost 1490-ben védte, végre a templomtól kelet felé azon külön álló, de még alapfalaiiban is majdnem elpusztított kápolna nyomainak feltakarása volt, melyet HENSZLMANN Hunyady Mátyás király kápolnájának tekintett.

Az ásatások 8 év múlva nyertek folytatást, midőn a város 1881-ben a Fazekas-utczai közlekedést gátló házat megvásárolván, annak ledöntését elhatározta. Ekkor a polgármester, Havranek József felszólítására a ledöntött ház telkén ismét a műemléki bizottság előadója, HENSZLMANN-nak vezetése alatt, 1882 szeptember és október hóban három hétig tartottak az ásatások, melyek segítségével a bazilika harmadik, délnyugati tornya felszínre került és a bazilikának oszlopos minősége megállapítható volt. HENSZLMANN ezenfelül Nagy Lajos sírkápolnájának helyszíni tüzetes megjelölését is eszközölhetők tartotta.

Önkényt érthetőleg részletes tanulmányozás tárgyává tette a sirokat, melyek szerinte a következőképen lennének (9. ábra) meghatározhatók:

A délkeleti toronytól nyugatra Szent István családjának sírhelye (B). Ez a torony nyugati fala és a HENSZLMANN-tól Nagy Lajos sírkápolnájának tartott helyiség (N) között négy fal közé ástott, mintegy 13 láb hosszúságú, délfelé azonban egy kőfállal kettéválasztott négyeget képez, melynek elrendezése az alapzattal egyidejű. E helyen két sorban tíz szűk és rövid koporsó férhet el.

E sírhelyen 5'5" hosszú, felső végén 1'5" és alsó végén 15" széles fakoporsóban egy női csontvázát találtak, mely az orvosok szerint legalább 50 éves korra vall. Ezt HENSZLMANN sz. István nővére Gizelláénak tulajdoníthatni véli.

A kőfalon túl délre még kisebb fakoporsókban egy 26 éves és egy 30 éves férfi csontvázát ásták ki, melyek HENSZLMANN szerint Vazul és Szár László lehettek.

A délkeleti toronyban tizenhatsz homok-kőből szerkesztett s a fejnél és lábnál 14", illetőleg 10", a közepén 19" széles és belső világosságában 6' hosszúsággal bíró koporsót, (C) mely némi égetett csonton kívül ép koponyát álkapcsával és teljes számú 32 ép fogával tartalmazott és mellette másik, már elpusztult koporsót találtak.

Ezeket HENSZLMANN a Kálmán királyénak és nejének Busilláénak véli.

Szent István állítólagos sírhelyétől 35 lábnyira van III. Bélának és nejének 1848 december hóban fölfedezett koporsója (A) azzal a három sírral együtt, melyeket szintén ezen alkalommal tártak fel. E három sír közül a király jobbán levőben III. Béla fiának, Imre és Endre királyok öcscsének és a király lábai előtt a jobbikban III. Béla bátyja, III. István özvegyének, a valószínűleg III. Béla trónralépte előtt elhunyt Ágnesnek tete-meit véli,¹ kit férje várandó állapotban hagyott maga után. Az utolsó koporsóra HENSZLMANN véleményét nem nyilvánít.

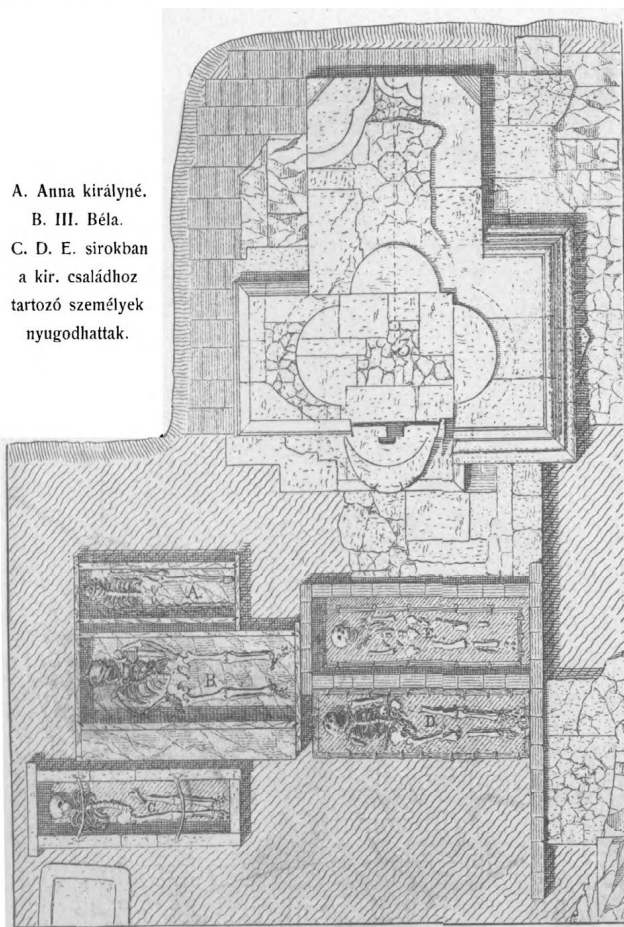
10–11. ábra.
Ezüst gyűrű a székesfehérvári sírból.

A Sz. István és III. Béla sírhelye közt létező térséget, mint említők, HENSZLMANN Nagy Lajos sírkápolnájának tartja.

Béla sírhelyétől még tovább nyugatra kettős sírbolt van (K). Szabályos négyszög. Mindegyik sír vasrostélylyal két részre volt magasságában osztva s bőven elfért mindenikben három koporsó. E sírhely teljesen ki volt fosztva. A déli sírbolt körül hét csontváz találtatott rendes, bántatlan állapotban. E csontvázak fölött heverték a két sírboltból a sírrablók által kihányt csontok, köztük hét koponya. Itt lehetett HENSZLMANN szerint Ulászló eltemetve. Körülötte lettek volna udvaroncjai.

Még jobban nyugatra e helytől egy pillér körül három sírt, teljesen kifosztottan földtek föl (L). Ezek egyikében Szapolyai János nyugodhatott, míg testét Ahmed parancsára a királyok sorából ki nem vették és a Mihály-templomban el nem temették.

Nagy Lajos állítólagos sírkápolnája területén, a csatorna által átszelve szintén volt egy sír, melyet HENSZLMANN eleinte István anyjének, Saroltáénak, utóbb Lajos anyjének, Erzsébetének vélt tulajdoníthatni. E sírt még a múlt század végén készített csatorna ásása alkalmával földtek fel és pusztították el.

A. Anna királyné.
B. III. Béla.
C. D. E. sírokban
a kir. családhoz
tartozó személyek
nyugodhattak.

A Szent István sírhelye mellett közvetlenül nyugatra fej nélkül feküdt egy csontváz. Ez HENSZLMANN szerint Varkoché, Fehérvár hősie védelmezőjé lehetett, kinek fejét lándzsára szúrva hordozták a várfalak körül az ostromló törökök. A főhajó apsisán túl nyugatra három csontváz találtatott.

A főhajóban a főoltár lábánál öt sírt takartak fel (D). Ezekben Róbert Károly, továbbá neje és kiskorú fia feküdhettek. E sírok egyikébe temethették el ideiglenesen Hunyady Mátyást és véglegesen II. Lajost. A sírok ki voltak rabolva.

Az északi oldalon a mellékhajóban, szemben Nagy Lajos állítólagos kápolnájával, vörös márványtáblákból összerakott négy sírt takartak fel. A H betűvel jelzett koporsó a keresztidomot utánozza. Fejrésze négyszirmú idomot ábrázoló kő, mely valószínűleg régebbi oszlopfőből ered. A koporsóban ki-nőtt férfi csontváza volt. Mellette ezüst gyűrű, melynek pecsétnyomóján zerge- vagy kecske-bak van kivésve. (10. ábra) A G-koporsó egy és az F-betűs két férfi csontvázát tartalmazta. Az E-betűsben női

12. ábra III. Béla és hitvese sírhelye a székesfehérvári bazilikában.

¹ Ágnes, Jasomirgott Henrik herceg leányát, ki másodszor Hermann karantán herceghez ment férjhez, itt nem kereshetni. Tudvalevőleg a bécsi skótbenczések templomában temették el.

csontváz vala, mellette nyitható bronzkereszt (7. ábra). HENSZLMANN, kinek feltevése szerint e tájt kellene lenni még egy királyi sírnak, lehetségesnek tartja, hogy ezen a helyen II. Béla, II. Géza, II. László, IV. István nyugodhattak és pedig az F-betűs koporsóban II. Béla az ő atyjával Álmos herczeggel, kinek csontjait Konstantinápolyból haza hozatta.

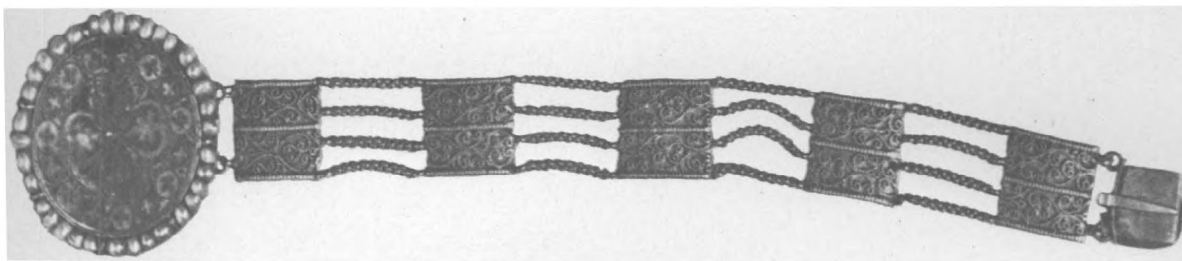
Bár a most említett síroktól távol nyugatra került napfényre egy XII. századi román stílű aranyozott bronzfeszület, HENSZLMANN azt a sírokkal még is összeköttetésben levőnek véli (8. ábra).

Ugyancsak az északi mellékhajóban, a most említett síroktól nyugatra takartatott fel egy sír (J), melyet HENSZLMANN Albertének tekint. E sír már ki volt fosztva. Csak kora csúcsíves stílű, fehér márvány díszes részletek találtattak, melyeket a tűz mészkővé változtatott.

Végre az 1839-ben, a csatorna ásása alkalmával, a püspöki udvaron fölfedett sírokat (M) HENSZLMANN a Buzlay-családhoz tartozóknak véli. Állítólag e sírokból származnak az itt közölt s a N. Muzeumban őrzött granátköves aranygyűrű, filigrán ékszerrészek s karperecz (13—19. ábrák).

Mielőtt e cikket befejeznők, szükségesnek látjuk, hogy néhány szót mondjunk arról a kérdésről, vajjon III. Béla átépítette-e a bazilikát vagy sem és hol és mennyi ideig feküdt Szent István király teteme, mielőtt azt 1083-ban kiemelték.

A műemlékek orsz. bizottsága előadói székében HENSZLMANN utódja a következő cikkben alaposan kimutatja, hogy HENSZLMANN érvelése, mely szerint a templomot III. Béla átépítette volna, meg

13. ábra. Székesfehérvári sírban talált arany ékszerekből készített karperecz.

nem áll. Ámde, ha szembeötlő is, hogy HENSZLMANN érvelése ingatag alapon nyugszik, az ő érvelésének alaptalan volta még — nem bizonyítja azt — hogy István bazilikája teljes épségében állott fenn III. Béla korában. Tanúkul a kövekre és az okiratokra lehet hivatkozni. Sajnos, hogy ez irányban bizonyítékaink nincsenek. Igaz, fenmaradt egy-két kő. HENSZLMANN szerint e kövek a XII. századból, mások szerint a XI-ikből erednek. Ám legyenek azok a XI. vagy a XII. századból, sem István bazilikájának a XII. században épségben volta, sem annak III. Béla idejében történt átépítése mellett nem bizonyítanak annál az egyszerű oknál fogva, mert azt sem tudjuk, hogy a bazilika köveiből valók-e? De még ha István eredeti bazilikájából és a XI. századból származnának is azok, bizonyíték-e ez a bazilikának a XII. században eredeti sértetlen állapotban fenmaradása mellett? Ha az eredeti bazilikából, a nagyobb műből csak egy-két kő maradt fenn, mért ne lehetne föltételezni azt, hogy a III. Béla alatt fogatosított átalakításból, a kisebb műből még csak egy-két kő sem maradt fenn? Abból, hogy a XII. századi műnek látható nyoma nincs, még nem következik, hogy az nem is létezett.

A mi HARTVIK-ot illeti, egyáltalán igen rosszul állunk vele a bizonyítás dolgában. Reá ez ügyben tanúul hivatkozni, vele azt bizonyítani, hogy midőn a bazilikát látta, az meg teljesen az István király alkotta állapotában volt, teljességgel nem lehet. HARTVIK közeleső szemtanú, — akárki is volt és akármikor is írta Szent István életét, — csakis arra nézve lehet, hogy tényleg láthatta a bazilikát csak úgy, mint a II. Ulászló mátkáját kísérő francia herold látta azt. HARTVIK értesítése nélkül, magától Szent Istvántól tudjuk, hogy a boldogságos Szűz tiszteletére volt a bazilika szentelve. És ha HARTVIK nélkül nem is sejthetnők, hogy sátoros oltár állott a templomban, ha nélküle nem is tudhatnók, hogy

a szentélyben mozaik ábrázolások voltak, és ha tudnók is, hogy mi volt HARTVIK szerint «a hires, nagy és csodálatos mivezet», azt az ő előadásából semmiképen sem tudhatjuk, hogy az ő idejében Szent István bazilikája még teljesen az eredeti állapotban volt; annál kevésbé tudhatjuk, hogy az a töröktől történt elpusztulásáig sértetlenül fennállott.

Sőt abból, hogy HARTVIK így ír . . . «a melyet (t. i. a bazilikát) a ki látta, szavaink igazságát bizonyítja» «quam (basilicam) qui vidit! testimonium veritati perhibet verborum nostrorum» okvet-

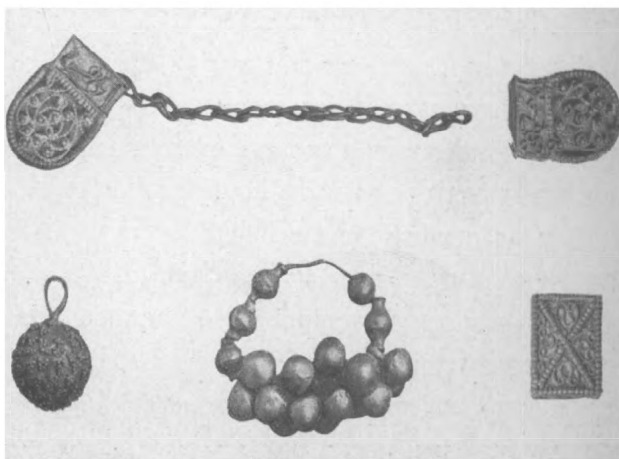
14. ábra.

Arany gyűrű gránáttal.

lenül még az sem következik, hogy ő csakugyan látta a bazilikának mindazt a gazdag felszerelését, melyet megemlít. Bízvást lehetett ez az ő részéről szólásmód épen úgy, mint valamely ismertetésnél a leíró ma is (midőn a közlekedési viszonyok teljesen mások) mondhatja és mondja is általa tényleg nem látott tárgyakról, hogy azok leírásának igazságát bizonyíthatja mindenki, ki e tárgyakat látta.

A mi az okiratok hiányát illeti, e hiány szintén nem bizonyítja sem azt, hogy Szent István bazilikája sértetlenül fennállott a XII. században, sem azt, hogy a XII. században romlás érte. Abból, hogy nincs írott okmány valamely emlék elpusztulásáról, nem következhetik, hogy az pusztulásnak nem volt kitéve. Hisz akkor számos nevezetes műemlékünk, melyek megsemmisüléséről tudósításunk nincs, ma is állana. Ennek indoklására csak két szembeötlő példát hozunk fel. Azt, hogy Szent István bazilikáját Kun László alatt a tűz elhamvasztotta — bár erről a KNAUZ «Monumentá»-iban s VENCZEL «Árpádkori Okmánytár»-ában közlött okiratok (ha csak mellékesen is) megemlékeznek, egész a *mi napjainkig* a fehérvári bazilika történetében tudomást nem vettünk, kivéve KÁROLY JÁNOS-t. Másik például felhozzuk azt, hogy az esztergomi bazilika homlokzatáról, jelesen a porta speciosáról az a vélelem volt elterjedve, hogy azt csak 1821-ben döntötték le. És ez a vélemény fennállott akkor, midőn még szemtanúk tanuskodhattak és tanuskodtak is arról, hogy ez emlék már nem létezett, sőt fennállott e vélemény akkor, midőn maga az egyik szemtanú, MATHES JÁNOS primási alszámvevő *világosan* előadja művében, hogy a már nem létező porta speciosa alakját ő az esztergomi várban és a városban különböző helyeken levő darabokból (melyek azóta elpusztultak!) rajzolta meg.

Egy szóval véleményünk szerint, az okiratok hiányából Szent István bazilikájának a XII. században, sőt az apsisnak a török időkig sértetlen fennállására következtetni nem lehet. Erre nézve határozottan nyilatkozik maga HENSZLMANN, ki az apsis elpusztulását a XIV. századra teszi: «Alig kétkedhetni, hogy ama számos üvegkőböcskék vagy mosaikелеmek, melyeket 1862-ben a várossal ragaszába találtak és minőkre 1874-ben is hasonlóan felhasználva, a bazilikához éjszaki hossz-

15—19. ábra. Székesfehérvári sirban talált arany ékszerezletek.

oldalán épített kápolnák alapzatában akadtunk, alig kétkedhetni, mondom, hogy ezen mosaik-elemek nagy képsorból származnak, melylyel az apsisnak hengere és félkupja volt díszítve. A város falai és az említett kápolnák Robert Károly idejében vagy az utóbbiak valamivel későbbben emeltetvén, világos, hogy a bazilikának e király alatt történt kettős leégése az apsist ezen díszétől megfosztotta.¹

A mi végezetül HARTVIK tanúságát Szent István király sírjára nézve illeti, nem hallgathatjuk el a következőket: A tények felsorolásában HARTVIK tudvalevőleg szembeötlő, súlyos tévedéseket követ

¹ Magyarország... műemlékeinek rövid ismertetése. Dr. Henszlmann 1876. I. k. 44. l.

el. Ha HARTVIK, Szent László és Kálmán király korában élve, még azt sem tudta, hogy nem István, hanem László király alapította a váradi püspökséget, mint lenne megbízható a tőle távolabb eső dolgokra, jelesen arra, hogy hány évig feküdt fehér márvány sarkophagban István király és hogy miként jutott a templom burkolata alatti sírba. És ha a tetem a föld alatti sírban volt, miként teheték a betegeket a koporsó «mellé»?

HARTVIK elbeszéli, hogy a templom burkolata alatti sírból a szent király testét kivették, a sírt ismét lezárták és a kivett ereklyékkel szűz Mária oltárához mentek. Ámde HARTVIK teljesen elhallgatja, hogy az ő idejében tehát hol és miként van a szent tetem elhelyezve. Szól a fehér márvány sarkophagról, a föld alatti sírról, a multról, de a jelen állapotot meg sem említi. Ez, még ha fel is tehetnők, hogy a jelen állapotot, mint ismert dolgot mellőzhette, mindenesetre feltűnő. Erről szólania annyival kíváncsiabb lett volna, mert sokkal később bekövetkezett csodáról, Szent László nővére leányának, Matildnak meggyógyulásáról megemlékezvén, róla is azt mondja, hogy a már-már halálra vált beteget Szent István koporsójához vitték.

A ki Szent István életét megírta, az a leírásnak sokszor mit sem tartalmazó szóhalmazában néhány szót bizonyára áldozhatott volna még arra is, hogy tájékoztat nyújtson a szent tetemnek a fehér sarkophagból, a föld alatti sírból kivétele és új elhelyezése iránt.

Ha azonban HARTVIK azokat sem tudta, miket tudnia kellett volna, miként tudhatta volna azokat, miket csak hallomásból írt meg, midőn ő maga írja, hogy előtte, mint «decrepitus» előtt, homály «caligo» takarja el a dolgokat és hogy művecskéje «confusi ordinis enormitas».

HARTVIK-nak sok bámulatos tévedése csak onnan magyarázható, hogy mint ezt KARÁCSONYI kimutatja,¹ távolabb esett attól a kortól, melyről írt. Nem élhetett a XI. század utolsó és a XII. század első tizedeiben és a mi fő, nem bírt alapos tudomással, sőt még tájékozottsággal sem azokról a dolgokról, melyekről írt.

Ha azonban Szent István eltemettetésére nézve adatait elfogadjuk, akkor előadásának nem egy részletét, hanem egészét kell tekinteni. HARTVIK szerint a püspökök felszentelték a bazilikát, hogy abban temethessék el Istvánt, kit a templom közepén fehér márvány sarkophagba el is helyeztek, hol *több éven át* (per annos plures) nyertek a betegek és sanyargatottak enyhülést. (19. fej.) A 20-ik fejezetben HARTVIK előadja, hogy a *szent testet* nem lehetett kiemelni (sanctum ejus corpus... nulla de loco suo potuit arte moveri), de mindjárt hozzá teszi, hogy a sírra helyezett igen nagy kő (lapis ingens superpositus tumbe) oly könnyűséggel emeltetett föl, mintha semmi súlylyal sem bírt volna.

A 22-ik fejezetben így végzi előadását: «deinde sublata tabula marmorea! *que pavimento prominebat*, postquam perventum est ad tumbam tanta flagrantia suavae redolentis odoris... omnes circumdedit... tumba plena fuit aqua parum rubenti quasi oleo permixta in qua... quieverunt ossa pretiosa» «felemeltetett a *padolatból kiálló* márványtábla és miután *a sírhoz értek*» (Érdy fordítása szerint «lementenek a sírig») illatos szag vette a jelenlevőket körül s a sír mintegy olajjal vegyített kissé vöröses vízzel volt tele, melyben a drága csontok nyugodtak.

HARTVIK előadása tehát világossá teszi, hogy midőn Istvánt eltemették, testét fehér márvány sarkophagba, a templom közepére tették, midőn pedig a szent testet kiemelték, azt a padolat alatt levő sírból, melyet a padolatból kiálló kő takart, vették ki. HENSZLMANN ebből azt következteti, hogy addig, míg a bazilika teljesen el nem készült, a fehér sarkophagban a templom közepén ideiglenesen maradt a király teteme és csak később tették azt föld alatti állandó sírba.

HENSZLMANN tévedésből István testének felvételét 1083 helyett 1093-ra teszi. Ez évszámból levonván azt a 45 esztendő, mennyi ideig a test Hartvik szerint ugyanazon helyen feküdt, az 1048-ik

¹ Kik voltak az első érsekek? Dr. Karácsonyi János. 1892.

év kerül ki. Mivel pedig István 1038-ban halt meg, HENSZLMANN e két időpont közti 10 esztendőért a HARTVIK által említett «plures annos» alatt, a mely időközben tehát HENSZLMANN szerint István a fehér márvány sarkophagban nyugodott. HENSZLMANN-nak az évek számában való e tévedése épenséggel nem gyöngíti HARTVIK-nak azt az előadását, hogy Istvánt halála után azonnal fehér sarkophagba tették, 1083-ban pedig a padolat alatt levő sírból vették ki. És HARTVIK maga sem gyöngítheti az általa használt e szavakkal: «a szent test tehát 45 évig nyugodott ugyanazon a helyen» saját előadását, és pedig annyival kevésbbé, mert ha *ma* megeshetik tudóson az, hogy az általán ismert és bebizonyított ténynyel szemben, tévedésből István testének felemelését 1093-ra teszi, HARTVIK-nál még inkább feltehető, hogy a szent tetemnek 45 éven át egy helyen nyugvására vonatkozó és az ő előadására fontossággal nem is bíró állításába tévedés csúszott be, mert mint említettük, sokkal nagyobb súlylyal bíró tényeket is a valósággal ellenkezőleg ad elő.

A Szent István idejében divó temetkezési szokás a kérdés eldöntésében itt súlylyal nem bír. E szokásból sem az egyik, sem a másik álláspont bebizonyítására döntő következtetés nem vonható. Nincs kizárva az, hogy a szent királyt fehér márvány sarkophagban azonnal a földbe, a templom padolata alá temették, de nincs kizárva Henszlmann föltevése szerint az a lehetőség sem, hogy mivel a bazilika még nem állott teljesen készen, István király testét ideiglenesen helyezték a templom közepén fehér márvány sarkophagba addig is, míg annak a föld alatti sírban állandó nyugalomra tétele bekövetkezhetik.

Az előadottak alapján talán nem indokolatlan az a nézet, hogy kétségtelen bizonyosságot nyújtó adatok hiányában ma sem a bazilikának III. Béla alatt történt átépítésére, sem a királynak sírhelyére vonatkozó kérdés teljes biztossággal el nem dönthető.

FORSTER GYULA.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI ÁSATÁSOK.

ÉTSÉGET nem szenved, hogy a Szent István királyunk által épített székesfehérvári bazilika hajdani állapotának felderítésében legtöbbet köszönünk DR. HENSZLMANN IMRE fáradhatlan kutatásainak. Az ő érdeme minden vitán felül áll. Ennek feltétlen elismerése képezi jelen soraink kiindulási pontját is, a mikor az archaeologiai vizsgálódások előhaladottságának világánál tárgyilagos kritika alá vesszük szakszerű ásatásait és különösen az általa levont következtetéseket, melyek megfelelő csoportosításban képet nyújtanak nekünk első monumentális építkezésünk felől.

Az ő vizsgálódásai és a vele kapcsolatos eredmények sem tarthatnak igényt a kivételre. Hisz az elsőrangú, európai szabású műtörténetírók és régiségbúvárok érdeméből sem vont le az semmit, ha e tudományágak előbbrevitelével, a későbbi munkások reá mutattak a végzett munka fogyatkozásaira, megjelölván a hiányokat, melyek itt-ott téves következtetéseket vontak maguk után. Az úttörők érdeme mindenha tiszteletet parancsol, mert épen az ő hasonlíthatatlanul fáradságosabb munkájuk tette le az archaeologia és műtörténet alapjait, melyeken az újabb nemzedék könnyebb szerrel tovább építhetett.

E sorok írójának szerencséje volt feltárva látni az 1862-ben HENSZLMANN által kiásott területet s tizenkét évvel később (1874-ben) naponkint ott ülhetett az érdemes mester oldalánál, a mikor a székesfehérvári bazilikának évszázadok óta elfeledett romjairól a földrétegeket elhordatta. Mint az ásatások egyik szemtanuja, nemcsak hivatottnak érezzük magunkat kritikai nézeteink előadására, hanem kötelességet is vélünk teljesíteni úgy is, mint a keresztény archaeologia igénytelen munkása, úgy is, mint HENSZLMANN-nak a műemlékek orsz. bizottságánál viselt előadói tisztében utóda.

I.

HENSZLMANN első ásatása a székesfehérvári bazilika területén 1862. évi szeptember hó 15—november 12-ikéig folyt le. Ekkor abban kellett hagynia az ásatást, mert Farkas Imre püspök nem engedte a kutatás folytatását udvarán és kertjében, «hol — így mondja HENSZLMANN — az eddigi események után matematikai biztossággal ítélve, a maradványok legjelesebb, legérdekesebb, legfontosabb része el van temetve.»¹

¹ *Henszlmann Imre, A székesfehérvári ásatások eredménye. Pest, 1864. 4-rét. Bevezetés. Az itt idézett szavakra alább visszatérünk.*

Alig két hónap alatt feltárta a bazilika déli részét, nevezetesen a félkörű apsisnak mintegy negyedét s a mellette álló déli tornyának alapfalait, a déli mellékhajó javarészét a nyugoti saroktoronyig, a nélkül azonban, hogy a bazilika déli hosszfalát megkereshette volna, mert egy csatorna és a Fazekas-utczának közeleső ház-sora akadályozta meg ebben. A bazilika főhajójának jelentéktelen része is napfényre került ugyanekkor.

HENSZLMANN első jelentésében,¹ melyet még ásatásai megkezdése előtt a m. Tudományos Akadémia 1862. évi július 7-ikén tartott ülésében olvasott fel, alapul véve az ÉRDY JÁNOS által közölt ásatási földrétegeket,² azon következtetésre jutott, hogy öt egymás után épített templomot kell feltételeznie.

Az *első* templom a Szent István által emelt őskeresztény bazilika, «melyhez talán az ez idő táján keletkezett román stýlnak némi elemei vegyültek».

A *második* «III. Béla előtt, vagyis először újra épült templom stýlje, a kora román stýl lehetett, melyhez az e király sírjában talált apróbb régiségek is, kivéve a byzantiakat és keletieket, tartoznak».

A *harmadik* «a XII-ik század vége felé, vagy a XIII-ik század elején másodszor újra épült templom stýlje, a kifejlett román stýl volt».

A *negyedik* «vagyis Róbert Károly alatt, a XIV-ik században harmadszor újra épült templom stýlje, a kora csúcsíves stýl volt».

Az *ötödik* «vagyis Mátyás alatt, a XV-ik század második felében negyedszer újra épült templom stýlje a késő csúcsíves stýl volt, mint ezt az e padlat fölött talált boltgerinczek részei nyilvánosan mutatják».

Az öt templomot, 1862-ik évi ásatásainak befejeztével, maga HENSZLMANN négyre redukálta bevallván, hogy az ÉRDY által közölt rajz őt tévútra vezette. «Tévedésem — úgy mond — onnan eredt, hogy ÉRDY-nek valamennyi égési rétegében hittem; az ásatás alkalmával meggyőződtem, hogy mit ÉRDY égetési rétegnek vett, az nagyobbára csak fekete föld. A valódi égetési réteg ritka helyen fordul elő. E szerint elmarad egészen «a második, III. Béla előtt, vagyis először újra épült templom», valamint módosulnia kell ÉRDY rétegeinek is».

HENSZLMANN első ásatásai alapján, a Szent István által emelt bazilikát következőképpen írja le: «hosszúkas négyszög, felosztva két oszlop sorral három hajóra, ki nem szökő kereszthajóval, keleti részén kiszökő nagy átmérővel bíró apsisal, ezen apsis mindegyik oldalán állott egy-egy torony, mely kiszökött az apsisal együtt kelet felé, de nem egyszersmind dél- és észak felé; a négyszög nyugati oldalán szintén emelkedett két torony, és e nyugoti torony-pár, hihetőleg nem szökött ki sem nyugot-, sem észak-, sem dél-felé. Az előcsarnok és előudvar jelenléte igen valószínű. A középhajó felül emelkedett a két mellékhajón. Mind a négy torony, ítélve keleti párjának nem igen erős alapzata után, alacsony volt. Arányai helyességével basilikánk igen kitűnő helyet foglal el, s e tekintetben sokkal inkább Rómának kereszttyén basilikáihoz, mint más Európa nyugati részén ránk maradt egykoru épülethez csatlakozik. Bámulatra méltó nagy szakértéssel válogatott építészeti anyaga és annak mesteri pontossággal végzett feldolgozása még ott is, hol ezen anyag a földbe volt temetve; de mindenek előtt feltűnő az épületben talált jeles cement és beton».³

Az kétségtelen tény, hogy HENSZLMANN 1862-ben megtalálta a Szent István király által emelt bazilika kelet felé néző apsisának egy részletét, a hozzá csatlakozó saroktoronynyal, valamint a dél-nyugoti oldalon a saroktoronyt, melyekből e templomnak négytornyos alakját joggal következtethette. Az apsis és a két saroktorony köve egy minőségű s minden kételyt kizárólag egykorú.

¹ Henszlmann Imre, A székesfehérvári ásatások eredménye. 28—45. lap.

² Kubinyi Ferencz és Vahot Imre, Magyarország és Erdély képekben. Pest, 1853., 43. lap.

³ Henszlmann, id. mű, 95. lap.

Tévedett azonban a bazilika méreteire nézve, mely tévedésének oka egyfelől az ő kedvelt «középkori arányainak» e templomra való erőszakolása, másfelől pedig a délnyugoti torony előtt talált négykarélyú pillér és oszlop volt.

Ő ugyanis azt vélte, hogy a most említett pillér és oszlop valaha Szent István bazilikájának belsejében volt s így a délnyugoti torony nem Szent István építészétől, hanem III. Bélától ered, a ki «a bazilika padlatát megtartotta, azaz templomát ugyanazon magasságban kezdte építeni, mely a bazilikáé volt» és hogy a templomot «nyugat-felé megkurtította» s azt «keletfelé meghosszabbította, új apsisát a réginek végén ott kezdve, hol a bazilikának tornyai keletfelé végződtek. Azonban a keleti hosszabbítás nem pótolta a nyugati veszteséget s így Béla temploma fél egységgel rövidebb lett, mint volt sz. István bazilikája».¹

20. ábra. Párkány. Székesfehérvár.

Álljunk meg kissé HENSZLMANN e tételénél, mely nemcsak a bazilika kiterjedésére nézve fontos, hanem alapját képezi az ú. n. második templom keletkezésének is, melyet ő III. Bélának tulajdonít.

Elméletileg véve a dolgot, már első pillanatra képzelhetetlennek látszik HENSZLMANN ezen feltevése.

Árpádkori templomaink — s az egykorú külföldi XI—XIII. századi egyházak is — terjedelmükre nézve rendszerint korlátoztak. A székesfehérvári bazilika sem képezett e tekintetben kivételt, dacára annak, hogy HARTVIK regensburgi püspök, mint szemtanú «*basilica grandis*»-nak, azaz nagy bazilikának nevezi.² Szavainak értelmét, nem a mai felfogás alapján kell megítélnünk, a mikor Európa nagyszabású templomait képekben és a mai könnyű közlekedés révén valóságukban is ismerjük s így ma lényegesen módosuló ítéletet mondanánk már Szent István bazilikájának méreteiről, mint mondhatott HARTVIK. Például hozható fel a XI. században épült pécsi székesegyház, mely a hasonkori alkotások között terjedelemre nézve még a legnagyobb s ma ezt sem neveznök «*basilica grandis*»-nak. A veszprémi székesegyház, mely alapjaiban egészen a Szent István korabeli bazilikán épült, ép oly kis méretű, mint a szintén Szent István által Esztergomban épített s a múlt században végkép elpusztított bazilika, mely MATHES rajza szerint rekonstruálva, 180 lábnaál nem volt hosszabb.

A székesfehérvári bazilika hosszát — HENSZLMANN ásatásainak alapján — 200 lábra mérjük, szélessége 180 láb volt. Ehhez járult még a bazilika terjedelmes, az ásatások által még ki nem derített nyugoti előudvara, az *atrium*, melyet belül oszlopsor környezett (*porticus*). Ily terjedemű építményre méltán reá illett HARTVIK «*grandis*» jelzője.

De mindentől eltekintve — kérdezzük — mint volna összeegyeztethető a Szent István király iránt mindenha, de különösen az Árpádok korában táplált kegyelettel egyik közeli utódának, III. Bélának azon ténye, hogy ő a bazilikát egyszerűen megkurtította? Valóban ezen felállított tétel nem egyéb modern gondolkozásnál, melyre HENSZLMANN-t a templom délnyugoti tornya előtt talált s az ő szemeiben kérdőjel gyanánt megfektetlenül álló pillér és oszlop kényszeríthette. Pedig mily közel állott a kézenfekvő magyarázat kulcsa! Mégis mily erőlködéssel iparkodik az oszlopot belevonni a Szent István-féle bazilika belsejébe!

«Feltűnő ezen oszlopalapzatnál — úgy mond — hogy középpontja 14 vagy 16 hüvelykkel dél-felé esik a pillérek középpontjától; e különös körülménynek három oka lehet, tévedés az elrendezésnél,

¹ Henszlmann, id. mű, 143. lap.

² Szent István első magyar király életirata, Hartvik regensburgi püspök szerint. A magyar nemzeti múzeumban őrzött frankfurti codexből átirta és fordította dr. Érdy János múzeumi őr. Pest, 1854., 17. lap.

kimozdítás eredeti helyéből az 1601-iki légbe-röpítés alkalmával, végre a bazilikának szándékos szélesbítése kelet felé».¹ Hisz épen azon ténynek, hogy a bazilika belső oszlopsorának tengelyétől több mint egy lábbal dél felé volt állítva egy oszlop, melynek alapozása a Szent István-féle építkezésével egykorú, kellett volna HENSZLMANN-t arra ösztönöznie, hogy ezen oszlop rendeltetését a bazilika hajóin kívül keresse.

Mi tehát ez oszlop? Nem más, mint vagy a nyugoti előudvarnak (*atrium*) porticusából reánk maradt egyik oszlop, vagy — ha ily atriuma nem volt a Szent István-féle bazilikának — úgy annak vestibulumából maradt az fönn. De nem is magában áll a szóban levő oszlopszat, hanem mellette van a négykaréjú alakú pillér, melyről HENSZLMANN az állítja, hogy megfelelő, de általa meg nem talált párjával együtt a jeruzsálemi templom mintájára, Joachimot és Boast jelképezte.²

Mi határozottan azon véleményt valljuk, hogy az atrium vagy vestibulum oszlopsora oszlop és négykaréjú pillérek váltakozásából volt szerkesztve. Mert miként állhatott volna ezen akár Joachimot vagy Boast jelképező pillér Szent István bazilikája előtt, mikor állítólag III. Béla azt nyugoti oldalán megkurtította? Hisz ez esetben nemcsak az oszlopszat, hanem a vele egy tengelyben épített pillér is valaha a templom belsejében volt s akkor Szent István bazilikája eredetileg nem három, hanem öt hajós volt volna, a mit eddig senki, még HENSZLMANN sem állított. Bizony úgy vagyunk a III. Bélának tulajdonított megkurtítással, mint azzal a szintén neki tulajdonított, keleti irányban terjedő meg bővítéssel, melyet az ásatások vezetője 1862-ben a Szent István-féle apsis délkeleti oldalán lelt három darab rendetlenül fekvő kőlapból következtetett, le is rajzolt³ és az 1874-iki ásatások folyamán, a mikor fényesen kiderült, hogy az apsis túloldalán ily meg bővítésnek semmi nyoma sincsen, mint tévedésen alapuló következtetést, vissza is vont.⁴

Ezek után határozottan kimondhatjuk, hogy a Szent István-féle bazilikát senki — tehát III. Béla sem — kurtította nyugoti oldalán meg, valamint kelet felől szentélyét sem bővítették ki.

HENSZLMANN ezen két tételének hiú voltával egyúttal megdől az a következtetése is, hogy a Szent István-féle bazilikát második templommá III. Béla átépíttette.

Mire alapította nevezett buvárunk ezen merész állítását? Először is két oszlopfőre, melyeket 1862. év tavaszán a bazilikától délkeleti irányban fekvő ház építésekor az alapásánál találtak s a m. n. múzeumba szállítottak.

Az egyik oszlopfő négy hatyút ábrázol, kettő-kettőnek az egymásba fonódó nyakakon közös feje van; a másikon két *basiliscus* van kifaragva.⁵ (24—25. ábra) Ezekben vélte fölfedezhetni a III. Béla építőművészenek munkáját, pedig mindkét faragvány, ha ugyan a Szent István-féle bazilikából kerültek oda, a mi nincsen bizonyítva, a XI. századi пластика alkotásainak teljesen megfelel. Másodszor a III. Béla és neje sírja közelében napfényre jött pillérnek *új* alkatán, melynél két egymás fölé alkalmazott padlón két kornak építkezése látszik. A négy karéjú attikai lábbal bíró pillér Szent István bazilikájának padlózatán áll, miért is kénytelen volt föltenni HENSZLMANN, hogy III. Béla a templom átépítésekor megtartotta az eredeti padlót s arra építkezett. E padló felett 13 hüvelyknyi magas feltöltést találtak — helyenkint terméskőből, másutt

21. ábra. Ivbéllet. Székesfehérvár.

¹ Henszlmann, id. mű, 94. lap.

² U. o. 150. lap.

³ U. o. IX. tábla.

⁴ Henszlmann, Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stílus mű- emlékeinek rövid ismertetése. Budapest, 1876., 49. lap.

⁵ Henszlmann, A székesfehérvári ásatások eredménye. 136. lap.

hordott földből és abba kevert kavicsból és omladékból — rajta új cementrétegen márvány- vagy téglapadlattal, mely szerint, a harmadik templom talaja volt s a most említett pillér később kori megerősítésének lába ezen az újabb padlózatot pihen.¹

Ezen érdekes lelet nem bizonyít mást, mint azt, hogy a Szent István-féle bazilikát ért katasztrófa (leégés) után újjáépítették, még pedig az eredeti padlózatot fel is töltötték s a templomot újból kikövezték. A talajemelésnek több ily példája ismeretes a középkori egyházi építészetben. De ebből minő joggal lehet azt következtetni, hogy a padlózat két egymás fölött talált rétegével megjelölt két építkezési korszak közé még egy harmadik közbeeső építkezés is felveendő, mely az eredeti talajjal megelekedett, arra rakva új pilléreit?

Okvetetlen történeti adatokra kellene hivatkoznia annak, a ki ezt állítani elég merész. És mi történik? Épen az ellenkezőt kénytelen HENSZLMANN bevallani «történetíróink erről — úgy mond — tökéletesen hallgatnak».² Ennek daczára, mikor felteszi a kérdést: «királyaink melyike építhette és mikor ezen késő román stílus templomot, melyről történetíróink tökéletesen hallgatnak?» siet a szerinte kielégítő válaszsza: «E templomnak minden feltalált szobrászati és építészeti töredékei a XII. század 2-ik felére (!) mutatván, ezen korszak magyar királyainak sorában kellett keresnem a második fehérvári templom alapítóját; s itt önkénytelenül III. Bélánál kellett megállapodnom, kinek 23 éves kormányása 1173-tól 1196-ig a többi közt nemcsak leghosszabb, hanem legnyugalmasabb volt; mert Béla semmi nagyobb háborút nem viselt. *Itt tehát a lehetőség megvolt.*»³ Az építészeti részletek

22. ábra. Párkányrészlet. Székes-Fehérvár.

XI. századi jellegére már reá mutattunk, most csak az okoskodás félszégére kell utalnunk, mely abból indul ki, hogy III. Béla 23 éves kormányzása, menten a nagyobb háborúk viselésétől, a legnyugalmasabbnak mutatkozik az építkezés lehetőségére nézve. Ez okoskodás szerint magának Szent Istvánnak, a kinek kormányzása a keresztény Magyarország megerősítésén kívül, a pogányság felkeléseivel szemben nagy harcokat vívott, nem volt volna lehető a székesfehérvári bazilika fölépítése; Szent Lászlónak a kúnok elleni nagy harcai következtében miként sikerülhetett a váradi székesegyház építése, később Nagy Lajosnak és Hunyadi Mátyásnak, a kik az ország

határain túl nem egy ízben hordozták meg idegen földön győzelmes fegyvereiket, miként lehet tulajdonítani a mária-czelli, budavári, fehérvári és kassai építkezéseket? A mit HENSZLMANN még tovább III. Bélára nézve történeti adatainkból összeböngészve, vallásosságáról, bőkezűségéről «a templomok és a papság iránt» összehord, az mind kimutatható Árpád-házi királyaink csaknem mindegyikéről. Ezzel tehát nem «közeledünk a fentebb kimondott feltevés valószínűségéhez». Ép oly kevésbé fogadható el argumentumnak Márton esztergomi érsek és III. Béla anyjának, Fruzinának építkezése Fehérvárott, kivált a HENSZLMANN által következtetett alakban: «Az esztergomi érseknek építkezése Fehérvárott ösztönül szolgálhatott a királynak is, még pedig annál inkább, mert ez idő táján több nagy székesegyház építetett újra Magyarországon». A mit végül érvei legerősebbikének vél, hogy t. i. «III. Bélának és családjának temetési helye a sz. István családjáé után a fehérvári romok legdíszesebb helyét foglalja el» s «hogy ily temetkezési hely e templomban csak alapítóját illetheti»⁴ — épen ez vitte a fehérvári romok buzgó felkutatóját a lépre. Hogyan? A most leírt négykarélyú pillér s vele az egész templom

¹ Henszlmann, A székesfehérvári ásatások eredménye. 140. lap és a VII. tábla.

² U. o. 136. lap.

³ U. o. 141. lap.

⁴ U. o. 142. lap.

átépítőjének maecenását az ezen pillér tövében pihenő III. Bélában kereste és pedig nem mint mondja «önkéntelenül», hanem kutatásaiban téves ösvényre lépve, inkább «önkéntesen». A mi különben HENSZLMANN-nak a fehérvári bazilika területén feltárt sírok meghatározására vonatkozó játszi conjecturáit illeti, azokról alább bővebben szólok. Most csak annyit, hogy III. Béla és neje sírjainak helye korántsem volt a bazilika déli mellékhajójának közepe táján oly előkelő, hogy abból helyesen templomalapítóra lehetne következtetni.

III. Béla királyunk idejében tehát mindvégig épségben állott Szent István bazilikája, melyről az egyetlen közeleső szemtanú, HARTVIK — némelyek szerint előbb magdeburgi prépost, majd (1105—1126) regensburgi püspök — első apostoli királyunk életiratában fukar szavakkal ugyan, de megemlékezik.¹ Feljegyezte, hogy a bold. Szűz tiszteletére volt az szentelve; hires, nagy és csodálatos mivezetű volt; szentélyének falait mozaik képek borították, padlózata márványlapokkal volt kirakva; említi egyházi öltönyeinek, szerelvényeinek és egyéb diszítványeinek számtalanságát, az oltárokat környező, színaranyból, drágakövekkel kirakott táblákat; kiemeli a Krisztus oltára felett csodálatos mivezzel emelt sátort (ciborium), kristály-, onix-, arany- és ezüst-edényekkel dúsan felszerelt kincstárát.

HARTVIK adatai közül a mozaik képekre vonatkozó megerősítést nyert az 1862-ben és 1874-ben nagy mennyiségben napfényre jött mozaik kövecskék által, melyek üvegnekű, különböző színű, részint átlátszó, részint átlátszatlan anyagból készültek és sok volt közöttük aranyos színű, melyből az apsis képeinek arany hátterére lehet következtetni.

És hogy a Szent István-féle apsis, mozaik képeivel együtt a bazilika végleges elpusztulásáig (1601) fennállott, abból is kitetszik, miszerint a mozaik-elemeket nagy mennyiségben a város szomszédos bástyáin ütött rések betömésére, az épület köveivel együtt vegyest felhasználták. Már pedig, ha az apsist a XIV—XV. században átépítették volna, akkor a belsejében volt képek mozaik kövecskéi már az átépítésnél elkallódtak volna.

De nem is emlékeznek történeti adataink, krónikáink a bazilika katasztrófájáról az Árpádházi királyok alatt IV. László koráig, a mikor okleveleink tűzvészről emlékeznek.² Pedig feltehető, hogy ezen felséges épületnek — mint koronázó és temetkezési templomnak — melyhez Szent István dicső nevén kívül királyaink egész sorozatának emléke fűződött, viszontagságáról ejtett volna néhány szavat a krónikás, a ki sokszor egész jelentéktelen eseménynek főlemlítésétől sem tartózkodott.

ROGERIUS váradi kanonok a «Carmen Miserabile»-jében arról értesít, hogy Székesfehérvár azon kivételes helyek közül volt, melyekben a tatárpusztítás nem tett kárt.³

23. ábra. Zárkő. Székes-Fehérvár.

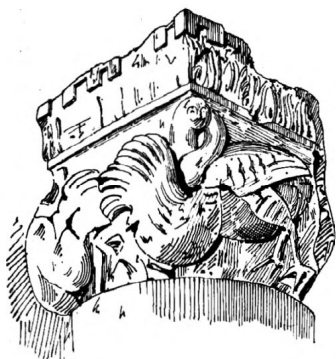
¹ Érdy főnebb idézett kiadásában 17—18. lap, cap. XII. A szöveg így szól: «in ipsa regalis sedis ciuitate que dicitur alba! sub laude et tytulo uirginis eiusdem perpetue! famosam et grandem basilicam! opere mirifico! celaturis in chori pariete distinctis! in pauimento tabulis marmoreis strato · construere cepit · quam qui uidit! testimonium ueritati Perhibet uerborum nostrorum · innumerabilia palliorum · paramentorum! et aliorum ornamentorum ibi esse genera tabulas circa altaria plures! auro purissimo Fabricatas · lapidum series preciosissimorum in se continentes · ciborium arte mirabili supra christi mensam erectum · cameram omnigenere uasorum cristal-linorum onichinorum, aureorum argenteorum pleniter refertam».

² Lásd főnebb (7. l. 2. j.).

³ Cap. XL.

II.

Itt kell megemlékeznünk HENSZLMANN 1874. évi ásatairól, melyeket szeptember hó 15-től november hó 12-ig végzett. Mint fentebb említettük, alkalmunk volt ezen ásatásoknál jelen lehetni. Ott voltunk az első ásónyomnál, melylyel a tudós kutató a püspöki palota kertnek nevezhető udvarán, az apsis belsejének északi sarkát előre meghatározva, a megjelölt helyen meg is találta.

24. ábra. Oszlopfő hattyukkal.
Székes-Fehérvár.

Mikor az északi mellékhajó pillérsorozatának kutatásához kezdett, megjelölve az 1862-ben feltakart pilléreknek megfelelő pontokat, e sorok írója előre figyelmeztette, hogy azokat aligha fogja megtalálni. Ennek kézenfekvő okát kifejtettük előtte. Nevezetesen, a mikor Mária Terézia idejében, az általa alapított püspökség számára a romok egy része fölött az építendő püspöki palota területét kijelölték — kijelölték pedig nem annyira azért, hogy a fehérvári prépostság tulajdonát képezett egyház területén épüljön mintegy történeti kegyeletből a palota, hanem inkább azért, hogy a romokban heverő ősrégi falak az építéshez elegendő követ ígértek — azon részt, mely a kerítésen kívül esett, (itt támadt előbb az ú. n. Fazekas-tér, később a Fazekas-utcza), földdel

behányták s így itt 1862-ben HENSZLMANN a pilléreket megtalálhatta.

Nem ez történt a palota építésére kijelölt területtel. Itt természetesen nyitva hagyták a romokat s belőlök mint kőbányából hordták a palota építéséhez a kőanyagot. De miként is hagyhatták volna helyeiken a bazilika legerősebb és legnagyobb köveiből épített pilléreket, melyek a templom későbbi boltozatát hordták?

Bizony az ásítás igazolta, a mit HENSZLMANN-nak eleve megjósoltunk: az északi mellékhajó pilléreinek hült helyét találta, úgy hogy az általa készített alaprajzon a pillérsor helyének megrajzolt sávján apró fehér pontokkal volt kénytelen megjelölni üresen talált helyeiket.¹

25. ábra. Oszlopfő basiliscusszal.
Székes-Fehérvár.

A mit azonban bőven talált, az ott dolgozott mult századi kőfaragók után maradt törmelék, bizonyítékul szolgált az iránt, hogy a bazilika alapjából kiemelt köveket szépen ott helyben megmunkálták s azután felhasználták a püspöki palota építkezéséhez. Fontos lelet volt azonban az apsis északi oldalánál, az 1862-ben feltakart déli toronynak megfelelő északi torony egész terjedelmében való napfényre hozatala, valamint a bazilika északi főfala egy részletének kiásása, melyekből az építmény terjedelmének méreteit részben meg lehetett állapítani. Az alaprajz szerint, Szent István háromhajós bazilikájának szélessége egészben 109 $\frac{1}{2}$ lábra mérhető. A főhajóra ebből 58 $\frac{1}{2}$ láb, a két mellékhajóra 51 láb esik.

Az apsis belső világának (a két saroktól mérve) átm. röje 45 lábnyi volt. Az egész épület hosszát — mint már fentebb említettük — 200 lábnyira tehetjük az atrium, vagy vestibulum nélkül.²

¹ Henszlmann, Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stílű mű-emlékeinek rövid ismertetése. Rajza a mellékelt táblán.

² Henszlmann az 1862-iki ásatásokról írt művében (35. lap) idézi régibb íróinknak e bazilikára vonatkozó adatai közül a következőt: «a bazilika száz lépésnél hosszabb volt», de a hozzáfűzött jegyzetben siet azt az ő téves mérései szerint kiigazítani: «Hosszabb, de igen sokkal hosszabb volt száz lépésnél, mint azt már fentebb is megjegyeztem, és mint azt igen valószínűleg az ásatások folytatása fogja kimutatni». A száz lépés körülbelül megfelelve a bazilika 200 lábnyi tényleges hosszúságának, hiteles adatnak vehető.

26. ábra. Párkány. Székesfehérvár.

több, vagyis összesen tizennégy oszlop volt. Az oszlopok gránitból, valószínűleg nem ezen templomi építkezés céljaira készültek, hanem a régi római cultura maradványaiként — mint ez Italiában, sőt Nagy Károly alatt Aachenben is történt — felhasználtattak. Ezen gránit oszlopok közül kettő ma is a püspöki udvarban látható mélyen beásva, egy pedig egész magasságában a vásártéren állott.² HENSZLMANN mérése szerint a gránit oszlopok átmérője 27 bécsi hüvelyk, vagyis 0,71 méter.

A gránit oszlopok tartották a középhajó kimagasló falait, melyek hat-hat ablakkal voltak áttörve. A fő- és mellékhajók mennyezete fából készült, mely körülmény a templom gyakori leégését okozta.

A bazilika magassági méreteit illetőleg positiv adatokra nem hivatkozhatunk; Székesfehérvár régi ábrázolásai — köztük a főnebb (3. lap 3. ábra) közölt is — a többi e korbeli rajzok gyarlóságaiban osztozva, annyira conventionalisak, hogy oly fontosabb részletekre nézve, minők a tornyok száma, alakja stb., sem nyújtanak teljesen megbízható tájékoztatást.

HENSZLMANN ugyan állítja, hogy «a keleti tornyok csekély falvastagságuk után ítélve, magasak nem lehettek»,³ de ezen állításból további következtetéseket sem ezen, sem a nyugati tornyok méreteire nézve vonni nem lehet. Annyi azonban tény, hogy a bazilika négy sarok tornya a templom testéből nem szögelt ki, hanem a mellékhajók északi és déli falával egy vonalba esett.

Nem hagyhatjuk még szó nélkül HENSZLMANN azon állítását, hogy «az apsis félkörének fala még most is igen vastag, de ehez keletfelé még más félkörű alapzat csatlakozott, melyen oszlopokkal körülvett járda emelkedett, a németek úgynevezett Kleinbogen-Arkaden-Gallerieja».⁴ Ezen állítás merő hypothesis. Az apsis falának vastagságát a boltozott concha követeli meg s így a HENSZLMANN által felvett «más félkörű alapzat» tulajdonképen az apsis vastag falának kiszökő erős alapozása, melynek maradványait ő sem találta tényleg meg oly méretekben, mint azt feltételezve, az alaprajzon a félkör vonal által megjelölte. Az oszlopokkal körülvett járda tehát subjectiv feltevés, dacára annak, hogy érdemes tudósunk azt nem mint egyszerű feltevését, hanem e járda határozott létezését adja elő.

27. ábra. Párkány. Székesfehérvár.

¹ A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom. Írták REISENBERGER LAJOS és HENSZLMANN IMRE. Monumenta Hung. Arch. aevi medii. Kiadja a M. Tud. Akadémia arch. bizottsága. Budapest, 4-rét, 1883, 56. lap.

² Összesen kilencz gránit oszlopot számítottak össze Székesfehérvárott és a közel vidéken, a melyek Szt. István bazilikájából származhattak.

³ A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom. 57. lap.

⁴ U. o. 56–57. lap.

A fehérvári bazilika belsejére vonatkozó állításai közül helyreigazításra szorul az, mintha a főoltáron kívül «a bazilika-rendszer értelmében, a szentély nyugati elzárt végén más oltár a község, a laikusok számára» létezett volna. Egyáltalán a bazilika-rendszernek nem lényeges része az ú. n. laikusok oltára, mint a hogy erre Italia bazilikáiban példát sem találunk. A mit HENSZLMANN az 1874-ben felfedezett nyomoknak mond, azokon a laikusok oltárának jellegét nem lehet felismerni.

III.

Bennünket ezúttal a székesfehérvári bazilika Szt. István, illetve árpádkori állapota érdekelné, mindazon állítások és következtések kritikájától, melyeket HENSZLMANN e fényes templom későbbi átépítéseit illetőleg megkoczkáztatott, a tér szűke miatt tartózkodni vagyunk kénytelenek. Hasonlóképpen nem foglalkozhatunk e helyütt a bazilika későbbi melléképületeinek, a Róbert Károlynak tulajdonított őrtorony, valamint a Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás-féle mausoleumok kérdésével sem.

Nem térhetünk azonban ki HENSZLMANNNAK a bazilikában napfényre jött sírhelyekre vonatkozó állításai elől, melyek egy részét már az 1862-iki ásatások alapján, másikat pedig az 1874-ben folytatott kutatások eredményeiként kiadott munkáiban¹ tette közzé. Természetesen itt is az árpádkori sirokra fektetjük a fősúlyt, nehogy részletezéseinkkel hosszadalmasokká váljunk.

A legelső, a kit a székesfehérvári bazilikában helyeztek nyugalomra, maga a fényes templom bőkezű alapítója és építtetője, Szt. István királyunk volt. HARTVIK egész pontosan megjelöli a helyet, a hol a szent király teteme pihent, midőn elmondja, hogy az egyház felszentelése után, a szent testét annak közepén, fehér márvány koporsóba helyezték,² majd alább arról is szól, hogy negyvenöt évig nyugodott a tetem ezen egy helyben.³

Szent István király sírhelye tehát, nemcsak a középkor általános szokásából az alapítóknak kitüntetésképp a templom közepén engedett hely vala, hanem HARTVIK történeti adatával is megegyezően ez ott volt s a szent király sírját egyebüvé meghatározni akarni, hiú törekvés.

HENSZLMANN sem kételkedik HARTVIK szavaiban, mert ő is elfogadja Szt. István sírhelyét az általa megjelölt ponton, csak azután abban tévedett, hogy HARTVIK szavait félre értvén, a szt. király ezen sírhelyét *ideiglenesnek* tartotta. «HARTVIK elfelejti megmondani — így okoskodik HENSZLMANN — hogy későbbben a testnek ideiglenes eltakarítása állandóval cseréltetett fel».⁴ A ki az életíró ide vonatkozó szavait átolvassa, nem fog HENSZLMANN mellé sorakozni, HARTVIKOT feledékenységről vádolva, a mikor a leghatározottabban azt mondja, hogy *negyvenöt évig nyugodott a tetem ugyanazon az egy helyen*.

Hogy mi vezette HENSZLMANNNT arra a gondolatra, hogy Szt. István királyunk és családja állandó sírhelyét a bazilika déli mellékhajójának legkeletibb pontjára határozza meg, igen könnyű kitalálni. Ő — ámbár, mint kimutattuk, tévesen — III. Béla királyunkban a bazilika első átépítőjét vélte felismerni s mert III. Béla és neje kőkoporsói a déli mellékhajóban jöttek napfényre — s a hely szerinte oly előkelő volt, hogy abból templomalapítóra lehet következtetni — minden történeti adat ellenére feltette, hogy Szt. István királyt, a templom tulajdonképeni alapítóját is a déli mellékhajóban takarították

¹ A székesfehérvári ásatások eredménye. 186—226. lap; Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stílusú műemlékeinek rövid ismertetése. 47—49. lap. A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom. Székesfehérvári ásatások. 65—68. lap.

² Id. mű. cap. XIX: «Perfecta dedicationis sollemnitate corpus sanctum in medio domus sarcophago candidi marmoris impositum».

³ U. o. cap. XX: «Quiavit itaque corpus beatum eodem in loco non apertis declaratum signorum inditiis XLV annis».

⁴ A székesfehérvári ásatások eredménye. 188. lap.

végleg el. E tévedésen alapuló eljárása egyúttal oly következtetésre ragadta, mely mint általa felállított elv teljesen tarthatatlan, midőn ezeket mondja «tekintetbe veendő a külföldétől eltérő magyar szokás. Külföldön az alapító a főhajóban a főoltár előtt temettetett el, nálunk sírját a déli mellékhajó legkeletibb helyén ásták. A székesfehérvári templom alapítója sz. István volt ugyan, hanem ilyennek újjáépítése értelmében III. Béla, Róbert Károly és Mátyás is tekintendő».¹

Hogy az egyház általános szokását a mi hazánkban is követték s ettől nem tértek el, erről kezeskedik HARTVIK: hogy pedig III. Béla nem volt a székesfehérvári bazilika alapítója, azt fönnebb kimutattuk mi; végül pedig, hogy a templomok átépítőit sohasem lehet nevezni és tekinteni templomalapítóknak, azt bizonyítani teljesen felesleges.

Ezek után napirendre térhetünk Szt. István király és családjának állítólagos sírhelye felett, melyben — HENSZLMANN mérése szerint — két sorban tíz szűk és rövid koporsó elérhetett; egy fakoporsóban lelt csontvázban pedig ugyanő Szt. István nővérére Gizellára vélt reá ismerni. De ha szerinte itt pihent az alapító szent király és egész családja, minő következetességgel lehet Szt. István anyjának, Saroltának sírhelyét a távoleső III. Béla és neje kőkoporsóitól délre határozni meg?

Hasonlóképen vagyunk a többi árpádházi ivadéknak HENSZLMANN által kijelölt sírhelyeivel, kivévn természetesen III. Béla és neje sírját, melyeket a királyi jelvények jellege, történeti és anthropologiai körülmények ilyenek gyanánt engedtek megállapítani. HENSZLMANN a napfényre került sírhelyeket akár voltak azokban tetemek, akár üresen találtattak, egyszerűen felosztotta a székesfehérvári bazilikában eltemetett királyok, királynék és családtagjaik között. Hogy minő szerencsével? Példa reá a II. Ulászlónak véleményezett sírhely körül talált hét csontváz, melyekben a király udvaronczeit vélte megtalálni; vagy a fej nélkül talált csontváz, mely szerinte Varkoché, Fehérvár hősiei védelmezőjéé lehetett, kinek jobbát levágván, fejét lándzsára tűzve hordozták körül az ostromló törökök; csak hogy a csontváz meglelt jobb karja ellene bizonyít annak, a mit a fej hiányából HENSZLMANN merészen következtetett s nehogy megdőljön combinációja, inkább kétségbe vonja STELLA történeti adatát.²

Általán a sírhelyek megállapításánál követett ötletszerű — mondhatni játszi — eljárástól komoly archaeologiai eredményeket nem várhatunk. De nincs is szükségünk reá, hogy adatok hiányában azt is megállapítani véljük, a mit megállapítani nem lehet. Az ily törekvés sokat le szokott vonni a dolog komolyságából.

Mindezen megjegyzéseim korántsem szállítják le buzgó tudósunk érdemeit, melyeket a székesfehérvári bazilika területén fáradhatlan kitartással ismételtén szerzett. Neki köszönjük mindazon adatokat, melyek a történetírók szűkszavú tudósításait kiegészítve, Szt. István királyunk ezen fejedelmi bőkezűséggel létesített alkotásáról az utókort felvilágosítják.

DR. CZOBOR BÉLA.

¹ A nagyszebeni és székesfehérvári régi templom 65. lap.

² «E személyre mutatna a koponya hiánya, melyet a török levágott és diadaljelként lándzsán hordott körül; azonban Stella mondja, hogy az ellenség karját is levágta; a csontváznak pedig megvolt mind a két karja és keze. Stella elbeszélésében túl mehetett a történeten.» A székesfehérvári ásatások eredménye. 225. lap.

III. BÉLA ÉS CSALÁDJA.

A végig tekintünk az Árpádházi királyok során, két typust különböztetünk meg. Az egyik nyugodt, komoly, kissé rideg tiszta keleti faj, mint újabb történetünkben Deák Ferencz, a költők közt Arany János; a másik elevenebb, tüzes, nemcsak lelkes, de másokat is tud lelkesíteni; meglátszik rajta, hogy az ázsiai magyarba könnyebb — szláv — vér vegyült, mint meglátszik Kossuth Lajoson vagy Petőfi Sándoron. Mindkettőben megvan azonban a magyar faj jellemző vonása: hogy úr; van benne méltóság, erő; van akaratja, tud parancsolni, és — ha el nem lustul — cselekedni, csak hogy az egyik tevékenysége izzó parázs, a másiké lángoló tűz. Szent István, a ki Magyarországot megalapította, és Szent László, a daliás hős, ki az ország minden szomszédjával diadalmasan megverekedett — mintegy megdicsőült típusai e két árnyalatnak. III. Béla inkább Szent István árnyalatához tartozott. 1150 körül született.¹ Atyja II. Géza, anyja Eufroszina vagy Fruzsina Misztiszláv orosz-kievi nagyfejedelem leánya volt. Mikor II. Géza 1141-ben, 11 éves korában trónra lépett, már majdnem száz éve úgyszólván szakadatlanul dühöngött a királyi házban a belviszály. Dédatyja, I. Béla, elűzte testvérét, I. Endre királyt, és az a harczban megsebesült és meg is halt. I. Béla ellen feltámadt a német, I. Endre fia, Salamon érdekében. Salamon küzdött I. Béla fiaival, I. Gézával és Lászlóval, s e harczban földönfutóvá lett s idegen ország csataterén fejezte be életét. I. Géza fiai: a könnyelmű Álmos és a kemény Kálmán király folyvást egymásra törtek. A ki elbukott: Álmos volt és Kálmán neki is, fiának is kitolatta a szemét. E vak fiú, később II. Béla király, volt II. Géza atyja. Mind Bélának, mind II. Gézának harczolni kellett Boriszszal, ki magát Kálmán király fiának állította — bár atyja fattyúnak tartotta. Fruzsina királyné családjának is kijutott a családi viszályból. Atyja testvére volt Borisz anyjának. Fivére Izjaszlav, mint akkor az orosz fejedelmek, bár egy törzs hajtásai voltak, mind, úgyszólván kivétel nélkül, folyton háborúskodott rokonaival, nagybátyjával, szuzdali Györggyel, ki elől a nagyfejedelemséget elkapta, és másokkal, s e harczban II. Géza belevitte támogatására Magyarország

¹ Wertner M.: Az Árpádok családi története 354. I. határozottan 1148-ra teszi születését, mert II. Géza első fia 1147-ben született; de hol a bizonyosság, hogy a második fiú, Béla, egyúttal a második gyermek is volt? sőt van ok hinni, hogy valamivel később, talán 1150-ben született.

egész erejét. II. Géza elég értelmes fiatal ember volt, ki szeretett szerepelni, bár úgyszólván mindig mások vezették — jóra, leggyakrabban az ország szerencséjére. Sokkal gyengébb ember volt, mint vak atyja, mint férfias lelkű neje, ki nem méltatlan leánya volt sokat ígérő, de nem sokáig uralkodó atyjának, nem méltatlan unokája Monomakh Vladimir kievi nagyfejedelemnek, a régi orosz történet egyik legkiválóbb, legrokonszenvesebb alakjának. II. Gézát testvérei: László, István, Álmos közül is messze túlszárnyalta István, ki valami két-három évvel volt fiatalabb nála. A szép ifjúban öreg atyjuknak, Álmosnak nyugtalan vére Kálmán király törhetetlen erélyével és nagyravágyásával egyesült. Eleve teljesen uralkodott II. Gézán, de az később gyanakodni kezdett rá, féltékeny lett és István herczeg László testvérével — Álmos már korán elhalt — mint veszélyes praetendens külföldre, Görögországba menekült. II. Géza alig volt harminczhárom éves, mikor 1162. május 31-én meghalt.¹ Maga után nyolcz gyermeket — négy fiút és négy leányt — hagyott.³ A fiúkat a maga, atyja és családjának két legdicsebb tagja nevére: István, Béla, Árpád, Gézának keresztelték. Utódjává 15 éves István fia lőn, kit már 5—6 éves kora óta mintegy uralkodótársának kívánt tekintetni, hogy neki a trónt biztosítsa. De a serdülő ifjú ellen azonnal feltámadtak a külföldre menekült nagybátyák — László, István — s a zavart ismét *rokon*, Manuel római vagyis byzanczi császár élesztette. Manuel Szent László leányának, Piroskának fia, s így vak Béla királynak másodízben unokatestvére volt. Anyja — Konstantinápolyban: Irene — szent emléket hagyott maga után; Manuelben azonban nem volt sok az öregapja, anyja szentségéből, de megvolt László királynak daliás termete, lovagias vitézsége, mely a vénülő Byzanczra, a világbiró Róma ez utódjára, még egyszer némi csillogó fényt árasztott. Egy félszázaddal ezelőtt a birodalom már annyira elhanyaglott, hogy úgyszólván már csak Konstantinápolyból állott, de Manuel öregatyja, Elek császár új életet öntött a korhadtt államszervezetbe úgy, hogy már fia János, a Piroksa férje és még inkább Manuel újra felléptek a régi római birodalom igényeivel. Fegyverül Manuel hősi bátorsága mellett, melylyel, ha kellett, mint László király, a sereg élén nyargalt, első volt a támadásban, s az ellenség legkiválóbb bajnokait, vezéreit szemelte ki magának, hogy bennük seregeik erejét is megtörje: a byzanczi politikai furfang és ravaszság minden erejét is felhasználta, s ezek közül egyik legfőbb az volt: minden szomszéd népből, mely Byzanczczal ellentétbe jöhetett, elégtelenséket, praetendenseket befogadni, dédelgetni, hogy azokat alkalom adtán fel lehessen használni, hogy hazájukban viszályt támaszszanak és így az ne árthasson a bosporusi Rómának. Azért fogadta Manuel szívesen II. Géza békétlen testvéreit, s igyekezett II. Géza halála után az ifjú III. István helyére István herczeget, mint IV. Istvánt ültetni a magyar trónra; úgy vélte megszerezni Magyarországot is, mely fontos támaszpontul szolgált volna neki törekvéseiben, hogy uralmát a régi római birodalom nyugoti részeire is kiterjessze. Eufroszina királyné ugyan gyermekeivel menekülni volt kénytelen; de a magyarok nem akarták eleve IV. Istvánt királyul, hanem bátyját, II. Lászlót választák meg, és csak mikor az 1163. január 14-én, félévi uralkodás után meghalt,⁴ következett IV. István; de a magyarok nagy része ellene fordult. IV. István III. István ellenében csatát vesztett (1163. június 19.) és Görögországba volt kénytelen menekülni. Manuel nem kötötte magát épen IV. István személyéhez, csak befolyást akart Magyarországra, és némely déli részek — mint a Szerémség — birtokára vágyott. Sereg élén jött tehát Magyarország ellen, hogy IV. Istvánt támogassa, de Belgrádon megállott. Eszébe jutott, hogy házassággal fűzi magához

¹ Hogy nem 1161-ben halt meg, mint rendszeren olvassuk, l. *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története I. 638. n. 493.

² *Wertner M.* i. h. 310. l. Ő egyébiránt III. Gézának azt a leányát, ki Komnenosz Izsákhöz ment férjhez (*Pauler* i. h. I. 417.) nem ismeri; lehetséges, hogy a cseh Szvatopluknak neje, Hulicha (nála Odola) egy személy Ilonával, ki 1144-ben Lipót osztrák herczeg neijévé lőn.

³ *Chronicon Zagrabienne*, M. Florianus Fontes Domestici III. 256.

⁴ *Pauler* i. h. I. 285.

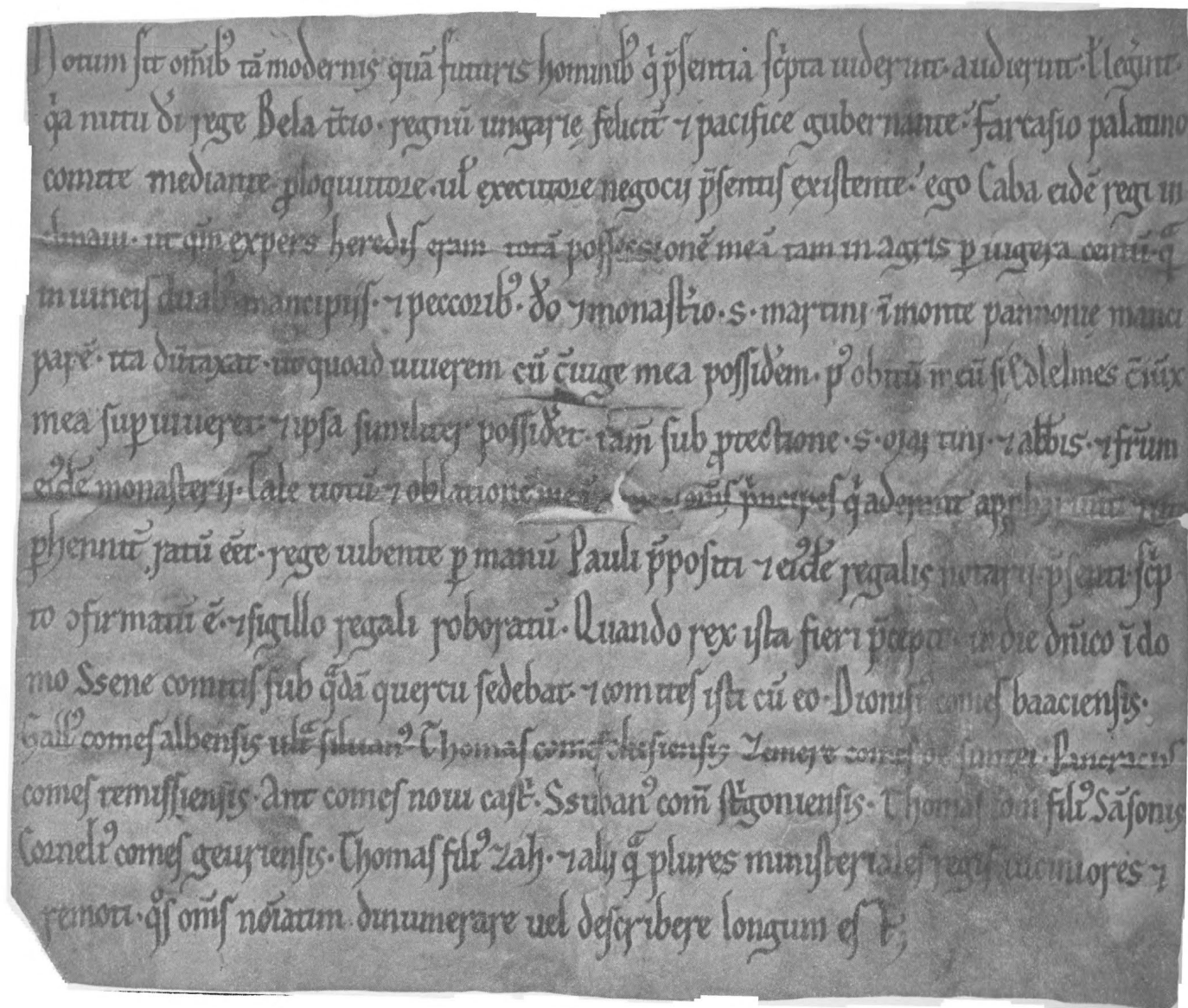
Magyarországot, s elküldött a magyar udvarba, adják neki Béla herceget, nőül fogja neki adni Mária leányát, ki akkor valami 10 éves, és, ha a hízogóknek hitelt adhatunk, szép gyermek volt, és kilátásba helyezte, hogy, fia nem lévén, utódjává fogja nevezni. A magyar urak szívesen beleegyeztek a tervbe; átadták Bélát Manuelnek, a *rokonnak, nagybátyának*, s beleegyeztek, hogy Béla megkapja apai örökségét, Horvátországot, a dalmát tengerpartot, melyet már II. Géza, mint másodszülött fiának, neki szánt vala. Mihelyt a gyermek Byzanczba érkezett, Manuel úgy bánt vele, mint jövődő vejével. Barbar Béla nevét Alexiosra változtatta és deszpotesz ranggal ruházta fel, mely méltóság a római-byzanci hierarchiában mindjárt a császár uralkodótársa, a Caesar után következett és az uralkodó legközelebbi rokonainak: testvérnek, fiúnak, vőnek, unokaöcsnek szokott kitüntetésül adományoztatni.¹ Mindamellett Manuel azt a tervet sem ejtette el, hogy IV. István útján hamarább, közvetlenebb befolyást is nyerjen Magyarországra és segítségére sietett a bukott királynak, mikor az 1164-ben újra megtámadta III. Istvánt, de semmire sem tudott menni; de, hogy hitetlenségét, békeszegését palástolja, magával vitte Bélát és támadása ürügyéül azt hozta fel, hogy a magyarok még nem adták ki Bélának örökrészét. Eufroszina királyné a hatalmas ellenséggel szemben II. Ulászló cseh herceghez fordult segítségül, kinek két fia két leányát bírta nőül, illetve jegyesül,² «mert különben elvész Magyarország». A csehek előtt Manuel meghátrált; megígérte, hogy nem támogatja többé IV. Istvánt, viszont megkapta Béla örökségét, s a byzanci hadak mindjárt elfoglalták a dalmát tengerpartot: Spalatót, Traut, Sebenicót, Scardonát, az ország belsejével együtt mindössze ötvenhét várost; de azért szavát most sem tartá meg, IV. Istvánt a Szerémségben támogatta, s mikor a nyugtalan trónkövetelő 1165. ápril 11-én Zimonyban meghalt s a magyarok a Szerémséget elfoglalták: ismét magával víve Bélát, újra Magyarország ellen ment (1165. június végén), s mindenekelőtt Zimony ellen fordult. Béla láthatta, mint ül Manuel az első csónakba, mely seregét a Száván átvitte, mint nyargal maga Zimony alá s üti lándsáját a vár középső kapujába; de láthatta azt a kétségbeesett vitézséget is, a melylyel a magyarok hazájuk földjét védték, s mikor hirtelen roham a görögök kezébe adta a várat, s a vár vitéz védőjét, Gergely ispánt és alvezéreit hajadon fővel, mezítláb, nyakukon hurok, vezették Manuel elé, ki haragjában rájuk sem akart nézni: Alexios Béla könyörgésére megkegyelmezett életüknek. A háborút rövid béke (mely a Szerémséget és Horvátországot Manuel kezében hagyta), majd ismét 1166-ban újra háború követte, mert Manuel IV. István halála után titokban Bélának próbálgatta egyengetni az utat a magyar trónra, «ki bölcsességben és erényben növekedett». Válaszul III. István hirtelenül megrohanta a Szerémséget. A támadás meglepte, készületlenül találta Manuelt. A seregnek, melyet a Dunához küldött, névleg Alexios Béla volt vezére, de nem volt olyan, hogy valami döntő csapást mérhetett volna a magyarokra. A háború ezután még néhány évig folyt — változó szerencsével, de sem Manuel, sem Béla nem vettek többé személyesen részt benne, s úgyszólván elaludt: «a király — III. István — a királyságot, a herceg — Béla — a hercegséget megtartotta».

A mint Béla fejlődött, látni lehetett, hogy különb ember testvérénél, III. Istvánnál, a ki atyjukra hasonlított, jóindulatú ifjú volt, de az élet kegyetlenül bánt vele; sokféle bajt szerzett neki s úgyszólván kényszeríté, hogy szavát, hitét gyakran megszegje, mindenféle eszközökhöz kapkodjon, ingadozó és mégis hatalmaskodó legyen, a nélkül azonban, hogy az erő imponáló benyomását tehetné. Szerencséje volt még, hogy anyjára támaszkodhatott. Bélának azonban már külseje is elárulta, hogy fejedelmi vérből, Szent László és Manuel nemzetségéből való. Szép ember volt. Egy ölnél magasabbra nőtt. Arczáról mondák, hogy ha egyéb tulajdonsága nem volna, már az maga eléggé mutatná, hogy méltó

¹ A deszpotesz címéről: Krause, Die Byzantiner des Mittelalters 210. l. és Ducange jegyzete Kinnamoszhoz (bonni kiadás) 365. l.

² Wertner i. h. 344., 349.

a koronára.¹ De volt benne egyéb is, mely az Árpádok legszebb tulajdonságaira emlékeztetett, vegyítve azzal a ravasz, önző vonással, melyet Manuel példája és a byzanci nevelés jobban kifejthetett, de egymaga beléje nem olthatott. Béla természeténél fogva nagyravágyó, szigorú volt, mint akár Kálmán király, de tudott uralkodni önmagán, tudott alkalmazkodni a körülményekhez, melyeket éles eszével oly tisztán felismert, mint talán senki más nemzetségéből, és gyakran alkalmazkodott és engedett csak azért, hogy aztán annál biztosabban parancsolhasson. E tulajdonságát nemsokára próbára tették az események. Mikor az 1165-iki hadjárat után hazatértek: Manuel halála esetére leányát, Máriát nevezte

28. ábra. III. Béla oklevele, melylyel Kaba végrendelkezését jóváhagyja. Pannonhalmi levéltár.

utódjává és már most követelte, hogy országa nagyjai hűséget esküdjenek a leánynak és jegyesének, Alexios Bélának. Négy évvel később azonban (1169. szept.) fia született. A mint a gyermek növekedett, változott Manuel terve is, hogy utódjává Mária leányát és Bélát tegye. Nem is engedte meg többé, hogy Béla Mária leányát elvegye, hanem «a rokonság» miatt megbontá az eljegyzést, s Bélának Mária császárné mostoha nővérét, Châtillon Anna (eredetileg Ágnes) antiochiai hercezkisasszonyt adta feleségül.

¹ Rex Hungarorum Béla nomine vir quidem multiplici nature dote conditus, statura productior, vultu insignis, cui et si cetera non suppeterent, sola imperiosi vultus elegantia regno dignissima censeretur. Ricardus Londinensis, Itinerarium Peregrinorum MG. SS. XXVIII. 200. I. Nagy termetét fehérvári csontváza is tanúsítja.

Egyúttal még a Caesar címmel igyekezett őt megvigasztalni, mely neki az első rangot biztosítja a császár után a birodalomban, de valódi hatalommal nem járt. Ekkor jött a hír III. István hirtelen haláláról (1172. márczius 4.). Manuel Bélával azonnal fölkerekedett Sofiába, hogy közel legyen Magyarországhoz. Magyarországon híre járt, hogy III. István királyt méreg ölte meg, melyet Béla herceg keze kevert neki. Eufroszina királyné se akart tudni az elszakadt fiúról és kisebbik fiának, Gézának szánta a koronát. De Bélának is voltak hívei; hívásukra, görög sereggel megjelent az országban. Elfogatta anyját, öcscsét, megnyerte a papságot, a pápát, és mert a szigorú, catoi jellemű esztergomi érsek, Lukács, nem akarta megkoronázni, megkoronázta a kalocsai érsek. Géza herceg ugyan megszökött, de a cseh herceg, kihez menekült (1177-ben), kiadta s Béla újra elzáratta, anyját pedig száműzte Görögországba, a hol apáczává lett, s a mikor meghalt, visszakerült holtteste Magyarországra, Fehérvárra, a Szentjános-vitézek templomába, kiknek mind ő, mind férje, II. Géza, jóltevőjük volt.

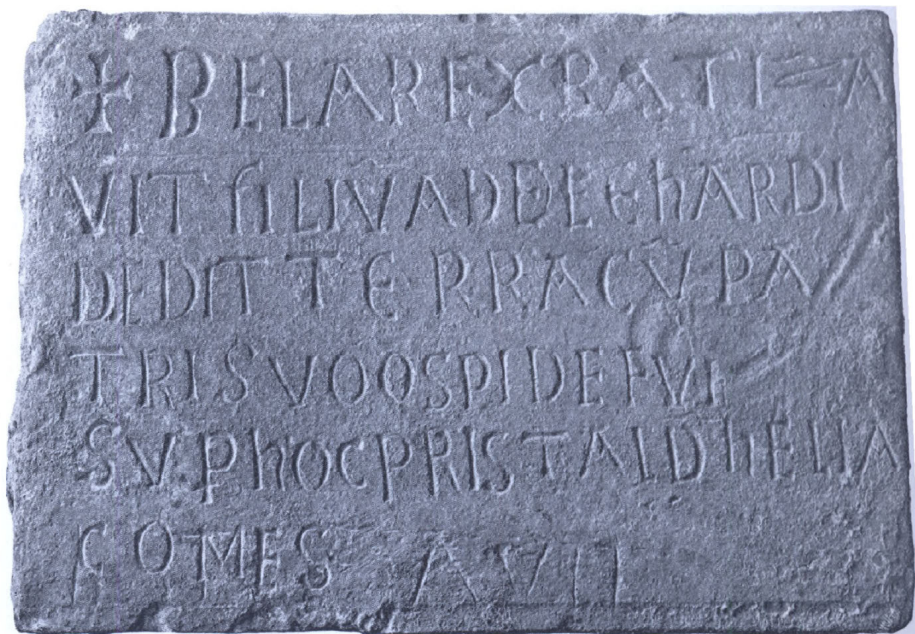
III. Béla Byzanczban a régi világ romjain, hagyományaiból, sokat tapasztalt. Látott rendezett államot, minő akkor más még Európában nem volt, szervezett közigazgatást, pénzügyet, hadsereget, diplomatiát. Sok maradt meg ott, bár gyakran mint holt kincs, a régi világ tudományából, művészetéből; de azért Manuel udvara nem zárkozott el attól a friss lehelettől sem, mely a «barbar» nyugoti, főleg francia világ felől fűjt, s a melynek előőrsei nem nagyon messze tőle, a syriai, palaestina partokon alakult keresztény — francia — kis országok, a jeruzsálemi királyság és hűbéresei voltak. Manuel nem idegenkedett a nyugoti egyháztól sem, és nem rajta mult, hogy vallási unióval nem kezdték meg vagy tetőzték be a kapcsolatot, melylyel a keletet és nyugatot ismét együvé akarta foglalni: a francia lovag világát, harczmodorát, formáit pedig szerette és bennük tündökölt. Béla tehát egyaránt megismerkedett a görög-római status-renddel s a középkori francia chevalerie szokásaival, sőt egy kissé szellemével is, mind a kettőből vitt magával haza valamit, a hol mind a kettőnek csak némely primitív nyomai mutatkoztak még, melyeket a szomszédság behatása, de még inkább nagy királyok öntudatos működése ültettek át a magyar életbe. A mikor trónra lépett, szó se volt, hogy ő az a baszileusz legyen, a ki Manuel volt Konstantinápolyban. Patriarchalis viszonyok közé lépett és azokhoz alkalmazkodott. Saját kezével mérte meg azt a nagy köblöt, melylyel a bakonybéli apátság némely adózói évenként a gabonát adták. Meghallgatta, «mikor egy vasárnap Széna ispán udvarában Dénes bácsi, Gál erdélyi fehérvári, Tamás kolosi, Szemere semptei, Pongrácz temesi, Antal ujjvári, Csoba esztergomi, Kornél győri ispánok és más urak társaságában egy tölgyfa alatt ült», Kaba urat, kit Farkas nádorispán hozott eléje; rendelkezését, melylyel vagyont a pannonhalmi apátságnak hagyta, az urak beleegyezésével jóváhagyta, s azonnal megparancsolta Pál prépost királyi jegyzőnek, hogy a rendelkezést írja fel (28. ábra) és a királyi pecséttel erősítse meg.¹ Lassanként azonban mind rendesebbé, mind hivatalosabbá vált az eljárás. Elvül tűzvén ki magának, hogy minden ügyet, mely előtte megfordul, írásba foglaljanak, hogy feledékenységből ne menjen: rendes kancelláriát szervezett, melyben bizonyos következetes praxis, oklevél-stylus fejlődött, s jellemző s nem pusztán véletlennek műve, hogy az ő jegyzői közül került ki az a «Névtelen», ki eleve a trójai háború történetét dolgozta ki, melylyel akkor a francia közvélemény, író és nem író, szeretett foglalkozni; azután megpróbálta megírni a magyar honalapításnak —

¹ *Pauler* i. h. I. 428. Az illető adatok Wenzel Codex novus Arpadianus I. 68., 69. II.

A királyi intézkedés érdekes maradványa az a felirat is, mely a bácsmegyei Bulkesz községben 1890. évben szántás alkalmával talált és 45·5 cm. hosszú, 29·5 cm. széles téglán megörökítve maradt az utókorra. A felirat, melynek hasonmását (29. ábra) közöljük, Hampel József szerint III. Bélától származhatik és a következőleg szól: † Bela rex batiza | vit filium Addelehardi. | Dedit terra cum pat | ri suo ospide fui. | Super hoc pristaldus Helia | comes test (avit?) «A felirat, mondja Hampel, egyszerűen azt beszéli el, hogy Béla király keresztapja volt Adelehardus fiának, ebből az okból adományozott a keresztfiának birtokot, a mikor apja vendége volt. Erről az adományozásról Illés Comes tanuskodott, mint kir. ember (pristaldus)» Arch. Értesítő 1890. 130—132. I.

mint most mondanók, *kritikai* — történetét, hogy a nemes magyar nemzet «eredetének eleit s vitézi tetteit» ne «a parasztság hazug meséiből s az igriczek csacska énekéből ismerje meg mintegy álmodozva», hanem «az írások bizonyos fejtegetéséből és a historiák nyilván magyarázatából értse meg a dolgok valóságát».¹

Béla francia nejét, Châtillon Annát 1184-ben vesztette el. Második neje, kit 1186-ban vett nőül, szintén francia volt, Margit, VII. Lajos francia király leánya, II. Fülöp Ágost francia király testvére, II. — Plantagenet, szintén francia — Henrik angol király legidősebb Henrik fiának mintegy 28 esztendőös özvegye, a ki jó asszony volt, tele az a kor jámbor lelkesedésével, melyet mélyen meghatott a hír, hogy 1187. július 5-én Hathinnál, a genezárethi tó mellett, az egyesült Syria és Egyiptom szultánja, Szaladin, tönkre verte a jeruzsálemi király hadait. Krisztus szent keresztje, melyet a csatába vittek, a hitetlenek kezébe esett s nemsokára Jeruzsálem városa is kaput tárt a győzőnek (1187. október 2.). «Pogányok jöttek öröködbe Uram» — sóhajtott az egyház; «kutyák prédájává lett a szent sír, a szent kereszt» — mondák a világiak. Európa fegyverkezett. Felvették a keresztet: Margit királyné testvére, II. Fülöp Ágost francia király, ipja, II. Henrik angol király, majd utódja — Margit sógora — Richard, kit oroszlánszívűnek nevez a történet, és I. Frigyes, a rótszakál, a németek nagy császára. A német sereg Magyarországon vonult keresztül (1189.) és Béla, ki maga is hajlandó volt a kereszteshadra, népével együtt nagy pompával és barátsággal fogadta a császárt, az «ország fővárosa», Esztergom közelében. S itt történt, hogy Margit királyné a császárhoz fordult és kérte, eszközölje ki Bélától, hogy öcscsét, Gézát, ki már tizenkettedik éve rab volt, bocsássa szabadon. III. Béla engedett s Géza herczeg számos magyarral a kereszties hadsereghez csatlakozott — és sohasem tért többé vissza Magyarországra.

29. ábra. Béla király adományozásáról feliratos téglá.

III. Bélának Margittal nem volt gyermeke. Legalább úgy látszik, hogy hét gyermeke, kiket ismerünk, mind Châtillon Annától származott. Volt négy fia: Imre, tulajdonképen Henrik vagy Almerich (franciásan Aimery), Endre, Salamon és István.² A leányok közül a 10 éves Margitot 1185-ben férjhez adta Angelosz Izsák görög császárhoz, kit a Konstantinápolyi nép, Manuel fiának halála, a Komnenosz család kiirtása után, a byzanci trónra emelt; a másik, névtelen leány, honn ment férjhez, és leányát a

¹ Anonymusnak idézőjel közé zárt szavait Szabó Károly jeles fordításában közlöm. Hogy Anonymus III. Béla jegyzője volt, újabban kétségtelenül eldöntötte M. Florianus (Mátyás Florián) Fontes Domestici II. 258. l.; személyéről azonban nem sikerült még föllebbenteni a fátyolt, habár még legújabbban is történetek szerencsétlen kísérletek.

² Neveiket a Chron. Zagrabiense i. h. III. 256. l. olvassuk; csodálom, hogy Wertner i. h. 357. Imrén és Endrén kívül III. Bélának egy névtelen fiát említi.

Hunt-Paznánok közül egy vette nőül, s végre a harmadik, Konstancia, I. Otokár cseh király nejévé lőn, s utódjai révén folyik az Árpádok vére mostani uralkodóink ereiben.

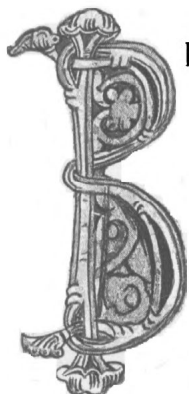
A kereszteshad, melyben III. Béla nem vehetett részt, kellő sikerre nem vezetett. I. Frigyes meghalt Ázsiában, Jeruzsálem a hitetlenek kezében maradt. De Európa nem csüggedt. 1195-ben a német császár, Frigyes fia, VI. Henrik feltűzte a keresztet (1195. május 31.). Magyarországon is számosan vállalkoztak, köztük Jób, az esztergomi érsek és Mak a nádorispán. De III. Béla nem engedte meg, hogy a német keresztesekhez csatlakozzanak. Maga is elszánta magát, hogy «erős sereggel, felemelt karral, de alázatos lélekkel» a Szentföldre, a jeruzsálemi királyságba menjen, melynek foszlányai most neje unokaöcscsét, Mária francia királyleány fiát, Henrik champagnei grófot uralták. De megbetegedett, s a mikor látta, hogy nincs többé reménye a felgyógyulásra, kisebbik fiára, Endre herczegre bízta, hogy váltsa be fogadását, menjen a Szentföldre, különben érje az apai átok, s a mint Endre megígérte, hogy teljesíti parancsát, azonnal rávarratta a keresztet, és azután 1196. husvétja után, április 23-án meghalt. Endre nem fogadta atyja szavát, de az özvegy királyné, Margit, kinek most már senkije sem volt Magyarországon, csatlakozott a nagy német keresztes hadhoz, mely 1197. nyarán déli Olaszországból a Szentföldre indult, el is érte Accont, a hol ép e tájt hunyt el szerencsétlen esés következtében öcscse, Henrik, jeruzsálemi király, s kevéssel utóbb ő is itt fejezte be, valami másfél évvel III. Béla után földi pályáját.

PAULER GYULA.

30—31. ábra. Komnen Mánuel aranyérme.

ANNA KIRÁLYNÉ ÉS CSALÁDJA.

ÉLA király, mint atyja II. Géza, messze idegenből hozta hitvesét. Első feleségének származására nézve eltérők voltak történetíróink közt a vélemények. Nálunk dr. Városy Gyula érdeme a tényállásnak tisztázása és teljes világosságba helyezése, mit annyival inkább méltányolni kell, «mivel itt — mint mondja — nem egyszerűen egy királyi hitvesről, hanem az Árpádháznak egyik törzsanyjáról van szó, ki ivadékaiban nemzeti dynastiánk életét egy egész századdal meghosszabbította.»¹

III. Béla első hitvese anyai ágon a Guiscard és atyai ágon a Châtillon családból származik.

Magyarország mindkét családdal már III. Béla előtt összeköttetésbe jutott.

A Guiscard-ok a normannoktól származnak, kik Nagy Károly halála után rendszeres betörések és harczok segélyével végre is megvetették uralmukat Franciaországban s Rouen-ban székhelylyel a normandiai herczegséget alapították, midőn ezt a területet nekik Együgyű Károly 912-ben átengedte.

Franciaországból Olaszországra fordult a normannok tekintete, hol megtelepedésüket szintén kierőszakolták s a magyar történetből szomorú emlékű Aversa várát alapítva, az aversai grófság hűbérében II. Konrád császár Rainulf lovagot 1038-ban megerősítette. De újabb normann csapatok jöttek. Köztük Hauteville Tankréd 17 fia. Ezek közé tartozott Vaskaru Vilmos, ki Apulia grófja lett. Halála (1046) után fivérei jutottak a grófi trónra. Először Drogo, majd Humfred és ennek halála (1057) után a «szőkefürtű, hatalmas termetű» Róbert, kinek mellékneve Guiscard volt. Csatározásai, hódításai által nagy hírnévre tett szert. Apuliának, majd a meghódított Calabriának herczegévé lett, sőt fivérei, jelesen Roger segélyével a harczot a saracenok ellen folytatva, tőlük Siciliát is elfoglalta és Sicília grófjává Rogert tette.

A Guiscard-okkal az Árpádok közvetlen családi kapcsolatba kerültek akkép, hogy Roger leányát Busillát, Kálmán király vette feleségül.

A Châtillon-családdal ez időben rokoni összeköttetés ugyan nem keletkezett, de érdeklél és fontossággal bír az, hogy II. Orbán, ki a Châtillon családból származott, éppen Rogernek, Kálmán

¹ Századok, 1886. évi folyam. 867—885.

királyunk apósának, Sicilia szigetén a keresztény egyház visszaállítása körül szerzett érdemeiért, a pápai legatio jogát engedélyezte.

E jog tekintetében a századok folyamában sokszoros hivatkozás történt Magyarországra, a Sylvester pápától István királyunknak engedélyezett követségi jogra, mint előzményre. Magyarországon és Siciliában a követségi jog csak annyiban hasonló, hogy mindkét helyen az erre vonatkozó eredeti okmány elveszett és századok múltán hosszú irodalmi vitát idézett föl. A különbség pedig az, hogy a követségi jog nálunk, ha időközönként és pedig néha éles tárgyalásokra adott is okot királyaink és a szentszék között, soha nem vezetett oly elkeseredett és századokon át egészen a legújabb időkig tartó harczokra, minek magyarázata az, hogy Siciliában a «monarchia sicula» neve alatt ismert e követségi jog az egyházi hatalom jogait alapjában csorbító oly visszaéléseknek kútforrásává vált, melyek hazánkban ismeretlenek voltak s melyek Viktor Emanuel alatt a követségi jog megszüntetését is vonták maguk után.

Guiscard Róbertnek († 1085) legidősb fia Bohemund volt, ki Bouillon Gottfriedet 1096-ban az első keresztes-hadjáratba követte. Syriában, Antiochiának 1098-ban bevétele után a keresztesek őt Antiochia és környéke örökös fejedelmévé tették. A törökök ellen később szerencsétlenül harczolt és fogságba esett. Kiszabadulván 1104. év végén sereggyűjtésre Apuliába, majd Franciaországba ment, hol I. Fülöp király leányával, Constantiával házasságra lépett. A helyett azonban, hogy a gyűjtött sereggel Antiochiába tért volna vissza a normann uralom megerősítésére, a görög császárt Alexioszt támadta meg. Ámde vállalata szerencsétlenül ütött ki s hűbéri esküt tartozott tenni Alexiosnak s fiának Johannesnek,¹ a későbbi császárnak, ki mint 16 éves ifjú szent László leányát, a szintén 16 éves Piroskát 1104. évben vette nőül.

32–33. ábra. Komnen János és neje Piroksa ólombullája.

Bohemund nem is jutott többé Antiochiába, mert még oda visszatérte előtt 1111-ben Apuliában elhalt. Utódja fia II. Bohemund lett, a ki csak 18 éves korában, 1126 őszén ment Antiochiába, hogy átvegye atyja fejedelmi örökét gyámjától, II. Balduin jeruzsálemi királytól, ki neki nőül adta második leányát Alice-t. II. Bohemund azonban már fiatalon 1131-ben hősie halált szenvedett. Örökösévé egyetlen gyermeke a kis Constantia lett, kit alig 9 éves korában Poitiers Rajmund grófhhoz nőül adtak, mi által a byzanci udvart felboszantották, mert Constantia kezét először Manuel császárnak ajánlották föl. Rajmund, ki nejével a trónt is elnyerte, már 1149-ben csatában elveszítette életét és a fiatal fejedelemszöly egy fiával s két leányával özvegyen maradt. Az ifjú fejedelemszöly özvegye csak néhány éven át tartott. VII. Lajos, francia királyt 1147. évben a Szentföldre követő lovagok között kivált Châtillon Rajnald, ki a hitetlenek ellen való harczban, jelesen Askalon ostrománál is különösen kitüntette magát. Constantiát szive hajlandósága a sok francia lovag között Châtillon-hoz vonzotta. A bátor, dalias lovagot hadi érdemei és a családja előkelősége méltóvá is tették, hogy elnyerje Constantia kezét. III. Balduin jeruzsálemi király, bár Constantia határozata meglepte és előkelőbb férjet óhajtott volna is, beleegyezett a házasságba.

Honnan származott e fiatal lovag, a ki Constantia szívét és Antiochia trónját elnyerte? Châtillon Rajnald származására nézve Schlumberger Gusztáv, ki a keresztes vitézek ezen egyik legkiválóbb alakjáról kitűnő művet írt,² Du Cange adatait követi, melyeket a *Recueil des Historiens des*

¹ «Byzancz Antoninus Piusa, a legnemesebb császár, ki a keleti rómaiak gyöngydiademáját viselte» írja róla Hertzberg. Alattvalói szép Jánosnak, Kalojohannesnek nevezték, mi azonban nem külső megjelenésének, mely igénytelen és kedvezőtlen volt, hanem lelki nemes tulajdonainak szólt. (*Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches.* 284–285 l.)

² Renaud de Châtillon, Prince d'Antioche, Seigneur de la Terre d'Outre-Jourdain par Gustave Schlumberger de l'Institut. Librairie Plon, 1898. Paris. Adatait és Châtillonnak az ő tulajdonában levő ólombulláját az ő szives engedélyével közöljük. — *Histoire de Saladin* par M. Marin. Paris 1760. I. 6. k. II. 7. k.

Croisades írói is alapul vettek. Szerintük hősrünk a Loing folyócska völgyében fekvő Châtillon-ból származnék. E várból, melyben a Szent Bertalan éj áldozata, Coligny admirális született s eltemetett, ma már csak a donjon áll fenn. Châtillon a gien-i grófsághoz hűbérül tartozott. Gien grófja a XII. század elején Geoffroy volt, ki ez időtt két fiúval bírt, kiknek egyike, az idősebb Geoffroy, Gien grófja lett, másika pedig — Schlumberger szerint — «úgy látszik», hősrünk Châtillon Rajnald «lehetett», kinek számára a gien-i grófságból a loing-i Châtillont, mint hűbért, valószínűleg kihasították.

Du Cange véleményével szemben azonban mások, jelesen dr. Roericht, «dont le nom fait autorité» — mondja Schlumberger, — Châtillon Rajnaldot a Marne melletti Châtillon-ból származottnak tekintik s véleményüket Du Chesne André, a benczék és Anzelm atya adataira alapítják. Schlumberger akként nyilatkozik, hogy neki úgy tetszik, mintha Du Cange véleménye elsőséggel bírna, mert trois-fontaines-i Alberik továbbá Ernoul és Bernard krónikások fontos tanúságára hivatkozik.

Mi azonban Du Chesne¹ és a többi tudósok adatait sokkal meggyőzőbbeknek tekintjük, hogy sem minden kétely nélkül ne azoknak adnók az elsőséget.

A Châtillon család, mely több fejedelmi, jelesen a francia királyi házzal is rokonsági kötelékbe jutott, Franciaország legrégebb, legelőkelőbb nemzetségei közé tartozott, melynek tagjai közül az ország igazgatásában és úgy az egyházi, mint a katonai téren számosan a legelőkelőbb szerepet vitték és az egyház is közülök többeket a szentek közé iktatott. E családból származott Odo (Eudes), ki II. Orbán név alatt pápává lett

s az első keresztes-hadjáratot kezdte a török ellen. E családból eredt a szentté avatott Châtillon Károly, Bretagne hercege is, ki 1319-ben született.

A család eredete a IX. században Ursus, champagne-i grófra vezethető vissza, ki 880 körül élt.

Ursusnak két fia volt, kik anyjuk által Nagy Károly ivadéakai közé tartoztak. Egyik Hervé (Herivée) (901), ki Rheims érseke lett és fivérének Odo-nak a Chastillon, Basoches és egyéb uradalmakat adta hűbérbe.

Odo fia Hervé, († 947) építtette Champagneban, Dormans és Epernay között a Marne partján Chastillon várát, honnan a család Chastillon sur Marne nevét vette.

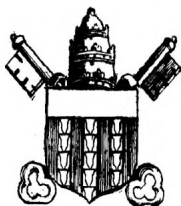

34. ábra. Châtillon sur Marne vár romja.

¹ Histoire de la Maison de Chastillon sur Marne. Par André du Chesne Tourengau, géographe du Roy. A Paris en la boutique de nivelle. Chez Sebastien Cramorsy, rue St Jaques aux Cicognes. 1624.

A vár, melynek első ostromáról 940-ből van tudomásunk, több századon át állott, mígnem azt az angolok, majd V. Károly és a belháborúk teljesen elpusztították, úgy hogy csak némi romjai állanak fenn.

Hervé-nek több fia volt. Köztük Renaud, ki 949 körül a várat bírta. Meg nem állapítható azonban, hogy Renaud vagy másik fiú volt az, ki a család törzsévé vált s kitől Gervais: Rheims vidame-ja vagyis az érsekség világi javainak kormányzója, továbbá Miles: Chastillon és Basoches ura és Guy: rheimsi érsek származtak.

35. ábra.
II. Orbán címere.

Gervais és Miles leszármazói sok ágra szakadtak. Minket első sorban Miles, ki Chastillon és Basoches ura volt, érdekel. Fiai közt Guy, Chastillon ura és Odo: II. Orbán pápa említendő fel. Guy-től származott I. Gaucher (Gautier), kinek fia Henrik, Montjay-i Ermengarde-ot vette el, kivel a montjay-i uradalmat kapta, melynek nevét is felvette.

Henriknek Ermengarde-tól három fia született: II. Gaucher, kiben a Châtillon család folytatódt, majd sok ágra oszlott; továbbá Renaud: Rajnald, ki Antiochia fejedelme lett és Gervais. II. Gaucher fia II. Guy († 1170 körül) Montmorency Alicet, kitől III. Gaucher származott, vette nőül. III. Gaucher a Saint-Pol Hugo Candavane grófnak és hitvesének, a Nagy Károlylyal rokonságban álló Hainaut-i Jolandának leányát és főörökösét Erzsébetet (1196) bírta nőül. Vele a Saint-Poli gróf címét is megszerezte, úgy hogy nemcsak Chastillon ura, hanem Saint Pol grófja is lett és törzsatyjává vált a Saint-Poli, Blois-i, Chartres-i és Penthièvre-i ágaknak, melyekből két szent származott. III. Gauchernál még megmaradt az eredeti címér, mint a pecsétek mutatják.

36. ábra. Châtillon Hugo pecsétje, egyszersmind
Blois grófja, Avesnes ura.

III. Gaucher második fia I. Hugó volt, ki 1248-ban elhalálozott. Fiai közül megemlítiük II. Guy saint-poli grófot. Második neje D'Auesnes Mária volt, Blois grófnéje, kivel Blois grófságát szerezte meg. Tőle származott II. Hugó. Ennek unokája a már említett Châtillon Károly, ki Bretagne hercege lett. Ivadékai közül Françoise említendő fel, ki D'Albret Alain grófhoz ment nőül és dédanyja lett IV. Henrik francia királynak. Így jutott a Châtillon család a legnépszerűbb s egyik legnagyobb francia királylyal összeköttetésbe.

Érdeklél azonban reánk az a kérdés is, hogy mi volt a Châtillon család címere.

E család címérének megállapítását a legenda, melyet L'Alouette Ferencz beszél el, a keresztes-hadjáráttal s a magyar herold-királylyal hozza kapcsolatba. E kapcsolat, a mi az elsőt illeti, ha adatszerűleg ki sem mutatható, mégis egészen természetesnek mutatkozik. Nagyon röviden és érthetőleg magyarázza meg ezt Viollet Le Duc. Midőn Nyugat seregei a szent sír meghódítására Keletre siettek, szokásaikban és nyelvükben különböző népeknek oly vegyülékét képezték, hogy szükség volt bizonyos jeleket megállapítani, melyekről az ellenséggel való harczban egymásra ismerhessenek. A királyok, vezérek, parancsnokok, sőt a közönséges

lovagok, kik csak néhány embert vezettek a harczba, pajzsaikra élénk színekkel jeleket festettek, hogy a harczban a szövetségesek és az ellenfelek között, kiknek öltözéke körülbelül egyforma volt, már távolról felismerhetők legyenek.

Egyébkint már a XI. századtól fogva a tornajátékok is nagyon el voltak terjedve s a tornában résztvevők bizonyos színeket s jelvényeket választottak, melyeket még ez időben, úgy látszik, minden verseny alkalmával változtattak. Midőn azonban a keresztény lovagok keletről hazájukba visszatértek, a hitetlenek ellen harczba vitt és hadi tetteik emlékeivé s dicső jelvényeivé avatott pajzsukat szentül megőrizték. E címerez pajzsok, mint a családtagok hadi dicsőségének s kegyeletének legbecsesebb tárgyai, váraik termeiben a falakra függesztve nemzedékről-nemzedékre örökség gyanánt szállottak át és az eleinte csakis a harczban a felismerés céljából választott címerek örökösekké váltak, úgy mint a családfő neve és vagyona. A címertan első szabályai is az első keresztes-hadjáratok kapcsán keletkezettek. Fejlődése a XIV. és XV. században érte el tetőpontját, midőn a nemesség azt, mintegy számára fentartott nyelvet, tisztaságában megőrizni féltényeken iparkodott.

Miként jutott a magyar herold-király a Châtillon-czímer megalapításához, nehéz lenne eldönteni. A legenda a következő.

Három előkelő francia fivér: Senlis, Marle-i Ber és Coucy Tamás több lovag kíséretében 1090-ben¹ a Szentföldön harczolt. Az ellenség egy alkalommal meglepte őket. Nem volt már idejük harci ruházatokat felöltöni és zászlóikat kitűzni. Kénytelenek voltak prémes skárlát köpenyeiket szétvágni s kiosztani a lovagok közt, kik a szétosztott darabokon kardjukkal nyilást vágtak, hogy azokat fejükön át testükre vehessék. A kivívott győzelem után a lovagok, kik között a marne-i Châtillon Rajnald is volt, fogadalmat tettek, hogy nem fognak más címert használni, mint azon fémből és színekből, melyeket a prém és skárlát jelent és melyeket Magyarország herold-királya állapított meg.

37. ábra. Antiochia.

Du Chesne kétségbevonja a legenda valóságát és kifogást tesz a címer ellen, a mint azt, L'Alouette megállapítja, ki azt állítja, hogy Magyarország herold-királya a Châtillon-címert hat vörös és evetbőrös czölöpben határozta meg, mi pedig szerinte nem helyes, mert a címer, melyet a Châtillonok ősrégi időtől kezdve bírtak, mindig arany pajzsfejből és vörös pajzsmezőben három evetbőrös czölöpből, melyekben a prém csucsa nem fölfelé, hanem lefelé van fordítva, állott.²

Azt, hogy ez volt a család eredeti címere és Du Chesne-nek igaza van, bizonyítják a régi címerek, jelesen az a körülmény, hogy még e címerrel bírt III. Gaucher is, ki Erzsébetet, St-Pol

¹ A legenda évszáma hat évvel megelőzi az első keresztes hadat.

² Maigne, kit br. Nyáry Albert a Heraldika vezérfonala című művében (50. l.) idéz, némileg másképp adja elő a dolgot s csak a Coucy-ak ősére vonatkoztatja az esetet. Szerinte Coucy zászlaja a csaták közben megsemmisült, mi által fegyveresei közt zavar támadt. Coucy ekkor burás prémmel bélelt piros köpenye leszakított darabját lándzsára tűzte; mire fegyveresei összecsoportosultak és az ellent leverték. A magyar herold erre az Annales de Nange szerint a Coucyak címeréül a veres és bura nyolczas polyát kiáltá ki. Ez időtől fogva ez maradt a nevezt franczia család címere. Maigne Abrégé méth. de la science des Armoiries. 149. l. 1860. Paris.

örökösét elvette. Ő is, felesége is az eredeti czímert használták s csak fiok, I. Hugó, ki a czímert a pajzsfőben kék czölöpökkel és unokája II. Guy, ki 5 ágú tornagallérral törte meg, változtattak a címeren az arany pajzsfőben.¹

Miután megismertük III. Béla hitvесе szüleinek eredetét, családját, közelebről kell szólnunk magáról Châtillon Rajnaldról, Béla apósáról, ki a második keresztes-hadjárat lovagjai közül Antiochia, majd hosszú kínos fogság után Karak földének trónjára jutott s ki szembeszállott kelet császájának, Manuelnek és szultánjának, Szaladinnak, hatalmával. Szinte mesés alak, a ki élete történetével bámulatot gerjeszt.

Az antiochiai fejedelemség alig állott fenn ötven év óta, midőn Châtillon annak trónjára jutott.

Maga a székhely, Antiochia, mely ma Törökországnak alig 7000 lakost számláló kis városa, egykor: 2200 év előtt a Nagy Sándor hadvezére, Seleucus Nicator által alapított birodalomnak és egyszersmind Syriának, hova Seleucus új birodalma és dynastiája központját helyezte, fővárosa, «kelet királynője» volt, mely hajdanta állítólag 400,000 lakossal bírt.

A tengerbeömlő Orontes, Syria főfolyója balpartján, mintegy 35 kilométernyire a torkolattól, fekszik a Seleucida-uraknak egykor oly fényes fővárosa, Antiochia. A völgy itt igen tágas; hajdanta azonban Antiochia nemcsak a völgyben, hanem a várost hatalmas falaival védő Silpiushegység oldalain emeletszerűleg terjedt el és bevehetetlenné tették azt a római, saracén és byzanczi időből eredő sok tornyú várfalak, melyek a támadó ellenségek ellen oly gátat képeztek, hogy csak csellel lehetett jutni a város birtokába. A rómaiak Krisztus előtt 64-ben kerítették a várost hatalmukba s azt az itáliai jogokkal felruházták. Fénye több századon át tartott, mígnem Chosroes, Perzsia királya 540-ben Antiochiát elfoglalta s teljesen lerombolta. Romjaiból azonban újra életre kelt. A következő században, 637-ben a saracénok ültek a Seleucidák birodalmának központjába, majd Nikephoros (II.) Phokas, byzanczi császár csatolta 969-ben a keleti birodalomhoz Isten városát, a nagy Theupolist, mely 1084-ben újra a mohamedánok kezére jutott, midőn az iconiumi szeldzsuk sultán-dynastia megalapítója, I. Soliman foglalta azt el. De már 1098. június 3-án a szent-sírnak a pogányoktól visszahódítására indult első keresztes-hadjárat vezérei, Bouillon Gottfried és Bohemund tarentoi herczeg, Guiscard Róbert fia, vették hatalmukba, mintegy kilencz havi ostrom után, a 30,000 ember által védelmezett várost, mely előtt már-már majdnem megtört a keresztények ereje s a szent ügy győzelmében való hite.

A Szentföld visszafoglalásával alapított országok közt Antiochia a jeruzsálemi királyság után és ennek hűbérurasága alatt az első helyet foglalta el.

Bohemund lett az Antiochiáról nevezett fejedelemség uralkodója s a keresztények birtokában maradt Antiochia 1268-ig, midőn az egyiptomiak a keresztények uralmának véget vetettek.

Ma, a keletnek egykor e fényes székvárosa, jelentéktelen kis városka. Csak vízvezetékének romjai sejtetik hírneves kertjeinek eltűnt szépségét, s katakombáinak maradványai tanuskodnak a keresztény hit erejéről. Még hatalmas védfalait is — melyeknek nyomai különösen a hegy gerinczén láthatók — lerontatta Mehemed-Ali, az egyiptomi első alkirály. De emlékei által a keresztény Antiochia, mely három: a melchita, maronita és syr (jakobita) patriarchatus székhelye, ma is kimagaslik. Itt vették föl az apostolok először a keresztény nevet s Antiochia a kereszténység hét első egyháza közé tartozott. Első patriarchája Szent Péter volt s a keresztény egyházban Róma és Byzancz után következett, úgy hogy keleten a kereszténység metropolisává vált. Falai között tíz zsinatot tartottak. Itt volt Szent Pál kolostora, honnan leveleit írta. Itt állott Péter apostolnak, romjaiban még a mult században is látható bazilikája, melyben Barbarossa Frigyes császár temettetett el.

¹ Du Chesne adatai kiegészítéseül meg kell említenünk, hogy a párisi Archives Nationales-ban Châtillon Hugonak 1230. és 1237. évből két lovaspecsétje van, melyeken a pajzsfő három czölöppel megtörtöttnek látszik. A körirat Sigill. Hugonis de Castellione Comitis Sci Pauli. A pecsétek lenyomatait Berger Illésnek, az Ecole des Chartes tudós tanárjának köszönjük.

A KORONÁZÓ TEMPLOM FŐHOMLOKZATA.

A rövid ideig fennálló fejedelemség uralkodó-háza a fiágban még rövidebb életű volt.

Az első fejedelem fiát, II. Bohemundot, a trónon egyetlen leánya Constantia követte, pedig Byzancz trónjára volt szánva. Még alig serdülő korában az a terv merült föl, hogy Komnen János császár fiához, Manuelhez, Szent László királynak unokájához adják őt nőül. E terv azonban a byzanci udvar büszkesége, más irányú szándékai miatt meghiusult és Constantia 1136-ban a guyennei herceg, IX. Vilmos és neje Toulouse-i Philippina második fiához, Poitiers Rajmundhoz, a keresztes-háborúk egyik legvitézesebb, legdaliásabb hőiséhez ment férjhez, ki a krónikások szerint «új Makkabeus», «második Hercules» volt. Az ország épségének fentartásában azonban mégsem volt szerencsés. Elvesztette a fejedelemséghez tartozó ciliciai területet s a győztes császárnak, Komnen Jánosnak hűbéri esküt tartozott tenni. Sőt midőn János császár 1143-ban meghalt, fia, Manuel, az új basileüs, Antiochiába, a fejedelem mellé byzanci hivatalnokot állított.

A végveszély azonban Antiochiát mégsem Byzancztól érte.

Legnagyobb ellensége Nureddin, Aleppo atabek-je vagy szultánja volt, kinek egyik vezére 1149-ben véres csatában megölte Rajmundot s a rettegett hős fejét és jobbkezét győzelmi jelvényeképen küldte a szultánnak. Az alig 22 éves Constantia özvegyen maradt három apró gyermekével: fiával, ki később III. Bohemund név alatt Antiochia fejedelme lett; Philippával, kit 1166-ban Komnen Andronikos, később kelet császára, a byzanci Alkibiades, majd ettől elválása után Toroni Humfroy, a jeruzsálemi királyság vezére vett el és Máriával, ki 1161 végén Komnen Manuel császárhoz ment nőül.

Bár az aleppoi szultán támadásai, melyeket Syria keresztényei ellen intézett, erős kezet kívántak Antiochia kormányában, Constantia mégis halogatta hűbérura, III. Balduin jeruzsálemi király ismételt tanácsai ellenére is férjhezmenetelét. Visszautasította Sorrentei Roger János caesart, ki nejének, Komnen Manuel nővérének halála után özvegyül maradt, sőt visszautasította magától a császártól ajánlott Komnen Andronikos János caesart is.

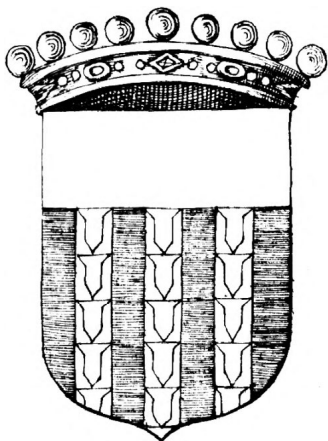
Constantia egyik francia lovag iránt, ki 1147-ben a Szentföldre keresztes-hadjáratot vezető VII. Lajos francia király kíséretéhez tartozott, gyuladt szerelemre. E lovag Châtillon Rajnald volt. A francia király, miután 1148-ban saját és Konrád császár hadseregének romjai Damascus ostrománál kudarcot vallottak, 1149 tavaszán Saint Jean d'Acreből hazájába vitorlázott vissza. Rajnald nem követte őt, hanem a Szentföldön maradt. Honfitársának, Poitiers Rajmund antiochiai fejedelemnek, majd Rajmund halála után III. Balduin jeruzsálemi királynak: Constantia gyámja- és unokafivérének harcosai közé lépett és részt vett Askalon ostromában, mely a jeruzsálemi királyság történetében a legnagyobb fegyvertények és események egyikét képezi. Askalon, melyet a saracenok büszkén «Syria szűzének» neveztek, még a kairói kalifát uralta a syriai parton. Balduin elhatározta annak elfoglalását és 1153. augusztus 16-án, vasárnap, két havi ostrom után sikerült is azt bevennie s Krisztus kereszt-fáját fölállítania a Szent Pál templomává szentelt nagy mecsetben.

Részt vett az ostromban Rajnald is. A krónikaíró szerint azonban akkor, midőn Constantia elhatározta, hogy a fiatal, szép francia lovagnak adja szívé s kezét, nem volt Askalon falai alatt. De Constantia nem akarta a házasságot hűbérura s unokafivére: a király tudta s engedélye nélkül megkötni. Rajnaldot a királyhoz küldte, ki beleegyezett a házasságba s az esküvő még május előtt meg is tartatott, némelyek szerint Askalon falai alatt, de legnagyobb valószínűség szerint Antiochiában. A házasság miatt «sokan csodálkoztak s nagy szavakat ejtettek e fölött az országban, de Rajnald Antiochia fejedelme lett» — mondja Tyrusi Vilmos.¹ Rajnald, ki 1127 körül született, még nem

¹ Maintes gens s'en émerveillèrent et grandes paroles en firent par le pays, mais toutefois fut Renaud prince d'Antioche.

volt 30 éves, midőn Antiochia fejedelmi székébe ült. Mint az egyik krónikáiró mondja róla: «mióta fejedelemmé lett, nem vett magára színes vagy prémes selyemöltönyt, mindig pánczélinget és alatta bőrlőzetest hordott». Örökös harczban élt a saracenokkal. Legveszedelmesebb ellensége Nureddin volt, ki Damascusnak elfoglalása után Euphrates és a Phoenicia partjai közt mint az arab uralom nagyhatalmú terjesztője a keresztény fejedelemségek fennállását túlnyomó erejével mindinkább veszélyeztette.

Nureddin igazságos, szigorú vallású és erkölcsű, mívelt, a tudományokat ápoló, a rendet szerető, a jótékonyt gyakorló fejedelem és e mellett rettenthetlenül bátor és ügyes harczos volt, ki a szent háborút a keresztények ellen kitartással vezette, melyen megtört a keresztény fejedelmek ereje.

38. ábra. A Châtillon család grófi címere.

De Châtillon Rajnaldban hitének erejére és személyi rettenthetlen bátorságára nézve méltó ellenfelet talált. Châtillon heves ember volt. Tanuskodik erről már alig a fejedelmi székre jutása után, még 1153-ban, az a kegyetlenségig menő eljárása, midőn Amaury-t, a különben sem mint ember, sem mint pap kiváló tulajdonságokkal épen nem bíró antiochiai patriarchát, ki Rajnaldnak házassága s a fejedelmi székre jutása fölött bosszankodva ennek kifejezést is adott, börtönbe vettette, sőt kínoztatta s kincseit lefoglalta, hogy azokkal a Cyprus szigetére tervezett betörésének kiadásait fedezhesse. Hevessége, kiméletet nem ismerő és rettenthetlen harci bátorsága által fejlesztett hatalmi és bír-vágya, hite meggyőződése mellett az ellenfél irányában mindent megengedettnak tartó felfogása volt jellemének árnyoldala, mely őt sokszor a legsúlyosabb helyzetbe juttatta és végre vesztét is okozta.

Cyprus szigetére betörése, melylyel Manuelt halálra sértette, következőleg keletkezett. A fiatal örmény királyság keresztény fejedelem, II. Thoros, uralmát ki akarta terjeszteni a Taurus-hegység alatt elterjedő termékeny Ciliciai síkságra. E területet Nikephoros Phokas császár az araboktól foglalta el, majd az első keresztések az antiochiai fejedelemséghez csatolták, míg nem azt Manuel császár Rajmund fejedelemtől visszavette s újra Byzanczhoz kapcsolta. Thoros szerencsével harczolt Manuel csapatai ellen s Cilicia hatalmába került. Manuel, mint suzerain, ekkor Rajnaldot szólította fel, hogy Thoros ellen hadat indítson. Rajnald, úgy látszik, ki akarta engesztelni Manuelt, ki Constantiának házassága miatt, mely beleegyezésének kinyerése nélkül köttetett, neheztelt. Vállalkozott a harczra azon föltétel alatt, hogy Manuel a háború költségeit fedezze. Valószínű, hogy az egymással hadakozó keresztény felek közt a véres harcz eldöntetlen maradt, mert a győzelmet a krónikások szerint mindkét fél magának tulajdonította. Annyi mégis bizonyos, hogy az örmények a templomos lovagoknak visszaszolgáltatták azokat az erősségeket, melyeket ezek visszaköveteltek s a mely követelés, némely írók szerint, tulajdonképen a háború indító oka lett volna.

Ez 1155-ben történt. Rajnald a háború után annak költségeit követelte Manueltól, ki ígérete teljesítését megtagadta vagy ezzel késlekedett. Rajnald bosszúból ekkor Thoroshoz csatlakozott és a byzanci csapatok ellen fordult, sőt meglepően Cyprus szigetét, hol Manuel császár elhalt fivérének, Andronikosnak fia volt a kormányzó s megvervén a meglepett harczosokat, a szigetet több napon át borzasztó kegyetlenséggel pusztította. Óriási gazdag zsákmánnyal s nagy számú túszzal tért vissza Antiochiába. Képzeltető, hogy mily megdöbbenést és mily böszült haragot keltett Byzanczban Rajnald vad tette. Byzancz nem mozdult ugyan meg hosszú ideig, de nem felejtett.

Manuel 1158-ban látta bekövetkezettnek az időt, hogy megfenyítse úgy Thorost, az örmény fejedelmet, mint Rajnaldot. Meglepte Thorost, ki Taurus hegységeibe menekült. A basileüs Tarsusban töltötte a telet, hol főhadiszállását üttötte fel. Majd békét kötött Thorossal, ki hűbéri esküt tett. Hátra volt Rajnald megfenyítése. Manuel nemesen visszautasította úgy Amaury patriarka ajánlatát, ki

áruhással kívánta Rajnaldot neki kiszolgáltatni, mint saját rokonai közbenjárását, kiket Rajnald megnyert, hogy Manuelnél kegyelmet eszközöljenek ki számára.

Rajnald nem tudván egyéb módon keresni menedéket, felajánlotta Manuelnek Antiochia citadelláját, a Kubának nevezett s bevehetlenné tartott várat. Kész volt ekként magát tényleg Manuel hatalmába adni, hogy tőle bocsánatot nyerjen. És a büszke basileüs Rajnaldnak ezt a keserű megalázást magában foglaló ajánlatát is visszautasította!

Rajnald ekkor Laodicea érsekének, Gerhardnak, tanácsára elhatározta, hogy Manuel táborába megy s kegyelemre megadja magát. Gerhard előre ment, hogy Manuelt előkészítse és rábírja Rajnald elfogadására.

Massissa, a mai Messis, kapui előtt történt a találkozás. Mezítláb, öltönyének ujjai a könyökig felhajtvá, nyakán hurok, balkezében a meztelen kard, melyet hegyénél tart, hogy azt markolatánál a basileüsnek nyújtsa át, ment át a városon *«buvant une grande honte»* *«summa ignominie et populi nostri confusione»*. Rajnaldot herczegségének hasonlóképen öltözött főurai és hosszú sora a szerzeteseknek követték, kik mindannyian hajadon fővel s mezítláb voltak. A trónján ülő Manuel elé érve Rajnald a földre borult s kardjának markolatát a basileüs felé tartva kegyelmet kért. E lealázó helyzetben kellett sokáig maradnia. *«Mily borzasztó perczek oly büszke és oly erőszakos lélekre.»*

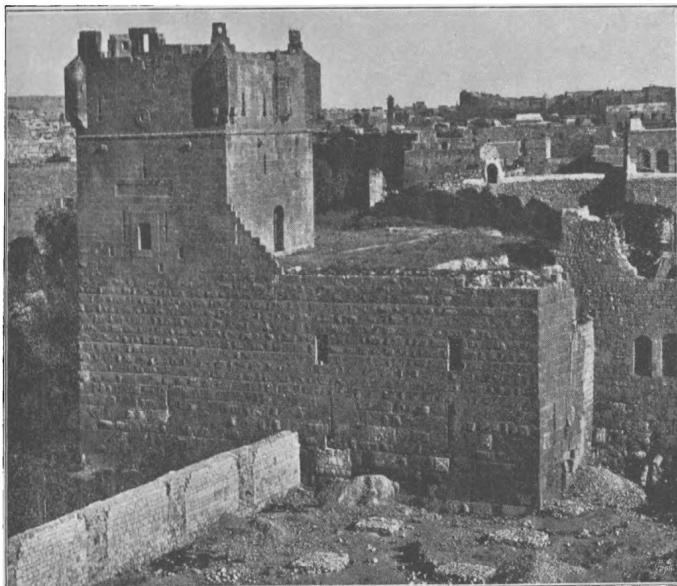
A cypriusi meggyilkoltak emléke meg volt bosszulva. Végre Manuel — ki hosszú ideig tekintetre sem méltatta Antiochia herczegét — kimondta bocsánata föltételeit, melyeket a földön térdeplő Rajnald azonnal elfogadott. Manuel ekkor felemelte őt s befogadta császársága hűbéresei közé. *«Ceci — így szól a Tyrus-i érsek — fut à la honte de la Latinité. E jelenet megvetettké tette a latinokat, mondja, egész Ázsiában.»*

Manuel azonban feltételei megállapításában is nemeslelkű volt. Kettőt kötött ki: hogy Antiochia a császár első felhívására bizonyos számú lovagokat és harczosokat tartozzék rendelkezésére állítani és hogy a császár görög patriarchát, ki latin társával egy rangú legyen, nevezhessen Antiochiába.

A békének ily megalázással járó megszerzése után Rajnald visszasietett Antiochiába, hogy ott közvetlen hűbérurát, a jeruzsálemi királyt, Balduint fogadja, ki időközben Manuel fivérének, Izsáknak leányát, Theodorát, vette el. Balduin kétes szerepet játszott Rajnald ügyében, kire különben méltán neheztelt azóta, hogy az antiochiai patriarcha ellen oly kegyetlenül járt el. Némely görög források szerint valószínűnek látszik, hogy Balduin óhajtott volna az antiochiai fejedelemséget maga számára megszerezni és iparkodott Manuelt ebben az irányban megnyerni. — Terve azonban, ha ezt csakugyan táplálta, nem sikerült, sőt Manuel eleinte a királyi méltóságot és a rokoni viszonyt figyelemre nem méltatva, Balduinnal, unokahugának férjével, még találkozni sem akart. Utóbb azonban a találkozásba beleegyezett, sőt Balduint meg is kedvelte, mert ő hozta létre a békét az örmény fejedelemmel, Thorossal.

Manuel Massissa-ban ünnepelte meg az 1159. évi husvéti ünnepeket. Innen Antiochiába ment. Rajnaldot bevonulásáról előre értesítette. Balduin király, fivére Amaury gróf és Rajnald a francia lovagok, továbbá a Rajnald által megkínzott patriarchától: Amaurytól vezetett nagyszámú papság élén mentek Manuel elé. Képzeletet felülmuló fényvel történt a bevonulás. A menet a Szent Péter apostolnak szentelt székesegyház elé vonult, hol a patriarcha fogadta a csüngőkkel díszes, császári diadémával ékített Manuelt. *«Manuel magas termetű volt, kissé hajlott, egyaránt férfias és megnyerő szépségű. Tekintete szelídséggel és jósággal teli, arcza élénk és lelkes. Fenséges lovag volt»* — írja róla Schlumberger. Manuel *«mindenesetre fényes és gazdag tehetségű férfi volt, ki bár más módon, mint kitűnő atyja — mondja Hertzberg — a frankok előtt is hatalmas tekintélyt vívott ki magának. Manuel szép és erőteljes alak volt, arcza erősen barna a szemek megnyerő kifejezésével s kortársai erős, hősies harczosnak ismerték, kinek óriás ereje még a félt frank Herculesnek, Antiochia herczegének erejét is felülmulta. Mint atyja szeretetreméltó természet és jellemteljes férfiú vala, fáradatlan, energikus*

munkaerővel és mint ő, szenvedélyes temperamentuma mellett is tudott magán uralkodni, de ezen fölül addig nem ismert módon egyesítette a byzanci fejedelem több tulajdonságait a frank lovagéival. Mint igazi Komnen kitűnő műveltséggel s bámulatos theologiai ismeretekkel birt. Nagyon szerette a dogmatikus vitákat, melyekben elméjének élessége s beszédének ereje által bámulatba ejtette környezetét. Mint államférfi sem nélkülözte az elmeelt s még kevésbé a nagy eszméket . . . Nemzetsége veszélyes

39. ábra. Aleppo vára.

vonásának: a mérhetetlennek annyira engedett, mint csak valami fantasztikus lovagalakja korának Katonáit azzal, hogy minden tekintet félretéve, velük a hadjáratban minden terhet s nélkülözést megosztott, megbűvölte és a harcban, mint homerosi hős, egyes elleneket keresett ki a viadalra; a latinoknak tett szett azáltal, hogy az ő tornajátékaikon kedvvel és a viadalban az ő módjukra vett részt. Az azonban baj volt, hogy a háború és a vadászat veszélyeinek magát mértéken túl személyesen kitette s hadvezéri talentuma nem felelt meg az ő lovagi hős természetének».¹

Manuelt az őt fenyegető veszélyek miatt sokan intették, hogy ne menjen Antiochiába. A bátor basileüs azonban nem állott el szándékától. Elővigyázatból mégis kettős páncélt

inget, melyet arany-szövetű s gyöngyök- és drágakövekkel borított öltözet takart, vett magára. Öltözetének súlya azonban nem gátolta ruganyosságát. Oly könnyen ugrott le lováról a székesegyház bejárata előtt, mint egy fegyvertelen lovas. A «Te Deum után bámulatos ügyességgel vetette vissza magát nyergébe, elbájolva a sokaságot» ruházatának fénye, mozdulatainak ügyessége és tartásának kellemessége által.

A székesegyházból Rajnald palotájába vonult a menet. A király, Balduin koronával fején, de minden fegyver nélkül, jó távolban lovagolt a basileüstől, míg Antiochia fejedelme Rajnald, a király fivére s a többi francia urak szintén fegyver nélkül, gyalog kísérték a lovon ülő Manuelt, kinek kengyelét és nyerge szíjait tartották, mert a legnagyobb kitüntetés volt, melyet királyi vendége iránt valamely fejedelem tanúsíthatott, ha a lovászi teendőket végezhetette mellette. A basileüs varang testőrsége, óriási termetű scandinav katonák csillogó szekerczéikkel s óriási pajzsokkal követték. Nyolcz napig tartózkodott Manuel Antiochiában. Tornajátékot is tartottak. Manuel kiválasztotta legszebb lovagjait, kikkel a fejedelemasszony előtt bemutatta, mit tudnak Byzancz lovagjai. Châtillon Rajnald is fehér lován arany tiarával fején, legjobb lovagjai élére állott. A győzelem Manuelé lett, ki maga a francia legbátrabb lovagok közül kettőt győzött le.

De Manuel még egyébbel is bámulatba ejtette az Antiochiaiakat. Vadászat alkalmával Balduin királyt elragadta lóva, melyről lebukott, és karját törte. És íme a császár, Istennek e földön hasonmása, leugrik lováról és ő maga — miután a sebészetben járatos volt, — veszi kezelésbe a királyt, kit napról-napra meglátogat, hogy beteg kezére a kötést reátegye.

Manuel azonban nemcsak tornajátékban s vadászatban, melynek nagy barátja volt, akart részt venni. Nureddinnel, a keresztények hatalmas ellenével is szembe akart szállani. Balduinnal, Rajnaldal,

¹ Hertzberg. Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches. Berlin, 1883. 291—292. l., a mely munka adatait egyéb helyeken is felhasználjuk.

Thoros-szal, a templomosokkal indult ellene harczba. Nureddin méltán aggodott, mint védje meg magát a keresztények egyesült ereje ellen. Manuel csak néhány órára volt már az Orontes partján, a szultán fővárosától, Aleppotól. Nureddin követeket küldött Manuelhez s a béke fejében felajánlotta az összes keresztény foglyokat, kiknek száma több ezerre ment s ígéretet tett az iránt is, hogy az iconiumi szultán ellen való harczaiban őt segíteni fogja.

Manuel, úgy látszik, egyrészt, mert trónját veszélyeztető összeesküvésről nyugtalanító hírek érkeztek Byzanczból, másrészt mert annyi szerencsétlen foglyot adhatott vissza az óhajtott szabadságnak, elfogadta a szultán békeajánlatát. Azonban a nagy reményekkel megindított nagyszerű hadjáratnak a mérkőzés előtt kötött békével befejezése nagy lehangoltságot idézett elő a keresztények közt.

Antiochia felé visszatértében még egyszer akart Manuel vadászati szenvedélyének áldozni, mely

40. ábra. Karak vára.

alkalommal újra fényes tanuságát adta bátorságának. Csak hat hajtó kísérte. Alig kezdik meg a vadászatot, midőn észreveszi, hogy húsz saracen lovas iparkodik a kis csapatot körülkeríteni. A császár, bár távolról újabb ellenséges lovasokat is lát előtörni, nem törődve a veszéllyel és nem ügyelve arra, hogy saját tétovázó emberei, kiket a saracenok megtámadására int, követik-e vagy sem, vágatva indul üldözői ellen, kik közül többet levág.

Az élete ellen a saracenok részéről intézett árulás azonban nem térítette már útjáról vissza. Nem hagyhatta birodalma ügyeit bizonytalanságban s visszatért Byzanczba, hova, bár az iconiumi szultán portyázó lovasai által sokszor háborgatva, baj nélkül érkezett vissza.

A következő 1160. évben Rajnaldot az ő féktelen természete s zsákmányra való hajlandósága még súlyosabb szerencsétlenségbe juttatta. Ez év őszén, jöllehet Nureddin és Syria keresztény fejedelmei közt béke létezett, betört a régi Edessa grófság területére, melynek gazdag legelőiről a keresztény lakóktól elvett temérdek szarvasmarhával, birkákkal, tevékkel és ezekre rakott egyéb zsákmánnyal indult hazafelé. Aleppo kormányzója, Nureddin tejestvére, Medsed-Dîn, azonban utólérte Rajnaldot. A francziák sokkal kisebb számban voltak, mint a saracenok. Csak ha a zsákmányt, melynek védelme és együttartása őket mozgásukban akadályozta, feláldozzák, lehetett reményük a szabadulásra. A merész Rajnald azonban — jöllehet a mérsékeltberek s bölcsőbbek ezt ajánlották — azok pártjához csatlakozott, kik a hadi szerencsében bízva, nem akarták a zsákmányt feláldozni. Az eredmény nem lehetett kétséges Rajnald nagy hősiessége daczára sem. November végén történt a szomorú eset. Rajnald kis csapata tönkre ment, őt és életben maradt főembereit és harczosait megkötözve, ruhájuktól megfosztva s tevékre lánczolva vitték Aleppoba.

Életét bizonyára csak annak köszönhetette, hogy gazdag váltságot reméltek érte kapni, mert a hadi foglyokkal való kereskedés a meggazdagodásnak az időben nagy forrása volt.

Rajnald fogságba jutása után Balduin király azonnal intézkedett az antiochiai fejedelemség védelméről s a kormányzást Constantia mellett a Rajnald által bántalmazott Amaury patriarchára bízta.

De fogsága alatt más nagy változások is állottak elő. Rajnald egyidőben VII. Lajos francia királyhoz fordult azzal a kéréssel, hogy Constantia és első férje Poitiers Rajmund két leányának férjhezmeneteléről gondoskodjék. A gondoskodás más oldalról történt. Constantia nem lehetett Manuel neje a byzanci udvar részéről támasztott nehézségek miatt és íme első nejének, Sultzbachi Berta bajor hercegnőnek 1158-ban történt elhalálása után Manuel nőül veszi a szép Máriát, Constantia leányát, III. Bohemund nővérét, kit antiochiai látogatása alkalmával ismert meg. Esküvőjük 1161. december 25-én tartatott meg Szent Zsófia templomában.

A fogságban sínlő férje után kesergő Constantia elhalt. Utána 1163-ban fia, III. Bohemund ült a trónra. Az alig 19 éves új fejedelem sem volt azonban szerencsés Nureddin ellenében. A Szentföldön úgy tekintették Rajnald fogságát, mint az egész kereszténység gyászát és siratták erős karjának hiányát. Nureddin nem is késett kihasználni a kedvező helyzetet. Balduin is elhalt s a jeruzsálemi trónon fivére, a vitéz Amaury követte. A francziák ekkor egy ideig sikerrel harczoltak ugyan Nureddin ellen, kit egy alkalommal majd fogságba ejtettek, de Haremnél teljes vereséget szenvedvén, Bohemundot is csakhamar az a sors érte, mely mostoha atyját Rajnaldot. Haremnél 1164. augusztusban a főurakkal együtt Bohemund is fogságba került s Aleppoba vitték, hol mostoha atyja sínlett. Szomorú találkozás lehetett közöttük. Rajnald hihette, hogy Constantia epedve várja őt és foglyul ejtett fiát. Bohemund adta tudtul a szomorú hírt, hogy Constantia 1163-ban elhalálozott és már Szent Cassianus templomában nyugszik ősei mellett. Mily reményeket és vágyakat táplálhatott Rajnald, mielőtt ezt megtudta. Hiába, többé nem látta azt, ki a byzanci basileüsök által pártolt caesarkérők helyett a francia lovagot választotta szíve szerint való arájául és fejedelemségében társául.

Bohemund azonban nem hosszú ideig szenvedte a fogságot. Manuel sógora volt s Nureddin számíthatott arra, hogy gazdag váltságot kap kelet császárnéjának fivéréért, ki Aleppo szultánja számára alkalmasabb fejedelem is volt Antiochiában, mint Châtillon Rajnald, a féktelen, rettenthetlen, vad vitéz.

Nureddin 100,000 aranyat kívánt Manueltól és Bohemund ez áron már 1165-ben szabad lett. Mily érzelmekkel tekinthette Rajnald fejedelmi utódának távozását Antiochiába!

A következő évben, 1166-ban férjhez ment Rajnald másik mostoha leánya, Philippa is. Az ő férje is a Komnenok családjából volt: Komnen Andronikos, ki mint vad zsarnok tette ismertté Byzancz trónján nevét.

Byzanczban, Antiochiában családja sorsa nagy változásokon ment át. Csak az övé maradt fogságában változatlan. De a remény fentartotta őt. Ütött az ő szabadulása órája is 16 évi rabsága után 1176-ban. Megkerült váltságdíja: 120,000 saracen denar. Érette 20,000-rel kelle többet fizetni, mint Bohemundért. Oly nagy volt Rajnald tekintélye, hatalmának, harci bátorságának és Mahomet követői ellen való dühének híre, hogy szabadon bocsátását a saracenok még ily nagy váltság-ár mellett is, az Islam ellen elkövetett árulásnak tekintették s a közvéleménynek Nureddin fia, Melik-Saleh, ki atyját a szultáni trónon 1174-ben követte, azzal tartozott adózni, hogy vezérét, ki a váltság ügyét elintézte, kivégeztette.

Rajnald visszatért Antiochiába. De itt már nem volt mit keresnie. A trónon mostoha fia ült, míg saját gyermekei: Balduin és Ágnes 1174-ben mostoha nővérükhöz, a császárnéhez mentek Konstantinápolyba. Balduin Manuel hadseregében nyert szolgálatot s alig 22 éves korában hősi halált szenvedett, midőn Iconiumnál Manuel, a szultán ellenében (1176) vereséget szenvedett.

Leánya Ágnes ekkor már Béla magyar királynál volt nőül.

Keserű szívvel távozott Rajnald Antiochiából. Még ugyanazon évben hűbérurához, a királyhoz, Jeruzsálembe ment, hol tárt karokkal fogadták. A trónon, Amaury király halála után, ekkor már fia, az alig serdülő korban levő IV. Balduin, a bélpoklos ült. A kereszténységnek erős karra volt szüksége Saladin ellen, ki Nureddin seregének egyszerű hadnagyából harci ereje és egyéb kiváló tulajdona által Egyptom uralkodója lett. Már a fiatal El-Ahdid szultán alatt ő gyakorolta a hatalmat, majd ennek halála után (1171.) korlátlan uralkodóvá lett, sőt 1174-ben a szultán nevet is felvette, miután az aleppoi szultán hatalmát megtörte s így Syria is hatalmába jutott.

A végveszedelemtől fenyegetve, segélyért nyugatra fordultak a szentföldi keresztény fejedelmek. A saracenok dühe első sorban is a Jordánon túli fejedelemség ellen fordult. A jeruzsálemi királyok ugyanis a Holt-tengeren túl a régi Moab és köves Arábia földjén hatalmas várakat emeltettek, hogy ez országot biztosítsák s uralkodjanak a Damascusból Egyptomba vezető egyetlen nagy katonai és kereskedelmi, valamint a Hedsaz szent városaiba: Medina és Mekkába vezető zarándok-úton. Az első király, Balduin építtette a híres Montréal várat 1115-ben, a sobaki terjedelmes, termékeny oasisban, a mai Sobak helység területén. — Fulco király alatt, 1142-ben épült a Pierre du Désertnek nevezett hírneves vár, a moabiták régi fővárosának közelében. Ezeken kívül még más erősségek is voltak. A jeruzsálemi királyok szükségesnek látták az e várak körül, a Holt-tengeren túl, a Vörös-tengerig huzódó területeket, melyek Egyptom és Syria közt éket képeztek, fejedelemséggé egyesíteni, mely nevét várai: Karak és Montréal, továbbá Hebron városa után is nyerte, jobbára azonban csak Karaknak vagy egész röviden Krak-nak (mely régi syr szó erősséget jelent) neveztették. Karak ura Plancy Miles, ki neje Milly Stephania jogán jutott a fejedelmi székre, 1174-ben a főurak által megöletvén, gondoskodni kellett a fejedelemség védelméről. A jeruzsálemi király az ország védelmét Rajnald kezébe tette az özvegy Stephania kezével együtt, ki ezúttal harmadszor ment férjhez. Rajnald már 1177-ben tényleg «quondam Antiochiae princeps et nunc, per Dei gratiam, Hebronensis et Montis Regalis dominus» névvel él.

A körülbelül Montréal építése után keletkezett s eleinte a Jordánon túli földnek (regio quae est trans Jordanum) nevezett fejedelemség főhelye Montréal vára (Karak de Montréal) volt, melynek némi nyomai ma is látszanak, míg a később épült Pierre du Désert, mely még híresebbé vált, mint Montréal, kiválóan Karaknak neveztették, melynek hatalmas romjai még ma is uralkodnak a jelenlegi Karak város fölött.

Természetes volt, hogy a saracenok iparkodtak ezen várak birtokába jutni, mert ezeket uralták azok az utak, melyeken karavánjaik jártak és óriási sarczot kellett fizetniök, hogy szabadon vonulhassanak el, ha csak megtámadtatásnak nem akarták magukat kitenni, melyekben győztesek legritkább esetben maradhattak.

«Oly hős, mint Châtillon Rajnald — mondja Schlumberger — valóságos mesebeli lovag, bámulatosan reá termett volt ily fejedelemségre. E vasemberben minden: lényegében kalandos, csatározó és harácsoló természete, harci vágya és különösen zsákmány-szomja, engesztelhetlen gyűlölete

41. ábra. Karak várának bejárata.

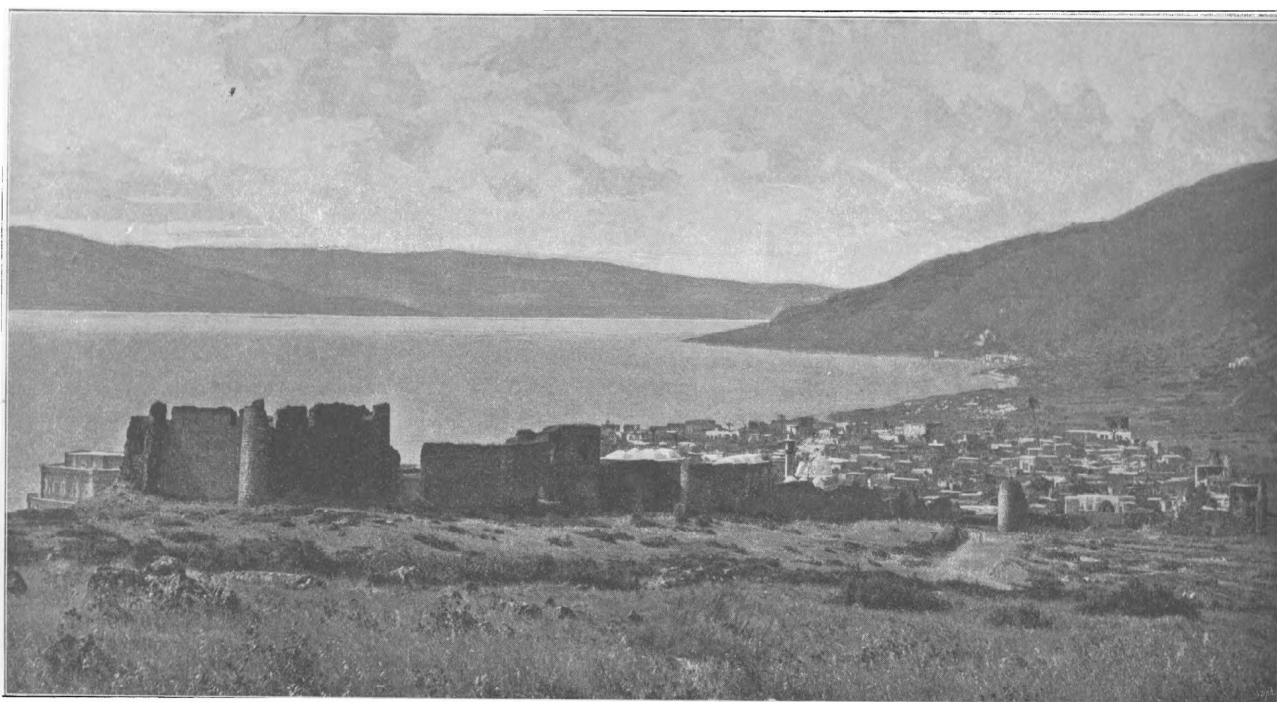
az őt oly sokáig fogva tartó saracenok ellen, vad vágya megbosszulni ezt a 16 évi megaláztatást és kínzást, minden arra sarkalta őt, hogy új országaiban kezdettől fogva erőszakos eljárást alkalmazzon a muszlimokkal szemben. Ezt nem is mulasztotta el. A veszélyek félelme, melyeket fejére hozandó volt, egy perczre sem tartotta őt vissza.»

Châtillon, valószínűleg mindjárt házassága után, a moabi Karakba tette székhelyét, mely országának tényleg főhelye volt. E vár az iduméi hegység keleti lejtőjén, az Asphaltite-tó: Holt-tenger partjától 4300 láb magasságban feküdt a magaslaton, a melyet 3—400 méter mélységű szakadékok környeznek.

A romjaiban is nagyszerű francia erősség, mely a valaha körfalakkal erősített várostól elkülönítetten fekszik, hatalmas négyszög, melynek északi oldala körülbelül kétszer oly hosszú, mint a déli. Falait négyszögletű tornyok támogatják. A karaki fejedelmeknek szolgált helyiségek ma is felismerhetők s megvan még a földalatti kápolna is frescofestések nyomaival.

Châtillonnak heves, türelmet nem ismerő természete, rettenthetlen bátorsága mellett, közte és a saracenok közt csakhamar élet-halálra kellett a harcnak jutnia. Damascusba, Kairóba, Mekkába Montréal és a «Sivatag kövé»-nek nevezett Karak falai alatt vitt az út és valóságos réme lett a saracenoknak Châtillon Rajnald, ki kelet felé mindjobban terjeszté országa határait s kinek híre elterjedt egész nyugatra, úgy hogy a legtávolabb országokból is siettek zászlaja alá, sokszor csak a szerencsét kereső lovagok és zsoldosok.

Saladin már 1172-ben megtámadta Montréal-t, majd 1173-ban Karak-ot, de mindkét alkalommal visszavonult az aleppoi szultán, Nureddin miatt, ki nem tűrte, hogy az ő hatalmi körébe más szultán tolakodjék. Midőn Fülöp, Flandria és Vermandois grófja, a beteg jeruzsálemi király nagybátyjának

42. ábra. Tiberias a vár romjaival.

fia, 1177-ben számos lovaggal a Szentföldre jött, felajánlották neki a vezérséget a hitetlenek ellen megindítandó harcban. Ő azonban ezt nem fogadta el, sőt visszautasította az Egyiptom ellen a byzanci hajóhaddal egyetértőleg indítandó had vezérletét is. Ekkor a fővezérletet, a királyság kormányát Châtillon Rajnald, Karak urára bízta Balduin király azzal az óhajtással, hogy a Flandriai gróffal egyetértőleg járjon el. A hadjáratból a Flandriai gróf rosszakarata miatt mi sem lett ugyan, de még ez év végén, november 28-án Rajnald fényes győzelmet aratott Saladin szultán fölött, ki betört a jeruzsálemi királyságba. Balduin seregével elébe sietett. Montgisartnál, nem messze Ramlehtől történt az ütközet. A keresztények első sorában a Betlehemi püspök tartotta magasra Krisztus valódi keresztjét. A krónika szerint a szent kereszt, mely már annyi győzelemre vitte a keresztényeket, oly csodálatos fénytől ragyogott, hogy egész az égig látszott érni. Ernoul krónikás szerint, kit Schlumberger idéz, Roland és Olivier Roncevauxnál nem ejtettek zsákmányul annyi fegyvert, mint ez alkalommal a keresztények, kiket Châtillon vezetett a győzelemre. A harc hevességét bizonyítja az, hogy maguk a keresztények vesztesége sebesültek és halottakban kétezerre ment és maga Saladin is, kinek sere-

géből hírneves mamelukjai egy szálig a csatatéren maradtak, nehezen szabadult ki a veszedelemből. A következő 1178. és 1179. évek azonban szerencsétlenek voltak a keresztényekre. Saladin Hamahnál, majd Beaufortnál sok előkelő foglyot ejtve, megverte őket, a Jordán partján Jákob gázlójának nevezett várat elfoglalta s fegyverekben óriási zsákmányt ejtett. A következő 1180. év nyarán szükségesnek látta Balduin békét kötni Saladinnal. A békét azonban Rajnald megszegte. Ez fokozta Saladin dühét ellene és siettetette bukását, melyet a túlerő ellen ki nem kerülhetett.

Châtillon azt tartotta, hogy a király és a szultán közti béke őt nem köti. Betört 1181 nyarán Saladin elhalt fivérének területeire. Saladin unokaöccse, ki Damascus kormányzója volt, üldözésére sietett, de időközben Rajnald már rátört a Hedszaz szent városaiba törekedő s a békében bízó karavánra, melyet foglyul ejtett és több mint 200,000 besantot (közel 2 és fél millió aransúlyt érő) zsákmánnyal sietett vissza Karak falai közé. Úgy látszik, már ekkor tervében volt Rajnaldnak Medínára törni, hogy az ott felhalmozott kincseket elzsákmányolja. Mint Schlumberger idézi, maga Saladin írja Bagdadba, hogy «Karak zsarnokának bűnös lelke indította őt, hogy gyalogságával és lovasságával Taimának menjen, mely valóban Medina kapuja». Rémülettel és felháborodással értesült Jeruzsálemben a király Châtillon vakmerőségéről, a békeszegésről, mely az egész országot a legnagyobb veszedelemnek tette ki. Balduin meghagyta követi által Rajnaldnak, hogy az összes foglyokat s az egész zsákmányt azonnal szolgáltatssa ki Saladinnak. Rajnald azonban megtagadta a király kívánságát. Kijelentette, hogy mit sem ad vissza s kérte, hogy jövőben hagyják őt szabadjára. A követség eredménytelenül tért vissza. Saladin végtelen dühre gyulladt a békeszegés fölött. Több mint 1600 zarándokot, kiket a vihar közel Damiettehez hajtott a partra, fogságba vettetett és mindenüket lefoglalta. Ezután a teljes elégtételt és a béke meghosszabbítását követelte Balduintól. Balduin bevallotta, hogy sajnálja a mi történt, de ő mit sem képes tenni. Saladin ekkor felmondta a fegyverszünetet s pusztítani kezdte a keresztény területeket. A veszedelemben a király kénytelen volt újra Châtillon erős kezét venni igénybe. Châtillon azonban a helyett, hogy a mérsékeltberek tanácsa szerint a védelemre szorítkozott volna, elhatározta, hogy Saladin előtt, ki syriai fővárosába, Damascusba 1182 májusban indult seregével, elvágja az utat Karaknál. Ez azonban nem sikerült és június végén Saladin Damascusba bevonult. Sőt míg a keresztény seregek Karaknál Saladin ellen voltak összegyülekezve, Saladin unokaöccse, a damascusi kormányzó a tiberias-i és saint Jean d'acre-i kellően nem védett területeket elpusztította és 2000 foglyot és 20,000 marhát zsákmányul ejtett.

Rajnaldot Saladin hatalmának erősödése s Syriában tartózkodása épen nem tartotta vissza, hogy Medínának és Mekkának kincseitől megfosztására ne gondoljon. Ily vállalkozás a szárazföldi úton, a nagy sivatagokon át, kis sereggel, az ellenséges beduinok között mégis kivihetetlen volt. Tengeren kellett vakmerő tervét megkísérelnie. A krónikások szerint Askalonban és Karakban hajókat készíttetett, melyek alkatrészeit a beduinok tevéken szállították a tengerhez, a mostani Akabai (akkor Kulzumi) öbölhöz, hol Ailat kikötője volt, melyet Châtillonnak megszállania és elfoglalnia kellett. Őt nagy hajóval, melyek mindegyike vagy ezer harczost megbírt s még több kisebb hajóval rendelkezett, melyeket mind feketére festetett. Úgy látszik, hogy Rajnald nem vett részt csapatai portyázó s fosztogató betöréseiben. Neki Ailat ostrománál kellett maradnia, melyet a graye-szigeti erősség védett. Châtillon két részre osztotta hajóit. Két nagy gályájával a graye-i erősséget támadta meg, míg a hajók többi része a Mekka és Medina elfoglalására szánt csapatokat vitte. Châtillon hajói az 1182. év második és az 1183. év első felében, körülbelül egy éven át tartózkodtak s uralkodtak a Vörös-tengeren, rombolást és rémületet terjesztve mindenfelé. Pusztításait, zsákmányolásaikat egész Adenig kiterjesztették. Aidab-ot, mely szemben majdnem Dseddah-val, jelentékeny kikötő volt, kirabolták s elpusztították, az elfogott hajókat elégették, a karavánokat és a szent városokból visszajövő vagy oda törekvő zarándokokat kifosztották.

Nemsokára azonban elterjedt annak a nagy veszedelemnek híre, mely a szent városokat, sőt a próféta szent sírját fenyegette, melyet állítólag Rajnald el akart rabolni s azt Karakban temetni el, hogy a muszulman zarándokok — mint ezt Schlumberger felemlíti — a próféta sírjához ne juthassanak a nélkül, hogy neki ezért sarczot ne fizessenek. Óriási volt a rémület Kairóban. Azt hitték, hogy a végítélet ideje van itt s a föld visszatér a semmiségbe.

Saladin távollétében fivére, Abu Bekr sietett a nagy szégyent és veszedelmet elhárítani. A Damietteben levő hadi és szállító hajókat szétszedette s tevéken átszállíttatta a Suezről nem messze eső Kulzumba, mely hely után a saracenok idejében a Vörös-tenger is nevezteték. A szultán flottája Hussameddin Lulu vezérlete alatt első sorban is az Ailat-ot ostromlókat támadta meg 1183 márczius elején s őket teljesen megsemmisítette, mi által a frankok flottájának második része kritikus helyzetbe jutott. Lulunak sietnie kellett, hogy ezt is megsemmisítse, mielőtt Dseddah-ban partra szállva, Mekkára vetnék magukat. A saracen parancsnok júliusban talált rájuk, kissé északra Dseddah-tól. Rajnald csapatainak szándékuk volt előbb Medinára törni, mely csak kis napi járásra volt tőlük, majd azután Dseddah-ból Mekkára. Egyik részük már kikötött s partra szállt. A saracenok megtámadták őket és egyik hajót a másik után elfoglalták. A keresztények kétségbeesett védelmük daczára vereséget szenvedtek és üldözőik elől a sivatagba vonultak. A saracenok utánuk. Öt napi és éjjeli üldözés után a frankok egy hegység szakadékában vonták meg magukat. Lulu itt újra megtámadta őket. A harcz kimenetele nem volt kétséges. A kit a halál nem ért, az fogságba jutott. Lulu Medinába és Mekkába küldte a foglyok egy részét, hogy kiengesztelésül feláldoztassanak. Rendkívüli pompával vitték végbe az emberáldozat szertartását. Egytől-egyig elvértették a muszulman papok kései alatt.

A foglyok másik részét Lulu Kairóba vitte, hol Saladin parancsára valamennyinek fejét levágatta. Nem maradt egy hírmondó sem, ki elbeszélhette volna a vakmerő portyázás kalandját. Saladin ezzel még nem elégedett meg.

A következő 1183. év októberében Aleppot elfoglalván, végleg hatalmába kerítette Nureddin szultán országát s már novemberben megjelent Karak falai alatt. Terve azonban nem sikerült. Vissza kellett vonulnia a hatalmas vár falai alól, melyeket óriási árakai miatt be nem vehetett. A visszavonulásra valószínűleg az is sarkalta, hogy Balduin a vár felmentésére a keresztény sereget összegyűjtötte.

Saladin ezen támadásához azonban ritka lovagias episod fűződik. Míg ő a várat ostromolta, azalatt benn Etiennettenek, a fejedelemasszonynak első férjétől, III. Toroni Humfroy-tól származó fia, IV. Humfroy ünnepelte esküvőjét a beteg jeruzsálemi király, Balduin fiatalabbik nővérével, a 11 éves Erzsébettel, állítólag épen azon a napon, november 22-én, melyen Saladin a vár falai alatt megjelent, mint ezt különben Tyrusi Vilmos püspök elbeszélése is megerősíti. Mily lakodalom lehetett ez itt a sivatag nagy várában, hol a fejedelmi esküvőn a hívott és nem hívott vendégek a legkülönbözőbb fajtából nagy számban jelentek meg! Mily meglepetés, midőn a rettegett Saladin megtámadja a várat és mily gyönyörű megnyilvánulása annak a lovagias udvariasságnak, melyet a fejedelemasszony, Rajnald neje és Saladin egymás iránt tanusítottak.

Ernoul krónikája szerint, a hatalmas Saladin ifjú korában mint rab volt a várban s karjaiban hordta az akkor kis hercegleánykát, Etiennettet, ki most Saladin halálos ellenének, Rajnaldnak hitvese! És íme a fejedelemasszony a fiatal pár lakodalmi asztaláról kenyeret, bort, marha- és birka-sültet küld a szultánnak az ő fényes sátorába, hogy üdvözlje őt, ki fiatal rabszolga korában mint gyermekleánykát a várban karjaiban hordozá. Saladint meghatotta az ajándék és üdvözlés. Nagyon megköszönte azt s megkérdezvén, hogy mely toronyban lakik a fiatal pár, azt a tilalmát hirdette ki táborában, hogy senki se merészeljen ez ellen a torony ellen támadást intézni.

A következő 1184 augusztusában újra megjelent Saladin Karak falai alatt. Támadása azonban ekkor sem sikerült. A Balduin király által küldött felmentő sereg előtt vissza kellett vonulnia.

A beteg király 1185 márcziusában meghalt. Őt csakhamar követte a sírba 1186-ban utódja: a kis V. Balduin is, a ki Sibylla nővérének és Lusignan Guynek fia volt. Ekkor Lusignan és neje Sybilla fejére tették a jeruzsálemi koronát. Ezt Châtillon vitte ki, ki legyőzte a pártos urak ellenkezését.

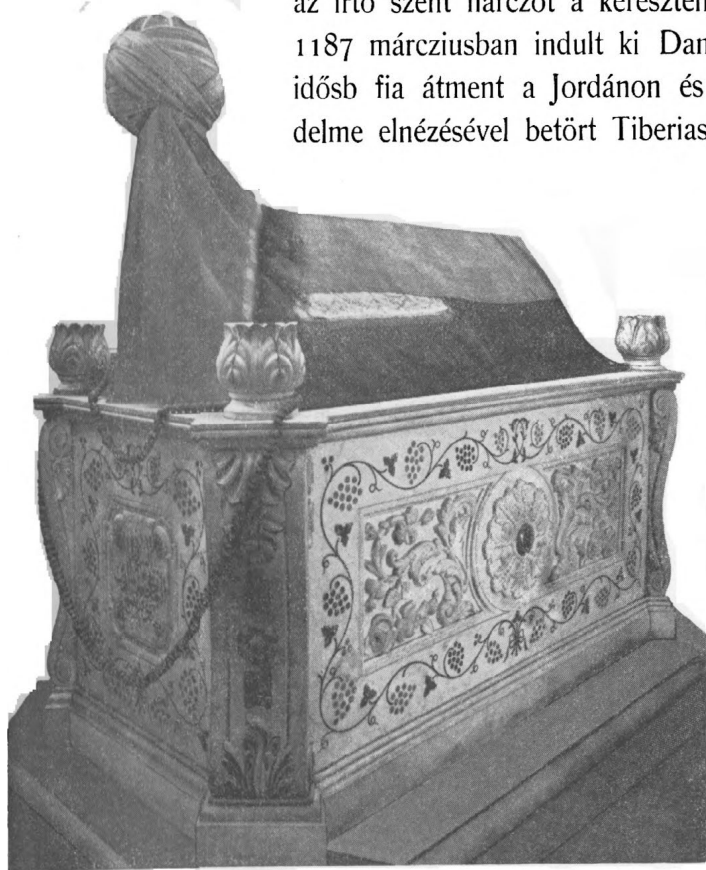
Saladin 1186. év végén késznek nyilatkozott az V. Balduin alatt 60,000 besant arany árán kötött és az 1187 tavaszán lejárandó fegyverszünetet 3 évre megújítani. Ezt Lusignan, az új király el is fogadta. De Châtillon, ki a portyázásoktól különben sem tartózkodott, minden eddiginél újabb nagyobb veszedelmet idézett föl. A fegyverszünetet megszegve, azt a nagy karavánt, mely Saladin nővére kíséretében mintegy 400 tevével Egyiptomból Damascusba tartott, megtámadta s mindenestől zsákmányul ejtve, a foglyokat Karakba vitette, hol őket a legrosszabb bánásmódban részesítette. Saladin végtelen dühre gyuladt. A királytól a bűnösök megbüntetését, nővérének, az összes foglyoknak kiadását és az egész zsákmánynak visszaszolgáltatását, továbbá a fegyverszünet megszegéseért nagy kárpótlás fizetését követelte. A király Châtillonnal szemben mit sem tehetett. Saladin is hiába fenyegette a békeszegőt, hiába esküdött meg, hogy saját kezével fogja őt megölni, mint ezt Châtillon vöröstengeri rabló kirándulásánál megfogadta, Châtillon hajthatlan maradt. Kijelentette, hogy neki a saracenokkal nincs fegyverszünete és gúnynyal mondta Saladin követeknek: «Mondjátok meg Mohamet-eteknek, hogy szabadítsa ki foglyaimat».

Ezzel betelt a mérték Châtillon merészsége fölött, melylyel nemcsak saját, hanem a jeruzsálemi királyság vesztét is siettette.

Saladin elhatározta, hogy véget vet a jeruzsálemi királyságnak és széles birodalmában kihirdette az irtó szent harczot a keresztények ellen, melyre az egész Islam készült. Saladin 1187 márcziusban indult ki Damascusból. Míg ő Karak falai alá vonult, addig idősb fia átment a Jordánon és a tripolisi gróf Rajmund, Tiberias hűbéres fejedelme elnézésével betört Tiberias területére és nem messze, másfél órányira Názá-

rettől Saffuriyah forrásainál a betörés hírére oda-sietett kis frank csapatot bámulatos hősiessége daczára május 1-én tönkre tette. A veszedelem hírére a keresztény fejedelmek közt helyreállott az egyetértés. Minden oldalról siettek Saffuriyahhoz, a táborba. A templomosok nagymestere a jeruzsálemi király rendelkezésére bocsátotta azt a nagy kincset, melyet II. Henrik angol király Becket Tamás, Canterbury-i érsek meggyilkolásának kiengeszteléseül tartozott a Szentföld céljaira átengedni. A keresztény lovagok száma több mint 2000, a gyalogosok száma 20,000 lehetett. Heraclius, a méltatlan antiochiai patriarcha, kinek Krisztus keresztjét kellett volna vinni, jobbnak látta meg nem jelenni, maga helyett a ptolemais-i és liddai püspököket jelölte ki.

Saladin július 2-án ment át egész seregével a Jordánon s Tiberias városától északra ütötte fel hadi szállását. A keresztények a védelemre szor-

43. ábra. Saladin sirja Damaskusban.

rítkozva vonakodtak a harczot megkezdeni. Saladin, hogy őket erre bírja, megtámadta Tiberiaszt július 3-án éjfél után s egy óráig tartó harcz után bevette a várost, úgy hogy a tripolisi grófnének alig volt ideje négy fiával a várba menekülnie. A saracenok a várost kirabolták és felgyújtották s már a várat

akarták megtámadni, midőn Saladin értesült, hogy a keresztény sereg megmozdult. Betelt kívánsága. Ott hagyták jó állásaikat és forrásaikat, és kitették magukat az irtóztató hőségben a szomjúság szenvedéseinek.

Tripolis grófja alapos indokokkal kifejtette, hogy Saladin ellen üdvöt csak védelmi, nem pedig támadó harczban kereshetnek, mely reájuk a biztos vereséget jelenti. Mindent elkövetett, hogy a

44. ábra. A Châtillon család teljes czimere.

sereg a Saffuriyah forrásainál levő állását ne hagyja el, bár tudta, hogy ekként a várba bezárt nejét és Tiberias városát feláldozza. A templomosok nagymestere azonban, ki gyűlölte a tripolisi grófot és Châtillon, a támadás mellett voltak s gyalázattal illették őtet. Nagy nehezen mégis győzött a tripolisi gróf tapasztalt, bölcs véleménye. Ám a nagymester, alig a megállapodás után, reá bírta a gyöngye királyt, hogy ne áldozza fel Tiberiaszt és támadja meg Saladint. A sereg elhagyta tehát Saffuriyah forrásait. Az elővédet a tripolisi gróf vezette. A közepét Lusignan király, a királyi sereggel és a valódi kereszttel, míg a templomosok az utóvédet képezték. Ez július 3-án, pénteki napon, történt. A táborát és a forrásokat elhagyó keresztény sereget borzasztó hőség és szomjúság kínozá. A krónikások szerint sok előjel erősítette meg a keresztényeket azon egyszerre támadt balsejtelmükben, hogy az Isten e napon fogja megbüntetni az első keresztes-hadjárat ájtatos hőseinek méltatlan utódait bűneikért és kicsapongó életükért. A sereg az éjet Hittin magaslatán töltötte, hol megállapodott, de meg nem pihent. Itt érte őket a végpusztulás Cho'aib próféta sírjának közelében. E magaslat, a melynek aljában levő falu ma is Hattin-nek nevezetik, Tiberias városától és Genezareth tavától 12 kilométerre van. A saracen lovasok folyvást háborgatták a kereszteseket, kiket a szomjúság halálig gyötört. Egy percznyi nyugtot nem hagytak nekik, sőt e köves vidéken növő, de a júliusi hőségben már elszáradt füveket meggyújtották, hogy a tűz és füst a keresztények szomjúságát még epesztőbbé tegye, kik elcsigázott, kimerült testtel,

balsejtelmekről gyötört lélekkel mentek július 4-én a harczba, a melyre őket Saladin kényszerítette. A keresztények veszte biztos volt. A ptolemaisi püspök Ruffin magasra emelvén a keresztet, nyíl vetett véget életének. Elhaló kezéből Bernát a liddai püspök vette át a szent jelvényt.

A lovagok bámulatos hősiességgel harczoltak, a gyalogság azonban nem bírta már és nem segíthette a lovasságot. Hiába sarkalta őket a király. Válaszul adták, hogy a hőség és szomjúság kimerítette erejüket s már csak halni kívánnak. A végpusztulást látva Tripolis grófja, a saracenokon keresztül törte magát lovagjaival és a csatátért a keresztények szégyenére, elhagyta. A harcz folytatása, a hősi halál helyett, a menekülést választotta. Hiába, nemsokára utolérte őt a dicstelen vég Tripolisban. A szégyen és a bánat siettette halálát.

A Tripolisi gróf elmenekülése után a katasztrófa csakhamar bekövetkezett. A fűvet a saracenok meggyújtották s a tűz és a füst újra segítették a támadókat. Krisztus szent keresztfáját a hitetlenek hatalmukba kerítették s nemsokára a király is, ki a halom tetején 150 legkiválóbb lovagjával védte magát, Saladin fogságába esett fivérével, Amaury vezérrel, továbbá Rajnalddal, Rajnald mostoha fiával: Toroni IV. Humfroyval, a templomos, továbbá az ispotályos lovagok nagymesterével és a menekülni akaró liddai püspökkel együtt, ki a keresztet vitte. «A frankok kétségbeesése mutatja, így szólt Saladinhoz unokaöccse, midőn a szent keresztet elébe vitte, hogy e fa győzelmednek nem a legkisebb gyümölcse».

Borzasztó pusztulás! Schlumberger idézi Eimad-ed-Din, Saladin titkárának leírását. «A felbomló holttestek szaga megfertőztette Hittin környékét. De a győzelemnek mily édes illatát lehelte a holttestek e temetője! Mily bosszúálló lángok lebegtek e tetemek fölött. E visszataszító látvány mily örömmel töltötte el a szíveket!» A foglyokról így ír: «Itt valának megalázva e fenhéjazók, mezítenen e lázítók, foglyokképen a trónok e tulajdonosai. Megbotlottak az önzők. A grófok nem voltak más mint vad. A lovagok a vadak zsákmányai lettek. A drága élet potom áron került eladásra. A templomos vitézek homloka gondterhesen ránczokba szedődött és lábainkat az ő fejükre helyeztük. Hány büszke úr megfogva mint a vadászaton, hány főnök kötélén, hány király lánczon!» . . .

«A megfeszítettnek képét is hatalmukba kerítették, mondja a Mohammed ibn-el Kadesi által idézett levél. A kereszt rúdja volt erősítve fejével lefelé és Ibn-Asrun kadi így tartotta bevonulását Damascusba».

Saladin elrendelte, hogy sátorába vezessék s mutassák be neki az előkelő foglyokat. Legelsőek voltak a templomosok a nagy mesterrel élükön és az ispotályos lovagok. — Saladin mind kivégeztette őket. Azután hozták a királyt, Rajnald mostoha fiát: Toroni Humfroyt, a király testvérét: Amaury Josselin grófot, a királyság maréchalját és végre a híres «Arnaud»-t, Châtillon Rajnaldot! és utána még sokat! A szultán nyájasan fogadta őket Rajnaldot kivéve, hisz kétszer megesküdött, hogy a mint hatalmába keríti őt, saját kezével végezi ki. Valamennyi foglyot leültette. A királyt oldalára és melléje Rajnaldot, kire borzasztó tekintet vetve hitszegését és büntetéseit, melyek e borzasztó háború egyedüli főokát képezték, szemére vetette. Rajnald azonban erre a tolmács által merészen válaszolt, hogy ő e tekintetben csak járt úton járt és a szokást követte. A királyt halálos szomjúság és a rémület kínozták. A szultán iparkodott őtet nyájasságával megnyugtatni és a Libanon hegyeiről hozott hóval hűsített rózsavíz sorbettel kínálta meg. A király szomját oltván, átnyújtotta Rajnaldnak a hűsítő italt.

Az araboknál az a nemes szokás volt ugyanis érvényben, hogy ha a fogoly annak asztalánál, ki őt rabságba ejtette, ivott vagy evett, ezzel élete biztosítva volt. Midőn tehát Rajnald a király poharából ivott, Saladin felháborodva mondá a királynak: «Te nem kértél tőlem engedélyt arra, hogy ez átkozottnak, a hitetlenek e legigazságtalanabbjának inni adj. Én tehát nem vagyok lekötve az ő életét megvédeni. Ne is adj neki többet inni, mert nem akarok ez árulóval semmi közösséget. Azzal,

hogy neki egyszer inni adtál, Te nem nyerted meg bocsánatomat az ő részére és védelmem nem terjeszkedik ki reája».

Saladin ezután kis időre elhagyta a foglyokat és gondoskodott, hogy erősített vegyenek magukhoz, kivéve Rajnaldot, kit megkötözötteen sátra előcsarnokában várakoztatott. Saladin visszatérvén, maga elé vezettette Rajnaldot és szemére vetette tetteit: «kétszer tettem fogadást — mondá, — hogy ha személyedet hatalmamba kerítem, megöllek: az első alkalommal, midőn Mekkára és Medinára akartál törni, a második alkalommal, midőn a Mekkába menő karavánt elfogtad». Ezután, a változatlan szokás szerint, a szultán azt parancsolta foglyának, hogy tagadja meg hitét. Midőn azonban ezt Rajnald erőiesen visszautasította, Saladin e szavakkal: «Most én vagyok az, ki védi Mohametet», reávetette magát s törével megölte őt.¹

A hős fejét Saladin Syria és Egyptom városaiban körülhordoztatta. A királyt azonban szabadon bocsátotta. Rajnaldnak az «ő megtévelyedése és arczátlan dacza okozta halálát, így szólt a királyhoz, mert ő valóban minden mértéken túltette magát. A mi Téged illet, Te ne remegj, mert király nem öl meg királyt».

Tiberias vára másnap, július 5-én, megadta magát, utána St. Jean d'Acre s a többi város; végre Jeruzsálem is Saladin hatalmába jutott október 2-án. Itt foglyul esett Rajnald felesége Etiennette, míg Saladin nővére, ki eddig Rajnald foglya volt, szabad lett és a Szentvárosba jött temérdek rózsavízzel, hogy a hitetlenek mocsokjától megtisztítsa Mohamet templomát. Rajnald özvegye Saladin táborába ment, hogy tőle fia, Toroni Humfroy szabadságát kieszközölje, melynek fejében kész volt Karak és Montreal várát átengedni. Azonban Karak lakói nem akartak meghódolni Saladinnak és fejedelemszonyukat be sem eresztették falaik közé, melyek alól a boldogtalan anya távozni volt kénytelen.

Saladin hatalma ellen soká mégsem védhette magát sem Karak, sem Montréal. Mindkettő 1188 és 1189-ben feltárta kapuit Saladin fivérének s ezen erősségek átadása megnyitotta Humfroy börtönének ajtait is. Anyja, Etiennette azonban nem sokáig örvendhetett fia viszontlátásának, mert rövid idő múlva elhalálozott. Châtillon és Etiennette országa halálukkal majd egyidejűleg ért véget és Tyrus, Antiochia és Tripolis városokat kivéve, az egész jeruzsálemi királyság Saladin hatalmába került.

Châtillon halála Saladin birodalmában határtalan örömet keltett. Mint az egész Islam nagy győzelmét ünnepelték azt s a mohamedán költők versekben dicsőítették Saladint, ki az Isten hatalmas ellenét legyőzte. Meggyőződésük volt, hogy a hitetlenségnek meg kellett hajolnia az Islam előtt s Karak elestét, mint Mekka szent templomának biztosítását tekintették.

Borzasztó, de nemesen tűrt halállal veszett el e kalandos életű fejedelem, ki francia lovagból Keletnek rettegett fejedelme lett Antiochiában, majd Karakban, Montréalban és a Jordánon túli földön. Châtillon és Saladin méltó ellenfelek voltak. Egyik forrás szerint Saladin megkérdezte Châtillont, hogy mit tenne vele, ha ő, Saladin, lenne foglya. Châtillon büszkén válaszolta, hogy levágná fejét. Ezt tette vele Saladin: «Igy veszett el — írja Schlumberger — a saracenok legnagyobbikától, leghíresebb-jétől, ezen félelem, ha nem is hiba nélkül való lovag, a Szentföldön a kalandor bátorság legfényesebb megszemélyesítője. Ily dramatikus halál méltóan vetett véget a syriai nagy sivatag határain a folytonos harcban levő e vad életnek».

Az a hithűség, melylyel a halált megvetette, s az a rettenthetetlen bátorság, melyet hite védelmében kifejtett, — dicsfényvel övezi emlékét, mely hibáit túlragyogja. Joggal mondja Városhy, hogy III. Béla hitvesének «atyja nemcsak hős bajnok, hanem valódi keresztény vértanú is volt, kiről az egykorú történetírók a legnagyobb tisztelettel emlékeznek meg» qu'il estoit homme de conseil et

¹ Azt, hogy Saladin miért ölte meg sajátkezüleg, Tyrusi Vilmos ekként magyarázza: ou pour assouvir sa fureur ou pour le respect qu'il portoit à l'excellence d'un tel Prince, tout chargé de merites et d'années.

de bon mesnage, amateur de l'honnesteté, courageux impugnateur des Turcs et tres fidele defenseur des Chrestiens fleurissant dedans le monde maisprisant le monde et soy-mesme.

Mi maradt meg Châtillon fejedelemségéből? Egy-két okmányon kívül, melyen mint Antiochia hercege szerepel, uralkodásáról egy látható emlék van és ez az a pecsét, melylyel mint a Jordánon túli fejedelemség ura élt. Egy ólompecsét, milyennel az okmányokat hitelesítették. Előlapja hatalmas várkaput mutat két óriási torony között. Körirata, mely kereszttel kezdődik: Petracensis Civitas. Hátlapja kiterjesztett szárnyú madarat, úgy látszik, hattyút, ábrázol, melyet a következő körirat vesz körül: Renaldus Montis Regal Dns.

Rajnald emlékezete, ha az ő híre hozzánk el is jutott, nálunk mégis teljesen kiveszett. Feledés borult a keresztes lovagok nagy alakjára, Saladin szultán rettegett ellenfelére, bár leánya magyar királyné lett.

Emlékét Franciaországban a mult évben elevenítette föl a történetírás.

Nálunk a feledés homályából az ő hősi alakját ugyanaz a királyi elhatározás emelte ki, mely az ő veje, III. Béla és leánya, Anna királyné földi maradványainak az ország koronázó templomában örök nyugalomra helyezése iránt intézkedett és az az emlék, melyet III. Bélának és hitvesének az ő dicsőségesen uralkodó utódjuk állíttatott, meg fogja őrizni Anna királyné atyjának emlékezetét is.

FORSTER GYULA.

45—46. ábra. Rajnald fejedelem ólombullája.

III. BÉLA ÉS A MAGYAR BIRODALOM.

... natura taciti, ad faciendum quam ad dicendum promptiores

Regino a magyarokról.

EREDETILEG két elemből alakult egy nemzetté az a népiség, mely a Duna-Tisza közepén országot alkotta, s annak a maga nevét adta. Lóval, barommal bánni tudó, szűkszávú, de keménykarú pásztornép az egyik elem, folyók és lápok mentén halászkodó, foglalkozásánál fogva erős figyelő tehetségű népség a másik rész. A kettőből százados evolúciók folytán előállott a magyar nemzet. Ez a nemzet bátor és jó idegzetű vala a hódításban, szívesen ragaszkodott szerzeményéhez, tudott önmagán uralkodni, a mennyiben a legderekabbat híven vallotta urának, tudott és akart parancsolni azoknak, a kik uraságát elismerték.

Mindezek az erények, mint a sikerhez megkívántató alapvető kellékek, megvannak az országokat alkotó nemzetekben. A tiszta «Virtus» azonban nem vezet mindig a célhoz, egy jókora darab «Fortuna» is kell, hogy az erő érvényesülhessen. A magyarságnak abban állott a szerencséje, hogy az a földterület, mely a vándorlás kényszerítő hatása következtében állandó birtokába került: leginkább megfelelt egyénisége követelményeinek. A lovas nép a közel Kelet-Európa legszebb síkságát foglalta el, s viszont a két hatalmas ér: a Duna és Tisza közé foglalt rónaság csakis ez erőteljes s mégis zabolázható nemzet kezében válhatott a Kárpátok övedzte s a Duna-Száva vonala határolta földrajzi közületnek, mint önálló országnak a középpontjává. Ez a kölcsönös hatás adja meg a magyar államiságnak a jellegét.

A magyar honfoglalásig Magyarország nem mint egységes földrajzi közület, hanem csak egyes határrészleteiben illeszkedik a nagy római imperialis eszme keretébe, később pedig a turáni és germán vándorlások idejében csak kísérletezéseknek a színtere. A frank monarchia s a német-római császárság nem verhetett politikai gyökeret e talajon, a terjengős szláv törzsek gyakoroltak ugyan bizonyos hatást a szervezkedés első idejében, de úrrá lenni az egész fölött csak a magyar tudott. Élettani tünete a magyar fajiságnak, hogy öntudatos akaratú vezérek megszervezhették, s hogy határozott politikai eszmét költöttek életre, e nagy belső küzdelmek folytán a kor színvonalához képest egységessé tett nemzetben.

Ma tíz évszázad küzdelmeinek tanúságaival, hagyomány, megszokás útján nyert tapasztalattal, elméletileg véve nem is nagy fáradtsággal megírhatjuk a magyar állami fejlődés egyes változatainak a

képét. Előterbe állíthatjuk az adott feltételeket, bizonyos pozitivitással mondhatjuk, ennek így, vagy amúgy kellett történni. Megírhattuk mi annak idején, hogy a magyar királyságnak egységes központi jellege s a határain egymással versengő szervezetek gyöngesége magyarázza, hogy megannyian, egymástól való féltőkben a magyar király védelme alá helyezkednek.¹ Ugyanezt a gondolatot fejezi ki egy jeles írónk, mondván: «hogy a rendezett Magyarország ereje befolyást gyakorolt volna gyöngébb, rendezetlenebb szomszédjaira, ha az ország élén időnként nem is állanak oly kiváló emberek, minők Szent László vagy Kálmán királyaink voltak».²

Mennyivel nehezebb azonban ily elvont tanuságnál, méltánylása annak a maga nemében páratlan társadalmi átalakulásnak, mely a félnomad, a földművelés elemeivel csak szolgálai után közvetve ismerős lovas pásztornépből országoló nemzetet formált. Mekkora sommája az értelmiségnek, s a fegyelmezhetőségnek kívántatott meg ahhoz, hogy a magyarság vaskezű vezetői irgalom nélkül irtván a természetöknél fogva ellenállásra mindig kész pártos elemeket, megteremtse a nemzeti egyetemesség, az ország eszméjét? Ez az országos eszme kötötte a hódító elemet földjéhez, ennek a révén lett a véren szerzett terület hazájává, a hol öntudatosan élhetett, s a melyért érdemes volt meghalni. Csak érezzük ennek az eszmének az éltető fontosságát, kellőképp nem tudjuk elemezni. Nem is ideál-számba megy az, hiszen megvalósult, inkább közérzés, mely egybefűzte a nemzet tagjait, mint a «civis sum Romanus» az antik világ államalkotó polgárait. S ha fölvetjük a kérdést, hogy miért ez a szivós ragaszkodás ehhez a földhöz, a sok válasz közül egyet választunk. Azért, mert a magyarság forrott össze leginkább a földjével, neki volt legtöbb köze hozzá, mikoron pedig hatalmasabb tényezők az expansiójának állták el útját, egész erejét megmaradására fordította.

Ezek a, megengedjük, jobbára ethikus indokok adják meg a magyarázatát, hogy a magyar királyság, megalakulása óta a középkori európai államrendszernek, ha nem is úgynevezett ősi s a fennállóktól erősen befolyásolt, de mégis különleges, politikai tekintetben magyar jellegzetű típusát tünteti fel előttünk. Kétségtelen, hogy a középkori német-római birodalom eszméje egyfelől, délről pedig az antik imperium keleti-görög változata mintákat szolgáltatnak a túladunai területen már kulturtalajra építő friss nemzet mestereinek, de az, a mit e minták után felépítenek, *magyar ország*.

A status, az imperium eszméjének magyar változata az ország, a hazánk területén nemzetté alakult népnek a saját joga szerint szervezett egyeteme, mely a koronás király *Urasága* alatt áll. Így látjuk mi a középkori magyar — modern szóval élve — állam képét, mely a szomszédos többé-kevésbé hybrid-szervezetű országok eleven tudatában épen ezen a magyar néven élt.³ Ebbeli formájában tekinté ez országot mintaképnek Nemanja István, a középkori szerb állam megalapítója, mondván: «a legkegyelmesebb isten a görögöket császárok, a magyarokat királyok által megszilárdította és bölcseségével szétválasztotta külön a nemzeteket, törvényt adván és szokásokat állítván fel, egyszersmind törvények és szokások szerint uralkodókat rendelvén nekik».⁴

A középkori magyar országos fejlődést, mely mint magyar nemzeti változata az egyetemes

¹ Magyarország és Ragusa. 2. l.

² *Pauler Gy.*: II. Géza orosz-görög háborúi. Hadt. Közl. III. 4. l.

³ *Ország* regnum, jelenti az ország egyetemét az országgyűlést, s jelenti a hatalmat, az imperiumot. «Oggun munhi uruzagbele vtot» (H. B.). «Et li Ragusei hanno privilegio regale, concesso da *Arsago*». Annales Ragusini Anonymi. M. Slav. Mer. Scr. I. 41. U. o. Annali Storani: *Arsago de Ungaria*, 1444: «Vedendo *arsago* et lo Re D'Ungaria». U. o. 591. Tótország neve: Slovenski orszag, orsaski oficial orsz. tisz, 1599: «Kada orzaska welyka woyzka byla» — mikor a nagy országos háború volt — «Kralyewzka, aly orzaska dacha byla» — kir. vagy orsz. adó volt. — *Urbaria* I. k. Mon. hist. iur. Sl. M. I. 387. l. — A magyarországi ruténség a *hország* szót ismeri. — Lengyelben *orzak*, comitiat kíséretet jelent, csehül (Jungmann) *orszak*: birodalom. Magyar nyelvtört. vonatkozásait s irodalmát l. *Szinnyei J.*: Középkori nyelvemlékeink olvasása Nyelvt. Közl. XXVII. 255—256. l.

⁴ *Miklosich*: Mon. Serbica 4. l. IX. okl. V. ö. A Magyar Honfoglalás kútfői: Szlav források. 2. l.

államfejlődésnek, ebben a külön formációjában gyakorol szomszédra hatást: Szent István indítja meg, Szent László mélyíti ki s Kálmán király tereli immár öntudatosan hatékony irányba: él vele. Leszámítva a római-frank birtoklás megbarázdálta terület-részeket, a magyar államterület ugarban maradt szántóhoz hasonlít. Természeti szépségben, ősgazdagságban bővelkedő vidék, melyet Szent Istvántól kezdve II. Gézáig csak 14 évtizeden át vettek művelés alá. Ez időszakaszban nagy társadalmi alakulás megyen végbe, melyet a harcok szövevényes láncolata koronként félbe szakít. Az alkotó két nagy szent király után, Kálmán az, a ki a magyar szervezetet aktiv irányban kifelé értékesíti, s hódít. A «magyarok királya» nagyobb területnek az ura akar lenni. Nem annyira a modern értelemben vett terjeszkedési ösztön, túl-népesedés, mint az erő érzete véteti fel vele a fegyvert, mikor utat vág magának a tenger felé. Dalmácia elfoglalásával, jobban mondva a magyar hatalom keretébe vonásával kezdődik az Árpád-házbeli királyok kezdeményezte birodalmi politika, mely Magyarországot időnként nagyhatalmi állásra juttatta, s ha a birodalom gyakran elemeire is bomlott, de emlékezete megmaradt mint próbája az erőnek.

Az alapítóknak ezt a munkáját, tudatos és öntudatlan célzatait a legeredményesebb módon III. Béla — a «görög» — juttatja érvényre. Az első magyar király, a ki a műveltségnek akkor egyik központján lett emberré. I. Endre és I. Béla is jártak idegen földön, de azok inkább vitézkedtek, egyet s mászt láttak, III. Béla tanult.

Nem akarjuk mi III. Béla élte folyását és uralkodása tetteit elmondani. Megtették azt előttünk mások, a fenmaradt történeti anyag gondos megrostálásával: alaposan és szépen. Minket e vázlat megírásában az a cél vezet, hogy megkísértsük lélektani rajzolatát ennek az idegenbe szakadt, félig árva Árpád-királyfi fejlődésének, a ki alatt legjobban érvényesült a magyar állam külső vonatkozásaiban. Nagyjából pedig meg akarjuk mutatni, hogy mi szerep jutott e királynak, mikor birodalmát nemcsak igazgatta, de függetlenségében, kifelé hatásában megerősítette.

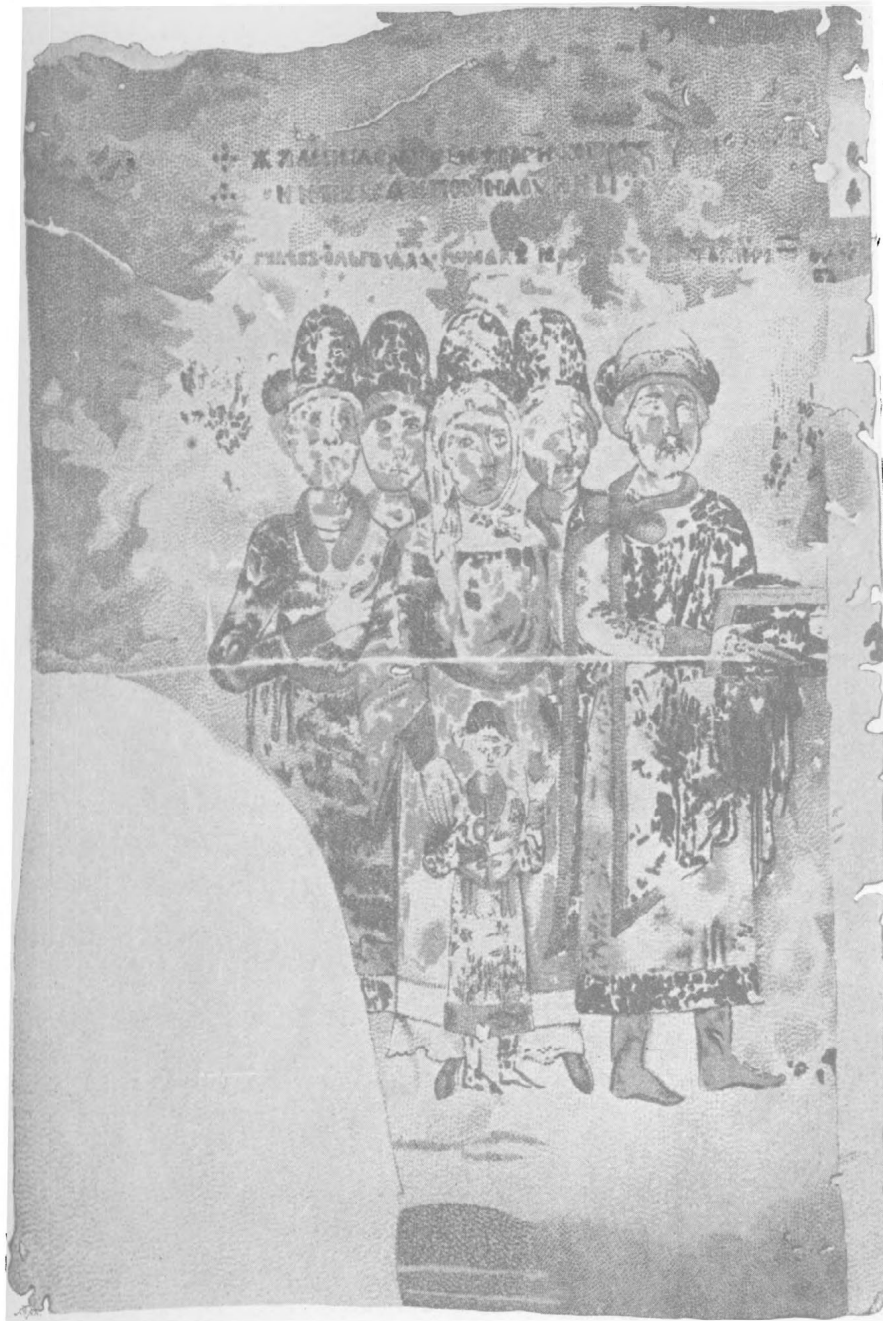
I.

III. Béla valószínűleg 1148-ban született Esztergomban. Atyja II. Géza, anyja Eufrozina, Msztiszlávnak, a derék Volodimir Monomách fiának, Kiev nagyfejedelemének, volt a leánya. Szülei körülbelül egyidősek lehetnek egybekelésök alkalmával, mind a kettő 16 éves. Orosz vér egyébként is folyt már II. Géza ereiben, nagyanyja, Álmos herczegnek a felesége, is orosz nő volt, Predsláva II. Szvjatopolk kievi nagyfejedelemnek a leánya. A magyarság és az oroszország közt a százados, még a honfoglalás kora előtt való időkre visszanyúló társadalmi, politikai érintkezés következtében tagadhatatlanul egy neme fejlődött ki a közös életnézetnek. Az orosz akkoriban közelebb állt a frissen szervezkedő magyar elemhez, mint ez a nyugoti nemzetekhez, első sorban a nehezen felejtő némethez. Ismerték egymást régtől fogva, olykor véres harc vala köztük, de összeszoktak, nem idegenek. A nyugottal való sűrűbb érintkezés s a latin kereszténység gyorsabban alakítja át a magyarságot, mint az erős család- és törzsközösségben élő oroszországot. Az akkori orosz a magyart természetszerűleg előbbrevalónak tartotta, s a kievi «velikij knyáz» (nagyfejedelem), a «koroly» (király) családjával való összeköttetést családi szempontból is hasznosnak ítélte. Szükség esetén volt hová menekülni, föld még akadt az új országban elég s a magyarok közt aránylag biztosabban érezte magát, mint otthon, a hol az atyafiak gyűlölködése napirenden vala.

Az akkori orosz fejedelemnek egyik életcélja a hadakozás volt, első sorban azért, hogy mentől több földet foglaljon és hogy szolgálainak (druzsiná) a számát szaporítsa. Ez volt az orosz államalakulásnak a primitív eszköze. Békében a vadászat volt a főmulatság. Hires parainesisében¹

¹ *Poucsenyije*. Az első orosz krónikának az archaeogr. bizottságtól a Lavrentius-féle kéziratból eszközölt kiadásában (Sz.-Pétervár. 1872.) a 232—247. l.

így szól Volodimir Monomách: «Emberekemért magam gondoskodtam háborúban s a vadászat alkalmával egyaránt, éjjel, nappal, hőségben s fagyban helyt állottam fáradhatatlanul, minden házi szerszámomat magam szereztem, a vadászatnál én igazgattam a gerelyt, istállómról, sólymairól, ölyveimről magam gondoskodtam, nem tűrtem, hogy a hatalmas elnyomja a közembert és a szegény özvegyet, saját magam vizsgáltam meg az egyház kincseit».¹ Jó katona, bátor vadász, vendégszerető gazda, jó

47. ábra. Szvjatoszlav csernyigovi, később kievi fejedelem és családja. Moszkva. 1073.

és irgalmas úr legyen a fejedelem: «szeresse az asszonyokat, de ne adjon nekik szabadságot», utálja a részegséget, hazugságot s a paráználkodást.

Egészséges morált hirdetnek az orosz fejedelmek, kik illetéknép a családfő tisztét tartják szem előtt, mikor embereiket kormányozzák. Ebből a környezetből hoztak II. Gézának feleséget. Igaz, hogy nagybátyja, a rácز Belos, politikai célból választott orosz menyasszonyt az ifjú királynak, de ez a körülmény mitsem változtatott az olyan körben növekedett gyermeke lány lelkületén, a kit otthon szerettek, de a kinek akarata nem volt. Kiebben az ifjú nagyhercegnő aligha ismert a családján, a templomon s a közös női lakosztályon kívül egyebet.

Eufrozina éppen akkor kerül Magyarországra, mikor a Lajtamentén egyik legszebb diadalát üli a magyar fegyver. Színről-színre látja mindazokat, a kikről családjában annyit hallott, kiknek fényét megvitte, ha túlozta is a nagy távolba elhatott hír. Ha Freisingi Ottó,

a haragos német pap, — megfellebbezván saját nemzetebeli őseinek régi állapotáról,² — erkölceiben, nyelv-

¹ Besztusew — Rjumin: Oroszország tört. I. (Német kiadás) 146—147. — Jellemző adalékul közöljük Béla anyai ősének Szvjatoszláv fejedelemnek képét családja körében, mely a moszkvai sz.-zsinati könyvtár 1073-ból való «Izbornik»-jában foglaltatik. Családja e sorrendben következik: Gljeb, Oleg, Dávid, Román, Jároszláv. (47. ábra.)

² Isidor a németekről: «Germaniae gentes feroces animi et semper indomiti, raptu venatuque viventes. Horum plurimae gentes variae armis discoloribus habitu linguis dissonae et origine vocabulorum incerta, quorum immanitas barbariae etiam in ipsis vocabulis horrorem quemdam significat». Migne t. LXXXII. 336—337. l.

vében durváknak, együgyűeknek találja a magyarokat, és ez alacsony termetű, mélyen bennülő szemű embereket határozottan ocsmányoknak mondja, a fiatal királynő bizonyára beletörődött új környezetébe. Mert ha volt becsülete, föltétlen tekintélye a királynak, mint azt a német pap bizonyos irigységgel elismeri,¹ ugyancsak tisztelték a feleségét, a királynőt is.

Igaz ugyan, hogy Magyarország a XII. század derekán nem nyújthatott oly képet, mint a római városok romjaiból új életre kelt nyugoti államok s hogy aránylag kevés kőből épült házat látott az említettük neves német szemtanú, de az ország a maga egyetemében már megnyílt a külföldi befolyás előtt. A közérdeklődés az ország dolgai iránt elevenen lüktetett a fővárosban: a dunamenti Esztergomban, a hol a király és családja is laktak. Fejérvár,² a királyi nekropolis is, híres város még, mint régi közép-pontja a királyi család birtokainak, de Esztergom már föléje kerekedett. Az országot ugyanis vízi fővonala, a Duna, az ottani régi telepre, a gyorsan fejlődő Esztergomra utalta.

Bajos ugyan a fenmaradt kiváltságselevelek adatai alapján általánosságnál egyebet mondanunk,³ de feltétlenül igaz, hogy a baromtenyésztő rónaság és a jobbára még erdővel borított országrészek nyers terményeiket: buzát, rozst, árpát, zabot, lent, kendert, ökreiket, juhaikat, borjukat, fát mind a Duna felé szállították, s Esztergom volt a központi magyar vásárhely, a hová részint a Duna jobb, részint balpartján, de jobbára ladikokon, dereglyéken gyűltek össze a külföldi kereskedők. Rajnántúli, francia, velencei, bécsi, regensburgi és görög kereskedők igyekeztek Esztergom felé finom szövetekkel, gyolccsal, selyemmel és műipari készítményekkel, lovakkal az oroszok, míg a közszükségletet a helybeli kovácsok, szűcsök, vargák fedezték. A sok különféle nemzetbeli korcsmáros az eleven forgalomnak a bizonyága, meg annak, hogy a külföldi kereskedőknek bizalmok volt lehajózni magyar földre. Ipar tekintetében ekkor nagy nyereséggel kecsegtetett a bevétel, s mintha csak valami szűz piaczat látnók a nyugoti exporteuróknak, a kik a csekély árú nyersterményeket az akkori rossz magyar valuta mellett még potom áron szerzik meg.

Leggazdagabb kétségtelenül a király. Udvara a politikai és társadalmi életnek középpontja. Körülötte tartózkodnak az idegen származású előkelő vendégek, a kik német s olasz módra nehéz fegyverzetűek. Külön testőrség is környezi. Országos ügyek tárgyalására az összes főemberek is elmennek az udvarába,⁴ de magokkal viszik székeket s ülve szép módjával tanácskoznak. Míg tettekre kerül a sor, helye van a szónak, de háborúban a föltétlenül szent és sérthetetlen király az úr. Modern dogmatizálás volna, ha ebből azt következtetnők, hogy a király a végrehajtást mindig főbb ember szolgálatainak meghallgatása után, s azok véleménye szerint intézte, de bizonyos, hogy a legtöbb vállalatban a közakarat jutott kifejezésre.

Esztergom magyar királyi udvarában mindamellett, hogy csak akkor tanácskozhattak az urak, ha széket hoztak magukkal,⁵ frissen lüktetett a politikai élet. A főváros kereskedelmi forgalma bizonyos szemkört nyitott mindazoknak, a kik a király udvaránál megfordultak. Elpuhulásra, sokat otthonülésre nem maradt idő, az események gyorsan következtek. Géza király húszéves uralkodása folyamán, jóformán nem is ért rá megöregedni.

¹ De rebus gestis Friderici I., cap. XXXI., melyet történetíróink alaposan felhasználtak.

² Idrisi leírása 1153. W. Tomaschek, bécsi akad. kiadv. 113. k. 285. l.

³ IV. Lászlónak 1288. márcz. 21. «pragmatica sanctioja», mely III. Béla király idejére nyúlik vissza s az esztergomi káptalannak biztosítja a bel- és külföldi kereskedők vámját. Knauz, Mon. Strig. II. 228. l. — 1288. ápr. 15. Tributum fori Strigoniensis, u. o. 238. — Odo de Diogilo: Mon. Germ. XXVI. 62. l.: A Duna «multarum regionum divitias nobili civitati *Estrigun* navigio convertit». — Tanuságos: Csánki Dezső értekezése az útvonalak tekintetében: Hazánk kereskedelmi viszonyai I. Lajos korában. Budapest, 1880., s Ballagi A. tanulmánya Henszlmann: Magyarorsz. műeml. cz. művéről, Századok. 1877.

⁴ Erre vonatkozik az 1137? admonti oklevél szava: «in conuentu Strigoniensi».

⁵ Hacsak Freisingi Otto nem túloz, s néhány öregebb úr zsölléjéből nem következtetett erre.

Ily környezetben, az életnek iskolájában növekedett III. Béla, a királyfi. Bátyja egy esztendővel lehetett idősebb nálánál, László és István nagybátyjai szintén fiatal emberek még. Hogy nevelték a királyfit? Nevelte az anyja, meg a kiket atya melléje rendelt. Beléoltották a vallásosságot, harczban járatos szolgák lovagolni taníták, meg a fegyverforgatásra, papok az írásra. Jellemző tünet az Árpád-fiak történetében, hogy a hatalomért való tusakodásaik közepette híven kitart velök a magok pártja. Szolgáik, főembereik, személyes híveik, kik vakon követik őket, a haláltól való félelem tán soha, jószágaik elvesztése nem mindig rugója pártállásuknak. Bizonyos pusztai vonás ez bennök, akár csak a pásztoreb, ha morogva is, de követik gazdájokat. Nem tudnak urat cserélni, mint a konczczal szelídíthető házi eb. Ezek a belső emberek ápolják a családi hagyományt, hogy a magyaroknál a család örökli a királyi hatalmat, hogy nem a fiút, de a legidősebbet illeti az öröklés joga, a mint hogy a törzs dolgában régen úgy is volt, de a mely ősi szokásjog ellen az akkor «modern» királyi hatalom aktualis birtokosa a saját vére érdekében természetszerűleg védekezett.

Így volt ez II. Géza udvarában is, a melynek a gyanús származású nagybátya: Kálmánfi Boris réme vala, mint kész eszköze mindenkinek, a ki az ifjú királyságra tört. Félni kellett a király öcsseitől, óvakodni a nyugottól, melynek keresztes vendégei nem sok jót hoztak, de ott volt a király hatalmas nagybátyja: a keletet megújhasztó Mánuel császár is.

Cseperedni kezdett a gyermek, mikor a görög háborúk zaja elhatott Esztergomig s az apa majd orosz, majd görög ellen hadakozik. Ily körülmények közepette a királyfiak egyenletes, békés nevelésben nem részesülhettek. Nem elmélettel, de tényekkel nevelték beléjük, hogy rájuk harcz vár. Míg apjuk életben vala, nem kellett tartani komolyabb bajtól, mert a görög harczok az ország határának kisebb vagy nagyobb darabjáért folytak, az orosz harczokban meg az anyának is volt mozgató része,¹ a hatalmas német császárt, I. Frigyeszt pedig elfoglalták nyugoti bajai, de készen kellett állni minden eshetőséggel szemben. Csak az akarat ereje segíthetett e folyton változó helyzetek közt. Ez a tulajdonság megvolt II. Gézában. Helyét meg is állotta. Átalában véve azonban máris védelmi állásra kényszerült, mert a keleti császárság a kemény II. Basilios (1018) óta a Duna vonalára tör, s a régi imperialis eszme régi tekintélye mérkőzik a friss magyar királysággal, melynek fiatalságában van az ereje.

Épen a legrosszabb időben hal meg II. Géza (1161) négy serdületlen fiút hagyván az alig 36 éves özvegyre. Trónjának örököse, III. István, 14 éves; ennek legidősebb öccse, Béla a 13-ikban van. Fiúk még a szó szoros értelmében.

Itt kezdődik az apul árván maradt királyfi sorsa fordulása. Ha szabad képletesen szólnunk: az esztergomi szép napoknak végök szakadt.

II.

A kelet-római birodalomnak a XII. század folyamán rügyező magyar királysággal való küzdelme, nem egyszerűen feltörekvő imperatorok hatalmi törekvéseinek az eredménye. Annak a harcznak a magyar államalakulás után be kellett következni. Így hozta magával egyfelől a római imperialis eszmének Konstantinápolyban megújult ereje, mely a népvándorlás áradatában nemcsak hogy meg nem gyöngült, de mesterileg alkalmazkodott a koronként beállott ethnikus változásokhoz. Másfelől a magyar államalakulás egy új földrajzi közületnek vetette meg az alapját, mely a császárság hatalmi és területi érdekkörét közvetlenül érintette.

Az a 474.321 km²-nyi terület, mely Balkánfélsziget neve alatt vált a keleteurópai történet középpontjává: hegyrendszerei következtében (adria-moesiai, Balkán, macedo-albán, Rhodope) oly szét-

¹ Nem ugyan azért, mint Grot K.: Изъ истории Угрии и славянства (1141–1173.) Varsó 1889. (Magyarország és a szlávság történetéből) bizonyítani igyekezik, hogy a szláv eszmének szolgáljon – akkor?!

húzó földrajzi tagozódású, hogy egységes jellegét, birtoklását első sorban ez a körülmény nehezíti meg. Ha e félsziget földrajzi középpontját keressük, leginkább a szófiai arányos völgymedenczében találjuk meg azt, melynek déli határán a fenséges hófödte Ryl (Rilodagh) négy víznek a méhét rejtí magában (Iszker, Struma, Mesta és Marica). Nagy Konstantin császár a maga új Rómáját az akkori Serdicában (Sofia) vélte feltalálni,¹ de a tenger melléki helyzetnek adván előnyt, Byzanczot tette meg fővárosnak.

Byzancz, Konstantin városa, bármi hatalmassá is tette a római, világra szóló erő, nem vala oly középpont, melyből a hatalom egyforma erővel hathatott volna a félsziget körületére, mint a hogy a közép-dunamelléki esztergom—budai vidék mintegy a szíve volt az új magyar királyságnak. A félsziget fővízválasztó vonala az adriai- s a Fekete-tenger között az isztriai Karszt vidékén kezdődik, majd a dinári havasokon át a bosnyák közép-hegységnek veszi útját, aztán délnek fordulván, az éjszaki albán hegyvidék területére csap. Innen keletre tér s a szerb-macedon-bulgár határhegységet érintvén, a Ryl-en át a Rodopéba jut. A Rodopétól a Balkánon át a Bosporus éjszaki bejáratáig ér s a Márvány-tengerhez közel fekvő belgrádi erdőnél végződik. E vízválasztótól keletre fekvő részek, a Balkán fel- és alföldje, — a mai Bulgária s Kelet-Rumélia, — Byzancz-Konstantinápoly közvetlen hatáskörébe tartoznak, melynek egyúttal hátmöge a kis-ázsiai félsziget. A nagy vízválasztótól északnyugatra eső területi alakulatok azonban a Duna vonalának s a nagy duna-tiszaközi síkságnak állottak a vonzó körében, mihelyt ott országos, állami, hatalmi szervezkedés állott elő.

A magyar királyság megalakulásáig, eltekintve Nagy-Sándor rövid hősi, mondhatjuk, legendájától, csak a római erőnek sikerült a Balkánfélszigetet egyesítenie: s ennek is csak politikailag, de nem nyelvileg. S ez a politikai hatalom, mikor «görög talajban római ültetvény» képében² Byzanczban gyökeret ver, túléli a római, nyelvileg is azonos nyugoti anyatelepet. A félsziget keleti és nyugoti részein thrák és illyr ősből néprétegekre mintegy reárákódtak a szlovének különféle ágai. Rajtok ismét turáni népségek, bolgárok, bessenyők, kunok zajlanak át. De mindezen telepes és betörő elemek csak másodrendű területi alakulást idéznek elő a hatalmas császári eszme szomszédságában. A félszigetbeli különféle tagozódásokba beleékelte bulgár-szerb-horvát politikai közületek ösztönszerűleg a világ akkori napjához: az imperatorhoz tekintenek föl. A római és hellen városok elpusztulhattak, de mindaddig, míg Konstantinápoly, minden szépnek, felségesnek a tárháza fennállott, a császárság tovább élt. Megölhették a hitvány személyt, a ki a bíbort viselte, de nem a lelkét az intézménynek.

A keleti császárságnak ez az életerejé magyarázza, hogy túlélte a népvándorlás viharait, s hogy a kisázsiai félszigetből, mint ereje forrásából, meríté a megújulására szükséges emberanyagot. Innen indult ki II. Basilios alatt a már-már züllőfélben lévő birodalom helyreállítása éppen akkor, mikor Szent-Istvánunk alatt a szervezés munkája folyt. A keleti birodalom ismét a Dunáig ér, mikor az új magyar királyság a XI. század folyamán nyugoti határáért folytatja a küzdelmet.

Szent-László idejében jut a Komnenek dynasztiája trónra I. Alexios személyében. Friss erejű, a maga erejéből, katonai virtusával felülkerekedett család, melynek történetében azt a nem gyakori jelenséget észlelhetjük, hogy szellemi propagatív ereje három egymásra következő tagjában egyaránt jelentkezik: Alexios fia, János, és unokája, Mánuel, egyaránt kiváló férfiak. Ez új dynasztia s az Árpádok között az első rokonsági kapcsolatot megadja az a házasság, mely Alexios császár fia, János és Szent-László leánya, Piroska, között jött létre. Alexios, az após, igaz ugyan, hogy a saját érdekében tett szolgálatot Szent-Lászlónak, mikor 1087-ben a szerencsétlen Salamon hadait szétverte, mégis akadt oly görög polyhistor, a ki Alexios-t, mint a «pannonok» urát magasztalta.³ A családi össze-

¹ A tört. adatokat I. Jireček K.: *Das Fürstenthum Bulgarien*. 360. l.

² M. Glycas 463. Ann. p. IV. Bonni kiadás.

³ Theodori Prodrumi *Scripta Miscellanea*. Migne: *Patr. Gr.* 133. p. 1340—1342. «Tu in.... Pannonnes dominaris». E hízogő alkalmi írónak számos korjellemző verse, panegyronja maradt fenn. Nem tartalmaz ugyan

köttetés, melynek bizonyára csak az lehetett az indoka, hogy a két családot összehozza, ezzel a szándékkal ellentétben, de természetszerűleg surlódásoknak lett az okozója. A magyar királyi család «osztolni» akaró tagjainak ekkép menedékhelye támadt az új hatalmas atyafiságnál s a császár ellenségei viszont a magyar királyra számíthattak. Az atyafi viszály meg-megújulása élesíté ki a lappangó politikai ellentéteket, mikor Kálmán király a tenger felé törvén, a birodalom ezen — igaz, hogy csak névleges — részeire rátette a kezét. Byzancz ugyan nem mozdult meg, de az érdek és politikai ellentét megvolt, ennek immár csak ürügyre volt szüksége. Ezért látjuk mi a családi összeköttetésben a harcz kitörésének egyik előmozdító indokát. II. István harcza néniének a férjével, Jánossal 1128-ban, kezdi meg a majd félszázados küzdelmet. A császár hadai győztek a Karas vize mellett.

48–49. ábra. Komnen János császár és hitvese Piroska ólombullája. Kétszeres nagyság.

János császár volt az, «ki a rómaiak ügyét mintegy az alvilágból kelté életre, bizodalma a város falainak erősségében és felesége szépségében vagyon, világossága ő a Comnen-családnak». «Szép és harcias feleséget választál magadnak, — így folytatja a költő, — ki kezdettől fogva átengedé neked a vezetést s eleddig osztod veled az ország gondjában.»¹ Nagyot mond ugyan, mikor az efféle hizelgéseket jól díjazó császárról azt zengi, hogy «a Duna hirdeti dicsőségedet, Nap vagy isteni császár, ki orzáddal beragyogod a keletet s nyugatot egyaránt, s az a másik nap (az égi) csak kísérő képében tűnik fel melletted,»² de tény, hogy a császári hadak a Duna vonalán győztek.

A magyar királyleány, kit császárnévá tett sorsa, mint a magyar asszonyok rendesen, hív élettársa, felesége lett az urának, kiről komoly görög mondja, hogy «rendkívüli szerénységével s asszonyi erényekkel tűnt ki. Nem pazar, s nem költött mindent a gyermekeire.»³ Jellemző beszéd járta ugyan akkor, hogy férjével összetűzött hazája becsülete érdekében,⁴ de a magyar-görög harcznak egyéb volt az oka. «Novae finis . . . ultra Danubium occidentem.» Új határok a Dunán túl nyugot felé, erre tört a császár,⁵ s a Duna déli alföldje kellett a magyar királynak. Bizonyos lelki nagyság érzését költi bennünk a százados ködön s a hizelgés áradatán át is, midőn a görög költő megszólaltatja síriratában a császárnét, az egykori magyar királyleányt: «Ha szabad a holtaknak beszélniök, utas! hozzád intézem szómat a sírből, s elmondom, hogy ki voltam. Szerencsés ősoktól származtam, kiket egész nyugot uralt, mint a császárok neveltjét⁶ magok a gráciák koronáztak meg. Róma ura, az Alexiusok legbátrabbika, Joannes Porphyrogenitus, legszerencsésebb gyermeke a Komnen családnak s virágzó ága a Dukaszoknak, ki minden népnek hadat izent, törvényes nejévé tett engem. E házasságban, a míg

tényleges adatokat, de sokban megérteti velünk a környezetet. Az 1899. okt. havában Rómában tartott orientalista congressus okt. 9. ülésén Strzygowski gráci tanár bemutatta Theod. Prodromosnak ismeretlen lakadalmi költeményét, melyet a vaticani könyvtárnak egy szépen illusztrált codexében fedezett föl. Sajnos, hogy ezt az adalékot már nem használhattuk.

¹ Theodori Prodromi Scr. Misc. i. h.

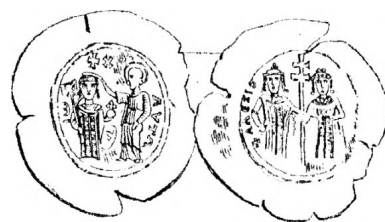
² U. o. 361. l.

³ Kinnamos lib. I. 10. l.

⁴ Turóczi: cap. LXIII. 1766. kiad. 174. «Imperatrix Constantinopolitana, filia regis Ladislai, nomine Pyrisk, nuntiavit regi Stephano, quod imperator ipso, videlicet maritus suus, in eius opprobrium, ipsi regi improperearet, dicens regem Hungariae esse hominem saevum; quam etiam contradicentem, imperator castigasset». — V. ö. Marczali: Az Árp. tört. 261. lap.

⁵ Theod. Prodromus i. m. 139. l. János síriratában.

⁶ Anyjára: Rheinfeldeni Rudolf leányára Adelheidra czéloz. Rudolf apja Nagy-Ottó császár unokáját bírta nőül.

50–51. ábra. Komnen János császár és hitvese Piroska rézérme.

Itáliában uralkodám, négy bíborban született fiút hoztam a világra, szép fiú volt mind a négy, az ellenséggel szembeszállni kész mindannyi. Később ugyanannyi leánygyermekem született. Szentanúja voltam férjem derék dolgainak, láttam a világ négy táján aratott győzelmeit. Aztán letettem a koronát, s a bíbor helyett a szerzetes silány ruháját öltöttem magamra. Távol Ausonia (Róma) határaitól Bythiniában haltam meg. A tengeren áthozott hamvaim itt nyugszanak. Te ki engem teremtel s újjászüttél, engedd meg, hogy e világi (ország) uralkodás után részem legyen a mennyekben.»¹

Ennek az asszonynak fia volt Mánuel, kit apja, végét közeledni érezvén, megtett örökösének, első szülött fiát, Izsákot pedig öntudatosan mellőzte. 1143-ban történt ez, bátyja nem tiltakozott, János császár, az apa pedig egyenesen s nyíltan kimondotta, hogy a legitimitás ellenére az ifjabbat kívánja, mert derekabb. Magas termetű, egyenes tartású, barna arcbőrű, mosolygós szemű s a mellett rendkívül megnyerő tekintetű, daliás 25 éves ifjú volt ekkor.² Ilyennek tünteti fel, noha arczkifejezését nem adhatja vissza fénykép módjára az e munkában közölt kép is.³ Nem akarunk retrospektív lélektani momentumokkal állni elő, de összevetve Mánuel keleti lelkületével, bizonyára volt abban a megnyerő tekintetben egy adag ravasz megfigyelés. Külsejét nézve is vezér. Mikor apja halála után visszatér Konstantinápolyba, arab lován ülve, a császári főpalota kapuja küszöbén vidáman fölnyerített a paripa s aztán ügyesen átlépett a küszöbön.⁴ Képzeltető a babonás világvárosi nép riadalma, mely a katonákkal együtt háromszoros üdvöt kiáltott: «a világot berendező császárnak», a ki szemében az ismert föld: az orbis Ura volt, az «οἰκουμενός». Bármennyi nagyítás is van az egykorúak dicséreteiben s gáncsaiban, bizonyos, hogy Mánuel a *fényes* alakok közé tartozik. Egyéniségök az ilyen kiváló férfiaknak élesen megvilágítja a környezetet, szebbnek, jobbnak tünteti fel az állapotokat, mint a minők valójában. Pedig nem is annyira az állapotok változnak meg oly hirtelenül az ily tüneményes tényezők után, csak a világítás lesz tompább. A mi Mátyásunk is, ha szabad párhuzamot keresnünk, ilyenféle alak.

Ez a megnyerő, ez a kiváló alak, örököse egy új életre költött nagy birodalomnak, az akkori világmetropolis: mondhatjuk a civilisatio élén álló βασιλεύς lesz az esztergomi kis királyfi: a mi Bélánk mestere.

III.

Egy év telt el II. Géza halála óta. Azalatt menekülniök kellett az árváknak. II. László lett a király, el is halt hamarosan, s a pezsgő vérű kisebbik «Úr», IV. István csatát áll III. Béla bátyjának, a nálánál alig egy esztendővel idősebb III. Istvánnak hadával, kezébe jut a fiataloknak, de szabadon eresztik.

Mánuel Belgrádba érkezvén, nem támadja meg haddal a fiatal, tapasztalatlan győztes királyt, hanem megalkuszik. Miért? «Magyarországot, mely a nyugoti nemzetek s Byzancz között fekvék, minden áron megszerezni igyekszik vala».⁵ Ezért elhatározta, hogy megháza-

52–53. ábra. Komnen János császár aranya.

¹ Theod. Prodr. i. m. 133. l.

² Niketas Choniates krón. 69. l. Bonn. Niketast és Kinnamost állítja össze Kap-Herr: Die abendländische Politik Kaiser Manuels cz. munkájában, melynek kronológiai meghatározásaihoz azonban néha szó fér. (W. Lenel: Die Entstehung der Vorherrschaft Venedigs. Strassburg. 1897. 97. l.) Őt követi Pauler 467. j. adván az irodalmat. Niketas (Akominatos) Choniates nagyon jól kiegészíti Kinnamost, kinek munkájáról ma már feltétlenül bizonyos, hogy csak kivonata nagyobb munkájának. Paulerrel ellentétben Niketas munkáját közvetlenebbnek tartjuk, épen mert Kinnamosz csak kivonat, jobban is van megírva s egyes apró részleteket is figyelmére méltat.

³ Vatikáni könyvtár Cod. Graec. 1176. sz. 4.º

⁴ Niketas i. h.

⁵ Kinnamos I. V. 5. 214. l. «Ὁδυνικὴς γὰρ θυνάμει τῇ πάσῃ καθάπερ εἴρηται μεταποιεῖσθαι ἡθελεν ἐν μεταχρμίῳ τῶν ἐσπερίων κειμένης ἐθνῶν. Βελᾶν τοίνυν stb., minek világos az értelme, Magyarország kellett neki, *tehát* Bélát stb.

sítja a magyar királyfit, Bélát leányával, Máriával. Elküldé tehát testőrsége kapitányát (*sebasti auctum dignitate*), Palaeologus Györgyöt követségbe, hogy ezt a frigyet megkösse. Palaeologust a magyar urak meghallgatták s beléegyeztek, hogy kiadják Bélának az atyai örökséget,¹ vagyis ráhagyták, hogy megkapja Horvátországot.

Így odaállítván a tényt, azt olvassuk Mánuel egykorú történetírójából, hogy azért akarta leányával összeházasítani Bélát az ifjabb királyfit, mert Magyarországot minden áron meg akarta szerezni. A cél egyenes és világos. Nem is látunk benne semmi különös ravaszságot. Alig egy évvel azelőtt azzal az indokolással fogadtatta el a magyarokkal II. Lászlót királyul, hogy a *senioratus* jogán őt illeti a korona, világos tehát, hogy Bélát *kellett bátyja halála után elmélete értelmében jogos örökösnek* tartani az esetben is, ha III. Istvánnak, a királynak majdan fiú örököse maradna. Odaadja neki leányát is, hogy Magyarországot megszerezze. Ezt jelenti a *minden áron*. A magyarok is felérték észszel, mikor a királyfit rögtön oda is adták.

Sokféle magyarázatnak szolgált alapjául Mánuel magyar politikájának ez a mozzanata. Kivált a vörös fonálkeresők értelmezik azt különféleképp, mert a politikai fejleményekben minden áron bizonyos következetességet akartak látni. Mánuel ebben a helyzetben így cselekedett, mert akkor ez felelt meg legjobban érdekének. Egy olyan sokfelé tagozott határu birodalomnak, minő a kelet-római vala, már kiterjedésénél fogva is számos «ügye» volt. Keleti határán a perzsa- és török-kérdés volt megoldatlan, nyugoton Olaszország s a német császár dolga foglalkoztatta, éjszakon a magyar kérdés okozott gondot. Gyakran azzal biztosíthatta a sikert az egyik oldalon, ha a másikon engedményeket tett, a cél mindig a megtartás volt, néha foglalás, néha engedmények árán. Ez a kérdés politikai része, lélektani motívumait nem ismerhetjük, csak hozzávethetünk: a saját atyafiságát nem szerette, gyanakvó szemmel nézte őket. Ettől a fiatal barbártól nem kellett tartania, hiszen megnevelhette a maga képére.

Béla herczeg tehát útnak indult. Fényes kíséretet adtak melléje, két hív ispán kísérte: Beche és Gergely,² «kik hosszasabban mellette valának». E körülménynek nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk, mert csakis így magyarázható, hogy Béla idegenben is megmaradt magyarnak. Tapasztalás bizonyítja, hogy idegenek közé került ifjak támasz és irányadás nélkül rendszerint a két szélsőség egyikébe esnek, s vagy az omnia vagy a nil admirari elvét vallják. Első esetben az elnemzetietlenedés örvényébe kerülnek, s az idegen intézmények, szokások szolgálai utánzóivá válnak. Ha az illető monarchikus család tagja, ilyenekből kerülnek ki a doctrinair újítók, s nyomukba lép a nemzeti visszahatás. A második esetben, midőn az ifjú honvágytól epesztve a hazájából dolgok minden egyes részletét, a nagy távolság következtében mintegy megdicsőülve látja, mindent, a mi idegen, megvet s elítél, ezekből válnak a türelmetlen intransigensek. Alig művelt nemzetek dynasztaí s erejök, vitézségök által kiválóbb vezérelemei önkéntelenül is az első esélynek esnek áldozatul, hasonlóak akarván lenni a régiebb nemzetekhez, s azok vezereihez. A mai culturnemzetek közül megannyi megjárta ezt a stadiumot a maga idejében. Ilyen fiatal szomszéd volt a magyar is európai léte második századában. Az ítélő tehetségnek s a tapasztalásnak bizonyos mértéke kívántatik meg ahhoz, hogy az ifjú megállja a helyét a gyorsan s hatalmasan rá nehezedő új benyomásokkal szemben, koncentrálania kell a lelkében azt az álláspontot, mely magába veszi ugyan, a mit látott, de nem billen meg azok következtében. Magyar szemmel, de tisztán kellett látnia a fiatal embernek. Hogy ez így volt, arra válasz élte folyása, uralkodása.

Nem nehéz elképzelnünk a 14 éves fiatal embernek azt az egyrészt önként is feltoluló tiszta

¹ «lubentes in haeredii sortem concesserunt».

² «Bela Grecus, quem Becha et Gregor apud imperatorem Grecorum tenuerunt.» Kézai G. H. — Átvette Dandolo szó szerint, csak Becha h. Geza-t írt X. III. — «Betse vero et Gregorij similiter de Francia generatio oritur ex cognatione Guilelmi dicti Cornes» — Kézai. — A királyi udvarnál magyarrá lett előkelő vendégnépek közül valók. Birtokaikról I. Wertner: A magyar nemzetségek I. 80. l.

kíváncsiságát, hogy ujat, szépet fog látni, s azt a szorongó érzést, mikor folyton távolodván a kedves helyektől, véreitől, az a bizonytalanság fogja el, mely a férfit is megremegteti, mikor a szíve számon kéri a maga jogát. Szólamnak hangzik ez talán, de csak ezt a választ nyerjük arra a kérdésre, hogy mikép került Béla herczeg Konstantinápolyba?

Kisérete a nagy római országúton vezeté az ifjú herczeget, mely Belgrádtól (Singidunum) Byzánczig vitt s Bulgária leveretése óta, a maga teljes hosszában ismét a keleti császár rendelkezésére állott (1018—1094). Ez a körülmény biztosítá a görög hadak szabad mozoghatását s a világvonálnak birtoklása könnyíté meg Mánuel akcióját a Dunavonala ellen. A közbenső bulgárság s hegyi oláhság, és a délnyugatra terjeszkedő szerb elem nehezen tűrte ugyan az igát, de a görög sereg akkori fejlettségével szemben, oly vezér alatt, minő Mánuel vala, hiába volt minden ellenállás. Valószínű, hogy Béláék Belgrádnak mentek, melynek várát 1154-ben magyar foglyok építék;¹ innen a Dunán leveztek Kosztoláczig (Viminacium), az akkori Barancsig (Braničevo, Βουρανιτζόβη) s innen sűrű erdőségek közepette vágott úton, melynek irtását kemény császári parancs tiltá,² Nišig értek, melyet Mánuel erősített meg újra. E város csomópontja volt a mai Macedoniába, Skoplje (Üsküb) felé irányuló forgalomnak. A niši egyházban őrzék szt. Prokop csodatevő testét, kezét a magyarok 1072-ben elvevék és Száva-Szt-Demeterbe (Mitrovicza) vitték, honnan csak 1162-ben hozatta el ismét Mánuel. Mindenfelé magyar nyomokra akadt itt az utas, mert a keresztes hadak nagy vonulásai alkalmával a magyar könnyű lovas volt a kalauz, s régtől fogva ismerték a hadak útját kelet felé.

Azután Szófiába értek, majd átlépven a vízvásztón, Filippopolisba, a szép «Megalopolisba» jutának, a hol bolgárok és görögök mellett a paulikianus örménység játszta a főszerepet. Majd Drinápoly következik, a hol már olasz kereskedők is laktak. Ez volt a leggazdagabb város Konstantinápoly s a Duna közt. Szép császári rétjén a Tundzsa partján (βασιλική λιβάδα) örömmel pihentek meg a nagy útban elfáradt hadak. Drinápolytól Konstantinápolyig számos vár s kisebb város feküdt, a környéken már fejlett kerti gazdálkodással találkozának, s a forgalom élénksége a világváros közelségét jelzé. Az egész útvonalon igaz, hogy meglátszott a százados dűlő, de mindenütt előtérbe lépett a régi kultúra hatása. Mentől inkább közeledtek Konstantinápoly felé, annál szembetűnőbbé vált a rend, a szabályozott közigazgatás, a hatóságok működése. Várak, rendezett városok, kertek, gyümölcsösök változatos egymásutánban tünedeztek fel a gyors utazásban. Végre — három-négy heti nyargalás és kocsizás után³ — feltűntek a világváros falai. A császár már várta, nem a Bosporus melletti nagy Augusteumban, hanem kedvencz helyén, az arany szarv melléki Blachernae-palotában, melyet erős várrá alakított át.

IV.

A dunamelléki «idegen» szemben állott atyja leghatalmasabb ellenségével, leendő apósával. Mily hatást gyakorolhata rá, a világváros fényével szemben sivár módhoz szokott ifjúra ez új élet látása, hol mindenki arczczal borult le, hunyáskodva, mint a félős kutya (προσκυνησις) a Nap, a βασιλεὺς előtt; hatott-e rá s miként a természetnek ez a jó kedvben megformálódott tengerparti remeke, mindezt nem a színezés kedvéért hozzuk fel, de mert jelentős körülmény ez az ember belső világa történetében.⁴ Hogy Mánuel első látásra megnyerte az ifjút, bizonyos, mert Béla nem röstelt irányában háladosnak

¹ Kinnamos X. 214.

² Wilh. Tyr. II. cap. 4. — V. ö. ez útvonal legjobb leírását: Dr. C. Jireček: Die Heerstrasse nach Constantinopel. Prag. 1877. 1—69. l.

³ Tekintve, hogy ez utazás császári parancsra történt, a szükséges pihenőkkel, három hét alatt meg lehetett járni ez utat. A távolságokról v. ö. Jireček i. m. 103. lap.

⁴ Erre céloz Marczali is i. m. 311. l. adott jellemzésében.

lenni, s hogy kedvére lehetett a császárnak is ez az anyúl neki is vére, arra bizonyság, hogy kegyét nem veszté el soha.

A fogadtatás szertartásosan ment végbe. Mánuelről meg van írva, hogy noha modora nyílt és természetes vala, ugyancsak megkivánta a formák megtartását.¹ A keleti ember megköveteli urától a fényt, a díszes ruhát s a formákat. A naivitásnak, a csillogásnak és a rendnek ezt a furcsa vegyületét azután szabályokba foglalta az erősen organizáló római ész.² Bélát, mint rokont, mint vőt, s mint a szomszéd királyság uralkodóházának tagját kellett fogadni. Ily fiatal gyermekkel azonban közvetlenebb volt a hangulat. Az ifjúnak mindamellett le kellett szállani lováról, meghajolnia s várni a hozzá intézett kérdéseket, melyek meg voltak állapítva: mit csinál s hogy van a király? hogy van az édes anyja? testvérei? a nádorispán? a főhivatalnokok? a primás és a főpapok? a nép?³ Azután megölelte, megcsókolta. A fogadás alkalmával még barbárnak tekinték a jövevényt. A rokonság magában véve nem volt elég, előbb be kellett venni a család körébe, megállapítani a vér s a rang egyenlőségét (ὁμολογία). Nevet és rangot ada tehát neki.

S itt fölmerül első sorban az a kérdés, hogy mily álláspontot foglalt el Bélával szemben a hit dolgában?⁴ Közismeretű, hogy Mánuel császár életnézetét illetőleg frank volt, kedvezett a latinoknak, cselédeit az idegenek közül választotta, «a kik ügyesebben köptek, mint beszéltek», a görög barátokat korlátozta a birtok szerzésében, míg a latinok szerzeteseit pártolta, a miért ezek meg is föstötték a képét.⁵ Együtt ünnepelte VII. Lajos királylyal Szent-Dénes napját a Zsófia-templomban.⁶ Az is tény, hogy még nem tekinték a két rítus szertartásain való részvételt bűnnek. Konstantin durazzói érsek kijelenti, hogy a szakadás csak a filioque-ra s a kenyérre vonatkozik,⁷ ámbár a gyűlöletnek már számos jele mutatkozik. Mánuel szemei előtt addig, míg politikai célzatainak megfelelt, az unio lebegett, — hatalmas politikai eszköznek tekinté olasz tervei megvalósítása érdekében.⁸

Mindezek daczára teljes lehetetlenségnek tartjuk, hogy Mánuel, a kereszténységnek világi feje, a ki saját jogánál fogva βασιλεὺς és αυτοκράτορ, a ki a patriarkával együtt lép be az isten házába, a

¹ Pompaszeretetről Niketas III. p. 155. l.

² VII. Konstantin császárnak Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως (De aulae Byzantinae cer.) című munkája az európai udvartartások történeti fejlődésének alapvető, de eddigig kellően nem méltatott forrása. Igaz, hogy maga a Bíborban született is megjegyzi, hogy a feledésbe ment, elhanyagolt szokásokat akarja szem elé állítani s mint egy csokorral díszíteni fel velők a császárságot. Gyűjteményes munka, melynek egyes darabjai visszanyúlnak még a római nyelvű császári udvar korába, mások ismét a IX. század állapotát tüntetik fel. Kétségtelen, hogy a konstantinápolyi udvar, számba véve a keleti és barbár befolyásokat s a császárok egyéniségéből folyó módosításokat, nagy változásokat ért, de ez a gyűjtő pont, melyben Európa monarchikus államai udvari s politikai szervezetének számai egybefolytnak. Konstantintól Mánuelig kétszáz év telt ugyan el, s Komnen Izsákkal a kastamuni gazdag vitéz báróval új dynasztia lép a trónra, de a keleties római udvar szertartásai nagyjából megmaradtak. Konstantinápoly koronás Augustusa imponált a friss germán imperiumnak. Szokásait vette mintaképül Catalonia ura, az erről híres Pedro et Ceremonioso, őt utánozta — ha lázadt is ellene — bulgár, szerb, horvát s tőle tanult a magyar is, nem uraságot, de fényűzést, s benne folytatódik az erős pusztai királyból classicus talajba ójtott szultánság is. Kritikai méltatását l. Krumbacher Gesch. der Byz. Literatur 61—62. l.

³ Régebben a bulgárok, turkok (magyarok) követihez ilyen formán voltak megállapítva a kérdések. Ily szívélyesen fogadta 1155-ben a jeruzsálemi királyt is. Niketasz XX. c. 25.

⁴ Hertzberg: Gesch. der Byz. című munkájában állítja (egyébként előtte is már többen), hogy Bélának át kellett térnie. Pauler id. m. I. 502. j. ezt nem tartja valószínűnek.

⁵ Chron. Cass. IV. 46.

⁶ Odo de Diogilo: De Lud. VII. prof. Páris. 1660. 34. lap.

⁷ Pichler: Gesch. der Beziehungen des or. und occ. Christenthums 288—291.

⁸ Vita Alexandri III. — Muratori SS. III. 458 a. — Reuter: Gesch. Alex. III. Lipcse 1860. — Pichler i. m. 292. lap.

kinek úgyszólván a lényével forrott össze az orthodoxiának keleti formája s mint ilyen jegecedett meg császársága népeinek lelkeiben, — *várományosát* meghagyja a latin ritus kebelében. Mindez eddig csak hypothesis, de már ezért is kizártnak tartottuk, hogy a császár a maga orthodox családjában latin vallását megtűrhesse, bármint rokonszenvezett is a rómaiakkal. Korábban a görög papok megkövetelték a latinoktól az újra keresztelest,¹ mennyivel inkább attól, a kit a patriárka fog *megkoronázni*. Képzeltető-e latin ritusu császár, kit a papság annak elfogadjon, s a ki a mellett «barbár»? Mánuel is újra keresztelezte — fiát Bélát az Elek névre. Hisz annak, hogy a Béla nevet, csak azért, mert idegenül hangzott, egyszerűen felcseréli, az Ἀλέξιος-szal, semmiféle közjogi jelentősége sem lett volna. Egy régi babona azt tartá, hogy a Komnen-család addig fog virágozni, míg férfitagjai a AIMA szó (vér) betűi szerint neveztetnek: A(lexios az I.) I(oannes) M(anuel) A(lexios).² Ezért lett azután Bélából Alexios, a ki az egyház minden szertartásán, tanácskozásain részt vehetett.

Arra nézve, hogy Béla a görög egyház tagja volt — nézetünk szerint — feltétlenül döntő körülmény, hogy Béla-Alexios az 1166-ban, Konstantinápolyban a «*Pater meus major me est*» tárgyában tartott zsinaton részt vett apósával;³ a márczius 6-án tartott ülésen, ott voltak: «az istentől megkoronázott baszileusz és autokrator Komnen Mánuel elnöklete alatt», mellette ülén ő felségének kedves veje, Alexios deszpota.

Alexios részt vett a zsinaton s apósa hitvallásában, ki e zsinaton hangsúlyozta hithűségét,⁴ már állásánál fogva is nyíltan kellett osztoznia. Képzeltető-e latin szertartású trónörökös orthodox zsinaton, a ki szavaz és zsinati határozatot aláír? Béla-Alexios e szerepléséből, a mint határozottan kétségtelennek tartjuk a görög ritusra való önként is értetődő áttérését, azonkép ez áttérésből értjük a Béla ellen otthon később szított ellenzésnek a magvát. Azonban az alig 150 éve keresztény Magyarországon csak *egyes* latin nevelésű képzett püspökök elleneztek ez áttérést, mélyebb mozgalmat ez nem idézett elő. Maga Béla sem tekinthette ezt hitehagyásnak, hisz édes anyja és nagyanyja is ebben a szertartásban neveltetének, s a mellett a görögök császárájának praedestinálta akkor volt apósa.

A vallás kérdése mellett a rang megállapítását intézte el Mánuel, a nélkül a görög udvar keretébe nem illeszthették be. Megtette deszpotának: ő lett a császár után az *első* személy, szinte társa az uralkodónak, kijelölt utódja, az, a mi régebben a Caesar vala. Mánuel idejében a Caesar harmadsorba került. A deszpotaságot csak vérrokon fiúnak, testvérnek szokták adni, nem hivatal — de méltóságkép.

Az avatás a nagy palotában, a keleti történetnek e főépületében ment végbe, mely együtt bővült, együtt roskadozott a császársággal.

Arany trónusa előtt áll a császár. Aranyos szövettel borított korlát választja el a díszbe öltözött méltóságoktól. Az ifjút erre bevezetik, mire a császár így szól: «Hatalmam, illetőleg Felségem erejénél fogva deszpotává teszek». Erre az udvar hosszú életet kíván neki, ő pedig megcsókolja a császár térdét. Fölemelkedvén, a császár fölteszi fejére a süveget. A szertartás után a császár, kísérete nélkül visszavonul.⁵

¹ Odo de Diogilo i. h.

² Niketas lib. V. 221. l. Ezért keresztelezte aztán később a saját édes fiát is Alexiosnak.

³ Angelo Maius: Synodus habita propter dictum quia «Pater meus major me est» Migne Gr. tom. 140. p. 202. 251. Magáról a zsinatról megemlékezik: Kinnamus VI. 2., Niketas VII. 5. Ephraimus Vit. Caes. v. 4746. — Dogmatikai fejtegetését I. Θ. Успенский: Очерки по истории византийской образованности. Pétervár. 225. l. (Vázlatok a byz. tudom. történetéből.) «despota amabili genero sanctae maiestatis eius domino Alexio» (τοῦ δεσπότητος καὶ περιπο-
θήτου γαμβροῦ τῆς ἁγίας αὐτοῦ βασιλείας κήρου Ἀλεξίου).

⁴ Oka is volt rá, mert akkor hiúsult meg a III. Sándor pápával való alkudozás.

⁵ De ceremoniis aulae byz. XVIII. cap.

E deszpota-süveg gyöngyökkel vala kirakva, bélése arannyal hímes, neve is belé van iktatva, kétfelől gyöngyös kösöntyük lógnak le róla, s csak abban különbözik a császáráétól, hogy a csücskén nincs drágakő. Tunikája skarlátszínű, mint a császáré, belészótt virágos és alakzatos díszszel, csak a hadi ékítményt nem viseli. Köpenye bíbor gyöngyökkel ékes, olyan a saruja is, lábfedője viola-fehér szín, két oldalt a bokáján gyöngyös sas van rajta. Két színű szíjjal kötik fel a sarkantyúját. Nyerge olyan, mint a császáré, kantárszárán apró csellengők vannak, lova fején nincs forgó, nyeregtakarójára fehér és veres színű sasok vannak hímezve.¹

A deszpótát megilleti: a Δεσποτὰ μου (Despota mi) és a Ἡ βασιλεία σου (Majestas tua) címzés. Megszólítás alkalmával Kyrienek, uramnak, körülményesebben: Urunk, a mi urunknak fia deszpota! Ebéd után, avagy szertartások alkalmával a kíséretben mindig ő az első személy, ő kívánja először egészségére a császárnak az ebédet, ő kezdi az étetést. Ha azonban gyermek, a palotában nem viseli a süveget, csak akkor, ha lóháton ül. Ünnepeken gyöngyökkel ékes, arannyal átszótt köpönyeget (általvetőt, scaranicum), vértje fölött viola vagy veres színű felöltőt² hord.

Az udvar szertartásaiban nem járatos, görögül alig tudó magyart előbb iskoláztatni kellett. A konstantinápolyi udvarnál erre nézve az volt a szokás, hogy egy paedagog vezetése alatt külön mesterek tanították a latin és görög auctorokat, a zenét, földrajzot, számolást, s a patriarka ügyel-tetett a keresztény szellemben való oktatásra.³ Valami rendszeres nevelésre nem igen értek rá Alexios-nál, kit a császár folyton maga körül tartott. Jegyesét, ki nálánál idősebb vala: Máriát nem igen láthatta az ifjú deszpota. A fiatal császárnőket külön lakosztályokban elzárva a nagyvilágtól nevelték, rendszerint istenfélő gyöngéd teremtetések, kik atyjok parancsára bárki nejévé lesznek. Míg leányok: a templom s az anya szobájában van az ő helyök. Az asszonyokat kelet módjára, őrizni való ékességnek tartották s azokkal a jellegtelen férfiakkal őriztették, kiket Ázsiából importált a hitetlenektől e részben tanuló baszileusz. A szeretőnek már nagyobb volt a szabadsága, Mánuel unokahuga Theodora, a kitől fia is volt, rendesen nagy kísérettel tüntetett, kegyét jobban keresték — a törvényes feleségénél.⁴

Két évig állandóan e légkörben tartózkodott a deszpota. Értelmes elméjű ember lévén, új környezetében többet tanult a szemével, mint mestereitől. Hisz minden kőnek, minden oszlopnak megvolt a maga története. Nagy Konstantin forumának diadalkapuja nyugoti tornácán ott állott Rómáé mellett Magyarország (Οὐγγρῖσσα) nőszobra, mely alighanem Irene-Piroska emlékére volt odaállítva.⁵ Maga a császári nagy palota⁶ nagy városnak is beillett; óriási termei közül mindegyiknek külön-külön rendel-

¹ Codini Curopalatae: de officiis Migne P. Gr. 157. cap. III. A Caesar süvege vörös-arany, tunikáján nincsenek alakok, saruja kékes-szürke. Nyerge zöld, takarója kék ▽ pajzsocskák vannak rajta. Címe Κατοαρ. és Felséged. A deszpótára nézve I. Lo scettro del despota. Napoli. 1697. és Krause: Die Byzantiner des Mittelalters 211. egyébként nem elég beható munkáját.

² Καββάδιον, talán a capa szóból, a capa a spanyolban ma is megvan, cabbadium. Bővebben Du Cange: D. M. Gr.

³ Anna Komnena munkája erre nézve nagyon tanulságos.

⁴ Niketas 266. l.

⁵ 1167-ben, mikor Manuel Szófia felé vonult, meghallotta, hogy Róma szobra lezuhant, Magyarországé pedig még áll. Omennek tekinté, s Rómát újra felállíttatá, Magyarországot pedig ledobatta. Niketas V. 196. Babonájáról számos adat maradt fenn. A szobokról C. Codinus, a helyfekvésről, s a Forum Constantiniról jobbra Banduri Imperium orientale-ja nyomán (p. 313.) Mordtmann Esquisse topographique de Constantinople. Lille 1892. p. 63. 64. Újabban Kirpicsnikov írt a Forum szobrairól (Jireček K. közlése).

⁶ A régiebb munkák közül Jules Labarte: Le palais impérial de Cple et ses abords, Hertzberg értekezése Sybel folyóiratában 1883., A. G. Carpates görög műve, tőle angolul Metcalfe the great palace of Constantinople. London, 1893. Beljajev és Destunis orosz munkálatai, ez utóbbiakat I. Byz. Zeitschr. I. 344–347. Messze kalandoznánk a czéltől, ha ez épületet leírván, jelezni óhajtanók, mikép hatott e fény a Dunaparti aránylag szegény kir. udvarban született ifjúra.

tetése vala. Berendezése mesés, kelet és nyugot vetekedtek díszítésén: márvány borítja mindenfelé a falakat, nagy arany és ezüst csillárok függnék mindenfelől, drága szőnyegek borítják a padlót. Ott látta a Hippodromot, a diadalmenetek és káprázatos játékok e színhelyét, az istennek szentelt szebbnél szebb házakat, melyeknek építése Mánuel alatt újból megindult. Mindenfelé díszes kertek virulnak, nyáron külön fényes nyaralókban laknak a császári család tagjai. Hát még a számos erekllye és kincs, melyeket Konstantin és Justinianus korából őriztek a szent kamara rejtekeiben, már látnivalónak is elég volt.

Mindebbe hamar beleélhette magát gondos vezető mellett az ifjú, de a mi az érzékekre inkább hat, leghamarább átalakítja s bezománczozza még a ridegebb kedélyt is, az a társadalmi életnek fejlettsége vala. A színészet cultusa, a táncz, a konyha, az előkelők és gazdagok vigasságos életmódja, a zene megannyi csábbal kínálkozék. Víg volt a nép is, zajos és impetuusus, lármázó, babonás, piszkos, kegyetlen, hamar felriadó, a mellett gyáva és szemtelen, igazi mob, mely a nagyváros lebujából fakad s a mellett nagy részében dologtalan is. Vagyonos kereskedő osztálya a Nyugat és Kelet kölcsönös ki s bevitelét közvetítette, s már akkor is annak a keleties, mindenhez alkalmazkodni tudó jellegnek mutatja a nyomát, melyet a középkori olasz levantinnak nevezett. Ezer ágú, bogú társadalom van előttünk az akkori modernség összes tüneteivel, azzal a különbséggel, hogy érzékisége naivabb, szenvedélyei elemiebbek, vérben gazdagabbak.

Ezt a hatalmas organizmust egy ember akarata igazgatta ugyan, kinek a kezében az összes állami funkciók egyesülének, de ez akaratát csak hivatalnokai által hajthatta végre. A hivatalos gépezet hat nagy osztályra oszlott. A főhivatalokat (60-at) a császár adományozta, harminczhat címében s 18 ruhában is különböző udvari rangosztály emlékezete maradt fenn, a selyeminges «volt» férfiak, mint asszonyörök a 8-ik rangosztályba tartoztak.¹

Mindamellett, hogy a császári önkény mindent megtehetett, az állambölcsesség követelményeinek engedtek, mikor már IX Konstantin alatt szabállyá lőn, hogy ügyvéd, jegyző, bíró csak az lehet, a ki jogot hallgatott.² Itt látjuk a hivatalnoki minősítés egyik legrégibb példáját. Ugyancsak határozott szabályok és testi vizsgálat után ment végbe az ujonczok sorozása s a csapattestek fölszerelése.³ «Istenfélelem, hűség, lelkiismeretesség és megvesztegethetlenség» voltak a császári jelszavak, melyekkel ezt a nagy polgári és katonai testületet fegyelmezni igyekezett. Csak az volt a baj, hogy a birodalom közszükségleteit s e szövevényes szervezet igényeit nem fedezte a rendes jövedelem. A hivatalnokoknak nem lévén rendes fizetésök, zsarolókká váltak. A császár parancsolt ugyan nekik, de nélkülök nem mozdulhatott, a nép pedig ki volt szolgáltatva a «publikanusoknak», mint egykorúak nevezik a jövedelmek bérlőit.

A fiatal deszpota ha széttekintett ez új világban, mekkora különbséget láthatott a maga hazájából primitív állapotok s e magnetikus erejű fejlettség közt. Azok a jámbor magyar ispánok, a kiket halállal büntettek, ha csak sanda szemmel néztek a királyra, de a kik, ha felfortyantak, nyíltan is szembe szálltak vele s ezek a hason csúszó gyöngyös méltóságok, a kik kilehelték a párájokat, ha a császár megrugta őket, a kiket megvakítottak, barátcsuhába öltöztettek, a hogy épen kellett, de a kik nem féltek az istentől, hűtlenek, lelkiismeretlenek és megvesztegethetők voltak. Mekkora ellentét a kettő között! Ez az ethikai különbség azonban nem tartóztathatta vissza a deszpotát, hogy meglássa a jót s a szépet. Hisz ekkor még császárnak nevelték, a szive magyar ugyan, de a Manuel kitűzte cél: a byzanci trón, tetteiben görögnek tünteti fel. Ebből a szempontból kell tekintenünk szereplését, mikor nyughatatlankodó nagybátyja, IV. István, ki neki nem vetélytársa, felidézi a bátyja és apósa között kitört újabb hosszú küzdelmet.

¹ Codini Curop. II. f. A régibb szervezetre nézve: De ceremoniis. cap. XLV.

² Johannes de Euchaita: 187. Novella, idézi: Neumann: Die Weltstellung des byz. Reiches. Lipcse 1894. 67. l.

³ Niketas 268. l.

V.

Béla herczeg — Alexios deszpota konstantinápolyi szereplésében két időszakot kell megkülönböztetnünk. Az első időszak 1169. szept. haváig terjed s mintegy hét évet foglal magában. Erre az időre esik deszpótsága és praesumptív trónörökös szereplése. Tizennégy éves korától huszonegy éves koráig abban a hitben neveli Mánuel, hogy mint veje egyúttal utódja is lesz. A fiatal embernek hatáskört ad, seregei úgy ismerik, mint a császár vejét s ő részt vesz a nemzete ellen vívott hadjáratokban. Jögalapja ezeknek a küzdelmeknek már nincs, mert Mánuel elejtette azt az elvet, hogy II. László halála után öcscsének, IV. Istvánnak kell következnie. Elismerte III. István jogosult uralmát — a Béla herczegnek kiadandó «jus» fejében.

IV. István — felesége révén¹ Mánuel sógora — tulajdonkép áldozata volt a Mánuel pillanatnyi elhatározásának. Nem hagyta magát, s belévonta Mánuel, ki azon a czímen, hogy Béla örökségét biztosítani akarja, 1164-ben bevonult a Szerémségbe, seregében lévén maga Béla, a kinek jogát védelmezni kívánta. Bizonyos, hogy az esztergomi udvar intéző emberei Mánuellel szemben nem játszották a bárány szerepét, s nagyon jól tudták, hogy a császár ígéretei mennyit érnek. Ha Bélát *utódjának* nevelte, s mint magyar királyfinak kikéri a horvát-dalmát területet, mint örökséget, világos, hogy e terület a byzanci császárságé lesz. Beteg államok sem szoktak tényleges birtokukban lévő területről lemondani, nagyon érthető tehát, hogy a hódító új Magyarország a hetven éve elfoglalt világközvetítő tengerpartot harcz nélkül nem adhatta föl. 1164-ben azonban a cseh segítség daczára is egyezkedés lett a háború eredménye.

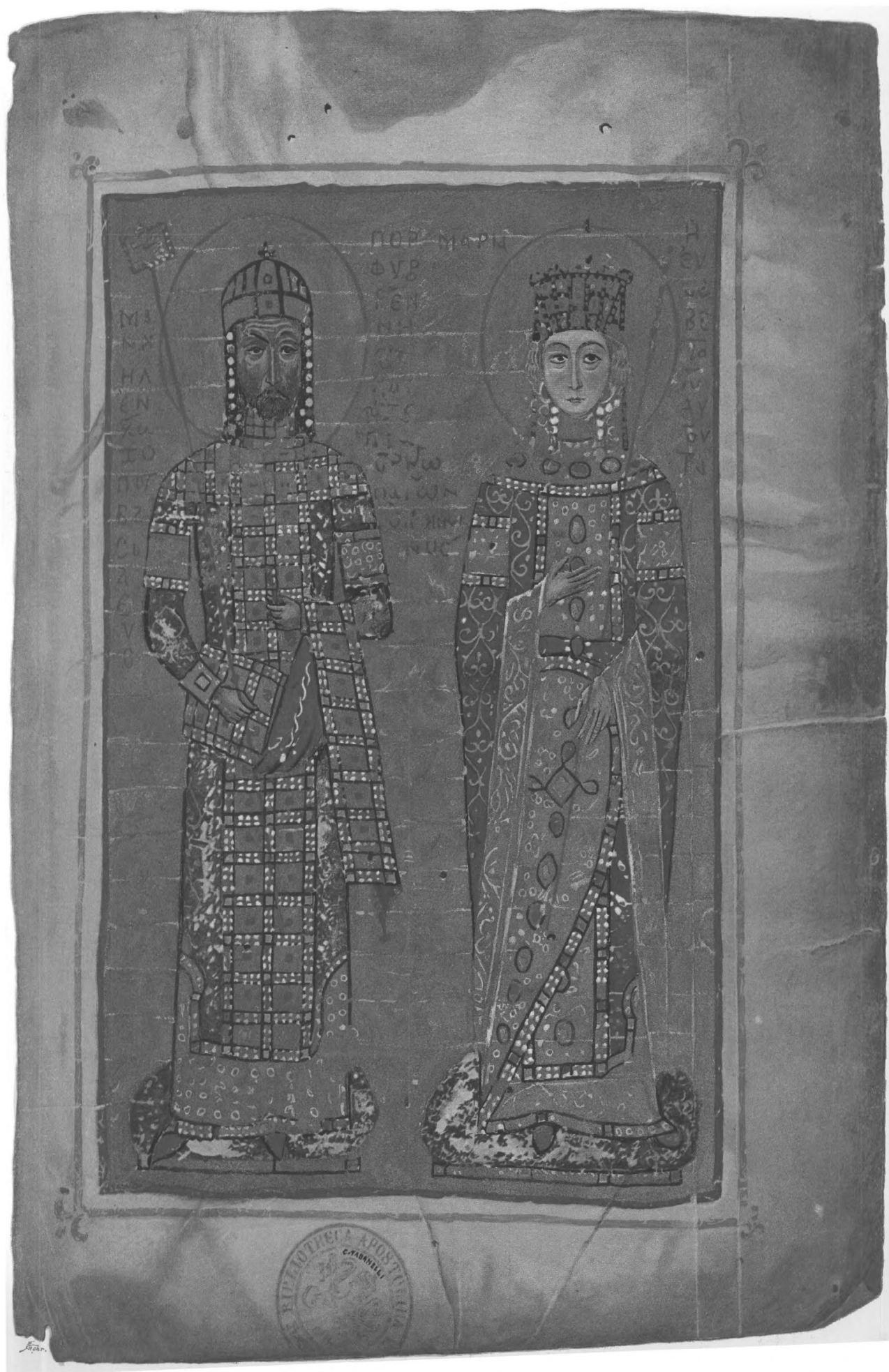
Mánuel veje révén elérte, hogy a félsziget éjszaknyugoti szögletének területe: a szávaalji terület Bosznia, Dalmácia s most már a szerbség innen s túl a hegyen (Cattarótól délre s Raska) közvetlenebbül visszakerült az imperium alá. Oly nagy eredmény ez, minőt, *ezen* részek birtokát tekintve, félévezred óta nem ért el, mióta a szláv törzsek oda bevonultak. Ezért érdemes volt küzdeni. Tény, hogy Dukasz János (Mánuel vezére 1166-ban) Dalmácia egyes városait² hódolatra bírta ez egyesség nevében, de nem mint Béla herczeg örökségét, hanem mint «Róma» régi tartományát vette birtokba. Előbb azonban még vérnek kellett folynia Zimonynál. A boldogtalan IV. István halálával fizet nyugtalanságáért. Manuel 1165 nyarán nagy áldozatok árán ura lett Zimonynak, melyet a magyarság — bár nem volt várvédő — szokatlan csökönyösséggel védelmeze. Béla herczeg magyar érzéséről tesz tanúságot, hogy megesett a fogolylyá esett magyarokon a szive s életbenmaradásokat ő eszközöl ki a császárnál, a ki nagyon kedvelhette a daliás ifjat, hogy hajtott a szavára. A nagy vérontásnak új, de nem állandó béke lett az eredménye.³

Alexios-Béla trónutódlása Byzanczban mindinkább előtérbe lépett e hadjáratok folyamán. 1165-vagy 1166-ban történt, hogy Mánuel: gyermekeit, az ifjú deszpótát és «nejét», Máriát, komolyan kijelölte utódjának. Fia nem született még a gyönyörű Poitou-Máriától, bár már 1161 óta volt a felesége. Összehivatá tehát birodalma főembereit s felszólítá őket, hogy esküdjenek hűséget: a tényleges trónörökösnek s — nejének. Megannyian engedelmeskedtek, csak Andronikosz — Mánuel IV. Istvánja, értván ez alatt Andronikosz pervers nagyravágását — tiltakozott merészen, mondván, hogy hisz Má-

¹ Komnen Mária, Mánuel unokahuga.

² Kinnamosnak ez a helye, mely az 57 dalmát civitas behódoltatásáról szól, nehezen datálható. Ezt már Lucius is megjegyezte (lib. III. cap. IX.), s a magunk részéről azt tartjuk, hogy ez 1165 végén, 1166 elején történt. Tamás spalatói esp. cap. XXI.

³ Mánuel egyébként ellenfélnek lovagias volt s a czéltalan kegyetlenséget nem tűrte. Valami római katona egy nagy süvegű magyar foglyot megölt, s aztán a süvegét hetykén a maga fejébe nyomta. Meglátván ezt Mánuel azonnal kivégeztette a gyilkost. Niketas Chon. 177 (Migne t. 139).

MÁNUEL KELETRÓMAI CSÁSZÁR ÉS MÁSODIK NEJE
POITIERS MARGIT,

EREDETIJE A VATIKÁNI KÖNYVTÁRBAN.

nuelnek még születhetik fia, annak szívesen tesz hűségesküt, tehát fölösleges ez az elhamarkodás. Az isten haragját látja fölkelőben, hogy a császár, a rómaiak háttérbe szorításával, leányának idegen s tudatlan férjét rendeli megannyiok gyalázatára utódjául. Hiába dohogott Andronikosz, Mánuel keresztülvitte akarátát s a palotamelléki nagy Blachernae-templomban «erősítették meg a magyar Alexios és (Mánuel) leányának, Máriának, a birodalomra való örökségi joga».¹ Nagyjelentőségű állami ténykedés volt ez, «pragmatica sanctio», melylyel egy idegent proklamáltata utódjának a császár. Bizonyosra vesszük, hogy Mánuel szemei előtt ekkor a megnagyobbult kelet-római világábránd lebegett. Efféle egyetemes imperatornak tartotta ő is magát, kit Róma s mellékországai uralnak. Csak a címét nézzük, melylyel élt. Így íratja:

«Manuel, a Krisztus-Istenben, hívséges bíborban született király, a rómaiak császára: «Augustus Isauricus, Cilicicus, Armeniacus, *Dalmaticus*, *Ungaricus*, *Bosthnicus*, *Chrovaticus*, stb. Nagy Konstantin koronájának az Istentől rendeltetett örököse . . .»²

Erre az időre esik Manuel törekvése, mikor III. Sándor pápától az unio fejében a császári koronát kéri. Jellemző, hogy Dalmácia birtokával, — melyhez a magyar birodalmi érdek szívesen ragaszkodott s csapataival 1166-ban is megrohantató — legalább úgy nagyjából — mint ma mondani szokás: a papíron — helyreállott a régi birodalmi határ. Manuel, mintha érezte volna, hogy a nyugoti részeket nem kormányozhatja a maga gazdagabb keleti alattvalóinak módjára, a kiktől csak elvett, de nem adott nekik semmit, a dalmatákkal s horvátokkal ellenkezőleg jót tett. Állítólag Spalatoban még csecsszopóknak is egy-egy aranyat adatott. Vezérei pénzzel deríték jó kedvre új urok iránt a tengerparti városokat s a szárazföld egy részét. Ha küldöttség jött hozzá — mint 1166-ban Rajner spalatoí érsek — jól tartotta s bőven megajándékozta, minek a dalmaták igen nagyon megörülének,³ de ez nem gátolta őket abban, hogy III. István magyar királylyal még akkor is fenntartsák a viszonyt, mikor hadainak vereségéről értesültek.⁴ A tengerparti városok jobban ismerték Konstantinápoly erejét s tudták, hogy a magyar király emberrel nagyon győzi, s ha itt-ott meg is csapdossák az egyik hadosztályt, az nem az egész nemzetet éri, terem a nyomában másik.

Eleven bizonyság rá az 1166-ban megindult újabb hadjárat, mely Béla herceget ismét a Dunához szólítá vérei ellen, kik közül sokan már «hire» után is benne látták azt a királyt, «a ki nekik kellett».⁵ Bélára nézve nagybátyja halála után — bátyjának sem lévén gyermeke — a magyar korona öröklésének a joga mind a két közjogi elmélet értelmében is tisztán állott. Azonban ellene szólt, hogy mint Mánuel kijelölt utódja magyar vért ontott, hogy «göröggé» lett s véreitől elszakadván, ezért önkéntelenül is a Mánuel családjához számították. S a látszat e felfogás mellett szólt. Tekinthaté-e a XII. század magyarja a véres zimonyi ütközet után igaz magyarnak azt az Árpád vérbeli herceget, ki ott lovagolt a magyarverő császár oldalán, mikor diadalmenetét ülte s mikor felhangzott a dicsérő zsolozsma ajkáról annak a népnek, melynek ősei fizettek, hogy ne verekedjenek: «Dicsőség az ellenséget megrontó Istennek! Dicsőség az Istennek, ki elpusztítja az istenteleneket! Dicsőség az

¹ Niketas lib. III. 147.

² Manuel in Christo deo fidelis rex Porphyrogenitus Romanorum imperator, piissimus, semper sebastus, Augustus Isauricus, Cilicicus, Armeniacus, *Dalmaticus*, *Ungaricus*, *Bosthnicus*, *Chrovaticus*, Jazicus, Ibericus, Bulgaricus, Servicus, Zecchicus, Chazaricus, Gothicus a deo directus haeres coronae magni Constantini, animo gestans cuncta hujus jura, quanquam nonnulli a nostro imperio defecerunt, universo nostro philochristo populo regiae nostrae a Deo custoditae urbis, cunctisque imperio nostro subjectis terrestrium maritimarumque regionum incolis. Migne P. Gr. t. 140 p. 274. l.

³ Tamás spal. esperes c. XIX.

⁴ Oklevelek Kukuljevič C. D.-ban II. k.

⁵ Pauler i. m. II. kiadás 311–316. l. bőven. — Marczali 301–304. l.

Istennek, ki téged, a föld urát, megkoronázott! Dicsőség Istennek, a győzelem szerzőjének! Üdvözlégys Császár, rómaiak boldogsága Te! Üdvözlégys Császár, sereged ereje! Üdvözlégys Császár, ki Istvánt a porba döntötted! Üdvözlégys te győztes Császár! Az Isten bíborodban tartson meg dicsőségére és üdvösségére a rómaiaknak, egyetemben a tiszteletre méltó bíboros császárnővel! Az Isten hallgassa meg a mi kérésünket!»¹

Magyar herczeg nézte, mint borulnak le honfitársai a császár előtt, ki nyakukra teszi a lábát, s garmadában hever előtte a zsákmány, s az elvett zászlók tömege. S a nép ezt a herczeget és deszpótját élteni háromszor hangosan, hisz őt is illeti a babér.²

Úgy látszott már, hogy beteljesedik, a mit Mánuel tervezett. S ez a remény épen akkor vált semmivé, a mikor Mánuelnek diadalainál is nagyobb öröme támadt: mikor — apa lett.

Két évvel később, hogy e diadalt ülték (1169. szept.), bíbort készítenek elő a palotában. Az egyház, a nép nagy érdeklődéssel várta, hogy mit hoz a jövő. Vágyuk beteljesedett. Bíborba takart neje fájdalommal hozta a világra a kis bíboros csecsemőt. Mánuel örömmel vegyesen vigasztalagatta, s most már a saját vérebeli utódot vitték a baptisteriumba, hogy a «szerencsés» Alexios névre kereszteljék.³

Az új trónörökösnek legelőbb Alexios-Béla és Mária esküdtek hívséget: «az Isten adjon a *te* uralkodásodnak folytonosságot», mondá az immár csak volt deszpota együtt a zsolozsmákat éneklő néppel.

Ez a mozzanat csak lelkében s akaratában erős jellemű egyénben nem idéz elő forradalmat. Hét évig császárnak nevelik, ezért az eszméért vérei ellen kardot rántatnak vele, elszedik tőle örökségét, ellentétbe hozzák bátyjával, családjával s most, mikor már belétörődött, egy síró gyermeknek kell neki, a ki ép oly úr, hívséget esküdni. Ha Béla jelentéktelen, avagy szívtelen ember lett volna, ily közbevetéssel elő sem állanánk. De jelentékeny elméjű és szeretni tudó volt, s fegyelmezettségének nagy jelét adá, mikor szótlanul belenyugodott sorsa, helyzete változásába, eltúrte, hogy Mánuel jegyesétől, — talán már — nejétől elválaszsa, s a mi a görög levegőben még keservesebben eshetett, egy ranggal hátrább tette, Caesárrá lett.⁴ Jót tett azonban Mánuel volt vejével, mikor feleségének a mostohahugát: Châtillon Annát vétette el vele feleségül.⁵ A huszonegy éves fiatal Caesar férjévé lett egy tizenhat éves herczegasszonynak, kinek később leányáról azt tarták a szépség megítélése dolgában illetékes görögök, hogy rendkívül szép és ékes vala.⁶ Hinnünk kell tehát, hogy Alexios-Caesar 1169—1172-ig konstantinápolyi tartózkodásának e második szakát ifjú szép nejevel boldogságban élte át. Az a körülmény, hogy Andronikosz egyetlen felfortyanásától elnézve, sehol nyoma sincs az irigységnek, s hogy III. Béla sógorasszonyához, később meg vejéhez szeretettel ragaszkodott, azt sejteti velünk, hogy a deszpota és Caesar ezekkel a görögökkel megfért, s hogy tán azért, mert idegen volt, kevésbbé áskálódtak ellene, mintha közülök való lett volna. Kivált, mikor az ifjú trónörököszt meg is koronázták s eltűnt a félelmök, hogy császárokul «idegent» kell uralniok, minden párt benne bizakodott.

¹ De ceremoniis 194.

² U. o. cap. LXXVII. A szertartásról c. XIX. Niketas és Kinnamosnál is vannak érdekes adatok.

³ A részletek Niketasnál lib. V. p. 221. s de ceremoniis cap. XXI. XXII.

⁴ Kinnamos VI. 286—287. l. A kis Alexios, mint trónörökös még nem szerepelhetett, ennyiben áll, a mit Pauler i. m. 321. l. mond, különben a Caesar a harmadik helyen van s a Caesari méltóság csakis Alexios kiskorúsága idejére szolgálhatott vigasztalásul.

⁵ Antiochiai Anna családi vonatkozásait, II. Alexios születését Városy Gy. tisztázta: Századok 1886. 867—885. Hertzberggel szemben a Városy chronologiai meghatározását tartjuk helyesebbnek 875. l. 1. j. Arra nézve, hogy III. Béla-Alexiosnak tényleg felesége lett volna Mária, a Mánuel leánya s hogy elválás útján lett szabaddá, nyílt kérdés. Mi nem hisszük.

⁶ Margit, kinek férje II. Izsák császár, «specie nimirum egregie ac decora, ut qui illam viderant fassi sunt» G. Akropolita. Migne P. G. 140. 998. l.

Majdnem tíz éve annak, hogy Béla-Alexios a konstantinápolyi udvar tagja, s a világbirodalom nagyméretű politikájának szövevényeit látja. Nagy helyzetekbe gyakran közönséges emberek is belé-
nőnek, de csak helyes ítéletű egyének okulnak belőle s tudnak a hatalom elvont fogalma s az egyéni
akarat közt különbséget tenni. Béla tanult a nagy politikából. Mikor 1172-ben hire érkezett, hogy
bátyja meghalt s követek jöttek érte, Mánuel azonnal melléje állott, de megeskette, hogy nem felejt
el, mivel tartozik neki. Ismerte az életet s tudta, hogy kit esket meg. Ismerte a trónra *vágyók* közül
uralkodóvá lett fejedelem helyzetét, a ki nem alakíthatja a viszonyokat tetszése szerint, s gyakran csak
az Isten kegyelméből állhat meg s tudta, hogy Béla esküjében bízhatik.

Az idegenből, idegen követség társaságában érkező királyfit nem várta a közöröm. Egy évi
küzködésébe került, míg erőt vehetett az előítéleteken, s fejére tétetvén ősei koronáját, megvillogtat-
hatá kardját, hogy a meddig a szem határa ködbe vész, azt meghódítja.¹ A görög császárléltől —
igaz magyar király lett.

VI.

A magyar társadalomnak három főeleme: a királyi család, a főpapság s az urak egyaránt
bizalmatlansággal fogadták az «idegent», a «görögöt». III. Incze pápa nyolcz évvel III. Béla halála
után e hangulatra vonatkozólag (1204. szept. 15.) írja fiának, Imrének: «emlékszel, midőn atyád
bizonyos, a mint hiszszük, előtted ismeretes okoknál fogva nem tudott a királyi koronához jutni!»²
Mik lehettek ezek a bizonyos okok? Az események adják meg rá a feleletet.

A királyi családoknak — a patrimonialis jellegű középkori jogutódlás idejében — megvolt
az a kiváltságok, hogy csak azzal a rokonnal szemben viseltetének keresztényi szeretettel, a kitől nem
kellett tartaniok. Béla tíz éve, hogy elszakadt a családtól, kikapta a jussát, fényes élete volt Konstanti-
nápolyban, s íme most megzavarja a család terveit. III. Béla bátyjának, III. Istvánnak nem volt élő
fia; özvegyét az osztrák Ágneszt (II. Henrik osztrák herczeg leányát) kinézte az országból anyósa és
sógora, a trónra bizton számító Géza herczeg. Teljesen érthető, hogy Géza, a ki magát már is beatus
possidensnek tekinté, a kit otthon személyesen ismertek, a kit anyja is pártolt, «idegen» testvérel,
az emigrans Bélával szemben jogos várományosnak tekinté magát.

A főpapság feje Bánffy Lukács, a schismaticus görögöt gyűlölte benne, s ebben nem ingat-
hatta meg Róma sem. Az urak — a közvélemény — pedig miként fogadhatták szívesen azt az
Árpád királyfit, a ki Mánuellel ellenök harczolt? Hisz még azt is ráfogták, hogy testvérét méreggel ő
tétette el láb alól. Az ifjú királynak mindamellett éppen az vala a szerencséje, hogy nem ismerték. Családja
ugyanis nem tudta, hogy az idegenbe szakadt fiúból mily ember vált; a főpapok csak hallomás után
ítéltek; a magyar urak, ha tartottak is az idegentől, előbb nem lázadhattak föl, míg színről-színre nem
látják és magatartásával arra okot nem szolgáltat. Mindhárom hatalmi tényezőt lefegyverezte. Család-
jával szemben erélyesen járt el, öcscsét elzáratta, anyját eltávolította. Jellemző Bélára, hogy öcscsét,
a kit mint szökevényt utóbb (1177—1189) tizenkét évig szigorúan elzárattott, testileg nem tette
ártalmatlanná. Mint Byzánczban növekedett politikus, stílszerűen akkor járt volna el, ha szemét tolatta
volna ki, vagy egyéb módon teszi ártalmatlanná.

¹ Ez volt régen a kardvágás értelme a koronázás alkalmával, régi maradványa az ősi kornak, tán az
egyetlen emlék, a mi a vezérek korából fennmaradt. «damit bedeutend, das sy (a király) mit allein dieses Ir König-
reich vor menniglich beschützen vnnnd beschirmen, sondern auch gegen allen gedachten Orten mehrn wollen». Die Krönung Kaiser Maximilians II. zum Könige von Ungarn 1563. F. Firnhaber. Archiv f. oest. G. Quellen.
XXII. 335. l.

² Theiner: Mon. Sl. M. I. 35. l. «propter quasdam causas, sicut credimus, tibi notas».

A papságot a pápa útján nyerte meg. 1172-ben nagy fontosságú tárgyalásnak kellett végbemenni III. Béla és III. Sándor pápa között, a kiről tudva van, hogy a szentszék legöntudatosabb képviselői közé tartozott.¹ III. Bélának ekkor személyes garanciákat kellett nyújtani, hogy a magyar király Rómával fog menni. S a mily természetesnek találjuk, hogy Béla, annak idején, mint a kelet-római császárság várományos trónörököse az orthodox hitet vallotta, oly bizonyos, hogy mint magyar király a római katolikus hit védői közé állott s csak mint római katolikus lehetett királylyá. Meglehet, hogy Lukács érsek e garanciákkal nem érte be, de III. Béla bízást megelégedhetett a pápa támogatásával. Ez a két siker azután biztosítja a nemzet elismerését is. Legnagyobb eredménye kétségtelenül ez utóbbi. Éles szemre, gyors kézre s kemény akaratra volt szüksége, hogy egyenesen a görög táborból jövőn, mely félszázad óta mondhatni nemzeti ellenségszámba ment, oly gyorsan egyesíteni tudta a szét-húzó elemeket.

1173—1180-ig Béla uralkodása szervezkedéssel, térfoglalással telt el. Elzárva a tengertől, hisz Manuel helytartója parancsolt Dalmáciában,² nyugaton csehekkel és osztrákokkal öcsce miatt dula-kodva, még nem érkezhetett el a nagy kérdésekkel szemben való állásfoglalás ideje. Nem tekintve a kisebb vonatkozásokat, két nagy kérdés jellemzi az akkori világhelyzetet, ha e német fogalomra utaló szóval szabad élnünk.

A politikai fejlődésnek bizonyos jellegzetes határok közé, egy bizonyos időpontra leszűrt képét tekinthetjük aktuális világhelyzetnek, mely természetszerűleg megoldatlan, kiforratlan kérdések összességéből áll. A kérdések evolúciója a dolgok rendje szerint ismét új helyzetet teremt. III. Béla politikájának a mérlegelésénél, annak a szerepnek a méltatása adja meg a feleletet, mennyiben tudja a magyar király igazítani az események folyamatát s mennyiben igazgatják őt a viszonyok. Ha szabad politikában aktív és passzív politikai mérlegről szólni, aktívnek azt a politikát mondjuk, mely az adott viszonyokból kiindulva, relatív öntudatossággal oly viszonyokat teremt, melyek abban az időben neki kedveznek. Passzív a politika, ha a viszonyokhoz kényszerűségből illeszkedik. Ez nagy s kis államokra nézve egyaránt áll.

III. Béla mindaddig, míg — személyét illetőleg annak kell mondanunk — «jótevője» Manuel élt, nem folytathatott aktív, expansív politikát. Lekötötte szava, de meg érdeke is. Dalmácia görög kézben nem volt veszedelmes s a Manuellaal való barátság biztosította a déli határt, nyugat felé pedig nagyobb súlyt adott a göröggel karöltve haladó magyar politikának. Uralkodása első részében pedig épen a «nyugati kérdés», a pápaság és a római német császárság harca érdekelte első sorban a Duna-Tisza közi átjáró ország királyát, mert kelet felől akkor nyugton lehetett.

Rótszakállú Frigyes császárt nem szándékunk behatóbban jellemezni. Körvonalaiban tisztán áll előttünk. Bizonyos, hogy a római császárság jogfolytonosságának eszméje élt benne, még pedig annak világi értelmében. Csakhogy ez eszmének tételes kifejtése s a gyakorlati kivitel között nagy volt a különbség. A legisták s a canonisták — kiki a maga álláspontja szerint — egyetértettek abban, hogy a francziák és angolok is «alávetvék a római birodalomnak, mert a világon csak egy imperator van, s az alatt állanak a különféle *provincziák* királyai».³ Másfelől akadt az egyes nemzetek souverainitásának is hangoztatója,⁴ mondván: «minden ország hozhat, alkothat a maga részére törvényt, tehát a

¹ III. Incze előbb idézett levele Imre királyhoz bizonyára — sajnos elveszett — előiratok alapján mondja el, hogy miként tette lehetővé Sándor pápa Bánffy Lukács oppositioja daczára a koronázást.

² «in ducatu Dalmatie et Croatie existente domino Rogeris Sclauonie duca.» — Lucius és Farlati után Kukuljević CD. II. 113.

³ Etym. Is. Huguccio c. 12. Dis. I. Commentálja Maassen: Beiträge zur jur. Lit. Gesch. des Mittelalters. Sitz.-B. der Wiener Akad. XXIV. 78—79. I.

⁴ Laurentius u. o. 81.

franciákat és spanyolokat nem kötelezi a római törvény». A jogfolytonosságnak ez az érzése a gyakorlati német császári politikában akkép nyilvánult, hogy a császár akaratát a többi felé akarta s elmélete szerint kellett is helyeznie, ha másképp nem, erőszakkal is. A poéták az egyetemesség urában valami jót, az aranykor elkövetkezését látták. «Egy a nap, egy a pásztor, egy a hit».¹ A tradíció és I. Frigyesnek lovagias sentimentalismussal s mégis büszke erélyvel párosult egyénisége ebbe az irányba terelték a császárság politikáját, nem is szólván a német föld rossz geographiai hatáiról, mely e fajt a nyugat és kelet majdnem minden népével érintkezésre utalta. A német vagy mindenkitől elvett valamit, vagy tőle szedték el azt, a mit lehetett. Nincs is kétség benne, hogy Nyugat-Európa akkori nemzetei a császárnak a tiszteletbeli primatiáját elismerték, de legfelsőbb souverainitása ellen mindegyik felámadt. Magyarország királya is tisztelte hatalmas szomszédját, tartott erejétől, de nem ismerte el urának és — nem bízott benne. Viszont Frigyes császár egyéniségét tekintve, föltétlenül bizonyos, hogy csak olasz küzdelme s az a körülmény tartóztatta vissza magyar «igényei» megvalósításától, mert a pápasággal való küzdelme teljesen lekötötte aktív erejét. Az akkori Magyarország erősen központosított szervezetével már oly hatalmi tényező volt, melyet számba kellett venni mindenkép, meghódítani pedig nem lehetett. A két szomszédos hatalom ismerte egymás gyöngéit, erejét s ezért törésre nem került a dolog. Frigyes impetuus természetét tekintve, erre mégis lehetett volna alkalom, de III. Béla a maga javára akként csoportosította a viszonyok nyújtotta előnyöket, hogy a császári hatalom nem törhetett Magyarországra úgy, hogy csak vele egyedül legyen dolga. Ebben látjuk mi III. Béla Mánuellel szemben tanúsított hálájának s a pápával való barátságának hasznát Magyarországra nézve.

III. Béla jól ismerte Mánuelt, a kiből az imperiális eszme a maga keleti formulázásában még szabatosabban élt, mint a görög szemében elvégre is «barbár» nagy németben s a két lelki versenytárs közül mindazonáltal Mánuel mellé állott. Az a pár ezer magyar vitéz, a kit 1175 vagy 1176-ban² Mánuel rendelkezésére bocsátott kis-ázsiai hadjáratában, nem a lekötelezettségnek jele, de a magyar politika javára írott követelés.

Addig míg a császárság és III. Sándor pápa küzdelme folyt, Magyarország erkölcsileg a pápa pártján állott. Bizonyos bensőségnek kellett a curia és Béla között keletkeznie, melyet igaz, hogy csak egyes levélbeli szólalmok s az a körülmény igazolnak, hogy a salzburgi érsekség dolgában 1176-ban a pápa követével törvényt ül,³ de rávall az a körülmény, hogy mind a hat pápa, a kiket Béla uralkodása folyamán megért:⁴ változatlan jóakarattal viseltettek Magyarország irányában. Addig, míg Dalmácia Mánuel kezén volt, a magyar király csak adhatott a pápának s Róma egyházbéli érintkezése kizárólag a magyar belső egyházi ügyekre szorítkozott. Zárában Velence volt még az úr s a köztársaság erősen tartotta a hatalmat. Sándor pápa azonban látta, hogy alig van a kath. világban egyház, melyben több czivakodás lett volna, mint a számos, de világiakban annál szegényebb püspökkel megáldott Dalmáciában. Pápa még nem járt az Adria túlsó felén elterülő dalmát országrészben, a hol a rómaiság, mint városi lakosság Itálián kívül, az anyaországgal egyező nyelven megmaradt s már is panaszszal járul eléje Rajner a spalatoí érsek. Szerencséje volt Sándor pápának, hogy nagyon sietett Velenczébe a béketárgyalásokra,⁵ s csak Zárában időzhetett, különben Dalmácia összes peres

¹ Petri d'Ebulo: Carmen de motibus Siculis. Ed. S. Engel Basileae 1746. lib. III. 66.

² Kinnamos I. VII. p. 299. — Ombod bán és Leusták vajda lévén vezérek, elkéstek. — Pauler i. m. I. 322. 324. 1176-ra teszi, Marczali i. m. 313. I. 1175-re.

³ Pauler i. m. 324. I. — A FÖ. G. XXXIV. 119—121. I.

⁴ III. Sándor, III. Lucius, III. Orbán, VIII. Gergely, III. Kelemen, III. Coelestin.

⁵ III. Sándor 1177. márczius havában jött Lišsa felől Zárába, a hol fejr lovon vitték a sz. Anasztázia templomába, a környék népe «szláv zsolozsmákat» énekelvén. Negyedik nap reggel indult el Velenczébe, a hová márczius 23-án ért. Farlati: III. 197. — V. 60. — Thomas Arch. új kiad. 72. I.

ügyeivel rámennek. Zara Spalatoval pörlekedett, Ragusa Cattarora való jogát védte Bari érsekei ellen, kik Cattaro püspökét suffraganeusaiknak tekinték, s ebbeli jogukat a XIII. század derekáig vitatták.¹ Traù desolált állapotban volt. Róma érezte, s tudta, hogy e fékevesztett kis parti társadalomnak úrra van szüksége. Sokkal szegényebbek voltak e tenger melléki városok, semhogy mint városi államok — a hogy Lombardiában és Középolaszországban történt — egyes jegecedő pontokká válhattak volna, de abban megegyeztek velök, hogy egyik sem fért meg a másikkal. Velence csakúgy nem kellett Zarának, mint a hogy Bologna is azonnal elállott Milanótól, miután legyőzték Frigyes császárt. Velenczét még annál kevésbbé is szerették, mert hódító igényeit mindig felemlegette.²

III. Béla mindezen fejleményeket nyugodtan tekinté, nem volt szüksége semmiféle izgatásra. Az 1177. velencei békének sok tekintetben ő látta a legnagyobb hasznát, mert Frigyes császár az ő barátságát kereste, gyermekeikkel jegyet váltattak, a pápa Béla lekötelezettje volt, Manuel pedig *neki* adósa. Nem nézve az apróbb osztrák-cseh perpatvarokat, mindezt vérontás nélkül érte el.

Ha III. Bélától, ma hétszáz év után a prófétai előrelátást tételeznők fel s azt mondanók, hogy ő előre sejtette Manuel halála esetére a keleti birodalom felbomlását, uralkodásának ezt a szakát az erőgyűjtés korának kellene neveznünk. De nem látta előre. Mint volt Caesar, mint benfentese, recipiált atyjafia a Komnen-családnak nagyon tudta, hogy a βασιλεὺς élete hajszálon függ, hogy változások bármikor bekövetkezhetnek, de az akkori világ nem medítált a keletrómai birodalom kóros állapota fölött, ha látta is a gyöngülés jeleit. Így Béla sem. Mint öcs híven kitarzott Manuellel, s országát e politikájával tekintélyessé tette. Viszont ép az a körülmény jellemzi Bélát, mint nagyszabású politikust, hogy a mint az előre nem látott változás beáll, azonnal tudja, hogy mit kell tenni. Csak egyet tudott előre, hogy Dalmácia az övé lesz, akár volt erre valami megegyezése Manuellel, akár nem. Itt kezdődik III. Bélának új iránya.

Manuel 1180. szept. 24-én 38 évi és 3 hónapi uralkodás után meghalt. A hatalmas életkedvű uralkodó haldoklása közben csak arra kérte a körülállókat, hogy barátsuhát adjanak rá. Meg is cselekedték, de nem találtak hamarjában az óriás termetű férfiúhoz illőt, azért a ravatalon ott feküdt rövid barátruhában s Konstantinápoly cynicus népe kaczaghatott a kurta kámzsából kilógó hosszú lábakon.³ A tömeg nem tudhatta, hogy voltakép az utolsó nagy imperator teteme előtt áll, de hisz a tömegek úgy sem gondolkoznak, csak éreznek. Sokakból kitört a keserűség érzése; még örültek is az új korszaknak; harmincznyolcz év alatt elég sok gyűlhetett fel a panaszból. A morgás jogát ugyan még a leghatalmasabb császárok idejében is bőven igénybe vette Konstantinápoly népe, de Manuel egyénisége mindig elnémítá a házi perlekedéseket s megfékezte a csak szavakban nyilvánuló ellenzékét. A halott imperator örökébe egy gyöngye özvegy és serdületlen fia léptek, e bárányok mellett meg ott volt a vén Andronikosz, a ki alig várta már, hogy gyáva bosszúját kitölthesse azokon, a kikhez a hatalmas uralkodó életében nem érhetett. III. Bélára s Magyarországra nézve elérkezett az a pillanat, melyben állást kellett foglalni, s kész tényekkel állani elő.

¹ Codice Dip. Barese. I. Bari 1897 42., 62., 99., 115., 127., 186. Ez itt első ízben jól közzétett oklevelek értékes betekintést engednek a déli dalmát szerbség nexusaiba, melyek Cattaro révén Bari felé irányultak.

² Dandolo krónikájáról ki van mutatva a célzatos sok ferdítés. Dr. H. Simonsfeld: Andreas Dandolo und seine Geschichtswerke. München, 1876, még inkább W. Lenel i. m.

³ Niketas 268. l.

VII.

Krónikus bajban szenvedő nagy államszervezet katasztrófája nem szokott egyszerre bekövetkezni. A keleti birodalom állapotában is, Manuel halála csak a változás kiinduló pontját jelenti. Leggyöngébb része a birodalomnak északnyugati és északkeleti, tehát épen európai része vala, melyet nagy imperatorok a széthúzó elemek leverésével, a birodalom erősebb, keleti felével törekedtek összeforrasztani. Konstantinápoly erőforrása Kis-Ázsiában rejtett, emberanyagot onnan kapott, pénz is bővebben került e jobban igazgatott s ellátott országrészekből, mint a szegényebb «barbár» elemekkel átszótt nyugati részekből, a hol természetben szedte be az adót a császár tisztje s melyek szükségleteit csak ímmel-ámmal fedezte az állam. Addig, míg a birodalom keleti fele életerős vala, mindig lehető volt újjászületése s mikor a latin nyugat Konstantinápoly bevételével (1204) le is vágta a «hydra» fejét, Ázsiában megint csak kinőtt az s újból föléledt.

Az európai részek már korábban, mondhatni Justinianus uralkodásának letűnte után alkoták sebezhető felét az imperiumnak. A császárság eszméje ugyan erősen él itt is, de a gyökeret vert s hazát alkotó új elemeket, mint a szerbet s a bolgárt nem foglalható teljesen a római közösség fogalma alá. Hiába közös a vallás, mert göröggé vagy rómaivá lenni nem akart sem az egyik, sem a másik. Sőt még az a régi illyr-albán s a pásztor oláh réteg is megtartá egyéniségét, noha, nem tudván államilag szervezkedni, a hódító szerbség és bolgarság hatalmi körébe jutott. Nem is annyira politikai öntudatos gyűlölködés az, mely e népiségekben a császár hatalma ellen irányul. Inkább bizonyos állatéleti jelenségre magyarázhatjuk azt a késig menő ellenszenvet, melylyel e fajok egymás és mindenki irányában viseltetnek.

A bolgarságot II. Basilios császár ölette rakásra a XII. század elején, de meghagyta őket autokephál (ochridai) egyházok birtokában. Valamennyit nem irthatta ki, s minthogy a Balkánra került bessenyő s kún elemek, inkább a bolgárokhoz szítottak, e legyőzött, de meg nem semmisített nemzet feltámadása csak idő kérdése vala.

A szerbség csak később jut politikai fontosságra. Századokig tart az egymástól függetlenül, törzsekben élő népségnek — állami szempontból vett — tengélete. Eleinte jobbára pásztorok csoportja, a kik a hegyi legelőkön legeltetik nyájaikat, imitt-amott felszántják a termékeny hegyoldalakat, s addig, míg a császár belső dolgaikba nem elegyedik, még örülnek is annak, ha főbb törzseik fejeit: zsupánjaikat címekkel tünteti ki a hatalmas konstantinápolyi (Carigrad, császárváros a neve nyelvökön) uralkodó. Egyénenként bátor, zsákmányért mindenre kész, egészséges faj ez a hegyi népség, melynek jegecedési korszaka lassanként már folyamatba jutott, mikor a magyar politika Horvátország és Dalmácia annexiója következtében velök a XII. század elején érintkezésbe jut, II. Béla révén pedig már családi összeköttetésbe kerülnek a két nemzet vezérlő családai. A XII. századbeli Magyarország hatalmi peripheriája akkor épen a mai délhercegovinai s bocchei területig ért, míg a szerb gyűjtőnév alá foglalható törzsek rajzása ezen alól kezdődik.

A magyar és szerb érdek a térfoglalásnak ebben a stádiumában a görög politika ellen való közös küzdelmen sarkallott, minek természetes folyománya, hogy a szerbség Manuelnek ellenök vívott jobbára győzedelmes, de nem elhatározó fontosságú hadjárataiban mindig a magyarokkal szövetségben, azokra támaszkodva harczolt.¹

Manuel halála után e viszony egyelőre még bensőbbé vált. Dalmácia és azok a horvát belső terü-

¹ Lásd bővebben Hodinka A. tanulmányait Vassziljevsky nyomán: A szerb fejedelemségek állapota és viszonya Magyarország és Byzánczhoz a XII. század közepén. Tört. Tár 1889. 143. l. és 209. l. — A szerbek jellemzését l. Wilh. Tyr. 1167. lib. xx: c. 4.

letek, melyek Mánuel dukasza: Roger alatt¹ állottak, mondhatni kardcsapás nélkül hódoltak be Béla királynak, a kit már vártak is a megzavart jogrend barátai. Hiszen a városok s a vidék lakossága ellenséges lábon állott egymással szemben s mikor Rajner, a III. Sándor pápát kísérő spalatoí érsek Clissa vidékén egy az érsekséghez tartozó földet birtokba akart venni, azzal támadtak rá a poljicei külön zsupabeli birtokosok: «Mit akarsz te rossz főpásztor velünk? Apáink és ősapáink birtokából akarsz tán kivetni bennünket? Ha nem térsz vissza azonnal, ez lesz az utolsó napod.» S mikor a bátor püspök szent Domnius (Dojmo, Spalato egyházának védő szentje) jogára hivatkozott, megkövezték.² A gyilkosság ugyan nem maradt bosszúlatlan, mert néhányat a tettesek közül felkötöttek, de a kölcsönös gyűlölködés érzése megmaradt. A kölcsönös elégtelenség e korszakában III. Sándor pápa legátusát, Theobaldot küldi Dalmáciába és Szlavóniába³ 1180. okt. 4-én,⁴ tudatván Dalmácia egyházával s népeivel, hogy nevében Theobaldnak meghagyta: «irtsa ki, a mi kiirtandó, s építse föl mindazt, a mi fölépítendő.» Theobaldnak ebbeli működése egybeesik Dalmácia és Horvátország magyar kézre való visszajutása korával. A lelki és politikai restauráció tehát megindult az egész vonalon.⁵

Az a körülmény, hogy Dalmácia visszacsatolása Byzáncz ellenmondása nélkül ment végbe, s hogy Zára bizonyára már 1180 végén⁶ felmondta az engedelmességet Velencének, nyilvánvalóvá teszi, hogy e reoccupatiót vagy kölcsönös megállapodás előzte meg, s már Manuel is csak ideiglenesnek tekinté — a mi jellemét tekintve aligha valószínű — vagy a mi bizonyára így is történt, Béla 1180. október közepén értesülván Manuel haláláról, via facti azonnal bevonult s mindenki behódolt, örülván a békének.

A magyar kormányzat súlypontja immár a velenceiek szemefényére, az újból behódolt Zárára esett. Első sorban azt kellett megvédeni, megerősíteni. 1182-ben már Dénes a király bánja,⁷ a ki ott mond ítéletet s onnan intézi a védelmet. Byzáncz azzal, hogy e reá nézve passiv tartomány elvált, semmit sem veszített, sőt még nyert is, mert a császárnak eladdig amúgy is csak évdíjas alattvalói voltak. Annál többet veszített vele Velence, melynek Zára olyan Malta-féle állomása volt. Harczolt is birtokáért kilencz évig, de küzdelve nem vezetett célhoz. Hajóival ugyan a városok kereskedelmének elég kárt okozott, a védtelen szigeteket birtokba is vehette, de a zárai kopár Scogliekkel s a kecskében gazdag Pagoval nem sokra ment. Midőn pedig megkísérté a partraszállást, hadai vereséget szenvedtek.⁸ Béla nemcsak elfoglalta, de meg is tartotta Dalmáciát.

¹ Roger nemzetiségét illetőleg felvetették azt a kérdést is, hogy nem volt-e bennszülött? Némelyek szerint a Kačić nemzetségből való volt. Ez ellen szól azonban, hogy Manuel «dukaszokat, duces» küldött az egyes városokba, tehát valóságos adminisztrátorokat. Megjegyezzük különben, hogy Horvátországnak csak egy részét bírta. «Qui (t. i. duces) veniebant et tenebant civitates maritimas et *magnam partem Chroatie partem.*» Thomas Archidiac. 73. l.

² Thomas Archidiac. 74. l.

³ Mit kelljen Szlavonia alatt értenünk, e sokat vitatott kérdésre szabatosan felel Jireček K.: Die Bedeutung von Ragusa. Bécs, 1899. cz. tanulm. 36. j. Értenünk kell *átalán* az Istria és Bojana közti vidéket hátmögével együtt.

⁴ Ekkor még Manuel haláláról aligha értesülhetett. — Kukuljevič CD. II. 157. sz. — Reg. Jaffé II. 13694.

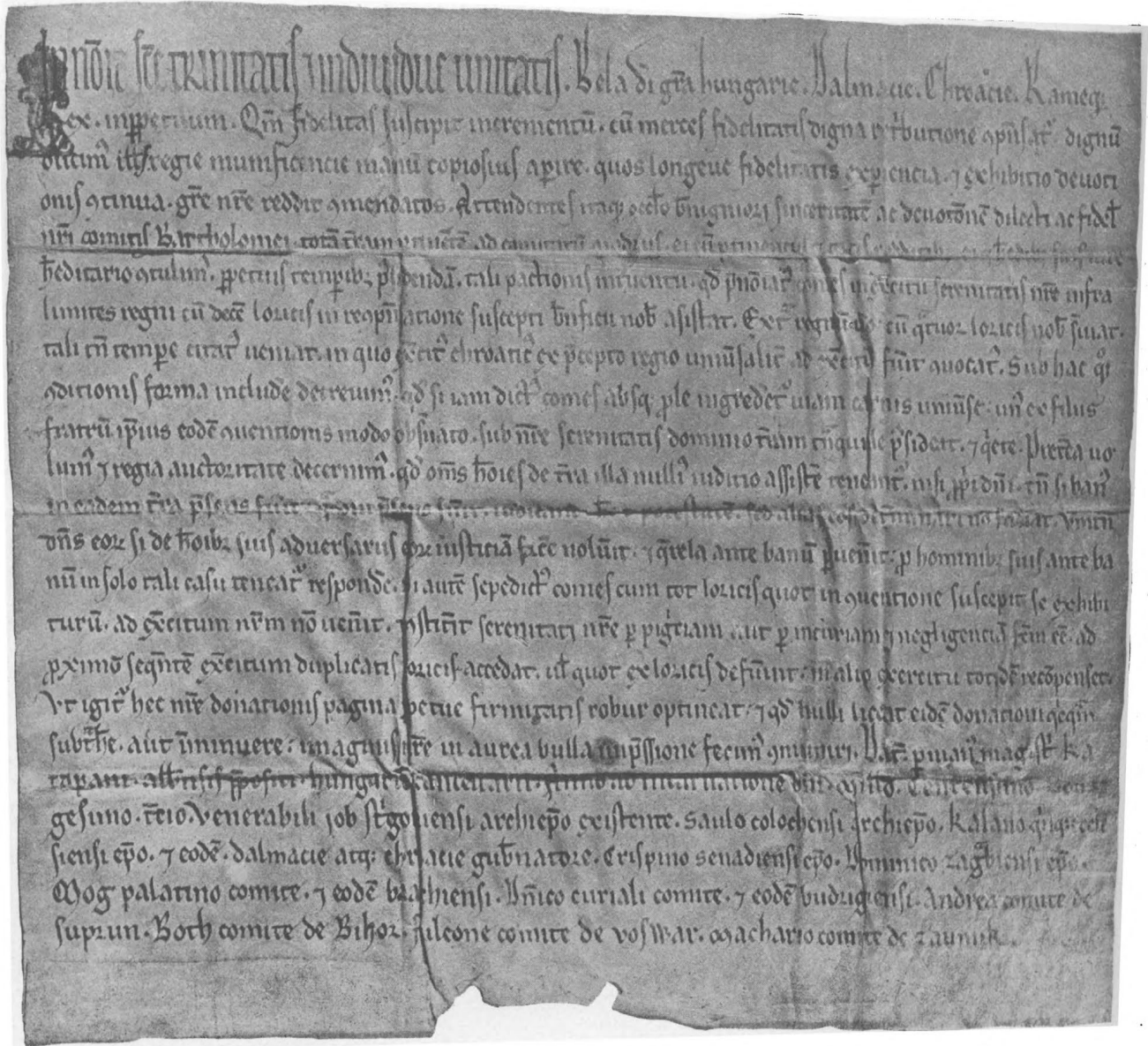
⁵ A restauráció egyes részletei Paulernél I. 324. l. II. kiad. — Politikai méltatása: Marczalinál: Az Árpádok és Dalmácia 79–80. l.

⁶ 1181. február már «Maurus isten és a király kegyelméből» ispán és tenger melléki helytartó szerepel. Kukuljevič CD. II. 164. sz. Traùról: Lucius Delle Mem. di Traù 23. l.

⁷ A szent Grisogon zárda oklevélajstroma. Starine XIX. 20. ft. A később szerzett dalmát-horvát hercegség székhelye is Zárában volt, oda tért vissza 1198. máj. 6-án «András III. Béla király fia, midőn a mindenható, hercegségének védője és fenntartója kegyéből Dalmácia és Horvátország adományában részesült s Chulmia és Rácország fölött győzelmet aratott és Zárába visszatért hercegsége ügyeit intézendő» U. o. 26. Eredetije a zárai tart. ltárban.

⁸ Dandolo írván az 1188. kötött első fegyverszünetről: «rex Hungariae diris cladibus *vicissim* in Dalmatia diutius flagellati stb.» Muratorinál 311. L. — A záraiak győzelméről I. Starine u. o. 24. sz. «post victoriam de

Tények bizonyítják, hogy III. Béla Dalmáciának nemcsak oklevelekben említett tiszteletbeli uralkodója volt, hanem hogy azt, mint magyar király igazgatta s ebbeli ténykedéseiben határozott szempontok szerint járt el. Egyik jellemző eset, hogy a király a pápai legatussal, illetőleg a pápával szemben, a ki Dalmáciát úgyszólván egyházilag a maga közvetlen tartományának tekinté, ezt a tartományát a fennálló jogi szokással ellentétben egyenesen a magyar egyház körébe akarta vonni. Spalatonak, mióta Rajnert

54. ábra. III. Béla oklevele 1193. évből. Készítette Katapan mester, fehérvári prépost, kir. kancellár.

a poljicaiak¹ megkövezték, nem volt érseke. A város érseket akart választani, de Béla ezt nem engedte meg, mert magyart akart kinevezni. III. Sándor pápa, a királynak régi barátja, eleibe terjesztetvén a

castello in promontorio quondam erecto. E győzelem a Traù erőd ostroma alkalmával történt 1190 végén. A velencei háború két időszakban folyt 1181–1188 s 1190–1191-ig, 1193. újra megújul, de csak a tengeren. Ekkor lép előtérbe a később, gróf (kenéz) Frangepán-néven szereplő — eredetileg velencei gyökeres, később Vegliában örökletes priorságra jutott — család, melynek első nálunk szereplő tagjai: Bertalan és Guido. A zágrábi orsz. ltárban őrzött s részökre kiállított (fényképi hasonmásban itt közölt 54. ábra) 1193. oklevél egykorú-e, ezúttal nem vitatjuk. A benne felsorolt történeti tények azonban kétségtelenül valók.

¹ A Clissa és Almissa közti törzsközösségben élő kis vidék: a dalmát Andorra.

panasz 1181. júl. 6-án Viterbóból,¹ rendkívül csínyján tárgyalta a királylyal e kérdést. A spalatoiaknak a kérdés jogi oldalát illetőleg igazuk volt. Ha a pápa Bélának enged, teljesen új rendet állapít meg vele. Ha pedig ridegen fordul a királyhoz, felidézi a viszályt s kockára teszi a pápaságnak Dalmáciában akkor már erősen veszélyeztetett vallási érdekeit. A mindinkább erőhöz jutott kisebb fejedelmek erősen fenyegették a gazdag egyházakat. Miroszláv, a chulmiai kenéz Rajner néhai spalatoi érsektől egy nagyobb somma pénzt vett el, s nem akarta visszaadni. A pápa tehát gyöngéden figyelmezteti a királyt, hogy engedje meg a spalatoiaknak a választást, *«nehogy okuk legyen uralkodásával elégiületlenkedniök»*. Hogy mennyire bizott a királyban, s hogy intelme csak jóakarató atyai tanácsszámba megyen, arra bizonyosság levelének befejező része, melyben megkéri, hogy Miroszlávot szorítsa az elrablott pénz visszaadására. E kérésre pedig nagy oka vala a pápának.

Miroszláv kenéz, a szerb középkori állam megalapítójának Nemanja István nagyzsupánnak testvére, Chulmiának (Herczegovina délkeleti része Ragusaig) volt az ura. Felesége Kulin bosnyák bánnak volt a nővére. Mint a Narenta völgyének ura, mert pusztításaival nem ért célzt, kénytelenségből jó barátságot tartott Ragusa városával,² s közpolitikai szempontból Béla királylyal is, ki ekkor mint szomszéd érdek- és szövetségtárs a Nemanjak barátja volt. A pápa legatusát, Theobaldot, azonban nem fogadta s nem engedte meg, hogy országában felállítsák a régen elpusztult egyházakat, hihetőleg a mercanai zátonyról³ elnevezett trebinjei püspökséget. A pápának arról a kéréséről pedig, hogy adja vissza a spalatoi érsektől elrablott pénzt, hallani sem akart, Theobald kiközösítésével pedig — orthodox lévén?⁴ — nem törődött.

A pápa ez oknál fogva egyidejűleg a III. Bélához intézett levéllel⁵ szigorúan ír Miroszlávnak, hogy engedelmeskedjék parancsainak. Ámde III. Sándor pápa jól tudta, hogy az executívát ez irányban csak III. Béla útján gyakorolhatja s Miroszláv a Narenta-völgyének sziklái közt nem fog az ő parancsaival törődni, kivált nem akkor, ha pénznek a visszaadásáról van szó. Ezért III. Bélának a szándékát megtagadni s egyidejűleg közbenjárónak megkérni őt, nem lett volna politikus eljárás. Bizonyára a spalatoiaknak is írt ez ügyben, mert az eredmény azt mutatja, hogy III. Béla ugyan elállott a kinevezéstől, de a spalatóiak azt választották, a kit ő *akart* — Ketelény fia⁶ Pétert, nemes magyar embert. Sőt ennek utódja is magyar, Péter pannonhalmi apát vala.

Az egyházi szervezetet ekkép megbízható elemekre ruházván: a polgári kormányzatot a király képében igazgató bánra bízta. Történetileg nem volna igaz eredmény, ha a fenmaradt nevekből az akkori magyar állami szervezet tengeremléki közegeinek működéséről tételesen megállapított schemát nyujtanánk. Csak egy bizonyos. A tengeremlék viszonyait nem igazgattatá a királyság egyéb részeinek módjára. Zárában a mint tengeremléki főhivatalnokul a bennszülött Maurust tette meg, ki még 1191. feb. is szerepel,⁷ azonkép a felségjogok gyakorlatával delegált hatáskörben bányát, Dénest, bízta meg,⁸ a ki elment Zarába s igazságot szolgáltatott a vidéki lakosság s az egyházak ügyes-bajos dolgaiban.

¹ Jaffé 14407. — Kukuljević CD. 166. sz.

² Kereskedelmi szerződések 1186., 1190. Bécsi titk. Itár. Kiadta Miklosich Mon. Serb.

³ Mercanensis, már a VI. században e néven fordul elő.

⁴ Miroszlávnak a XII. századból származó Dulcignoban miniált evangéliumát szerzé meg Sándor szerb király az Athos-hegyi szerb kolostortól s azt nagy fénynyel adatta ki Bécsben Holzhausen intézetében. Az evangélium kétségtelenül a XII. századból ered, fényesen van illusztrálva, hihetőleg olasz mester kezétől. Vannak ugyan, a kik nem a chulmiai Miroszlávnak tulajdonítják e kéziratot, de a többség nézete szerint csak erre a Miroszlávra vonatkozhatik. Ezért alkalmaztuk mi is munkánk díszítésére. A díszmű czíme: Jevandjelije Miroszlavljevo.

⁵ 1181. júl. 7. Jaffé 14408. — Kukuljević u. o. 16783. Zachulmiai ispánnak nevezi: «nobili viro.»

⁶ Így nevezi Pauler i. m. I. 326. l. — Thomas Arch. 76. l. «Petrus filius Chitilen.»

⁷ Starine XIX. 25. sz. — Maurus gyakori keresztnév a dalmát városokban.

⁸ U. o. 23. sz.

A nagy eredmény abban állott, hogy a horvát törzsek, kik ezen a sziklás, legelős talajon vervén gyökeret, birtokjoguk védelmezésében szokásjogukra támaszkodtak, döntő forumul nemcsak elismerték a királyt és képét a bánt, de az egyháziakkal s egymás közt való viszályaikban csak az ő döntésének engedelmeskednek. Így verhetett csak oly mély gyökeret a magyar király képviselte ország eszméje e népiségben, mert a saját ősi szokásainak megtartását tőle várhatta csupán, röviden szólva *szükségők volt a királyra*. Természetes, hogy ezt csak ekkép érhetette el a király, ha oly képviselőket küldé ama vidékekre, a kik ítélkezések folyamán nem a dunamenti jogrendet tarták szem előtt, hanem józan belátással, s a mi idegen voltukat még becsesebbé tette, a belső, apróbb tekintetekkel szemben pártatlanul ítélték.

Ez a mondhatni birodalmi szervezkedés nemzedékek munkája volt ugyan, de ekkor indult meg. Már az a körülmény, hogy Kalán pécsi püspököt Horvát- és Dalmátország kormányzójának¹ rendelte, bizonyosága III. Béla körültekintő gondosságának. Szükséges volt, hogy e részekkel megbízható ember közvetlenül foglalkozzék. A folyton utazó középkori király ugyan mindenfelé eljutott de egyszerre nem lehetett jelen mindenütt. Kalán utódja: III. Bélának első szülött fia Imre lett S ezzel — mint egyik jeles írónk, mondja² — csak követte az Árpádházbeli királyok «szerencsétlen» rendszerét, melylyel országrészeket szakítanak el az anyatestből. Arra a kérdésre, hogy miért cselekedte ezt III. Béla, csak az a sok hányattatás után Budán pihenő nagy királyi koponya tudna megfelelni, ha újra megelevenednék. Bizonyára nem azért cselekedte, hogy az utódok ebből elméleteikre hímet varrjanak. Nem vezérelhetette egyéb ok, mint hogy a birodalom véghatárán a saját vérére bízta a maga akarata végrehajtását. Nem szakított el azzal semmiféle darabot az anyatestből, ellenkezőleg azt hitte, hogy ezzel csak közelebb hozza a birodalomhoz. Tagadhatatlanul a tradíció is hozzájárult e rendelkezéséhez, hisz neki is ez országrész volt az atyai öröksége.

Dalmát politikájának a homályon is áttetsző iránya, hogy azt mindenkép a királyi hatalomnak személyében kifejeződő birodalmi köréhez akarta fűzni. S ez sikerült is. Megfelelnek rá azok a balkán-félszigeti evolúciók is, melyeknek kellő megvilágítása kedvéért oly annyira eltértünk a szerbséggel való párhuzamos akció előadásától.

VIII.

Politikailag a szerbség akkori tényezőire nézve Dalmácia és Horvátország birtoka magyar kézben azt jelenté, hogy terjeszkedésök irányát a byzánczi területen, még pedig déli irányban kell keresniök. Elvenni való csak a görögtől volt, a magáét erősen tartotta kezében a magyar. Mánuel halála után III. Bélának a byzánczi ügyekkel szemben szint kellett vallani, mert Dalmácia restaurációja után nem helyezkedhetett a nemtörődöm álláspontjára. Belévitte a családi összeköttetés is. Mánuel özvegyét, a latin Máriát saját férjének a családja meggyűlöltette Konstantinápoly népével, már 1182-ben előállott Béla király régi ellensége Andronikos Komnénosz, hatalmába kerítvén a gyámságot.³ Az alkalom önként kínálkozott magyarnak, szerbnek egyaránt. A szerb Nemanja nem keresett valami különös okot a háborúra. A merész főnök, a hol sikerre volt kilátás, háborúskodott, ha rajta vesztett, megbékélt. Legelőbb erőt vett a vérrokon déli törzseken s elfoglalta Raskát, a későbbi Szerbország magvát (Rácország, Rascia), testvéreivel pedig, kik egyes részekben domináltak, uraltatá magát. Országá területének egyik szárnya: a nyugati, a tengerpart felé tör, míg a délkeleti Byzáncz rovására gyara-

¹ Részletek Paulernél II. köt. 3. jegyzet. 1194-ben Domokos a *király cognatusa* vasmegyei birtokos a bán. Mily hatáskörrel, nem tudjuk.

² Pesty: Eltűnt vármegyék II. 187.

³ E korszakról Niketasz rikító, de alapjában igaz jellemzést ad.

podik. A hegyek és erdők népe ösztönszerűleg vágyott a megmívelt síkra, valami homályos bírni vágyó sejtelem vonzá a népes és gazdag városok felé. A primitív ember concretismusával előbb végig dúlt mindent, vagy szolgává tette azt, a ki előbb ott úr volt.

III. Béla király a szerb akcióval párhuzamosan — a konstantinápolyi rendszerváltozás és Andronikosz kegyetlensége adván meg hozzá a lökést¹ — a magyar birodalom déli végeit szállta meg. Oka volt rá, mert Andronikosz, az erőszakkal felferődött gyám uzurpátor volt a magyar király szemében, a ki mint atyafi, vele szemben a byzánczi legitimitás elvét vallotta. A keleti birodalom ekként a szomszédok szemében uratlan zsákmánynak tünt fel, sőt a támadók ugyancsak a törvényes rend védői szerepében mutathatták be magokat. Négy ily különféle intenciójú védő jelentkezett: a mi királyunk, a szerb, a normannok királya II. Vilmos s Velence. Legelőbb a magyar-szerb szövetség lépett fel. Béla király a mai Szerbia vidékét, a nagy hadút menti tartományt támadta meg s elfoglalta Belgrádot, Braničevot (Barancs), földig pusztítván Nemanjával együtt Szófiát. Megjegyezzük különben, hogy e pusztítás nem sokat jelentett, mert e városok jobbára fából épült házakból állottak. Nemanja, Ništ s a mai kosszovoi vilájetet Prizren városával foglalta el s Üszkübön kezdve le a Vardar mentében számos erődített helyet vett birtokba. Egyúttal véget vetett a császári hatalomnak a mai Észak-Albániában is s az övé lett Scutari (Szkadar) Rosafa várával; mindezeket a helyeket megerősíté s megátkozta a görög nevet.²

E háborúban a szerbség jóval többet nyert a magyar királynál. Szívében támadta meg Byzánczot, aláköttötte a jövőjét s megjelölte azt az irányt, melyen a középkori szerb politika egy darabig győzelmesen járt. III. Béla csak hatalmát érezte s várta a konstantinápolyi zavarok végét. A véres dráma végéhez közeledett, Andronikosz kipusztítá Mánuel véré, s végig csinálta a kegyetlenségnek azt a játékát, melyet az imperatorok magoknak megengedtek. Azalatt lázadásra lázadás következett, a vén zsarnok pedig féltében egy vérebbel őrizteté magát, mert nem bízott az emberekben. Végre elérte sorsa. Angelos Izsák inkább szerencsével, mint a maga jóvoltából kézrekeríté s (1185. szept.) válogatott kínokkal kivégezteté.

Byzáncz történetének ez a szaka bátran beillik a legrémesebb uralmak közé, melyek valaha érték az emberi nemet. Mint a ketreczéből kiszabadult vadállatok, úgy öldösték a «rómaiak» a latint. Az új császárban megannyian szabadítót láttak. Körültekintve szomszédin, az új dynasztia megalakítója, III. Bélával való összeköttetéséből remélte jövőjét s megkérte leánya kezét.

Nagy élettapasztalatra, s mérsékletre vall Bélának az az elhatározása, hogy nem szakít a keleti birodalommal s e nehéz helyzetében azonnal mellé áll. Önmagához s politikájához hű, hogy a keleti birodalom integritása érdekében tízéves leányát, Margitot, odaadja a húsz évvel idősebb császárnak, bár már előbb jegyese volt VI. Ottokár stájer hercegnek. Tetézi e viszonyt azzal, hogy leányával, mint nászajándékot adja a birodalomtól elvett barancs-niši területet.³ Ez ajándék nem azt jelenti, hogy a király a vérrel szerzett földet visszaszolgáltatja immár a birodalomnak minden föltétel nélkül. Nem mondjuk, hogy sajátos magyar vonása királyaink hódításainak, de a mi történetünkben jut leginkább kifejezésre az a tünet, hogy a mely földet egyszer a magáénak vallott a magyar fegyver, arról többé le nem

¹ Ansberti: Hist. de exp. Friderici imp. FR. A. Scr. V. 22 l.

² Béla hadj. Ansbert i. h. — Nemanja sikereiről: Žitije Sv. Symeona kr. Stepana: Šafařík: Památky stb. 81 l. — Szrecskovics Ф Ием. срб. нар. II. 38—39. ll. — A mi a Paulernél (i. m. 530. j.) említett Ryloi szt János ereklyét illeti, azokat az Aa SS. október IX. köt. 683. és kk. II. szerint első ízben II. István alatt 1128. vitték Esztergomba, de II. Béla 1137. visszaadta. Jireček újabb művében a legenda alapján határozottan állítja, hogy 1183-ban vitette el III. Béla az ereklyét Esztergomba s négy évvel később (1187-ben) ő maga személyesen adta vissza Angelos Izsák császárnak Szófiában e bolgár nemzeti szent ereklyéit. (Das Fürstenthum Bulgarien. 362 l.)

³ III. Incze pápa idézett 1204. levele Imre királyhoz. Theiner i. m. 36. l.

mondott. III. Béla leányának adta azt a földet, mint gazdag hitbizománynak valamely le nem kötött jószágát, de ahhoz neki, meg örököseinek is volt szava.¹ Az események ez összefüggéséből világos, hogy III. Béla a keleti birodalom védőjének állott be. Nemcsak mint becsületes após, de mint magyar király is egybekapcsolá a hatalmassá vált Magyarországnak politikáját azzal a Byzanczéval, mely majd egy emberöltőn át támadta a magyart.

Ez a határozott állásfoglalás a balkáni feltörekvő népelemek s Magyarország között egyelőre a surlódásra alkalmas kérdések egész sorozatát idézte föl. E kérdések egy része — úgy mondhatjuk — helyi érdekű vala s Dalmácia birtoklása folyamán állott elő, más része nemzetközi, de megannyi szorosan egybefügg egymással.

Bármennyire párhuzamos irányt követett is Manuel idejében a szerbség s a magyarság, ez a viszony csak kiindulása pontjában nélkülözte az érdekek ellentétét. A magyarság ugyanis bármint pusztítá is a keleti birodalmat, bármennyi földjét foglalta is el; Konstantinápoly birtokára: egy geographiailag heterogen alakulat középpontjára nem vágyódhatott. A bolgár elem azonban, mely Byzáncz szerencséjére már korán letört, meg a feltörekvő szerbség természetes vágya csak *Carigrad*, a császárváros lehetett. Erre a küzdelemre az akkori szerbség még nem érett meg, mert országgá alakulásának első stadiumát élte, melyen a magyar már száz événél több, hogy túlesett. E szervezkedés természetesen nem mehetett végbe nemzetközileg felmért területen és mint mondók, inkább rajzás volt az, mely ugyancsak küzdelembe került, míg a raj bizton megülepedett. S a dalmát határ mentén menvén végbe ez a harcz, a magyar és szerb érdekek ezen a ponton össze kellett ütközni.

Első sorban útját állotta a szerb elemeknek Ragusa, ez az akkor még kicsi, de élelmes communitás, mely pénzzel, ravaszsággal egyikét játszva ki a másik ellen, távoltartotta magától a szomszédos fejedelmeket.² Ha kellett, az ildomos raguzaik megegyeztek szomszédaikkal s mindig ki tudták várni az idők kedvezőbbre változását. Másodszorban pedig már mint alakuló félben lévő politikai közület feltűnik a bosnyák bánág.

Bosznia alatt a XII. században Dalmáciának és Horvátországnak azt a hátmögi területét kell érteni, mely a Boszna, Lašva, Spreca folyók vidékén a Narentába ömlő Ráma vidékéig ér — innen a Ráma név — s középpontja a mai sarajevoi (a régi Voh-bosznai) mezőség és mellékvölgyei. Ez a terület voltaképpen független törzsek birtoka, melyek erdőségeikben vadászva, pásztorkodva a maguk törzsfői alatt Kálmán, majd II. Béla király ideje óta, bár inkább névleg, de elismerik a magyar felsőséget. Főnökeiknek azonban még a nevét sem ismerjük. Az a Borics nevű bosnyák bán, a ki II. Géjza, majd II. László, III. és IV. István alatt intézkedik, csak katonai helytartó; nemzetsége pedig közvetlenül a Száva mellékén volt birtokos. Manuel idejében 1180-ig Byzáncz nem igen törődött velök. Első ismert főnökük, bánjuk: Kulin «nemes és hatalmas férfi», Bosznia nagy bánja hihetőleg a Lašva és Bosznamenti törzsek tekintélyben első kenéze. Atyafiságban állván a szomszéd Miroszláv kenézzel, tudják Ragusában, hogy vele kell megalkudni, ha baj van, s tudják Spalatoban, hogy ő a fej. Mikor III. Sándor pápa az előbb említett Theobáldot küldi Dalmáciába, ez ugyan nem megy el hozzá, de emberét küldi el, hogy a pápai szék iránt való hódolatát mutassa ki azzal, hogy küldjön neki két szolgát és nyestbőröket³ s ha van valami kérése vagy jelentése a pápához, tudassa vele.

Boszniában sem a római, sem a keleti rítusú kereszténység nem vert erős gyökeret. Az ősi

¹ Imre király panasza a fent idézett levélben.

² Krónikaik adatai a XII. századot illetőleg rendkívül hézagosak, de egyes feljegyzésekből (Luccarinál 1790. kiad. 42. Restinél zágr. kiadás 60. l.) annyi kiderül, hogy Dalmáciában: magyarokra s horvátokra támaszkodtak. A krónikások e részben régibb feljegyzésekre támaszkodnak, Luccari Milich Velimiseglich feljegyzését idézi i. h.

³ A markos bosnyák rabszolgák keresett czikkei voltak a gabelai piacnak. Jireček i. m. — A levelet Farlatiból először Kukuljević CD. II. 114—5. l.

szervezet külső fennmaradásának egyik bizonyossága, hogy Boszniában maradt meg a helynevek elnevezésében a legtöbb nem keresztény elem.¹ E hegyek közé menekült észrevétlenül a Bulgáriából² és Szerbiából kiűldözött bogumil felekezet, a manichaeus kételvűségnek egy szláv változata, mely csakhamar gyökeret vert s a lelkiekben elmaradt bosnyákoknak úgyszólván nemzeti hitökké vált, mert az egyén inkább érvényesülhetett benne. A gazdag azt hitte el belőle a mit akart, az a pár jót és igazat kereső ember, a ki mindenütt akad, kielégítését lelta a buddhistaságra emlékeztető askesisben, a szegény népet pedig nem korlátozta ősi babonájában semmi. A vajdáknak és kenézeknek a bogumil öreg pap cselédje volt, a jobbágy pedig künn a legelőn, vagy fenn a karszt szikláin csakúgy hitte a tündéretet, a vilákat, mint annakelőtte. S ennek a hitnek volt propagáló ereje. Első sorban a szomszéd Dalmáciára: Zárára és Spalatora hatott. Zárában élt akkora Apuliából oda származott két polgár: Máté és Aristodius. Ezek, festők és aranyművesek lévén be-bejártak Boszniába s ott «elmerültek az eretnecség fertőjében.» Spalatoban jártok alkalmával Bernát érsek, Imre királyfi nevelője, III. Béla király kedves embere elfogatta őket s csak úgy térítette észre a tévelygőket, hogy mindenöket lefoglaltatta.³ Ez a körülmény mutatja, hogy Bosznia nemcsak politikailag, de vallásilag is tabula rasája volt a Balkán félszigete részének. Ezen a területen találkoznia kellett a magyar király politikai s a pápaság vallási érdekeinek. Mert a Száva Alföldjének s Dalmáciának birtokosa nem tűrhette Boszniának, mint külön fejleményű államnak az alakulását, a pápa viszont — a mint a következmények bizonyítják — joggal tartott attól, hogy az eretnecség az Adria partjánál nem fog megállapodni.

A bosnyák törzsek bánja III. Béla idejében azon igyekszik, hogy az összes hatalmi tényezőkkel jó viszonyban álljon. Nyoma ugyan nincs, de bizonyára magyar hatásnak kell betudni, hogy Kulin bán a pápai székkal később érintkezésbe lép, ajándékokat ad s Ragusának megengedi a katolikus propagandát.⁴ Kétségtelen, hogy a hatalmas szomszédságban eladdig ismeretlen bán, mint az «eretnekek» védője megindítja azt a nagy küzdelmet, melyet a katolicizmussal egybeforrt magyar politika folytatott a déli vidéken. III. Béláig Árpád vérbeli királyaink, ha hű fiai voltak is Rómának, de a déli népekkel szemben az állami, országos politikát juttatták érvényre, melyből hiányzott a latin *exclusivitas*, magyar volt csupán. Ez időtől fogva a magyar uralom összeforr a katolikus eszmével, s ezzel erőt nyer a katolicismus egyetemességéből, de vesz a rokonszenvből is szomszédainál, kiknél a latinismus fanatikus gyűlöletnek a tárgya, mely idők folytán belterjességében csak növekedett.

Igy a bosnyák bogumil jellegű bánság, bár behódol a magyar királynak, de nem forrt össze az országgal. Mert míg Dalmácia s Horvátország Magyarország területének, bár külön jellegű, de mégis közvetlen része lesz, addig a bosnyák belföld a maga regionalis különletét, külön fejedelemmel — ki a bán címét viseli — megőrzi. A középkori horvát társadalom a magyar társadalomnak többé-kevésbé kiegészítője, saját érdekeit abban törekszik érvényre juttatni, a bosnyák társadalom a maga bánjának hódol, s csak a bán illeszkedik kényszerűségből a magyar király akaratához. A magyar király a bánnak parancsol, ez pedig a maga népének.

Másfelől épen Dalmácia és Horvátország birtoklásának egyik politikai következménye, hogy Bosznia — bármint is — de helyet foglalt a magyar hatalom érdekkörében s a délre terjeszkedő szerbség vonzó köréből kiesett, sőt azzal, bogumil létére, mint orthodox elemmel, ép oly ellenséges állást foglalt el, mint a katolikus magyarral.

¹ Jireček K.: Die christlichen Elemente in den Ortsnamen der Balkanhalbinsel. Bécsi akad. ért. 1898.

² Szófiában még III. Béla idején bogumil község van a szrjedeczi (szófia) kis djedecz (kis öreg) püspöksége alatt. Jireček: Das Fürstenthum Bulgarien 362. l.

³ Thomas Arch. 80. l.

⁴ Rag. Ann. Restinél 62., 63. szerződést köt Ragusával 1189. Miklosich Mon. Serb. E szerződésekről Jireček: Ragusa 35 j.

Ez a délvidéki politikai folyamat III. Béla idejében csak alapvonásaiban indul meg, de az ő erősen megszervezett Horvátországa a szomszéd szerbséggel szemben már is támadó állást foglal el. A III. Béla és Nemanja között eleinte oly barátságos viszony meghidegült, hogy utódaik alatt háborúban törjön ki s Dalmácia hatalmi köre megbővüljön.

III. Béla ebbéli politikája megítélésében nem szabad megfeledkeznünk arról a körülményről, hogy a király, mint a terjedelmes határkerületű Magyarország ura, nem igen központosíthatá az ország erejét egy pontra. Birodalmának az adta meg a nemzetközi jelleget, hogy peripheriáján az érdekek pillanatnyi közösségéből, vagy ellentétéből, a politikai viszonyok egész hálózata állott elő. S nem abból kell Béla király politikája sikerét megítélnünk, hogy minden kérdést megoldott, vagy hogy sikert aratott-e mindenütt, hanem abból, hogy actiójának mi az összeredménye.

Mert volt III. Béla politikájában meddő vonás is, ez a halicsi occupatio.

IX.

Magyarország éjszakeleti határa, szintéri tagozata szempontjából a magyar Alföldnek természetes zárlatát alkotja, honnan Halics felé a Beszkiden át vezet az átjáró. Igaz ugyan, hogy a beszki nyeregtől távolabb esik a magyar Alföld, mint emettől az éjszakra elterülő halicsi síkság, de a völgyek iránya kedvezőbbé teszi a kiutat Halicsba, mint innen a harántosan húzódó hegyhátakon át a magyar területre bevezető országutat. Sűrű erdők boríták akkoron az éjszakeleti Kárpátok innenső s túlsó lejtőit, melyeknek akkor csak magyar felét lakta meg a gyér számú pásztor, határőr-népség. Lovas nép, mint a magyar, nem maradhatott meg e területen, a síkságra utalta életfentartási ösztöne. Államot alkotván a Tisza-Duna közén, a vándorlás és terjeszkedés ösztöne csak természetes, hogy délnek, nyugatnak vezette a magyarságot s azért problémának marad az a tünet, hogy miért igyekszik a magyar állam feje: a király, a természeti viszonyokkal ellentétben, éjszakra is tért foglalni, meghódítani oly területet, mely az országgal nem függ szorosan egybe? II. István (1123) ladoméri hadjárata alkalmával a király serege felmondta az engedelmességet, mert a vezérek nem érték fel észszel, hogy miért kelljen nekik elvérezni azon a földön, a melyen győzelem esetére sem fognak s nem akarnak megmaradni. Ez esetben tehát világos, hogy a király kizárólagos személyi s családi érdeke forgott szóban. A vérrokonság az orosz fejedelemségek egyes családai s az Árpádok között ugyan sokat magyaráz, de nem elégít ki. Mert rendes állami szervezetben élő nemzetet, vagy fajt ugyan lehetett akarata ellenére erős kéznek harczba vinni érdekeivel ellentétes célokra egyszer, de honnan van az, hogy ez a körülmény az éjszaki határon az Árpád-házbeli királyok uralkodása folyamán rendszeresen ismétlődik, noha egyes hadi sikerektől eltekintve, az eredmény mindig meddő maradt. Hatalmi vágya a királynak, atyafiság, mindez csak szó, mely az adatokat commentálja, de megokolásra szorul.

III. Bélának 1187—88-ban erős gondja vala Dalmácia megtartásával; Velenczével folyt a háború, a keresztény nyugatról nagy mozgalom hire hallszik: kereszties világ készül s ő ugyancsak ekkor — kizárólag próbakép — hadat indítson Halics ellen? A vezérek korabeli magyarról elfogadhatjuk, hogy megpróbálkozik mindennel, a minek akár csak esetleg hasznát lássa, de III. Béla hatalmi terjeszkedésének valami mélyebben rejlő jogalapjának kellett lenni, lett légyen az akár csak hagyományon alapuló is.

Az orosz-magyar érintkezés visszanyúlik a honalapítás előtti időkbe, mikor a törzsközösségben élő egyes szláv törzsek a Dnjeper és Dnjester folyók mentében adófizetéssel biztosíták magokat a harczos és baromtenyésztő magyarság támadásai elől, részben, tudjuk, együtt is éltek velök. A X. században megindult orosz államalakulás egyidejűleg folyt a magyaréval, majdnem egy időben lettek keresztényekké, de míg a magyar állam már megformálódott, az oroszok története különféle területeken

osztozkodó részfejedelemségek családi harczakép tűnik fel: «az emberek éltét megrövidíté a fejedelmek viszálja».¹ Igaz, hogy Magyarországon is látjuk ugyanazt a családi harczot, de a magyar király a felségjogok tekintetében erősebben tartja kezében a középponti hatalmat, mint az orosz nagyfejedelem. Tény, hogy míg az orosz családi harczokban a királyi Magyarország mindig mint döntő fél, mint családi szövetséges, mondjuk bíró szerepel, holott az orosz fejedelmek Magyarország sorsa intézésére soha be nem folynak. Ennek valami mélyebben rejlő okának kellett lenni. A magyar királynak e szerepéhez okvetlen jussa volt, nem tekintve, hogy a régi emlékeket már a családi összeköttetés is ébren tartá.² A magyar király ezek alapján az orosz fejedelmek birtokához *magánjogot* formált, lévén neki nemcsak vérbeli jussa, hanem élt bennök a tudat, hogy vezér korabeli őseinek amazok népe adót fizetett, miként azt a XII. században is cselekszik a magyarok szerepét elvállalt palóczokkal szemben, «telkenként egy-egy mókusbőrt szedvén azok. Sötétség borult a földre, miként a párduczok, azonkép pusztítja a palócz őket.»³ Ez a családi élő, öröklött politika a királyi ház politikája vala, melyet ősjogon vitattak. Az orosz fejedelmeknek a magyar király udvarában volt a mentsváruk, de viszont bennök is értjük a vér szavát, mikor azt mondják, hogy ők «sem nem magyarok, sem nem polyákok», hanem oroszok.⁴ A magyar fensőséget elismerték, ha kellett, de ez nem volt s nem lehetett egyéb, pillanatnyi kényszerből folyó szónál. Az orosz néppel, alattvalóikkal szemben csak természetes volt az álláspontjuk azt vitatván, hogy adót csak nekik, legitim uraiknak, kötelesek fizetni, nem pedig idegeneknek. Tenniök kellett ezt azért is, mert a magyar királynak mindig volt pártja az oroszok között. Béláról, kinek anyja orosz volt, s ki a magyar-orosz vérségi összeköttetés összes folyamányait jól ismerte, nem tételezhetjük föl, hogy ebbeli eljárását nem jogi alapon indította volna meg. Nem is ezen fordul meg a kérdés, hanem azon, hogy miért nem járt eredménynyel jogának ez az érvényesítése.

III. Béla idejében Halicsban a Kárpát aljáig Jánoszláv uralkodott, a kit tán ravaszságánál fogva neveztek nyolcz eszméjűnek. A hősi ének azt zengi felőle érthető nagyozolással:

«Halicsi Jánoszláv, te nyolczeszméjű
Magasan ülsz arany trónodon
Te támasztod meg az ugor hegyeket vasba öltözött fegyvereseiddel
Útját állván a királynak.»⁵

A III. Bélával közeli korú költőben tehát annak a tudata élt, hogy a Kárpáton túli király az innenső részre vágyik s ha nem védenék, el is foglalná.

Jánoszláv minden hatalma mellett is a hatalmas bojárok szavát megfogadni kénytelen.⁶ Ezek között már nagyra növekedhetett a «magyar párt», mely III. Béla actióját lehetővé tette. Kitészik

¹ A Szvjetszlávics Igor hadjáratáról szóló hősi éneken, melyet magyar szempontból még kevésbé méltott irodalmunk.

² Anonymus III. Bélával egykorú elbeszélése Kievről pedig azt bizonyítja, hogy az a nemzeti tudatban is élt.

³ Igor hadjárata.

⁴ Besztusev i. m. 131. l.

⁵ Besztusev i. m., u. o.

⁶ Az eseményeket Pauler idézett munkája I. 426–27. s II. 6–8. II. a források alapján helyesen állítja össze, bár e részben még van egyeztetni való. Marczali i. m. 227–81. Érdemes történetírónk, Engel K., Halics története előadásában 497–501. ugyan szorgalmasan használta a forrásokat, de a chronológiát teljesen összezavarta. Azonkívül dicséretes hazafi érzéssel ugyan, de nem kifogástalanul, annak is közjogi alapot ad, a minek nincs. III. Bélát meg felháborodásában, hogy e tartományt elvesztette, megteszi kéjencznek. «III. Béla, a ki általában véve inkább kabinetjében dolgozott, mint serege élén, e vereségért francia felesége karjaiban talált kárpótlást».

ez abból, hogy Béla király, midőn Jánoszláv fiát, Vladimirt, Román Msztiszlávics, Lodomér fejedelme elűzte, sereget küldött ugyan Halicsba, mely Románt kiverte, de azért Halicsot nem adta vissza Jánoszláv fiának, hanem a saját ifjabbik fiát, András herceget, tette meg Halics dux-ának, ő maga pedig Halics királyának iratta magát.

Nem sikerült ez a kísérlet, mert András hercegsége ellentétet idézett föl a két katolikus elem: a lengyel és magyar között. A lengyel krónikáknak a jellemzéseiből kiderül, hogy magokat az oroszoknál különbeknek tartották. Híres lándzsáikat az oroszok is felemlegetik.¹ III. Béla kortársa Kázmér, III. Boleszló fia, a ki a szomszédság s régibb jog címén ugyancsak maga is jogot formált Halicsra. Egyfelől a lengyel politika, másfelől a halicsi nép magatartása nem engedte a magyar foglalás megerősödését. A magyarpárti orosz főurak támogatása nem valami mély rokonszenven alapult, míg az orthodoxiát valló nép az idegen hódítóban nemcsak a magyart, hanem a katolikust is gyűlölte. Az orosz krónika ugyan felemlegeti, hogy a magyarok az orosz asszonyok és leányok becsületében garázdálkodtak, de a gyűlölet e nélkül sem maradt volna el. Hiszen az elűzött fejedelemről, Vladimirról, meg lengyelek panaszoják, hogy az ő leányaikkal azonkép cselekedett s eladta őket.

Távol a határtól, tisztán mint katonai occupatio, ez a magyar foglalás csak ideig-óráig tart-hatott, s hogy majdnem három évig lehetséges volt pár ezer lovasnak féken tartani e nagy vidéket, azt csak abból magyarázhatjuk, hogy a magyar hadak a győzhetetlenség hírében állottak.² Jánoszlávics Vladimir restaurálása mindamellett is bekövetkezett s 1190-ben Halics már nem volt a magyarok kezén. A fiatal András herceg egy tapasztalattal lett gazdagabb, atyja pedig egy illúsióval szegényebb. Visszaadta Halicsot, mert biztosítani akarta egyéb sikereit, s mert tudott visszavonulni, mikor a harcz eredménye kétes volt. Jogát azonban nem adta fel; ezt örökbe hagyta fiainak. Cselekedett pedig ekképen abban az időben, midőn tekintélye delelőre ért, s a keresztes Európa vezére: Frigyes császár színről-színre látta szomszédját és megismerte országát.

X.

1187-ben Jeruzsálem örökébe «hitetlenek» ültek. Keserű fájdalom tölté el a keresztények sziveit. Gyalázat esett a kereszten és a Krisztuson. A bosszú érzése tölté be a keresztény nemzetek szívét. Az európai hívő emberiség élére Frigyes német császár állott. A lelkiekben a pápaság járt elől, a hadi dolgokban Közép-Európa vezéréé: Frigyes császáré volt a döntő szó. Franciaország és Anglia vele egyetértőleg, de külön tették meg hadi készülleteiket. A főkérdés azon fordult meg, hogy a szárazföldi utat válaszsza-e a főszereg, vagy tengeren menjen-e hadba. A kik ismerték a szárazföldi út fáradságos voltát, a magyar alföld emberirtó természetét, a balkán félsziget rengetegeit, a tengerre szavaztak. De győzött az a nézet, hogy a tengeri út még bizonytalanabb lévén, előbb jól kell megszervezni a csapatot s kemény fegyelemmel gyors menetekben szárazföldön igyekezni a cél felé.³

Mainzban gyűlt egybe (1188. márcz. 27.) a németek birodalmi gyűlése, honnan azonnal követ indult III. Béla királyhoz. Mihelyt a szárazföldi utat határozta el a császár, első sorban Magyarországot és királyát kellett megnyerni. III. Béla királynak rendkívül kényes helyzete vala a mozgalommal szemben. A Szentföld visszafoglalásának eszméjéért lelkesedett ő is, valamint az egyház, nemkülönben a hitért buzgólkodó urak. De bizonyára — elfogulatlanabb lett volna mindannyiok öröme, ha Európa népe más utat választ. A fegyveres szent vándorlásnak híre előre járt s nem kis rémületet kelte Illyricumban

¹ Igor hadj.

² Mag. Vinc. ep. Crac. Chronica Polonorum. 1882. krakói kiadás 192 – 193. l.

³ Ansbert i. m.

s a kelet nagy részében, de bizonyára Magyarországon is, a hol hittek a Krisztusban, de fegyveres vitézeit nem szerették. Azonfelül a háború Velenczével, az occupatio Halicsban s a feszült viszonyok Szerbiával s a felkelő bolgárokkal nem csekély gondot okoztak. Egy elhibázott lépés kívántaték csak, hogy a keresztes háború más irányba terelje az ország helyzetét. A legfőbb baj a kölcsönös bizalmatlanságban rejlett. Béla királynak nemcsak Magyarországot illetőleg volt mitől tartani, hanem attól is, hogy vejének: Izsák császárnak gyűlik meg a baja a göröggyűlölő latinokkal. Ha belétekinthetett volna Frigyes császár lelkébe, ott csakugyan megtalálta volna a rajongó lelkesedést, mert az ő tüze ekkor tisztán égett. De a császár talán hírből is alig ismerte azokat a népeket és viszonyokat, melyek útjában állottak. Azonban, ha előre is látja vala az akadályokat, rajongó lelkesedését az nem lohasztotta volna meg. Nem úgy Béla király, kinek tekintete elhatolt a messze keletre s a ki tudta, hogy miről van szó.

Magatartását illetőleg a király előtt csak egy út állott. Neki erkölcsileg kötelessége volt a császárt támogatni s ebbeli érzése megfelelt hite hűségének, de meg ezzel tartozott a pápának is. Ezt a kötelességét ő akképen teljesítette, a mint tőle Frigyes császár nem várta. Béla e magatartásából nemcsak az tűnik ki, hogy meg akarta nyerni a császárt, de le is akarta kötelezni, hogy vejének tegyen vele szolgálatot s a hadjárat csakugyan a kereszt ellenségei ellen vezettessék. Volt annak fajbeli háttere is. Magyarország lépett a világ elé, midőn *vendégül* fogadta a császárt és a keresztes sereget.

Gyakran fölemlgették már nemzetünk abbéli sajátságát, hogy ért a fogadtatás művészetéhez s úrrá teszi vendégét. E sajátosságnak előképe az a nagyszerű ellátás, melyben a császár és serege 1189 máj. 29 — jún. 24-ig, tehát 27 napig részesültek az egész országban, nemcsak fővárosában, de mindenfelé, a merre útvonalok vezetett.

Pozsonynál fényes követség *hívta* meg a császárt a király nevében s midőn jun. 4-én Esztergomba értek, a király, mint az ország gazdája, «szívesen» látta¹ a császárt és az egész hadat. Király és felesége kifejtették szeretetreméltóságokat az uralkodóval szemben, megajándékozták mindennel, a mivel csak kedvére lehettek, a király vadászatot rendezett a tiszteletére s a mi a fő: a sereget ellátta minden jóval, élelemmel, táborhelylyel. S ez így ment végig le a görög határig. Mindenütt megadatta a császárt megillető tiszteletet, megtette azt, hogy a császár szavára szabadon bocsátá fogoly öcscsét, Gézát s ezt útcsinálónak egy jókora csapattal előre küldötte. A határig mindenről a király gondoskodott, a mi nem csekélység, 100—150.000 ember hadi meneteléről lévén szó.

A kereszteseket annyira meglepte ez a gondosság és lekötelező szíveség, hogy sokan nem tudván okát adni, hálából, noha — s erre súlyt is fektettek — jóllakott vendégei valának — gyanakodtak rá. Ezt a szíveséget nem magyarázhatták szeretetre, ilyenhez a keresztény Nyugat-Európa nem szokott. Tehát félelemből teszi. «Ez még akkor nem tűnt ki, csak — később lett gyanússá» mondja a hadjárat naplóírója.²

A császárt elragadta a király magatartása, biznysággá összes hajóit neki adta. Ha Béla Frigyes császárt útjában végig kísérhette volna, bizonyára másképp alakul a viszony közöttük. Így is a magyar előhad biztosítja az ellenséges «félbarbárok» közt a menetelést. Béla király gondolatmenete — az események sorrendéből következtetve — csak az lehetett, hogy a császár seregét végig kalauzoltatja a hadak útján addig, míg azután veje veheti át az útmutató szerepét. Politikája becsületes volt a római császárral, becsületes vejével szemben. Annál hitványabb és ügyetlenebb volt Angelos Izsák császár magatartása.

Már akkor közmeggyőződés számba ment a görögök ravaszsága. A mi Konstantinápolyból

¹ «iocunde est susceptus.» Ansbert i. m. 18.

² Ansbert i. m. i. h.

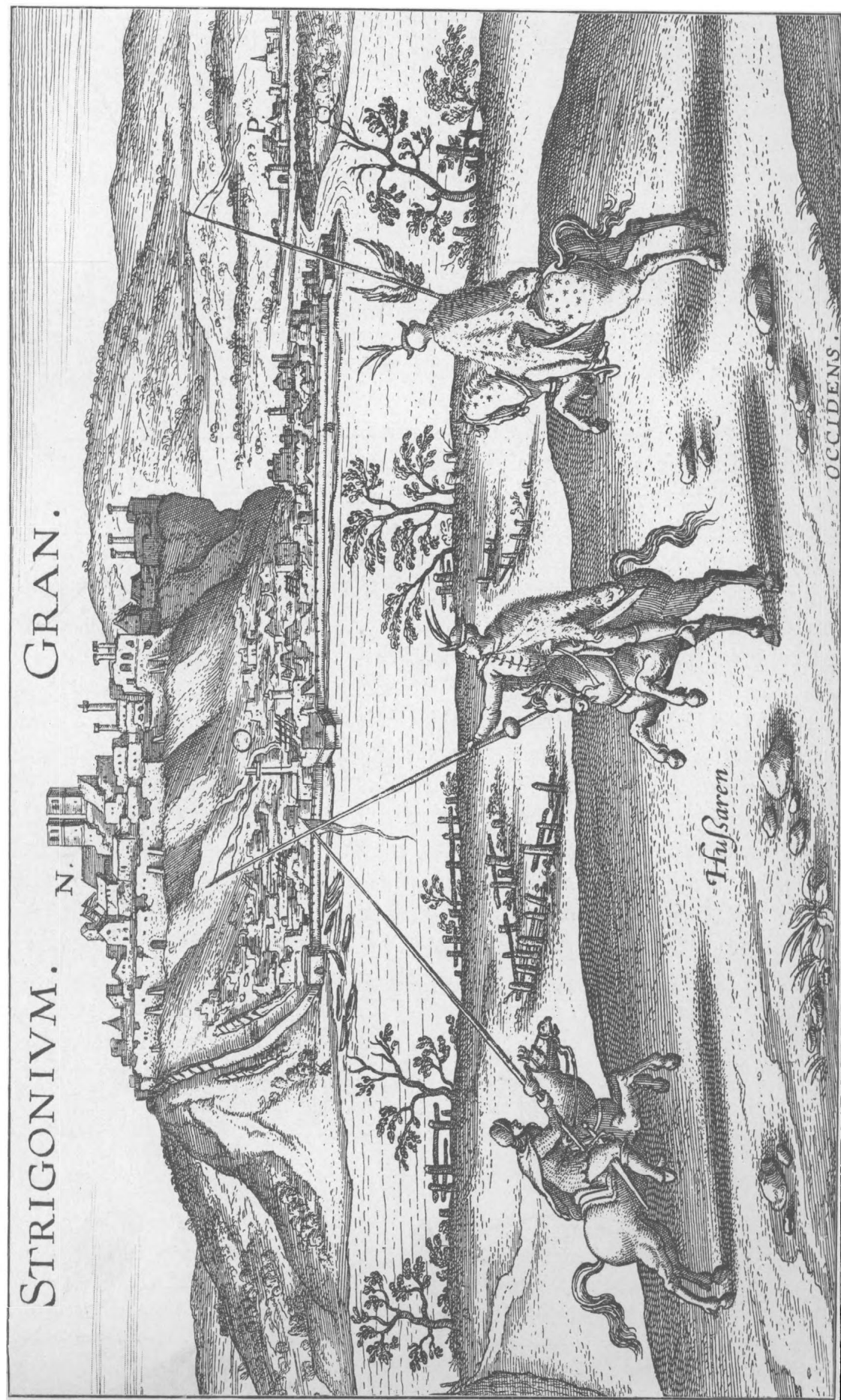
jött, annak kétszínűnek s ravasznak kellett lenni, pedig gyakran csak a megszorult ember vergődése, hazudozása volt abban, a mit cselekedtek. Még szerencséje vala a keleti császárnak, hogy diplomáciája egyes kényszerfüllentései mögött nagy célzatokat gyanítottak s ezért nem mertek neki vágni az enervált birodalomnak. Frigyes császár előre követeket küldött Izsák császárhoz Németországból azzal az izenettel, hogy a keresztes hadak szárazföldi utat választván, birodalmán át szabad elvonulást kérnek. Izsák engedett ugyan a kérésnek, de féltében a szeldsukokkal is jó barátságot tartott. Azután két parancsot adott ki: a nyilvánosban meghagyta, hogy hivatalnokai fogadják szívesen a kereszteseket, első sorban a határ-helytartó Barancsban, de titokban meg azt insinualta nekik, hogy a népet tüzeljék föl az idegenek ellen.

Már a magyar előhadak észrevették, hogy az erdők sűrűjében vadak módjára lesben állanak az oláh s bolgár pásztorok, kiket a görög papok s kereskedők erősen biztának. Hátmögül lenyilazták az elmaradókat, a betegeket lekéselték s ha egyebet nem tehettek, loptak. Természetes, hogy a kiket elfogtak közülök, azokat minden ítélet nélkül felkötötték. Csakhamar kiderült a görögök ügyetlensége, a kik a bolgár határhoz követet küldtek a német császár elé, tettetett naivitással azt mondván: Izsák császár nagyon csodálkozik, hogy nem jelezték *külön* követekkel a császár jövetelét. Nem kell nagy fantázia annak az elképzelésére, hogy Frigyes császár ennyi vesződség után, noha külön követeit előre elküldötte, mily kedvvel hallgathatá e perfid beszédet. Történt pedig ez kevéssel azután, hogy Béla király (1189. júl. 15. körül) külön követet küldött vendége után, hirül adván, hogy veje, a császár azért nem küldött külön követet a határra, mert egy hadjárattal van elfoglalva s tudatta, hogy újabb német keresztes hadak érkeztek, a kiket bőségesen ellátott.¹ Béla király ezt az izenetet csak azon az alapon küldhette, hogy veje izente neki, mentse ki a császárnál, ez esetben a görög apósának sem mondott igazat s furcsa helyzetbe hozta a királyt. Vagy pedig Béla király értesülvén arról, hogy Frigyes császárt nem várta senki a határnál, veje ügyetlenségét a maga jószántából akarta jóvá tenni. Ez esetben pedig megérthették, hogy a magyar király igaz lélekkel akarja a felmerült nehézségeket eloszlatni.

Csak hogy mennél mélyebbre hatolt az európai sereg a Balkán felé, annál tisztábban látták az alapján megrendült birodalom belső nyomorúságát. A Duna s a Balkán közt már három évnél tovább tartott a bolgárok és oláhok forradalma, a kiket a kúnok is támogattak. Kitért e lázadás, mikor Izsák császár nagy fénynyel megülte lakodalmát Béla szép leányával (1186) s minden áron pénzt akarván szerezni, hivatalnokait ráereszté a szerencsétlen népre. A Mánuel halála óta éhes burokrácia élt az alkalommal és a nyúzásnak az lett az eredménye, hogy a bolgárság új erőre kapott s a két Ásen testvér: Péter s János trnovói kenézek vezetése alatt tényleg kivált a birodalmi közösségből. A császári hatalom ugyan még útjokat állta az erősített helyeken, de a bolgárság már mint külön politikai, döntő tényező lépett fel. Akkor (1189) ugyan fegyverszünet volt köztük s a császár hadai között, de látván, hogy a görög fél a keresztesektől, ők természetesen Frigyes császárhoz iparkodtak férközni.

Nagyjelentőségű tény is volt, hogy a nyugat ura megjelenik a Balkán népei közt. Színről színre láthatták őt és nagy seregét, a fényes lovagokat, kik vasba öltözve óriásoknak tündek fel a félmeztelen pásztorok előtt. Első sorban a szerb fejedelmek fogták fel a római császár személyes ottlétének a fontosságát. Nemanja, a nagyzsupán, felkerekedett Raskából s maga mellé vette testvéreit, Stracimirt s Miroszlávot, — a ki azzal dicsekedett, hogy Ništ ő foglalta el s Sophiáig minden földet birtokba vett, s — jövetelőket előre jelezvén, nagy pompával júl. 27-én értek Nišbe, a hol éppen nagy vásár volt és a sereg pihenőt tartott. Nem jöttek üres kézzel, lisztet, takarmányt, bárányokat, vágó marhát,

¹ Ansbert 21. l.

56. ábra. Esztergom látképe. 1595.

bort hoztak bőven, a császárnak meg különféle ajándékokkal, még három szarvassal is kedveskedtek; ugyancsak dúsan megajándékozták a császár kíséretét is.

Nemanjáék nyíltan azt kérték a császártól, hogy alávetvén magokat a római imperiumnak, adja nekik a niši földet, melyet azonban azontúl is megbővíteni igyekeznek. Első sorban tehát azt a tartományt kérték, melyet Béla király foglalt el s adott hozományul a leányának, másodsorban pedig, mint a németek leendő hűbérese, sanctióját kívánták a további hódításokra. Politikának elég világos volt a három testvér vágya, azok közé tartoztak, a kik a byzanci parázból a császárral akarták kikapartatni a szerb gesztenyét.

Frigyes császár ekkor kétségkívül kezében tartotta a keleti birodalom sorsát, csak intenie kell vala s Konstantinápoly válságra jut. Ámde a keresztény lelkű császár nem akart egyebet, mint a kereszten esett sérelem megbosszulását. S nemcsak eszméje érdekében cselekedett helyesen, mikor a szerbek ajánlkozását eltolta, de megkimélte seregét attól, hogy hiába ontsa a véré. Egyet azonban nem ellenzett.

Frigyes császárt vállalatában Andechsi Berthold (IV), Merania ura kísérte, ki a Dalmácia hercege címét viselte, melylyel a császár jogelődjét, Dachaui Konrádot 1154-ben ruházta fel, bizonyára *magyarellenes* célzattal.¹ Berthold ugyancsak Isztriában s Görzben volt birtokos, de ez a *címe* a középkori befektetésekhez tartozott, melyet első sorban Nemanja honorált. Arra kérte ugyanis a császárt, hogy az *ő jelenlétében* köttessék meg közte és Berthold között az a szerződés, mely szerint Berthold leányát elveszi testvérenek² MIROSLÁV chulmiai kenéznek a fia TOLEN (Toliszlav), kinek örökösei azután kizárólag örököljék a hatalmat; a többi családtagok jogai *mellőztetvén*. Az eljegyzést a következő év (1190. ápr. 24.) Szt György napra tűzték ki s arra kezet is adtak.

Ez a házassági terv Nemanjáék részéről Béla király ellen irányult. Azt jelentette, hogy a Nemanja családja, jelesen Miroszláv a magyar Dalmácia legközelebbi szomszédja ezen a réven igyekszik Dalmácia birtoklására nézve jogalapot szerezni. IV. Berthold «dalmát» herceg leánya, a német császár jelenlétében mint chulmiai hercegfi jegyese, bizonyos kilátással kecsegtetvé a feltörekvő dynasziát.

A jegyes nevét nem ismerjük, lehetett Gertrud is, a későbbi magyar királynő. Annyi bizonyos, hogy a dalmát szomszédságban hatalomra vergődött andechsi dynasziával számot vetett a szomszédság. Ügyelni kellett arra Bélának is, annál inkább, mert ez előzetes megállapodás Nisben történt, a hol magyar lobogó alatt külön magyar hadtest kísérte a császárt, s Béla király a legnagyobb előzékenységgel siettetve a német utóhadat, úgy hogy az még Szofiában utólérhette Frigyes császárt. E szerb-meráni egyezkedésről Béla bizonyára hírt vett, hisz a második hadtesttel is érkeztek a keresztes táborba kalauzoló magyarok. Frigyes császár maga, midőn e házasságot jóváhagyta, nem gondolt s nem is gondolhatott messzemenő dalmát tervek valószínűsítésére, megtette a szerbek kedvéért, a mint hogy szót emelt Bélánál a fogoly Gézáért. De Nemanjára s testvéreire nézve ez az eljegyzés, noha házasság nem lett belőle, politikai sikert jelentett, esetleg a Béla király rovására.

Mennél közelebb ért a keresztesek serege a tengerparthoz, annál idegesebb lett Izsák császár Konstantinápolyban. Gyáván elfogatta a német követeket s egy fenhéjázó levelet intézett Frigyeshez,

¹ Tanulmányok a Blagay-család történetéből 33. l.

² Az eljegyzés, noha Berthold ezért később találkozni akart Nemanjával, elmaradt. Tihomil (így írja Mauro Orbini) Tohu, Tich, Τάχος néven fordul elő. Bővebben Ruvarac a belgrádi Glasztnikban. XLIX. kötet 13–17 ll., Wertner: A délszláv uralk. gen. 32–37. ll. közölt *felfedezését* már Ruvarac ismerte. Megannyian Ansbert hibásnak bizonyult szövege szerint azt hitték, hogy ez az ott Tohu-nak nevezett fiú a Nemanja fia. 1891-ben azonban Chroust Antal egybeveté Ansbert ismerős szövegét a gráci egyetemi könyvtár 411. sz. a. változatával, mely világosan és hibátlanul Tolent ír s azt Miroszláv fiának nevezi. (Neues Archiv für der G. f. ält. der Gkunde XVI. 520.) Ennek alapján azután Jireček a «Глас»-ban 1892. «Tolyen Miroszláv chulmi kenéz fia» cz. a. teljesen tisztázta a kérdést.

melyben egyszerűen megtagadja az átvonulást. Frigyes a levelet Filippopolis előtt vette kézhez (1189. aug. 25-én). A görög parvenu még a császári cím megtagadásával is bosszantgatá leveleiben a németet, míg azután kénytelenül kellenl meglapult. Attól félt leginkább, hogy Frigyes a szerbekkel és bolgárokkal az ő rovására megegyezett s babonás hitében már előre látta szomorú végét. «Nem Palaestina kell a németnek, hanem a császári város». A Blachernae palota legmagasabb ablakába kiállt s éles nyilat tartván a kezében, lekiáltott, hogy így meg amúgy fogja a németek szívébe mártani. Magok a görögök nevettek szájhős urok beszédén.¹ Egyszer arra ad parancsot, hogy meg kell erősíteni Philippopolist, azután meg elrendeli, hogy le kell a falakat rombolni, nehogy a keresztesek ott megfészkelhessék magokat.

Frigyes császár nyugodt maradt. Hadaival megszállotta Philippopolist s várt. Mikor nagyon csipdesték őrszeit s a görögök igen felbosszanták, rájuk csapott s elkergette őket. Annak nem tudta útját állani, hogy felbőszült egyes seregrészek kipörzsölték az egyes várakat s dúltak, a hol csak alkalmok nyílt. Így vesztegelt a keresztes had, míg a német követek alkudoztak. Képzeltető, hogy a nagy sereg ott vesztegelni lévén kénytelen, leélték a vidéket. Görög részről húzták-halasztották az alkudozásokat. Izsák császár szorultságában Béla királyhoz panaszlevelet küldött. Élénk színekkel ecsetelte benne a szerb és bolgár üzemeket, elmondta, hogy a keresztesek pusztítják birodalmát s ezért tagadta meg az átvonulást. Mindezekről különben Béla magyar vitézei révén is értesült, de vejének, a császárnak aug. elején hozzá küldött levele gondolkodóba ejtette.

Nem akarhatta azt, hogy a német császár magyar hadakkal is pusztítsa veje birodalmát s ellene lázítson bolgárt, szerbet, viszont nem szakíthatott nyíltan Frigyessel sem. Ezért követet küldte Filippopolisba, a ki 1189. okt. végén átadta levelét a császárnak. Arra kérte benne, hogy az előnyomulás megakadván, ne ellenezze a magyar keresztesek hazatérését. «Okos ember érthetett belőle» így szól a krónikás² «hisz ő volt a mi összes veszedelmeink fáradhatatlan okozója».

Béla föllépése a hosszas útban és várakozásban amúgy is izgatott keresztesekben növelte a gyanút. Távol látván a célzt, türelmesebben vár a vándor, de a közelben látni azt s tehetetlenül várni, fokozza a türelmetlenséget egyeseknél is, hát még fegyveres tömegnél? Azt nem vették tekintetbe, hogy a király a magyar sereget kalauzkép s nem azért rendelte melléjük, hogy velök versenyt pusztítsák a görög területet.

Frigyes nem ellenezhette a magyarok visszatértét, csak némi haladékokat kért, hogy visszavonulásuk ne adjon rossz példára alkalmat. Ezért a magyarok még Drinápolyig együtt meneteltek a többivel. Ott azután (1189. nov. 19.) rossz kedvvel, irigyen nézte a keresztesek serege, — kellemesen emlékeztén az «egiptomi» ez esetben magyar húsos fazekakra — hogy hat ispán és Csák Ugron győri püspök visszafordul. Három ispán azonban velök maradt, lehetett vagy 1200 ember.³ A császár maga is érezhette, hogy a magyar királynak komoly oka lehetett a parancsra. Ezért a visszafordulókkal együtt külön követet küldött hozzá: Eberhard képében s előadatta vele, hogy veje, a görög császár álnokságával maga szolgált rá a repressáliákra, annak nem okai a keresztesek. Bizonyára ezt hozta fel Béla király is okul, midőn a visszahívást elrendelte.

Frigyes császár követe karácsony első napján (1189. decz. 25.) ért Budára, útja tehát Drinápolytól odáig öt hétig tartott. Két nap múlva Eberhard előadta ura izenetét, elmondotta, hogy mikép bántak velök görög földön. Midőn a keresztesek pusztításáról beszélt s elmondta, mikép dúlták fel

¹ Niketas 524—538. s a krónikák egybevetése erről elég teljes képet ad.

² Ansbert 38. l.

³ Vajjon Géza herceg elment-e Frigyes császárral, nem tudjuk, de tény, hogy ott maradt s görög néven bejutott a családba. Lucius (Mem. di Traù 28. l.) tévesen azt hiszi, hogy Géza az az Izsák, a ki Cyprus szigetén zsarnokoskodott s a kit III. Alexios császár megmérgeztetett.

Demotikát, a király arcza elborult s a mint mondá, ezentúl nem kapott költséget a királyi udvarból s Béla nem volt oly barátságos hozzá, mint az első napokon. Teljesen értjük, hogy a király nem lelkesedett a történetek fölött, de politikai felfogását visszatükrözi az a levél, melyet ugyanezzel a követtel küldetett vejének. Megírja ebben, hogy hagyjon fel ellenkezésével, mert ezzel csak árt birodalmának.¹ S e levélnek volt is foganata. Eberhard ugyanis 1190. jan. végén ért a császári táborba s már február elején Izsák császár beleegyezett a keresztesek átvonulásába. Ez elhatározására Béla király levele okvetetlenül befolyt s így nem érdemelte meg a magyar király azt a hírt, melyet Frigyes császár kortársai felőle terjesztettek. Csalárdnak mondák őt, a ki a császárt oly fényesen fogadta,² ravasznak, a ki *útját lehetővé tette*.

Elmondottuk e hadmenet személyi részleteit, mert Béla királyt föl kellett tüntetnünk abban a nemzetközi nagy akcióban, mely Európa papjait, költőit, művészeit és politikusait egyaránt lelkesíté. Nem értették meg Bélát, a ki ismerte a keletet, melylyel apja s testvére küzdöttek, a ki jó s lelkes keresztény létére, mint király óvatosan ügyel mindenre, a mi országa érdekét érinti. Ösztönszerűleg érezte, hogy a bolgár-szerb törekvések új politikai alakulásokra vezetnek, ezért helyezkedett készenlétbe. Egyéniségéről bármint vélekedjenek is akkori vendégei, ő aranyozta meg császári vendége végső útját s ha figyelt is tetteire, de becsületes volt vele szemben s a mit vállalt, annak meg is felelt. Béla király dicsősége nem abban áll, hogy ellenségeit legyőzte, avagy megsemmisítette. Úgy viselkedvén, hogy nem férhettek hozzá, vele s általa nőtt az ország.

A keresztes hadjárat szomorú véget ért. Veje, a tökéletlen görög imperátor még öt évig viaskodott változó szerencsével szerbvel és bolgárral. Utóljára személyesen felkereste apósát a magyar királyt,³ (1194) s vele szövetségben, magyar erővel akarta végleg leverni bolgár ellenfeleit. Béla Widdin felől támad,⁴ Izsák pedig a Maricza völgyén felnyomulva a Duna felé hajtja őket. Végzete nem kedvezett a császárnak, elérte a saját testvére képében, a ki megvakíttatá, s elzáratá (1195).

Béla király nem támadta meg a keleti birodalmat, beérte azzal, hogy a bolgárokat féken tartá a határon.⁵ Nemzetét vezethette volna Byzáncz ellen is, vakon követik vala. Az a király, a kitől kezdetben rosszat várnak, a kitől félnek az emberek s az azután jót teszen velök, nagyobb tekintélyt szerez, mint a kitől azt kapják, a mit vártak. Az a «görög» Béla, a kit nem akar megkoronázni az ország első papja, a ki öcscsét bezáratja, anyját eltávolítja, huszonhárom évi uralkodása folytán nyugodtan él, lázadás őt nem fenyegeti. Ez annak a bizonyosága, hogy népe nemcsak a vérével, hanem a lelkével is szolgált neki. Politikájának — hogy paradoxonnal éljünk — a rhythmusa magyar volt: rendszerint csak akkor tett előre egy lépést, ha tudta, hogy nem kell hátrálnia, s ha ez elvétől el kellett térni, jogát soha fel nem adta. Ez a politika mély gyökeret vert; *hozhatott több, hozott kevesebb gyümölcsöt e gyökérnek fája, de mindig volt rajta hajtás*.

¹ Ansbart 46–47. II.

² Frigyes császár fia, VI. Henrik, a palermói kir. palotát freskókkal ékesítteté, melyek egyfelől bibliai tárgyú eseményeket, másfelől Frigyes keresztes hadjáratát példázták. Egyik kép azt a jelenetet ábrázolta, midőn Béla király Frigyes császártól bucsúzik s kezet ad neki. A freskók, sajnos, elpusztultak. Petrus de Ebulo 1196-ban megénekelvén Tankred harcát, e képről így emlékezik a 103–136. l. közt: «Hic erat in fide tua fallax Ungare dextra, Qualiter invito te Fridericus abib». A költeményt a berni könyvt. őrzött eredetiből kiadta Engel S. Baselben 1746. Legelőbb idézte a fresko tárgyát: Dr. O. Abel: Kaiser Otto IV. und König Friedrich. Berlin, 1856. II. 93., utána Toeche: Kaiser Heinrich VI., ebből Marczali i. m.

³ Szófia felől a Szávához ért s több napig volt a királynál. Hol, arra Niketas i. h. 569. l. nem következtethetünk.

⁴ Mennyiben vonatkozik III. Bélának egy hibás dátummal átírt s interpoláltnak látszó oklevele Béla aktiv fellépésére (Hazai Oktár VIII. 9–11. l.), bajos eldönteni. Nincs kizárva, hogy Béla seregei hadakoztak bolgár földön, fiának későbbi bolgárellenes magatartása bizonyára régiebb okon alapult.

⁵ Niketas 588.

Nem akarjuk túlon túl tetézni III. Bélának emlékezetét, él az abban, hogy nemzete nyelvén írhatunk róla. A nagy alapítók nélkül Magyarország nem jöhetett volna létre, de ha III. Béla nem az a tapasztalt, éles szemű, kemény kezű és mégis körültekintő államférfi, ki a byzánczi nagy változást úgy értékesíti, a mint ő tette, a magyar birodalom eszméje csak a nagy alapítók erejére valló torso marad. Így azonban a nagy király eszével nem idegen példa szerint, de a legműveltebb akkori mintaállam ismeretéből szerzett tanúságai alapján: máig élő organizmust alkotott. Mikor 1189. jún. 4-én a bátor és híres sváb császárt, I. Frigyes, nagy fénynyel, jólétben pazarul fogadja a felvirágzó Esztergomban, már nincs mit röstellenie nyugati szomszédjától, országán meglátszik a mód. A sokat hányatott életű korára fiatal, tapasztalatra tán túlőreg alig 40 éves királyból egyenlő rangú társa lett a szentbirodalom császárának.

Míg volt apósa a hatalmas Manuel, kit haló porában is tisztelt a hálás, de egészségesebb nép uralta tanítvány, csak könyvekben él, a mi nagy királyunk új helyen, új metropolisban pihen, de ebben nemzete uralkodik. Ez a subjectiv érzés III. Béla alakjának felelevenítése folyamán. Általános tanúság, hogy nemzeti létet biztosító alakulásoknak állandó alapot csak erős vezér, erős néppel és erős nép erős vezérrel tud megvetni.

THALLÓCZY LAJOS.

A MAGYAR SZENT KORONA ÉS A KORONÁZÁSI PALÁST.

I.

ÁR történeti adatokkal nem tudjuk támogatni azok véleményét, kik III. Béla királyunk nevét fűzik a *szent koronához*, mely mai alakját tőle nyerte volna:¹ mégis helyén levőnek tartjuk itt a *szent korona* rövid ismertetését, mely hazánk közjoga szerint a magyar államnak lényeges alkotó részét képezi, mert a magyar állam nemcsak népből és területből áll, hanem annak alkotó eleme, a *szent korona* s ennek minden szabad polgár tagja «*membrum sacrae coronae*».

A *szent korona* két részből áll: az egyiket II. Szilveszter pápa küldötte Szent Istvánnak, a másikat VII. Dukasz Mihály görög császár ajándéka I. Gejza (1074—1077) királyunk számára.

A római pápa által küldött *szent korona* nem maradt reánk a maga egészében, hanem csak részleteiben és pedig a mai *szent koronának* széles arany lemezből készült, felső pántját képezi, mely keresztalakban az emberi fej alakjának megfelelőleg lefelé van hajlítva.

Műtörténetíróink, IPOLYI² és BOCK³ egymástól eltérően rekonstruálják Szent István koronáját, de a kérdés lényegét illetőleg megegyezve, azon nézetben vannak, hogy az zárt sapka alakú ötvösmű volt.

Részemről már azon díszmunkában,⁴ melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter az ezredéves országos ünnepélyek alkalmából Budapesten tartott művészettörténeti congressus tagjai közt 1896-ban emlékül szétosztatott, határozott véleményt nyilvánítottam az iránt, hogy II. Szilveszter pápa nem zárt, de nyílt koronát küldött Szent Istvánnak, olyant, a minőket az egyházakban az oltárok fölé volt szokás

¹ Koller, De Sacra Regni Hungariae corona commentarius. Quinque Ecclesiis. 1800. 180 lap. *Ipolyi* Koller ezen véleményét kétesnek mondja «A magyar *szent korona* és a *koronázási jelvények* története és műleírása» című munkájában. (Bpest, 1886. 4-rétű kiadás, 69. lap. 1. sz. jegyzet.)

² Id. mű, 143—144 lap, a rekonstruált rajz 138. lap. 3. ábra.

³ Die Ungarische Krönungskrone «Corona St. Stephani» im Kronschatz der königlichen Schlossberg zu Ofen. Zur Feier des Millenniums herausgegeben von Dr. Franz Bock. Aachen, 1896. Ezen értekezés előzetes különnyomata szerző «Die byzantinischen Zellenschmelze der Sammlung Dr. Alex. von Swenigorodskoi und das darüber veröffentlichte Prachtwerk» című munkájából.

⁴ A magyar *koronázási jelvények*. — Les insignes royaux de Hongrie. Budapest, 1896. a magyar szövegben 4. lap, a francia szövegben 16—17. lap.

aggatni. Ilyen alakú ma is a monzai kincstárban őrizett lombardiai vagy másként vaskorona; ilyen nyílt koronát látunk a koronázási palástra hímezett Sz. István király és Gizella királyné¹ (I. és IV. tábla), valamint a szent korona alsó részét képező bizanci, szintén nyílt korona zománczos képein, VII. Dukasz Mihály császár és I. Gejza királyunk fején.

Mindössze kilencz zománczos lemez maradt reánk a pápa küldötte koronából, mely Krisztust és apostolai közül nyolczat ábrázol. Ezen képek összméreteiből (31·8 cm.) kiindulva s hozzáadva a hiányzó négy apostol zománczképeinek átlagos (3·3 cm.) szélességét, 45 cm. terjedelmű abroncsot nyerünk, mely a zománczos képek drágaköves és filigrános foglalataival együtt a normális fejbőségnek épen megfelel.

Az így rekonstruált nyílt korona — foglalatait nem is számítva — 1·5 cm.-rel magasabb volt a Dukasz-félénél, melyen a zománczképek 3·5 cm. magasak.

Nézetem szerint a római korona keresztalakú pántja, melyre a drágakövek foglalatához hasonlóan kiemelkedő lemezrekeszekbe fektetve találjuk a zománczképeket, drágaköves és filigrános ékítésével együtt nem a X. századból, hanem azon időből származik, a mikor a Dukasz-féle koronába a Szilveszter-féle korona maradványait beillesztették. Erre vall a kövek foglalási módja, mely a X. század technikájától szembeötlőleg különbözik s így már ezen oknál fogva sem lehet feltennünk, hogy a szent korona e része eredetileg mai alakjához hasonló olyan zárt korona volt volna, minőnek IPOLYI és BOCK rekonstruálták.

Már fentebb említettem, hogy történeti adatok hiányában a két korona összeillesztésének pontos idejét megállapítanunk nem lehet. Vannak, kik III. Béla királyunk nevével hozzák kapcsolatba e műveletet: az ötvös eljárásának technikája, melylyel a zománczos képek köré a drágaköveket és gyöngyöket foglalta, valamint a filigránékítés módja még árpádkori időre mutat s így egyfelől e vélemény lehetőségét nem zárja ki, másfelől pedig az a XIII. századnál későbbi korba nem tehető.

Lássuk most a római korona maradványaiként befoglalt zománczos képeket.

A keresztalakú pánt középpontján, mely ma a koronát viselő király feje tetejére esik, arany alapon a Megváltó trónon ülő alakja látható. Fejét keresztos nymbus ékesíti, lábai egymás mellé vannak helyezve; baljában zárt könyvet (*liber vite*) tart, jobbát áldásra emeli. A párnás trón mellett jobbról és balról egy cziprusfa a mennyei paradicsomot, a Megváltó feje mellett pedig a nap és a hold a mindenséget jelenti. Krisztus jobb keze, a koronába illesztett arany kereszt számára később készített lyuk által, csaknem teljesen el van ugyan pusztítva, de szerencsére ujjából épen maradt annyi, a mennyiből a latin módra való áldás konstatálható. Ez annyival fontosabb, mert e zománczos képen felirat nem levén, a zománczozás technikáján kívül csakis az áldás ezen módjából lehet a kép nem bizanci eredetére következtetni. A rekeszes zománczok színhangulata zöld, kék, vörös, fehér és sárga szinekből áll.

A Megváltó képéhez keresztidomban két-két, összesen nyolcz apostol álló alakját találjuk függesztve úgy, hogy Krisztust apostolai körülveszik.

Jobbján Sz. Péter és Sz. András *S̄CS PETRVS* és *S̄CS ANDREAS*, balján Sz. Pál és Sz. Fülöp *S̄CS PAVLVS* és *S̄CS PHILIPPVS*, a Megváltó feje fölött Sz. Jakab és Sz. Tamás *S̄CS JACOBVS* és *S̄CS THOMAS*, végül lábai alatt Sz. János és Sz. Bertalan *S̄CS IOH̄S* és *S̄CS BARTHOLO* feliratokkal láthatók. E rekeszes zománczok színhangulata megegyező a Krisztust ábrázoló zománczos kép színhangulatával, némi különbséget csak a díszítményekben és a közöttük alkalmazott stilizált állatok (bárányok és galambok) idomaiban vehetünk észre.

A Szilveszter-féle abroncsalakú nyílt korona homlokrészét a Megváltót ábrázoló s a többinél

¹ Lásd alább, 112—113. lap.

valamivel nagyobb zománczkép alkotta, melyet fényes arany alapja is kiemel az apostolok képei közül. Ezek jobbra és balra sorakoztak Krisztusé mellé, természetes álló helyzetben s nem úgy mint ma a keresztalakú pántra vannak kényszerítve.

A Szilveszter-féle korona-részletek eredetére nézve a rekeszes zománczban (*émail cloisonné*) alkotott képek jellege a döntő. Ezeket összehasonlítván az összes ismert bizanczi rekeszes zománczokkal, arra az eredményre jutunk, hogy tekintve egyfelől a rajz gyarlóságát, másfelől pedig a kivitel finomságának hiányát, nem Bizanczból és nem is bizanczi mesterek kezeiből származnak.

Itt is utalok arra, a mit az 1896-ban kiadott díszmunkában¹ mint első tekintetre aprólékosnak látszó, de a szent korona gazdag irodalmában eddig még senki által meg nem figyelt körülményt vizsgálatom tárgyává tettem, értem a zománczos képeken ábrázolt alakok szemeinek hibás állását. Az ötvös ugyanis Krisztust és apostolait összenéző, bandzsa szemekkel rajzolta. A bizanczi eredetű zománczképeken erre nem tudok példát.

Alább látni fogjuk, hogy a Dukasz-féle bizanczi koronán levő zománczos alakok szemei a gondos tervszerű csoportosítás követelményeinek megfelelően vannak irányítva, melyek állásából teljesen megbízható következtetést vonhatunk az alakok eredeti csoportosítására, illetve a művész compositiójára. A római korona-részleteknek ezen, a bizanczitól elütő rajza bizonyára nem készült ok nélkül. Részemről úgy sejttem, hogy a mester előre megállapított compositió nélkül, külön-külön rajzolta és zománczozta meg Krisztus és az apostolok alakjait s mert nem tudta, hogy miként lesznek ezek csoportosítva, a szemeket összenéző helyzetben alkotta meg, ez által lehetővé tévén az összes alakok tetszés szerint való csoportosítását.

A szemek állásából — nézetem szerint — bátran lehet következtetnünk, hogy a zománczos képek nem készültek eredetileg a pápa által ajándékban küldendő szent korona céljaira, mert ezen esetben az apostolok szemeinek a középre tervezett Megváltó alakjára kellene irányozva lenniök s ebből a körülményből ma megtudnók állapítani, hogy közülök mely hat alak állott Krisztus jobbja, s mely hat balja felől.

Meggyőződéseim, hogy a Szilveszter-féle korona-részletek X—XI. századi nyugati ötvösműhelyekben bizanczi minták után készültek. Nyugati mesterek kezeire vallanak a latin nyelvű feliratok is, úgy hogy ezen képek megalkotóit vagy Itália kolostoraiban, vagy a zománczozás és ötvösség egykori kiváló fészkeiben, Trierben kellene keresnünk.

Nem hagyhatom említés nélkül azon történeti adatot, melyből újabban a Szent Istvánnak küldött római szent korona elveszésére következtettek s így megkockáztatták a véleményt, miszerint a mai szent koronában a pápai ajándéknak még csak részletét sem lehet keresnünk.

Történeti tény ugyanis, hogy III. Henrik német király Aba legyőzése után magával vitte és Rómába küldötte, az apostolok sírjához mint győzelem jelét, a lándzsát és a koronát (*«ad corpus beati Petri lanceam, coronamque transmisit. Illuc regni direxit insignia, quo principatum eius adtingere cognovit.»*)

Meg kell itt jegyeznem, hogy a lándzsa e korban a jogart helyettesítette. Lándzsa van például (I. tábla) a koronázási palástra hímzett Sz. István király kezében.² A történeti adat határozottan azt mondja, hogy az ország jelvényeit (*regni insignia*) küldötte III. Henrik Rómába, a koronát és lándzsát (*coronam lanceamque*). Igen, csak hogy afelől ismét vannak adataink, hogy a lándzsa már a következő évben Péter király kezében szerepelt, tehát az ország jelvényeinek Rómából hamarosan vissza is kellett érkezniök. A koronáról ezen aktusnál csak azért nem történik említés, mert Péter már előbb meg volt koro-

¹ A magyar szövegben 6. lap, a francziában 16. lap.

² Lásd alább 112. lap.

názva s így hatalma jelvényül csak a lándzsát vette III. Henrik német király kezéből a székesfehérvári bazilikában.

Azonban hogy mennyire erőltetett okoskodás a szent koronának Rómába visszaküldését olybá feltüntetni, hogy ezzel a szent koronának nyoma veszett, mert visszakerülése felől nincsen írott adat, kitűnik abból is, hogy — mert a királyi lándzsa már a következő évben itt szerepel — e nézet buzgó követői készek azon feltevésre, hogy a Rómába küldött lándzsa Aba Sámuel királyé és nem az országos lándzsa volt. Csakhogy ezen okoskodás szerint miként lehet Aba lándzsáját és a szent koronát «*regni insignia*»-nak tekinteni?

Egyébként már a priori sem lehet feltenni, hogy az ellenséges lelkületű III. Henrik által Rómába küldött ezen szent koronát, mely Magyarország jelvényeül tekintetett, épen VII. Gergely pápa, II. Szilveszter egyik legbuzgóbb és igazságérzetéről ismert utóda, vissza ne küldte volna a magyar nemzetnek, mint jogos tulajdonosának.

Mit bizonyít a történeti kútfők hallgatása? Történetíróink tudhatják legjobban, hogy minő sovány lenne hazánk története, mely csupán írott adatokból épülne föl.

Ha nem szól a szent koronának Rómából történt visszaküldéséről írott adat, elég hangosan beszél a magyar szent korona felső része, melynek nyugati eredetű zománczépei talán mégsem foglaltak be ötletszerűleg, valamely román stílusú ötvösműről a Dukasz-féle koronába?

A Szilveszter-féle koronáról s annak viszontagságairól írott adatokkal egyáltalán nem rendelkezünk. A valószínűség mégis amellett bizonyít, miszerint az árpádházi trónversengések idején, e szent ereklye sok viszontagságon ment keresztül. Erre mutat azon körülmény is, hogy a tizenkét apostol képe közül négy elveszett s így mindössze kilencz zománczképet illeszthettek be a pápáénál fényesebb és művészebb kivitelű Dukasz-féle koronába, még pedig a megváltás jelvénye, a szent kereszt alakjára idomított pántra. És épen a fenforgó körülmények között egyik legfontosabb az, hogy a mai szent korona római része nem foglaló, hanem foglaltvány, míg a Dukasz-féle korona a Szent István-féle korona maradványainak csak keretét képezi. Hogy pedig ez a kegyeletet bizonyító befoglalás tudatosan történt s a szent korona mai alakjával nem egykorú, fényesen beigazolja az, miszerint Krisztus alakja kétszer fordul elő rajta, t. i. homlokdíszül a Dukasz-félén és másodszor a keresztalakú pánt közepén. Ugyanazon tárgyú képnek ily ismétlését az alkotásban nyilvánuló tudásnak nem, de a kegyeletnek igen is meg lehet bocsátani.

A korona ormán ma ferdén álló sima aranykereszt eredetéről és koráról sem tudunk semmi biztosat. Az én véleményem szerint, eleinte megelégedni látszottak a Szent István-féle korona-részletekből alkotott kereszt-idommal, mely a Dukasz-féle koronát betetőzte. Később azonban a kereszténység jelvényét láthatóbban kívánták a szent koronán alkalmazni s ekkor történhetett, hogy a Megváltó zománczos képét épen középen átfúrták és a finom kivitelűnek nem mondható aranykeresztet reá srófolták. Nincs okunk ezen műveletnek szépítgetésére vállalkoznunk. A ki ezt tervezte és végrehajtotta, sem műértelemről, sem kegyeletről nem tett tanúságot. Avatlan és kiméretlen kezek hajtották végre — úgy látszik — tisztán azon szempont által vezéreltetve, hogy mert más keresztény fejedelmek koronáin is ott ragyog a megváltás jele, ne hiányozzék ez a magyar szent koronáról sem!

A kereszt eredetileg egyenesen állott. Hogy mikor görbülhetett el? történeti adatok hiányában meghatározni nem tudjuk. Erős ütés, vagy esés következtében történhetett meg ez, mert a kereszt nem mozog, de srófjával együtt balra van hajolva. A szent korona iránt nyilvánuló kegyeletnek tulajdonítható, hogy az elgörbült keresztet régi egyenes helyzetébe visszaigazítani még csak meg sem kísérelték. Pedig annak a tudatnak, hogy az elgörbülést a véletlen okozta, tulajdonítható, hogy még Mária Terézia királyunk olajfestett egykorú képein is a szent korona ormán a kereszt függélyesen van festve.

Áttérve a szent korona bizanci részének rövid leírására, mely annak, úgy belértékét, mint

művészi becsét tekintve, a római korona-maradványokat messze túlszárnyalja, előre kell bocsájtanom, hogy VII. Dukasz Mihály görög császár (1071—1078) ajándékozta azt I. Gejza királyunknak, kinek második neje, Szünadéné, bizanczi eredetű volt.

Ez a bizanczi — úgy látszik egészében és részleteiben ma is teljes — korona képezi a mai szent korona alsó részét.

Meglepő különbséget észlelhetni már a két korona arany színében is. Míg a római eredetű korona-részletek finom, ezüsttel nem vegyített aranyból készültek: addig a görög korona aranya a sok ezüst vegyülettől halványabb, épen oly színű, mint a bizanczi császárok ezen korban vert arany-érmei. Főntebb említettem, hogy a római korona zománczos képeiről nem lehet kimutatni, hogy minő célra készültek, mert hiányzik az egységes compositio. Nem így áll a dolog a Dukasz-féle koronával, melynek zománczos képei épen az alakok szemeinek állásából bizonyítva, mesteri tervezésre vallanak nemcsak, de a művész compositiója nem zavartatott későbbi átalakítás által sem meg, vagyis a korona részletei ma is eredeti helyökön állanak.

A Dukasz-féle korona tulajdonképen két részből áll: az abroncsalakú alsó részből és a hozzáforrasztott felső diademből.

A compositio központját a homlok felett levő karajidomú zománczos lemez képezi, mely a trónon ülő Megváltót ábrázolja. Fejét keresztes nymbus környezi, jobbával görög módra áld; baljában zárt könyvet (*liber vitae*) tart; lábai egymásmellé vannak helyezve. A fényes aranymezőben a trón mellett két felől egy-egy cziprusfa; Krisztus feje mellett pedig két zománczos körben nevének görög kezdőbetűi $\overline{\text{IC}}$ és $\overline{\text{XC}}$ olvashatók. A Megváltó kissé balra tekint, a finom rajzú és kivitelű alak zománczainak színhangulata kék, sárga, vörös, zöld és fehér szinekből áll. A korona abroncsán a mellképekben ábrázolt arkangyalok Krisztus felé vannak fordulva és emelt arczczal reá föltekintenek; a többi négy szent pedig az arkangyalokat kíséri tekintetével.

Erre a lényegesnek nem látszó körülményre eddig még senki sem vetett ügyet, pedig a zománczképek dispositiójának eredetisége mellett épen a szemek ezen állása fényes bizonyítékot nyújt.

A bizanczi korona abroncsalakú része összesen tizenhat mezőre van osztva, melyeken zománczos képek és drágakövek váltakoznak.

Krisztus képe alatt jobbról Sz. Mihály arkangyal szárnyas mellképét látjuk; jobbkezét mellén nyugtatja, baljában inkább legyezőhöz (*flabellum*) hasonló tárgyat, mint lándzsát tart. Mellette nevének rövidített alakja OAPX ($\alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\omicron\varsigma$) MIX ($\alpha\eta\lambda$) olvasható. A zománczos kép színhangulata hasonló a Megváltót ábrázolóéhoz azon eltéréssel, hogy az arkangyal szárnyainak tollai részben barna színűek.

Krisztus balján Sz. Gábiel arkangyal mellképe épen azon alakításban és színekkel, mint Sz. Mihály arkangyal látható, csak hogy a flabellumszerű tárgyat jobbában tartja és balját nyugtatja mellén. Neve — miként a bizanczi korona összes feliratai — OAPX ($\alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\omicron\varsigma$) $\Gamma\text{A}|\text{BPI}|\text{IIA}$ görögös modorban egymás alá helyezett betűkkel és szótagokkal van feljegyezve.

A két arkangyal között, Krisztus képe alatt a szent koronának legértékesebb köve, egy nagy háromszögletű csiszolatlan saphir foglaltatik.

Az arkangyalok után egy-egy sötét gránát, ezek után jobbra Sz. György, balra Sz. Demeter mellképei következnek. Mindkét vitézt díszes öltönyben, jobbában lándzsát, baljában pajzsot tartva ábrázolta a művész. Szent György zománczos képének színhangulata: vörös, sárga, zöld, kék és fehér. Neve: $\Theta|\Gamma\epsilon|\omega|\text{P}|\Gamma|\text{I}|\text{I}|\text{O}|\text{C}$ alakban fordul elő. Szent Demeter zománczainak színhangulata zöld, vörös, fehér, sárga és kék. Mellé jegyezve olvassuk nevét: $\Theta|\Delta|\text{H}|\text{M}'|\text{H}|\text{T}|\text{P}|\text{I}|\text{O}|\text{Z}$.

A következő mezőkön jobbra és balra ismét egy-egy saphirt találunk befoglalva. Majd jobb felől Sz. Kozmasz, balról pedig Sz. Damianosz zománczos mellképei sorakoznak. Mindkettőt csaknem teljesen egyező öltözetben ábrázolta a mester.

Sz. Kozmasz jobbában hegyesvégű pálczát, baljában pedig öltönye szövetével ismeretlen tárgyat (orvos-szeres edény?) tart; neve: O|K|O|C|M|A|C alakja mellé van jegyezve.

Sz. Damianosz jobbkezével a baljában, öltönye szövetén át fogott tárgyra mutat. Mindkettő orvos volt s így Sz. Damianosz kezében is orvos-szeres edény lehet az ismeretlennek látszó tárgy. Neve: O|Δ|A|M|I|A|N|O|C alakban szintén mellette olvasható. E képek színhangulata: zöld, kék, vörös, sárga és fehér.

A most leírt két szent mellett jobbra és balra eső mezőben egy-egy sötét áttetsző nemes ophitkő van foglalva; a következőkben pedig ismét két zománczos kép látható, melyek — szemeik állásából következtetve — az abroncs fölé alkalmazott karéjjal különálló csoportozatot képeznek.

A karéjalakú zománczos kép, az alakok sorából épen úgy ki van emelve, mint elől a Megváltó képe. E dispositio az ábrázolt egyénnek kiváló szerepére enged következtetni. Feliratából MI|X (αηλ) EN|X (ρστ) Ω|HIC|TO|C|BACI|AEY (ς) PΩ|MAI|Ω|NO|ΔHK (ας) megtudjuk, hogy «Dukasz Mihályt, a rómaiaknak Krisztusban hívő császárárt» ábrázolja, a ki nem más, mint VII. Dukasz, e korona készítettője és ajándékozója.

A császár mellképe fényes öltözetben, fején a két oldalt lecsüngő lánczokkal ékes bizanczi koronával, jobbában labarumot, baljában a kard markolatát tartva néz reánk. Feje körül nem hiányzik a bizanczi császárokat jellemző nymbus sem. Színhangulata: vörös, sárga, zöld, kék és fehér.

A császár alakja alatt a korona abroncsát egy csiszolt saphir díszíti s e drágakő mellett Dukasztól jobbra ennek fiát Konstantinosz Porfirogenetoszt látjuk KΩN (σταυρινος) BA|CI|AE|YC|PΩ|MAI|ΩN|'OHOPO|ΦTPO|CENH|TOC (a bíborban született Konstantinosz, a rómaiak császára) felirattal. Fejét, atyjához hasonló bizanczi korona és nymbus ékíti; jobbában labarumot, baljával kardja markolatát tartja. Színhangulata a Dukaszt ábrázoló képével egyező.

Dukasz és fia velünk szembe néznek és neveik a többi zománczos lemezek zöld színű felirataitól eltérőleg, vörös zománczczal vannak megjelölve.

Végül Dukasz balján, szintén az abroncsra foglal helyet a reánk nézve legérdekesebb kép, I. Gejza királyunk zománczos mellképe. Első pillanatra felöltő a különbség, melylyel a császárok képétől eltérőleg a magyarok fejedelmét Bizanczban rajzolták. Feje körül nincsen nymbus, koronája pedig egyszerű abroncsalakú, mely a homlok közepén látszik kissé emelkedettebbnek. Gejza ezen koronájának idoma adta nekem az eszmét a Szent István-féle korona rekonstrukciójához, melyen a Megváltó zománczos képe szintén kiemelkedett az apostolokat ábrázoló zománczos képek közül.

Gejza jobbában díszített végű jogart, baljában kardja markolatát tartja. Szemeivel Dukasz és fia felé tekint, a kiktől a koronát kapta. A zománczos kép színhangulata: vörös, sárga, kék, zöld és fehér. Nevét következőképen jegyezte alakja mellé a bizanczi ötvös: ΓΕ|ΩB|ITZ|Δ'C|H|CT|O|C|KPA|AHC|TOY|P|KI|A|C, azaz Geobitz despota, Turkia hívő királya.

A Geobitz név a Gejzá-nak ép úgy elbizanczosított alakja, mint a hogy a magyarokat Bizanczban «turkok»-nak nevezték.

Főntebb (100. lap) a római pápa által küldött korona zománczos részeinek jellemzésénél már érintettem a különbséget, mely a képek rajzában és kivitelében nyilvánul, összehasonlítva a bizanczi korona zománczos képeinek finomságával. Míg a római korona zománcz-képein az arcok csak körvonalakkal rajzolják: addig a bizanczi zománcz-képeken ezek finoman árnyékoltak, vagyis plasztikusan hatnak.

Ámbár a bizanczi zománczok a mesteri rajz és plasztikus kivitel szempontjából alig hagynak kívánni valót: mégis, technikai különlegességeket tekintve, érdekességre nézve messze túlszárnyalja az eddig ismertetett képeket, a bizanczi korona diadém részéhez tartozó négy-négy zománczos lemez, melyek Krisztus alakja mellett jobbra és balra háromszögű és karéjalakban váltakoznak.

A zöld és kékes pikkelyeket ábrázoló zománczok ugyanis a világosság felé tartva átlátszók (*émail de plique à jour*), mert ezeknél a zománczok átlátszósága mellett hiányzik az alapul szolgáló fémlemez. A régi bizanci zománcz-technikának ritka válfaja ez, melyhez hasonló — tudunkkal — csak a British-múzeum gyűjteményében van még. Nyelvünkön *sejtes zománcznak* ajánltam nevezni, mert legtalálóbban a mézzel telt méhsejtekhez lehet hasonlítani, melyeket keretekben fognak föl.

A korona diadém-részeinek csúcsait drágakövek és gyöngyök ékesítik, és pedig: Krisztus felett amethyst, mellette jobbról világos saphir, azután világos rubin és világos saphir, végre gyöngy következnek; Krisztus balján ugyanily sorban vannak alkalmazva az ékkövek és a gyöngy. A korona hátrészén, Dukasz fölött igazgyöngy ékeskedik. A kövek át vannak fúrva és aranyszögre fűzve s egy kis aranyróffal lesrőfolva. Csak egyik, a Krisztus balján levő lemez drágakövért zárták le egyszerű sróf helyett XVI. századra valló sokszínű virágocskát ábrázoló zománczos ékítménnyel. Dukasz képe és a sejtes zománczból álló lemezek közé hátul 9—9 aranyszögre fűzött öregszemű igazgyöngy szolgál ékítésül. Magán, az aranyabroncon alant és fent, aranyszemekkel tizenhat szakaszra osztva, igazgyöngysor vonul végig. Az aranyszemek, melyek a gyöngyökhöz hasonló nagyságúak, de csürlődéd-alakúak, kikerülték az eddigi írók figyelmét¹ úgy, hogy a m. tud. Akadémia költségén legutóbb készült kiadványhoz mellékelt párisi színes képről is lefeledték a gyöngysorok e megosztásának reprodukcióját.

Dukasz koronájához tartozik még a bizanci koronák jellemző része: a két oldalt és hátul lánczocskákról lecsüngő kövek. Két oldalt 4—4 egyenlőtlen (11·2—13 cm.) hosszúságú lánczról, hátul meg egyetlen (10 cm. hosszú) lánczról hármásával jobbra almandinok és saphirok (van köztük egy-egy lilaszínű korund, egy zöld türkis is, egy kő pedig hiányzik) csüngenek.

A magyar szent korona mai összetételében, a keresztalakú pánt daczára sem mondható zárt, hanem nyílt koronának. Az aranyszövetből készült sapkaalakú bélés nem képezi lényeges részét. Ez több ízben változott át. Legutóbb az 1867. évi koronázás alkalmával cserélték ki újjal, mert a régi igen meg volt rongálva.

Hátra van még a szent korona méreteiről és belső értékéről szólanom. A méreteket illetőleg azon adatokra vagyok utalva, melyek a legutóbbi koronázás és 1880-ban, ezen ereklje tudományos megvizsgálása alkalmával, állíttattak össze. Ezek szerint a szent korona átmérője 20·3—21·6 cméter; súlya 2056 gramm. Drágaköveinek és igazgyöngyeinek értékét Müller Lajos pesti aranyműves 1867-ben 3409 frtra becsülte.² Ezen összegbe azonban nincsen beletudva sem a korona aranyértéke, sem zománcz-képeinek művészi becse. Azt talán említenem is fölösleges, hogy a szent korona történeti és kiváló jelentőségéből folyó kegyeleti értékét bármily nagy pénzösszeggel sem lehet kifejezni, mert az minden becslésen felül áll.

¹ Egyedül *Pulszky Károly* tesz említést róla. *Archaeologiai Értesítő*, XIV. köt. 191. lap.

² *Ipolyi*, id. mű, 4-rétű kiadás 155. lap. — A szent korona és egyes részleteinek összehasonlítását a *Rauscher Lajos* tanár által készített színes rajzok alapján Párisban reprodukált táblákkal 1896-ban nem volt alkalmam eszközölni, miért is az eddigi leírásokban tapasztalható eltérések konstatálására nem terjeszkedhetem ki. — Ugyanitt megjegyzem, hogy a *Radisics Jenő* szerkesztésében megjelent «Magyar műkincsek» I. kötetében (Budapest, 1896) a magyar szent korona és a koronázási palást fényképi felvétel után *Kádár Gábor* párisi műintézetében készült heliogravure-jei közzé vannak téve. Szakszerű leírásuk helyett azonban *Toldy László* «Budapest műkincsei» című értekezésében (v. ö. 40—44. lap) a szent koronáról rövid ismertetést nyújt, a palástot pedig csupán fölemlíti.

RÉSZLET A KORONÁZÁSI PALÁSTRÓL GIZELLA KIRÁLYNÉ
ÉS IMRE HERCZEG ALAKJAIVAL.

II.

A székesfehérvári bazilika eredeti szerelvényei közül mindössze csak egy emlékünkn maradt reánk, de ez ritka művészi és történeti értékével sok elpusztult régiségért kárpótlásul szolgálhat.

Értjük a bazilika első felszereléséhez tartozott miseruhát (*casula*), melyet a rajta levő felirat bizonyossága szerint, SZ. ISTVÁN király és neje GIZELLA királyné készíttetett és ajánlott fel az ország székhelyén épült fényes templom számára.

Irott adatok hiányában nincs módunkban megállapítani, hogy a harangalakú miseruhát mikor alakították át koronázási palásttá. Egyetlen támpontul a gyöngyökkel dúsan hímzett gallér szolgál, melyet átalakítása alkalmával reá illesztettek. Ennek egész ornamentációja, a román stílus oszlopkákkal képezett félköríves árkádok, a lombozatok és állatok rajza, a gallér keretétől szolgáló diszitmények nem engednek kétséget az iránt, hogy az átalakítás még az árpád-házi királyok idejében történt. Sajnos, hogy ugyanekkor nem elégedtek meg a harangalakú miseruha elejének egyszerű felvágásával, hanem — mint az aranyhímzésű megcsonkított alakok bizonyítják — egy szeletet ki is vágtak belőle, a mi által a miseruha mai félkörű idomát nyerte.

Koronázási palástunk irodalma és közétett különféle reproductiói ép úgy egy kis könyvtárat képeznek, mint a szent koronáé, melylyel rendszerint együttesen volt tárgyalva.

Eltéktelve a múlt századi jobbára felületes rajzoktól, újabb reproductiói közül a legfényesebb a BOCK FERENCZ tollából származó díszmunkában¹ jelent meg színnyomatban. Ugyanezen rajzot vette át IPOLYI ARNOLD is a M. Tudományos Akadémia kiadásában közétett monográfiájában² hasonlóképen színnyomatban, miért is elégséges a reproductiónak az eredetitől elütő s így fogyatkozás számba menő részleteire való utalásainknál a BOCK-féle színnyomatra hivatkoznunk.

Első hű képét e sorok írójának azon monográfiája nyújtotta, melyet a vallás- és közoktatásügyi ministerium az 1896-ban Budapesten tartott művészettörténeti congressus tagjai között osztatott szét.³ Első hű képnek azért nevezem e reproductiót, mert a sikerült fényképi felvétel után készült helio-gravure valósága szerint tünteti föl e ritka becsű emlékünket, melyet az előbbi publicatiók rajzolói többé-kevésbé elferdítettek.

A rövid szöveg, melyet a most említett monográfiában nyújthattam, szintén autopsia alapján készült, a mennyiben azt a budavári koronázó templomban, — hol az összes koronázási clenodiumok 1896-ban három napon (június 5—7) át a nemzet kegyeletének tárgyaiul közszemlére voltak kitéve — az üvegfestett ablakok okozta homály megsemmélyelhetni engedte.

A III. Béla király emlékezetének szánt jelen műben az egyik főtárgy királyunk fehérvári koronázó és temetkező temploma, melynek építéséhez s felszereléséhez a szent király neve fűződik. A felszerelvény egyetlen drága maradványán, a paláston az adományozó szent király és hitvese és Imre fiok alakja látható. Megbecsülhetlen emlék arra, hogy miként ábrázolták a királyt az ő életében, azon az egyházi öltönyön, melyet ő ajándékozott. Nagy érdekléssel bírt, hogy a jelen művet István, Gizella és Imre alakjainak hű másolatban készült képei díszítsék. SZÉLL KÁLMÁN miniszterelnök hozzájárulása mellett, okányi SZLÁVY JÓZSEF és radványi és sajkócazi B. RADVÁNSZKY BÉLA koronaörök készséggel teljesítették FORSTER GYULA azt a kérését, hogy a koronázási palástról, jelesen ennek a királyi ado-

¹ Die Kleinodien des Heil. Römischen Reiches Deutscher Nation nebst den Kroninsignien Böhmens, Ungarns und der Lombarder, mit kunsthistorischen Erläuterungen von Dr. Franz Bock. Wien, imp. fol. 1864; 84—94. lap: Der ungarische Krönungsmantel. Taf. XVII. fig. 24.

² *Ipolyi Arnold*, id. mű 182—206. lap.

³ *Dr. Czobor Béla*, id. mű, a magyar szövegben 10—11. lap, a francziában 22—24. lap.

mányozók és fiok alakjait feltüntető részéről új felvételt készíttethessen. A felvétel és a palást megvizsgálása 1899. ápr. 10-én történt és a munkálatnál egész napon át fáradatlan kitartással állandóan jelenlevő koronaőr SZLÁVY JÓZSEF v. b. t. tanácsos szívesen beleegyezett abba, hogy a megvizsgálás még a második napon is folytattathassék.

Ez az alkalom engedte meg nekem, ezen műtörténeti szempontból elsőrangú emlékünknél behatóbb megvizsgálását, melynek eredményéről beszámolni annál kevésbé látszik fölösleges munkának, mert az eddigi reproductiók hibáinak javarészét helyreigazítani alkalom kínálkozik. Helyreigazításaimat távolról sem tartom kimerítőnek, dacára annak, hogy az ily munkálathoz megkívántató tárgyszeretettel végeztem a rendelkezésre állott két nap alatt vizsgálódásaimat. Az én szemeimnél élesebb szemek bizonyára még apróbb részleteket is meg fognak valaha figyelhetni: szolgáljanak addig is az én észleleteim adalékul a koronázási palást már is gazdag irodalmához.

Lássuk most magát a palástot.

Szövege igen vékony selyemszövet, mely a régieknél *bíbor*-nak nevezett szederjes alapon — a mennyire a dús arany- és selyemhímzés itt-ott megfigyelni engedi — zöltszínű négylevelű rosettekkel¹ van mustrázva. E felső szövet alatt sötétebb viola szövetet találunk alkalmazva s erre van rá varrva az új viola színű selyembélés, melyet az 1867-iki koronázás alkalmával, a szakadozott palást szövetének kijavításakor, alkalmaztak rá és 1 cm. széles aranyzsinórral foglaltak körül.

A hímzés legnagyobb része a szöveten keresztülhúzott finom arany fémszállal, a többi aranyzállal átsodrott selyemmel és tiszta sodrott selyemmel van mesterileg készítve.

Az aranyhímzésű képkör négy szférára osztva, a Megváltó diadalát és a mennyei Jeruzsálemet ábrázolja.

A palást közepét 6,5—7 cm. széles hímzett szalagból alkotott villaalakú kereszt foglalja el, melynek ágai közé foglaltan, a legfelső képcycus tölti ki a háromszög idomú mezőt. Magán a szalagon lombozatok között tíz-tíz szárnyas angyal (jobbról ma egy hiányzik) körbe foglalt mellképe van kihímezve.

A három mandorla közül a középső a legnagyobb (45,5 cm. magas), melyben az oroszlánt és a sarkányt taposó Megváltót látjuk, jobbjában keresztet, baljában az evangéliumot jelentő írástekercset (?) tartva. A mandorla szalagján HOSTIBVS EN XPISTVS PROSTRATIS EŰICAT ALT (us) ✝ (az ellenségeket Krisztus legyőzve, magasan ragyog) olvasható.

A Megváltó jobbján két angyal által tartott mandorlában a bold. Szűz képe van hat sugár közé foglalva, fölemelt karokkal. A mandorla felirata így szól: EŰICAT IN CELO SANCTAE GENITRICIS IŰAGO (ragyog az égben a szent szülőnek képe).

E mandorla felett és alatt a négy evangélista körbe foglalt jelvénye és pedig fönt az angyal és sas, alant az oroszlán és tinó vannak csoportosítva, melyekhez alant jobbról és balról egy-egy térdelő angyal képe csatlakozik.

A Megváltó balján, a most leírt ábrázoláshoz teljesen hasonlóan csoportosítva, a mandorlában Krisztust látjuk szívárványon ülve, áldásra emelt jobbjával. A mandorla körirata: DAT SVŰŰO REGI FAŰVLATVŰ CONCIO CELI (a legfőbb királynak szolgál a mennyei gyülekezet).

A középső mandorla felett aranyos keretelés nyulik föl, mely azonban nincsen aranyhímzetű

¹ Bock és utána Ipolyi a zöltszínű rosetteken kívül csillagmustráról is emlékezik, melynek biztosan konstatálható nyomára nem tudtam akadni, különösen a középső mandorla felett a szövet azon részén, mely aranyhímzéssel nincs ellepve. Itt a három és fél rosette egymás felett öt sorban legjobban kivehető. (L. alább 107. lap.) E megjegyzés után helyesbítenem kell az általam az idézett díszmunkában adott rövid leírást is, hol a csillagmustráról én is szólok, mert a budavári koronázási templom homályában kiterített paláston ily kis részletek nem voltak megfigyelhetők.

lombokkal kihímezve, mint BOCK adta színnyomatú tábláján, hanem itt látszik legjobban a palást eredeti szövetének a mustrája, mely három és fél rosettét egymás felett öt sorban képez. Lényeges eltérést konstatálhattam ezen keretelt szalag két oldalán, hová BOCK rajzolója egy-egy dülényidomú mezőbe szárnyas angyal mellképeinek látszó alakokat rajzolt. Pedig csak a bold. Szűz mandorlája fölé eső mező dülényidomú, míg a másik kerek medaillon s mindkettőben nem angyal, hanem az Atyaistent jelképező áldó kéz van hímezve: amaz a kézfej felső részét, emez a tenyeret ábrázolja.¹

A mikor még e palást harangalakú miseruha volt, a nagyobb mandorla hátára, a két kisebb mandorla pedig körülbelül vállaira esett a miséző papnak. Mellén elől feliratos négyszögű keretben a szent kereszt jelvénye lehetett kihímezve, legalább erre enged következtetni a keretelés maradványa, melyből BOCK rajzolója csak felét adta vissza a színnyomatú képen O SPES CERTA SALV(tis) felirattal, holott megvan az eredetin a másik függélyes keret is SIGNVØ CRVCIS felirattal, mely a felírás tulajdonképi kezdete, úgy hogy a mondat így egészítendő ki: Signum crucis, o spes certa salutis (a kereszt jele, óh az üdvösség biztos reménye). Nemcsak e felirathól, hanem a CERTA szónál a keresztkar némi maradványából is biztos következtetést lehet arra nézve vonnunk, hogy a hosszú négyszög alakú mezőben a sz. kereszt alakja volt kihímezve s így RÉWAI PÉTER-nek azon adata,² mely szerint a feszület lehetett itt ábrázolva, helyesnek mondható. Megjegyzendőnek vélem, hogy a BOCK által adott SALV szó folytatásául még a T betű az eredetin egészen jól kivehető.

A képkör második szférája a villaalakú keresztkarok alatt, a körbefutó donatori feliratot magában záró szalagig terjedő mezőt foglalja el. Középső határu a villaalakú kereszt hímezett hosszgerendája szolgál. Ettől jobbra és balra körszelet idomú a tér, melyet Krisztus és nyolcz-nyolcz prófétának hímezett álló alakja foglal el olyképpen, hogy a Megváltó középen állva, a tért ott, hol a legszélesebb, teljesen kitölti. Két oldalán feléje fordulva négy-négy prófétát hímezett ki a mester művészi tűje.

A palást közepén levő nagy mandorlában ábrázolt Krisztus jobbjától számítva, a miséző pap bal vállára esőleg az Üdvözítő keresztnyombussal környezett 32·2 cm. magas alakját látjuk, jobbjaival görög módra áldva, baljában zárt könyvet tartva. Mellette jobbfelől bizanci modorban egymás alá helyezett betűkkel e felírás olvasható: PRIN(CIP)IVØ, balról ET FINIS (kezdet és vég). A zárójelben adott betűknek már nyomuk veszett, csupán a C betűnek van meg alsó görbülete. Az ET FINIS felirat meg nagyon el van kopva, épen hogy kibetűzhető még.³

¹ Bock (id. mű, 86. lap) a színnyomatú képtől eltérőleg ezt írja: «Noch sei hier ergänzend hinzugefügt, dass in der geradelinig aufsteigenden Borte, unmittelbar über dem Haupte des Heilandes als *Triumphator*, ehemals die dritte Person der Gottheit in Gestalt der Taube wahrgenommen wurde; der gekreuzte Nimbus, mit dem die symbolische Taube in der Originalstickerei umgeben ist, mag als Beleg für die ebengedachte Angabe zu betrachten sein. Ueber der Taube befand sich vormals, wie dies jetzt noch einzelne Spuren von Stickereien andeuten, das bekannte Zeichen für die erste Person der Gottheit, nämlich die *dextera manus Dei omnipotentis*, die ebenfalls von einer Aureola mit dem Kreuzeszeichen umgeben war. Diese letzte Darstellung ist desswegen heute kaum noch ersichtlich, weil sie grösstentheils durch die an dieser Stelle unzumessig aufgenähte Verzierung des ehemaligen Schultertuches verdeckt wird.» Bock ezen megjegyzésének előrsze nyilván a koronázási palást byssus másolatának befolyása alatt született meg, melyről a Fröhlich jezsuita felügyelete alatt készített rajzon (kiadta b. Balassa «Casulae S. Stephani Regis Hungariae vera imago et expositio» című művecskéjéhez mellékelve) a szentlélek galambképe tisztán kivehető. Az Atyaisten jobbját (*dextera manus Dei*) helytelenül vélte Bock ezen galambalak felett létezettnek, mert az két alakban oldalt a mandorlák felett maig megvan, de Bock nem ismerte fel.

² De sacrae coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna annos ultra DC clarissimae brevis commentarius. Augustae Vindelicorum. 1613, 4-rét 79. lap.

³ Bock (id. mű, 86. lap) «*Principium finis*»-nek olvassa az «et» kötőszó kihagyásával; utána Ipolyi is (id. mű, 187. lap) kihagyta olvasásából az «et» kötőszót.

Krisztus felett jobbról Ezechiél próféta alakja áll, jobb kezével az Üdvözítőre mutatva, baljában lefelé csüngő írást (ez minden prófétánál jóslatát jelenti) tartva. Neve HIEZEHIEL P(rofeta) egészen el van kopva, ma már olvashatatlan.

Ezechiél mellett Nathan próféta alakját látjuk társához hasonló felfogással; nevének csak első két betűje és a T felső része maradt meg NA(TAN) és a próféta jelzésére használt P betű.

E sorban a harmadik alak Habakuk prófétáé, a ki Krisztus felé fordulva, magasra emelt jobb-jával mutat reá s baljában kibontott jóslatát tartja, nevéből csak a H betű kopott le, a többi elég jól olvasható ABACVC P.

Az utolsó, a ki leghosszabb írástekercset tart, nincs névvel jelölve, illetve ennek neve áldozatul esett a miseruhának palásttá alakításakor. Folt gyanánt van reá varrva a palást mai összekapcsoló nyelveül szolgáló 7 cm. széles hímzett szalaghoz hasonló részlet, melyen két csonka kerek medaillonba foglalt mellkép maradványa vehető ki. Meg kell itt jegyezni, hogy BOCK rajzolója a foltozás helyett teljesen érthetetlen alakú hímzést ábrázolt.

Krisztus balján hasonló alakítással DANIHEL P., AGGEVS · P, ZACHARIAS · P feliratú próféták következnek, csak hogy ez utóbbi írástekercsét már nem baljában, hanem jobb-jában tartja. Ugyanezt látjuk az utolsó alaknál is, mely Malachiás prófétát tünteti elénk, csak hogy nevéből a középső négy betű már kikopott: MAL(ACHI)AS P.

A palást másik oldalán hasonló csoportosítással ismét Krisztus 29·5 cm. nagyságban, mint a másik oldalon a középső alak, feje körül keresztes nymbussal, jobb-ját áldásra emelve, baljában földgömböt tartva. A reá vonatkozó kezdet és véget jelentő felirat azonban nem latinul, hanem a görög · A · és · Ω · betűkkel van jelképezve.

Jobbján HIEREΩIAS · P, ABDIAS · P, IONAS · P, MICHEAS · P feliratokkal a megfelelő próféták sorakoznak s ezek mindegyike a jóslatot jelentő nyitott írástekercset baljában tartja, jobb-jával pedig vagy görög módra áldást oszt (Abdias), vagy Krisztus felé mutat (Hieremias, Jonas és Micheas).

A Megváltó balján ismét négy prófétát látunk a következő sorban: ES(AIAS · P), névtelen próféta, kit BOCK rajzolója Johel p. névvel jelöl, holott nevét az ornamentált folt takarja, arcza is kopott; a következő prófétának nevéből EL · P betűk maradtak csak fönns így valószínűleg ez JOHEL; de BOCK rajzolója tévesen jelölte Amos-nak, mert ez a sorban az utolsó alak, mögötte AΩOS · P felirattal, de BOCK rajzolója ezen utolsó próféta nevét lefedte a színes felvételtől. E próféták mindannyian balkezükben tartják a kibontott írástekercset és az első kettő jobb-jával ruháját tartja, a másik kettő — a mennyire a kopottas hímzésből kivenni lehet — áldást látszik osztani.¹

Általán megjegyzendő, hogy Krisztus alakja a legnagyobb, a mellette álló próféták fokozatosan kisebbek, úgy hogy mindkét oldalon a szélsők a legkisebbek. Ebből is látható, hogy a tervező mily ügyességgel használta föl a megállapított beosztás folytán támadt és rendelkezésre álló teret, a mennyiben a Megváltó alakját középre helyezte és pedig naiv felfogással mindkét oldalon ábrázolván az Üdvözítőt, a mi által Krisztus alakjának nemcsak az előkelő középső hely, de egyúttal a legmagasabb tér is jutott.

A most leírt alakok alatt vonul két mandorla által megszakított félkörben a 2·1—2·4 cm. széles aranyzalag, melyen kék selyemmel kivarrva olvasható Sz. István király és neje Gizella királyné donatori felirata. Meg kell jegyezni, hogy BOCK rajzolója hamisan adta vissza ezen reánk nézve legfontosabb részét a palásznak. Szerinte kék alapon aranyhímzetű betűkből állana a felírás, a mi nem felel meg a valóságnak.

¹ Bock (id. mű, 86—87. lap) a prófétákat a színes másolaton tévesen adott sorrend szerint írja le s neveik *Natam*, *Michea* és *Esaia* alakban szerepelnek.

Megjegyzésem van a felirat eddigi olvasára nézve is. BOCK és IPOLYI minden elfogadható indokolás híján eltérve RÉWAI és KATONA régi olvasásától a Habakuk próféta alakja alatt levő *casula* szótól kezdik a felirat olvasását, pedig itt sem interpunctio nincsen, a mi az előző szavak befejezését jelentené, sem oly jel, mely a donatori textus kezdetét ide helyezné.

Szerintem a felirat a palást alsó mandorlájában ábrázolt Megváltó balján kezdődik és annak jobbán végződik következőképen: ANNO INCARNACIONIS XPI: ̅: XXXI: INDICCIÓNE XIII · A STEPHANO REGE ET GISLAR – EGINA CASVLA HEC OPERATA ̅ ET DATA ECCLESIAE SANCTAE MARIAE SITAE IN CIVITATE ALBA:· magyarul: Krisztus megtestesülésének 1031. évében, a XIII-ik indictióban István király és Gizella királyné által ezen miseruha a Fehérvár városában levő Sz. Mária-templom számára készült és adományoztatott.¹

Érdekes a megfigyelésre, hogy a felírást hímező művész a királyné (*Regina*) kezdőbetűjét (R) a miseruha elején volt mandorla egyik oldala mellé, a többi betűt pedig e mandorla másik oldalára varrta ki, úgy hogy a mandorla, a nevet — tekintet nélkül a szótagolásra, — egészen szokatlanul szakította meg. Ezen EGINA szó bizonyosságul szolgál nekünk ma arra, hogy a miseruhából átalakításakor az elől létezett mandorlán kívül egyebet nem áldoztak föl, mert a mandorla másik széle közvetlenül az E betű mellé volt hímezve.

Rövidítés kettő fodul elő a feliratban (*operata* és *data*), a hol az utolsó szótag az A betűnek a T betűvel való egybekapcsolása által jeleztetett. A *Sanctae* szóban pedig az A és E összevonását látjuk, bár az E betű középvonását lefedte a hímező tűje.

BOCK rajzolója a felirat interpunctiójában követett el hibákat és az «*Ecclesiae*» szó második C betűjét nem rajzolta hiven, valamint *Sanctae* szó E betűjét is most említettem hiányossága nélkül, tehát pontatlanul adta vissza.²

Feliratunkat reánk nézve a palást legfontosabb részének mondtuk, mert meg vannak örökítve benne nemcsak a remek hímezés készítettőinek és adományozóinak nevei, hanem a székesfehérvári bazilika is, melynek részére az készült és a mi fő, az évszám is, a mi által e ritka becsű emlék pontosan datálva van.

A palást harmadik szférája a most ismertetett felirat és alatta párhuzamosan haladó 2'5—3'1 cm. széles aranyhímetű sáv között támadt 34 cm. széles övet tölti ki.

Itt is Krisztusnak 34 cm. magas mandorlába foglalt alakja a központ, mely a villaalakú kereszt hosszgerendájának egy részét takarja el. A Megváltó négy kettős sugártól környezve, párnás trónon ül, fejét keresztes nymbus ékíti; jobbával görög módra áld, balját zárt könyvön nyugtatja. A mandorla körirata: SESSIO REGNANTE ̅ NOTAS (így!) ET XP ̅ DOMINANTE ̅ (a trónon ülés a kormányzó és uralkodó Krisztust jelenti).³

Tőle jobbra és balra gazdag architektúrájú építményt látunk, melylyel a művész a mennyei Jeruzsálemet (*Jerusalem coelestis*) ábrázolta. Hatalmas bizanci oszlopokhoz támaszkodó, hadi ormós

¹ Réwai (id. mű, 78. lap), a kinek módjában volt alaposan megvizsgálni e remek művet, megfoghatatlan módon csonkítva, és tévesen adta e donatori feliratot így: Indictione 14. a Stephano Rege, et *Reisla* Regina, Casula haec operata et data Ecclesiae sanctae Mariae, sitae in Civitate *Albensi*. Őt követte a hibás olvasásban Katona (Casulae S. Stephani Regis Hungariae vera imago et expositio. 1754, 80–81. lap és Historia Critica T. I. 64. lap), a mennyiben mindkét művében kihagyta a felirat elejét «Anno incarnationis xpi: m: xxxi» s bár az idő jelzésével kezdi az olvasást, a «XIII. indictio» magyarázatából találgatja, hogy melyik évre esett az, holott a paláston feljegyezve olvasható a Krisztus megtestesülésének 1031-ik éve.

² Bock (id. mű, 87. lap) «*Ecclesiae*»-t olvas, mely tévedésének okául a második c betűnek ̅ alakja szolgálhatott.

³ Réwai (id. mű, 79. lap), utána Bock (id. mű, 87. lap) és Ipolyi (id. mű, 188. lap) «*Notas*» helyett «*Notat*»-ot olvasnak, a mi a felirat értelményére nézve helyesebb, de a paláston a hibás «*Notas*» áll.

tört ívek felett, párosával tornyocskák emelkednek és hasonló toronyka van az oszlopok fejezete felett is, míg közbe foglaltan, álló, ülő férfi és nőalakok, valamint küzdő harcosok élénk csoportokat képeznek.

Az ivezetek alatt hasonló dús architektúrák trónokon a nymbussal környezett fejű tizenkét apostolt látjuk ülni. A sorozat nem a mandorlában ülő Megváltó mellett, hanem tőle jobbra ugyan, de a palást végén, Habakuk próféta alatt kezdődik, mint ezt az apostolok fejedelmeinek (*principes apostolorum*) névvel jelölt alakjai bizonyítják. A csoportosítás azért mégis igen ügyes, mert az apostolok közül jobbról és balról három-három arczczal a most leírt mandorla felé fordul, a többi hat pedig a miseruha elején létező s ma már csonka mandorla felé tekint.

Kezdjük a sort Szent Péter apostol alakjánál, melyből egy rész az átalakításkor szintén áldozatul esett. Az arczával jobbra tekintő alak mögött egymás alá hímzett betűkkel PETRVS és e mellett egymás mellé írt betűkkel APLS (az *apostolus* rövidítése) olvasható.

Utána másodiknak Szent Pál következik, a ki szemben ül, de tekintetével az előtte ülő Szent Pétert követi, jobbájában a tintatartóba mártást jelentő mozdulattal tollat, baljában könyvet tart. Neve az említetthez hasonló PAVLVS és APLS alakban, ez utóbbi szó felett a rövidítés jelével ellátva.

A harmadik Szent János, egészen jobbra fordultan ül s jobbájával tollát a tintatartóba mártja, neve IOHANNES még jól kivehető, de az APL csak nyomaiban látszik a rövidítés jelével.

A negyedik Szent Tamás, a ki balra fordulva ül, baljában nyílt könyvet tartva, melyre jobbájával mutat. Neve feje mellett, ketté osztva, THO – MAS AP alakban olvasható.

Az ötödik Szent Jakab, szemben ülve, de balra tekintve jobbájával áld, baljában nyitott könyvet tart. Neve IACOBVS – AP, alakja által ketté van osztva.

A hatodik Szent Fülöp, egészen balra fordulva ül, jobbájával szintén áld, míg baljában könyvet tart. Neve PHILI – PVS és ez alatt APLS az összevonás jelével.

Krisztus balján a hetedik apostol, Szent Bertalan jobbra fordulva ül, jobbájával áld, baljában zárt könyv. Neve BARTHOLOMEVS – APLS az összevonás jelével ellátva.

A nyolczadik Szent Máté szintén jobbra fordultan ül, tollát az előtte levő írópalczon álló tintatartóba mártva. Egész neve háta megett van följegyezve MATHEVS és APL alakban összevonási jellel.

A kilencedik Szent Judás, a ki írópulpitus előtt jobbra fordulva, tollát mártja be. Nevét alakja ketté osztja: IVDAS – APLS; bár igen meg van kopva e felírás, de még felismerhető.

A tizedik apostol balra (az elvágott mandorla felé) fordult helyzetben ül, de igen meg van kopva, neve már olvashatlanná vált. BOCK rajzolója ketté osztva SIMON – AP alakban jegyezte föl nevét.

A tizenegyedik apostol Szent Tádé, hasonló helyzetben ülve, jobbájával áldást oszt, baljában zárt könyv. Neve TADEVS mögötte és az APL az összevonás jelével ellátva előtte olvasható, bár ez utóbbi szónak betűiről az aranszélek lekoptak, csak a selyemszál maradt meg, melyre a hajszálarany csavarva volt.

Végül a tizenkettedik apostol Szent András, szintén balfelé fordulva ül, jobbájával áld, baljában zárt könyvet tart. Neve háta megett van följegyezve ANDREAS alakban, de erősen meg van kopva; az AP szótagnak, melyet BOCK rajzolója az összevonás jelével ellátva bal oldalához jegyzett, az eredet in már nyoma sincsen.

Az apostolok alakjaival kapcsolatban volt a miseruha elő részén ábrázolt mandorla, melyet — mint már ismételtlen említettem — a palásttá átalakításkor megcsonkítottak, még pedig oly mértékben, hogy annak alig harmada maradt fenn. A mandorlán levő felírásból mindössze e töredék látható: RRET OB VOBRA, melyet BOCK rajzolója tévesen RET OPVOSR-nek olvasott és adott vissza a színnyomatú képen. A szövegben ennek dacára helyesen látjuk reprodukálva, de magyarázatánál már a valóságtól messze távozik, midőn felveszi, hogy az első szótag az «offerret»-nek maradványa s így kapcsolatba hozandó a miseruha felajánlásával. Példa gyanánt fölemlíti és részletesen ismerteti a göss-i

benczés apácza-zárda hímezett antependiumát, melyen magyarázó felirattal ellátva, Cunigunda apátnő Wilburgis és Gertruda apáczákkal, a bold. Szűz előtt térdel, mint a hímezést felajánló készítőik. Szerinte a palást elől elvágott mandorlájának maradványán térdelő női alakot lehet látni, melyre az *offeret* szó vonatkozott.¹

IPOLYI előadja BOCK nézetét és a színyomatú kép betűihez tartva magát, inkább hajlandó RET OPVM RS-et olvasni, de hozzá teszi, hogy «e föltevés ugyan helyes lehet, de biztosan azért nem állítható.»²

Hogy BOCK egészen téves úton járt föltevésében, arról a palást tüzetes megvizsgálásakor meggyőződtem. A megcsonkított mandorlában nem mint IPOLYI gyanítja, álló angyal és térdelő nőalak, hanem egy lebegő és egy földre borult férfiú ábrázoltatik.

Még a BOCK-féle gyarló színes másolaton is elég jól kivehető a lebegő alak, bár egy része el van vágva és a leborult másik alaknak két lába, bár ennek teste csipőjétől hiányzik. Két ábrázolt tehát e két alakkal a művész és miként egészítendő ki a mandorla hiányzó része?

A megfejtés kézen fekvő. Urunk színe változását hímezte ezen mandorlába a mester. Középett Krisztus, tőle jobbra és balra a Tábor hegyén ez alkalommal megjelent Mózes és Illés lebegtek, lábaiknál pedig Jézus három kedvelt tanítványa — kiket előszeretettel vett magához több ízben — Péter, Jakab és János arccal földre borulva ábrázoltattak.

A reánk maradt lebegő alak tehát Mózes képe és lábainál az apostolok egyike van kihímezve. Reájuk vonatkozik a felirat töredékei is, mely *rret ob umbra(m)*-nak olvasva oly kevés, hogy abból az egészet rekonstruálni nekem nem, de a csoport ilyenén megfejtése alapján talán másnak sikerülni fog.

Az apostolok alakjai alatt vonuló 2,5—3,1 cm., széles aranyos bordure-t középett a keresztnek hosszgerendája, mely rajta keresztül vonul, megszakítja. E bordure mesteri módon van lombozatokkal, ugró állatokkal és madarakkal kivarrra olyképen, hogy az alap aranyhímezés, az összes ékítmények pedig színes selyemöltésekkel vannak megalkotva. BOCK rajzolója ezt is hibásan adta vissza, mintha kék alapon aranyhímezésben volnának az összes diszítmények kivarrra.

A legalsó szférában, melynek magassága 17,5 cm. a vörös selyemmel sűrűn levarrt dús arany lombozatok közé foglalt stilizált madarak csipdesik a lombok színes (jobbára kék) bogyoit. Ehhez járul, hogy az arannyal hímezett madarak tollai közt a szárnyakban és a farkakon sárgás zöld és kobalt-kék hosszú tollak fordulnak elő sodrott selyemmel hímezve, a miáltal a művész fényes polychrom hatást idézett elő. Mindebből BOCK rajzolója semmit sem adott vissza.

¹ Id. mű, 90. lap: «Wir lesen von dieser Inschrift auf unserer genauen Durchpause nur folgenden Bruchtheil: RRET OBVMBRA Fast gewinnt es den Anschein, als ob auch diese verkürzte Inschrift wenigstens in einigen Sylben unserer oben ausgesprochenen Ansicht zur weitem Begründung diene; denn in dem abgebrochenen RRET dürfte man ohne Wagniss wohl das Verbum *offerret* erkennen, das zu der bittenden Stellung der knieenden weiblichen Figur in unmittelbarer Beziehung zu stehen scheint». A *görsi* antependium példáját, melylyel magyarázatának kísérletét elfogadhatóvá tenni iparkodik *Balassa* idézett művecskéjéből merítette, melyben (17. lap) *Pusch* jezsuitának «Chronologia sacra Ducatus Styriae» (Pars I. pag. 218) című munkája nyomán már megemlítve találjuk a *göss-i* antependiumot. — *Réwai* (id. mű, 79. lap) a csonka mandorla felirat-töredékének hat első betűjét ponttal választja el R.R.E.T.O.B. U M B R A s következő két módon véli magyarázhatni: «Regina, Romanae, Ecclesiae, Totiusque, Olympi, Beata, Virgo, Maria, Bellicosi, Regni, Advocata» vagy «Rex, Regum, Est, Triumphator, Orbis, Benedictus, Virgo, Maria, Beata, Regina, Angelorum». Mindkét magyarázatból — az önkényesen alkalmazott pontozástól eltekintve — világos, hogy *Réwai*-nak fogalma sem volt arról, hogy e felirat csak töredék, a mit *Balassa* (id. mű, 47. lap) már észrevett, de magyarázni nem tudott.

² Id. mű, 191. lap.

Összesen tizenkét medaillont környeznek e madarakkal tarkított lombok, mely medaillonokban térdképeket látunk kettesével egymás felé fordulva. Mindegyik alak fején korona van három liliom idomú kereszttel ékítve; öltönyük fejedelmi bizanci szabású. Kezdjük a sorozatot a palást végén, Szent Péter apostol alakja alatt.

Az első, jobbában lándzsát, baljában földgömböt tart. Neve háta mögött lehetett följegyezve, de ez a miseruha átalakításakor levágatott, valamint csonka a medaillon oldalt és alul. Mindazáltal gyanítható vele szemben ábrázolt társából, hogy alighanem Szent Damianosz képével van dolgunk.¹

A második, jobbában tartja a gömböt és baljában a lándzsát: neve mögötte van felírva COSMAS.

A harmadik, Szent Pantaleon, ennek ismét jobbában a lándzsa és baljában a gömb, melyet BOCK rajzolója kifeledett kezéből. Neve jobb oldalán olvasható: PANTALEON.²

A negyedik, vele szemben Szent György, jobbában gömb, baljában lándzsa; neve GEORGIVS bal oldalára van jegyezve.

Az ötödik, Szent Vincze, jobbában lándzsával, baljában gömbbel, mellette jobbról VICENCIVS felirattal.

Ezzel szemben a hatodik alak, a miseruha egyik donatora, Gizella magyar királyné, a kereszt töve mellett jobbról; férje Szent István magyar király pedig balról (hetedik alak) ábrázoltatnak, ezekről alább szölok.

A nyolczadik, Szent István királylyal szemben, az ő védszentje Szent István első vértanú, magasra emelt jobbában gömbbel, baljában lándzsával s mögötte STEPHANVS felirattal.

A kilencedik, Szent Kelemen, jobbában lándzsa, baljában gömb és neve jobbra felől olvasható: CLEMENS.

Vele szemben a tizedik, Szent Syxtus, igen kopott hímezés, ennek jobbában a gömb s baljában a lándzsa. Felirata is igen meg van kopva, inkább csak sejtethető, mint biztos a jobbára írt SIXTVS név. A kopottság lehetett oka, hogy BOCK rajzolója a többiétől egészen elütő koronát adott a szentnek fejére.

A tizenegyedik Szent Kornél, ennek lándzsája már nem látszik, csak baljában a gömb. Jobbról felirata: CORNELIVS még kivehető.

Vele szemben a tizenkettedik Szent Lőrincz, jobbában gömbbel, baljában lándzsával és mellén kerek medaillonban egy nybusos mellképpel. Neve baljánál olvasható LAVRENCIVS alakban.³

Mindezen medaillonok csaknem mindegyike alul többé-kevésbé meg van csonkítva, kivételt csak Szent István királyé és a vele szemben levő Szent István vértanué képez, melyek elég épek. BOCK rajzolója tehát önkényesen járt el, a mikor mindannyit, a két legszélső kivételével egészen épnek másolta.

Lássuk most a bennünket közelről érdeklő és 15,7 cm. nagyságban ábrázolt donatorok medaillonjait, melyeket GRÓH ISTVÁN tanár által, az eredeti szerint színezett fényképi felvétel után, I. és IV. táblánkon színnyomásban mutatunk be. E másolatok kellő fogalmat nyújtanak a palást színhatásáról és megviselt állapotáról.

Szent István bizanci fejedelmi öltözetben, mely derekához övvel szorított tunika-szerű ruhából és jobb vállán kék csattal egybetartott palástból áll, jobbában lándzsát, baljában kereszttel ékített

¹ Erre utalt már Bock is (id. mű, 88. lap) «Im christlichen Bildercyklus steht selten Cosmas allein, sondern derselbe wird immer in Begleitung seines Gefährten Damianus ausgeführt. Dessgleichen wird auch in der lateinischen Kirche ihre Gedächtnissfeier an einem und demselben Tage begangen.»

² Bock rajzolója PANTALIO-nevet írt melléje és a szövegben ő maga is (id. mű, 88. lap) PANTALION-nak olvassa.

³ Bock színnyomatu tábláján LAVRENTIUS-nak írva és általa a szövegben (88. lap) ugyanígy olvasva.

földgömböt tartva ábrázoltatik. Fejét alacsony, öt gyöngyhöz hasonlóan ékített diadémszerű korona fűdi, mely három liliumidomú kereszttel van díszítve. Arcvonásaira egyfelől a hímező gyengéd festésre (*acupictura*) az időtájt még nem alkalmas voltánál fogva, másfelől pedig a hímezés megrongált állapota miatt, több következtetést alig vonhatni, mint azt, hogy a teljes férfikorban ábrázolt király bajuszt és szakált viselt, dús hajzata pedig homlokát körítette.

Kétségtelenül nagy beccsel bír, még hiányos kivitele dacára is e kép Szent István királyunk ikonográfiája szempontjából, mint évszámmal datált egykorú emlék, melynek megalkotója a szent királyt, mint ezen fényes öltönydarab egyik donatorát, valóban ismerte s ábrázolásánál — a mennyire ezt tehetsége engedte — egyéniségének megörökítésére törekedett. Mellette olvassuk nevét SEPHANVS – REX, melynek főhímezésénél az E betű felső vonásának a T betűt helyettesítő meghosszabbítása elmaradt.¹

Ugyanezt mondhatjuk Szent István neje, Gizella királyné képéről, mely még jobban meg van rongálva. Öltözetéből a gyöngyöket utánzó hímezű palástja látszik és nyakánál alsó ruhájának széle; jobbjában gömböt és kereszttel ékített tornyot tart,² melylyel a művész a királynénak az egyházzal szemben gyakorolt fejedelmi bőkezűségét törekedett kifejezni. Arcvonásai, a hímezés sok szádon át megviselt állapota miatt, egészen eltorzultak. Mellette olvasható neve GISLA – REGINA.

Hátra van még a kereszt hosszgerendáján ábrázolt kis medaillonba foglalt 6 cm. magas mellképről szólnunk, melyhez, dacára annak, hogy a palást minden alakja névvel van jelölve, a művész a nevet nem hímezte oda. Már BALASSA³ és PRAV⁴ határozottan állítják, IPOLVI is megjegyzi művében, hogy a «kis mellkép alatt csakis fiuk, Imre képe lehet.»⁵

A fejedelmi palástban, melyet gyöngysort utánzó hímezés ékesít, Szent István hajviseletéhez hasonló, de fűdetlen fejű ifjút látunk ábrázolva, a ki nincsen királyi szüleivel egy sorban hímezve, hanem — a miben én határozott vonatkozást vélek fölismerni — a kereszt tövében, melynek villa-idomú karjain az angyalok karát hímezte ki a művész. Vegyük ehhez még, hogy Szent Imre királyfi halálának éve (1031. szept. 2.) éppen összeesik a miseruhán levő évszámmal. Aligha tévedek, ha állítani merem, hogy ezen egyházi öltöny ajándékozásakor Szent Imre már nem volt az élők között s az sem lehetetlen, hogy a királyi szülők ezen ajándéka összefüggésben van fiuk elhalálzásával, melynek emlékére e fényes miseruhát a székesfehérvári bazilika oltárára Istennek felajánlották.

A palásznak elől, a mellen való összekapcsolására 26 cm. hosszú és 7 cm. széles nyelv szolgál, melyről már fennebb megemlékeztem. Minden valószínűség szerint a miseruhához tartozott stolának lehet ez maradványa. Négy kerek medaillonban ép oly szárnyas angyal-mellképek vannak reá hímezve, mint a kereszt villaalakú ágain, melyek szélességével ezen új aranyaszománttal beszegett *ligula* ma körülbelül egyező. Megjegyzem, hogy mind a négy medaillon többé-kevésbé meg van csonkítva.⁶

¹ Bock tévedett, a mikor a király jobbjában tisztán kivehető lándzsa helyett jogart lát: «Die Rechte die *virga regalis* trägt». Neki nem volt arról tudomása, hogy az Árpád-házi király korában «*regni insignia*» alatt a sz. korona és lándzsa szerepeltek. Lásd fent (100. lap). A király mellé írt nevét helyesen olvassa «*Stephanus*»-nak, de elfeledi megjegyezni, hogy a paláston SEPHANVS áll.

² Bock rajzolója torony helyett idomtalan épületkét ábrázolt a színnyomatú képen.

³ Id. mű, 13. lap: «*annulo circulari inclusa exhibetur protome adolescentis aut juvenis capite nudo. Hac effigie, quippe inter imaginem S. Stephani, et B. Gislæ media, Beatum Emericum expressum esse arbitror, sanctorum Parentum sanctum filium*».

⁴ *Dissertatio hist.-crit. de Sancto Ladislao Hung. Rege. Posonii, 1774. 4-rét 123. l.*

⁵ Id. mű, 190. l.

⁶ Fölemlítendőnek vélem itt, hogy a koronázási palást gallérját Bock (id. mű, 92. lap) a miseruhához tartozó eredeti *plága*- vagy *parurának* tartja, minővel a humerale szokott e korszakban ékesítve lenni. A ki a palást arany hímezését összeveti a galléréval, nem fogja Bock állítását elhinni, mert a kettő egymástól szembetűnően különbözik. Meg azután a gallér méretei is ellene mondanak e feltevés helyességének, mert ily terjedelmes hímezés a középkori humeralékon el sem fért.

Nem lesz talán érdektelen fölemlíteni, hogy Sz. János apostol alakjánál, az előtte álló pulpitus és jobb lába által határolt helyen, újabban a palást szövete a sok öltés között, melyekkel a szakadozott szövetet megerősítették, szintén öltésekből cursiv betűkkel SZENTE név van kivarrva. Aligha tévedünk, ha a felírásban az ügyes kezű javító nevét látjuk megörökítve.

Lehető pontos méreteit véve a palásznak, hossza a nyakrésztől egész le, 1,36 méter, melyből a villa alakú kereszt alsó gerendájára 70,5 cm. esik. Kiterítve kerülete 4,42 méter, átmérője pedig egyik sarkától a másikig 2,70 méter. Súlya Decsy Antal szerint 8½ font volt, jelenleg 4,30 kgr.

Tekintve most a palást alakjainak rajzában nyilvánuló stylt, a latin feliratok daczára, a bizanczi befolyásnak oly mértékét látjuk rajta érvényesítve, hogy tervező mesterétől, a ki korának kiváló művésze lehetett, a bizanczi előmintákhoz való ragaszkodást megtagadni nem lehet. Kiváló dicséret illeti a hímzőtű forgatóit is, a kik bizonyára — legalább a donatori felirat tanúsága szerint — Gizella királyné személyes részvétele mellett, többen voltak. Innét támadt az a combinatio, hogy a remekművű egyházi öltöny a Gizella királyné által Veszprémben alapított görög apácák kezeiből kerülhetett ki.¹

Hiányos lenne jelen ismertetésem, ha röviden nem emlékezném meg e helyütt a koronázási palást azon bizanczi, festett szövetű hasonmásáról, melyet MÁRIA TERÉZIA a pannonhalmi benczés főmonostornak ajándékozott.²

Azon óhajom, vajha ezen festett hasonmást a koronázási palásttal kellő pontossággal összehasonlíthatnám, mindeddig nem teljesült. 1896-ban, a mikor a koronázási clenodiumok a budavári koronázó templomban három napig kiállítva voltak, mégis elérhettem annyit, hogy futólag összehasonlítva egyes részleteit megfigyelhettem. Már ezen alkalommal is teljesen megingott a BOCK által felállított és erősen védelmezett tétel, mintha e byssus-szövet festett előmintája volna a hímzett palásznak, mely után a hímzők dolgoztak. Legerősebb érvül azon körülmény kínálkozik e feltevés ellen, hogy az előmintának tartott példány több részletében oly annyira gyarló és értelmet nélkülöző rajzú, melyről pontosabbat aligha készíthettek volna még a legkiválóbb mesterek sem.³

Valószínűleg meg kell majd elégedni azon eredménnyel, hogy e festett byssus-szövet a mai koronázási palásznak régi keletű másolata. Közel látszik esni a valósághoz azon gondolat, hogy akkor készülhetett e másolat, a mikor a székesfehérvári miseruhát palásttá alakították át s előbb ezen a másolaton kísérlették meg az átalakítást.

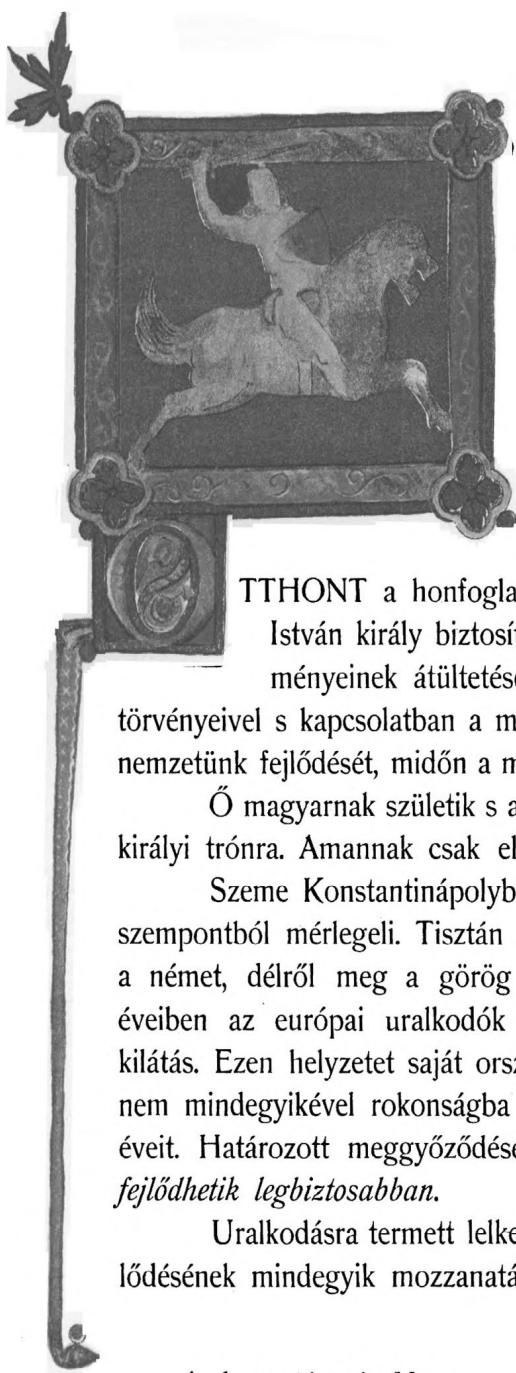
Még ezen esetben is, mint régi, talán árpádkori másolat, eltekintve attól, hogy a byssus-szövetek közt terjedelemre nézve hozzá hasonló nagyságút nem ismerünk, műtörténeti szempontból továbbra is méltánylásra tarthat igényt.

DR. CZOBOR BÉLA.

¹ Lásd *Ipolyi* id. mű, 201–206. lap.

² Gonddal készült rajzát — minf fentebb (111. lap) már említettem, *Fröhlich* jezsuita felügyelete alatt készítették el s adta ki *Balassa* ismételtén idézett munkájának mellékletéül. *Bock* és *Ipolyin* kívül *Henszlmann* is tárgyalta «A bécsi 1873. évi világ-tárlatnak Magyarország kedvelőinek régészeti osztálya» című munkájában (*Monumenta Hung. Archaeologica. Magyarországi régészeti emlékek. II. köt. II. rész. Bpest, 1875/76. Kiadja a M. Tud. Akadémia*). «A pannonhalmi casula» nevezet alatt (90–99. lap). — Fényképi felvétel után először közölve lásd *dr. Czobor Béla*, Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon. VIII. tábla.

³ Például említhetők fel a BETRVS név PETRVS helyett, a DANINEL név DANIHEL helyett. A villa-idomú kereszt ágai közé foglalt legnagyobb mandorlában Krisztus balra tekint, míg az eredetén szemben ül; a legalsó szférában a medaillonok közt levő tereket kitöltő gyönyörű lombozatok felületesen vannak rajzolva, szakadozottak és érthetetlenek. Ugyanezt a kuszálságot és felületességet konstatálhatjuk az apostolok alakjait környező architektonikus részleteknél, hol a mesteri módon díszített oszlopok ékítményei hiányosak és a rajzoló tájékozatlanságáról tanuskodnak.

III. BÉLA ÉS A MAGYAR NEMZET MŰVELŐDÉSE.

TTHONT a honfoglaló Árpád szerzett a magyarnak, de nemzetünk fenmaradását Szent István király biztosította a kereszténység befogadásával és a régi frank birodalom intézményeinek átültetésével. Ezen két tényező — kiegészítve Szent László és Kálmán király törvényeivel s kapcsolatban a magyar nemzet belső erejével — már jó másfél századon át irányította nemzetünk fejlődését, midőn a magyar királyi trónról III. Béla hatalmas szelleme jelöli ki a haladás útját.

Ő magyarnak születik s a görög császárság fővárosában nevelődik a keleti császári és a magyar királyi trónra. Amannak csak előiskolájába jár, de soha el nem éri; emebbe joga és erélye segíti.

Szeme Konstantinápolyban európai méretekhez szokott; Magyarország helyzetét világpolitikai szempontból mérlegeli. Tisztán látta, hogy azon veszély, mely Magyarország önállóságát nyugatról a német, délről meg a görög császárok részéről egykor fenyegette, már elmúlt. Királysága első éveiben az európai uralkodók érdekkellentétei is kiegyenlítődték s mindenfelé a béke éveire volt kilátás. Ezen helyzetet saját országa javára használja ki. Házasság révén Európa uralkodóinak majdnem mindegyikével rokonságba jut, s ezáltal is biztosítani iparkodik magának a békés kormányzás éveit. Határozott meggyőződése, hogy *Magyarország a nyugateurópai irányeszmék hatása alatt fejlődhetik legbiztosabban.*

Uralkodásra termett lelke ily kedvező viszonyok között egész erővel karolja föl nemzete művelődésének mindegyik mozzanatát.

I. AZ EGYHÁZ.

A *kereszténység* Magyarországon már jó másfél századon át nemzet- és állam-fentartó intézménynek bizonyult. III. Béla örömmel szemlélhette tehát a katolikus egyház szervezkedését a III. lateráni zsinaton (1179). Maga is szívesen közremunkál a hierarchia rangosabb tagjai, a püspökök és apátok viszálykodásainak kiegyenlítésénél;¹ adományokkal segít egyes káptalanok nyomorúságos helyzetén;² az egyházi szervezetet fejleszti a szebeni prépostság alapítása (1190 táján),³ főleg pedig a spalatói érsekség alá tizenkét püspökség rendelése által.⁴ Kedveli és felkarolja a templomosokat⁵ és a János-

¹ *Fejér*: Codex Dipl. Tom. II. 190—192. l.

² *Knauz*: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. 156—157. l. — *Wenzel*: Árpádk. új okmt. XI. k. 45. l.

³ *Wenzel*: Árpádk. új okmt. VI. k. 182—183. l. — *Fejér*: Cod. Dipl. T. II. 276. l.

⁴ *Wenzel*: Árpádk. új okmt. VI. k. 179—180. l.

⁵ *Tkalčič*: Monum. Hist. Episcopatus Zagrab. I. 22.

vitézeket.¹ Törekvéseiben — természetesen — készséggel támogatja őt a római pápa. Maga III. Incze kevéssel később (1204) írja III. Béla fiának, Imre királynak: «...az apostoli szék főleg kiváló emlékü atyádnak egész igyekezetével kezére járt».² I. László király szentté avatása is épen III. Béla korában (1192) nem a véletlen dolga.

III. Béla egyházi intézkedései között legmaradandóbb emlékü a *cziszterczi rend behívása francia földről*.

A cziszterczi rend, mely 1898-ban ülte meg születésének nyolcz százados évfordulóját, a Szent-Benedek rendnek egyik hajtása. Alapítója (1098.) SZENT RÓBERT molesmei apát. A rend három első apátja — SZENT RÓBERT, SZENT ALBERIK és SZENT ISTVÁN — a Benedek-rendből és a rend-alapító testvérek közül való. Az egyház mindegyiköket szentként tiszteli. A cziszterczi rend bölcsője Cisterciumban (Cisteaux), a burgundi herczegségben, Dijon közelében ringott.³ Az új testületnek alkotmányt HARDING ISTVÁN, vagyis a harmadik apát, európai hírt és nevet meg SZENT BERNÁT ad.⁴ Benne az egyház elsőrangú szentjét, Európa a XII. századnak legnagyobb fiát, a római szék hatalmas oszlopát, a kereszténység lánglelkű apostolát, az emberiség lelkes fiát, a tudomány lángeszű művelőjét, az ékesszólás mézesajkú doctorát, a cziszterczi rend buzgó terjesztőjét, nagygyá tevőjét és legjelesebb fiát tiszteli. Halálát (1153) 343 cziszterczi kolostor gyászolta.⁵

Szent Bernátnak két XII. századi pecsétjét ismerjük.

Az egyik tojásdadalakú, ily körirattal: ✠ SIGNVM ABBATIS CLAREVALLIS. A pecsétmezőben egy kar, melyet a ruha és a cuculla ujja takar, felső részén meggömbült pásztorbotot tart. Ezen pecsét három oklevélen látható.⁶ (57. ábra.)

57–58. ábra. Szent Bernát clairvaux-i apát pecsétje a XII. századból.

Mivel ezen pecsétet hamisítani kezdték, Szent Bernát új pecsétről gondoskodott.⁷ Ennek szintén tojásdad alakja van. Körirata: ✠ SIGILLVM BERNARDI ABBATIS CLAREVALL(IS). A pecsét közepén széken ül Szent Bernát szerzetes ruhában, borotvált fejjel és hajkoronával.⁸ Baljában felső részén gömbült pásztorbotot, jobbában kulcsot, más vélemények szerint patenát, templomot, könyvet, homokórát vagy írótablát tart.⁹ (58. ábra.)

A cziszterciek Európa országaiban gyorsan elterjedtek. Tudták róluk, hogy a pápaságnak hatalmas támogatói s a királyságot és a népet védik a hűbérurakkal szemben. A rendtagnak — legyen ez hercegi, grófi vagy egyéb főúri család sarja — ásót, kapát és ekét adnak a kezébe. Ezáltal megtisztelik a munkát és vele a munkást, a gazdag urakat pedig megtanítják az ember és a munka becsülésére. A vallási és erkölcsi eszméknek hivatásukban gyökerező szolgálata mellett, társadalmi és nemzetgazdasági feladatot is oldanak meg tehát a cziszterciek. Közép-Európa saját műveltségének megalapítóit a czisztercieket tekinti.¹⁰

¹ Nagy Imre: Hazai okmánytár. VIII. köt. 9. l.

² Fejér: Cod. Dipl. T. II. 436. l.

³ Békefi Remig: A pilisi apátság története I. 8–9. l.

⁴ U. az.: U. o. 20–21. l.

⁵ U. az.: A pásztói apátság története. I. 24–25. l. — Szent Bernátról részletesen ír Piszter Imre dr. «Szent Bernát élete és művei» című két kötetes munkájában. Budapest, 1899.

⁶ Vacandard E.: Vie de Saint Bernard Abbé de Clairvaux. Tome II. 542.

⁷ Szent Bernárdnak 284. sz. levele (Migne: Patrologia CLXXXII. köt. 491. l.)

⁸ A párisi nemzeti levéltár ezen pecsétnek két lenyomatát őriz 8644. sz. alatt.

⁹ Vacandard E.: Vie de Saint Bernard Abbé de Clairvaux. Tom. II. 543–549.

¹⁰ Dubois: Geschichte der Abtei Morimond XVIII–XXI. l.

III. Béla, ez a gazdag tapasztalású király jól ismerte népét és országát. Szomorúan vette észre, hogy a magyar nemzet az utolsó évszázad alatt alig haladt. Láta, hogy a nemzet erkölce keveset szelidült; az ország benépesült része éjszakra még alig terjed tovább a honfoglalás korabeli vonalnál; az időközben betelepült rokon népek még nem olvadtak be a nemzettestbe; s az ország belsejében még sok a gazdátlan föld, melyet őserdő és víztenger borít.

A művelődés régi tényezői helyett és pótlásául új erőkre volt szükség. Ilyenekül III. Béla a cisztercieket ismeri föl.

A ciszterci rendnek III. Béla király előtt már volt apátsága magyar földön, *Czikádor* (a mai Báttaszék), melyet II. Géza király az osztrák Heiligen-Kreuzból 1142-ben telepített.¹ Ezóta újabb alapítás nem történt. Érthető, hiszen a magyar királyoknak egy csepp okuk sem volt, hogy hazánk és Németország között bensőbb viszonyt teremtsenek. III. Béla sem ide, hanem Franciaországra veti tekintetét. Közeledését Franciaországhoz teljesen megérteti velünk azon tény, hogy már első feleségének, Chatillon Annának (Ágnes) az ereiben francia vér csergedezett.²

A francia földről jövő ciszterciek részére az első apátságot *Egresen*, a Maros balpartján, azelőtt Csanád,³ ma Torontál-vármegyében alapítja III. Béla 1179-ben. A rendtagokat egyenest a franciaországi Pontignyből (Pontiniacum) telepíti be.⁴

Ezen jelenség, a ciszterci rend szervezete szempontjából, kiváló jelentőségű. A rend összes apátságai ugyanis a legrégebbi öt apátság — Cisteaux (Cistercium), la Ferté (Firmitas), Pontigny (Pontiniacum), Clairvaux (Clara-Vallis) és Morimond (Morimundus) — valamelyikéből tele-

pültek közvetlenül, vagy közvetve. A telepítő apátságot *atyaapátságnak*, a települőt meg *fiókapátságnak* nevezik. Ezen utóbbi közvetlenül mindig az atyaapát alatt áll s a visitori, vagyis az ellenőrző jogokat is ez gyakorolja. Egres is tehát egyenest Pontigny alá jutott.

A pontignyi apát és convent pecsétjét a párisi nemzeti levéltár 8952. és 8336. szám alatt őrzi. Az apát pecsétje 1187-ből való s tojásdad alakú. Körirata: ✠ SIGILLVM ABBATIS PONTINIACENSIS. A pecsét közepén apáti alak áll misemondó ruhában. Feje borotvált, hajkoronával; jobbában pásztorbot. (59. ábra.)

59. ábra. A pontignyi apát pecsétje 1187-ből.

60. ábra. A pontignyi convent pecsétje 1378-ból.

A convent pecsétje a XIV. századból (1378) származik s kerek alakú. Körirata: S(igillum) CONVENTVS ECC(lesi)E(s)IE PONTIGNIACI.

A pecsét közepén csúcsíves sátor áll öt lábon, melyeket félkörívek kötnek össze. A sátor közepén a Boldogságos Szűz áll, baljában a kisdud Jézust, jobbában meg liliomot tartva. Fején koronát visel; az Üdvözítő fejét aureola fogja körül. (60. ábra.)

A pecsét közepén csúcsíves sátor áll öt lábon, melyeket félkörívek kötnek össze. A sátor közepén a Boldogságos Szűz áll, baljában a kisdud Jézust, jobbában meg liliomot tartva. Fején koronát visel; az Üdvözítő fejét aureola fogja körül. (60. ábra.)

A Bakony rengetegeiben 1182-ben alapítja III. Béla a *bakonyi* (de Bokon), mai nevén *zirczi* apátságot, melynek szerzeteseit egyenesen Szent Bernát híres apátságából, Clairvauxból (Clara-Vallis) hozza.⁵ Ezért nevezték Zirczet másként «*Nova Claravallis*»-nak is.⁶

¹ *Békefi R.*: A czikádori apátság története. 22–28. l.

² *Városhy Gyula*: Antiochiai Anna magyar királyné származása és családi viszonyai. (Század. 1886. 867–885. l.)

³ *Borovszky Samu*: Csanád vármegye története I. k. 51. l. és II. köt. térkép.

⁴ *Janauschké Lipót*: Originum Cisterciensium I. 277.

⁵ «Anno domini Millesimo centesimo octogesimo secundo a Claravalle missus est conventus ad fundandum abbatiam de Boccon in Hungaria» (*Migne*: Patrologia Tom. CLXXXV. Chronicon Claravallense. 1250. l.)

⁶ *Békefi R.*: A ciszterci Rend története Magyarországon 1142–1896. (Emlékkönyv 8. l.)

Érdekes a clairvauxi convent XV. századi pecsétje, mely a párisi nemzeti levéltárban 8201. sz. alatt létezik.

A pecsét kerek alakú. Körirata: ✠ S.(igillum) CONVENTVS CLAREVALLIS. A pecsét mezőjében gazdag tagozatú csúcsíves sátor áll, melynek három főosztályában egy-egy álló alak látható. A középső a Bold. Szűzet ábrázolja baljában a kis Jézussal és a fején koronával; jobbról és balról egy-egy apáti alak látható cucullában. A jobbfelőli alak fején apáti süveg van; a másik fedetlen fejű. Pásztorbot mind a kettő kezében van — és pedig az egyik a baljában, a másik meg a jobbájában tartja. (61. ábra.)

61. ábra. A clairvaux-i convent pecsétje a XV. századból.

Az új telepések csakhamar kiérdemelték III. Béla tetszését. Szeretne részökre még több kolostort is alapítani. Hogy azonban tervszerű munkát végezhesen, magával a rend fejével, a cisteauxi (Cistercium) főapáttal kezd tárgyalni.

S most érdekes jelenség tárul elénk. Péter cisteauxi főapát, Ubicellus párisi apát, Péter és Servius cisteauxi rendtagok hazánkba érkeznek s megjelennek III. Béla udvarában. Kedvelt embereit most színről-szinre látja s velök előszóval értekezik. A cisteauxi főapát kérésére elrendeli, hogy a már létező s a jövőben keletkező hazai ciszterci kolostorok Magyarországon is ugyanazon szabadságot élvezik, melynek a rend Franciaországban birtokosa; az ismeretes szerzetes rendtagok és paraszt fráterek (fratres conversi) s az ő révükön az ismeretlenek is, ha a szükség úgy kívánja, szolgálattevőikkel együtt egyik kolostorból a másikba járhatnak-kelhetnek, csak a zavaros állapotok ne gátolják őket.¹

Hogy ezen tárgyalás alkalmával új kolostoroknak a létrehozása is szóba került, fényesen igazolja a *szent-gotthárdi*² (Vas várm.) és *pilisi*³ (Pilis várm.) apátság alapítása III. Béla király által mindjárt a következő évben (1184). Pilisre «Acey»-ből, Szent-Gotthárdra meg Trois-Fontaines-ből érkezik meg a convent.

A trois-fontainesi apát pecsétje 1202-ben tojásdad alakú; közepén apáti alak áll, misemondó ruhában; baljában pásztorbot, jobbájában meg könyv. Körirata: ✠ SIGILLV(m) ABBATIS TRIVM FONCIVM.

62. ábra. A trois-fontaines-i apát pecsétje 1202-ből.

Ugyanezen apátság conventjének a pecsétje 1303-ban tojásdad alakú. Közepén a Bold. Szűz, balján a kisdéd Jézussal. Körirata: ✠ C(onventus) TRIVM FONTIVM.

Ezen két pecsét a párisi nemzeti levéltárban 9143. és 9144. sz. alatt létezik. (62. és 63. ábra.)

E közben III. Béla özvegységre jut. Férfi lelke új hitves után lát. Először Angolországban próbál szerencsét. De mivel választottja még csak nyolczadik életévében volt, a szülők késtek a válaszsza.⁴ Ekkor köveit Franciaországba küldi. Ezek uruk nevében VII. Lajos leányának, II. Fülöp-Ágost nővérének, Margitnak a kezét kéri meg. Ezen nőt 1183-ban hagyta hátra özvegységben II. Henrik angol királynak hasonnevű fia.

63. ábra. A trois-fontaines-i convent pecsétje 1303-ból.

II. Fülöp-Ágost francia király, mielőtt nővérének férjhez menetele ügyében határozna, részletes

¹ *Fejér*: Codex Dipl. T. II. 202. és T. V. Vol. I. 289. l.

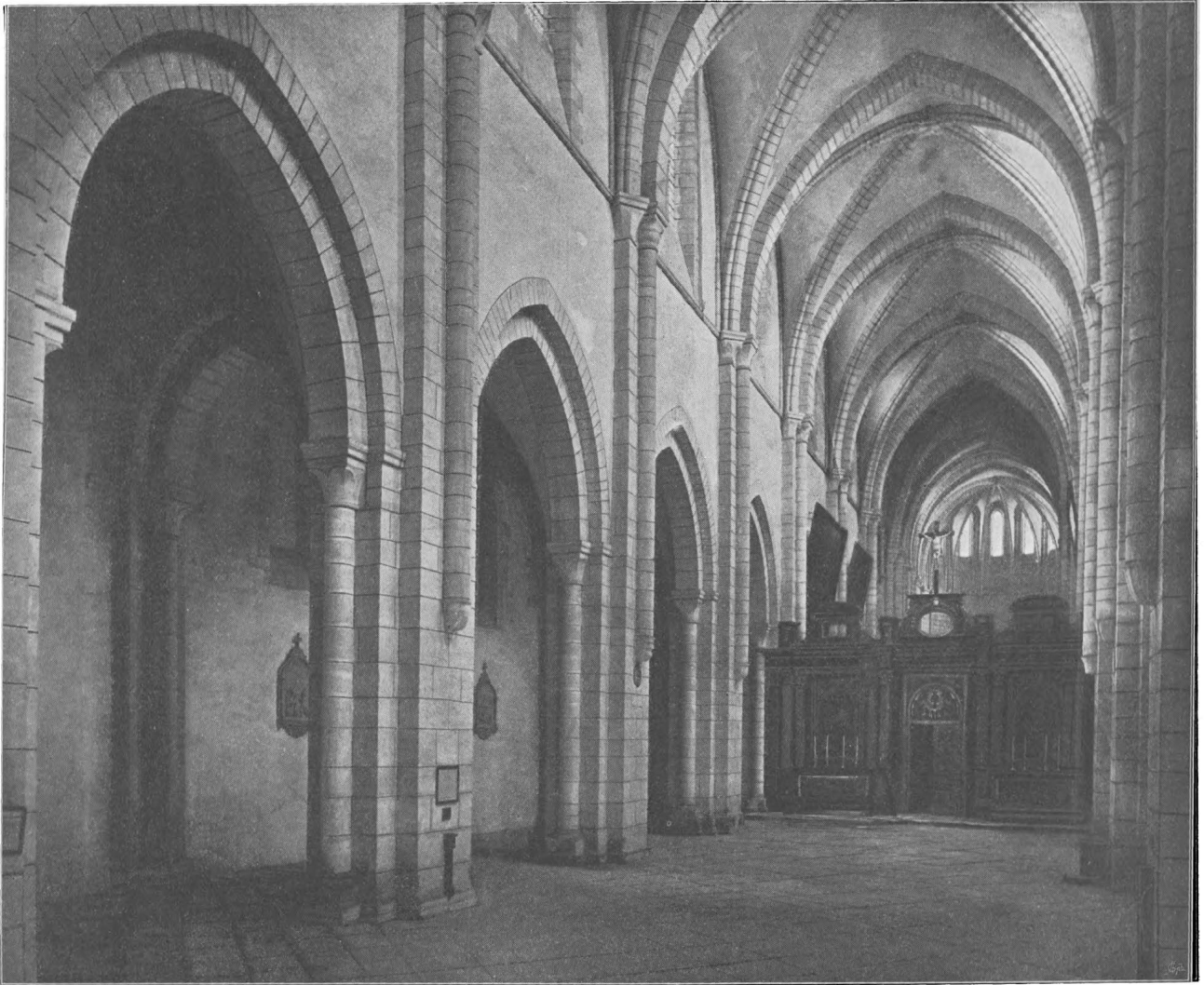
² *Janauschek L.*: Originum Cisterciensium T. I. 183.

³ *Békefi R.*: A pilisi apátság tört. Oklevéltár. I. köt. 470. l.

⁴ *Marczali Henrik*: Magyarország története az Árpádok korában 1038—1301. (*Szilágyi Sándor*: A magyar nemzet története II. 317—318. l.)

kimutatást kér Magyarország királyának jövedelméről. Kivánsága teljesül. A hozzá átküldött adatok¹ (79. és 80. ábra) nagyon megnyugtathatták; — III. Béla megkapta feleségül Margitot.

Ez a lépés — természetes — egész Magyarország fejlődésére döntő befolyással lett s szinte meggyökerezettette a királyi családban azon előszeretetet, melylyel III. Béla király lelke a ciszterciek felé fordult. Még maga III. Béla megalapítja a *pásztói* apátságot (Heves vármegye) 1190-ben.² Fiai: Imre 1202-ben *Kerzen*³ (Fogaras várm.), Endre 1205-ben *Tapolczán*⁴ (Toplicza, Gothó, Topuszkó,

64. ábra. A pontigny-i cisztercei apátsági templom belseje.

¹ A párisi Nemzeti Könyvtár 6238. számú, a XVI. század elejéről való codexében, melyet a catalogus «Codex membranaceus olim Colbertinus» név alatt ismer, a 20-ik folián, XVI. századi másolatban. A codex idevágó helyét, vagyis III. Béla jövedelmeinek kimutatását Waldstein János gróf fedezte fel és másolta le 1824-ben. A szöveget közölte Mednyanszky Alajos báróval, ki azt Bartal Györgynek engedte át. Az ő példánya után tette közzé a kimutatás fordítását *Jászay* (A magyar nemzet napjai 476. l.) Latin szövegét kiadta *Féjér* Cod. Dipl. II. 217–218. és *Endlicher* Rerum Hung. Monumenta Arpadiana 245–246. Latin eredetiben és magyar fordításban: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle II. évf. 1895. 288–290. l. közli *Küffer Béla*. — Lényegében közli *Szalay-Baróti* is: A magyar nemzet története I. 231. l. A codex idevágó szövegét jelen tanulmányomban alább (139. és 140. l.) én is közlöm fényképi fölvétel után és másolatban. A jelen mű részére készült fényképi fölvétel, *Forster Gyula* ajándékozása révén, a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárába jutott.

² *Békefi R.*: A pásztói apátság tört. I. 50. l.

³ *Reissenberger*: Die Kerzer Abtei 7–8. l. — *Janauscheck*: Orig. Cist. I. 208. l.

⁴ *Tkalčič*: Monumenta Historica Episcopatus Zagrab. I. 17 és 25.

Horvátországban) s 1232-ben *Posegón*¹ (Vallis Honesta de Posega), unokája: IV. Béla 1235-ben *Bélakuton*² (Pétervárad), Kálmán herceg 1223-ban *Schawnikon* (más néven Szepes) s végül rokona, Domokos nádor 1194-ben *Borsmonostoron* (más néven Máriahegy, Kedhely, Sopron vm.) hoz létre ciszterci apátságot.³

III. Bélának első ivadéka úgy összeforrott érületben a ciszterciekkel, hogy még halála után is az ő áhitatuk oltalma alatt akart pihenni. Ezért temetik el II. Endrét⁴ és második feleségét, Jolántát, Egresen,⁵ Meráni Gertrudot, II. Endre első nejét meg Pilisen.⁶

A királyi család példája hatott főurainkra is. A ciszterci kolostorok alapítói sorában velök is találkozunk.⁷

Az ily módon betelepített ciszterciekre nemzetünk művelése terén szép feladat várakozott.

A rendtagoknak az ima, elmélkedés, az élvezetről lemondás, vagyis *a lelki és erkölcsi élet művelése* elsőrangú céljok. S midőn erre törekeshetnek, nemzetünk fejlődésére kiváló erővel hatnak. Mert a nyers, bárdolatlan elemet, mely körükben keres otthont, az erény eszközeivel szelidítik; azokat meg, kik életüket távolról figyelik, jó példával nyerek meg a művelődés ügyének.

Lelkipásztorkodniok eleinte nem szabad; a hívek lelki életét azonban munkálják. A Pilisről települt Pásztó és Bélaháromkút⁸ (más néven Apátfalva, Borsod vm.) kétségkívül a még pogány rokon népek megtérítése céljából jött létre. Ma 15 plébánián 16 ciszterci rendtag foglalkozik lelkipásztorkodással.

Egyházi szónoklatot kezdetben csak akkor tarthatnak, ha a püspök vagy a nagykáptalan megbízza őket; később azonban rendes foglalkozásuk.

Mivel a ciszterciek nagy súlyt helyeztek arra, hogy képzett embereik legyenek, *az iskolázatásra* mindig kiváló gondot fordítottak. Minden rendi tartományban (provincia) állítanak egy hit-tudományi intézetet;⁹ ezenfölül a rendtagokat tőlünk Páris¹⁰ és később Bécs¹¹ egyetemeire küldik.

Ily előtanulmányok után a magyarországi ciszterciek szellemi előkelőségét még legfelsőbb helyen is elismerték. III. Honorius pápa 1221-ben arra szólítja föl az esztergomi és kalocsai érseket, küldjenek hozzá két, három vagy négy *megbízható és tudományos szerzetest, de ha lehet, mégis cisztercieket*.¹²

Ezek a tanult emberek — mihelyt van érkezésök — neki látnak a szellemi munkának. Az ő második otthonuk a könyvtár (armarium) és az írószoba (stuba scriptoria), melyekkel mindegyik kolos-

¹ *Janauscheck*: Orig. Cist. I. 235. l.

Magyar Országos levéltár Dl. 216. sz.

³ *Wenzel*: Árpádk. új okmt. XI. k. 57–58. l.

⁴ «Cuius corpus in monasterio de Egrus feliciter requiescit.» (Chronicon Pictum Vindoboniense. Cap. LXXVIII. Florianusnál, Fontes Dom. Vol. II. 223.) — A budai krónika szerint II. Endrét Váradon temették el: «Migravit autem rex Andreas ad dominum Anno domini millesimo ducentesimo tricesimo quinto, tricesimo anno regni sui. Cuius corpus Varadini ad pedes sancti Ladislai requiescit.» (Chronicon Budense ann. 1473. pag. 76.). — Ugyancsak Váradot említ *Albericus* is: «Andreas rex Hungariae moritur et sepelitur in civitate Waradino, reclamantibus abbate et fratribus de Pelicio et super hoc causam agentibus.» (Mon. Germ. Script. XXIII. 937. l.)

⁵ «Regina Hoilenz de Hungaria in praesentia Jacobi Cardinalis et Episcoporum moritur et in abbazia de Egris sepelitur. Qui Cardinalis per Hungariam hoc anno concilia sua tenuit.» (Monumenta Germaniae Scriptor. Tom. XXIII. *Chronica Alberici monachi Trium Fontium*. 933. l. az 1233-ik évnél).

⁶ *Békefi R.*: A pilisi apátság tört. I. köt. facsimile és XXXV. sz. okl. 317. sz.

⁷ *U. az*: A ciszterci rend tört. Magyarországon 1142–1896. (Emlékkönyv 9–11. l.)

⁸ *U. az*: A pilisi apáts. tört. I. 241. l.

⁹ Statuta Capit. Gen. Ord. Cist. a. 1245. n. 3.

¹⁰ *Békefi R.*: A ciszterciek középkori iskolázása Párisban 10–11., 45–46. l.

¹¹ *Schrauf*: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen 357. l.

¹² *Theiner*: Monumenta Hist. Hung. I. 27–28. l.

torban találkozunk. Itt tanulnak, olvasnak, írnak és másolnak. Kézirataik alapvonása az egyszerűség; de azért a díszes és izléses kezdőbetűk sem hiányoznak belőlük.

A ciszterci rend, a lelki és erkölcsi élet művelése mellett, a *földművelést* vallotta elsőrendű feladatának.

A XII. században hazánk jó része még pusztaság volt. Meg kellett hódítani a földet a gazdaság részére; kedvet és ismeretet kellett adni a népnek a föld munkálására. Így lehetett csak remélni a munkás nép sorsának javulását, becsülésének fokozódását és a nemzet anyagi művelődésének fejlődését.

A ciszterciek földjeiket nagyrészt maguk művelik. S mivel erre a szerzetes rendtagok (monachus) munkája elégtelen, tartanak *«paraszt frátereket»* (fratres conversi) is.

65. ábra. A trois-fontaines-i ciszterci apátsági templom külseje.

Kolostoraikat rendszeren vad, zord, erdős s mocsaras vidéken, völgyben és a folyó bal partján építik. Az egresi, zirczi, pilisi és pásztói apátság színhelye is igazolja ezen eljárást.

Földművelő munkájok hatalmas birtoktestekre terjed ki. III. Béla apátságainak birtokai között okleveles adataink a következőket említik: *Egresé* maga Egres, Pabar, Erdélyben Csanád (Salencen), Holdvilág (villa abbatis), Kis-Selyk (Salchelk), Monyoród (Donnersmarkt) és Sorostély (Sorensten).⁴² *Zirczé* Zircz, Akol, Ádász-Tevel, Nagy-Tevel, Berénd, Boldé, Olaszfalu, Ság, Sóly, Szent-Király és Szöllős.⁴³ *Szent-Gotthárdé* Szent-Gotthárd, Kethely, Alsó- és Felső-Farkasfalva (Farkasfa), Zsidó, Tele-

⁴² *Borovszky Samu*: Csanád vármegye tört. I. 166. l.

⁴³ *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III. k. 293. l.

pataka (Talapatka), Háromház, Kisfalud, Berekallya, Csörötnek, Alsó- és Felső-Lak (Magyar-Lak), Huszaszó (Hwzazo, Hwsazó, ma Huszház), Kaudonfalva (Kondorfa), Alsó- és Felső-Gyarmat, Almás, Bottyán, Szent-Kút, Varsány, Vasvár, Boldogasszonyfalva, Györgyvár, Gyanafalva (Janofalva), Nagyfalva (Magyfalva), Rákos, Ercsénye, Bodafalva (Badafalva), Olaszfalu, Lak, Börgölin, Dolincz, Istvánfalva, Orfalu, Pribistyor (Permise), Pócsfalva, Szakonyfalva, Kristyán, Tótfalu,¹ Edelics, Szompács,² Saár és Szent-Iván.³ *Pilisé* Alach, Apát-Maróth, Bethil, Békafulu, Boron, Boros-Jenő, Budán egy szőlő, Buhtirián, Csákán (Pozsony vm.), Csév, Dévény, Dömös, Hét (Hideghét, Pozsony vm.), Homoród, Jászfalu, Kalász, Kis-Hanta, Kis-Héreg, Kovácsi, Körtvélytő (?), Misérd, Neszmély, Nyika, Pesten egy szőlő, Pilis, Pilis-Szántó, Pomáz, Sikátos, Szántó (Hont vm.), Szent-Endre, Szent-Márton, Szent-Péter, Tótfalu és Visegrád.⁴ *Pásztóé* Arló, Csécse, Halász, Körös, Nagy-Alattyán, Pásztó fele két malommal. Tar, Tepke, Turaszerke, Ujlak és Vincz(?).⁵

III. Béla — miként fia, Imre király 1203-ban beszéli — még az osztrák heiligen-kreuzi apátságnak is több birtokot adományozott; a mit azután utódai is többször megcselekedtek.⁶

Legelőször a kolostor környékén alakulnak jó termésű szántóföldek s gazdag gyümölcsös és zöldséges kertek. A munkás rendtagok innét lépésről-lépésre hatolnak előre; irtják az őserdőket a Bakonyban, a Mátra- és Pilis-hegységben és a Szent-Gotthárd vidékén elhuzódó Alpok nyúlványaiban; csatornákat ásnak, a Maros és Rába mellékein lecsapolják a mocsarakat s így kiszáritják és termés alá készítik, vagy rétté s legelővé alakítják a posványos és süppedékes területeket. A kolostor vidéke valószínű paradicsom. A hegyoldalakon dús szőlőfűrtök díszlenek; szántóföldjeiken duzzadó kalászt renget a tavaszi szellő; gazdasági kertjökben ízletes zöldség terem; gyümölcsöseikben a legjobb fajokat érleli a napsugár.

A kolostorok környékén épülnek a puszták, a majorok (grangia). Ezek helyének megállapításánál az a fő szempont, hogy olyan távolságban legyenek, a melyből a rendtagok a munka végeztével még aznap visszatérhetnek a kolostorba. Apátságaink birtoktestén még ma is szépen észlelhető ezen ősi majorok elhelyezése. Akol, Eplény és Olaszfalu mily kézzelfoghatólag igazolja ezen beosztást!

A magyarországi ciszterciek nemzetgazdasági rendszere európai magaslaton állott. Hisz' a hazánkba települő rendtagok legnagyobb része francia volt s az összeköttetést franciaországi rendtársaikkal állandóan fentartották. Az egyes kolostorok apátjai háromévenként elmennek a cisteauxi nagykáptalanra. Útközben s a gyűlés tartama alatt mennyit láttak és hallottak! Itthon meg azután értékesítették tapasztalataikat. Így jutott be hozzánk azután a nemesebbnél nemesebb gyümölcs, a sok ízletes zöldség s ezek tenyésztésének az ismerete. Szóval rendi apátságaink egy hajszálnyival sem állottak hátrább a franciaországiaknál. S ez magyar szempontból nagy érdeme a cisztercieknek. Hiszen egyszerre századokkal vitték előbbre a nemzetgazdaságot mindazon helyeken, a hol az ő kezök munkált. Mindegyik kolostoruk egy-egy nemzetgazdasági iskola volt. Saját jobbágyaik — mert távolabbi birtokaikon ezek is voltak — s a vidékbeliek tőlük tanulták el a földművelés, gyümölcstenyésztés és kertészet fejlettebb alakját és az állattenyésztés helyesebb módját.

A ciszterciek űzik a *mesterségeket* is. Mindegyik kolostor maga készíti, a mire szüksége van.

¹ *Csánki Dezső*: U. o. II. köt. 850–851. l. — *Heimb Theophil*: Notitia Historica de ortu et progressu abbatiae ad S. Gotthardum. 47–61. l.

² *U. az*: Magyarország tört. földrajza III. k. 185. l.

³ *Heimb Theophil*: Notitia Hist. de ort. et progr. abbatiae ad S. Gotthard. 61–64. l.

⁴ *Békefi R.*: A pilisi apátság története I. 170–227. l.

⁵ *U. az*: A pásztói apátság története I. 154–173. l.

⁶ *Weis Joh. Nep.*: Urkunden des Cistercienser-Stiftes Heiligenkreuz im Wiener Walde. I. 35. l. (Fontes Rerum Austriacarum. II. Abtheilung. Diplomata et Acta. XI. B. I. Theil.)

Ács, kovács, takács, timár, varga, pék és kőműves a rendtagok soraiból kerül ki.¹ Sőt még *kereskednek* is s eljárnak a vásárokra. Ide azonban mindig legalább két szerzetes rendtagnak és egy paraszt fráternek kell mennie.²

A középkorban a vándornak alig van hova szállnia; a *betegek* és *szegények* egyedüli menedéke egy-egy kolostor. S ily korban mily fölségesen hangzik ez a ciszterci rendszabály: A kapús szobájában mindig kell lennie kenyérnek a szegények és utasok részére. A segédkapús (subportarius) a konyhában mindennap összeszedi az ételmaradékot, a halottak részét³ és a mit a gazda ad, s a kapús szobájába viszi, hogy az érkezők között kioszsza.⁴

A betegek előtt *kórházukat* nyitják meg s a betegápolásban példányszerű ügyességre tesznek szert. Jakab praenestei püspök és pápai követ a kalocsai érsek bácsi kórházába ápolóknak egyszer s mindenkorra két ciszterci paraszt frátert (fratres conversi) rendelt ki a posegai kolostorból.⁵

Apátságaink a *honvédelem* terén is lerótták hazafias kötelezettségüket. A tatárjárás mindenkit meggyőzött a kővárak szükségességéről. IV. Béla maga sürgeti az előkelőket, hogy építkezzenek. Keletkeznek is új kővárak az ország különböző részein. János pilisi apát 1254. június 28-ika előtt a pozsonyi vár Vedricz nevű részét saját költségén toronynyal erősíti meg.⁶

Az egresi⁷ és pásztói⁸ convent *hiteleshelyi* működéséről van tudomásunk.

A *jogszolgáltatás* egyéb mozzanataiban gyakran megjelennek rendi apátaink.

Így az *egresi* apátot III. Incze pápa 1213. május 26-án a váradi és nyitrai püspökökkel együtt küldi ki, hogy a veszprémi püspök és az esztergomi káptalan tizedügyét békésen intézzék el, ha lehet; ellenkező esetben a feleket idézzék a római szentszék elé.⁹ III. Honorius 1220. december 15-én az aradi préposton kívül az egresi apátot és perjelt utasítja, hogy a váradi püspököt a csanádi püspökökkel szemben kártalanításra bírják.¹⁰ III. Honorius pápa 1222. június 21-én a váci püspökökkel és préposttal együtt azzal bízta meg, nyomozzák ki, vajjon az erdélyi püspök a kolozsmonostori apátsággal szemben követett-e el hatalmaskodást és kiváltságleveleiket elégette- és vízbe szórta-e?¹¹ 1222. december 15-én az egri püspök és a *szent-gotthárdi* apát társaságában kiküldi a nép lecsillapítására, hogy ez a király, a korona vagy az előkelők személye és vagyona ellen jogtalanul és törvénytelenül föl ne lépjen.¹² 1222. január 21-én, 1223. január 31-én és 1223. április 11-én az esztergomi érsek és veszprémi püspök társaságában II. Endre király és az aradi prépost között fölmerült ügy lebonyolítására utasítja.¹³ 1225. június 12-én a linevlti és kerzi apáttal egyetemben kiküldi annak megvizsgálására, hogy a német lovagrend nem

¹ V. ö. *Békefi R.*: A pásztói apátság tört. I. 38–40. l.

² *Békefi R.*: A pilisi apátság tört. I. 84. l.

³ Még ma is él Zirczen, a magyarországi ciszterciek anyakolostorában azon ősi szokás, hogy minden egyes rendtag elhunytá után harmincz napon át minden délben egy kenyeret és egy üveg bort az ebédlőasztalra tesznek. A hetes az asztali áldás elvégzése után ezt mondja: Haec est portio defuncti N., confratris nostri. (Ez elhunyt N. testvérünk része.) Az elüljáró erre így végzi: Requiescat in pace. (Nyugodjék békében.) A megáldott kenyeret és bort naponként más-más helybeli szegény kapja meg.

⁴ Liber Usuum Ordinis Cisterciensis cap. CXX.

⁵ *Fuxhoffer-Czinár*: Monasteriologia T. II. 118. l.

⁶ *Békefi R.*: A pilisi apátság története I. Oklevéltár XXXV. sz.

⁷ Hazai Okmánytár I. 21–22. l.

⁸ *Wenzel*: Árpádk. új okmt. XII. 692–693. l.

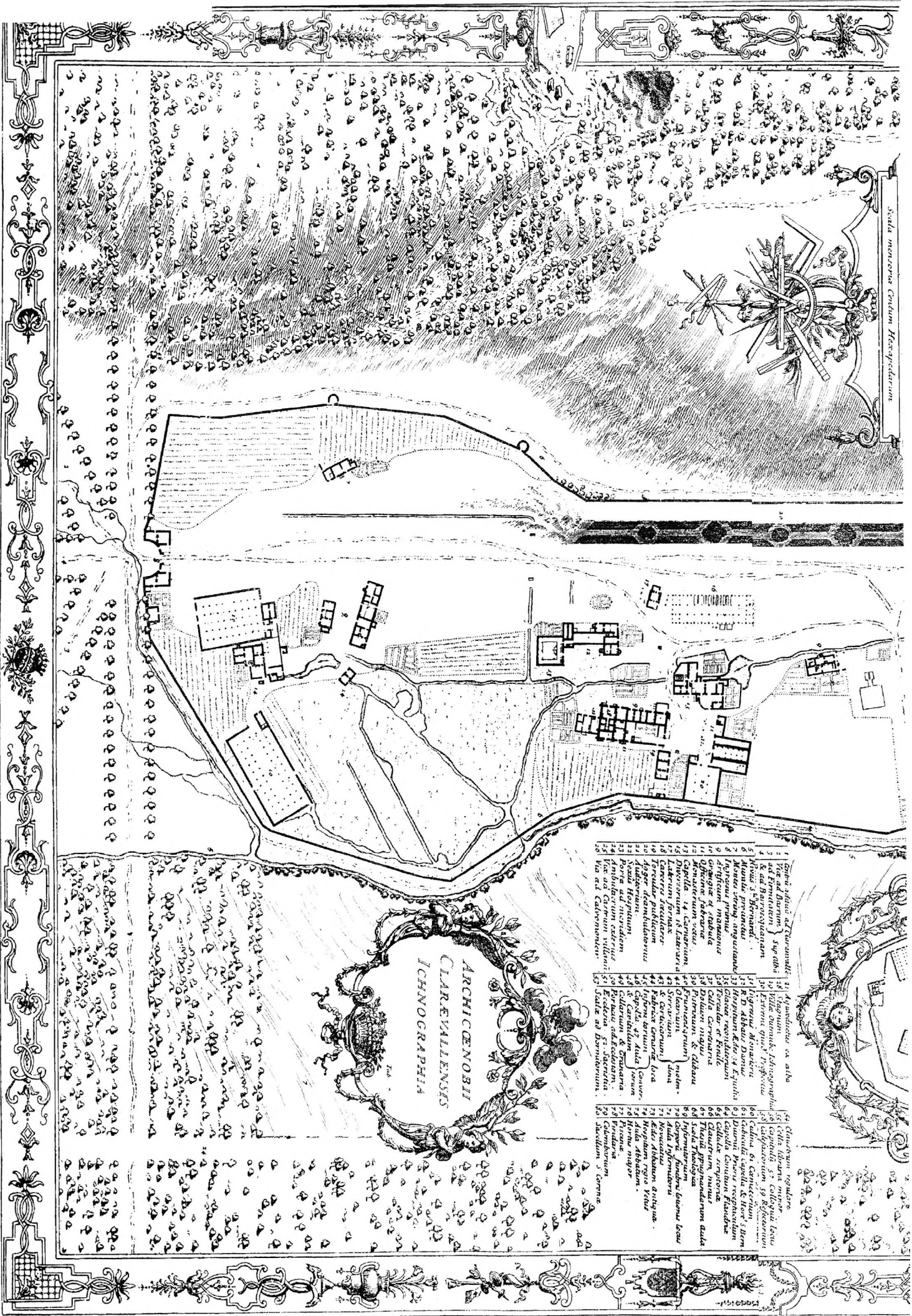
⁹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. Vol. I. 140. l. — A veszprémi püsp. róm. okl. I. 26–27. l.

¹⁰ *Theiner*: Monumenta Historica Hungariae. I. 26. l.

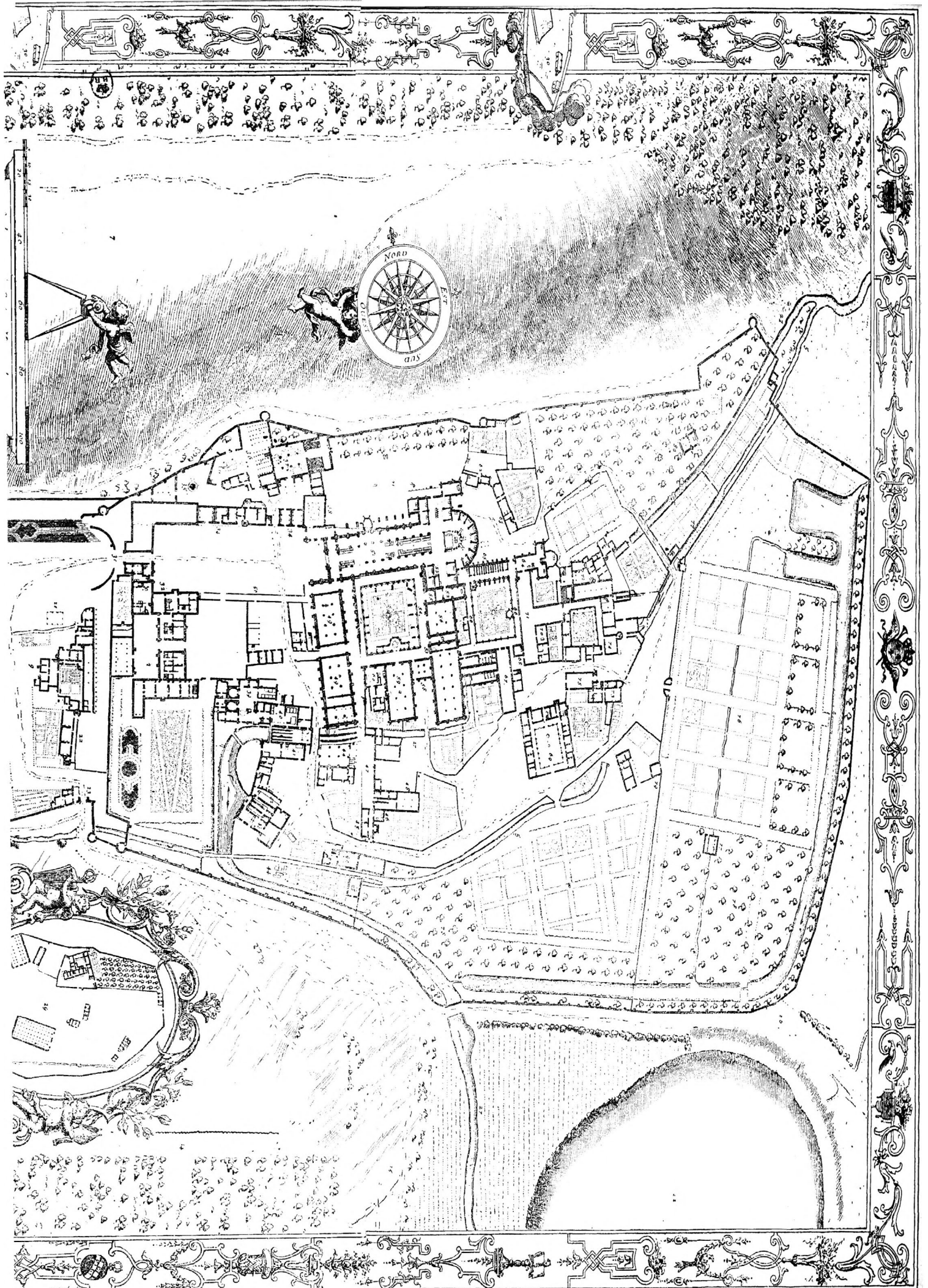
¹¹ *U. az*: U. o. I. 34. l.

¹² *U. az*: U. o. I. 36.

¹³ *U. az*: U. o. I. 32., 37., 39. l.

1. Porta ad orientem
2. ad orientem
3. ad orientem
4. ad orientem
5. ad orientem
6. ad orientem
7. ad orientem
8. ad orientem
9. ad orientem
10. ad orientem
11. ad orientem
12. ad orientem
13. ad orientem
14. ad orientem
15. ad orientem
16. ad orientem
17. ad orientem
18. ad orientem
19. ad orientem
20. ad orientem
21. ad orientem
22. ad orientem
23. ad orientem
24. ad orientem
25. ad orientem
26. ad orientem
27. ad orientem
28. ad orientem
29. ad orientem
30. ad orientem
31. ad orientem
32. ad orientem
33. ad orientem
34. ad orientem
35. ad orientem
36. ad orientem
37. ad orientem
38. ad orientem
39. ad orientem
40. ad orientem
41. ad orientem
42. ad orientem
43. ad orientem
44. ad orientem
45. ad orientem
46. ad orientem
47. ad orientem
48. ad orientem
49. ad orientem
50. ad orientem
51. ad orientem
52. ad orientem
53. ad orientem
54. ad orientem
55. ad orientem
56. ad orientem
57. ad orientem
58. ad orientem
59. ad orientem
60. ad orientem

terjeszkedett-e tovább azon határoknál, melyeket a királyi adománylevél megállapít? ¹ IX. Gergely pápa, midőn előde és ő a váradi püspöknél, a kalocsai és esztergomi érseknél semmire sem tudott menni István békési főesperes javadalmának visszaszerzése ügyében, 1230. január 29-én az egresi apátot és perjelt küldi ki a kérdés megoldására. ² IV. Incze pápa 1247. augusztus 26-án az egresi apáton kívül a győri püspököt és a fehérvári Domokosok perjelét utasítja, terjeszsenek be hozzá jelentést a boszniai püspökségnek a kalocsai érsekség alá rendelése ügyében. ³

A zirczi apátot III. Incze pápa 1199. január 30-án a váczi és csanádi püspökkal együtt utasítja a pécsi püspök és a földvári apát közötti per megvizsgálására s ugyanekkor megbízza, hogy a győri püspök társaságában hallgassa ki az esztergomi prépostot és két másik papot, kiket a római szentszék előtt a pápai regesták megcsonkítása miatt vádoltak be. ⁴ 1203. május 5-én a váczi püspök és a pilisi apát társaságában megbízza, hogy az esztergomi és kalocsai érsek perét egyenlítse ki. ⁵ 1204. szeptember 14-én Simon váradi püspökkal és az esztergomi préposttal egyetemben a somogyvári apátság ügyében jár el Bernát spalatói érsekkel szemben. ⁶ 1208. április 13-án a veszprémi püspök mellett kirendeli a pápa, hogy András somogyi főispán fiát, Andronicust kényszerítse azon javak átadására, melyeket édes anyja a magyar János-vitézek részére hagyott. ⁷ 1209. március 7-én a veszprémi püspökkal együtt azon megbízást kapja, hogy a jeruzsálemi lovagrend tizedmentességét a győri püspökkal szemben védje meg. ⁸ 1218. május 15-én a veszprémi püspök és a pilisi apát társaságában kiküldi III. Honorius pápa, hogy a váczi püspök ügyében vizsgálatot tartson és őt személyesen Rómába idézze. ⁹ 1221. január 2-án az esztergomi és győri préposttal együtt pápai bíró azon perben, mely a zágrábi püspök s káptalan és a szentmártoni apát között folyt. ¹⁰ 1222. január 21-én Miklós zirczi apátot III. Honorius pápa az egri érsekkel és a pilisi apáttal együtt föltételes birácul rendeli ki az aradi prépost ügyében. ¹¹ 1225. május 9-én a fehérvári prépost és örkanonok társaságában utasítja, hogy a valkói apát és a János-vitézek közötti perben bíraskodjék. ¹² IX. Gergely pápa a zirczi apátot többedmagával bírónak küldi ki a pannonhalmi apátság és a veszprémi káptalan közötti perben. ¹³ 1231. október 20-án a zirczi perjellel és a somogyvári apáttal együtt bírónak küldi ki a szentmártoni apátság és a fehérvári káptalan tizedperének elintézésére. ¹⁴ 1232. július 23-án a tihanyi apáttal és a rábaközi főesperessel együtt megbízza, hogy hajtsa végre azon egyességet, melyet a zágrábi püspök a szentmártoni apáttal a somogy-vármegyei tizedre nézve kötött. ¹⁵ 1235. november 17-én a győri püspök és az aradi prépost társaságában utasítja, hogy a kalocsai érsekkel a jogszabályok szerint járjon el, mivel egy kiközösített világi úrral egy követ fújt. ¹⁶ 1237. május 20-án a veszprémi püspökkal és a János-

¹ Theiner; Monumenta Historica Hungariae. I. 59–60. l.

² U. az: U. o. 91–92. l.

³ A veszprémi püsp. római oklevélt. I. 125. l. — Theiner; Monumenta Hist. Hung. I. 204. l.

⁴ A veszprémi püspökség római oklevéltára. I. 8–9. — Fejér; Codex Dipl. T. II. 353–357. l.

⁵ Knauz; Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. 165. l. — A veszpr. püsp. róm. oklevéltára I. 10–11. l.

⁶ Fejér; Cod. Dipl. II. 446–448. l. — A veszprémi püsp. róm. okl. I. 12–13. l.

⁷ Magy. orsz. levélt. Dl. 46. — A veszpr. püsp. róm. okl. I. 17. — Fejér; Cod. Dipl. T. III. Vol. I. 69–70. l.

⁸ Fejér; Cod. Dipl. Tom. III. Vol. I. 84. l. — A veszpr. püsp. róm. okl. I. 18.

⁹ A veszpr. püsp. róm. okl. I. 44–45. — Theiner; Monumenta Hist. Hung. I. 13. l.

¹⁰ Wenzel; Árp. új okm. I. 175. l. — A veszpr. püsp. róm. okl. I. 52–53. l.

¹¹ Theiner; Mon. Hist. Hung. I. 32. l. — A veszpr. püsp. r. okl. I. 56. l.

¹² Theiner; Mon. Hist. Hung. I. 55. l. — A veszpr. püsp. r. okl. I. 65. l.

¹³ A veszpr. püsp. róm. okl. I. 79. — Wenzel; Árp. új okm. I. 253.

¹⁴ Theiner; Mon. Hist. Hung. I. 99. — A veszpr. püsp. r. okl. I. 88–89. l.

¹⁵ A veszpr. püsp. r. okl. I. 91–92. l. — Theiner; Mon. Hist. Hung. I. 105.

¹⁶ Wenzel; Árp. új okm. II. 30. — A veszpr. püsp. r. okl. I. 102. l.

vitézek magyarországi perjelével együtt kiküldi, hogy a fehérvári prépostnak adják vissza a javadalmát.¹ 1237. augusztus 28-án Lukács győri kanonokkal és a János-vitézek perjelével karöltve kiküldi, hogy a csanádi püspököt mondassák le hivataláról, ha szembaja csakugyan akadályozza főpapi hivatala teendőinek végzésében. 1237. szeptember 1-én ugyanezek társaságában rendeli ki, hogy a csanádi püspök ellen a bisztrai apát ügyében vizsgálatot indítsanak.² 1238. július 28-án szintén őket bízta meg a pápa, hogy a csanádi püspök mellé alkalmas segédpüspököt adjanak.³ 1240. február 18-án a tihanyi apát mellett még a zirczi apátot és perjelt is kirendeli, hogy a szent-mártoni apátság és a somogy megyei papság között a tizedügyben létrejött megállapodás érvényét fentartsák.⁴ IV. Incze pápa 1245. augusztus 8-án a kapornaki apátság és a veszprémi éneklő-kanonok perének elintézésére a zirczi apátot és perjelt utasítja.⁵ 1246. szeptember 26-án ugyanezeket és a győri prépostot küldi ki, hogy a veszprémi püspök és a szent-mártoni apát perét, mely a joghatóság miatt folyt, egyenlítsék ki.⁶ 1247. augusztus 13-án a zirczi apát és dékán ismét bíraskodik a veszprémi püspök és a szent-mártoni apát között.⁷ 1253. október havában a belakuti és *szent-gotthárdi* apátokon kívül még a zirczi perjel szerepel, midőn az egyházmegye papsága a püspök és káptalan elleni perben a római székhez föl-lebbesz.⁸ 1254. április 1-én IV. Incze pápa a pannonthalmi szent-mártoni főapát és a zirczi apát révén értesíti az esztergomi érseket, hogy Bácsa István részére, a ki biborossá lételeivel az esztergomi érseki széktől megvált, évenként 300 ezüst márkát köteles fizetni. 1271-ben a Boldog Margit szentté avatása ügyében tartott vizsgálatnál, az esztergomi érsek és váci püspök mellett, pápai biztosul szerepel a zirczi apát is.⁹ 1297-ben Jakab zirczi apát VIII. Bonifác pápa megbízásából kiközösíti az Esztergom közelében levő, Szent-Istvánról nevezett ispotályosok mesterét, sőt magukat a rendtagokat is, mivel a Szent-Andrásról nevezett obaczi egyházat lerombolták.¹⁰ 1330-ban XXII. János pápa István zirczi apátot küldi ki azon tizedügy elintézésére, mely a szent-mártoni apátság és a segesdi plébános között fölmerült.¹¹ 1390. október 26-án IX. Bonifác pápa a tihanyi apáton és a fehérvári lectoron kívül a zirczi apátot is megbízza, hogy Antalfia György clericusnak egy veszprémi praebendát és kanonokságot adjanak át, ha ezeknek évi jövedelme 40 aranyforintnál nem rúg többre.¹²

A *szent-gotthárdi* apátot III. Honorius pápa 1218. márczius 20-án utasítja, hogy a győri és vasvári prépostokkal együtt bíraskodjék a szent-mártoni apát és a fehérvári örkanonok között.¹³ 1225. január 18-ika előtt a szent-gotthárdi apát és perjel a győri préposttal együtt bírókként működnek azon zala-megyei papokkal szemben, a kik a veszprémi püspöknek nem engedelmeskedtek.¹⁴ 1225. szeptember 15-én meg a pápa a fehérvári préposttal és a nyitrai főesperessel együtt rendeli ki a szent-gotthárdi apátot, hogy a veszprémi püspök és a fehérvári János-vitézek tizedperében ítéljenek.¹⁵ 1226. július 11-én

¹ Theiner: Mon. Hist. Hung. I. 154. — A veszpr. püsp. r. okl. I. 106. l.

² Theiner: Mon. Hist. Hung. I. 158. l. — A veszpr. püsp. r. okl. I. 108. l.

³ A veszpr. püsp. r. okl. I. 110. l. — Theiner: Mon. Hist. Hung. I. 164. l.

⁴ Wenzel: Árp. új okm. II. 102. — A veszpr. püsp. róm. oklev. I. 111. l.

⁵ A veszpr. püsp. róm. okl. I. 121. l.

⁶ Fejér: Cod. Dipl. T. IV. Vol. I. 368. l. — A veszpr. püsp. r. okl. I. 122–123. l.

⁷ A veszpr. püsp. róm. oklevélt. I. 124. l. — Fejér: Cod. Dipl. T. IX. Vol. VII. 660. l.

⁸ A veszprémi püsp. róm. okl. I. 134–135. l.

⁹ Fejér: Cod. Dipl. T. IV. Vol. II. 251–253. l. — A veszprémi püsp. róm. okl. I. 160. l.

¹⁰ Fejér: Cod. Dipl. T. IX. Vol. VII. 718–720. l.

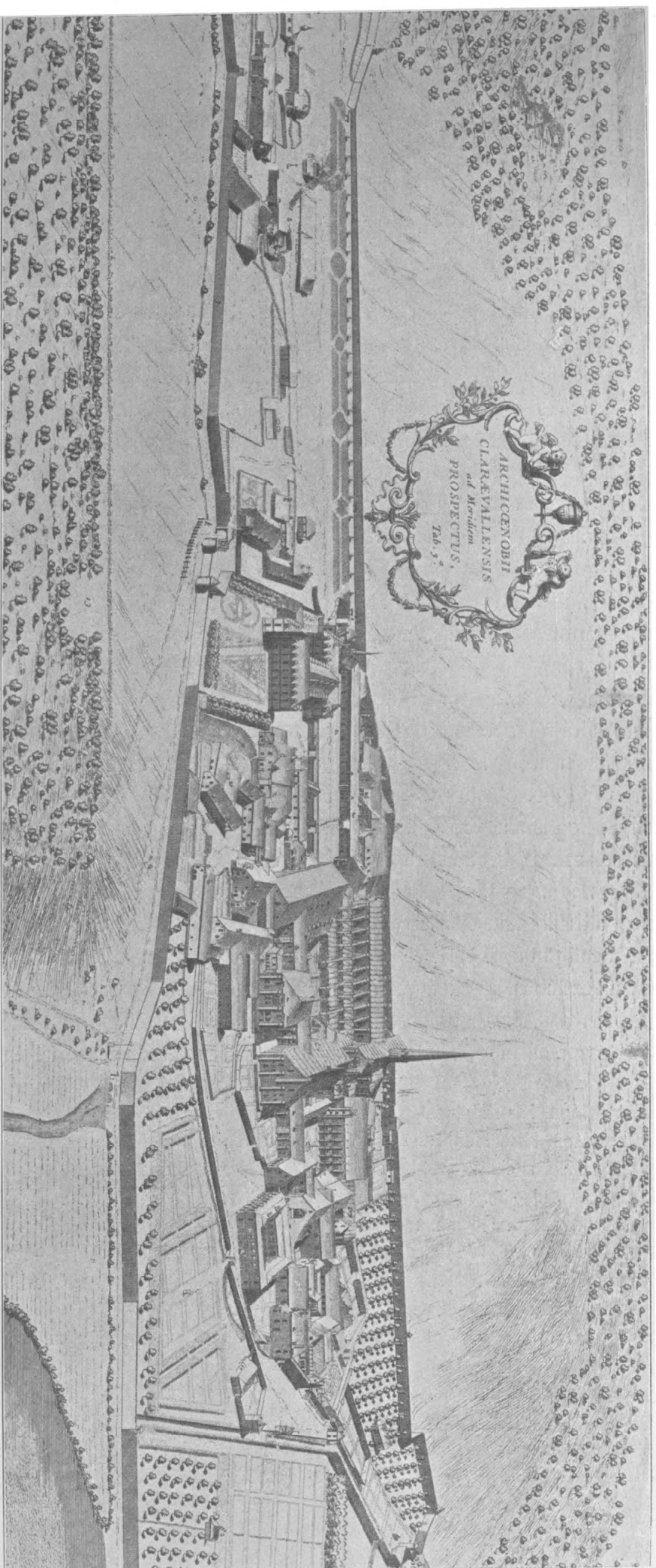
¹¹ A pannonthalmi szentmártoni főapátság levéltárában. Capsa XXIII. T.

¹² Monumenta Vaticana Hung. Ser. I. Tom. III. 73–74. l.

¹³ A veszprémi püsp. róm. okl. I. 43–44. l. — Fejér: Cod. Dipl. T. III. Vol. I. 259. l.

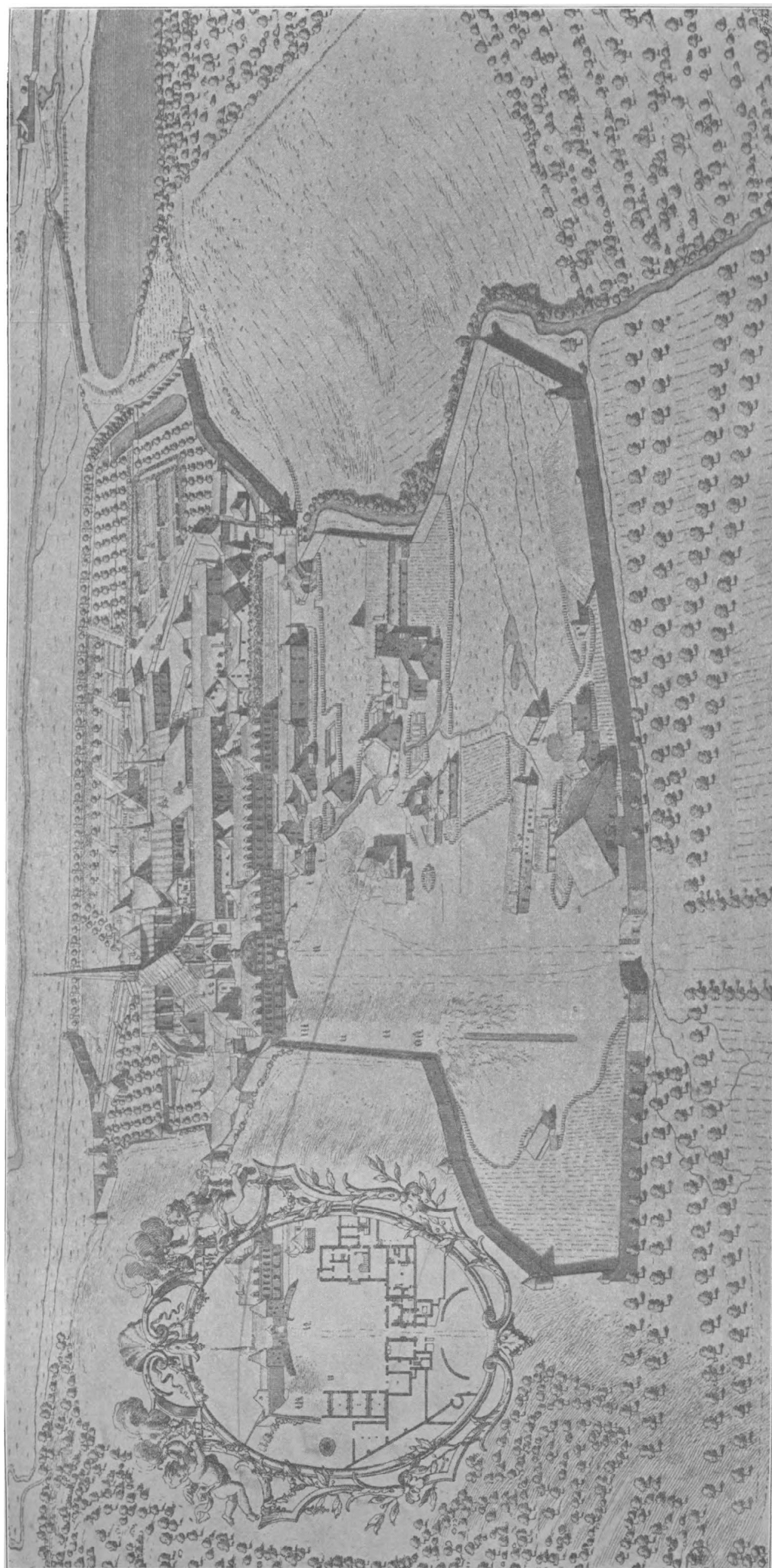
¹⁴ Theiner: Mon. Hist. Hung. I. 52. l. — A veszpr. püsp. r. okl. I. 63.

¹⁵ U. az: Mon. Hist. Hung. I. 61. l. — A veszprém püsp. róm. okl. I. 66–67. l.

67. ábra. A clairvaux-i ciszterczi apátság távlati képe délről.

A clairvaux-i apátság alaprajza s délről és nyugatról fölvetett távlati képe *Milley Miblosol*, 1708-ból, megyan Troyes községi és Páris nemzeti könyvtárban. A 66., 67. és 68. ábra a párisi példány után készült úgy, hogy a 67. és 68. ábrán a kevésbé fontos részek elmaradtak, miként ez a 66. ábra alapján megállapítható.

68. ábra. A clairvaux-i ciszterci apátság távlati képe nyugatról.

a szent-gotthárdi apát a váci és pécsi püspökkel együtt a szent-mártoni apát és a veszprémi káptalan közötti perben bíraskodik.¹ 1236. augusztus 25-ike előtt a szent-gotthárdi apát egyike azoknak, a kiket a római szék a váradi püspökség betöltése ügyében kiküldött.² IV. Incze pápa 1243. július 7-én a csanádi püspökön és a szent-mártoni apáton kívül a szent-gotthárdi apátot rendeli ki, hogy az esztergomi érsekké választott váci püspökkel a szokásos esküt letétessék.³

A pilisi apátot III. Incze 1204. április 16-án Simon váradi püspökkel a görög szerzetesek életmódjának megvizsgálására utasítja.⁴ III. Honorius 1221. április 20-án az esztergomi érsekkel együtt küldi ki, hogy a görög szerzetesek helyébe latinokat telepítsen.⁵ 1224. július 11-én a váci püspök és a pesti főesperes társaságában bízza meg a szent-mártoni apát és a veszprémi káptalan peres ügyének elintézésével.⁶ 1225. május 28-án a győri és fehérvári préposttal együtt küldi ki, hogy a szent-mártoni apát és a János-vitézek viszálykodását egyenlítse ki.⁷ IX. Gergely 1234. márczius 19-én elrendeli, hogy a veszprémi és nyitrai püspök társaságában a pilisi apát egyenlítse ki azon viszályt, mely Demeter lovag és a német-újvári kolostor között létezik.⁸ 1235. szeptember 26-án meghagyja a pilisi s a bélakuti apátnak és a bácsi főesperesnek, hogy oldják meg azon joghatósági kérdést, mely Róbert esztergomi érsek és Albert aradi prépost között fölmerült.⁹ 1240. márczius 29-én utasítja a pilisi apátot, a veszprémi prépostot és budai kincstartót, hogy Mihály fehérvári prépost ügyében tartsák meg a vizsgálatot.¹⁰ 1240. november 15-én Benedek váradi ellenpüspök megidézésével az esztergomi érseket, a pilisi apátot és perjelt bízza meg.¹¹ 1241. február 7-én a pilisi apáttal Civitellai János alszerpapot és káplánt küldi ki, hogy a csanádi püspök egészségi állapotát megvizsgálják.¹² IV. Incze pápa 1244. december 20-án az esztergomi érseket, a nyitrai püspököt és a pilisi apátot a veszprémi püspök és káptalan s a pannonthalmi szent-mártoni apát ügyének, december 23-án meg a szent-mártoni apát és Demeter lovag perének elintézésére küldi ki.¹³ 1245-ben a kalocsai érseken kívül a pilisi és szent-gotthárdi apátot is kirendeli Zelandus veszprémi püspök megválasztása ügyében. 1245. január 2-án az esztergomi érseket, a nyitrai püspököt és a pilisi apátot küldi ki, hogy a pannonthalmi szent-mártoni apátságnak Nyalka községre vonatkozó jogigényét tisztázzák.¹⁴ 1247. augusztus 7-én Bánca István esztergomi érsek és Salamon szent-mártoni apát joghatósági ügyének megvizsgálásával az egri prépostot, a pilisi apátot és perjelt bízza meg.¹⁵ 1247. szeptember 27-én a pilisi, szent-mártoni és dombói apátokat küldi ki, hogy a kalocsai érsekség és pécsi püspökség határkérdését elintézzék.¹⁶ 1248. október 1-én a csanádi és a szerémi püspököt és a pilisi apátot

¹ A veszpr. püsp. róm. okl. I. 74–76. l.

² Theiner: Mon. Hist. Hung. T. I. 148–149. l.

³ U az: U. o. I. 186. l.

⁴ Fejér: Cod. Dipl. T. II. 429. l.

⁵ Theiner: Monum. Hist. Hung. T. I. 29. l. — Knauz: Monumenta Eccl. Strig. T. I. 228. l. — Fejér: Cod. Dipl. T. III. Vol. I. 310. l.

⁶ Wenzel: Árpádk. új okmt. I. k. 202. l.

⁷ Theiner: Mon. Hist. Hung. I. 57. l.

⁸ Wenzel: Árpádk. új okmt. XI. k. 269. l.

⁹ Theiner: Monum. Hist. Hung. I. 137. l. — Fejér: Cod. Dipl. T. III. Vol. II. 457. l. — Knauz: Monum. Eccl. Strig. T. I. 309. l.

¹⁰ Fejér: Cod. Dipl. T. IV. Vol. I. 180–183. l. — Theiner: Mon. Hist. Hung. I. 175. l.

¹¹ Wenzel: Árpádk. új okmt. II. k. 108. l. — Theiner: Mon. Hist. Hung. I. 177. l.

¹² Theiner: Mon. Hist. Hung. I. 177. — Wenzel: Árpádk. új okmt. VII. k. 118. l.

¹³ Wenzel: Árpádk. új okmt. II. 162. és 164. l.

¹⁴ Békefi R.: A pilisi apáts. tört. I. k. XXVI. sz. okl. — Wenzel: Árp. új okm. II. 169. l.

¹⁵ Knauz: Monumenta Eccl. Strig. T. I. 369. — Fejér: Cod. Dipl. T. IV. Vol. I. 464. l.

¹⁶ Kaprinay: MS. az egyetemi könyvtárban Littera A. Tom. XIV. 24. l. — Theiner: Mon. Hist. Hung. I. 205. l.

bízza meg azon visszaélések megvizsgálásával, melyek Fülöp zágrábi püspök megválasztásakor előfordultak.¹ 1254. október 2-án a pilisi és *zirczi* apátot rendeli ki, hogy az esztergomi érseket és káptalant a kiközösítéstől megvédjék.² IV. Orbán pápa 1263. szeptember 19-én és 1264. augusztus 21-én a pilisi apátot, a fehérvári örkanonokat és a Domokosok provincialis perjelét bízta meg azon visszaélések megvizsgálásával, melyekről II. Jób pécsi püspököt vádolták.³ VIII. Bonifác pápa 1295. június 29-én a pilisi apátot utasítja, hogy a budai káptalan és az idevaló polgárok között a dunai vám miatt fenforgó viszálykodás ügyét vizsgálja meg.⁴ 1299. december 5-én a margitszigeti apácák és a veszprémi püspök tizedügyének megvizsgálásával a pozsonyi préposton és az esztergomi scholasticuson kívül a pilisi apátot is megbízta.⁵ XXII. János pápa a pilisi, *zirczi* és somogyi apátnak meghagyja, hogy a veszprémi püspök és káptalan ügyes-bajos dolgát az egyházmegye papjaival vizsgálják meg.⁶ VI. Incze pápa 1356. május 28-án utasítja a pilisi s a pannonhalmi szent-mártoni apátot és a szepes-szent-mártoni egyház prépostját, hogy Jakabfalvi János veszprémi püspök és az örsi plébános között tized és joghatóság miatt keletkezett perben ejtsék meg a vizsgálatot.⁷ IX. Bonifác pápa 1400. november 12-én a győri püspököt, a pilisi apátot és a karthausiak lövöldi perjelét küldi ki, hogy a csornai prépostság javait és jogait megvédjék.⁸ 1403. december 12-én a pilisi apátot utasítja, hogy a mogyoródi apátság tizedügyét vizsgálja meg és döntse el.⁹

A ciszterczi apátok mint *királyi követek* is kiváló feladatot oldottak meg. Imre királyunk 1202-ben a pilisi apát és egy főesperes révén kéri Rómában keresztes hadjáratának elhalaszthatását.¹⁰ IV. Béla nem győzi dicsérni János pilisi apátot, mivel királyi követségben áldozatkészségének többszörös bizonyítékát adta.¹¹ A XIV. században Henrik pilisi apát az acheni kápolna alapítására nézve szerződést köt és kiviszi Achenba a Nagy Lajos ajándékát képező egyházi kincseket; Ulrik pilisi apát meg 1381-ben, mint királyi megbízott, számon kéri az egyes tárgyakat.¹²

A cisztercieknek a *magyarországi művészetek* terén is kiváló érdemeik vannak.

Franciaországban ismerték meg s innét hozták hozzánk magukkal a *csúcsívet*. Egyházaikban a félkörív csúcsívvé nyújtózik ki s így megszületik az *átmeneti stil*. Az ő megjelenésük tehát magyar földön korszakalkotó esemény. Hisz az átmeneti stil kezdete — épen a ciszterciek révén — nálunk előbbre esik, mint Németországban.

A mint valamely helyen — az ő szokásuk szerint rendszeren völgyben — megszállnak, először csak ideiglenesen építkeznek, és pedig fából. Kőépületekre csak akkor került a sor, ha lábukat valamely helyen már megvetették s az építkezés föltételeit előteremtették. Egyházaikat a Boldogságos Szűz tiszteletének, és pedig legnagyobbbrészt Nagy-Boldogasszonynak szentelik. A Boldogságos Szűz címe még az apátságok címéből sem marad ki soha sem. S ez természetes, hiszen a ciszterczi rend Mária rendje.

Építkezésöknél főszabály az egyszerűség. (64. és 65. ábra.) Sokat adnak arra, hogy a rendi egyházak

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. IV. Vol. II. p. 29. l. — *Theiner*: Monum. Hist. Hung. I. 206. l.

² *Knauz*: Monum. Eccl. Strig. T. I. 420. l. — *Wenzel*: Árpádk. új okmt. VII. k. 368. l.

³ *Fejér*: Cod. Dipl. T. IV. Vol. III. 168. és 238. l.

⁴ *Békefi R.*: A pilisi apátság tört. I. k. oklvt. XLV. sz.

⁵ *Knauz*: Monum. Eccl. Strig. T. II. 467. l. — *Fejér*: Cod. Dipl. T. VI. Vol. II. 222. l.

⁶ *Fejér*: Cod. Dipl. T. IX. Vol. VII. 648–649. l.

⁷ *Békefi R.*: A pilisi apátság tört. I. 154. l.

⁸ *Mon. Vat. Hung. Ser. I. T. IV. 255. l.*

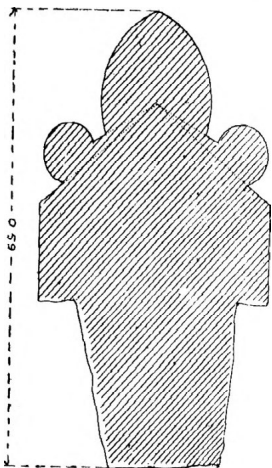
⁹ *U. o. Ser. I. T. IV. 592. l.*

¹⁰ *Fejér*: Cod. Dipl. T. II. 393. l.

¹¹ *Békefi R.*: A pilisi apátság tört. I. k. Oklvt. XXXV. sz.

¹² *Fejér*: Cod. Dipl. T. IX. Vol. IV. 91., 216., 217., 265., 266., 267., 525., 563. l.

és kolostorok egyöntetűleg épüljenek. Ezen cél a rendi szervezet is erősen támogatja. A visitorok az apátságok vizsgálása alkalmával évről-évre meggyőződhetnek a rendi építkezés jellemző vonásairól; az apátok meg a nagykáptalanra utazás alkalmával észlelheték az egyházak és kolostorok stíljének és motívumainak azonosságát. S így a rendben valóságos hagyomány fejlődött ki. (67. és 68. ábra.) Ennek a hatása alatt éltek és nőttek föl a rendtagok soraiból kikerült építőmesterek is. A verniczei templomot a topiczai apátság emberei építették.¹

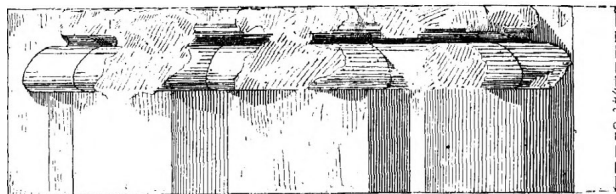

69. ábra. Boltozatborda a pilisi egyházból.

A ciszterci egyházak alaprajza latin keresztet tár elénk. Kereszthajójuk — eltérőleg a hazai szokástól — mindig van. (66. ábra.)² A hajók záródása egyenes. A szentély két oldalán, a kereszthajótól keletre páros kápolnákat emelnek csendes miséik és magán áhitatuk végzése céljából. Félköríves gerincz-boltozat helyett a csúcsíves hevederboltozatot alkalmazzák. (69. ábra.) Az ablakok félköríve rendszerint még nem megy át a csúcsívbe. Altemplomot (crypta, catacomba) egyházaikban sehol sem találunk. A hatalmas harangtornyok helyett csak kis tetőtornyot (Dachreiter) építenek.

Az emberi és állati torzalakoknak az ő egyházaikban egyáltalán nincs helye. Szent Bernát erős tiltakozása a művészetnek ilyen elfajulása ellen örök időkre érvényben maradt. Ez a felfogás a festményt majdnem egészen kiszorította egyházaikból. Művészi érzékek azonban ezért kárpótlást kerestek. Az ablak üvegdarabjainak összeolmozásánál úgy járnak el, hogy az ólomvonal egyes részei művészi egészszé olvadjanak. Később ezeket utánozták s az üvegre szürke alakokat festettek (Grisailmalerei, grau in grau). A XIII. század közepén túl a technika a színcsoportosítás gazdag változataival remekel náluk.

A rend szigorú egyszerűsége a festő ecsetjével a szobrász vésőjét is majdnem egészen kitiltja az egyházakból. Csupasz, meztelen falak tárulnak elénk; a szem alig tud rajtok megpihenni. Csak a pillérlábon fut végig az egyszerű vonal (70. és 73. ábra); az oszlopfőt meg levélsomó (71. és 73. ábra) és levélfűzér ékesíti. (72. ábra.)

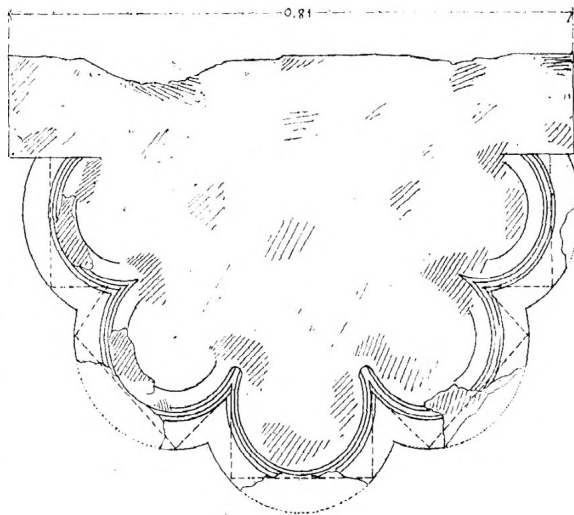

Egyházi ruhák és edényeik lehetőleg egyszerűek. Az arany, ezüst és selyem tárgyakat lehetőleg mellőzik. A hol meg rákapnak, — mint nálunk is — a nagykáptalan nyomban letiltja.

Szóval nem a fény és pompa, hanem az egyszerűség, a világos alaptervezet, a méretek pontossága és hatása, a szigorú arányosság és a kellemes összhang jellemzi a ciszterciek művészetét. (64. és 73. ábra.)

A ciszterci rend életében elsőrangú tényező volt az évenkénti nagykáptalan a rend szülőhelyén, Cîteauxban (Cistercium).

A cîteaux-i apátság pecsétjét 1360-ból és 1447-ből (74. és 75. ábra) s a cîteaux-i apátét 1307-ből (76. ábra) a párisi nemzeti levéltár 1317,

70. ábra. Pillérláb a pilisi egyházból.

¹ Henszlmann: A topuszkói templomrom. (Archaeol. Értes. új foly. I. 239. l.) — Tkalcíč: Monumenta Hist. Episcop. Zagrab. T. I. 48. l.

² Közölve Milley Miklósnak a párisi nemz. könyvt. levő rajza után 1708-ból.

1318. és 8636. sz. alatt őrzi. Mind a három kerek alakú. A két első közepén egy nagyobb egyház, a cisteauxi áll; tőle két oldalt alul és fölül a négy legrégebb apátság — La Ferté, Pontigny, Clairvaux és Morimond — látható. A nagyobbik pecséten F (Firmitas) és P (Pontiniacum) betű még jól olvasható. (74. ábra.)

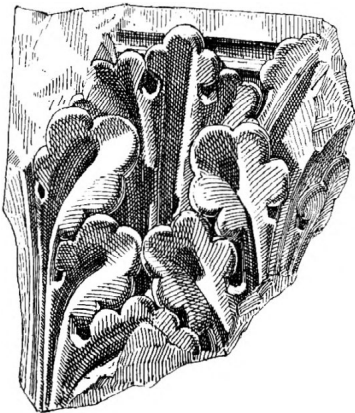
A cisteauxi apát pecsétjén közepén apáti alak áll misemondó ruhába öltözködve, fején hajkoronával. Jobbjában pásztorbotot, baljában könyvet tart s ugyaninnét függ le a manipulus. A pecsét körirata: SIGILLUM ABBATIS CISTERCIENSIS. (76. ábra.)

A cisteauxi nagykáptalanra eleinte az összes apátok minden évben kötelesek voltak megjelenni. XIII. századi rendelkezés szerint azonban a magyarok csak háromévenként mennek el ezen rendi gyűlésre.¹

A nagykáptalan a rendnek törvényhozó és birói testülete. Törvényeket alkot és ezek megsértőit büntetéssel sújtja. Az összejövétel jó sokáig szeptember közepe (szept. 13.) volt. Az apátok azonban ez ellen azt hozták föl, hogy az aratás, szüretelés, gyümölcsszedés s a vetemények betakarításának ideje épen ekkor van; a ragadós betegségek útközben — a nagy hőség következtében — ekkor pusztítanak leginkább; a háborúskodás is ekkor folyik legjobban, s így az utazás a legnagyobb veszelemmel jár. Ily kifogások hallatára a nagykáptalan 1439-ben a keresztjáró napok elsejére teszi át a gyűlés idejét.²

Ily szervezetben és működésben élték át III. Béla ciszterczi apátságai a középkort, mígnem a török hatalma és a hitújítás a rend egyéb kolostorainak lakóival együtt az övéiket is kiszorította Magyarországból. Jó egy századig egyetlen ciszterczi apátság sincs Magyarországon, mígnem az osztrák cisztercziek néhányat feltámasztanak halottaikból.

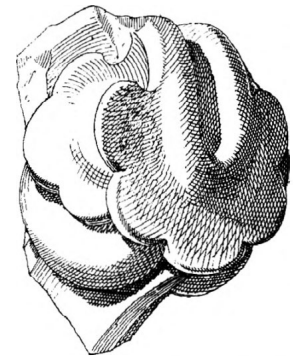
Legelőször Zircz áll lábra s 1659-ben Lilienfeldhez, 1699-ben meg Heinrichauhoz csatolják. Pásztót 1702-ben,³ Pilist meg 1712-ben⁴ kebelezik be Wellehrádba, Szent-Gotthárdot pedig 1734-ben az osztrák Heiligen-Kreuzba.⁵

72. ábra. Levélfüzér a pilisi egyház pilléréről.

A magyarországi cisztercziek között a pilis-pásztóiak lépnek legelőször a gimnáziumi oktatás terére, midőn a jezsuiták eltörlése után az egri gimnázium vezetésére vállalkoznak. II. József császár eltörlő rendelete működésüket egyidőre megakasztja; mígnem I. Ferencz király 1802-ben ismét kezökre adja az egri gimnáziumot. A zirczi apátság meg 1813-ban a pécsi és székesfehérvári gimnáziumot veszi át. Egy év múlva (1814) a három apátság — Zircz, Pilis és Pásztó — Dréta Antal apát vezetése alatt egyesül s tanítórenddé szervezkedik.

A hármas apátság a maga három főgimnáziumával — *Eger, Pécs s Székesfehérvár* — mint *magyar ciszterczi rend* már félszázadnál tovább szolgálta a magyar oktatás- és nevelésügyet, midőn dicsőségesen uralkodó Ferencz József apostoli királyunk a három apátsághoz negyedikül a *szent-gotthárdit* csatolta (1878) s ennek fejében a ciszterczi rendet, magyar kormánya révén, egy negyedik — *a bajai* —

71. ábra. Levélsomó a pilisi egyház pilléréről.

¹ Statuta Capituli Generalis Ordinis Cisterciensis anni 1190. nr. 1; 1270. nr. 15; 1276. nr. 22.

² Stat. Cap. Gen. Ord. Cist. a. 1439. nr. 3.

³ *Békefi R.*: A pásztói apátság tört. I. 152. l. és CCLIX. sz. okl.

⁴ *U. az.*: A pilisi apáts. története. II. köt. 51. l. és CXXXI. sz. okl.

⁵ *Heimb.*: Notitia Historica de ortu et progressu abbatiae ad S. Gotthardum 114–115. l.

főgimnázium vezetésével tisztelte meg. Ezen négy tanintézetben a ciszterci rend tagjai a folyó (1899/1900) tanévben 1474 ifjút nevelnek és oktatnak a magyar haza szolgálatára.

Íme III. Béla király alapítása! S mily lélekemelő jelenség! A ciszterciek ősi magyarországi apátságaiból ma már csak négy — *Zircz, Pilis, Pásztó és Szent-Gotthárd* — él, s ezek mindegyikét III. Béla király bőkezűsége hozta létre.

II. SZELLEMI ÉLET.

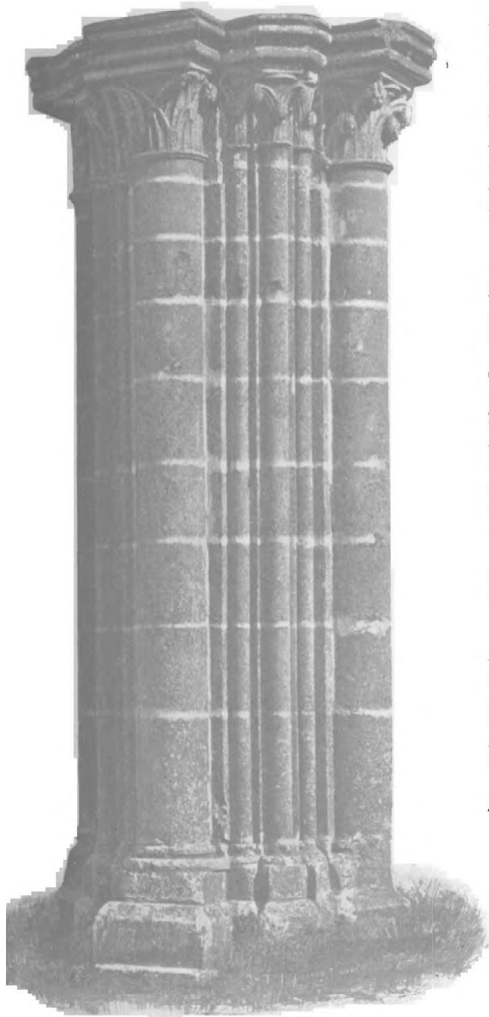
A középkori *iskolázás* lényegileg nálunk is ugyanazon mederben haladt, mint Nyugat-Európa országaiban. Falvakban létrejönnek az *egyházközségi*, vagyis a *falusi* iskolák; kolostorokban a *kolostori*, káptalani székhelyeken meg a *káptalani* iskolák a trivium — nyelvtan (grammatica), szónoklattan (rhetorica) és dialectica, — s helyenkint a quadrivium — zene (musica), számtan (arithmetica), mértan (geometria) és csillagászat (astronomia) — tárgyaival. Az előkelő családok sarjai előtt szabad az út a *királyi udvarba* is; a nőnem nevelése meg az *apáczá-kolostorokban* megy végbe.¹

III. Béla korában az iskolaügyet neki lendítette a III. lateráni zsinat (1179), a mely elrendelte, hogy minden püspöki székhelyen illő javadalommal kell ellátni azon mestert, a ki az egyház papjait és a szegény tanulókat ingyen tanítja, — hogy így ő se szenvedjen szükségét, meg a tanulóknak is nyílják meg az út a tudományokhoz.² Székesegyházi iskoláink kétségkívül megérették ezen intézkedés hatását.

Hazai művelődésünk emelkedésére nagy hatással volt a párisi iskolák látogatása.

A szellemi vezérlet már a XI. század óta Franciaország kezében volt. A szellemi élet középpontja a XII. század óta Páris az ő iskoláival. Míg Champeauxi Vilmos a dialecticát a XII. század elején benn magában Párisban (in Insula) érvényesíti egész erővel: addig Abelard a Szent Genovéva hegyen, Páris falain kívül épült iskolában gyümölcsözteti ügyes módszerét, mely főleg «Sic et non» című munkájából ismerhető meg. Eljárásának sarkpontja az, hogy az egyes dolgokra vonatkozó adatokat csoportosítja és a mennyiben bizonyítanak és cáfolnak, egymással szembeállítja, de az ellentét megfejtését a tanulóra bízta. Így akarja a fejletlen elmét az igazság nyomozására sarkalni és megértésére edzeni, s ezért közli az útbaigazító szabályokat is.³

Ily előzmény után érthető, hogy a művelődés útján induló vagy haladó európaiak, s így nemzetünk is ide küldi fiait kiképzés céljából. Map Valter beszéli, hogy Gellért (à Puella) mester iskoláját látogatta *Lukács*, a ki III. Béla korában esztergomi érsek volt.⁴ István apát, a későbbi

73. ábra. A zirczi apátság régi egyházának pillére.

¹ *Békefi R.*: A közoktatás története Magyarországon a kereszténység fölvételétől a kiegyezésig. 1000 — 1867. (*Matlekovics*: Az ezredéves kiállítás eredménye V. köt. 136 — 146. l.)

² *Mansi*: Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio. Tom. XXII. 228. l.

³ *Békefi R.*: A ciszterciek középkori iskolázása Párisban 7. l.

⁴ *Marczali Henrik*: Árpádkori emlékek a külföldön. (Történelmi Tár 1878. 171. l.)

ournayi püspök tudatja III. Béla királylal, hogy Bethlen nevű magyar tanulót (adolescens) a Szent-Genovéa kolostor egyházában temették el. A szülők kívánságára vizsgálatot rendeltek el, vajjon a megboldogultnak nincs-e adóssága? S kiderült, hogy sem kereszténynek, sem zsidónak nem tartozott. A vizsgálók között volt három magyar pap (clericus) — Adorján, Jakab és Mihály — is.¹ Az elhunyt Bethlennek jómódú egyénnek kellett lennie; mert szülei a párisi kolostornak, mely gyermeköket nevelte és képezte, ajándékol két selyem misemondó-ruhát (casula), egy zászlót, egy ezüst márkát, egy arany pénzt és öt arany solidust kehelyre s végül egy fehér lovat adtak azon czélból, hogy ez az épülőben levő kolostorhoz követ hordjon.²

Istvánournayi püspök pecsétjét 1198-ból a párisi levéltár 6901. sz. alatt őrzi. A pecsét mandorla alakú. Közepén miseruhába öltözött püspöki alak áll, fején főpapi süveg, baljában pásztorbot, jobbjának hüvelyk, mutató és középső ujját fölemeli. Körirata részben letörött s belőle csak ez olvasható: ✠ SIGILL. STEPH SCOPI. (77. ábra.)

74. és 75. ábra. A cisteaux-i apátság pecsétje a XIV. századból.

III. Bélának második házassága még bensőbbé tette a viszonyt hazánk és Franciaország között. Mindig többen és többen látogatnak el a párisi egyetemre, honnét koruk műveltségének színvonalán érkeznek haza s viszik itt előbbre fejlődésünket.

Ilyen volt *Jakab* is, III. Béla ifjabb fiának, II. Endre királynak a nevelője;³ míg a király idősebb fiát, Imrét, Bernát, a Perugiából származó olasz ember nevelte.⁴

Tanult papjaink egyházi pályájokon kívül alkalmas munkateret találtak a király környezetében is. III. Béla szakított elődei rendszerével. A tapasztalás meggyőzte, hogy az emberi természet gyöngesége következtében a megtörtént dolgok emlékét idő folytán könnyen elfeledik. Méltó dolog tehát írással is támogatni és megerősíteni azt, a miben a törvényes felek megállapodtak, hogy így az, az írás és hivatott férfiak tanúskodása révén, sértetlenül fönmaradjon. S mivel én, Béla, Magyarország méltóságos királya, ezt meggondoltam és királyi felségemet a jövőre meg akarom kimélni attól, hogy az előttem tárgyalt és eldöntött ügyek közül bármelyik is érvényét veszítse: szükségesnek találtam, hogy minden ügyet *írásba* foglaljanak, a melyeket királyi fölségem jelenlétében tárgyaltak.⁵ (88. ábra.)

76. ábra.

A cisteaux-i apát pecsétje 1307-ből.

S a gyakorlat ezen rendelkezésnek meg is felelt, a mint a sok eset közül a következő is mutatja: Chaba a király (III. Béla) előtt elmondja, hogy mivel gyermekei nincsenek, 100 hold szántóföldjét, két szőlőjét, rabszolgáit és barmait a pannonhalmi szentmártoni apátságnak köti le olyképen, hogy ő és felesége, Élelmes (Edlelmes), életökben birtokában maradnak a hagyatéknak. Ehhez hozzájárult a király s a jelenlevő főurak; Pál prépost és királyi jegyző meg a király parancsára leírta és a királyi pecséttel megerősítette.⁶ (28. ábra.)

Az írásbeliség behozatala valóságos szervezetet követelt. Azelőtt úgy volt, hogy a király udvari papjai (capellani) közül esetről-esetre azokat bízta

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. II. 189—190. l.

² *U. az*: U. o. Tom. VII. Vol. IV. 63. l.

³ *Tkalčič*: Monumenta Hist. Episcop. Zagrab. I. 8.

⁴ *Schwandtner*: Scriptores Rer. Hung. III. 567. l.

⁵ *Fejér*: Cod. Dipl. Tom. II. 198—199. l.

⁶ *Wenzel*: Árpádk. új okmt. I. 69. l.

meg az oklevél kiállításával, a kiket esetleg kiszemelt.¹ III. Béla a kancelláriát valóságos hivattallá szervezi. ADORJÁN kancellár már 1186-ban működik a hivatalában. (55. ábra). Katapán fehervári prépost meg 1193-ban már Magyarország kancellárjának (Hungariae cancellarius) nevezi magát.² A kancellária szervezését az oklevélformák állandósulása és önálló fejlődése követi. A kancellár ekkor rendszerint maga már nem írja az oklevelet, hanem csak a tartalmával törődik; az írás a notarius dolga.³ Hogy ennek tanult, képzett és tollforgató embernek kellett lennie, már állása is igazolja. De még ennél is közvetlenebb bizonyítékul maradt ránk a «Gesta Hungarorum», III. Béla Névtelen Jegyzőjének, *Anonymusnak a műve*.

Ennek egyetlen kéziratoss példánya 1665-ig az ambrasi hires gyűjteményben rejtőzött, mígnem ekkor a bécsi cs. és k. udvari könyvtárba került, a hol is Cod. lat. 514. sz. a. található. A kézirat hártya 24 negyedréti levéllel. Eredetinek nem eredeti, hanem másolat a XIII. század végéről, vagy a XIV. század elejéről. (78. ábra.) Ma már többrendbeli kiadásban forog közkezen.⁴ Anonymus elbeszéli a magyarok származását, vándorlását, a honfoglalást és a külföldi kalandozást.

A mű szerzőjére nézve az előbeszéd bevezető sorai tájékoznak némileg: «Előbbemlített (prae-dictus) mester és Magyarország néhai jó emlékezetű dicső királyának, Bélának jegyzője.» Azért nevezi magát «előbbemlített»-nek (praedictus), mivel a codex eredetijének első oldalára vagy tényleg rá volt írva a mű címe és a szerző neve, vagy legalább így tervezték.

A szerző kétségkívül pap volt. Hiszen az Árpádok korában a kancellária összes személyzete s így a jegyző (notarius) is tisztán papokból került ki. A világi urak között elvétve találkozott, a ki írni és olvasni tudott. Róluk tehát, mint egy írott mű szerzőjéről szó sem lehet. A szentírásból kölcsönzött kifejezései és nyelvezete szintén papi állását bizonyítják.

Iskolázottságáról a szerző az előbeszédben így ír barátjának: «Midőn egykor iskolai tanulmányon együtt valánk». A történelem iránt kiváló előszeretettel van. Már iskoláztatása idején leírja Dares Phrygius és más szerzők könyvei alapján a trójai háborút és a görögök hadjáratait; sőt igéri, hogy ugyanezt megteszi majd Magyarország királyainak és nemeseinek leszármazásával is. Írói hajlama kellő időben mutatkozik, de az élet nagyon leköti az idejét. «E munkás világ sok mindenféle baja gátol» (az írásban) — mondja

ő maga. Barátjának levélbeli felszólítására azonban végre is beváltja ígéretét s megírja a «Gesta Hungarorum»-ot. Ebben határozott írói tehetségnek bizonyul. Megválogatja forrásait, az eseményeket szerencsés kézzel csoportosítja, kellemes elbeszélésével a figyelmet leköti és széleskörű s pontos földrajzi ismereteivel meglep.⁵ Igaza van Marczalinak, hogy a műveltség egész apparátusával fölkészült férfiú.⁶

A mű sok helye elárulja, hogy szerzője magyar ember. Nemzetét szereti és «igen nemes nemzetnek» tartja. Magyar származása mellett tanúskodnak a hungarismusok is. Használ elvétve magyar szót is; sőt ezek jelentését meg is magyarázza: «Mivel hát az álmodást magyar nyelven álmu-nak mondják». A tulajdonneveket magyarosan ragozza: «Usubunec», «Edunec», «Tosunec».⁷

77. ábra. István tournay-i püspök pecsétje 1198-ból.

¹ Fejérfataky László: A királyi kancellária az Árpádok korában. 21. l.

² Wenzel: Árpádok. új okmt. XI. 53.

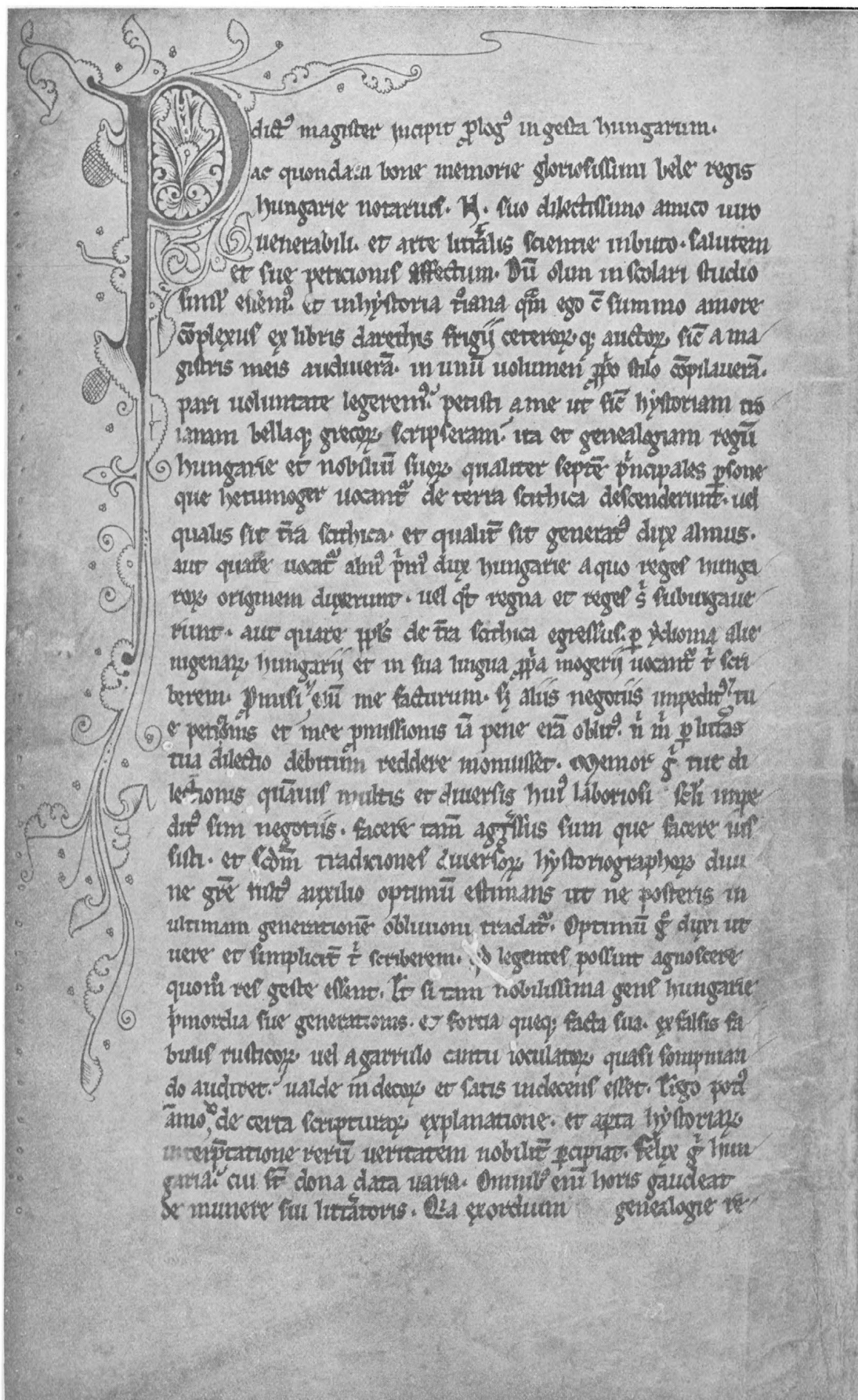
³ Fejérfataky László: A királyi kancellária az Árp. korában. 29–30., 33. l.

⁴ Legújabbban (1892.) a M. Tud. Akadémia bizományában Fejérfataky László közölte a kézirat olvasását ily cím alatt: Béla király Névtelen Jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól.

⁵ Pauler Gyula: A magyarok megtelepedéséről. (Századok. 1877. 380. l.)

⁶ Marczali Henrik: Anonymus Belae regis notarius. (Századok 1879. 176. l.)

⁷ Anonymus: Gest. Hung. Előbeszéd és III., XVII., XLI. és LII. fej.

78. ábra. Anonymus «Gesta Hungarorum»-jának első lapja.

Sokat hánytorgatott kérdés, hogy a Névtelen melyik Béla királynak a jegyzője?

A tudósok véleménye a multban megoszlott a négy Béla király körül. I. és II. Bélára ma már senki sem gondol; IV. Béla mellett *Marczali* száll síkra;¹ egyéb szaktudósaink ma közértelemmel III. Béla jegyzőjének tartják a Névtelent.

«E kérdés — mondja *Pauler Gyula* — el van döntve. Eldöntötte azt, még pedig úgy, a mint az efféle kérdéseket eldönteni lehet, *Mátyás Flórián*».² Az ő főbizonyítékai III. Béla kora mellett ezek: A vérszerződés egyes pontjai tartalmilag azonosak az 1222. és 1231-iki törvények egyes tételeivel; a «pascua Romanorum» kifejezés legjobban III. Béla korára illik; tevék, a melyekről Anonymus beszél, III. Béla korában még voltak nálunk; végül IV. Béla jegyzője nem lehetett.³ *Pauler* is, a Névtelen külföldi vonatkozásainak tanulmányozásából, III. Béla korára merített bizonyítékokat.⁴

Legújabbán *Sebestyén Gyula* tette közzé Anonymusról szóló tanulmányát. Ő úgy véli, hogy Anonymust III. Bélának *Adorján* nevű jegyzőjében, a későbbi erdélyi püspökben megtalálta.⁵

Anonymus általánosságban maga beszéli el, minő *forrásokból* merített. «Igen éktelen és elég illetlen lenne», — mondja — «ha az oly igen nemes magyar nemzet eredetének eleit s minden vitézi tetteit a parasztság csalfa meséiből vagy a hegedősök csacska énekéből mintegy álmódzva hallaná.» A dolgok valóságát tehát inkább «az írott dolgok fejtegetéséből és a történetek nyilvános magyarázatából» értse meg. Miért is igéri, hogy a «különböző történetírók hagyományai szerint» ír.⁶ S tényleg hivatkozik is forrására: «Miként az esztendőkről szerinti krónikákban megvagyon».⁷ Sőt másutt egyenesen kiemeli, hogy Botond esetét, «mivel egy történetíró könyvében sem találta, hanem csak a parasztok hiú meséiből hallotta, jelen munkájában leírni nem akarta».⁸

A Névtelen tehát határozottan írott forrásokra utal s tiltakozik az előszóbeli hagyomány átvétele ellen. Habár egy helyen tudtokra adja olvasóinak, hogy elbeszélése nem ellenkezik a szóhagyományyal sem: «Ha jelen soraimnak hinni nem akartok, — mondja — higgyetek a hegedősök csacska énekeinek és a parasztság hiú meséinek, kik a magyarok vitézi tetteit és hadait mind mai napig sem eresztik feledésnek».⁹

Használta *Dares Phrygiusnak* «*Historia Troiana*»-ját, melyet ezen korban az iskolában olvastak. Természetes tehát, hogy hatása a «*Gesta Hungarorum*»-on is visszatükröződik. Mátyás Flórián szöveg-egybevetése meggyőző, hogy a «*Gesta Alexandri Magni*» és a «*Liber de proeliis Alexandri Magni*» szintén forrása Anonymusnak.¹⁰ Van benne sok *Regino* krónikájából, *Regino* folytatójából és *Justinusból*. De hihetőleg nem ezeket, hanem ezek forrásait, a *góthok őstörténetének kivonatait* és *Cassiodor* művét használta¹¹; vagy az is lehet, hogy mindezeket valamely közös magyar kuttő feldolgozásából merítette. Felhasználta a hazai krónikákban fenmaradt hagyományt is.¹² A parasztság csalfa meséit

¹ *Marczali Henrik*: Magyarország története az Árpádok korában 1038–1031. (Szilágyi S.: A magyar nemzet története. II. 632–633. l.)

² *Pauler Gy.*: Anonymus külföldi vonatkozásai. (Száz. 1883. 97. l.)

³ *M. Florianus*: Fontes Domestici II. 277–284, 284–293, 297–298. l.

⁴ *Pauler Gy.*: Anonymus külföldi vonatkozásai. (Száz. 1883. 97–107, 112–116.)

⁵ *Sebestyén Gyula*: Ki volt Anonymus? 93. l.

⁶ *Anonymus*: Gest. Hung. Prologus.

⁷ *U. az*: U. o. VII. fej.

⁸ *U. az*: U. o. XLII. fej.

⁹ U. o.

¹⁰ *M. Florianus*: Fontes Dom. II. 250–251. l.

¹¹ *Rühl. F.*: Zu den Quellen des anonymen Notars des Königs Béla. (Forschungen zur deutschen Geschichte XXIII. B. 1883. 601., 603.)

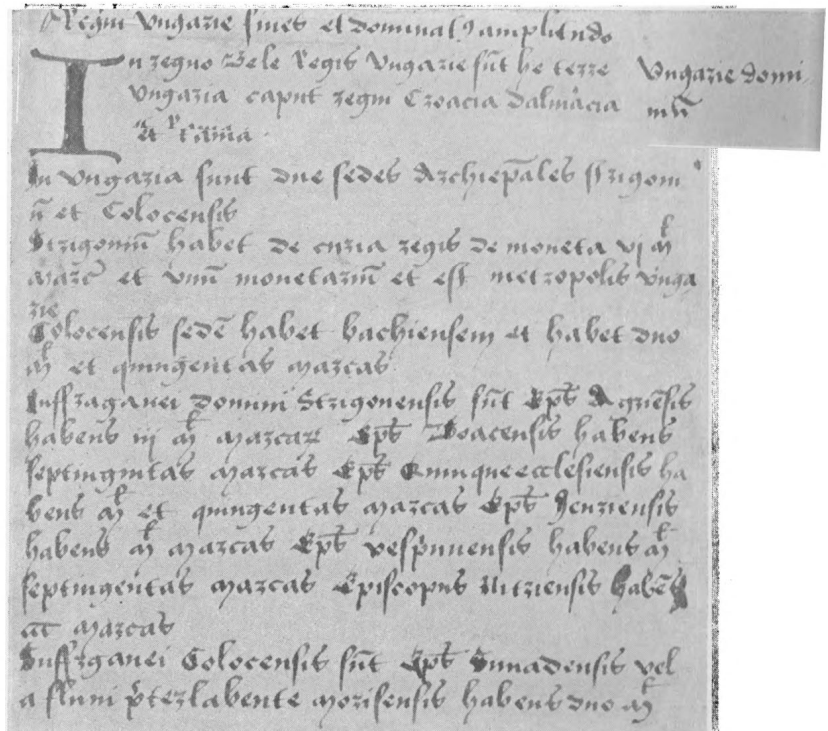
¹² *Marczali H.*: A magy. tört. kuttői az Árp. kor. 66–72. l.

és a hegedősök csacska énekét lenézi ugyan, de azért mégis merít belőlük. Így megvallja, hogy Botond konstantinápolyi dolgát csak a parasztok hiú meséiből hallotta.¹ Tuhutum működéséről pedig így ír: «Mint hegedőseink mondják: Mindnyájan ők földeket szerzének. És magoknak hírt, nevet nyerének.»²

Anonymus «Gesta Hungarorum»-jának értékére nézve ezelőtt két szélsőséges felfogás állt szemben egymással. Az egyik teljesen hitt neki, a másik meg épenséggel semmit sem. Anonymus maga hirdeti, hogy «igazán és egyszerűen» ír. Művéről ő maga nem kis önérzetességgel mondja: Magyarország «minden időben gyönyörködjék írójának zsengejében. Mert ime már meg van kezdve királyainak és nemeseinek származásrendje».³ A tudomány ma már igazságot szolgáltatott a «Gesta Hungarorum»-nak, midőn szerzőjét a szándékos hamisítás vádja alól fölmentette s így jóhiszeműségét ténynek minősítette. De azért történetírásunknak nem «Mózes» ő, — a minek Toldy tartotta — hanem *Pauler Gyula* szerint «a magyar középkornak Liviusa ő; de szintoly óvatossággal kell használni, mint a római történet első könyvét a gall betörésig». Midőn a honfoglalás hőseiről, a genealogiai leszámazásról és a birtokok elfoglalásáról beszél, bizvást megnyugodhatunk benne.⁴

III. JOGÉLET ÉS NEMZETGAZDASÁG.

III. Béla trónraléptekor a magyar társadalmat súlyos baj emésztette. Az előző testvérharczok alatt az erkölcsi érzék megbé-
nult, a személyi és vagyoni biztosság meg-
ingott. Ezért nehezedik a király keze a tol-
vajokra és rablókra, midőn üldözésökhöz fog.⁵ Megtartja a székesfehérvári törvényt napokat, a hol intézkedik és a peresfelek ügyeit el-
intézi. Ugyanígy jár el az ország egyéb ré-
szeiben. Saját kezével méri meg azt a nagy
köblöt, melylyel a bakonybéli apátság jobbá-
gyai adóznak. Más alkalommal meg, midőn
a már ismeretes Csaba eléje járult, a király
egyik vasárnap Széna ispán házában egy

79 ábra. III. Béla jövedelmének összeírása.

Regni Ungarie fines et dominatus amplitudo.

In regno Bele regis Ungarie sunt he terre:

Ungaria caput regni, Croacia, Dalmacia

et Rama.

In Ungaria sunt due sedes archiepiscopales, Strigoniensis et Colocensis.

Strigoniensis habet de curia regis de moneta sex mille marcas et unum monetarium et est metropolis Ungarie.

Colocensis sedem habet bachiensem et habet duo millia et quingentas marcas.

Suffraganei domini Strigonensis (így) sunt: episcopus Agriensis, habens tria millia marcarum; episcopus Boacensis, habens septingintas (így) marcas; episcopus Quinqueecclesiensis, habens mille et quingentas marcas; episcopus Jeuriensis, habens mille marcas; episcopus Vesprimiensis, habens mille septingentas marcas; episcopus Nitriensis, habens trecentas marcas.

Suffraganei Colocensis sunt: episcopus Sunadensis vel a fluvi (így) preterlabente Morisensis, habens duo millia

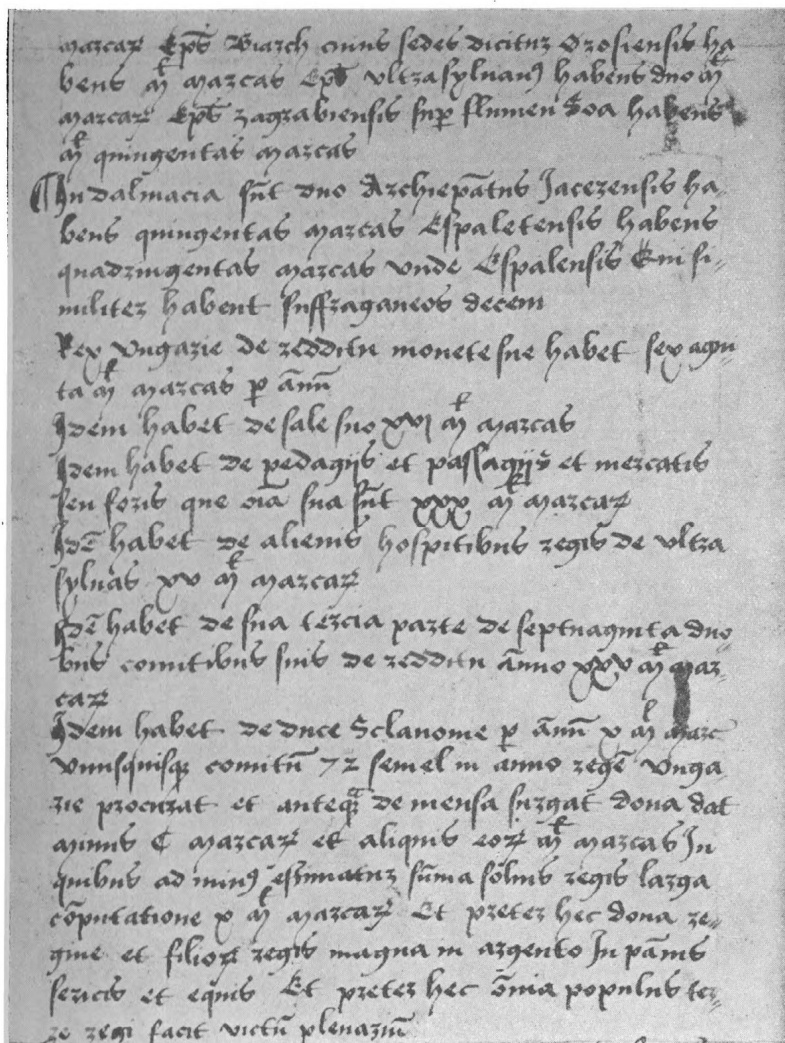
¹ Anonymus: Gest. Hung. XLII. fej.

² U. az.: U. o. XXV. fej.

³ U. az.: Prologus.

⁴ Pauler Gy.: A magyarok megtelepedéséről. (Száz. 1877. 381. l.)

⁵ Képes Krónika LXXIV. fej. (M. Florianus: Fontes II. 221.)

80. ábra. III. Béla jövedelmeinek összeírása.

marcarum; episcopus Biarch, cuius sedes dicitur Orosiensis, habens mille marcas; episcopus Ultrasylvanus, habens duo millia marcarum; episcopus Zagrabiensis super flumen Soa, habens mille quingentas marcas.

In Dalmacia sunt duo archiepiscopatus: Jacerensis, habens quingentas marcas; Espaletensis, habens quadringentas marcas, unde Espalensis (így). Qui similiter habent suffraganeos decem.

Rex Ungarie de redditu monete sue habet sexaginta mille marcas per annum.

Idem habet de sale suo sedecim mille marcas.

Idem habet de pedagogiis et passagiis et mercatis, seu foris, que omnia sua sunt, triginta millia marcarum.

Idem habet de alienis hospitibus regis de Ultrasylvas quindecim millia marcarum.

Idem habet de sua tercia parte de septuaginta duobus comitibus suis de redditu annuo viginti quinque millia marcarum.

Idem habet de duce Sclavonie per annum decem mille marcas.

Unusquisque comitum septuaginta duorum semel in anno regem Ungarie procurat et antequam de mensa surgat, dona dat minus centum marcarum et aliquis eorum mille marcas. In quibus ad minus estimatur summa solius regis larga computatione decem millia marcarum. Et preter hec dona regine et filiorum regis magna in argento in pannis sericis et equis. Et preter hec omnia populus terre regi facit victum plenarium.

tölgyfa alatt hallgatja meg az eléje terjesztett ügyet az okiratban megnevezett és több meg nem nevezett tisztviselő körében.¹ Méltán írta tehát III. Béláról Tournay-i István: Az igazságosságot szereted, az igazságot meg tiszteled. Ez a te uralkodásod fénypontja és trónod dicsősége.²

A király mellett a bíraskodásban egyre nagyobb szerep jut a nádorispánnak. A per idézéssel kezdődik. A bizonyításnak három módja van: az okirat, az eskü és az istenítélet, — s ezek között különösen szerepel a tüzesvaspróba egyes káptalani székhelyeken, főleg Váradon. A ki a pert — ha polgári volt is — III. Béla korában elvesztette, ellenségnek tekintették és a jószágát elpusztították. Néhány veszprémi jobbágyról tudjuk, hogy midőn a bakonybéli apáttal szemben a pert elvesztették, a királyi poroszló Mártonnak a malmát elégette, Péter házának meg az ajtaját összetörte; s miután a házakat lerombolta és az ajtókat darabokra vágta, őket magukat a földterületről szórta ki.³

III. Béla korában még mindig a Szent-István-féle társadalom táruelénk — több-kevesebb fejlődéssel. A király és állam még nem váltak el egymástól; a király egyúttal az ország nagy részének földesura is.⁴ Lekötelezett viszonyban áll hozzá a várjobbágy, a várnép, a vendégek s napról-napra közeledik hozzá a nemesség is, mely királyi szolgál

¹ Wenzel: Árp. új okmt. I. 68—70. l.

² Fejér: Cod. Dipl. T. II. 189. l.

³ Wenzel: Árpádk. új okmt. I. 68. l.

⁴ Csánki Dezső: Politikai és társadalmi fejlődés. (Czobor Béla: Magyarország tört. emlékei. I. 19. l.)

(servientes regis) vallja magát. A vármegyékben, mint királyi uradalmakban, szolgálatára áll a sok mindenféle szolgáló, így a királyi kanászok, halászok vadászok, madarászok, lovászok, peczések, méhészek, serfőzők, zenészek, igriczek, szakácsok, kovácsok, szekeresek, börtönök (praecones), erdőőrök, csőszök s más effélék.¹ S hogy ezek szolgálatában valami zavar ne keletkezzék, megszabta számukat és kötelességeiket.² A föld népe élelemmel látta el a királyt, miként a párisi nemzeti könyvtárnak egy, a XVI. század elejéről való, 6238. számú codexében olvassuk.³ (79. és 80. ábra.) Ez pedig nem volt csekélység. Hiszen 1242-ben egy királyi ebédre 12 ökröt, 1000 kenyeret és 4 hordó bort kötöttek ki.⁴ Ezenfölül a király kapott évenként a pénzverés és pénzbeváltás után, vagyis a «kamara haszna» czímén és a bányaművelésből 60.000 márkát. Mert a királyi felségjog alapján minden évben husvét körül új pénzt bocsátottak forgalomba. A régi ekkor kikerült a forgalomból s csak az érték $\frac{1}{10}$ -ének levonásával fogadták el. A só után, melyet az erdélyi bányákból — Kolozs, Torda és Szék — aknáztak ki, kap a király 16.000 márkát; az út- és révvámból, vásárvám- és helypénzből 30.000 márkát; az erdélyi szászok adójából 15.000 márkát; a 72 vármegyéből 25.000 márkát, vagyis az összes jövedelem egy harmadát, a másik két harmad ekkor már az ispánoké volt; a szlavoniai (Horvátország és Dalmácia) hercegtől 10.000 márkát; a vármegye ispánjaitól 10.000 márkát, mert a 72 ispán mindegyike egyszer megvendégeli a királyt s ennek, mielőtt az asztaltól fölkel, legalább 100, esetleg 1000 márkát is ad. A királyné és a királyfiak meg nagyszerű ajándékot kapnak ezüstben, selyem szövetben és lovakban. Mindezt összevéve tehát, a király évi jövedelme készpénzben 166.000 márka, vagyis 3.600.000 forint. (80. ábra.) Ez ugyan kevésnek látszik; de akkor ennél többje csak a két császárnak s az angol és francia királynak volt.⁵

Nemzetgazdasági állapotainkra élénk világot vet főpapságunk évi jövedelmének kimutatása is.

Az esztergomi érseknek a pénzverésből esik 6000 márka; a kalocsai érsek jövedelme 2500 márka, az egri püspöké 3000, a vácié 700, a pécsié 1500, a győrié 1000, a veszprémié 1700, a nyitraié 300, a csanádié 2000, a biharié (Várad) 1000, az erdélyié 2000, a zágrábié meg 1500 márka. A zárai érseknek 500, a spalatóinak meg 400 márka a jövedelme. (79. és 80. ábra.)

Ezek az összegek határozottan mutatják, hogy nálunk ekkor nem pénz-, hanem termelőgazdaság volt.

Alapos pénzügyi újítás számba megy, hogy III. Béla szakít a régi pénzegységgel s helyébe a görögöt hozza be. Ez magyarázza meg, miért akadtak a III. keresztes hadjárat vitézei nálunk nehézségekre a pénzbeváltás körül.

A mezőgazdaság terén nemzetünk III. Béla alatt egyszerre európai magaslatra jut a cziszterci rend betelepítése révén.⁶

Az ipar fejlesztésében a szerzetesek mellett kiváló érdemök van a betelepített vendégeknek. A malomipar élénkségét bizonyítja az, hogy a király Esztergomban minden nehézség nélkül megtöltet két hatalmas magtárt liszttel a keresztesek részére; sőt még az ország határán is sok lisztes szekeret ajándékoz nekik.⁷

¹ Pauler Gy.: A magyar nemzet tört. I. 432–434, 447–448. l.

² Wenzel: Árpádk. új okmt. VI. 164. l.

³ A codexről és szövegének ide vonatkozó helyéről tudnivalókat lásd 119. l. 1. számú jegyzetben. A szöveget lásd 79. és 80. sz. ábra.

⁴ Endlicher: *Rer. Hung. Mon. Arp.* 455. l. 19. p.

⁵ Marczali Henrik: Magyarország tört. az Árpádok korában. 1038–1301. (Szilágyi S.: A magyar nemzet tört. II. 319. l.)

⁶ Erről részletesen lásd föntebb a 121. és 122. l.

⁷ Pauler Gy.: A magyar nemzet tört. II. 4. l.

A kereskedelemre nagy hatással voltak a keresztes hadjáratok. A németországi városokkal — Bécs, Regensburg és mások — sőt még a flandriaiakkal is megvan a kereskedelmi összeköttetés. Ezen utóbbiak raktáraiban különféle magyar bőröket találunk.¹ S viszont hozzánk is oly remek műdarabok kerültek, mint az a sátor, melylyel Margit királyné Barbarossa Frigyes császárt megajándékozta. A sátor alig fért föl három szekérre. Volt benne négy szoba; mindegyiket skarlát posztó takarta. A szobákban egy elefántcsont-szék remek esztergályozással; díszes hímzésű ágylak és végül keleti szőnyegek, melyek egyikére kis fehér kutya volt hímezve, a mint fut.²

Honvédelmi tekinteteken kívül kereskedelmi szempont is vezette III. Bélát, midőn Zárát hatalmasan megerősíti s «a világ egyik legerősebb és legszebb városává» teszi.³

III. Béla trónraléptekor a belső harcok az ország erejét elzsibbasztották s a nemzet egységét veszélyeztették. Ő hatalmas szellemével az ország közös javára irányítja a nemzet összes erejét; nemzetét, függetlenségének biztosítása mellett, a nyugateurópai művelődés eszmeköre felé tereli; ő maga meg a harmadik keresztes hadjárat idején vendégszeretetének közvetlenségével, uralkodói tekintélyének erejével s királyi bőkezűségével a nyugat-európaiakat a magyar király tiszteletére készíti. E pillanattól kezdve örömeit keresik föl a nyugatiak a magyar király udvarát. Itt nemcsak német, hanem francia lovagok is megtelepednek. Érthető ez, hiszen III. Béla második felesége francia királyleány.

Beaujeu francia gróf a XVIII. században kereste egyik őst. Mária Terézia királynéhoz fordult kérelmével s a kérdést ily alakban terjesztette elő: Egyik elődje, Beaujeu-i Richard a XII. században Magyarországra telepedett, a hol a király nagyon megkedvelte, őt és rokonságát birtokkal és kitüntetésekkel elhalmozta. Ez a Beaujeu-i Richard magyar földön Bascay Szabina magyar nőt vette el feleségül. Esztergomban hunyt el. Sírját ezen feliratú síremléssel jelölték meg Esztergomban:⁴

- Cy gitt (sous) cette pierre dure
 Un Chevalier qui aimoit droiture.
 Richard de Beaujeu en Beauplois
 Venu d illustre Sang Gaulois.
 5. En sa vie bien combattit
 Au nom du Seigneur Jesus Christ.
 Il eut pour bien servir Hongrie
 L'écu ala belle armoirie
 Pair (?) le bouter (?) lés (?) son Lion.
 10. Du noble Roÿ eut ce guerdon.
 Prions que son ame repouse
 Aussi celle de son epouse
 Qu'on disoit Sabine Bascai.
 Doux Jesus faites eu Mercÿ.
 15. Leur Corpu a pris Sainte Marie
 En sa Maison à Strigonie
 En l'an mil deux cent et dix.
 Bon Dieu ouvre leu Paradis.⁵

¹ *Marczali H.*: Magyarország tört. (Szilágyi S.: A magyar nemzet tört. II. 323–324.)

² *Pauler Gy.*: A magyar nemzet tört. II. 3. — *Marczali Henrik*: Id. műve 329. l. — *Knauz*: Monum. Eccl. Strig. T. I. 138. l.

³ *Pauler Gy.*: U. o. I. 421. l.

⁴ A sírfeliratot közli Széless György az esztergomi érseki levéltár «*Rudera Ecclesiarum unius cathedralis S. Alberici M. alterius collegiatae etc.*» című kéziratában. III. E. 1 nr. 1344. 110. fol.

⁵ A szöveget az eredeti hiányában csak a nagyon hibás másolat után közölhettem.

Magyarul :

Itt nyugszik ezen kemény kő alatt egy lovag, a ki szerette az egyenességet, — Beaujeu-i Richard Beauploisból, előkelő gall származású. Életében jó harczot harczolt Jézus Krisztus nevében. Mivel jól szolgálta Magyarországot, szép czímerű czímerpaizsot kapott — (a lesben álló főúr?) megsebzí az orosz-lánját — a nagylelkű királytól jutalmul. Imádkozzunk az ő és felesége lelki nyugalmaért, a kit Bascay

Szabinának hívtak. Édes Jézus légy irántuk kegyelmes! Testüket Szűz Mária befogadta házába Esztergomban az 1210-dik esztendőben. Jó Isten, nyisd meg nekik a mennyországot!

Tudni óhajtotta Beaujeu-i gróf, vajjon minderről maradt-e fenn valamely hiteles oklevél? őse házasságából születtek-e gyermekek? ezeknek ivadéakai még életben vannak-e? s a Bascay-családot minő jogok illetik meg? Mindezekre nézve vizsgálatot s ennek eredményéről hivatalos értesítést kért.

Az ügy természetesen a magyar királyi udvari cancelláriához került. Innét Pálffy Miklós gróf alájegyzésével 1760. május 16-án keresik meg az esztergomi káptalant, ilyen utasítással: Vizsgálja meg, hogy a keresett sírfelirat megvan-e Esztergomban? s a kérdéses dolgokra nézve van-e a káptalan levéltárában valami adat? A megtartott vizsgálat eredményét meg hiteles fölterjesztésben közölje.¹

Az esztergomi káptalan a vizsgálatot megtartotta, de sem a sírfeliratnak, sem Beaujeu-i Richárdra vonatkozó adatnak nem jött nyomára.²

Hogy Beaujeu-i gróf a bemutatott sírfeliratot honnét szerezte, nem tudjuk. Az erre vonatkozó eredeti iratok azonban ma már sem Esztergomban, sem a magyar országos levéltárban nem találhatók.

Eljő Magyarországra a kalandos életű híres troubadour, PEIRE VIDAL is. III. Béla király menyével, Constanciával, vagyis Imre király feleségével érkezik hozzánk és királyi uráról imígyen énekel (81. ábra):
... Valóban nagy bánatban él az, a ki jó urát veszti el. Én

pere uiaul.
Our uia a grandolor.
qi per se lon senbor.
qen perdia lo melhor.
qanc mozt, pofesauir. e qar
non puese moir. ni el dreg
qom sãia per ma uia gaudir.
men anca enongria. albon
rei naime. on colei lo abne.
per qe ma se cor tie. suitor
e anuc.

Quia grant bonor. sima per
suitor. ni puese far la lauzor.
ual tota partz auir. e son per
enanti. meilx dante qel
mo fia. e qar ni saup dnuir.
e ma bella paria. ualon men
mant coiric. maner ab cor
mendic. e duntur qo dic. del
fil del rei loic.

81. ábra. Peire Vidal költeménye, melyben
Imre királyt megénekli.

¹ A cancellária rendeletének szövege ez: Venerabile Archicapitulum Strigoniense! Domini mihi Colendisimi, Observandissimi! Comes Beaujeu in servitiis sacratissimi regis Galliarum constitutus, supplices ad Augustam misit litteras, quibus exposuit: Vixisse saeculo duodecimo quondam stirpe sua Richardum de Beaujeu dictum, qui in Ungariam veniendo regi plurimum acceptus fuit, quem rex tum collatis bonis, cum et coniunctis suis gentiliis ipsius Hungariae regni, dempta tamen patriarchali viridi colli insidente cruce, insignibus multiplici favore prosecutus est. Porro eundem Richardum de Beaujeu Sabinam Bascay sibi matrimonio iunxisse, ac demum Strigonii ex hac vita decessisse epitaphiumque isthic annexum Strigonii extare. Cupit porro idem comes Beaujeu, ut authentica documenta tum circa praemissa, tum et super eo, an non ex praedicto matrimonio proles progenitae fuerint et an non horum posteris etiam num superstites sint? quaeve iura familiae Bascay extent? exquirantur inque forma probante extradantur. Praetactas itaque Dominationes Vestras hisce officiose requirendas esse duxi, quatenus tum Strigonii praeannexum epitaphium, cum et in suo archivio, quae quoad praemissa extant, exquiri facere, compertaque in forma authentica mihi transmittere non graventur. Caeterum constanti officiositatis cultu persisto. Praetactarum Dominationum Vestrarum ad officia paratissimus comes Nicolaus Pálffy. Viennae, decima sexta Maji. Anno Domini Millesimo septingentesimo sexagesimo. Venerabili Archicapitulo Strigoniensi, Dominis mihi colendisimis, observandissimis. Tyrnaviae. (Az esztergomi érseki levéltárban: Rudera Ecclesiarum unius cathedralis S. Adalberti M., Alterius Collegiatae etc. III. E. 1. nr. 1344., 109–110. l. a Széless György-féle kézirat.

² «Venerunt litterae etiam ex mandato apostolicae maiestatis ex Galliis comitis Beaujeu, ut epitaphium gallicum inquiratur, quod e Gallia exhibeo originales. Sed nihil repertum est.» (U. o. 109. l.)

a legjobbat vesztettem el, a kit valaha a halál megölhetett. És mivel én meg nem halhatok s mivel nem jogos, hogy az ember magát ölje meg: életem megmentése végett Magyarországra mentem a jó Imre (Aimeric) királyhoz, a hol jó menedékhelyre találtam s én a királynak hamisság nélküli szolgálója és barátja leszek.

És neki nagy becsülése lesz, ha én a szolgálatában állok; mert én hangoztathatom az ő dicséretét és terjeszthetem a hírnevét az egész világon jobban, mint bárki más a föld kerekiségén. S mivel ő engem tudott választani és irányomban jó barátságot mutat, kevésbbé becsülöm azon némely gyáva hatalmast, a ki gazdag, de szive nincs. Majd azt mondják, hogy ezt Lajos fiáról mondom.¹

BÉKEFI REMIG DR.

¹ Peire Vidal költeményének bemutatott versszakai (81. ábra) provençal szövegben a párisi Nemzeti Könyvtár 2033. számú (suppl. fr.) codexéből valók. A provençal szöveget francziára *Meyer Pál* úr, a párisi École des Chartes tudós igazgatója és a Collège de France tanára volt szíves áttenni következőképen:

Bien vit à grand douleur (celui) qui perd son bon seigneur. J'ai perdu le meilleur que onques la mort (ou Mort, personnifié) ait pu tuer. Et comme je ne puis mourir, et qu'il n'est pas droit (légitime) qu'on se tue, pour sauver ma vie je m'en allai en Hongrie au bon roi Aimeric, ou je trouvai bon asile, et (le roi) m'aura, sans fausseté (de ma part) pour serviteur et ami.

Et il y aura grand honneur s'il m'a pour serviteur, car je puis faire entendre sa louange et répandre sa renommée (mot à mot élever son prix, sa valeur) par tout le monde, plus qu'aucun homme du monde. Et parce qu'il a su me choisir et me montre une belle amitié (mot à mot le genre d'amitié qu'on a pour un *pair*, un égal), j'en prise moins maint lâche puissant, riche mais indigent de coeur. On dira que je dis cela du fils de Louis.

A magyar fordításnak ezen Meyer-féle franczia szöveg szolgált alapjául.

Peire Vidal lovas alakja a párisi Nemzeti Könyvtár 2033. számú (suppl. fr.), álló alakja meg a 854. számú (fr.) codexéből (39. l.) való. Ezen alakhoz hasonló képben — kék-fehér ruházatban — látható Peire Vidal a 12473. számú (fr.) codexben is (27. l.), mely I. Napoleon alatt a Vatikánból Párisba került. Innét visszajutott ugyan eredeti helyére, de 1815-ben ismét Franciaországnak adták vissza, mint — a codexre vezetett hivatalos záradék szerint — «non utile per l'Italia, prezioso per la Francia».

Peire Vidal életére és költeményeire nézve érdekes dolgokat tartalmaznak a következő művek: *Bartsch Károly*: Peire Vidal's Lieder. Berlin, 1857. Einleitung LIV–LV. I. Lieder 4, 12–14. I. *Diez Frigyes*: Leben und Werke der Troubadours. Bartsch kiadása 1882. *Bartsch Károly*: Beiträge zur Biographie und zur Chronologie der Lieder des Troubadours Peire Vidal. Breslau. Koebner. 1887. *Sebestyén Gyula*: Adalékok a középkori énekmondók történetéhez. Különlenyomat a Philologiai és Irodalomtörténeti Közleményekből. 1891.

Bartsch szerint (LIV.) Lajos és fia alatt VII. Lajos és Fülöp-Ágost értendők. Meyer úgy véli, hogy nem.

III. BÉLA KIRÁLY OKLEVELEI.

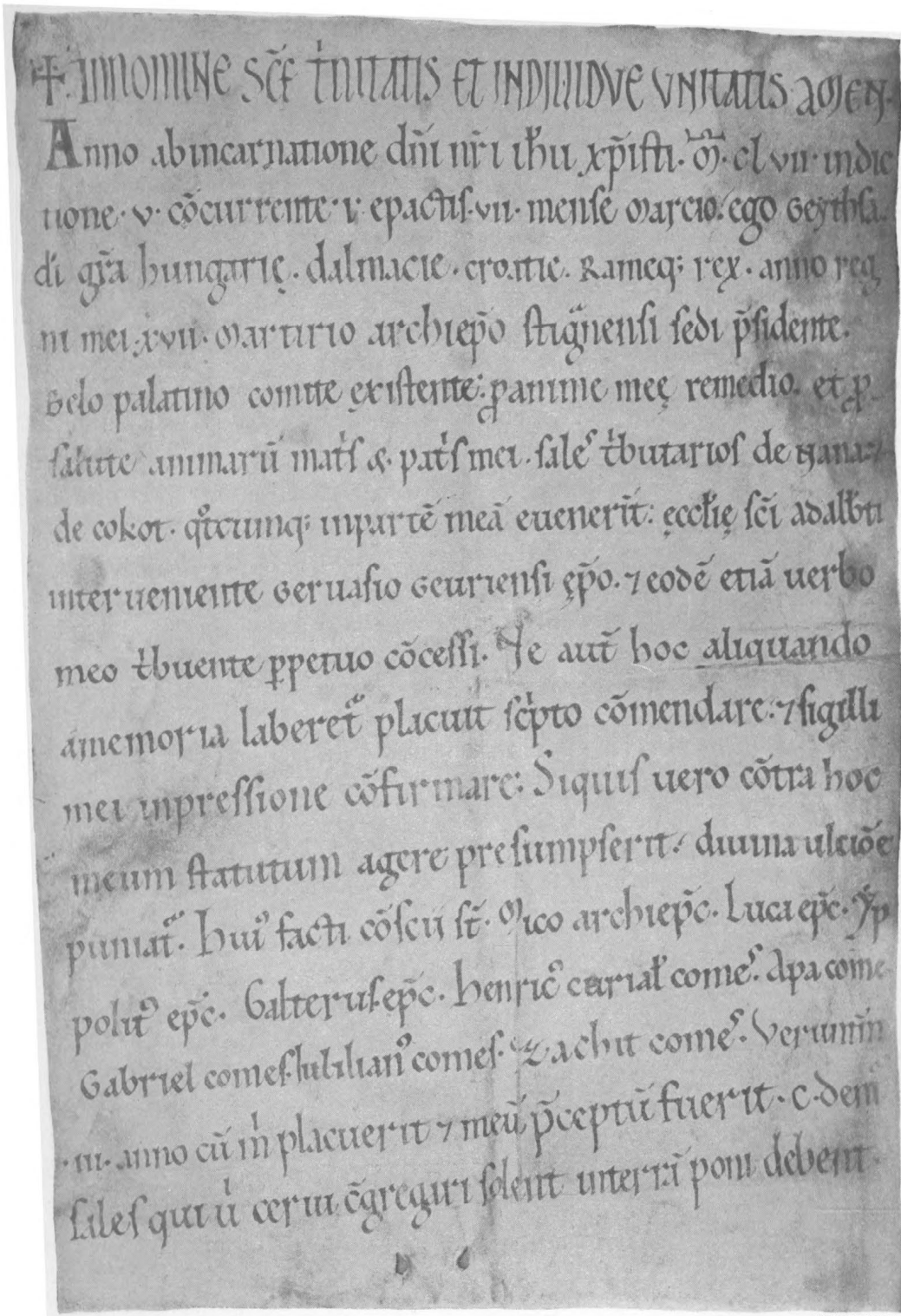
magyar király kancelláriájában II. Béla kora óta látjuk némi szervezet nyomait. Ez a szervezet azonban egész III. Béla idejéig nem annyira a kancellária kiadványainak egyöntetű voltában, tehát az oklevél-szerkezetben nyilvánul, mint inkább abban, hogy egy-egy uralkodó alatt hosszabb ideig ugyanazok az egyének állanak e nagyfontosságú udvari hivatal élén. Méltán elvárhatnók tehát, hogy a király okleveleiben is meglegyen az az egyöntetűség, az a visszatérő formulaszerűség, a mi ez időtájt oly külföldi nagyobb kancelláriák termékeit jellemzi, melyeknek ügyeit hosszabb ideig egy ugyanazon alkalmazott vezeti. Minálunk azonban ez nincs így; hosszú időnek kellett elmulnia, míg a királyi oklevelekben rendszert találunk.

A Szent István korabeli nyugati mintára, mely szerkezetben, berendezésben III. Ottó és II. Henrik okleveleinek példáját követte, ingadozás kora jött. Eleintén, I. Endre idejében, még legalább külsőségekben követik a nyugati mintát. Szent László és utódai alatt már ebben sem. A királyi oklevelek szövegezés, szerkezet tekintetében hanyatlanak; a vidéken egyre növekedő magánokleveles gyakorlat és az egyszerű feljegyzések szövege erősen hat a királyi oklevelek szerkezetére. Ez természetes is; mert ezeket a legtöbb esetben nem a királyi udvarban szerkesztették, hanem írta az, a kinek érdekében állott, hogy valamely jogát királyi oklevéllel tegye erősebbé; fogalmazta az az egyház, a melynek részére az oklevél szólt, legjobb esetben a királyi kápolna egy megbízott tagjának közbejöttével; a szöveg azután már készen került megerősítés, megpecsételés végett a király, illetőleg a királyi kancellária, vagy jobban mondva, ez időtájt a kancellária teendőit részben végző királyi kápolna (capella regia) elé. Egyező szerkezetet tehát csak oly oklevelekben találunk, melyek egy ugyanazon egyház, egy ugyanazon terület részére szólnak.

Bizonyításra bő anyagunk van. Ezért egyeznek Kálmán király alatt a zabori oklevelek; ezért azonos II. Béla alatt a pannonthalmi oklevelek szerkezete; ezért mutatnak a magyarországi formától merőben eltérő szöveget a Dalmácia részére szóló oklevelek Kálmán, II. István és II. Béla királyaink idejében. Mindezen oklevelek készen, megszerkesztve, sőt több esetben már le is tisztázva, kerültek a király elé; természetes tehát, hogy szövegökben annak a vidéknek látjuk okleveles gyakorlatát, a hol azokat írták.

Megállapodás, következetes gyakorlat a királyi kancelláriában csak akkor állhatott be, ha két feltétel teljesedett: először a kancelláriai szervezet megszilárdulása, oly alkalmazottakkal, a kik nem *ad*

hoc, esetről-esetre, külön megbízás alapján, hanem hivatalos állásuknál fogva, huzamosabb ideig, éveken át foglalkoznak királyi oklevelek írásával; és másodszer mikor az az elv jutott érvényre, hogy királyi oklevélnek csak az tekinthető, mely minden részében, szövegében úgy, mint kiállításában a királyi kancellária terméke.

82. ábra. II. Géza a nánai és kakati (párkányi) sóvámon az őt megillető sőt az esztergomi káptalannak adományozza 1157.

A két feltétel közül az elsőnek nyomaira, mint említettük, II. Béla ideje óta akadunk. Uralkodásának vége felé, 1138-ban, kétféle tisztt betöltője teljesít kancelláriai kötelességet. Egyik, a *capellanus*, írja a szöveget, a másik, a nagyobb rangú, a *notarius* (utóbb *kancellár*) megpecsételi azt, a mit

a másik írt. Ebben már van rendszer; és hogy ez nemcsak esetleg, mutatja a két trónutód példája mikor, változott hatáskörrel, szintén e két tiszttel betöltőjére hármlik a királyi oklevelek kiállításának gondja.

Megszilárdult a kancelláriai szervezet II. Géza idejében. Egész uralkodása alatt, a reánk maradt oklevelek gyér számában, csak két névvel találkozunk. Az egyik a *notarius*, a ki utóbb, épen mint II. Bélánál, *kancellárrá* lesz; ez ír és pecsétel, vagy csak a legfontosabb teendőt végzi, melyet akárhányszor maga a király teljesít, t. i. a pecsételést. A másik, a *királyi kápolna comes*, csak a pecsétet függeszti a másik által írott oklevélre, de maga nem írja sohasem azt. Világos ebből, hogy a két állás betöltőjének rangjában különbség van. Az, a ki ír is, meg pecsétel is, rangban alatta áll annak, a ki csak pecsétel. Tehát annak a testületnek, a mely a királyi oklevelek írásával, kiadásával foglalkozott, II. Géza idejében a *comes capellae regiae* volt a feje; és kiderül az is, hogy az oklevélírás gondján két, egymással rokon eredetű és hasonló foglalkozású hivatal osztozott meg: a *capella regiae* és a *kancellária*.

Így maradt ez II. Géza utódja, III. István idejében is; az az egyetlen egy oklevélszöveg, a melyet IV. István rövid uralkodásából birunk, szintén ezt mutatja.¹ Az említett első feltétel tehát, a kancelláriai szervezet megszilárdulása, meglehetősen teljesebbé ment akkor, mikor III. Béla 1173-ban ősei-nek örökébe lépett. Ettől a végleges szervezethez csak egy lépésre volt szükség; és ez a lépés 1190 táján történt meg.

A másik feltétel teljesebbé még soká váratott magára. A királyi kancellária, szilárdabb szervezete dacára, sem II. Géza, sem III. István alatt még nem volt a királyi oklevelek szerkesztésére és írására egyedül hivatott forum. A kancellárián kívül keletkezett királyi oklevelekkel még egyre találkozunk.

Nem csuda, ha azok szerkezetében egyöntetűségre, következetességre nem akadunk. Az oklevél egyes részeinek sorrendje még mindig változó. Ingadozik az oklevél kezdete; ingadozik a befejező formulák sorrendje. Arengával, kormeghatározással kezdődő oklevelek sűrűn fordulnak elő; a corroboratio és sanctio formulái, hol követik, hol megelőzik egymást;

83—84. ábra. II. Géza ólobullája.

kivált gyakori az, hogy az oklevelet a sigillatio formulája után az anathema fejezi be. Szóval a királyi okleveleknek nincs még megállapodott formulájuk. A király sokszor, kivált magánintézkedések megerősítésénél, subjective meg sem szólal; a szöveg az intézkedőt beszéli, s a király csak objectív szerkezetben hagyja az intézkedést jóvá; van olyan oklevél, még III. István korából is, melynek királyi voltát csak a reá függesztett királyi pecsét árulja el; a szöveg ezt nem is sejteti, ép úgy mint régen Szent László vagy II. Béla egy-két oklevelénél. Ennek az ingadozásnak is III. Béla kora vetett véget; még pedig ugyanaz az 1190. év, mely nemcsak a királyi kancellária végleges szervezetét, hanem a királyi oklevelek szövegének végleges megállapodását is létre hozta.²

Főbb vonásaiban ez volt a királyi kancellária állapota akkor, mikor III. Béla átvette az uralmat. Látni fogjuk, hogy e téren mit alkotott és mit hagyott örökölni utódjára.

¹ L. részletesebben Fejérfataky, A kir. kancellária az Árpádok korában, 19—29.

² A régi, II. Géza-kori oklevél-szerkezet két típusának bemutatására két királyi oklevélnek adjuk facsimiláját, (82. és 86. ábra). Az egyik királyi intézkedést, adományt foglal magában. Az adomány tárgya a nánai és kakati (ma párkányi) vám sója, melylyel a király 1157. évben az esztergomi káptalant gazdagítja. Az oklevélben a király maga beszél (ego Geythsa); a szerkezet gyarló, írása és berendezése azonban elég tetszetős. Az esztergomi káptalan levéltárában őrzött eredetinek a legnagyobb nevezetessége, hogy az az egyetlen magyar királyi oklevél, melyet *ólobullával* erősítettek meg. (Közli Knauz Mon. eccl. Strig. I. 110 és ez után a Magyar Nemzet története II. k. 277. l. Mi is a bullának ugyanezt a hasonmását adjuk, mivel az oklevél fényképi felvé-

I. EREDETI OKLEVELEK.

III. Béla oklevelei nem nagy számmal jutottak korunkra; és ezeket is három forrásból bírjuk: vannak eredetiek, és vannak chartulariumokban és későbbi átiratokban fenmaradt oklevél-szövegek. Az egész oklevél-anyag nem nagy; az eredetiben fenmaradtaknak száma meg épen csekély.

A *m. kir. országos levéltár* őrzi a legtöbbet, négy darabot. A legrégebb ezek között az 1181. évből való. (89. ábra) Igen nevezetes, sokszor idézett oklevél, mely arengájában az írásbeliség behozataláról szól. Ebben mondja a király, hogy figyelembe véve azt és a jövőben óvakodva attól, hogy az előtte tárgyalt ügyek feledésbe ne menjenek, szükségesnek tartotta elrendelni, hogy minden előtte elintézett ügyet írásba foglaljanak. Az oklevél maga Szöllős (Zeles) nevű birtokról szól, melyet Marczell prépost neje, Froa, Farkas nádornak 120 márkáért elád; a király ezt az eladást hagyja jóvá.¹ Az oklevél egyéb tekintetben is érdekes, nemcsak arengájánál fogva. Annak más diplomatikai nevezetessége, hogy az az első királyi *cyrographum* (*litterae per alphabetum intercisiae*), vagyis két párban egy hártadarabra leírt oklevél volt, melynek szövegeit a teljes *abc* betűi választották el. A hártadarab a betűsor közepén elvágatván, az oklevél egyik példányát az ügy természeténél fogva, az eladó, a másikat a vevő fél kapta. A mi példányunkon az elvágott betűsor a hártá alján van. Ily *cyrographum* ez időtájt ritka a magyar okleveles anyagban. A legrégebb példája II. Béla idejéből való Felicián esztergomi érsek ítéletlevelén hol az elvágott betűk a hártá baloldalán és hátlapján láthatók.² Ezután mindjárt az 1181-iki oklevél következik; ehhez pedig egy 1184. évi oklevél áll legközelebb, melyben III. Béla meghagyására Dénes, Charene és Achilles comesek ítéletet mondanak az esztergomi udvarnokok és a tihanyi apátsághoz tartozó úrkutai jobbágyok közti ügyben.³ A fönt hullámosan elvágott oklevelen ép úgy kiírták a betűsor minden betűjét, mint III. Béla oklevelén.

Az országos levéltár többi eredeti oklevelei a király uralkodásának utolsó éveiből, a kir. kancellária szervezett korszakából valók.

1193-ban kelt nagy adomány- és megerősítő oklevele a Martirius esztergomi érsek által alapított és a király anyja, Euphrosina királynő által gazdagított székesfehérvári keresztesek számára, melyben összes birtokaikat a határokkal együtt felsorolja.⁴ A hártáról hiányzik a pecsét; a szövegből azonban bizonyosan tudjuk, hogy az *aranybulla* volt. Tudjuk ezt IV. Incze pápa 1252. febr. 13-iki megerősítő bullájából is,⁵ ki azt «*aurea bulla munitum*»-nak mondja. A nagyfontosságú oklevélnek sok a későbbi átirata, megerősítése; ezek közül több említi az azóta elveszett aranypecsétet. Átírta azt I. Lajos király 1372. máj. 16-án, ezt ismét Zsigmond 1394. júl. 8-án.⁶ A XV. században V. László 1453. nov. 13-án.⁷

tele alkalmával az ólombulla nem állott rendelkezésre). — A másik keletnélküli oklevélnek eredetije szintén az esztergomi káptalan magánlevéltárában van. (Közölve Knauz I. 116). Ez magánintézkedésnek királyi megerősítését tartalmazza. Adorján fia, István, két birtokát a garam-szentbenedeki apátságnak adja; ezt az adományt azután a király pecsétjének az oklevélre való függesztésével hagyja jóvá. Az oklevélben subjectív módon csak az adományozó szólal meg (*ego Stephanus*); a király által történt megerősítés tényét a szöveg objective beszéli el. Az azonban mégis királyi oklevél; ezzé avatja a reá függesztett királyi pecsét.

¹ Orsz. ltár. dipl. oszt. (az orsz. levéltár oklevél-kiállításában.) Kiadva: Spiesz, Archiv. Nebenarb. I. 140., Fejér II. 198. Az oklevél facsimiléjét I. a 157. lapon.

² Eredetije zágrábi érseki ltár (privil. canonicorum). Közli Tkalčić, Mon. eccl. Zagrab. I. 1.

³ Eredetije Pannonhalmán, Actor. Tyhan. fasc. 1. nr. 4. Kiadva Fejér II. 219.

⁴ Orsz. ltár dipl. oszt. 27. sz. Sokan adták ki, a többi közt Fejér II. 283; Knauz, Monum. eccl. Strig. I. 142.

⁵ Perusii, id. Febr., pont. a. IX. Eredetije orsz. ltár dipl. oszt. 28. sz. Közli Fejér IV. 2. 175 (a keltezést elhagyva).

⁶ Orsz. ltár dipl. oszt. 29. sz.

⁷ U. o. 30. sz.

Majd Mátyás király 1464-ben szószerint,¹ 1486-ban pedig tartalmilag.² Ez a sok átírás és a sok kiadás mutatja az oklevélnek egyháztörténeti és topographiai nagy érdekét.

1194. évből egy birtokcseréről szóló oklevelének van meg eredetije. A király rokonától, Domonkos bántól, elvesz egy Borchá nevű földet, s azt a királyi öröknek (exploratores) adja. A bán pedig elvett birtokáért cserében a borsodi várhoz tartozó Pél földjét kapja.³

Az orsz. levéltár utolsó eredeti darabja 1195-ből való. Ebben a király megerősíti a most említett Domonkos bánnak egy alapítását, melylyel ez az ország nyugati határán, Borsmonostrán a cziszterciták számára kolostort alapít és annak föntartására — bizonyos kikötéssel — hét falut rendel.⁴ Ezt az oklevelet a wiener-neustadti Sz.-Háromság convent apátja 1508-ban német fordításban írja át; ez az átirat azért nevezetes, mert pontosan leírja az oklevélnek azóta leszakadt pecsétjét,⁵ miből valószínű, hogy azon ugyanaz a pecsét függött, a melyet az orsz. levéltár III. Béla reánk maradt egyetlen nagy pecsétjeként őriz.⁶

Nagy, cipő alakú egyes pecsét ez, melyet selyemfonadék kötött az oklevélhez. Az elég jól fennmaradt pecsétkép a királyt trónon ülve ábrázolja, jobbjában liliomos végű pálcza, baljában keresztes országalma. A király fején liliomos korona. A trón mellől jobbról-balról egy-egy sasláb nyúlik ki. E fölött két oldalt a király gyűrűs pecsétje van a nagy pecsét anyagába belenyomva; a kis pecsét lovasalakot ábrázol, körirat nélkül. Az a szokás, hogy a király a nagy pecsétet még gyűrűjének belenyomásával külön is megerősíti (regali sigillo et annuli mei impressione), minálunk III. Istvánnal veszi kezdetét és Imre királyig tart, ki gyűrűjét a nagy pecsét képébe négy helyett is belenyomta.

85. ábra. III. Béla nagy viaszpecsétje, kétharmad nagyságban.

A nagy pecsét körirata: ez: ✠ BELA
DEI GRACIA GEISSE REGIS FILIVS HVNGARIE DALMACIE CRHOACIE RAME REX.
A körirat némi változást mutat III. István pecsétjéhez képest. III. Béla, III. István példájára, atyja nevét is felveszi ugyan pecsétjébe; de az első, a ki a királyi címeket a pecséten Rama nevével bővíti. Rama királysága II. Béla óta (1135) szerepel a magyar király címei közt; a királyi pecsétre azonban csak III. Béla idejében jutott.

¹ Pozsonyi kápt. Itára. Acta Crucifer. caps. II. fasc. 1. nr. 1.

² Orsz. Itár dipl. oszt. 31. sz.

³ Dipl. oszt. 33. sz. Közli Wenzel XI. 56.

⁴ U. ott. 36. sz. Közli. Fejér II. 300, Wenzel XI. 59. Jakab minorita tart. főnök XIII. századi vidimatiojából, mely a pannonhalmi főapátság levéltárában van meg, közli a Tudománytár XV. (1844.) 256.

⁵ Weligss kunigklichs confirmation brieffs insigl rotunnd in gmainem weissen wagss anhanngt, an graber zwrennter seyden zopphweys geflochten, habund in der mitt ain figur ains kunigs sitzund im stuel kuniglicher maiestet, mit ainem scepter in der rechten hanndt, und in der lencken handt ain apfl mit ainem kreutz, aber in seiner circumferentz hat es ain vmbgeschrift, die sich ob dem haubt der figur nach ainem kreutz also anfengt: Bela dei gratia Geise regis filius, Hungarie, Dalmatie, Chroacie, Rame rex. Orsz. It. u. o. 35. sz.

⁶ Közölte Pray, Synt. de sigillis VII. t. 3. Szilágyi, Magyar nemzet tört. II. 335.

Pannonhalmán III. Bélának egy nevezetes eredeti oklevele van. Egy nagyon kezdetleges módon szövegezett oklevél, melylyel a király Kaba nevű egyénnek a pannonhalmi apátság részére tett végrendeletét jóváhagyja. (28. ábra.) Az oklevél naiv közvetetlenséggel mondja el, hogy mikor a király ezt az intézkedést megtette, egy vasárnapon, Scene comes házában egy tölgyfa alatt ült. A szerkezet és kiállítás tekintetében primitív oklevél datálatlan, de kétségtelenül még abból a korból való, mikor úgy a kancellária, mint az okleveles gyakorlat az ingadozás korát élte.¹ Van Pannonhalmán egy másik oklevél is 1181-ből, melyről azonban nem állítható bizonyosan, hogy a királyi oklevelek sorába tartozik. Fulkumár comes adományáról szól a bakonybéli apátság számára.² Ha az oklevél valamivel régiebb volna, azt okvetetlenül a királyiak közé kellene számítanunk; mert magánadomány csak királyi jóváhagyással, királyi pecséttel érvényes, még ha a szöveg ez utóbbiról nem is tesz említést; de III. Béla alatt a gyakorlat változik. Magánadományt többnyire külön oklevélben erősít meg a király, mint ezt a borsmonostrai alapításnál is tette; az alapítónak eredeti oklevele királyi pecsét nélkül maradt.³

Esztergomban két eredeti oklevelet őriznek. Egyik a primási levéltárban van. Kelte 1186; szól pedig Márk és Petus érseki jobbágyokról, kiket a király ítélet alapján nemesi jogaikban és Vajka földje harmadának birtokában megerősít.⁴ (55. ábra.) A másikat, 1188. évből, a káptalan levéltára őrzi. Ebben a király az esztergomi vásárvám két harmadához, melyet már korábban a káptalannak adományozott, a harmadik harmadot is odaadja. A kis oklevélnek nevezetessége, hogy azon, ha ugyan Gúthi Ország Mihály nádor 1465. évi ítéletlevelének hinni lehet, *aranybulla* függött (*aurea sub bulla vallata*).⁵

Végül *Zágrábban* szintén két eredeti oklevele van. Az egyik, 1181. évből, a káptalan levéltárában.⁶ Toplica birtokról szól, melyet a káptalan néhai Elek bántól kapott, utóbb azonban II. Béla idejében elvesztett; a király a birtokot visszaadja a káptalannak és annak határait körülírja. A másik oklevelet a horvát orsz. levéltár őrzi, hová a kamarai levéltárból került. 1193-ban kelt, s a Frangepánok őséneke, Bertalan comesnek szól, kinek egész Modrusmegyét odaadja és meghatározza a módot, hogyan és miképen tartozik ez adomány fejében a királyi hadban résztvenni.⁷ (54. ábra.) Az oklevél nevezetessége, hogy *aranybulla* alatt kelt; ez azonban ép úgy nincs az oklevelen, mint az említett másik két oklevél aranypecsétje.

Talán nem csalódunk, ha azt hiszszük, hogy az az aranypecsét, melyet a M. Nemz. Múzeum régiségtára őríz, valamikor ezen az oklevelen függött.⁸ Ez a legrégibb ismert aranybullánk, az egyetlen, melyet III. Bélától birunk, meglehetősen primitív kivitelű. (87—88. ábra.) Vékony, összeforrasztott, rendkívül elkopott két aranylemez, melynek súlya alig haladja meg két körmőczi aranyét. A rajta látható kép egykorú pénzveretekre emlékeztet, és valóban pénznek is néznők, ha nem volna egyik oldalán (ép úgy mint II. Géza ólom-bulláján) a négy sorba osztott felirat: SIGILLVM BELE REGIS. A pecsét képes felén a

¹ Capsa 6. litt. E. Az oklevél szövege megvan a Liber ruberben is 17. lev. Közli Wenzel I. 69, 1173—1175 évszámmal, az oklevél azonban kétségtelenül későbbi. A kezdetleges szövegű oklevél facsimiléjét I. a 31. lapon.

² Capsa 14. litt. L. Közli Wenzel I. 76.

³ Wenzel XI. 57.

⁴ Primási ltár. Saec. lad. R. fasc. 1. nr. 1. Közli a többek közt Knauz, Mon. eccl. Strig. I. 131. Az Adorján budai prépost, kir. kancellár kezéből kelt oklevél facsimiléjét a 85. lapon adjuk.

⁵ Esztergomi kápt. magán ltára, lad. 24. fasc. 1. nr. 1. — Legjobb kiadása Knauz i. h. 137.

⁶ Fasc. 52 nr. 4. Közli Tkalčić, Mon. eccl. Zagrab. I. 4.

⁷ Az eredetiről közli Kukuljević, Cod. dipl. II. 169. Facsimiléjével együtt: Vjestnik kr. hrv.-slav.-dalm. zem. arkiva I. (1899.) svezak 1. A nevezetes oklevélnek számos átíratja és megerősítése van. Így megerősíti II. Endre 1209, Wenzel XI. 95; átírja IV. Béla 1251, Fejér IV. 2. 96; Zsigmond 1393, Wenzel XI. 52 stb. Az oklevél külső kiállításában is a királyi oklevelek megállapodott típusát mutatja; I. ennek feltüntetésére a facsimilét a 81. lapon.

⁸ Az aranybulla a M. N. Múzeumnak újabb kori szerzeménye. 1871 okt. 25-én vették azt Kaffkától 72 frton. A provenienciáról egyéb tudomásunk nincs. Képét I. a 153. lapon.

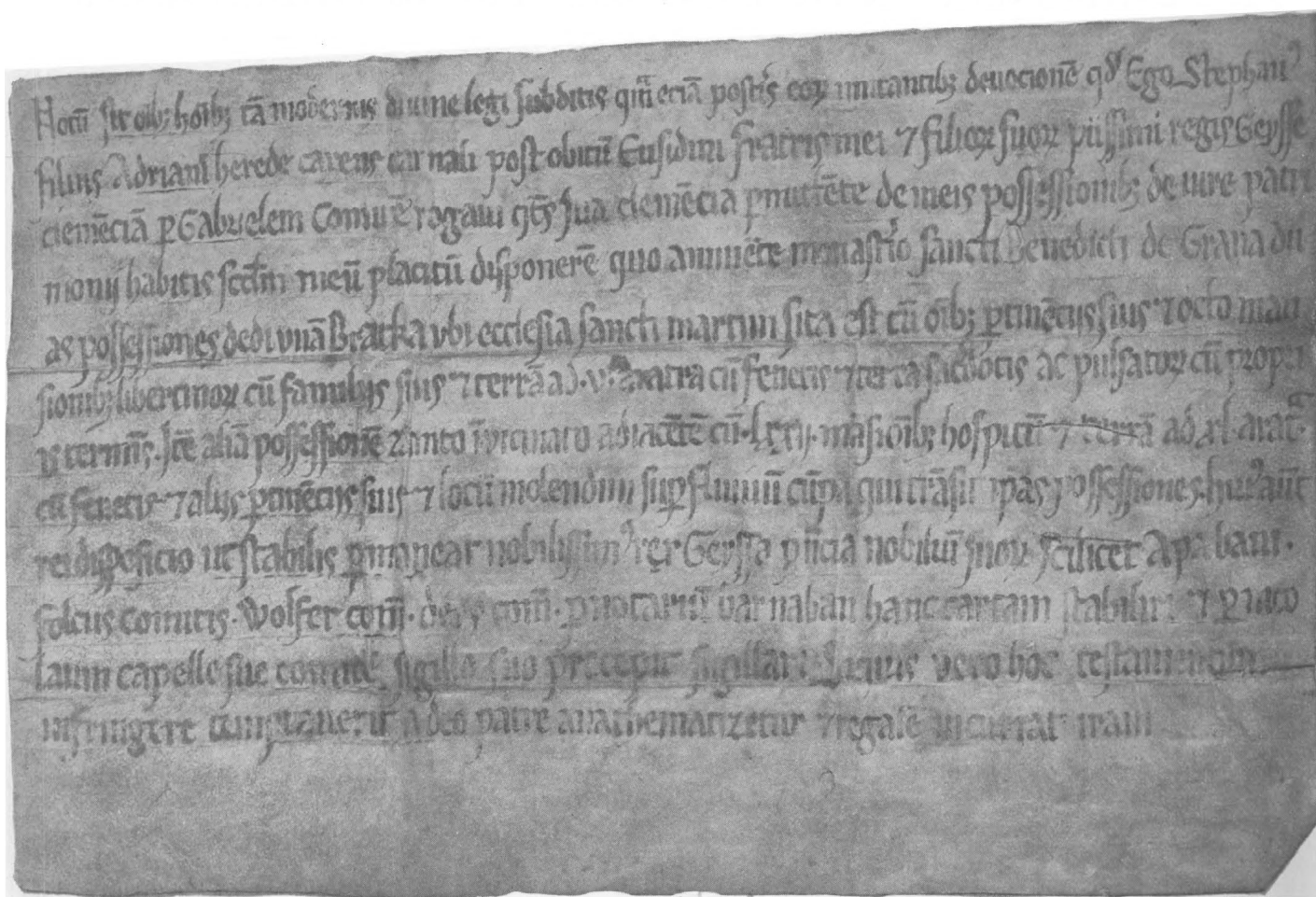
trónon ülő király látható, fejét három-rózsás korona fűdi, melyről lánczok lógnak le; az alak csípőhöz szorított jobbában liliomos végű pálczát, eltartott baljában keresztes országalmát tart.¹

Mindössze *kilencz* eredeti oklevélről számolhattunk be; többről nincs tudomásunk. Elenyészőleg csekély anyag ahhoz, hogy egy huszonhárom éves uralkodás reformtörekvéseit, a kancelláriai szervezet megszilárdulását lépésről-lépésre kísérhessük. Szerencsére vannak még oklevélszövegeink is, melyek tudásunk hézagait egyben-másban kitöltik és némely homályos kérdésre fényt derítenek.

II. OKLEVÉL-SZÖVEGEK.

Chartulariumaink gyér sorozata négy oklevélnek szövegét juttatta korunkra.

Ezek közül kettő a pannonhalmi főapátság nagybecsű *Liber ruber*-ében van. A kiváló másolatgyűjtemény tudvalevőleg egy 76 levélre terjedő hártya-codex, mely az apátságnak 59 teljes és egy

86. ábra. II. Géza megerősíti István fiának, Adorjának adományát a garamszentbenedeki apátság részére.

¹ Közli Pray, Synt. de sigillis VI. t. 5 (1190. oklevél pecsétjeként, kétségtelenül úgy vélekedvén, hogy ez az arany-bulla egykor a *pécsi* oklevelen függhetett, mert 1190. évből más oklevelet nem ismerünk; a pécsi oklevél-szöveg hitelességéről l. alább a 155. lapon); továbbá Perger, Bevezetés a diplomatikába IV. t. 3., Szilágyi, Magyar nemz. tört. II. 325. — Újabban az a nézet merült fel (Turul 1896. 146), hogy ez nem III., hanem II. Béla aranybullája. E nézet indokolása az, hogy az aranybulla vésete igen primitív, nagyon hasonlít II. Géza ólompecsétjéhez; pedig ha a bulla III. Béláé lenne, kétségtelenül inkább kellene Imre király szép aranybullájához, mint Géza ólompecsétjéhez hasonlítani. Erre csak azt felelhetjük, hogy II. Bélától nem ismerünk egyetlenegy oklevélszöveget sem, melyből azt következtethetnők, hogy az aranybullával volt megerősítve; III. Bélának azonban *három* eredeti oklevéléről és több oklevélszövegéről tudjuk, hogy azokon aranypecsét függött. Természetes az is, hogy III. Béla bullája inkább hasonlít II. Géza ólompecsétjéhez, mint Imre király bullájához; mert ha valaki valamit utánoz, mintáját a megelőző korból választja, nem választhatja a jövőből. Az aranypecsét vésője is csak az első magyar ércpecsétet választhatta mintául, nem pedig III. Béla utódjának, Imrének arany bulláját.

megkezdett szövegű gyökeres oklevelét tartalmazza. A legfiatalabb oklevél kelte 1240; a codexet is minden valószínűség szerint ez időtájt írták.

A másolat hű és pontos. Módunk van erről meggyőződni; mert a szövegek nagy részének megvan eredetije is, s az összevetésből látjuk, hogy a másoló az eredetitől itt-ott legfeljebb az orthographiában tért el.

Az egyik szöveg III. Béla 1186. évi oklevelét adja, melyben a király elmondja, hogy meglátogatván betegen fekvő Huda nevű hívét, megerősíti ennek azt az intézkedését, melylyel Sziget nevű szolgáját és ennek fiait felszabadította.¹ Másik, 1192. évi oklevelében pedig a pannonhalmi apátságot évente három hajórakomány sóval ajándékozza meg, oly kikötést téve hozzá, hogy a sóbányától kezdve Pannonhalmáig senki se merjen a sószállítmány után vámot szedni vagy követelni.²

A zágrábi érseki levéltárban őrzött *Liber privilegiorum* a király egy oklevelének tartotta fenn szövegét. E chartulariumunk, bár a pannonhalminál jóval bővebb, pontosság és megbízhatóság tekintetében mögötte áll ennek. A 82 hártylevelet tartalmazó, végén csonka kis ívrétű kézirat³ az oklevél-szövegeket kéthasábosan, nem valami nagy gonddal írva tartalmazza; a kevés csín, melylyel azt írták, arra látszik mutatni, hogy a gyűjtemény belső, házi használatra készült. A benne foglalt szövegek száma 275; a legfiatalabb darab pedig 1348-ból való; a codexet valószínűleg a XIV. század közepén írták s így az több mint egy századdal fiatalabb a Liber rubernél, mi a chartularium diplomatikai értékéből sokat levon.

Ez a gyűjtemény a királynak 1175. évről datált oklevelét foglalja magában; a király ebben jóváhagyja és megerősíti néhai Prodanus zágrábi püspöknek adományát a káptalan részére.⁴ Az oklevél keltezésében mindenesetre hiba van; maga Prodanus élt még 1181-ben is, pedig az oklevél néhainak nevezi; 1175-ben még Lukács volt az esztergomi érsek, nem pedig Jób, a hogy az oklevél mondja. Jóbról tudjuk, hogy 1183–1184 táján cserélte fel váczi püspökségét az érseki székkal. Teljesen meggyőző Sebestyén Gyula érvelése,⁵ ki a másolatban egy elhagyott X-es jegyet tételez föl (a mire különben a Liber privilegiorumban egyéb helytt is van példa) és az oklevél keltét tíz évvel későbbre, 1185-re teszi. Ezt a bizonyítást az oklevél notariusaként említett egyén neve is igazolja, kivel a király kancelláriájában 1185. óta találkozunk. Erről azonban alább.

A zárai tartományi levéltárban is őriznek egy XIV. századi chartulariumot, mely magát *Policorion*-nak «qui et Tipicus vocatur» nevezi. 133 feljegyzés és oklevélszöveg van benne, melyeknek legrégebb darabja 1069, a legfiatalabbja pedig 1367. évből való.⁶ A gyűjtemény a rogovoi Szent János és Szent Kozma-Demjénről nevezett monostor okleveleit foglalja magában. Ezek között van egy III. Bélától is, az 1188. évből. A két apátság közül az előbbinek szól, s ezzel a király megerősíti Crescimir, Svenimir horvát királyok régi adományait, valamint a III. István király 1166. évi kiváltságlevelébe foglalt telepítési szabadalmat.⁷

A chartularium azonban a szöveget nem adja teljesen, a végéről elhagy vagy négy sort; ép azokat, a hol a tanúk nevei és az oklevelet kiállító kancellár neve olvashatók. Szerencsére ugyanott

¹ Liber ruber 9/b levél. Közli Wenzel VI. 161.

² Liber ruber 9/a levél. Wenzel VI. 183.

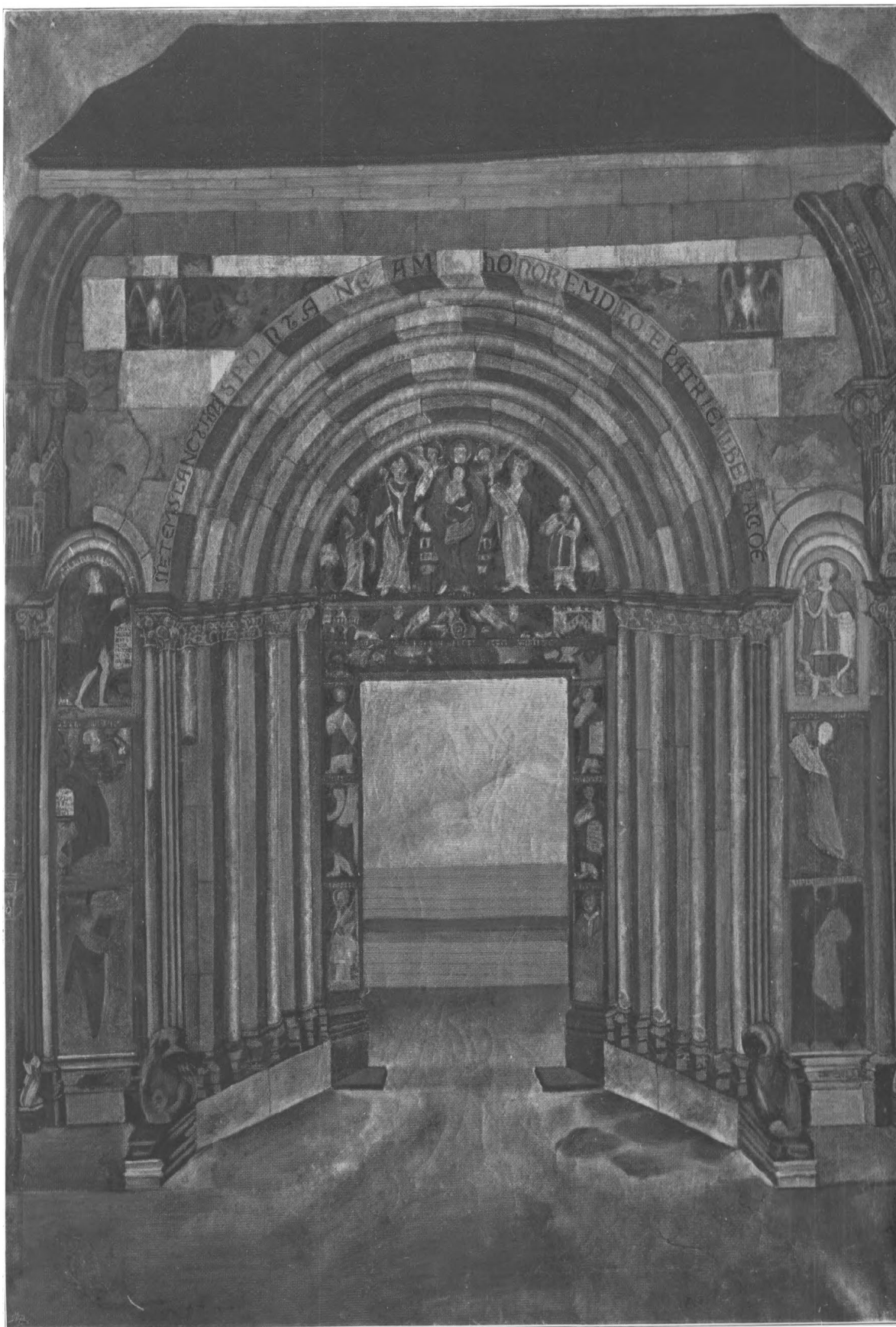
³ A 75., 78. és 81. levelek hiányzanak.

⁴ Liber privil. 53. l. Legjobb szövegét adja Tkalčić, Mon. eccl. Zagreb. I. 3.

⁵ Ki volt Anonymus? I. x. I. és II. 70. V. ö. Wertner cikkét Századok 1898. 358. l., ki az oklevél keltét 1183-ra teszi, és Sebestyén válaszát u. o. 468.

⁶ Az egészet kiadta Ljubić, Starine XXIII. 156. és köv. ll. Ez megjelent külön is «Libellus Policorion, qui Tipicus vocatur» cím alatt 1890-ben.

⁷ Policorion 48. l. Közli Kukuljević, Cod. dipl. II. 145. és Ljubić, Starine XXIII. 199.

AZ ESZTERGOMI VÁRBAN JÓB ÉRSEK ALATT A XII. SZÁZAD-
BAN ÚJRA ÉPÍTETT ÉS SZÉP TEMPLOMNAK NEVEZETT SZÉ-
KESEGYHÁZ FŐKAPUJA.

örzik ez oklevélnek egy sokkal korábbi, XIII. századi egyszerű másolatát,¹ melyben a szöveg teljesen megvan.² Ily külön hártyalapokra, oklevélformában leírt másolatok dalmát levéltárakban igen gyakoriak; a cél az volt, hogy ezeket azután, szükség esetén, közjegyzőileg hitelesítsék. E hitelesítés azonban III. Béla oklevelénél elmaradt. Biztos nyomok vannak arra, hogy a Policoriont is ily másolatok és nem az eredetiek alapján állították össze.³ E körülmény a chartularium szövegeinek feltétlen megbízhatóságán mindenesetre ront.

Későbbi átiratokból, megerősítésekből nyolcz oklevél szövegét ismerjük. Korra nézve az első, koronáztatásakor, 1174-ben, tett fontos kijelentését, mely szerint az, hogy a szent koronával a kalocsai érsek koronázza meg, nem érinti az esztergomi érsek koronázási jogát, oklevélnek nem tekinthetjük.⁴ Oklevélszámba nem megy II. Henrik angol királyhoz 1188 táján intézett levele sem, melyben az angol király levelére válaszolva, a tervezett keresztes hadjáratra Magyarországon szabad átvonulást és élelmezést helyez kilátásba.⁵ Ez magánlevél, epistola; nem pedig oklevél, littera.

Az átiratokban fenmaradt oklevelek közt a legrégibb alig egy éve vált ismeretessé.⁶ Tartalmilag is nagyon fontos oklevél. A király 1178-ban három testvért, Redét, Luthart és Cudát, a mileji Salamon család őseit, megemlékezve azon hű szolgálatokról, melyeket a királynak görögországi tartózkodásakor Konstantinápolyban tettek, szabadokká teszi, a zalai vár kötelékéből kiveszi, nemesi jogokkal ruházza fel, és addig feltételesen bírt földjükbe, Milej földjébe, a pristaldus által nemesi birtokjogon vezeteti be, körülírva a birtok határait is. Az oklevél kétségtelenül hiteles; a benne elmondottak és a formulák legkisebb gyanúra sem adnak okot; a megnevezett egyének és az oklevelet kiállító kancellár, megfelelően a kornak; csak szövegét rontotta el az a sokszoros átírás, a melyen keresztül ment. Átírta azt először Kálmán kir. herceg 1220-ban, ennek megerősítését Mátyás király 1468-ban, ezt a vasvári káptalan 1589-ben, ezt megint gr. Pálffy Miklós nádor 1725-ben, a nádori oklevelet ugyanazon évben ismét a vasvári káptalan, és ezt végül a zalavári convent 1761-ben. Természetes, hogy az átírások e hosszú láncolata a szövegnek alaki hűségén sokat rontott.

87–88. ábra. III. Béla aranybullája.

Az 1183-ik évből három oklevelünk van. Az egyik a Pécs melletti Szt. Háromság és az ükürri Mindenszentek kolostorai számára történt birtokadományt erősíti meg. Az adomány tárgya Temes nevű föld, melyet a Csák nembeli Pál hagyott az említett egyháznak. A szöveget a pécsi káptalan 1326. évi oklevele tartotta fenn, mely Vilmos pécsi püspök 1363. évi átiratában maradt meg.⁷ Másik oklevelét, melylyel a francia ciszterci rend itt járt tagjainak kérésére a rend magyarországi kolostorainak oly szabadalmakat ad, a milyeneknek a francia kolostorok birtokosai, csak kiadásokból ismerjük;⁸ azt, hogy mily hiteles formában jutott reánk e szöveg, nem tudjuk. A harmadik oklevél a nyitrai püspökségnek szól; vámokat és három hajórakomány sőt adományoz az egyháznak. A szöveget az esztergomi káptalan 1226. évi átiratából ismerjük, mely ugyanezen káptalan 1270. évi oklevelében van meg.⁹

¹ Zárai tart. Itár, Acta SS. Cosmae et Damiani fasc. IV.

² Ebből adta ki Kukuljević i. h., noha a Policoriont idézi.

³ V. ö. Századok 1881. 223.

⁴ E nyilatkozat szövegét III. Incze pápa 1209. évi bullája tartotta fenn. Knauz, Mon. eccl. Strig. I. 123, 187.

⁵ Fejér, II. 246.

⁶ Borovszky Samu közölte a Tört. Tárból 1898. 338.

⁷ Hazai Okm. I. 1.

⁸ Közli a többek közt Fejér V. 1. 289., Békefi, A pilisi apátság tört. 126.

⁹ Wenzel XI. 47, 198.

1185. évi oklevelében a családja tagjai iránt érzett szeretet nyilvánulását látjuk. Leánya dajkájának fitestvéreit felszabadítja, écsi birtokukban megerősíti; a dajka fiait is, anyjok szolgálatait jutalmazva bennök, szabad állapotukban biztosítja.¹ Az érdekes kis oklevelet Károly király 1318. évi megerősítése juttatta korunkra.²

1186-ból két oklevélszöveget ismerünk. Az egyikkel a király megállapítja, hogy Locsmánban hány szabad udvarnoki telek van, és hogy ezeknek egyikét Tamás comes bírja, ki a többiekkel szabad udvarnoki minőségben szolgál a királynak;³ az oklevelet IV. Béla 1265. évi átiratában bírjuk.⁴ A másik oklevél csaknem szóról szóra egyezik ezzel. A király Hurusum faluban konstatálja a szabad udvarnoki telkek számát és megnevezi azok birtokosait.⁵ Ezt az oklevélszöveget Károly király 1326. évi megerősítése őrizte meg, mely a veszprémi káptalan 1328. évi átiratában maradt fenn.

A szabad udvarnoki telkek összeírása, úgy látszik, az egész országra kiterjedő művelet volt. És ez természetesen az ismertetett két oklevélhez hasonló kiadványok hosszú sorozatát idézte elő úgy hogy az 1186. év kancelláriai működése nagymérvű lehetett. IV. Béla király egy 1240. május 12-én kelt oklevelében nyoma van ennek. A király a vasmegyei Szöllös és Vép szabad udvarnoktelkeinek számát 18-ban állapítja meg, «ámbar — mondja IV. Béla — dicső emlékü elődünknek, Béla királynak privilégiuma a telkek számát kevesebbre teszi». Ez a királyi előd, a ki a vasmegyei szabad udvarnokok telkeit összeíratta, csak III. Béla lehet; a telkek összeírásának kora pedig, bár nem mondja az oklevél, minden valószínűség szerint arra az időre esett, mikor az ország többi részein is hasonló összeírás történt. Az 1240-iki oklevélből nemcsak azt tudjuk meg, hogy a két 1186-iki oklevélhez hasonló kiadvány több volt, hanem arról is felvilágosítást kapunk, mi az oka, hogy régi, tatárjárás előtti okleveleink oly kis számban jntottak korunkra. Bármily különösen hangzik is, ez oklevélpusztulásnak egyik oka maga a *királyi levéltár* volt. IV. Béla mondja, hogy elődjének oklevele a királyi levéltárban a hanyag őrzés miatt ment tönkre. A XII. század nyolczvanas éveitől a következő század negyedik évtizedéig elvégre is nem telt el annyi idő, hogy az erős bőrhártyára írott oklevél a régiség emésztő erejének esett volna áldozatul. Maga a király vádolja levéltára őrzőjét, hogy e pusztulásnak oka a gondatlan kezelés (minus diligens custodia). Akár a levéltár nyirkos volta, akár egyéb ok miatt, III. Béla oklevele már 1240-ben, a tatárjárás előtt, oly megviseltté vált, hogy IV. Bélának külön kell elrendelnie, hogy III. Béla tönkrement oklevele ellen senki se merjen kifogást emelni; ne követelje senki annak felmutatását; mert az új királyi megerősítés azt mindenben pótolja.

Fontos ez az adat, habár régi okleveleink elpusztulásának egyik okáról értesít. Megtudjuk belőle, hogy a székesfehérvári káptalannál ős időktől fogva létező országos levéltáron kívül a királyi udvarban volt egy *királyi levéltár* is, melynek neve ugyanaz volt, a hogy a levéltárakat ma is nevezzük: *archivum*. Hogy mit őriztek benne, arra is felvilágosítást ad IV. Béla oklevele. Ott őrizték a királyi birtokokra, népekre, azok szolgálmányaira, szóval a királyi jogokra vonatkozó okleveleket. A király magánlevéltára volt az, a miről legelsőben IV. Béla királynak eddig ismeretlen oklevele, III. Béla nevével kapcsolatban, tesz említést. Ez a kapcsolat, ez a vonatkozás úgyszólván rávezet arra, ki volt e levéltár létesítője, megalapítója.

III. Béla az első királyunk, kinek idejéből kétségtelen adataink vannak arra, hogy a királyi jövedelmek és jogok ellenőrzésére kiváló gondot fordított. Korából bírjuk a magyar királyi bevételek legrégebb jegyzékét; a királyi udvarnokok telkeinek országszerte történt összeírása, tudásunk szerint,

¹ Wenzel I. 78.

² Anjoukori Okm. I. 477.

³ Wenzel VI. 164.

⁴ Wenzel VIII. 129.

⁵ Hazai Okm. VI. 4.

legelső ízben uralma alatt történt. Ebből természetszerűleg következik, hogy alatta létesült az a királyi levéltár is, mely e királyi jogokra vonatkozó okiratoknak volt tárháza. Hogy az utódok e királyi levéltár nagybecsű darabjainak megőrzésére kevesebb gondot fordítottak, abban az alapító nem hibás; érdeméből ez semmit sem von le. Alapos okunk van feltenni, hogy a királyi kancellária szervezésén kívül III. Béla volt alapvetője annak a régi királyi magánlevéltárnak is, melyre az utolsó csapást a mongolok betörése adta meg; ez azután elpusztította még azt is, a mi a «minus diligens custodia» daczára is megmaradt.¹

Még egy oklevele volna, 1190. évből, a pécsi püspökség részére szóló; csak hogy ezzel az oklevéllel szemben igen különös helyzetben vagyunk. Való és valótlán, korszerű és a kornak meg nem felelő adatok zagyva keveréke ez az oklevél. A somogyi convent 1404. évi oklevele átírja a szegzárdi convent egy oklevelét, a melyben megint a pécsváradi convent 1350. évi oklevele van átírva. Ebben a pécsi püspökség régi okleveleinek szövege foglaltatik, és pedig II. Endre 1235. évi átíratában. A többi közt itt van az 1009. évi alapítólevél; Radó nádor 1059. évi adományáról szóló megerősítés, majd sz. Lászlónak egy 1093. évi oklevele és az 1190. évi oklevél. Mindezen szövegek annyira egymásba folynak és összekuszálvák, hogy egyiket a másiktól elválasztani alig lehet. E mellett anachronismussal, korbeli lehetlenségekkel sűrűn találkozunk bennök. Azokhoz, a miket ez oklevelekről Pauler Gyula mondott, nincs mit hozzátennünk.² Annyi valószínűnek látszik, hogy III. Bélának tényleg volt oly oklevele, mely a pécsi püspökségnek szólt. A reánk maradt szöveg azonban e valódi oklevél keretét megtartva, annyit toldott hozzá, annyi tendenciozus változtatást csúsztatott belé, hogy annak ma is ismeretes szövegét teljesen interpolálnak kell tartanunk és meg kell elégednünk azzal, hogy e pécsi oklevél egykori létezését egyszerűen konstatáljuk.³ Érdekesnek tartjuk azonban felemlíteni, hogy a reánk jutott interpolált szöveg e nevezetes oklevelet *arany pecséttel* megerősítettnek mondja.⁴

Az előttünk eddig ismeretes oklevelek e rövid sorozatával természetesen huszonhárom esztendő kancelláriai működés eredménye nincs kimerítve. Tekintélyes azon oklevelek száma is, melyeknek pusztán emléke vagy rövid kivonata maradt reánk. Az eredeti és a szöveg, talán örökre, elveszett. Annak feltüntetésére, hogy mennyi oklevelünk ment veszendőbe, közlünk ezekből is egy sorozatot.

1181. évi okleveléről olvassuk, hogy ezzel Esztergomban a keresztes lovagrend számára kon-

¹ IV. Béla e nagyérdékű kiadatlan oklevelének szövege a következő: «Bela dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie Comanieque rex. Omnibus Christi fidelibus paginam presentem inspecturis salutem et omne bonum. Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod post adeptum deo propitio regni sceptrum, nollentes in obsequiis regis aliquam intervenire confusionem, quia plerique ex odvornicis nostris libertatis sibi nomen usurpare consueverant, placuit eos qui liberi sunt in eadem gente ac liberi udvarnicorum vocari consueverunt, sub numero designare. In comitatu itaque Ferreicastro in villis Zeuleus et Wepy de genere Bachy, de Keekemen et Petry sunt decem et octo mansiones, licet in privilegio inclite recordationis Bele regis, predecessoris nostri, pauciores hebeantur; quod utique privilegium verum et approbatum eisdem duximus reddendum. Et quia dictum privilegium in nostro a(r)chyvo diutius detentum per minus diligentem custodiam fuit deformatum, presentibus ipsum perpetuo duximus confirmandum. Decernentes, ut ipsius privilegii deformitas in nullo penitus preiudicium possit auferre veritati inscripte; et tantam fidem presentibus volumus adhiberi, ut ad exhibitionem illius nullatenus compellantur. Statuimus etiam, ut decem homines de ipsis unum equum ad nostrum servitium debeant detinere. Datum anno gratie MCCXL. quarto idus Maii, regni autem nostri anno quinto.» Ez oklevelet átírja I. Károly király 1339. ápr. 4. (in Vissegrad, in octavis Passce), a mi a vasvári káptalan 1363. máj. 29. (feria II. post octavas f. Penthecostes) kelt átíratában van meg. *M. Nemz. Múzeum levéltára* (Véghely-gyűjtemény). A nagyérdékű oklevélre Hajnik Imre úr volt szíves figyelmeztetni.

² A m. nemzet tört. az Árpádok korában (2. kiad.) II. 590. és köv. II.

³ Sokszor közölve, így Endlicher Mon. Árpád. 392, Fejér II. 252, III. 2. 431 stb.

⁴ Teljesen hamis III. Bélának 1194. évi oklevele, melyben Narad nevű német lovagnak, ki az oláh és bolgár hadjáratban tűnt ki, abaujvármegyei birtokokat adományoz. Hazai Okm. VIII. 9.

ventet alapított és azt birtokokkal gazdagította.¹ 1182-ben Lob és Tamás testvéreknek, görögországi hadjáratakor tett szolgálataikért birtokadományt tesz.² 1183-ban a szt. gotthardi cisztercita apátságot alapítja;³ sem ezen, sem egyéb hazai cisztercita monostor-alapításokról szóló oklevelei nem jutottak reánk.⁴ 1185-ben jóváhagyja Sanad nejének hagyományát a zobori apátság részére.⁵ 1194-ben jóváhagyja azt, hogy egy Salatice nevű egyén telkii birtokát az esztergomi kereszteseknek adhassa.⁶

Pusztá említések okleveleiről, az évszám megjelölése nélkül, még számosabbak. Így olvassuk IV. Béla 1261. évi oklevelében, hogy az ugocsai és beregi tizedeket az egri püspökségnek adta.⁷ IV. Béla 1259. évben mondja, hogy a madocsa vizahalászatot Benedek comes III. Béla adományából bírja.⁸ A csázmái káptalan 1394-ben bőven idéz egy okleveléből, melyben a többi közt Zund birtok határait írja körül.⁹ IV. Béla mondja 1235. évi oklevelében, hogy III. Béla Tapolcsánt Turda, Send és Márton nevű híveinek adományozta.¹⁰ II. Endre 1212-ben említi, hogy atyja a kapornoki monostor kegyuraságát Bencz comesnek adományozta.¹¹ Szintén II. Endre tesz említést 1214. évi oklevelében arról, hogy atyja Boleszló váci püspök végrendeletét arany bullás oklevéllel erősítette meg; ugyanez az oklevél említi, hogy Kabala földjét és a szolnoki révvámot a váci püspöknek adományozta.¹² II. Endre egy másik oklevelében mondja, hogy az esztergomi vámot a káptalan atyja adományából bírja;¹³ egy ily vámadományozásról már szoltunk, sőt az arról szóló eredeti oklevél is megvan; csak hogy III. Bélának volt egy másik adománylevele is, melylyel a vám két harmadát adta a káptalannak; ez az oklevél azonban Imre király 1198. évi oklevele szerint tűz által pusztult el.¹⁴ A veszprémi és győri várnépek közt Scezu nevű föld felől folyó pörben oklevelet adott ki.¹⁵ II. Endre 1209. évi okleveléből tudjuk, hogy a templomos vitézeknek Horvátországban és Dalmáciában nagy birtokot adott.¹⁶ II. Endre 1231. évi oklevele mondja, hogy atyja Tamás comesnek nyestadószedési jogot adományozott.¹⁷ Voltak adományai a zágrábi egyház számára is.¹⁸ Szepesmegyében birtokokat adományozott István comes őseinek¹⁹ stb.

Elveszett okleveleink sora a felemlítettekkel koránt sincs kimerítve. A fejlődő és már csaknem megállapodott kancellária, melynek dolga az 1181. évi oklevélben olvasható írásbeliséggel nagyban megszaporodott, egyre többet termelt.

Van ez elveszett oklevelek között egy igen nevezetes darab, az aradi káptalan részére szóló nagy oklevél, a melyről el kell egyet-mást mondanunk.

Oklevéltárainkban régóta találkozunk töredékekkel, birtokhatárok leírásával, melyek mind egy-

¹ Széchy Miklós országbíró 1356. ítéletlevelében. Hazai Okm. VIII. 9. V. ö. Fejér VII. 1. 184.

² IV. Béla ifj. király 1230. évi oklevelében. Fejér II. 201, VII. 1. 224, VII. 4. 83.

³ Imre király 1198. évi oklevelében. Fejér VII. 4. 64, Wenzel VI. 193.

⁴ L. a pilisi apátságot illetőleg Wenzel VI. 188.

⁵ Tamás országbíró 1352. évi ítéletlevelében. Wenzel VI. 151.

⁶ Garai Miklós nádor 1429. ítéletlevelében. Fejér II. 295, 302, X. 7. 163.

⁷ Fejér IV. 3. 43.

⁸ U. az V. 1. 322.

⁹ Wenzel XI. 61.

¹⁰ Fejér IV. 1. 24.

¹¹ U. az III. 1. 126.

¹² U. az III. 1. 154, 158, 160.

¹³ Knauz. Monum eccl. Strig. I. 311.

¹⁴ U. az I. 156.

¹⁵ Wenzel II. 91.

¹⁶ U. az XI. 97.

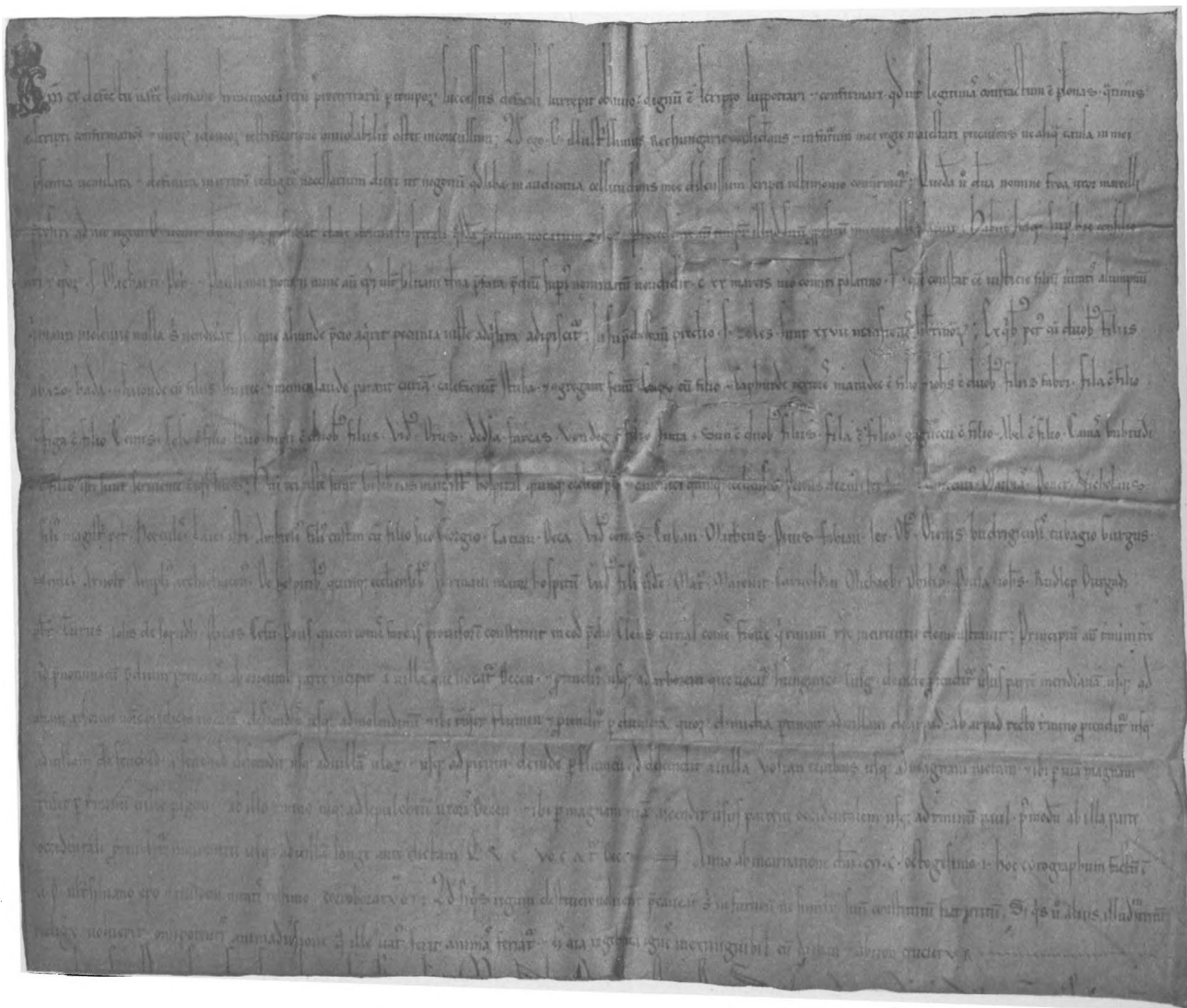
¹⁷ U. az XI. 228.

¹⁸ U. az XI. 161.

¹⁹ Fejér VII. 2. 180.

ugyanazon terjedelmes oklevélnek darabjai. Ez az oklevél hol 1177-es, hol pedig 1197-es évszám alatt szerepel; az első III. Béla, a második Imre király korára vall. És tényleg volt is mind e két királyunk idejéből egy-egy oklevelünk, mely kiállításánál, terjedelménél fogva nemcsak hazánkban, hanem a külföldi gyakorlatban is a diplomatikai ritkaságok közé tartozik: mert ez az első példa arra, hogy egy oklevelet a szöveg nagy terjedelme miatt *könyvformában* (in forma libri seu quaterni) állítsanak ki.

Újabb időben felmerült az a nézet, hogy e nagy oklevél kiadója II. Béla király volt, kit az aradi káptalan alapítójának tartanak s feltételezik, hogy ez alapítás az aradi véres országgyűlés szomorú emlékének kiengesztelésére történt. Hogy e társas káptalannak ki az alapítója, nem vitatjuk; annyi

89. ábra. III. Béla, az írásbeliség behozataláról emlékeztető, egy birtok-eladást jóváhagy. 1181.

azonban tény, hogy az a töredék, a melyet II. Béla okleveleként közöltek, nem II., hanem III. Béla okleveléből való. A közlő tévedett.¹

Zsigmond király ugyanis 1399. május 3-án egy birtokügyben parancsot intéz a váradi káptalanhoz; a közlés szerint II. Béla oklevelének töredéke ebben a parancslevélben maradt volna meg, csakhogy ez a parancs igen szaggatott, töredékes állapotban jutott korunkra.² Épen azon a helyen, hol állítólag II. Béla felmutatott okleveléről van szó, a mandatum papirosán nagy lyuk van; utóbb pedig ott, a hol a felmutatott oklevél évszámának kellene állnia, a parancslevél egész hosszában hiányzik egy darab;

¹ Hazai Okm. VIII. 8.

² Orsz. ltár dipl. oszt. 29,450. sz. A Hazai Okm. i. h. rossz évszámmal és jelzettel hivatkozik rá.

hozzájárul még az is, hogy ez a töredékes oklevél rosszul van összeillesztve; úgy ragasztották össze mintha e szelet nem hiányoznék. Zsigmond király parancsában az a töredékes szöveg olvasható, hogy az aradi káptalan prokurátora felmutatott a király előtt: *quoddam privilegium domini Bele secundi olym* (erre jön a nagy lyuk; megjegyzendő, hogy a *secundi* szó mint betoldás a sor fölé van írva és hogy a betoldásnak folytatása is volt) *libri anno domini M^{mo}* (most jön a hiányzó szelet). A közlő lenyomatta a látható szavakat, a nélkül, hogy a kiegészítésre gondolt volna. Kiegészítve e töredék így szól: *quoddam privilegium domini Bele secundi olym Geise regis filii in forma libri anno domini MCLXXVII. confectum*. Így persze kétségtelen, hogy III. Béla oklevelével van dolgunk.

Van erre más adatunk is. Az erdélyi káptalan 1276-ban¹ egy felmerült határjárási kérdésben Béla király adományára hivatkozik. Így tesz a csanádi káptalan is 1405-ben, mikor Zsigmond király könyvformájú átírata nyomán Béla király okleveléből az aradi káptalan hét birtokának határait írja le.²

Ennyi emlék szól III. Béla okleveléről. A források egy más része Imre király oklevelére hivatkozik, jobbra III. Béla korának megfelelő évszámot írván ez oklevél keltéül.

A csanádi káptalan 1334-ben Imre király okleveléből, melynek bevezető szavait is közli, vesz át egy kis részt, Sáros birtok határjárását, megjegyezvén, hogy a jobbágyság neveit nem írja át, mert az igen fáradságos lett volna.³ A váci káptalan 1337-ben szintén így tesz. Átírja Imre király oklevelének, mely «in modum quaterni seu libri factum» volt, bevezetését, azután az oklevélből néhány birtok határjárását. Az oklevél többi részét nem írja le, «propter nimiam prolixitatem»; hanem ad hozzá egy befejezést, mely sehogy sem illik Imre király korához. Az anathema formája egészen a III. Béla okleveleiben előjövőkhöz hasonló, az évszám pedig egyenesen III. Béla korára vall; az t. i. 1177; íráshiba sincs benne, mert az évszám utolsó két jegye betűkkel van kiírva.⁴ Hiába iparkodtak a kiadók, ezt az évszámot Imre korával megegyeztetni és 1197-re kijavítani; mert a dolognak magyarázata, mint nem sokára látni fogjuk, más.

A csanádi káptalan már 1323-ban is átírt egy kis részt Imre király 1177-iki (!) okleveléből, Torda határjárását. Okleveléről azonban csak László erdélyi alvajda 1391. évi ítéletleveléből van tudomásunk.⁵ Bélteki Drágfi Bertalan erdélyi vajda 1494. évi ítéletlevelének kis töredéke is Imre király oklevelére hivatkozik.⁶

Ennyi említést találtunk e nagyfontosságú oklevélről. Ha összefoglaljuk az eredményt: kettő, azt hisszük, kétségtelen. Az t. i., hogy III. Béla is adott oklevelet az aradi káptalannak és Imre király is. Mindkét oklevél igen nagy terjedelmű, könyvformában írott volt; fel voltak benne sorolva a káptalan összes birtokai, a határjelekkel és az azokon lakó jobbágysággal együtt. Épen e nagy terjedelem okozta, hogy az átírók, a kivonatkészítők a két oklevelet összezavarták. Imre király oklevelének bevezetéséhez hozzáfűzték III. Béla oklevelének befejezését az 1177-es évszámmal. Ez csakis úgy képzelhető, ha felteszszük, hogy Imre király szószerint átírta III. Béla 1177. évi oklevelét; így azután lehetséges, hogy az átíró, a szöveg hosszadalmassága, nem áttekinthető volta miatt, az egyik oklevél protocollumához a másiknak eschatocollumát fűzte. Az a törekvés, hogy az 1177-es évszámot Imre

¹ Teutsch u. Firnhaber, Urkundenbuch I. 1. és utána Wenzel I. 73. hibás évszámmal (1176) közlik az erdélyi káptalan oklevelét. Megjegyzendő, hogy e hiba magukban a forrásul szolgáló szövegekben is megvan. Van az oklevélnek egy a XVI. század közepéről való egyszerű másolata és az erdélyi káptalantól származó átírata 1714-ből; ezekben is a hibás 1176. évszám fordul elő. Orsz. lt. 36,503., 36,875. sz.

² Orsz. lt. 31,121. sz.

³ Hazai Okm. VIII. 11.

⁴ Wenzel I. 85. V. ö. Fejér VIII. 6. 137.

⁵ Kiadatlan. Orsz. lt. dipl. oszt. 30,405. sz.

⁶ U. o. 30,488. sz.

király korának megfelelőleg 1197-re iparkodtak kijavítani: hiú kísérlet volt; mert Imre király megerősítő oklevele ennél az évnél később kelt. Kétségtelenül kiderül ez a királyi címekből, melyeket úgy a csanádi, mint a váci káptalanok átiratai egyezően adnak. Mind a kettőben Imre király már «Servie rex»; pedig bizonyosan tudjuk, hogy e címet csak 1202-ben vette fel és így az átiró oklevél sem kelhetett az 1202—1204. évek előtt.¹

Azt hiszszük, e csoportosított adatokkal sikerült némi világosságot deríteni az aradi nagy oklevél homályos kérdésére s azt revindikálni annak az uralkodónak, a kitől az valóban ered. A sokszoros átirás daczára oly csonka és kuszált töredékekben ismerjük annak szövegét, hogy azokból a mondatokon kívül egyéb diplomatikai tanulságot le nem vonhatunk, sem pedig a teljes szöveget nem állíthatjuk helyre.² Annyi azonban most már bizonyosan állítható, hogy az első könyvformájú középkori oklevél III. Béla kancelláriájából került ki.

III. KÉT KIADATLAN OKLEVÉL.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az elmondottakban ismertetett oklevélanyagot egyszerre két oklevél szövegével gyarapíthatjuk. Mind a kettőnek szövege elég érdekes arra, hogy szó szerint közlétegyük. Az egyik a kancelláriai személyzet névsorát gyarapítja eddig ismeretlen nevekkel, a másikban pedig oly vonatkozás van, mely magával, III. Béla személyével függ össze.

Az egyik királyi jóváhagyást foglal magában. Simon veszprémi kanonoknak megengedi, hogy zalamegyei birtokát, melyet kanonoki jövedelméből szerzett, a veszprémi káptalannak hagyhassa. E királyi engedélyről a következő oklevelet adta ki:

In nomine sancte et individue trinitatis. Notum sit tam posteris quam presentibus, quoniam ego Bela Geyse [bon]e recordationis regis filius, dei gratia rex Ungarie, Symoni magistro Bezpremiensi et canonico predium quod habet in Zola, quodque ex beneficiis ab ecclesia sancti Michaelis sibi collatis acquisivit, dandi sancto Michaeli liberam protestatem concessi. Hec autem sunt que in predio habentur, et que in perpetuum et tamquam iure hereditario ecclesie possidenda confirmavi: CCC. iugera terre, VIII. boves, VIII. capita hominum, II. vinee, unum molendinum. Ut igitur hec concessio rata et inconcussa permaneret, et ne aliquis perturbator causa iniuriose acquisitionis deceptorias questiones interponeret, hoc privilegium scribi et mee regie auctoritatis sigillo sigillari volui. Si quis autem hanc meam confirmationem violare et predicti Symonis donum diminuere attemptaverit, tamquam ecclesiasticarum rerum invasor omnipotentis dei et sancti Michaelis iram incurrat et tamquam regie benignitatis invidus violator regio iudicio subiaceat. Hoc autem privilegium factum est Luca Strigoniensi archiepiscopo, Johanne Bezpremiensi episcopo, Ompudino palatino comite, Cumpurdino curiali comite, Kenesa cancellario regis, Vatha notario.³

Ennek a rövid oklevélszövegnek legnagyobb érdeke, hogy nagyon korai időből való és hogy két új névvel járul hozzá a III. Béla-kori kancellária személyzetének ismeretéhez.

A kelet nélküli levél korát a végén olvasható névsorból tudjuk hozzávetőleg megállapítani. Különösen két név vezet nyomra: az esztergomi érsek és a nádorispán neve. III. Béla trónraléptekor, 1174-ben, Lukács volt az esztergomi érsek, ő volt az, a ki vonakodott a királyt megkoronázni; meddig

¹ V. ö. Fejérfataky, Okl. II. István korából 39. l.

² A felsoroltakon kívül még három kiadatlan töredéket ismerünk: a kolozsmonostori conv. egy töredékes oklevélét a XV. század végéről (évszáma kiszakadt); egy sűrűen teleírott lapot u. a. korból, mely kétségtelenül része egy könyvformájú oklevélnek, melyben az aradi káptalan 14 birtokának határai a XII. század modorában íratnak le; és egy XVI. századi egyszerű feljegyzést, mely hat Dráva melletti birtokról szól. Orsz. ltár dipl. oszt. 30,477, 28,867, 36,893. sz.

³ Zsigmond királynak a veszprémi káptalan által felmutatott eredeti után «de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali» 1425. febr. 24. (VI. kal. Martii) kelt privilegiális átiratából, a veszprémi kápt. magán ltárában 6. doboz. Megvan Zsigmond kir. 1418. ápr. 23. (IX. kal. Maii) kelt igen rongált átiratában is.

ült érseki széken, adatok hiányában nem tudjuk. 1178-ban még Lukács,¹ 1181-ben már Miklós az érsek.² A változás tehát 1178—1181 között következett be. Még szűkebb időhatár vonható az oklevél kelte, ha Ompud nádor korát nézzük. Ompudról eddig azt tudtuk, hogy III. Istvánnak volt nádora; 1165—1171 között találkozunk nevével.³ III. Béla első nádorául Farkast ismertük, és pedig az 1178—1183 közti időből. Ettől kezdve ismerjük III. Béla nádorainak összefüggő névsorát, úgy hogy Ompud nádorságára nem marad más idő, csak az 1174—1178 közti évek;⁴ vagyis kiderül az, hogy Ompud a III. István alatt viselt nádori tisztet — akár folytatólagosan, akár megszakítással — III. Béla alatt is betöltötte.

Ekképen tehát az oklevél korául III. Béla uralkodásának első éveit nyerjük, és az már csak azért is becses, mert ehhez fogható korai oklevelét nem ismerjük.

Növeli az oklevél értékét, hogy benne a kancelláriai személyzet két, eddigelé ismeretlen tagja van megnevezve: *Kenesa* kancellár és *Vatha* notárius. Bennök tehát III. Béla kancelláriájának korra nézve legelső alkalmazottait ismerjük meg, melyhez azután a legközelebbi adat 1178-ból való.

*

A másik oklevél szövege, sajnos, igen töredékes; ép ott hiányos a szöveg, a hol a korbeli adatok a legérdekesebbek volnának; csonka a keltezés, csonka a jelen volt tanúk sora és teljesen hiányzik az a rész, a hol az oklevelet kiállító kancellár vagy notárius volt megnevezve.

Az oklevél adományt foglal magában. A király a saját udvari papjának, kinek neve Chump, Zalamegyében, Tapolcza és Kesző (ma Gyula-Keszi, a Csobáncz alján) közt egy ligetet a hozzá tartozó földdel együtt adományoz. A király hangsúlyozza azt, hogy udvari papjának Chump nevét *Alexius* névvel cserélte föl; vagyis azt a nevet adta neki, melyet a király Görögországban viselt. E subjectiv vonás az oklevélnek kiváló érdeket ad. A névváltoztatással azonban a megajándékozott pap aligha lehetett megalégedve, mert 1207-ben Cempo nevű veszprémi préposttal találkozunk, ki minden valószínűség szerint azonos a III. Bélától *Alexius* nevet nyert Chumppal, az egykori udvari pappal.

A rövid kis oklevél szövege a következő:

In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Regie sublimitatis obsequiis fideliter deludantes regie dignum est cogitata et super effluens utensiva compenset. Quapropter ego Bela tertius secundi Geyse [regis filius] Hungarorum rex, clerico meo nomine Chump, cui postmodum Alexius nomen indidi, nemus quoddam, situm inter villam Topulza et Keschew, cum terra [ad tria aratra perpetuo iure possidenda regia] largitate concessi et presentis scripti patrocínio communivi. Hoc autem nemus et terra predicta in tribus partibus [trium viarum di , quarum prima protendit a Topulza in] Apati, alia ab eodem Topulza in Keschew, tertia a villa Hidmogus [usque in rivum Egro] et constitutionis bulla regia insigniri, anno domini millesimo [centesimo octuagesimo] palatino, Petro curiali comite⁵

¹ Tört. Tár 1898. 339.

² Knauz, Mon. eccl. Strig. I. 125.

³ Turul 1898. 75. V. ö. 1895. 92.

⁴ Ez időtájt (1176) említetik egy Ombod *bán*, a ki Kisázsiában a török ellen harczoló magyar csapat egyik vezére. Ha ez ugyanaz az Ompud, a kiről szó van, ez erre a combinatiozavarólag hat. V. ö. Pauler Magy. nemz. tört. 2. kiad. 324. és 508. l.

⁵ Zsigmond királynak 1418. ápr. 23. (IX. kal. Maii) kelt, a veszprémi káptalan által felmutatott eredetiről kiadott igen rongált átiratából, mely III. Bélának előbbi, Simon veszprémi kanonok részére szóló oklevelét is átírja. — A Chump részére szóló oklevelet említi Tamás országbíró 13 . . (az évszám kitört) ítéletlevele is, mely a veszprémi káptalan levéltárában igen töredékes állapotban van meg (másolata a 6. dobozban). Ez ítéletlevél Béláét sensualiter írja át és ez képesített arra, hogy a közölt szöveg nagy hézagait itt-ott a megfelelő szavakkal kitöltsük. Az erre vonatkozó rész így szól: «magister Blasius archidiaconus quedam duo privilegia, unum domini tertii Bele regis Hungarie beate recordationis secundi Geyche similiter regis Hungarie filii in anno domini millesimo centesimo

Az oklevél kora a XII. század nyolczvanas éveinek kezdetére esik. A benne olvasható tanu-név, Péter országbíró neve is erre vall. E Péterrel először 1183-ban találkozunk; 1181-ben még más az országbíró.¹ 1185-ben pedig már Moch a curialis comes. Az oklevél évszáma tehát 1182—1184 között van.

Alig egy esztendő lefolyása alatt III. Bélának a most közlötttekkel együtt három ismeretlen oklevele került napfényre. Mind a három uralkodásának első feléből való és — sajátságos — mind a három Zalamegye területére vonatkozó. Kancelláriájára nézve új adatok járultak ezekben az eddig ismertekhez, melyek épen az uralkodás első évtizedére vetnek némi világot.

IV. A KIRÁLYI KANCELLÁRIA.

III. Béla király oklevelei előnyösen különböznek a megelőzőktől. Úgy az eredetiben reánk jutottak, mint a szövegökben ismereteseznek valamennyije megnevezi azt a kancelláriai alkalmazottat, a kinek az oklevél kiadásánál valami dolga volt.² Ily módon *huszonkét* adatunk van, a melyek rendszerbe szedve a következő eredményt adják.

A királyi kancellária legelső alkalmazottjai, kiket névszerint ismerünk, KENESA kancellár és VATHA notárius. Egyetlenegy oklevél említi őket; az, a melyiket az imént közöltük. Kimutattuk, hogy ennek az oklevélnek kelte az 1174—1178 évekre, III. Béla uralkodásának első négy évére, minden valószínűség szerint 1177. előttre, esik. Mindaddig, míg ennél korábbi adatra nem akadunk, jogunk van feltenni, hogy Kenesa és Vatha a trónra lépett király legelső kancelláriai alkalmazottai. Egyiknek neve mellett sincs kitéve egyéb rangja, egyházi állása, a melyet betöltött. Papok voltak kétségtelenül; mert a karolingok kora óta, a XV-ik századig nincs arra példa, hogy világi egyéneket alkalmazzanak uralkodók kancelláriájában.

Sem Kenesa, sem Vatha további sorsáról nem tudunk többet.³ Emléköket ez egyetlen oklevél-szöveg tartotta fenn. E szöveg szerkezete a III. István idejében meghonosodott és Katapán kancellársága koráig dívó formákat mutatja. A szöveget invocatio vezet be. Erre a promulgatio következik és csak erre jön az intitulatio. A királyi cím, mint legtöbbször III. Istvánnál is, a legrövidebb; csak az a feltűnő, hogy III. Béla már itt is, mint későbbi oklevelei legtöbbjében, atyja nevét is felveszi a magáé mellé. A kancellária ebben is kétségtelenül III. István példája után indult. Az oklevéladó címét rögtön a dispositio követi; a mire ennek részletezése következik. Erre a hosszú corroboratio és sanctio formulája jön, mely egymagában akkora, mint az oklevél többi része. A magyarországi királyi okleveleknek e jellemző tulajdonságával II. Béla óta találkozunk. A sanctiora a jelenlévő tanuk megnevezése következik; előbb az egyháziaké, azután a világi főuraké. A sorozatot az oklevél kiadásánál működő kancellár és notárius neve zárja be. Ez még a régi magyar oklevél váza; újítás nincs benne. II. Béla kora óta ez a mi királyi okleveleink legtöbbször visszatérő typusa.

octuagesimo emanata presentavit, in quorum unius videlicet privilegii ipsius Bele regis tenore habebatur quod idem dominus Bela rex clerico suo Chump, cui postmodum nomine Alexium indidisset, [quoddam nemus situm] inter villam Thapolcha et Kuszeu cum terra ad tria aratra perpetuo iure possidenda regia largitate concessisset et eisdem litteris suis privilegialibus roborasset; quod etiam nemus et terra predicta in tribus partibus trium viarum di, quarum prima protenderetur a Tapolcha in Apathy, altera ab eodem Tapolcha in Keszeu, tertia a villa Hegmagas usque in rivum Egro » Tamás országbíró ez ítéletlevelének eredetijére nem sikerült ráakadnunk.

¹ Wenzel VI. 148., Hazai okm. I. 1. 1181-ben még a Simon veszprémi kanonok részére szóló oklevélben, is említett Cumpurdinus a curialis comes, Tkaléi I. 4.

² Meg volt nevezve a kancellár (vagy a notarius) a Chumpnak szóló oklevélben is, csak hogy ép ez a rész hiányzik.

³ Nem hiszszük, hogy a késői átíratban fentártott VATHA azonos volna a király WASCA nevű notariusával, ki a zágrábi káptalan levéltárában őrzött 1181. évi eredeti oklevelet írta.

Az oklevél két kancelláriai alkalmazottat nevez meg, kik annak kiállításánál közreműködtek. Önkéntelenül is a II. Bélától III. Istvánig tartott állapotokra kell gondolnunk, mikor az oklevelek leg többjében két névvel találkozunk: az író és a pecsételő nevével. A pecsételő a nagyobb rangú, tehát a kancellár; az író a notárius. Újításnak látszik, hogy a capella regia fejének az oklevél kiállításában része nincs. Valóban, ez állás betöltője III. Béla alatt háttérbe szorul; az utolsó kísérlet a régi szerepkör felújítására 1183-ban történt, abban az esztendőben, mikor a lassan fejlődő kancelláriai új szervezet utolsó harczát vívta a régi állapotokkal.

A kancellária legközelebbi ismert feje PÁL. Legelső szereplését 1177. tájára tesszük. Ő írta és pecsételte meg azt a nevezetes oklevelet, melylyel a király Kabának végrendeletét megerősíti és a melynek megírására a parancsot egy vasárnapon, Scene comes házában, egy tölgyfa alatt ülve adta ki.¹ Ez az oklevél nincs ugyan keltezve; de két okból valószínű, hogy a mondott időben kelt. Pál fejevári prépost és királyi kancellár kezéből kelt az az 1178. évi oklevél, melylyel a király a mileji Salamon család őseinek nemesi jogokat ad; ugyanebben fordul elő Farkas nádor is legelőször, kiről a Kabának adott oklevél is megemlékezik, mondván, hogy ő volt az ügyben a közbenjáró, «proloquutor vel executor negotii presentis». Minthogy Pál 1178-ban már kancellár, a Kabának adott oklevélben pedig még regalis notarius, ez utóbbi oklevél régiebb az 1178-iknál; vagy ez év elején vagy a megelőző évben kelt.

A Kaba-féle oklevél teljesen régi formát mutat, a királyi megerősítéseknek a XII. század első felében dívó formáját.² A király meg nem szólal benne, subjectiv módon Kaba beszél (ego Caba). Az oklevéladás körülményei nagy közvetlenséggel, primitiv módon vannak elmondva. Ennek a sajátosság oklevél-typusnak ez a legutolsó képviselője.

Sokkal fejlettebb az 1178. évi oklevél szerkezete; kivált a bevezető részeké. Ebben a sorrend: invocatio, intitutatio,³ arenga, dispositio, ennek részletezése (határok megállapítása), keltezés, tanuk. Erre a kancellári sor jön, még pedig első ízben úgy, a hogy az III. Béla alatt, uralkodása végén, megállapodott: «datum per manus P. Albensis prepositi et aule regie cancellarii». Csak abban hasonlít a régi oklevél-typushoz, hogy a szöveget a sanctio fejezi be. A király magáról plurálisban beszél.⁴

Megtudjuk ebből, hogy Pál fejevári prépost volt; ez állásában előbb királyi jegyző, utóbb kancellár. És ezzel az adattal a székesfejevári prépostok kancellárságában egy hézagot töltünk be. Tudvalévő, hogy IX. Gergely pápa 1240-ben a kancellári állásról azt mondja, hogy arra a fejevári egyháznak van joga.⁵ Ezt a jogot okleveles alapon nem tudtuk messze időre visszavinni. II. Géza notáriusa Barnabás az első, a kiről tudjuk, hogy 1156-ban ez egyház kanonokja volt.⁶ Kancellárul pedig Katapán prépostot ismertük elsőnek 1190-től kezdve. Pál prépost 1178. évi kancellársága betölti e két kelet közti űrt és igazolja a székesfejevári egyház e jogának folytonosságát.

Ez a Pál írója azon nevezetes 1181. évi oklevélnek is, mely az írásbeliség behozataláról szól; csak hogy akkor, mikor ezt írja, már erdélyi püspök és mint ilyen, kancelláriai rangjáról nem tesz említést.⁷ Az oklevél szövegéből arra a következtetésre jutunk, hogy a benne elmondott jogi cselekmény és az oklevél írása, vagyis az actum és a datum közt hosszabb idő telt el. Mikor a király

¹ Wenzel I. 69.

² L. pl. Wenzel I. 58, 1146. évből, vagy II. Gézának facsimilében közölt királyi megerősítését a 151. lapon.

³ A címben anachronismus van. A király magát már «Servie rex»-nek nevezi; e hibát a sokszoros átírás által elrontott szövegnek kell felrónunk, mert az oklevél hitele ellen más kifogás fel nem merül.

⁴ Ezt különben kétségtelennek nem fogadhatjuk el. Nincs kizárva (a mint erre más példa is van), hogy az átírások «dolgozták át» singulárisból a szokásos plurálisba a szöveget.

⁵ Fejér IV. 1. 180.

⁶ Knauz I. 108.

⁷ Fejér II. 198.

híveivel az oklevélben elmondott ügy felől tanácsot tart, hívei közt jelen van notáriusa Pál is, a ki most (t. i. 1181-ben, az oklevél írásakor) erdélyi püspök. Pálról láttuk, hogy 1178. előtt volt notárius és mint ilyen írta a Kaba végrendeletéről szóló oklevelet. Tehát e királyi tanácskozásnak is 1178 előtt kellett történnie. Hogy az ügyről szóló oklevelet hosszú időre reá, több év múlva, csak 1181-ben szerkesztették meg, nem szokatlan a középkorban. A jelen esetben pedig egészen érthető. A király ugyanis e két évszám, 1178 és 1181 között hozta meg nevezetes határozatát: «ut negotium quodlibet in audientia celsitudinis mee discussum, scripti testimonio confirmetur». Az ügy által érintett két fél mindegyikének, úgy Marcell prépost nejének, mint Farkas nádornak érdekében volt, hogy ez elhatározás alapján a királyi tanácsban eldöntött ügyről írásbeli bizonyíték legyen kezökben.

Úgy sejtjük, hogy mikor ez az oklevél megíródott, Pál püspök már nem volt a királyi kancellária szolgálatában. A ki a másik két oklevélben pontosan kitette kancelláriai rangját s a ki ebben az oklevélben is megmondja, mily kancelláriai rangot töltött be a királyi tanácskozás idején: az nem hallgatja el az oklevél írásakor elfoglalt kancelláriai állását sem, ha még annak szolgálatában áll. Mi azt hisszük, hogy Pál püspökké létekor megvált a kancelláriától, a mint ez a XII. században rendes dolog; az pedig, hogy ezt az oklevelet, mint *ad hoc* kancellár mégis ő írta, abban leli magyarázatát, hogy évekkel az előtt jelen volt a király tanácsában, mikor az ügyet elintézték és mint kancelláriai szolgálatot végzett egyén alkalmas volt arra, hogy az előtte tárgyalt ügyről oklevelet írjon.

Az oklevél különben épp oly primitív, épp oly fejletlen formákat mutat, mint a Kaba-féle. Arenga vezeti be; csak aztán, a promulgatio formulája után, szólal meg a király subjective (ego). Legvégén igen bőszavú anathema olvasható, a III. Béla uralkodása elejéről való oklevelek jellemző része. Pál kancellársága idején még csak egy oklevél mutat fejlettebb szerkezetet; az ingadozás kora tovább tart.

Ugyanaz időtájt, mikor Pál püspök az 1181. oklevelet írja, a királynak WASCA nevű notariususa a zágrábi káptalan számára ír egy oklevelet a Varasd melletti Toplica földről; a király parancsára meg is pecsételi azt a nagy pecséttel és a király gyűrűjével. Kétségtelen, hogy Wasca volt az állandó alkalmazott, Pál püspök csak arra az egy esetre felkért helyettes. Az oklevél szerkezete nagy rokonságot mutat a megelőzőjéhez, kivált elején. Ezt is arenga, sőt ugyanaz a szó (quoniam) vezeti be, mint amazt;¹ aztán jön a promulgatio, az intitulatio, narratio, dispositio, épen mint ott; mintha a kettőt egy egyén fogalmazta volna, és pedig az állandó alkalmazott, Wasca. Vége felé a formák kezdenek megállapodni: corroboratio (a notárius nevével), sanctio, datum, uralkodó és egykorú méltóságok betöltői. Ezek nem tanuk többé, hanem időmeghatározásul felsorolt nevek; úgy a hogy ezt a kancellária Katapán kancellársága óta teszi.

Wasca további sorsáról nincs tudomásunk. Az általa írt egyetlen egy oklevél kétségtelen fejlődésről tanuskodik. A fejlődés még abban is nyilvánul, hogy az író itt-ott kizökken az egyszer megkezdett singularisból, és a királyt a később szokásos plurálisban beszélgeti.

A mutatkozó fejlődésre két év múlva ingadozás kora következett. 1183-ban egymás után ketten is állottak a kancellária élén: CALANUS, a későbbi püspök és SAUL, ki aligha azonos az utóbbi csanádi püspökkel. Ki volt a kettő közül előbb a kancellária feje, bizonyosan nem tudjuk; csak sejtjük azt, hogy Calanus kancellársága megelőzte Saulét. Sejtjük pedig abból, hogy a Calanus kancellársága alatt kelt egyetlen oklevél formuláiban, szerkezetében jobban megközelíti a Wasca által írottat, mint azok, a melyek Saul idejében keltek. Szakasztott ugyanaz a sorrend, azzal a különbséggel, hogy az oklevél élén invocatio van és csak erre következik az arenga. Az oklevél vége is hasonlatos az előzőjéhez, csak abban különbözik, hogy az oklevelet kiadó kancellár neve nem a corroboratio sorában

¹ Fejér i. h. hibásan *quum*-ot ír.

hanem az egykorú méltóságok felsorolása után az oklevél befejezéseként jön elő: «Calanus vero regis cancellarius hanc cartam annotavit».¹ Még abban is hasonlatos a Wasca szövegezéséhez, hogy ez is felcseréli — igaz csak egyszer — a királyi szó egyes számát a többessel.

A Calanus által kiadott királyi oklevél szerkezetéhez meglepően hasonló a Chump részére szóló, melyet imént közöltünk. Az oklevélrészek sorrendje ugyanaz, sőt még az arengát és intitulasiót is ugyanaz a szó (quapropter) köti össze. Valószínűnek tartjuk, hogy ez az oklevél is Calanus kancellársága idejében kelt, annyival is inkább, mert iparkodtunk kimutatni, hogy ez oklevél iratásának az 1182—1184. évek közé, tehát Calanus kancellársága idejére kellett esnie.

A másik két 1183. évi oklevél részeinek sorrendje más. A cziszterci rend részére adott oklevél szövegének megbízhatóságában nem hiszünk; nem a tartalmi, hanem az alaki hűséget vonjuk kétségbe. Nem tudjuk elhinni, hogy a király — ismerte az előzményeket és az ekkor uralkodó okleveles gyakorlatot — egyszerre a maga nevével kezdje az oklevelet (Ego Bela); azt hisszük, itt elmaradt úgy az invocatio, mint az arenga, a melyek ez idő szerint az intitulasiót meg szokták előzni. Mint-hogy ezt az oklevelet csak kiadásokból ismerjük, lehet, hogy e hiány a hűtelen kiadások bűne, melyek a tartalomra nézve lényegtelen részeket elhagyták. Az oklevél végén felsorolt nevek tanuk, a kik előtt a megpecsételés történt. A tanuk nem országnagyok, hanem a franciaországi cziszterciták kiküldöttei, a kik az oklevélben foglalt kegyet a királytól kieszközltek. A tanuk sorát Saul királyi kancellár és valami Krispin mester rekeszti be. A kancellár tehát nem vett tényleges részt az oklevél szerkesztésében, hanem csak tanuként szerepel. Az oklevelet az évszám zárja be.² Ez nem az ez ideig fejlődött magyar oklevélforma. Úgy tűnik fel előttünk, mintha ezt az oklevelet a franciaországi cziszterciták szerkesztették volna és már készen mutatták be a királynak; erre vall, hogy a királyi kancellár csak tanu és nem az oklevél létrejötténél közreműködő egyén. A III. Béla korabeli gyakorlat mindig különbséget tesz a kettő között. Csak abban egyezik ez oklevél az ezen korbeliekkel, hogy ez is vét a megkezdett királyi singuláris ellen.

Az a másik 1183. évi oklevél, melynek létrejötténél Saulnak tényleges része volt, a kancellária szervezetének történetében határozott visszaeséről, a III. István korabeli állapotok felidézéséről tanuskodik.³ Ez a visszaesés egyaránt nyilvánul a szerkezetben és az oklevél létrejötténél szereplő egyének megnevezésében.

Az oklevél kezdete egészen olyan, mint III. Istvánnak egy dalmátiai apátság részére adott okleveléé;⁴ csak épen az invocatio és a dalmát oklevelek gyakorlataként az oklevél élére tett időjelzés maradt el. Azt hisszük, az 1183. évi oklevél élén is volt invocatio; és az csak az átírásnál maradt el. Jelen formájában rögtön az intitulatio vezet be és erre, promulgatio nélkül, jön a dispositio. Az oklevél keltezésének elmondása meg teljesen egyezik a III. Istvánéval: «Factum est autem hoc privilegium in insula.»⁵ De legjobban tükrözi vissza a III. Istvánkori állapotokat annak a két kancelláriai egyénnek megnevezése, kik az oklevelet írták és megpecsételték. Az egyik, az író, magát így nevezi: Saulus filius Stephani comitis regie dignitatis prothonotarius; a másik, a pecsételő: Redabanus prepositus capelle regie. Tehát ugyanaz a munkamegosztás a kancellária és a capella közt, a hogy ez II. Bélától III. Istvánig volt. Feltűnő a kancellária vezetőjének új neve: prothonotarius. A pápai udvar hierarchiájából átvett elnevezéssel Árpádházi királyaink alatt ez egyszer találkozunk. Sem ez nem talált követőre, sem pedig Saul az a kísérlete, hogy a XII. század derekán volt kancelláriai szervezet, melylyel III. Béla mindjárt uralkodása elején szakított, felújuljon.

¹ Wenzel XI. 47.

² Békefi, A pilisi apátság tört. 126.

³ Hazai Okm. I. 1.

⁴ Kukuljević II. 70.

⁵ III. Istvánnál: «Factum est autem Agrie istud.»

Látjuk ezekből, hogy az 1183. év az ingadozás, a visszaesés éve. Szerencsére, e stagnálás rövid ideig tart; mert már 1185-ben oly egyén lép a kancelláriába, kivel az állapotok javulni kezdenek, a szervezet pedig, visszaesés nélkül, a végleges megállapodás felé közeledik.

Ez a kancelláriai alkalmazott ADORJÁN.¹

Legelőször 1185-ben szerepel a király kancelláriájában. Ekkor még notárius. Az oklevél szövege nem mondja világosan, hogy azt ő szerkesztette, hanem nevét a tanuk sorában a két érsek után, a nádorispán előtt említi.² Akár ő az oklevél szerzője, akár nem, e szövegben még nincs újítás; az még mindig igen kuszált. Promulgációval kezdődik, ezután a sorrend: a királyi cím, narratio a petitióval, dispositio a corroboratioval, sanctio csaknem szóról szóra a pápai bullák mintája után; végül a dátum a tanuk neveivel.

Adorján még ugyanebben az évben kancellárrá és budai préposttá lesz. Mintha csak ekkor jutott volna önálló hatáskörhöz, egyszerre rend lesz a királyi oklevelekben. Ezt nemcsak egy, hanem öt oklevél példája igazolja.

Az ő kezéből kelt a királyleány dajkája családjának szóló 1185. évi adomány.³ 1186-ban ő van megnevezve a Huda végrendeletét jóváhagyó,⁴ a vajkai nemesek jogait megerősítő,⁵ és az udvarnokok számára adott két oklevélben.⁶ Ez öt oklevél közül négy teljesen azonos minta szerint készült; a formulák sorrendje ugyanaz, sőt némelyek szószerint egyeznek.⁷

Ezek alapján az Adorján kancellársága alatt megállapodott magyar oklevél-szerkezet a következő:

Stereotyp invocatio mindig hosszabbított betűkkel írva: In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Királyi cím: Bela dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rameque rex; atyja megnevezése legtöbbször elmarad; a címhez a pápai ünnepélyes bullák utánzásaként sokszor e két szó járul: in perpetuum. Igen változatos arenga, mely azonban nem lényeges rész; ha van arenga, azt legtöbbször *hinc est quod* szavak kötik össze az utána következő promulgatioval, vagy ha ez hiányzik, a dispositióval, melyet sokszor a corroboratio zár be. Dátum, még pedig egyszerű évjelzés, napi keltezés és uralkodási év nélkül. Néhány, három-négy, egyházi és világi méltóság viselő neve. És legvégén a kancellár megnevezése, legtöbbször így: «Hanc regie constitutionis (vagy confirmationis) seriem Adrianus Budensis ecclesie prepositus et aule regie (vagy regalis) cancellarius annotavit (fecit).»⁸

Ezen a kereten már keveset kellett változtatni, hogy előálljon a hosszú időre érvényes magyar oklevélforma.

Adorján a kancellárságot és a budai prépostságot az erdélyi püspökséggel cserélte föl; mikor történt e változás, nem tudjuk, mert a királyi kancelláriáról legközelebbi adatunk 1188-ból van.

Ekkor megint SAUL áll annak élén, ki magát csanádi választott püspöknek nevezi. Azonos-e ez azzal a Saullal, ki 1183-ban kísérletet tett, hogy a III. Istvánkori állapotokat utánozza, nem tudjuk.

¹ Böven foglalkozott Adorjánnal Sebestyén Gyula, ki «Ki volt Anonymus?» című munkájában őt az 1183–1184 táján Párisban tanult Adorjánnal és Béla király névtelen jegyzőjével azonosítja, I. különösen II. 73. és követk. II.

² Tkalčić I. 3. L. ez 1175. évszámmal ellátott oklevél keltére nézve az előbb mondottakat 152. l.

³ Wenzel I. 78.

⁴ Wenzel VI. 161.

⁵ Knauz I. 131.

⁶ Wenzel VI. 164, Hazai Okm. VI. 4.

⁷ Csak a vajkaiaknak szóló oklevél mutat némileg eltérő szerkezetet; ellenben a két udvarnoki oklevél szövege teljesen azonos.

⁸ Wenzelnél I. 78 elmaradt az utolsó szó, pedig az oklevélben megvan, I. Anjoukori Okm. I. 478.

Azt hiszszük, nem. Adorján reformáló működése után bajos elképzelni, hogy a király olyat állítson kancelláriája élére, ki konzervatív hajlamaival a folyamatban lévő reform-törekvések sikerét veszélyezteti. Ez a második Saul elfogadta, sőt részben fejlesztette Adorján újításait; ezt mutatja az esztergomi váموkról a káptalannak adott aranybullás oklevél.¹

Ennek is olyan a váza, mint az Adorján kezéből kelt okleveleké, azzal a különbséggel, hogy a király címét egyszerűsíti (*Ungarorum rex*),² de megtoldja azt a salutatio formulájával. Az oklevél végének sorrendje is azonos; még az Adorján fogalmazatát jellemző sajátság is előjön nála, hogy magát az oklevél legvégén nevezi meg: «Saul Cenadiensis electus hanc cartam annotavit.» Oklevélstílusa tökéletesebb Adorjánénál, ki a királyt egyugyanazon oklevélben is néha hol egyes, hol többes számban beszélgeti; Saul nem vét az egyszer megkezdett plurális ellen.

Adorján újításai tehát átmentek utódjára, megszilárdultak. Annak, hogy az a dalmáciai oklevél, mely ugyanebben az esztendőben szintén Saul kezéből kelt,³ merőben eltérő szerkezetet mutat, megvan a magyarázata. Az ugyanis III. István 1166. évi oklevelének szóról-szóra való utánzása.⁴ A déli vidéken igen szokásos volt későbbi megerősítéseknél, hogy a megerősítő oklevelet a megerősítendőnek szövegéből szerkesztették, gyakran szolgálai hűséggel másolva le azt. Minthogy III. István 1166-iki oklevele viszont nem a magyar, hanem a dalmáciai okleveles gyakorlat szerint készült,⁵ természetes, hogy az azt szóról szóra átvevő 1188-iki oklevél is távol áll a magyar oklevelek formáitól. Meg vagyunk győződve, hogy azt nem is a királyi kancelláriában szerkesztették, hanem az Esztergomba jött dalmát küldöttség kész szöveget hozott magával, melyet a király jóváhagyása után a kancelláriában leírtak és királyi pecséttel láttak el.

Sault egyházi magas rangja, melyben nemsokára a kalocsai érsekségig emelkedett, csakhamar elvonta a kancellária vezetésétől. Püspöki rang és kancellárság még nem volt egymással összeegyeztethető, legfőlebb addig, míg valaki «electus» volt. A kancelláriai széket 1190 táján KATAPÁN székes-fejérvári prépost foglalta el.

Az új kancellárra nagy feladat várakozott. Folytatni, befejezni az Adorján által megkezdett szervezést, megállapodni oly oklevél-szerkezetben, mely hosszú időkre typusul szolgál, emelni a kancellária fényét, a kancellár tekintélyét, befolyását éreztetni országos ügyek vezetésében. Mindezen nagy feladatokat a legszebb sikerrel oldotta meg.

Legelőször 1190-ben találkozunk vele, a pécsi püspökség oklevelében, mely az ő kezéből kelt. Említettük, hogy ez oklevél szövegét hitelesnek nem tekinthetjük; de az kétségtelen, hogy a mostani szöveg alapjául egy valóban 1190-ben kelt oklevél szolgált, melyből aztán a reánk jutott szöveg egyet-mást, első sorban a kornak megfelelő tanúsorozatot átvette. Ebből vette át Katapán nevét is, kiről elfogadhatjuk, hogy ettől az évtől kezdve állott a kancellária élén.⁶

III. Béla többé nem változtatott kancellárt. Ettől kezdve minden ismeretes oklevele Katapán

¹ Knauz I. 137.

² Mint a Chumpnak szóló oklevélben.

³ Kukuljević II. 145, hol Saul neve Paulusnak iratik. Sebestyén Gyula (i. m. II. 63.) jól sejtette azt, hogy itt olvasási hibával van dolgunk. A zárai levéltárban lévő XIII. századi egyszerű másolatban, a mi ennek az oklevélnek legrégebbi szövege, világosan ez áll: Datum Strigonio per manus Sauli aule regie... ezután kiszakadt egy darab; a hiányzó rész másképp nem szólhatott, csak így: cancellarii feliciter. — Ljubić (Starine, XXIII. 20.) kételyét fejezi ki az oklevél záradékának hitele iránt; mi azonban erre nem látunk okot.

⁴ Kukuljević II. 70.

⁵ Ennek okára nézve I. Fejérpataky, Kálmán kir. oklevelei 73. és köv. II.

⁶ Fejér II. 260; az elrontott szöveg Katapánt alkancellárnak nevezi, mi már csak azért is helytelen, mert alkancellárunk 1209 előtt nincs. Fejérpataky, A kir. kancellária 97.

kezeiből kelt.¹ Sőt a nagy szervező munkája még III. Béla halálakor sem lehetett befejezve, az új alapokra épített kancelláriai működés jövője még nem lehetett biztosítva; mert Katapán folytatja kancellári munkásságát Imre király idejében is 1199-ig. A kancellári állás fényét annyira emelte hogy 1198-ban püspökké levén, megmarad egy ideig kancellárnak is. A két állás rangban egymáshoz hasonlóvá vált. Csak mikor fáradozása gyümölcsét biztosítottak hitte, hagyta ott eredményekben gazdag kancelláriai pályáját.

Az éveken át tartott következetes vezetés és egységes irányítás hatása meg is látszik a kancellária termékein.

Az Adorjántól behozott forma még tökéletesebbé lesz. A stílus gondozottá válik, nyelve nem vét a latin grammatika és syntaxis szabályai ellen. Megállapodik a királyi szó többes száma; a kancellária ez ellen többé nem követ el hibát. Az oklevél-szerkezet végre megtalálja azt a formát, a melyet az utódok változatlanul vesznek át. Előáll a természetes úton fejlődött és legalkalmasabbnak talált magyar oklevél-minta.

Az Adorján-féle oklevélhez képest a legnagyobb változás a befejező részekben van; a bevezető formulák sorrendje már előbb megállapodott. Katapán kancelláriája ezt csaknem változatlanul vette át.

E szerint a megállapodott magyar oklevél-szerkezetben a következő részek fordulnak elő: verbalis invocatio, a mondott formában. Az idézett királyi cím, végén legtöbbször: in perpetuum. Ha a cím ezzel végződik, akkor nincs külön salutio. Erre jön az arenga, melyet legtöbbször a *quoniam* szó vezet be. Erre a promulgatio és dispositio, melyre a corroboratio formulája következik. Az anathema és a mulcta formulái kimennek a divatból.

Most, az oklevél vége felé, jön a nagy változás. A kancellár megnevezése egy tipikussá vált részben történik, melynek változatlan formája: datum per manus magistri N. aule regie cancellarii (utóbb vicecancellarii);² erre pedig közvetlenül az évszám (utóbb a napi keltezés és uralkodási év is) következik. Az oklevelet az egykorú egyházi és világi méltóságok viselőinek egyre hosszabbodó névsora fejezi be, kik többé nem az oklevélben foglalt jogi cselekmény tanui, hanem csak az oklevél keltének időpontját jelölik.

A kancellár nevét tartalmazó formula értelme, jelentése új. Ez nem jelenti többé azt, hogy a megnevezett kancellár írta vagy fogalmazta az oklevelet; hanem csak azt, hogy abban az időben, mikor az oklevél kelt, ki volt a kancellária felelős vezetője, tényleges feje, a ki nevével áll jót az oklevélben elmondottak igaz voltáról. Már Katapán idejéből a nevével reánk maradt *négy* eredeti oklevelen *három* különböző kéz írására ismerünk. Így van az a következő időkben is, melyek e formulát az ünnepélyes királyi oklevelek most ismertetett és csak lényegtelenül módosult schemájával, változatlanul átvették. Látjuk tehát, hogy a mondott formulának tényleg ez az értelme.

A mennyire előtérbe lép és magára vesz minden felelősséget a vezető, annyira háttérbe szorúlnak a kancellária egyéb alkalmazottjai, a notáriusok és scribák. Nevök az oklevelek kancelláriai formulájában többé nem szerepel; számukról csak az írások összehasonlításából alkothatunk némi fogalmat. Ha a III. Béla-kori végtelen csekély eredeti oklevél-anyag négy darabján, 1193 és 1195 között, három kéz írására ismerünk: bizonyos, hogy egy időben a kancelláriai alkalmazottak száma, kik okleveleket fogalmaztak és írtak, ennél sokkal nagyobb volt.

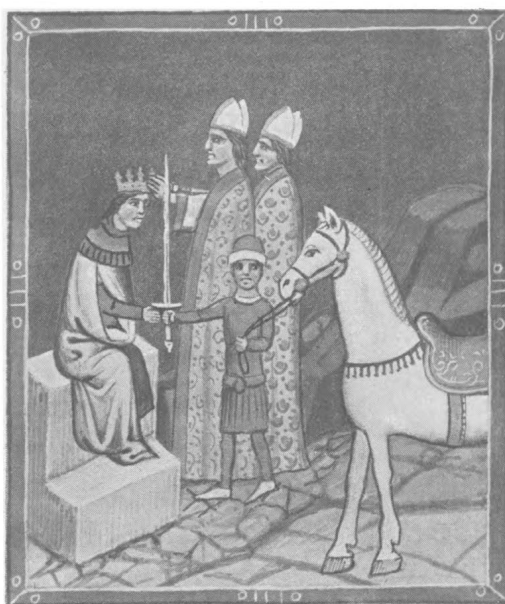
¹ 1192. a pannonhalmi só-adomány, Wenzel VI. 183; 1193. a székesfejérvári keresztesek részére szóló, Knauz I. 142; u. a. évben a Frangepánok ősének, Kukuljević II. 169; 1194-ben a Domonkos bánnak adott, Wenzel XI. 56 és végre 1195. a borsmonostori apátság részére szóló oklevél, Wenzel XI. 58.

² Egy oklevélben, a Frangepánok ősének szólóban, Katapán «Hungarie cancellarius»-nak nevezi magát. Ez a címzés II. Endre kancellárja, Tamás (1209–1217) idejében is előfordul; de itt is, III. Béla alatt is ephemer címváltoztatási kísérletnek kell azt tekintenünk. V. ö. Fejérpataky, A kir. kancz. 95.

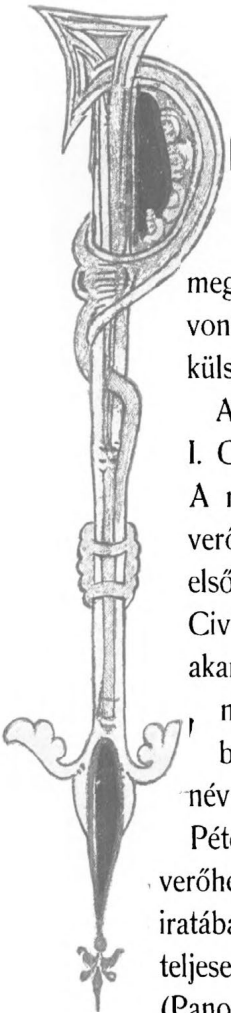
Az a kollegiálisnak látszó szervezet, a milyennek a kancelláriát III. Béla uralkodásának első felében láttuk, úgyszólván burokratikusává vált és mint ilyen szállott át az utódokra. Csakis ily szoros szervezet mellett, mely magának tartja fönn a királyi oklevelek szerkesztésének és kiadásának kizárólagos jogát, fejlődhetik ki következetes okleveles gyakorlat, melynek megállapodott mintája van a szövegre és a külső formára nézve egyaránt, csak így fejlődhetik ki traditio, bizonyos konzervatív ragaszkodás a megszokott mintákhoz, mi valamennyi középkori rendezett kancelláriának közös vonása.

Az oklevéladás terén III. Béla zavaros állapotot, ingadozó gyakorlatot vett át elődjétől; de jól megválasztva kancelláriája vezetőit, és a nyugati mintákból a legjobbakat követve, rendes szervezetet, megállapodott okleveles-gyakorlatot hagyott örökül utódjára. Ez az oka, hogy III. Béla uralma a magyar királyi kancellária és általában a hazai oklevéladás történetében korszakot alkot.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

II. GÉZA ÉS III. BÉLA ÉRMEI.

PÉENZEINK az Árpádkorban typologiai szempontból, nemkülönben az időnként változó súlyviszonyok szerint több csoportba oszthatók, a nélkül, hogy eléggé tájékozva volnánk a súlyváltozások okaira nézve. A mi az érmek külső képét illeti, e tekintetben határozottan meg tudjuk különböztetni a korszakokat az érmekről, melyeken a kormeghatározó jellemvonásokat szinte lehetetlen észre nem venni, ha az ismert, körülbelül 400 árpádkori éremfajt külső típusaik szerint sorakoztatjuk egymás mellé.

Az első csoportba a legrégebb magyar érmek I. István, Péter, Aba Sámuel, I. Endre, I. Béla, I. Géza, I. László összes érmei s Kálmán és II. István egy-egy éremfaja tartozik (1000—1131). A magyar pénzverés olasz-német nyomon indult meg, midőn I. István Regensburgból pénzverőket hivatott be, a kik Lombardiából származó olasz mesterek gyakorlata után verték az első magyar denárokat. Az első magyar pénzekben ugyanis a Regina Civitasból elrontott Regia Civitas nevet olvassuk, melylyel a pénzverők a magyar király pénzverőhelyét vagy székhelyét akarták megnevezni. Olyan név ez, mely a magyar diplomatikában sohasem fordul elő, bizonyosra vehetjük tehát, hogy a költött névben olasz reminiscencia nyilatkozik, mely Regensburgot a XI. század elejéig az antik Regina Civitassal nevezte meg Ratisbona helyett, mely név német oklevelekben jelöli az ősrégi bajor várost.¹

Péter és Aba Sámuel érmein azonban egyszerre más név tűnik elő: *Pannonia*, mint a pénzverőhely (vagy az ország) neve, általános lévén ekkor a latin Európában az érmek hátlapján feliratában a verőhelyet feltüntetni. I. Endre egyik érmén újra a Regia Civitast találjuk, mely azonban teljesen kitér a nemzeti Pannonia, Panoneia és Panonia terra elől. I. László alatt a Pannonia (Panonai) is eltűnik s a hátlapon a király neve és címe ✧ *Ladislaus Rex* ismétlődik.

Ez érmek, alakjukat tekintve, az egykorú német denárok nagyságában vannak verve, de súlyra nézve azoknak éppen felét teszik. Míg ugyanis a német denárokból 30 darab ment egy byzánczi aranyra (mely egyetlen arany éremfaj volt egész Európában) s 45 grammnyi ezüstöt tartalmazott, addig a magyar denárok 60 darabja ért egy byzánczi aranyat.

¹ I. István érmei nagy mennyiségben verettek, úgy hogy a legközönségesebb éremfajokhoz tartoznak. Egy Prerauban (Morvaország) napfényre került leletben 800 darab fordult elő. A kereskedelem a Balti-tenger vidékére (Pomerania, Liefland, Gothland) sok magyar pénzt vitt, a legtávolabbi pont, hol Szent István királynak denárát találták más éremfajok közé vegyülten, a farói szigetek.

A magyar érmeles második korszaka Kálmán király idejében kezdődik s II. István, II. Géza és II. Béla korát foglalja el (1095—1161). Ez éremfajok súlyban felét képezik az előbbi csoportba tartozó érmeknek; e királyaink érmeiből e szerint már 120 darab jut 45 gramm ezüstre, tehát ennyi ér egy byzánczi aranyat. Mint az első csoport éremfajai, ezek is a latin kereszt, egy-egy királyi fő vagy mellkép s hasonló egyszerű motívumokat tüntetnek fel, melyekben az éremlapot négyfelé osztó egyenkarú kereszt játsza a főszerepet. Nevezetes jelenség, hogy e csoport érmeinek hátlapján következetesen ott találjuk a ✠ Ladislaus Rex köriratot, melyben régebb numismatikák a kunverő hős király tiszteletét vélték felismerni; mi hajlandók vagyunk ezt a pénzverő-mesterség gondolatszegénységére vezetni vissza, mely az I. László után következett királyok korában is mechanikusan utánozta az I. László alatt divatba jött hátlati képet és feliratot, anélkül tehát, hogy azzal valamit mondani akart volna.

II. Géza (III. Béla atyja) érmei is e csoportba tartozván, a neki tulajdonítható érmek részletes leírását adjuk.

II. Gézának (1141—1161) két érmét ismerjük, melyen nevét olvashatjuk. Az egyiket (l. 90. és 91. ábra) a Corpus Nummorum Hungariae 62. szám alatt mutatja be; az előlapon szembenéző koronás fő látható, körülötte valószínűleg GEICA REX felirat kezdetleges betűkkel. A hátlapon kettős vonalkörben keresztke és vonáskák láthatók, melyek a Ladislaus Rex köriratot pótolják, a középső körben egyenkarú kereszt, sarkaiban egy-egy ékkel. Az érem a legrosszabb ezüstből, szinte rézből van verve egészen II. Béla Corp. Num. Hung. 59. sz. érme után s próbaveretnek látszik.

90—91

92—93

90—93. ábra. II. Géza denárai.

A második éremfajt (l. 92—93. ábrát) a Corp. Num. Hung. 63. sz. alatt írja le. Előlapján nagyobb, az érem széléig érő egyenkarú kereszt látható, melynek ágai kisebb keresztben végződnek, a közép nagy kereszt ágait pedig arányosan négy részsut álló vonás köti össze s az azok alkotta háromszögekben egy-egy pont van elhelyezve, kívülről pedig ez olvasható: ✠G | EI | SA | RE. A hátlap az első érem hátlapjának felel meg, de köriratként rajta vonáskákat és félholdakat találunk.

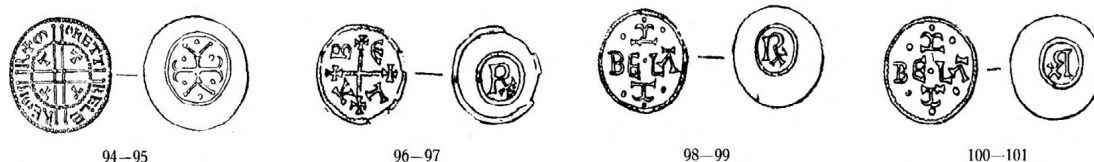
E korszak éremfajainak csaknem felét olyan éremfajok képezik, melyeken ornamentális ábrázolásokon kívül egyebet nem találunk. Ezen iratlan éremfajokat a Corpus 65—93. számok alatt sorozza fel, de királyok sorrendje szerint nem csoportosíthatja, veretükre nézve ugyanis annyira hasonlóak, hogy egyenlő joggal tulajdoníthatnánk azok bármelyikét akár Kálmán vagy II. István, akár pedig II. Béla vagy II. Gézának.

II. Géza halála után a magyar érmészetben nagy zökkenéssel találkozunk, külső körülmények megzavarják a pénzverés rendes menetét s olyan jelenségekkel találkozunk, melyek előzményeit a magyar pénzverés eddigi gyakorlatából meg nem fejthetjük.

II. Gézának 1162-ben, még ifjan, 33 éves korában történt elhunytja után, utódja legidősb fia, az alig 15 éves III. István lőn, kinek fiatalságát a hatalmas Comnen Emanuel byzánczi császár arra akarta felhasználni, hogy régi tervét megvalósítsa s Magyarországot a byzánczi császársághoz csatolja. Törekvéseit előmozdították a zavaros magyarországi belügyek. Az az ősrégi hagyomány ugyanis, melynek eredete még az ázsiai őshazában keresendő, hogy t. i. a királyt a trónon elsőszéki jogon testvére követi: trónváltás alkalmával gyakori zavarokba ejtette az országot. Manuel is erre hivatkozva, nagy sereggel tört be Szerbiába s azt követelte a magyar rendektől, hogy III. Istvánt elejtve, az elhunyt király testvérét, István herceget emeljék a trónra. A rendek a császárnak ellentmondtak ugyan, de akadt egy párt, mely tartva a császár hatalmától, a királytól elpártolt s István herceg öcscsét, II. Lászlót választotta meg királylyá. II. László félévi uralkodás után elhalván, István herceg újra szervezkedni kezdett s görög sereg támogatásával sikerült a magyar trónt, mint IV. István elfoglalnia, ki hálából Manuel iránt, a Szerémséget ígérte oda. A rendek a király nemzetellenes politikáján

elkeseredve, a trónbitorlót elűzték s III. Istvánt ültették vissza a királyi trónra. Manuel látva az ország felháborodását védecze üzelmei felett, IV. Istvánt elejtette s politikája fonalát más irányban kezdte gombolyítani; Béla herceg (a későbbi III. Béla király) részére állt, őt Konstantinápolyba vitte, hogy leányával összeházasítsa s idővel neki hagyja a byzánczi császárságot örökségül.

E viszonyok közt a magyar pénzverés is byzánczi alakot öltött; ekkor veretnek azok a széles rézdénárok, melyek előlapján Szűz Mária képét látjuk ✕ SANCTA MARIA körirattal, a hátlapon pedig boltozatos trónon két királyi alakot Rex Bela Rex Sts (Stephanus) feliratokkal, melyek byzánczi modor-

94—101. ábra. III. Béla érmei.

ban II. Béla és IV. István királyokat (az atyakit és fiát) tüntetik fel. Az érmekkel együtt fordulnak elő nagy mennyiségben kisebb, felényi súlyú rézpénzek is, értelmetlen arab feliratokkal, melyeket a hazánkban szereplő kereskedők s a pénzkamarákat kezelő szaracénok befolyására kell visszavezetnünk. Egy ilyen arab feliratú érem arany példányban is ismeretes a bécsi császári éremgyűjteményben, melynek súlya a byzánczi triensnek felel meg (1,28 gr.), a miből kitűnik, hogy a IV. István alatt kifejtett pénzverés byzánczi alapon épült.

A byzánczi pénzveréssel azonban parallel irányban fejlett tovább a hazai, a görögségtől független pénzverés. Új technika lép előtérbe, vékonyabb lapra vert denárfajok, melyeket különösen az jellemmez, hogy a hátlapi bélyeg csaknem minden éremfajon valami új, változatosabb motívumot alkalmaz s hogy e csoport keretén belől jelenik meg az *első heraldikai alak*, a *kettős kereszt* a magyar pénzen. Ez éremcsoport (a mennyiben a byzánczi-magyart harmadiknak vesszük) a negyedik, mely III. Béla, Imre és II. Endre korában (1173—1235) divott valamely hazai pénzverdében, melynek helyét sajnos, teljesen lehetetlen még csak gyanítanunk is. Ez éremcsoportba III. Béla következő érmei tartoznak:

1. Av.: Kettős gyöngykörben az éremlapot négyfelé szelő két-két keresztvonal, a külső keretben R ✕ M | ONETT | BELE | REGIS (= Moneta Bele Regis R(amae?)) A belső mezőkben egy-egy T (tertii). Rev.: Keresztalakú kampós diszítmeny hat ponttal. (Corp. Num. Hung. 106.) (L. 94—95. ábra.)

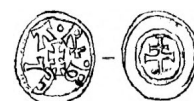
2. Av.: Gyöngykörben egyenkarú kereszt, ágainak végét kisebb kereszték diszítik, a négy mezőben B | H | L | T. Rev.: Vonalkörben a Rex szó monogramja. (L. 96—97. ábra.)

3. Av.: Gyöngykörben vízirányosan: BE · L, felül és alul három-három pont között horgonyalakú jegy. Rev.: mint 2. sz. alatt. (Corp. Num. Hung. 111.) (L. 98—99. ábra.)

4. Av.: mint 3. sz. Rev.: ugyanazon monogram, mint a két előbbi érmen, de fordítva (L. 100—101. ábra.)

Heraldikai tekintetben legnevezetesebb a következő (5. sz.) érem, mely egyetlen példányban ismeretes s a kolozsvári múzeum birtokában van.

Av.: Gyöngykörben a kettős kereszt mint királyi jelvény, mint ilyen először III. Béla e denárfaján fordul elő, körülte Rx. (monogram) és BEL. Rev.: Alig kivehető motívum, alkalmasint az ismétlődő kettős kereszt, vagy pedig az előlapi ábrázolás átnyomata. (Corp. Num. Hung. 112.) (L. 102—103. ábra.)

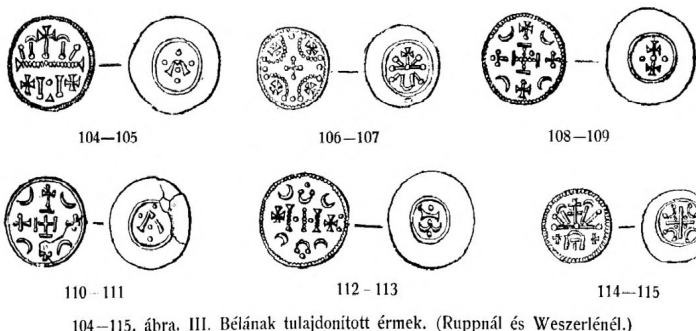
102—103. ábra. III. Béla denára, kettős keresztel.

Ezek azon éremfajok, melyek minden bizonynyal III. Béla korában verettek, Rupp Jakab magyar éremtani munkájában más denár- és éremfajokat is tulajdonít e királyunknak; meghatározása azonban csak hozzávetőleges, mert e csoportban ismét hosszú sora van azoknak az érmeknek, melyek minden felírás híján, bármelyik e korszakban uralkodó király érmeiként volnának felsorolhatók, a Corp. Num, Hung. tehát e csoportnál is úgy járt el, hogy ez éremfajokat a datált III. Béla, Imre és II. Endre

érmei után típusok szerint csoportosítva sorolja fel. A mennyiben mégis sokan Rupp rendszerét követik, felsoroljuk a szerinte III. Béla érmei közé tartozó vereteket.

1. Av.: Vízirányos vonal, felül és alul keresztes, gömbös végű vonalakkal, pontok s félholdakkal. Nyilván a kufikus arab írásból fejlett értelmetlen ábrázolás. Rev.: \wedge jegy öt pont között. (L. 104—105. ábra.)

2. Az érem közepén egyenkarú, gömbös végű kereszt, kívül négy kifelé hajló félholdalakú pontozott vonal végein gömbökkel. Rev.: A kufikus írásból fejlett ornamentika. (L. 106—107. ábra.)

104—115. ábra. III. Bélának tulajdonított érmek. (Ruppnál és Weszerlénél.)

3. Av.: Az érem közepén egyenkarú, végein vízirányos vonalakkal tetézt kereszt, karjai közt pontokkal; kívül négy-négy kereszt s kifelé forduló félhold. Rev.: Gömböcsből kiágazó két egyenkarú kereszt, oldalt egy-egy gömböcs. (L. 108—109. ábra.)

4. Av.: mint 3. sz. Rev.: mint 1. sz. (L. 110—111. ábra.)

5. Av.: Közepén három függőlegesen álló vonás, középtűt pontokkal, oldalt két kereszt, felül és alul három-három kifelé forduló félhold, a középsők pontozott csúcsokkal s nyílásuknál egy-egy ponttal. Rev.: Horgonyalakú jegy három ponttal. (Rupp ez érem hátlapján látható, más érmeiken is előforduló horgonyalakú jegyet B betűnek látta [Béla], az előlapi három függő vonalkát pedig a római hármassá [tertius] tekintette.) (L. 112—113. ábra.)

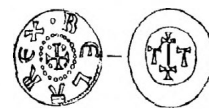
6. Av.: Kufikus írásból fejlett értelmetlen ábrázolás. Rev.: Egyenkarú kereszt, karjaiban egy-egy pont s kifelé forduló félholddal (obulus). (L. 114—115. ábra.)

Ezek a III. Bélának nevével jelzett s a Ruptól neki tulajdonított éremfajok, mely utóbbiak tényleg e csoportba tartoznak; Rupp azonban még egész sor éremfajt tulajdonít III. Bélának, melyek azonban még a korba sem tartoznak, hanem határozottan IV. Béla érmeinek tekintendők. Ez érmek úgynevezett bracteátok vagy lemezpénzek, következő ábrázolásokkal: erkélyszerű állvány, fent a kettős kereszttel, hármassá fej, körül $BEL\alpha REX$ körirattal, jobbra néző koronás fej, vagy szélesajkú négerfő, trónon ülő király, kezeiben lilomos kormánypálca és keresztes alma, lóháton ülő király, hátra nyújtott jobbán sólyommal (Rupp Tab. V. 111., 112., 114., 115., 116., 117., 118., 119.).

Rupp ezeken kívül (Tab. V. 110.) még egy érmet tulajdonít III. Bélának, melynek előlapján olasz paizsban kettős kereszt látható $BEL\alpha REX$ körirattal, hátlapját pedig erkélyszerű építmény foglalja el. Mindezen érmek, technikájuk, betűkarakterek s szabatos ábrázolásaiknál fogva, melynek kora csak II. Endre alatt tűnedezik fel, csaknem egy századdal későbbiek, mint azt Rupp vélte.

Ismerünk azonban még egy denárfajt, mely újabban a Corp. Num. Hung. megjelenése után került napfényre, egy leletből, melyet a M. N. Múzeum Gödöllőről szerzett. Több mint ezer darab III. Béla, Imre, II. Endre-féle, a Corpusban a IX.—X. sorozatok alatt leírt érmek között volt egyetlen egy, megrongált s három darabra tört érmecske, melynek rekonstruált rajzát itt közöljük először:

7. Av.: Gyöngykörben $BEL\alpha REX$ körirat, belül kisebb gyöngykörben egyenkarú kereszt, karjai közt egy-egy ponttal. Rev.: Kettős keresztszerű díszítmény, oldalt egy-egy T betűvel (tertius); v. ö. az előbbi csoport 1. sz. érmével. (L. 116—117. ábra.)

116—117. ábra. III. Béla újabban talált éremfaja.

A mi a III. Béla s a vele egy nyomon járó Imre s néhány II. Endre-féle éremfajt illeti, melyek, mint fent mondók, az árpádkori érmek új osztályát képezik: súlyra nézve ismét eltérnek az előbbi csoportoktól. Mint láttuk, az első korszak érmeiből 60 darab felelt meg 30 német denárnak, később 120 darabnak van 45 grammnyi súlya, a mi a Nagy Károly-féle frank pénzrendszer értelmében egy byzáncai arannyal volt egyenértékű, e korszakban 44—47 grammnyi ezüsből már 200 darabot vertek.

Mi volt e nagy különbségnek az oka, egyelőre nem tudjuk, míg valaki e kérdésekkel értéktani szempontból nem fog behatóan foglalkozni. Néh. Finály Henrik, az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei 1868. évi folyamában, a «régi magyar súlymérték»-ről már szélesebb körű tanulmányt tett közzé, a hol a Szent István-féle pénzdarabokat a német denárok súlyához való felényi különbségtnél fogva féldenároknak tekinti s nevezi, de mit szóljunk akkor a 120-as, 200-as felosztáshoz? s miknek nevezzük e súlyban folyton csökkenő éremdarabokat? holott II. Endre ez utóbbi csoportba tartozó egyik érmén (Corpus Num. Hung. 115) e feliratot olvassuk: ÐΘÑ (denarius) RΘG (regis) ꝛ (Andreae). A magyar pénzverésben tehát az utóbbi darabok is denároknak verettek, habár ezek súlya a legrégebbek súlyának még egy harmadát sem éri el.

A mi az árpádkori érmészet külső típusát illeti, az eddigi éremcsoportokat főképen az ornamentális díszítés jellemzi; II. Endre korában veszi kezdetét egy új modor, mely a hazánkban forgalomban volt frizachi érmek hasonlatára az érmek elő- és hátlapját templomok és egyéb épületek, tornyok közé helyezett kettős keresztek, ívek alatt vagy az épület felső részén alkalmazott királyi fők s madáralakokkal díszíti. Egy ilyen csoport II. Endre korában csaknem mind felirat nélküli, egy másik csoportban pedig két fő alak szerepel, a király mellképe vagy koronás feje s olasz paizs a nyolcz pólyával.

A következő királyok érmei együtt képeznek egy nagyobb csoportot. IV. Béla, V. István, IV. Kun László és III. Endre érmein úgy a feliratok, mint az ábrázolások szabatosak és változatosak. A király képe (trónon ülve vagy lóháton), sárkányt leszűrő angyal, nyulra lecsapó sólyom, párduczok, harpiák, husvéti bárányok, a Megváltó képe, a nap- és holdfogyatkozás ábrázolása, hadi sátort vivő elefánt stb. a keresztes háborúk korának ismeretbővülését jelzik. A címerek öntudatos alkalmazása is e korban lép előtérbe; a magyar címerek mellett látjuk IV. Béla két érmén a kétfejű sast, mint nevének, Mária byzánczi hercegnőnek címerét, III. Endre denárán és obulusán a velencei Szent Márk oroszlánját, egy más denárán koronás II betűt, mely nyilván a Morosini család monogramjának tekintendő.

Az árpádházi királyok érmeihez sorozandók Venczel és Ottó királyok érmei, melyek úgy külső alakjukat, mint a pénzrendszert illetőleg (denár- és obulusverés) e korba tartoznak, illetőleg e kort bezárják.

Róbert Károlylyal a magyar pénzverés új korszaka kezdődik. Ekkor lép életbe az aranyforint flórenczi minta után verve, ezzel együtt az ezüst garas. Idegen, olasz civilizáció emlékei, mely hazánkat nagy lépéssel viszi előre az európaiasodás útján.

RÉTHY LÁSZLÓ.

AZ ESZTERGOMI BAZILIKA.

ZON építészeti alkotások között, melyekhez III. BÉLA királyunk emléke fűződik, kiváló helyet foglalt el az esztergomi várban hajdan létezett bazilika.

Sajnos, hogy részint a háborús évszázadok, részint az utókor érzék-hiánya teljesen megsemmisítette ezt a fényes templomot, melynek nagyszerűségét, a történeti feljegyzéseken kívül, hirmondó gyanánt fennmaradt néhány művésziesen faragott oszlopfő és építészeti részlet ma is hirdeti, keserűbbé tevén a tudatot, hogy e nagyszerű építménynek el kellett a földszinéről tűnnie!

Előre bocsátva röviden a reá vonatkozó történeti adatokat, a következők felsorolására szorítkozom :

E bazilikát eredetileg SZT ISTVÁN királyunk építtette, ALBERICUS krónikája szerint 1010-ben szent Adalbert püspök és vértanú tiszteletére.¹ Alább látni fogjuk, hogy e templomnak a székesfehérvári bazilika mintájára négy tornya volt. Terjedelmére azonban nem volt oly nagy, mint amaz, melyet ugyanazon király a bold. Szűz tiszteletére építtetett.

MARTYRIUS esztergomi érseknek 1156-ban kelt leveléből² értesülünk, hogy ezen székesegyházában a bold. Szűznek oltárt emelt s elrendelte, hogy kanonokjai benne naponként vecsernyét tartsanak s egyúttal hetven helység (villa) tizedét engedte át a káptalan tagjai részére.

Nemsokára, 1188 és 1198 között leégett a bazilika, mint erről IMRE királynak 1138-ban kelt oklevele megemlékezik,³ mely tűzvész alkalmával elpusztult III. Bélának a káptalan számára kiadott adománylevele is.

JOÓB esztergomi érsek gondossága és művészi ízlése támasztotta fel hamvaiból a székesegyházat,⁴ még pedig — úgy látszik — az eredetnél sokkal fényesebben. Ezt bizonyítják a bazilika remekművű nyugati főkapujára (*porta speciosa*) vonatkozólag reánk maradt leírások, melyekről alább tüzetesebben fogok szólni.

¹ Katona: Historia critica. I. köt. 165—166. l.

² Knauz: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. köt. 107. lap.

³ Ugyanott I. köt. 157. lap.

⁴ Ugyanott 147. lap. Az erre vonatkozó eredeti okmányok megsemmisültek, miért is Knauz az esztergomi bazilikáról szóló adatokat Máthés művéből veszi át a 147—152. lapokon.

Még az Árpád-házi királyok idejében történt, hogy VANCsAI ISTVÁN bíboros és esztergomi érsek 1252-ben templomát az előcsarnok fölött (*supra porticum Ecclesiae*) megbővítette s benne oltárt emelt szt Luczia szűz és vértanú tiszteletére.¹ Érdekes a fölemlítésre, hogy az esztergomi várhegy, mely eddig királyi tulajdon volt, IV. BÉLA adományából 1256-ban az esztergomi érsekek tulajdonába ment át² s ez időtől kezdve érseki zsoldosok védelmére bízott, mely esemény kétségtelenül összefügg a tatárjárás után szervezett várrendszerrel.

A XIV. századból még nevezetesebb eseménynek maradt reánk emlékezete: 1304-ben JÁNOS, Henrik bán fia, Henrik nevű testvérével elpusztítja Esztergomot s az egyház levéltárát feldúlja.³ 1331-ben TELEGDÍ CSANÁD érsek részben kijavíttatja a templomot és megrongált szentélyét két kápolnával megbővítve újból építteti.⁴ 1385-ban DEMETER bíboros a bazilikához építteti a «Corpus Christi»-kápolnát⁵ s 1396-ban KANIZSAI JÁNOS érsek a bazilika északi oldalához fényes kápolnát emel a bold. Szűz tiszteletére.⁶

Az esztergomi székesegyház nagyobb mérvű átépítése 1450—1453. évekre esik, a mikor SZÉCHI DÉNES bíboros a bazilika egészét átalakíttatta, még pedig csúcsíves ízlésben s 1453-ban ünnepélyesen fölszentelte a bold. Szűz és szt Adalbert vértanú-püspök tiszteletére.⁷

ZREDNAI VITÉZ JÁNOS 1465 körül a székesegyházat «vitrariis tegulis» (zománczos cseréppel) födette be, hogy a tűz ellen jobban óvja s a bazilika könyvtárát értékes könyvekkel gyarapította⁸ s néhány évre reá (1483-ban) Stibor erdélyi vajda a káptalan sekrestyéjét kifosztotta, az okleveleket szélnek eresztve.

1485-ben ARRAGONIAI JÁNOS érsek, MÁTYÁS király nejének, BEATRIXNAK fivére, szt Mihály arkangyal tiszteletére oltárt emelt a bazilika előcsarnokán kívül (*extra porticum Ecclesiae S. Adalberti*),⁹ melynek porphyrr-padolatáról a nagy király környezetének egyik kiváló tagja, GALEOTTI megemlékezik.¹⁰

Az ősrégi templomhoz csatolva volt építmények egyetlen maradványául maig látható Esztergomban az 1600 darab vörös márványkőből újból felépített kápolna, melyet BAKOCS TAMÁS bíboros és esztergomi érsek 1507-ben saját temetkezési helyül, remek renaissance stílusban alkotott meg.

Ezen bazilikával kapcsolatosan végbement építkezések között ez az utolsó.

A mohácsi veszedelem után, az ország nagyrészevel Esztergom is török kézre jutott 1543. évi augusztus hó 10-én. Az ostromló török hadsereg a bazilika keleti részét már ez alkalommal összevissza lőtte, úgy hogy a szentély rombadőlt. SZOLIMÁN elfoglalván a várat, a templom köveiből a megrongált várfalakat kijavíttatta s a bazilika fönmaradt nagyobb részét fegyvertárul használta. Az előcsarnok délnyugati oldalán 1764-ig fennállott nyolczszögletű tornyot a hagyomány szerint minaret gyanánt használták 1594-ig, a törökök első ízben való kiűzéseig. Innét kiáltotta reggel és este a hodzsza imára serkentő szózatát.

¹ Knauz: Ecclesiae Strigoniensis I. köt. 392—393. lap: «cum tempore procedente nos in porticu maioris Ecclesiae nostre Strigon. Altare in honore beate Lucie virginis erigi fecissemus pro remedio anime bone memorie Comitis Orbazij, Patris nostri, cuius corpus in ipsa porticu in domino requiescit».

² Ugyanott 439—441. lap.

³ Ugyanott II. köt. 559. lap; Schmitth: Archiepiscopi Strigonienses compendio dati. Tirnaviae, 1758. 157. l.

⁴ Fejér: Cod. Diplom. VIII. vol. IV. pag. 246. Thuróczy adata Kollárnál (ad Ursinum Velium pag. 10.).

⁵ Fejér: Cod. Diplom. X. vol. I. pag. 159.

⁶ Fejér: Codex Diplom. X. vol. II. pag. 360.

⁷ Katona: Hist. crit. XIII. pag. 646. és 944.

⁸ U. o. Tomulus VIII. ordine XV. 505. és 552. l.

⁹ Schmitth id. m. II. rész, 7. és köv. lapokon.

¹⁰ Galeotti, Cap. XXX: «in ea arce templum, cuius pronauis et solum, porphyreo lapide constructum.» Schwandtnernál, I. köt. 560. lap.

A vár visszafoglalása alkalmával, a löporral telt templom légből robbant. Újból tíz évre a muzulmánok igája alá került Esztergom s ez idő alatt a fényes székesegyház csaknem egészen romhalmazzá lőn. 1683. évi október 25-én végleg keresztény kézre jutván a vár, a Bakocs-kápolnán kívül, melyet a török is megkímélt, a bazilika részben fönmaradt s ég felé meredező falai az esztergomi érseket székesegyházuk rekonstruálására intették. GRÓF BARKÓCZY FERENCZ volt az első, a ki erre komolyan gondolt.¹ Nem vehetjük neki zokon, hogy nem a romban levő régi bazilika újjáépítésének eszméje fogant meg agyában. Hisz, ha ezt teszi vala, megelőzte volna korának gondolkozási módját, megízlését. Ő a romok helyébe alapjaiból új templom építését tervezte. A romok útjában voltak, azokat tehát mesterségesen el kellett távolítania. 1763-ban parancsot adott a régi székesegyház alapjainak műszaki felvételére s azután a templom északi részét széthányatta. A következő évben (1764 május 2-án) a törökök által használt nyolczszögű torony, mely a bazilika előcsarnokának nyugati falához volt építve, ledőlt s a Joób érsek által épített fényes kapu (*porta speciosa*) is összeomlott, faragott részleteit szét-hordották részint a várban, részint a városba. Végül a bazilika nyugati részét, RUDNAY SÁNDOR érsek parancsára, 1825-ben bontották le, a ki a mai főegyház alapjait 1822-ben letette.²

Ime, ezek főbb vonalaiban a fényes esztergomi ősrégi bazilika viszonytagságteljes történetére vonatkozó adatok.

Szerencsére akadt az esztergomi papság soraiban a mult században egy lelkes férfiú, a ki vallásos és hazafias kegyelettel csüngvén az ősök emléke által megszentelt romokon, mintegy korát megelőzve, szeretetteljesen felkarolta a néma és mégis hangosan szóló köveket. SZÉLESS GYÖRGY — mint magát kéziratban maradt művének BARKÓCZY érsekhez intézett ajánló soraiban nevezi³ — «e romok között tizenkét év óta javadalmas lelkész», 143 ívrétű oldalra terjedő művében «*Rudera Ecclesiarum Unius Cathedralis S. Adalberti M., Alterius Collegiatae Ecclesiae Divi Stephano protho-martiris in arce Strigon. existentia descripta donec exurgat Novus Melchisedech aut adsit insontis pacificus Salamon qui excitat*

118. ábra. Oroszlán, vörös márványból. Esztergom.

Domino Tabernaculum Deo Jacob ps. 131.» cím alatt bő leírását adja a romoknak.

A kiváló szorgalomról és lelkiismeretes munkáról tanuskodó, eddig ismeretlen kéziratot az esztergomi érseki levéltárból⁴ FORSTER GYULÁNAK sikerült megszereznie. SZÉLESS a bazilika leírásából 1765-ben ROYER FERENCZ ANTAL érseki könyvnyomtatónál Esztergomban csakis négy ívre szorított kiadványt tett közzé, mely «*Descriptio Inscriptionum Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis. Cognominatae: Szép Templom. Id est: Ecclesia magnifica. Ut apparet ex ruderibus. Labore non vulgari ob literarum confusarum, abbreviatarum, goticarum et recenter erutarum enodationem. Anno eCCe DeVs saLVator MeVs. Isa 12.*» címet visel.

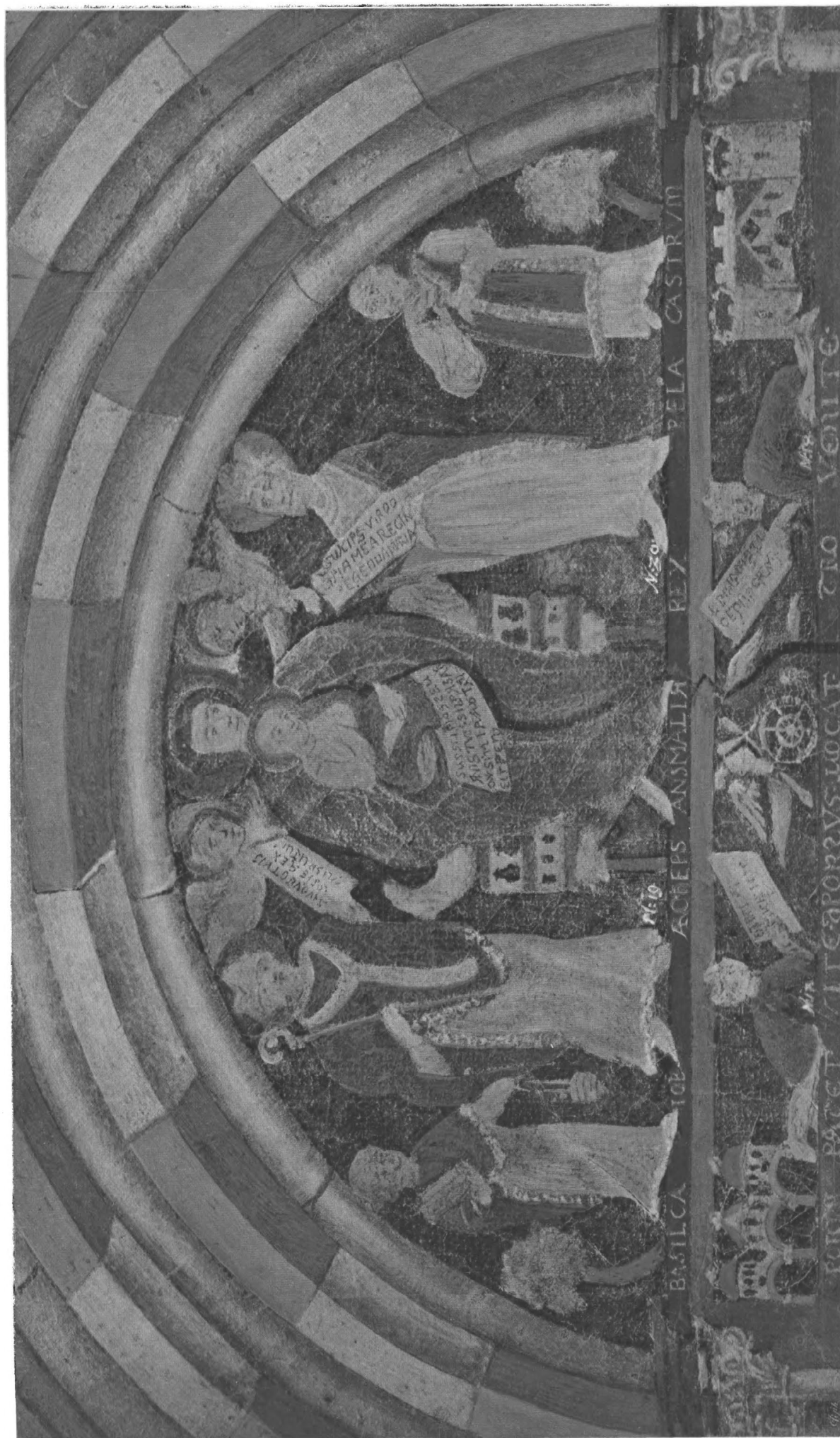
Azon körülmény, hogy e kis nyomtatványt szerzője, SZÉLESS GYÖRGY nem BARKÓCZY érseknek, a ki 1765-ben még élt († június 18-án), hanem a bold. Szűznek, mint Magyarország Nagyasszonyának ajánlotta, arra látszik mutatni, hogy lelkes szózata, melylyel kéziratát s vele a romok ügyét az új érseknek figyelmébe ajánlotta, aligha talált visszhangra.

¹ Máthes id. m. 31. lap, §. 60.

² U. o. 33. lap, §. 65.

³ «in annum 12. in his ruderibus Beneficiatus Presbyter».

⁴ «No. 1344 vet. impr. és III. E 1.» jelzettel.

AZ ESZTERGOMI SZÉKESEGYHÁZ FŐKAPUJÁNAK
TYMPANONJA SZŰZ MÁRIA, III. BÉLA, JÓB ÉRSEK
ALAKJAIVAL.

Szerencsésebb volt nála MÁTHES JÁNOS, a primási javak tisztviselője, a ki RUDNAV SÁNDOR érsekben 1827-ben kiadott művének Maecenását volt szerencsés megnyerhetni. A mű teljes címe: «Veteris Arcis Strigoniensis, monumentorum ibdem erutorum, aliarumque antiquitatum lythographicis tabulis ornata descriptio. Auctore Joanno Nep. Máthes, bonorum primatialium vice-exactore, ac ad aedilem, directionem actuali commissario.»¹

MÁTHES e munkájában jobbára SZÉLESS GYÖRGY kéziratát használta s néhol hivatkozik is reá, mint kútforrásra. Csakhogy az ő korában már alig állott a Bakocs-kápolnán kívül valami a romokból.

Ezen két kútffő áll rendelkezésünkre az esztergomi székesegyház eredeti alakjának és átépítéseinek megállapításánál.

A SZT ISTVÁN királyunk által épített bazilika három-hajós alkotás volt négy saroktoronnyal hasonló a székesfehérvári bazilikához. Terjedelme ennél kisebb volt ugyan, mert hossza a nyugati bejáratától az apsis középpontjáig mérve 30 ölet tett ki, a fő- és mellékhajók szélessége pedig mindössze 10 öl volt. Öt pár pillér osztotta a templom belsejét három hajóra, mely annyiban is eltért a székesfehérvári templomtól, hogy minden hajója végén kelet felé apsisa volt és pedig a középső kívülről félkörídomú, a két mellék-apsis pedig kívülről egyenes, belül félköralakú volt.²

Hasonló apsis-képzés fordul elő Közép-Syria néhány bazilikájánál, pl. a deir-setai, baquzai és turmanini templomoknál.³

Az esztergomi székesegyháznak MÁTHES művéhez csatolt IV. számú könyomatú képét a BARKÓCZY érsek korában készült felvétel után reprodukálta SCHMID J. budai könyomdász. Összevetve ezt az I. táblán adott helyrajzzal, kitűnik, hogy a bazilika kelet felé néző szentélye, melyet a rajz már TELEGDI CSANÁD érsek által átépített csúcsíves alakjában tüntet föl, igen közel esett a várfalhoz. Ezen körülménynek tudható be, hogy már az átépítés előtt és később azután méginkább a vár ostromainál a bazilika szentélye szenvedett legtöbbet, míg a vár belsejébe eső nyugati oldala a veszedelemtől már fekvésénél fogva is jobban meg volt óva.

A bazilika északi oldalához volt építve Kanizsai János kápolnája, melyet a bold. Szűz mennybemenetele emlékére alapított; továbbá az egyházi kincstár (*depositorium*), Vitéz János érsek könyvtára és a consistorialis helyiség, a Bakocs-kápolna és a Demeter bíboros által épített «Corpus Christi»-kápolna a bazilika déli oldalához csatlakozott.

A székesegyház nyugati oldala elé tágas (körülbelül 9 öl hosszú és 12 öl széles) előcsarnok volt építve, melybe három oldalról nyílt bejárat s a negyedik egyúttal a bazilika nyugati falát ékesítette, az ú. n. *porta speciosa*, melyet Joób érsek építtetett s melyről még a késő kor ivadécai is «Szép templom»-nak nevezték a romokat.

SZÉLESS GYÖRGY kéziratában⁴ bőven foglalkozik e remekművű kapu leírásával. Említi, hogy 1728-ban mint tanuló látta Nagyszombatban ezen építmény képét, de az nagyon hiányos és kezdetleges volt, mintha csak kőműves rajzolta volna.⁵ Arról is megemlékezik, hogy — hallomás szerint —

¹ Strigonii, apud Josephum Beimel, Caes. Reg. Priv. Primatialium Typographum et Bibliopolam. 1827.

² Rajzát lásd Henszlmann Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stílű mű-emlékeinek rövid ismertetése. 73. lap, 90. ábra.

³ V. ö. Vogüé: Syrie centrale. Architecture civile et religieuse de I-er au VII-e siècle. Paris, 1865—1877 CXVI., CXVIII. és CXIX.; CXXX—CXXXVI. tábla.

⁴ Az 50—77. lapokon.

⁵ «Hujus Portae Speciosae delineationem neque pro merito operis, neque Patroni vidi Tirnaviae Logices Auditor Anno 1728 rudis icon Murarij solum fuit, adeoque multa ommissa et qualiter cunque pictura expressa verbis tamen etiam magis efferri possunt cum reflexionibus et multa, quae ommissa sunt aut non animadversa suppleri; defuerunt enim Mosaici laboris expressio, caelatura litterarum, seu characterum aspectus obliqui et vita eruditorum: inscriptionum varietas, et pietas sunt ommissa.» Id. m. 50—51. lap.

a jelenlegi pécsi püspök (KLIMO GYÖRGY) még mint esztergomi kanonok és a magyar királyi kancelláriánál előadó-tanácsos (1741—1751) ezen felvételnél jobb képét festette meg a maga számára.¹

SZÉLESS GYÖRGY korában állott még a díszes kapu s így a képes ábrázolásnak a kegyeleten kívül egyéb gyakorlati értéke nem volt. Ő mint szemtanú írja le munkájában, míg MÁTHES már panaszkodik, hogy az 1764. évi május 2-iki katasztrófa után, a mikor a nyölczszögű torony ledőlt, annyira összetöredezett és elpusztult ezen utolsó maradványa is a bazilikának, hogy neki a várban és városban kellett összeszedgetnie darabjait, melyekből műve IX. táblján D és E betűkkel jelezve, épen csak a kapu alakjára, de nem annak szobrászati részleteire is kiterjeszkedő vázlatot adhatott.

1882-ben, a szünet egy részét a pécsi püspök nádasdi (Baranyam.) kastélyában töltvén, feltűnt nekem egy ódon, keretnélküli olajfestett kép, melyen annyi volt a százados por és piszok, hogy nem engedte felismerni a rajta ábrázolt tárgyat. Gondos tisztítás után nagy örömmel ismertem reá a kapu ívezetén levő jellemző feliratról az elpusztult esztergomi «*porta speciosa*» mult századi képére.²

Az érdekes leletről azonnal értesítettem DR. DULÁNSZKY NÁNDOR pécsi püspököt, kinek vendége voltam. Órahosszat hallgatta magyarázatomat, melylyel az ódon, eddig senki által figyelemre nem méltatott kép bemutatását kísértem. Előadásomat azzal végeztem, hogy ezen festménynek sokkal nagyobb értéke van az esztergomi érsekre nézve, kinek ősi elpusztult székesegyházából az utolsó maradványt ábrázolja, mint a pécsi püspökre nézve, s egyúttal a kép odaajándékozását javasoltam.

Így került a festmény DR. DULÁNSZKY NÁNDOR néhai pécsi püspök ajándékából az esztergomi primási képtárba, melynek most egyik kiváló érdekű történeti ereklyéjét képezi. Ez azon kép, melyet SZÉLESS GYÖRGY művében említ, ez az, melyet KLIMO GYÖRGY esztergomi kanonok (1741—1751) készíttetett s magával vitt pécsi püspöki székhelyére 1751-ben.

A festmény ügyes mester ecsetére valló alkotás. Készítője nagy gonddal másolta le a főkaput; figyelme kiterjedt a feliratoknak nemcsak szövegére, de a betűk alakjára és a rövidítésekre is. Ezenfelül az alakokat számokkal látta el, a miből arra lehet következtetni, hogy a képhez kimerítő leírás is készült KLIMO számára, mely utóbbit azonban a pécsi püspöki és káptalani levéltárakban végzett szorgos kutatás sem volt képes fölfedezni.

Az esztergomi bazilika «*porta speciosa*»-jának tüzetes leírását immár megkísérthetem SZÉLESS GYÖRGY kézirata, MÁTHES JÁNOS munkája és különösen a Klimó-féle kép alapján, melynek színnyomatú reproducióját V. és VI. tábláinkon adjuk.

Az olajfestmény készítésekor a főkapu — mint ez színes másolatán is konstatálható — vörös cserépfedéllel volt földve, hogy az idő viszontagságaitól némileg megóva legyen.

Fontos a Klimó-féle kép nemcsak azért, mert belőle megbizonyosodunk a XVIII. századi befödésből következtethető kegyeletről, melylyel a «Szép templom» ezen maradványa iránt viseltettek, hanem azért is, mert az 1820. és 1821. években készült rajzok szerint, MÁTHES már nem volt képes megállapítani, hogy vajjon a főkapunak csak egy nagy vagy még két kis nyílása is volt-e s vajjon a két kisebb tényleg bejáratul, vagy inkább díszítés gyanánt szolgált-e? ³ Egy tekintet a Klimó-féle képre, melyet MÁTHES nem látott, elég az iránt meggyőzni bennünket, hogy a «*porta speciosa*» csak egy

¹ «Dicitur pariformiter Excellentissimus Hodie Quinque Ecclesiensis tum adhuc Canonicus Strigoniensis ad cancellariam vero applicatus imaginem adhuc meliorem curasse formari et bona pietas, matris et si lacerae compatiendo meminisse.» U. o. 51. l.

² Megemlítettem és röviden ismertettem e képet «A keresztény műarchaeologia encyclopaediája» című munkám 250—252. lapjain.

³ «Portam hanc, ex conjectura radiorum circularium liminis, triplicem exhibere licet, ita ut media eorum altior, latiorve, inter duas angustiores et depressiores, sita fuerit; perviasne, vel solum figuratas fuisse, haud est determinare; ornamento potius majestati, quam commoditati deservientes.» Id. m. 34. lap, §. 68.

nyílással bírt, míg a más két szűkebb ívezet alatt szentek képei voltak és bejárat ezeken át egyáltalán nem létezett.

Legfontosabb azonban festményünk azon okból, hogy e remekművű főkapu polychrom hatású ékítése vissza van adva, a miről sem SZÉLESS, sem MÁTHES leírásaiból kimerítő tájékozást nem nyerhetnénk, dacára annak, hogy az előbbi a különféle színű márványokból szerkesztett alakokat töle telhetőleg megjelölni törekedett. Hasznát vesszük azonban a MÁTHES által alaprajzban adott kapu képének is, melyből kiderül annak szerkezete, különösen az oszlopok elhelyezése. Ezek közül négy egészen szabadon állott, a többi részint a főkapu bélletét, részint a kapu mellé illesztett ívezett képes mező keretelését alkotta. Csúszott ugyan e rajzba is tévedés, a mennyiben a kapubéllet oszlopaít öt-ötre téve ábrázolta az alaprajzon és felrajzon egyaránt, dacára annak, hogy SZÉLESS kéziratában, mely MÁTHES-nek rendelkezésére állott, határozottan négy-négy oszlopról történik említés.¹ Hasonlóképpen négy-négy oszlopot látunk a Klimó-féle festményen is. MÁTHES tévedése tehát nyilvánvaló.

Lássuk most a «porta speciosa» részleteit s nézzük, hogy mi maradt fenn hirmondó gyanánt belőle.

A kapubéllet sarkain, jobbról és balról, egy-egy vörösmárványból faragott pihenő oroslán mintegy a bejáratot őrizte. A román stílű bazilikák díszesebb kapuinál gyakran találunk ily oroslánokat. Példa reá a jáki apátsági templom és a trauí dóm, hol az oroslánok, bár megcsontkítva, maig fönmaradtak. Többször olvassuk okleveleinkben, hogy királyaink az országot beutazva, a templomok kapuibán «*inter leones*» törvényt ültek, a peres ügyeket elintézték. Bizonyára többször megtörtént ez az esztergomi bazilika kapujánál is, hol királyaink gyakran megfordultak.

SZÉLESS leírása szerint az oroslánok egymás felé fordított fejjel szembe néztek. A jobboldalon levő két darab márványból volt faragva, a baloldali ellenben egyetlen darabból készült. Első lábaik előre nyujtva, a hátsók hasuk alá vonva voltak. A KLIMO-féle képen mindkét oroslán erősen megcsontkulnak van festve. Annyi azonban jól kivehető e festményen is, hogy ezen két állat egymással szembe nézett.

A primási gyűjteményben szerencsére fönmaradt az egyik oroslán (118. ábra), mely fejének tartásából biztosan következtetve, a kapu balsarkáról való.² Csakugyan — mint SZÉLESS leírja — egy darab vörösmárványból van faragva. Hossza 1'06 méter, magassága elől (fejénél mérve) 80 cméter, hátul 43 cm., szélessége hátul 33 cméter. Ámbár erősen meg van csontkulva, lábai, hátsó oldala, orra és szája letörve, szépen stilizált sörényéből és az állat modellirozásából kiváló mester vésőjére következtethetünk. Szemei elég épek és nyelvének fönmaradt töve mutatja, hogy nyitott szájjal a bibliai «*leo rugiens*»-t ábrázolta vele a művész.

Az oroslán hátán látjuk a nyolczszögletű oszlop tövének a helyét, mely 22 cméter átmérővel bírt, mint ez az oszlop körületének alapvonalaiból felismerhető. Az oszlop oldalai nem egyenes, de kecsesen behajló síkot képeztek. Megvan a 4—4'5 cm. széles négyszögű lyuk is, melybe az oszlopot tartó vasrúd volt illesztve. Az oszlopka lába körül levélornamentet ábrázoló diszítés van kifaragva, mely koszorú gyanánt környezte a lábazatot.

SZÉLESS elragadtatással ír magukról az oszlopokról,³ melyek az oroslánok hátán egészen

¹ «Columnae quatuor ex una et quatuor ex alia parte angulis adjunctae sunt.» Id. m. 55. l.

² Máthes tévesen mondja, hogy a *jobboldali* maradt fön: «dexter quidem ex duobus frustis a tertia lateris costa jam mutilatus, pedibusque confractis actu adest.» Id. m. 33. lap, §. 66.

³ «Horum (leonum) dorsis pulcherrimae duae columnae marmoreae lavigatae in duobus tantum frustis velut butyri species insident. Vix errabo si duas orgias dem columnarum uni in altitudine, crassae vero, ut cum octogena sint omnis angulus medium palmam conficiat, rotunditate palmos quatuor habet; a latere nulli muro inhaerens aere fusum videri possit ex rubra coloris uniformitate sine omni ruptura tot annorum circiter quin-

szabadon állottak. Magasságukat körülbelül két ölre teszi, területüket pedig négy lábra, a mi kissé túlzott, mert az oroszán hátán levő vastagsági méretek szerint 72 cm-ernél (körülbelül 2 láb) többre nem tehető. Csodálkozással említi az oszlopok vörös színének egyformaságát és teljes épségét, mely minden töréstől ment, s azt állítja, hogy Joób érsek III. Kelemen pápától kapta azokat ajándékban.

MÁTHES művében SZÉLESS-re hivatkozva, ezen remek oszlopok eltűnését a BARKÓCZY érsek korában történt pusztulás idejére teszi.¹

119. ábra. Oszlopfő. Esztergom.

Ezen két oszlop fejezetéről, a mennyiben a KLIMO-féle képből némi következtetést vonhatni, csak annyit tudunk biztosan, hogy fehér kőből voltak faragva. A karcsú oszlopfők lombkítése, úgy látszik, háromszoros volt. A primási gyűjteményben maig fönlevő oszlopfők között egyet találtam, mely méreteit tekintve ezen oszlopok egyikéről való lehet. Az alul-felül erősen megcsontult faragvány (119. ábra) finom szemcséjű mészkőből készült, mely a kidolgozott márványhoz hasonló. Mai csonka állapotában egy oldala 41 cméter, eredetileg körülbelül 48–50 cm. lehetett, magassága 58 cméter. Alul kerekidomú, a mi a finom hajlású nyolcszögű oszloptőnek azért megfelelő lenne. Két sorba helyezett művészi akanthusz-levelei közül a megmaradtak mesteri vésőre engednek következtetni.

Az akanthusz-levelek száma (8–8 egy sorban) tizenhat volt. A felső sor levelei közé ékelve csavarttestű és hasonló peremű tokból époly 3–3 pálmalevél nőhetett ki volutákkal, mint a primási gyűjtemény egy másik hatalmas méretű oszlopfőjén (120. ábra), mely azonban terjedelmes voltánál fogva nem a «*porta speciosa*» gyengéd tagozatai közé, hanem a bazilika belsejébe illik. Különben ez primási gyűjtemény leghatalmasabb oszlopfője; megcsontulása előtt egy-egy oldala 80–85 cméter, a tehát csaknem még egyszer akkora volt, mint az akanthusz-levél kifaragva, de az alsó sor ma teljesen hiányzik. Megvan azonban a fejezet felső részéből annyi, a mennyiből a «*porta speciosa*» oszlopfőjének mintájára következtethetni. A 45,5 cm. magasságú töredék anyaga ugyanaz, t. i. finom szemcsés mészkő. Hasonló, de teljes épségű remekműű oszlopfő van befalazva az esztergomi vár bástyájába, melyet fényképi felvétel után MORELLI tanár mesteri metszetében itt (121. ábra) adunk. Ezen faragvány oly magasan van, hogy méreteket róla nem vehettünk. Anyagára nézve megegyezik az eddigiekkel, de a távolból valóságos fehér márvány benyomását teszi. Ennek csaknem párja egy másik, szintén befalazott oszlopfő (122. ábra), mely hasonlóképen fényképi felvétel után MORELLI tanár vésője alól került ki.

Térjünk most vissza a «*porta speciosa*» folytatólagos ismeretetéséhez.

A KLIMO-féle festményen — mint már fönnebb említettem — a kapubéletet mindkét oldalán négy hengeralakú fehér oszlop, négy vörös márványból készült szögletes pillérszerű tagozattal váltakozva képezi. A lábazat vörös márványból volt faragva, az oszlopfők és pillérfejek pedig fehérek voltak, a mi által az építész

120. ábra. Oszlopfő. Esztergom.

gentorum spatio numerando ab Anno 1188 quo Jobo protectionales Pontificiae Clementis tertij sunt datae, et supra varia vicissitudine mira aemulatione Leonum gestantium sustinere (hoc opus et columnae mirum quantum quadrat ut loqui placet) in suo dorso quin adhuc per modum rosae a dorso Leonum nidus protuberans majori subservit ornamento et fines columnarum velut coronis circum cincti e dorso enati sunt.» Id. kéziratában 52. lap. (Az oroszán fénykép után készült ábrázolása megjelent dr. Czobor Béla: «Magyarország történeti emlékei az ezredéves kiállításon» című díszmunka 47. lapján, 66. ábra.)

¹ «Columnae hac (id perhibente A. R. D. Széles condam Capellae Bakacsianae Beneficiato contemporaneo et oculato teste) mox post fata Barkóczyana disparuere.» Id. m. 34. lap, §. 66.

tetszetős színhatást ért el. A bejáratától balra, a fehér oszlopnak csak felső fele volt meg, a mikor KLIMO festője képét megalkotta: az oszlopnak több mint kétharmadrésze már hiányzott. A fejezetek faragványainak, úgy látszik, alap-típusa egyező volt, csak a részletekben mutatkozhatott a középkori művészeknél szokásos változatosság, mely az alkotásnak magasabb művészi becset biztosított.

A szabadon álló oszloppár fejezete fölött vörös márványtagozaton emelkedett föl a timpanon gazdag keretét képező ívbéllet külső félköre, mely nyolcz vörös és hét fehér márványkő váltakozásából szerkesztve, a kapu bélletének alsó részéhez hasonló színhatást idézett elő az oszlopok és pillérek fölé boruló ívekkel együtt. A fehér oszlopok folytatásaul hengeralakú fehér márványtagozat, a vörös pillérek fölött pedig fehér és vörös márványokból váltakozó s épszögűleg faragott ívezetek emelkedtek, illetve a fehér márvány henger-tagozatokkal felváltva voltak alkalmazva, úgy hogy közvetlenül a timpanon körül fehér ívezet képezte a keretet.

A külső félkör köveibe volt e szép és mélyértelmű felirat bevésve, mely JOÓB érseknek vallását és hazafiságát egyaránt bizonyította:

MENTEM SANCTAM SPONTANEAM HONOREM DEO ET PATRIAE LIBERACIONEM

azaz: *Mentem sanctam spontanem honorem Deo et patriae liberationem*, magyarul: *Szent és kész elmét, tiszteletet Istennek és a hazának szabadságot.*

SZÉLESS kéziratához mellékelve külön papíroson találjuk a betűk alakjának hű utánzását követőleg lerajzolva félkörben e feliratot. Különbséget csak annyiban találunk, hogy a felirat első M betűjéről a fesményen jól kivehető rövidítési jelet SZÉLESS lefelelte, továbbá a *spontaneam* és *honorem* szavak közé egy keresztcskét iktatott be, melynek képünkön semmi nyoma sincsen. Alább kéziratában arról tesz említést, hogy e kereszt helyén egy lecsüngő áldó külső kézfejnek maradványai voltak kivehetők.¹

A felirat magyarázatára nézve főlemlítem SZÉLESS adatát, a ki azt állítja, hogy szokásban van némelyeknél szentelményképen (sacramentalia) ugyanezen szavakat a házak kapujára papírosra följegyezni, gyujtogatás és tűzvész elkerülése végett, szent Ágota imájával együtt, ily alakban: «*mentem Sanctam ✱ Spontaneam ✱ honorem Deo ✱ et Patriae liberationem, ignis a Laesura protege nos Agata pia*».²

Ezen adat némi felvilágosítással szolgál arra nézve, hogy JOÓB érsek miért választotta e feliratot s nem a szokásos középkori mondások egyikét. Ő ugyanis a tűzvész által elpusztult esztergomi bazilikát helyreállítatván, annak főkapujára a gyujtogatás és tűzvész ellen, szentelményképen vésette e szavakat, melyek egyúttal vallásos és hazafias fohászkodásul is bevállottak.

Mielőtt a «*porta speciosa*» figurális ékességére áttérnék, föl kell említenem, hogy a most ismert tetett kapubéllet mellett (mint SZÉLESS mondja,³ az oroszlánoktól két-három lépésnyire) mindkétfelől vörös márványtalapzatra helyezve egy-egy emberi alak volt fehér mészkőből kifaragva Ezen alakok talpazatukkal együtt, MÁTHES mérése szerint⁴ 1 láb és 10 hüvelyk magasak voltak. Mindegyiket

¹ «Sed in medio arcus post hanc vocem (t. i. spontaneam) in medio verticali fornicis manus cuiusdam obversae species apparet non vola, pollex enim indici palmo in nexus haud apparet (velut Pictor monoculum pingit) ut subintelligatur, sed solum index, et medius rursum annulari digito, et parvo, seu auriculari complicatis, jurantis speciem exhibet.» Id. m. 66. lap.

² U. o. 59. lap.

³ Id. kéziratában 52. lap.

⁴ Id. m. 34. lapon §. 67. ő csak két lépésre teszi az oroszlánok és emberi alakok közt levő távolságot: «Duobus passibus a Leonibus distabant in angulis ex utraque parte statuae humanae cum basi 1 pedis et 16 pollicum altae, ex albo calcario sectae lapide vinctis post terga manibus, uno solo genu violenter flexo, oblongo vestitu praecinctae, lumbis reclinatae antorsum velut gementes, dorso quilibet columnam ex lapide aequae albo non tamen ita quam priores prominentem sustentare videbantur». Csakhogy, ha ez így volt, akkor Máthés IX. tábláján a D betűvel jelölt alaprajz nem pontos, mert ezen az oroszlánok és emberalakok hátán levő oszlopok tengelye egy vonalba esik, csupán az oroszlánok talpazata van kiszőköbben rajzolva, mint az emberi alakoké.

féltérde ereszkedő helyzetben hátrakötött kezekkel, hosszúkás öltönyben ábrázolta a művész, derekuk visszafelé volt hajolva, szóval szenvedő kényszerhelyzetükben ezek is oszlopot, még pedig — SZÉLESS és MÁTHES szerint — fehér oszlopot hordottak, melyek azonban nem állottak ki annyira, mint az oroszánok hátán levő oszlopok.

A KLIMO-féle festményen nyolczszögű márványoszlopnak látszanak ezek, hasonlóan az oroszánok hátán levőkhöz, s mellettük fehér oszloppár képezi a szűk három mezőre osztott tér közvetlen keretét.¹

121. ábra. Oszlopfő. Esztergom.

A most leírt két keskeny ívezetű mezőben, melyek mindegyike három részre van osztva, három-három próféta alakja volt színes márványlapokból mozaikszerűleg kirakva, úgy mint a főkapu összes többi képei.

Ismertetésemben a KLIMO-féle festmény sorrendjét követtem, mert ezen az alakok meg vannak számozva.

A bejáratától jobbra fent (Nr. 1.) az ívezet alatt kék mezőben *Dániel próféta* ifjú, szemben álló alakját látjuk. Öltözete a kor szokása szerint igen jellemző, mondhatni magyaros. Magas, fehéres csizmái, testhezálló kék nadrágja, fehérrel prémezett, térden felül érő, elől nyitott köntöse és fehér prémmel szegélyezett vörös palástja körülbelül

olyanok, a mint a középkorban Szt Imre királyfit szokták ábrázolni. Arczával kissé jobbra tekint, fejét vörös nimbus köríti, jobbát fölemeli, baljában pedig kibontott íráslapon *Post hebdomadas sexaginta duos occidetur Christus* kezdetű jóslata volt olvasható, melyből és a neve utolsó szótagjának *el* maradványából határozta meg ezen alakot SZÉLESS.²

Dániel alakja alatt (Nr. 2.) *Zachariás prófétát* látjuk jobbra fordult álló helyzetben kék mezőben; ősz fejét vörös nimbus környezi, felső öltözete az olajfestményű másolaton barnászvörös, palástja peremén alul SZÉLESS hét fehér követ, balvállán pedig a sugaras naphoz hasonlót látott. Alsó öltönye kék; jóslatát jobbkezával nyitott lapon tartja. *«Benedictus Dominus Deus Israël quia visitavit et fecit redemptionem plebis suae»*. Ezen alaknak nevét is elég jól kivehetőn látta és olvasta ՉԻԽԱՐԻԱՏ ՍՐԽԱՅ betűkkel feljegyezve SZÉLESS.³

A harmadik (Nr. 3.) alak csaknem egészen elpusztult, a színes márványok kihullottak és csak ՅՏԻԱՅՏ ՍՐԽԱՅ feliratából konstatálható, miszerint *Izaiás próféta* állóképe volt. Jóslatának egy betűje sem volt már fölismerhető. A KLIMO-féle festményen is barnavörös mező (úgy látszik, a márványalap melybe a különféle színű márványokból az alakok kirakva voltak), a fej körül fehéres nimbussal és a jóslattal valaha beírt lap világos foltja vehető ki.

122. ábra. Oszlopfő. Esztergom.

A bejáratától balra fent (Nr. 4.) *Keresztelő szent János* alakját ábrázolta a művész, kék mezőben, balra, a kapu nyílása felé forduló helyzetben. Feje körül vörös nimbus, rajta vörösbarna szőrméből álló öltöny, kezei, melle, lábai meztelenek, szakálla gondozatlan; jobbával a főkapu timpanonján levő képre mutat baljában nyitott írástekercsen e feliratot tartja: *«Ecce Agnus Dei, Ecce qui tollit peccata mundi miserere nobis»*. SZÉLESS megjegyzi, hogy a szokásos keresztnek vagy «Isten bárányának» semmi nyoma sem található mellette.⁴ Mondanom sem kell, hogy ez könnyen érthető, mert az

¹ A kapu jobboldalán — úgy látszik, a festő tévedéséből — a képes tér jobb oszlopa vörös színnel van visszaadva, s táblánkon az emberi alaknak, valamint az általa hordott vörös oszlopnak csak csekély része látható.

² Idézett kéziratában, 56. lap.

³ Ugyanott.

⁴ U. o. 55. lap.

összes képek egy compositiót képezvén, az «Agnus Dei», a kire mutat, a főkapu timpanonján ábrázolt kisdéd Jézus édes anyja ölében ott van.

Keresztelő Szent János alatt, a nevével: ΕΖΕΧΙΕΛ ΠΡΗΦΗΤΗΣ megjelölt alakban (Nr. 5.) *Ezechiel prófétára* ismerhetni, a ki szintén kék mezőben, balra fordult álló helyzetben ábrázoltatik. Vörösbarna palástja alatt kék alsó öltönye látszik, fejét vörös nimbus köríti, baljával fölfelé mutat, jobbával a jóslatával beírt táblát tartja: «*Ecce ego aperiam tumulos vestros*»; a mondat többi része: «*et adducam in vallum Josaphat et disceptabo*» már SZÉLESS korában ki volt töredezve.

A legelső alaknak (Nr. 6) csak nyomai láthatók: a vörösbarna öltöny, világosabb nimbus és a nyitott írásteker. Feliratából semmi sem maradván fenn, sem SZÉLESS, sem MÁTHES ezt meghatározni nem tudták.¹ Az előbbi ugyan kéziratában azon következtetésre jut, hogy ezen alak *Jeremiás próféta* lehetett.²

Az eddig ismertetett hat alak, a Megváltó eljövetelére vonatkozó jóslatokkal, figyelmünket a főkapu nyílását környező képekre van hivatva irányítani, melyek közül három-három az ajtó-szárakat, két sorozat a bejárat szemöldjét és a főcsoport a timpanon terét tölti ki.

Ismét a KLIMO-féle festmény sorszámaát követve, a kapu-szárak közül a belépőtől jobb kézre esőn alul (Nr. 7) *szent Adalbert* szemben álló alakjának felső része volt látható kék mezőben, feje körül vörös nimbussal, vörös miseruhában s e fölött fehér palliummal, melynek csak a vállakon volt meg fekete keresztje s elől a mellen el volt törve. Jobbjával áldást adott, balja — melyben valószínűleg feliratos lap volt — már egészen hiányzott. Nevét ΣΧΣ ΑΔΑΛΒΕΡΘ alakban jegyezte föl SZÉLESS, a ki megemlíti, hogy e kép inkább főhercegi egyénhez hasonlít, fején a mitra és még némileg az alba is felismerhető rajta.³ A festmény is hűségesen ily állapotban adja vissza a főpapot.

Szent Adalbert fölött (Nr. 8) *szent János evangélista* szemben álló alakja tűnik föl, kék mezőben fehér alsó és vörös felső öltönyben, feje körül a nimbus vörös, jobbát mellén nyugtatva (?), baljában leeresztett írásos lapon e feliratot olvasta SZÉLESS: «*Filius⁴ Ecce pulso ad ostium, ut congregemini ad me in diem magni Dei ut manducatis*».⁵ Neve: Σ ΙΟΥΗΣ ΕΥΑΣ alakban.

Jobbról a felső alak sz. Péter apostol képe (Nr. 9), a kit szintén szemben ábrázolt a művész, fehér alsó és vörös felső öltönyben; kopasz fejét vörös nimbus köríti, jobbában két kulcsot, baljában

123. ábra. Sas, vörös márványból. Esztergom.

¹ *Máthes* ezt mondja: «Tertia atque infima jam totaliter confracta, convulsaque inscriptione, cujus sancti fuerit effigies, determinari haud potuit».

² «Nescio cujus sancti, sed unius credo ex Prophetis, ita ut exiguus capitis circulus solum appareat erectae, et stantis (ut aliorum) sub sinistra vestem contrahentis in dextram defluam, Jeremiam fuisse cum sua prophetia optime mihi persuadere possum.» U. o. 54. lap.

³ «intranti a dextris ab infimo mitra, alba S. Adalbertus in arctum brevius coeunte, Archiducalis potius speciem exhibet, pallio itidem Archieppali dicto: disumi ex tumba S. Petri, duabus tantum crucibus in humeris aparentibus, fracto vero in pectore, dextra benedictionis specie elevata directa facie in plano etiam caeruleo decorus a medio jam confractus apparet». Id. m. 57. lap.

⁴ *Máthes*-nél (id. m. 37. lap, §. 74.) a «Filius» szó helyett «*Filioli*», s «manducatis» helyett «*manducetis*» áll.

⁵ *Széless* id. kéziratában 58. lap; az 1765-ben megjelent nyomtatványában azonban szintén «*Filioli*» és «hostium» olvasható «*ostium*» helyett.

nyitott íráslapot tart. A rajta levő írást így olvasta SZÉLESS: «*Kmi. vigilate in orationibus quia adversarius vester diabolus tamquam Leo rugiens circuit quaerens quem devoret*».¹ Ezen felírás kezdő szava «*Kmi.*» nemcsak mint rövidítés, de görögös betűcseréje miatt is érdekes és a «*Charissimi*» helyett áll.² Neve: S PĒTRIS feje fölött olvasható.

A bejárat bal szárán alul, *szent Miklós püspök* képe volt, de csaknem oly rongált állapotban, mint a most ismertetett sz. Adalbert püspök képe. A KLIMO-féle festményen nemcsak a kék háttér, de öltözete (fehér alba, fehér tunicella, vörös casula) is kivehető még, valamint a feje köré vont vörös nimbus és S NICOLAVS neve is. A jobb kezében tartott felíráson lapon SZÉLESS oly kevés töredéket és azt is zavart betűkkel talált,³ hogy annak értelményét kéziratában nyújtani meg sem kísérelte, csak 1765-iki kiadványában nyilatkozik felőle, hogy ilyenforma lehetett: «*Metr. . . Mir. S esasae . quin seor*»⁴

Szent Miklós képe fölött (Nr. 12) *szent Máté evangélistát* ábrázolta a művész, kék mezőben, szemben állva. Öltözete: fehér alsó és vörös felső ruha; fiatal arcú feje körül vörös nimbus, baljában nyitott írástekercsen e felirat: «*Nisi abundaverit⁵ justitia vestra plus quam Scribarum et Pharisaeorum non intrabilis in Regnum Caelorum*». Neve SMATHS EUA alakban volt felírva feje fölött, a hol SZÉLESS még valami, általa «*cirada*»-nak nevezett diszítványt is látott.⁶

Legfőlü sz. *Pál apostol* alakja (Nr. 13) aránylag jó karban maradt fönn s ilyenben látta KLIMO festője is. Ez is kék alapon, szemben áll, alsó ruházata fehér, a felső vörös; arcza tipikus, hosszú és széles szakállal, pergamentekercshez hasonlót tartva kezében, rajta e felirattal: «*Solliciti sitis ut omni oratione petitiones vestrae innotescant⁷ apud Deum*». Neve feje fölött tisztán volt olvasható S · PAVLUS alakban, a mit SZÉLESS nem is késik megjegyezni és kiemelni kéziratában.⁸

Most tekintve az imént leírt hat szentnek csoportosított képét, meg kell még jegyeznem, hogy valamint a próféták és Keresztelő Sz. János alakjának csoportosításánál megvolt az eszme, mely a «*porta speciosa*» tervezőjét vezérelte, mikor a Krisztus eljövételére vonatkozó jóslatokat együvé gyűjtve tárta a bazilikába lépők szemei elé: ép úgy ezen hat szentnek alakját sem ok nélkül csoportosította így. Fent alkalmazta az apostolok fejedelmeit oly intelmekkel, melyek az Isten házába lépőket figyelmeztették az ördög incselkedő leskelődésére, másfelől pedig az imádkozás módjára. A két evangélista közül sz. János szavai az oltáriszentségben való részesülésre, sz. Máté intelme pedig a hívek igaz voltára utalt, mely nélkül nem juthatnak be a mennyek országába. Alant a két főpap közül szent Miklósnak, a keleti egyház nagypüspökének és sz. Adalbertnek, a bazilika védőszentjének, a pogány

¹ Id. m. 58. lap.

² *Máthes* (id. m. 37. lap, §. 74.) nem rövidítéssel, hanem olvasása szerint «*Charissimi*» alakban adja a felírás kezdőszavát. Meg kell itt említenem, hogy *Máthes* szerint a sz. Péter kezében volt felíráson fehér márványlapot, melyről azt vélték, hogy salzburgi eredetű, 1822-ben megtalálták a vár talajának egyengetése alkalmával. Adja rajzát is (VIII. tábla, KK. betűk alatt), mely a XII. századi majuscula felírást elég olvashatón adja vissza s fogalmat nyújt a «*porta speciosa*» többi ilyenmű feliratainak alakjáról. Azóta, úgy látszik, nyoma veszett e felíratos márványlapnak.

³ A kézirat lapszélére öt sorba osztva, ilyforma, értelményt nem adó szavakat rajzol le:

ΩΡΟΓΙ | ΠΟΡΤΑΙ | ΜΗΙΣ | ΣΕΣΣ | ΠΟΟ.

⁴ «*inscriptionem propter fragmina legere non potui, sed est aliquid simile: Metr. . . Mir. . . S esasae quin seor. Máthes* mindössze ennyit mond felőle: «*in manibus videbantur quidem rudera litterarum, sed cum ex iis nullus determinari potuerit sensus, nec explicatio eorum adnecti potest*». Id. m. 37. lap, §. 74.

⁵ *Széless* nyomtatott művében «*habundaverit*» áll e szó helyett.

⁶ Kéziratában, 57. lap: «*Cirada supra caput*».

⁷ *Máthes*-nél az «*inolestant*» bizonyára csak sajtóhiba «*innotescant*» helyett. Id. m. 37. lap, §. 74.

⁸ «*Hic S. Apostolus directis, integris, et communiter legibilibus characteribus solus descriptus est. Sententiam tamen in morem aliorum habet confuse et abbreviando*». 58. lap.

magyarok egyik térítőjének intő szózatai kár, hogy nem maradtak reánk, melyek a most említetteket bizonyára kiegészítették.

Nézzük most a bejárat úgynevezett szemöldjén (a kereszt-kő gerendán) volt képeket, melyek négy angyalt s ez által az egész angyali kart ábrázolták. A két szélső angyal (sz. Péter és sz. Pál apostolok felett) szárnyas mellképben volt látható, vörös nimbussal és feliratos lappal; a másik kettő, egyik jobbra, másik balra, lábaikkal egymás ellenében fekvő helyzetben, szintén megfelelő feliratokkal, melyek megfejtése SZÉLESS-nek nem csekély fejtörést okozott.¹

A sz. Péter felett (az ajtó-szemöld jobb sarkán) levő angyal (Nr. 10) feliratát így olvasta: «*Quis est iste Rex Glorise*», a másik sarkon levőét (Nr. 14) pedig: «*Quis est iste qui venit de Edom*». A két másik fekvő angyalnak (Nr. 16) már SZÉLESS idejében nem volt meg a feliratos lapja, de ő kéziratában a zsoltár szavaiból így egészítette ki: «*Attolite portas Principes vestras*».

Az angyalok kara felett vörös márványpárkányon (lásd táblánkat) majuscula betűkkel a következő felirat volt olvasható: PORTA PATET VITE IPORVS VOCAT (in)TRO VERITE magyarul: *nyitva*

124. ábra.

125. ábra.

Az esztergomi latinok kettős pecsége.

az élet kapuja, a vőlegény hív, lépjete be. A hexametert adó e felirat a középkorban igen használatos volt más alakjában is, a «*Sponsus*» szó helyett «*Christus*» névvel változtatva. SZÉLESS megjegyzi, hogy e felírás a «*Sponsus*» szó két megfordított S betűjén és az *IN* szótag hiányán kívül (e két betű úgy látszik a kapuzat nagyobb repedése miatt tört szét és vészett el) elég jól olvasható,² mi a sok gyötrődést okozó rövidített feliratok közt méltán feltűnhetett neki.

Legérdekesebb reánk nézve a most ismertetett felírás felett volt képsor, melyet a KLIMO-féle festményen meglehetősen találunk lemásolva. A kék mező jobb sarkában az esztergomi vár XII. századi alakját látjuk megörökítve; a két saroktornyot ormós épület és hadi ormó (Zinnen) köti össze. E várral együtt a magyar király palotáját is jelképezni kívánta a művész, melyből a király alakját mintegy kilépve ábrázolta (Nr. 18) földig leboruló helyzetben. A király fején nyílt koronát visel; öltözete fehér alsó és vörös felső ruha. Mindkét kezében lapot tart «*Qui plasmasti me, miserere mei*» felirattal; felette olvassuk nevét REX BELA. Ebből tudjuk meg, hogy III. Béla királyunkat ábrázolta,

¹ Panaszkodva mondja: «In superliminari describendo reflexo collo, et periculo resupinum ex scalis cadendi, insuetos characteres legere debui». 58. lap.

² Kéziratában, 62. lap.

itt a művész a Megváltóhoz könyörgő vallásos fohászzsal; királyi laka fölé pedig e szó van írva *CASTRVM*.

A mező másik sarkában szintén épületet látunk színes kövekből kirakva hármassal ívezet felett, melylyel a művész az esztergomi bazilika három hajóját akarta jelképezni, két tornya közé ékelve a kimagasló főhajó oromfalát sem feledvén le a képről, melyet *BASILICA* felirattal magyarázott meg. Ebből az épületből kilépve, a királyhoz hasonlóan földre borulva, a bazilika restaurátorát, az esztergomi érseket (Nr. 17) ábrázolta a művész *IOB ARCHIEPS* felirattal. A főpap öltözte: fehér alba, vörös miseruha, alacsony fehér infula. Két kezében szintén feliratos lapot tart, melyen ez olvasható: *«Deus propitius esto mihi peccatori»*.

A király és érsek alakja közt két angyal, *ANNOALIA* névvel jelölve, ugyanazon tengely körül forgó, kettős kereket mozgattak *ROTA IN MEDIO ROTAE* körirattal. E csoportozattal a mester a szellem hatalmát törekedett kifejezni.¹

Végre eljutottunk a *«porta speciosa»* mozaikszerű képeinek főcsoportjához, melyre az eddig ismertetett alakok egyenként és összességükben vonatkoznak s így ez képezi a központot, értem a főkapu timpanonjában ábrázolt csoportozatot.

Az egész ívtér sötétebb kék alappal bír, melyből mint mélyebb háttérből az alakok kidomborodnak.

Középett vörös és fehér márványokból szerkesztett trónon, melyre fehérszínű párna van helyezve, a bold. Szűz ül, a kisdéd Jézussal ölében. Feje körül vörös nimbuszt látunk és világoskék palástjának, melybe egészen bele van burkolózva, felső része fejét is takarja. Csupán fehér czipői látszanak ki palástjának szegélye alól és két keze, melyben jogart és világalmát tart. A kis Jézus fejét is vörös nimbusz köríti, felső öltönyét vörös márványból, az alsót, mely testét derékig fedi, világos, úgy látszik fehér márványból készítette a művész, valamint mindkettőnek arcát is, miként ezt már SZÉLESS megjegyzi művében.²

A bold. Szűznek szent fiával való ezen ábrázolásában ugyancsak SZÉLESS fölismerte a Magyarország patronájának alakját, mint ez nemcsak a középkori, de a mult századi arany- és ezüstpénzek, denárokon, polturákon és garasokon is felirátával együtt előfordulni szokott.³

Magyarország Nagyszónya és a kis Jézus a balról álló szent király felé fordulnak (Nr. 20), a ki fehér és vörös márványból szerkesztett öltözetben (alsó öltönye hosszú fehér alba, derekán átövezve, lábait is fehér czipő fedi, palástja fehérrel szegélyezett vörösszínű, feje körül, melyet nyílt korona ékít, vörös nimbusz látható), két kezében feliratos lapot (SZÉLESS táblának nevezi) tartva a bold. Szűz felé, melyen három sorba osztva ezen ajánló szavakat olvassuk: *«Suscipe virgo Pia, mea Regna regenda Maria»*.

A felirat tartalma elég annak bizonyítására, hogy a művész ezen szent királyban első apostoli koronás fejedelmünket, Szent Istvánt ábrázolta, a ki tudvalevőleg országát a bold. Szűz védelmébe ajánlotta.

A Szűz anya nem késik válaszával, mely az ölében levő táblán négy sorba osztva olvasható: *«Suscipio servanda tuis, si jura Sanctorum summat Adalbertus sicut petis»*.

A bold. Szűz jobbán (Nr. 19) szent Adalbert püspököt látjuk ábrázolva fehér sarukba és albába, vörös harangalakú miseruhába öltözve, mely utóbbit fehér szegély és az érseki palást (*pallium archiepiscopale*) díszít. Fején alacsony infula és kívülre vörös nimbusz látható; jobbájában pásztorbotot⁴

¹ Máthes id. m. 35. lap, §. 69.

² Id. kéziratában, 69. lap: *«veste Cerulea Sedes vero rubrum marmor est, vultus vero et Iesus album marmor est»*. Továbbá: *«Virgo cum sceptro et pomo»*. A Klimó-féle képen ennek nyoma sem látszik.

³ U. o. *«Ut solet cudi in aureis denarijs, polturis, ac etiam Grossis in una facie cum titulo Patrona Hungariae.»*

⁴ A Klimó-féle olajfestményen a pásztorbotnak rokokó formája van, a mi a festőnek extemporisatióját bizonyítja. Az eredetin kétségtelenül egyszerű görbületű pásztorbot volt fehér márványból kirakva.

tart, baljával pedig válaszat fehér lapon a bold. Szűz felé nyújtja; a felirat így szól: «*Annuo virgo tuis jussis, ac exequar ut vis*». SZÉLESS megjegyzi, hogy a felírás igen nehezen volt olvasható a betűk zavartsága miatt.¹

E csoport körül még négy angyal látható: a bold. Szűz fejénél jobbról és balról egy-egy szárnyas angyal lebeg vörös nimbussal körített fejjel; a király mögött egyházi férfiú, fehér albába és szegélyezett vörös dalmatikaféle felső-ruhába öltözve, nimbus nélkül, két kezével — mint SZÉLESS kéziratában olvassuk² — kardot tartva, mely azonban a KLIMO-féle képen nem ismerhető fel; szent Adalbert mellett fehér albában és szegélyezett vörös miseruha-féle öltönyben egyházi férfiút látunk, a ki jobbájában hosszúkas alakú misekönyvet, baljában pedig tömjénezőt (*thuribulum*) tart.

Végül a timpanon csoportozatát kétfelől egy-egy vörös törzsű s fehér lombozatú fa egészíti ki, melyekkel a művész a paradicsomot vélte jelezni.

Megjegyzendőnek tartom, hogy a timpanon képcsoportozatában a KLIMO-féle festményen (VI. tábla) sötétbarna színnel adott ismételt tört vonás, mely a bold. Szűz nimbusa mellett fönt kezdődve, a kis Jézus bal oldalán (Mária egész alakján keresztül) le az alá vont vassal megerősített ajtószemöldöt is átszeli, az idő viszontagságai következtében beállott repedés, melyről SZÉLESS is megemlékezik.³

Valóban meghatók SZÉLESS szavai, melyekkel a «*porta speciosa*» feliratainak nyomtatásban való közzétételekor fáradozása gyümölcsétől mintegy elbucszúzik, mondván: «*Hace omnia die 2. maji 1764 casu turris comminuta, ac confracta sunt contra intentionem quidem operantium; Ego vero sicut Aeneas Trojana Lipsana ex incendio haec jam prius descripta consecro posteritati.*»⁴

A KLIMO-féle festményen a «*porta speciosa*»-n kívül, a bazilika nyugati falának vörös és fehér kövei között, melyekből az egész építmény polychrom hatására lehet következtetnünk, még két vörös márványból faragott, leeresztett szárnyakkal bíró álló sas domborművét elég jól kivehetjük. Az egyik a bejáratától jobbra, a másik balra volt befalazva. Ezek mintegy pendentjai voltak a bejárat két nyugvó oroslánjának.

A primási gyűjtemény kőregiségei között máig megvan az egyik sas (123. ábra), igaz ugyan, hogy igen megcsonkított állapotban, de azért még mindig elégséges a mester korának megállapítására és művészetének méltatására.

SZÉLESS csodálkozással említi kéziratában, hogy a műemléken

127. ábra. Oszlopfő. Esztergom.

126. ábra. Oszlopfő. Esztergom.

¹ «*difficillimae lectionis, propter literarum confusionem*». Ugyanezt jegyzi meg a király kezében levő feliratra vonatkozólag is: «*Credibile est, S. Stephanum, et S. Adalbertum representant, ut inscriptiones etiam confusae (ut lutum debuerim imponere et sic legere) innuunt*». Széless nyomtatványában: «*Descriptio inscriptionum Ecclesiae metropolitanae Strigoniens. Cognominatae Szép templom, idest Ecclesia Magnifica*».

² «*Penes S. Stephanum ex altera parte aequo levitico habitu Minister adest cum framea*» 71. lap.

³ Id. m. 70. lap: «*In icone Beatae Virginis a summo vertice capitis usque ad pedes ab auricula sinistra illaeso vultu, sola tamen veste avulsum velum, Pallium, et Thronus, quam Rex, alii que in ea parte occupant, et verba adhuc Bela Castrum cum parte versus: ubi ponitur Intro venite, solum nite mansit integrum, rupta sunt.*»

⁴ Id. kiadványában a B² túlsó lapján. Érdekes, hogy Máthes mily szolgailag utánozta Széless gondolatait is, a mi kitűnik az ide vonatkozó mondat pusztá idézéséből: «*haec omnia ut jam supra meminimus, casu turris comminuta ac confracta sunt, contra intentionem quidem operantium, ego vero haec ex diversis opusculis excerpta consigno posteritati*».

sehol sem találta nyomát az ország címérének, sem a kettős keresztnek, sem a négy folyónak vagy hármás halomnak, hanem e helyett két vörös márványból faragott sas ékesítette a falat, mely körülményből azon téves következtetésre jutott, hogy Magyarországnak hajdan sas volt a címere.¹

MÁTHES figyelmét kikerülte ezen márványsasnak a «*porta speciosa*»-hoz való tartozása; pedig adja rajzát is² és minden ok nélkül a római emlékek közé sorozza.³ A 175 cm. magas domborműnek faragása és stilizált idoma nem hagyhat kétségbe az iránt, hogy középkori mester alkotásának tartsuk. Eredetileg szabályos négyszögű vörös márványkő volt. Magassága mai csonkult állapotában 65, szélessége 61,5 cméter. A KLIMO-féle festmény változatos rajza után ítélve ezen sas a bejárat bal oldalán állott, mert a sas lábai alatt levő 13 cm. széles mondatszalog, melyet már SZÉLESS is észrevett, kétfelől fölfelé kunkorítva van, míg a festményen levő jobboldali sas lábai alatt épszögű idoma van a mondatszalnagnak. Ezen utóbbi sas elveszett.

A mesteri mintázás és nagy gonddal készült faragvány némi fogalmat nyújt nekünk JOOB érsek művészenek kiválósága felől!

A KLIMO-féle festmény két felső szélén látható sötétebb színű ívrészlet, az alattuk levő oszlopfővel együtt, az ezeken felismerhető csúcsíves motívumokból következtetve, már a bazilika előcsarnokának SZÉCHY DÉNES bíboros-érsek által csúcsíves ízlésben történt átépítéséből eredhet.

128. ábra. Oszlopfő. Esztergom.

Arra a kérdésre, hogy az esztergomi «*porta speciosa*»-t minő nemzethez tartozó művészek készítették, nem nehéz a felelet. A színes márványokból mesteri módon alkotott mozaikszerű képek olasz művészre vallanak. Hazai művészettörténetünknek egyik legrégebb és legérdekesebb szakaszát nekik köszönhetjük, a kik a *székesfehérvári*, az *esztergomi*, *pécsi* és *gyulafehérvári* árpádkori bazilikáinkat építették, szobrászati és festészeti alkotásaikkal fölékesítették. Kétségtelenül már Szent István uralkodása alatt jöttek be hazánkba s nálunk — a keresztény vallás céljaira szükséges templomok építésén fáradozva — meg is telepedtek.

Határozott nyomukat találjuk Székesfehérvárott és Esztergomban, hol «*latinusok*» elnevezés alatt, kiváltságokat élveztek. Emléköket fentartotta pecsétjük, melylyel éltek.⁴ Az esztergomi latinusoknak máig megvan a Magyar Nemz. Múzeumban őrzött kettős pecsétnyomója, melynek gypsből készült pozitív lenyomatát (124. és 125. ábra) itt közöljük.

Előlapján az esztergomi vár művészi képét látjuk mesteri domborműben; körirata így szól: ✠ SIGILLVM : LATINORVM : CIVITATIS : STRIGONIENSIS. Hátlapját az ötpólyás (így) magyar címér ékesíti e körirattal: ✠ SACRATVM : LATINORVM : CIVITATIS : STRIGONIENSIS.

¹ A 72. lapon: «Mirari mihi subiit nullibi insignis Ungariae vel minimum vestigium: Crucis duplicatae vel fluviorum, aut trium Montium reperiri. Tandem subiit cogitatis olim Ungariae insigne fuisse Aquilam Asturem vulgo Sas Keselő ut Attilae imago, tot gentium Divino mandato flagelli vexillum solet exhibere, ac etiam historici narrant. Hinc duas Aquilas mutuo se respectantes supra columnas latera arcus occupantes rubro ex marmore detruncato capite expensis alis advolatum videre est . . . eae aquilae habent penes pedes membranam expansam sed inscriptionis nullum signum apparet: quin quasi tabulae lapideae eminentes in pedibus, alis, ventre, gutture apparent.»

² Id. m. Tab. XI. G.

³ U. o. Sectio VI. De monumentis Romanis. §. 123. (79–80. lap): «Capitellum porro marmoreum romano stylo caelatum Tab. XI. lit. F. elegantis formae, cujus maxima pars confracta, originis tamen suae testimonium praesefert: sicut de aquilae monocipitis Tab. eadem lit. G. alis expansis, ligulae latae, cui certe inscriptionem aliquam incisam fuisse censemus, insistentis, e marmore rubro caelatae frustum; quod muro alicui adplicitum fuisse videtur.»

⁴ A székesfehérvári latinusok pecsétjének rajzát lásd: Károly János, Fejér vármegye története. II. köt. 253. lap.

Ezen pecsétnyomó a XIII—XIV. századból való; anyaga aranyozott vörösréz; mestere kétségtelenül egyik elsőrangú olasz ötvös lehetett; KNAUZ művében közölve találjuk lenyomatát.¹

Műtörténetünkre nézve nagy kár, hogy régi okleveleink nem tartották fenn az esztergomi bazilika «*porta speciosa*»-ja építésének és szobrászainak nevét, kik hatalmas alkotásukkal fényt derítettek bőkezű donatoraikra, III. BÉLA királyunkra és JOÓB érsekre.

Hála azonban a Gondviselésnek, mely megőrizte számunkra a leírásokon kívül e csodálatosan szép műnek legalább mult századi színes képét, melyből kellő fogalmat alkothatunk magunknak eléggé nem fájlalható elpusztulta után is nemes szerkezetéről, polychrom hatásáról és művészi nagy értékéről.

Jelen tanulmányom hiányos lenne, ha megfeledekzném azon maradványokról, melyek jelenleg az esztergomi primási gyűjteményben vannak s minden valószínűség szerint, a Szent István által épített s a későbbi érsekek által átalakított bazilikából származnak.

A 126. ábra egy szabadon állott román oszlop fejezetét tünteti elénk. Két oldala meglehetősen ép, kettő pedig csaknem teljesen elpusztult, csupán a negyedik saroklevél megmaradt tövéből lehet konstatálni, hogy szabadon állott oszlophoz tartozott, vagyis mind a négy oldalán ki volt dolgozva. Nyolcz széles pálmalevél körítette (öt ma is megvan belőle, három pedig hiányzik) és minden oldalról két-két román gömbszelvényes fejezetű (*Würfelcapitel*) oszlopkából két-két voluta emelkedik ki a vállkövet tartva. A voluták végei alá hengeridomú pálcza van támasztva. Magassága 42, egy oldal szélessége 62 cméter; a hozzátartozó kerek oszlop átmérője körülbelül 35,5 cméter volt. Anyaga homokmészke.

Nézetem szerint ezen oszlop a XI. századból, valószínűleg a bazilika hajójából származik. Hasonlít a 120. ábrában adott oszlophoz s mindkettőt egy mester tervezhette.

Következő (127.) ábránk egy szintén XI. századi hatalmas méretű kehelyalakú oszlopfő megromgált maradványát mutatja be. Alul — mint az előbbi — ez is kerek, csak hogy a hozzátartozott oszlopfő átmérője nagyobb (44,5 cm.) volt. Domborműveiből nem sok, de mégis annyi fennmaradt, hogy az egésze következtetést vonhatunk. Sarkain egy-egy szárnyát emelő madár (sas?) foglalt helyet s a szárnyak közt levő teret le és fölfelé irányzott pálmalevelek töltik ki. Hasonló, de kisebb levelek láthatók hármásával a szárnyak fölött is. Magassága 43, egy oldalának szélessége 62 cméter. Anyaga tömöttebb homokkőnek látszik. Rajzát meglehetősen kezdetleges alakban adja MÁTHES is,² megjegyezvén róla, hogy azon oszlopfők közül való, melyek akkor találtattak, a mikor a szent István vértanu templomának alapfalait és a várfalakat lerombolták.

Ugyanakkor jött napfényre a stilizált nőstény oroszlánnal ékesített karcsú oszlopfő is (128. ábra), mely apró szemcsés mészkőből van faragva. A szabadon állott oszlopról való fejezet egy oldala csaknem teljesen elpusztult, csupán az akanthusz-levélsor (nyolcz levélből áll) vonul körül rajta. A négyszögbe menő oszlopfő oldalain, egy-egy stilizált nőstény oroszlánt ábrázoló faragvány volt, a saroklevélre nyújtott első lábakkal és lefelé nyuló fejjel; a hátsó lábak pihenő helyzetben vannak s bevont farka oldalára kunyorodik. Ezen négy állatalak közül az ábránkon látható a legépebb, a másodiknak feje hiányzik; a

129. ábra. Oszlopfő. Esztergom.

130. ábra. Párkány. Esztergom.

¹ Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I. köt. 64—65. lap; leírása 687. lap.

² Id. m. Tab. VIII. h. h. «Adest propterea farrago capitellorum, quae in dirutione fundamentorum Ecclesiae Sancti Stephani Protomartyris, sicut et in dissectione moeniorum inventa sunt. Ex his nonnulla pro formanda idea Tab. VIII. sub lit. gg. hh. ii. delineata habentur.» (79. lap, §. 123.)

harmadiknak teste is jobbára levált, míg a negyediknek fejéből maradt fenn némi részlet és lehasadt testének körvonalai. Magassága 59,5, egy oldalnak szélessége 57 cméter. Anyaga apró szemcsés fehér mészkő. MÁTHES rajzáról látjuk,¹ hogy az ő idejében az állatok meglehetősen épségben megvoltak.

A harmadik oszlopfő, melyet MÁTHES VIII. tábláján *ii* betűk alatt rajzban közölve találunk, már nincsen meg. Pedig — úgy látszik — ez a legdíszesebb fejezetek egyike volt s érdekes már azon oknál fogva is, mert sarkain szárnyas angyalok s körbe foglalt madarak voltak rajta kifaragva.

Ámbár MÁTHES-nek köszönettel adózunk rajzaiért, mégis kár volt akkor az oszlopfőkből, melyek tömegét ő «*farrago Capitellorum*»-nak mondja, legalább az érdekesebbeket és jellemzőbbeket rajzban meg nem örökítenie.

Az eddig bemutatott faragványok anyagát, melynek apró szemcsés mészköve rokon a fehér márvánnyal, finomságra nézve messze túlhaladja a 129. ábrán látható, köröskörül lecsüngő lombot példázó oszlopfő, mely hófehér márványból készült. Magassága 30, egy oldala körülbelül 27 cméter volt, de sarkai letörték. Az oszlopfő, melynek fejezetét képezte, nyolcszögű volt s átmérője 15,5 cméterre mérhető.²

131. ábra. Consol, Esztergom.

Ugyancsak ezen bazilikából származhatik, még pedig a XI. századból a primási gyűjtemény egy hatalmas gömbszelvényes oszlopfője (*Würfelcapitel*), mely szintén szabadon állott, 35 cméter átmérővel bíró oszloptörőből való. Ennek négy mezeje közül kettőben futva visszatekintő s farkába harapó négylábú, de közelebből meg nem határozható állat van kivésve, kettőben pedig primitív lombozatfélét látunk. Magassága 37, egy oldala 50 cméter; anyaga mészkő.

Az oszloplábak közül is van még egyetlen példány a primási gyűjteményben: alakja attikai, saroklevelei közül kettő még máig fennmaradt, kettő elpusztult. Magassága 49, plintusának egy oldala 60 cm. hosszú; anyaga erős szemcséjű homokkő.

Itt bemutatott (130.) ábránkon egy díszesen faragott párkány sarokrészletét látjuk, melyen a XI. századra valló stilizált indát, levelekkel és szőlőfürtökkel megrakva vésett ki a szobrász. Ezen ékítményhez hasonló, illetve rokon faragványok vannak a pécsi dóm XI. századi művészetei között. Hossza 65 (a sarokrésze 36,5), magassága 33 cméter; anyaga mészkő.³

Végül 131. ábránk egy határozottan csúcsíves stílusban faragott *consolt* ismertét, mely galambra lecsapó sast tüntet elénk homokkőből mesteri módon faragva. Magassága 40, hossza 53 cméter, a falba illeszthető ékalakú része sarok elhelyezésére mutat. A felső levélsorból, a csoportozat mintázásából következtetve aligha tévedünk, ha ezt a művészletet a SZÉCHY DÉNES bíboros-érsek szobrásza vésőjének tulajdonítjuk s így az esztergomi bazilika csúcsíves ízlésben történt átépítésének a primási gyűjteményben levő faragványok között egyetlen emléke.

DR. CZOBOR BÉLA.

¹ Id. m. Tab. VIII. gg.

² Imertette és rajza közölve «Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon» című kiadványban (47. lap, 68. ábra), csakhogy Gerecze Péter dr. «márvány gerinczhordónak» nevezi, holott szabadon álló oszlopfő volt.

³ Rajza megjelent u. o. 47. lap, 67. ábra. Itt meg kell jegyeznem, hogy a Gerecze Péter dr. cikkében (64. lap) közölt 63. és 64. ábrákban bemutatott oszlopfő és gerinczhordó az esztergomi primási gyűjteményben levő emlékekből való ugyan, de tudomásom szerint ezek nem az ősrégi bazilikából, nem is hazánkban valók, hanem néhai Simor János bíbornok külföldön szerezte azokat.

A KIRÁLYI TETEMEK VISZONTAGSÁGAI.

Z emberiség történetét — mondja VIOLLET-LE-DUC — meg lehetne a síremlékek segélyével írni. A népek a földi létet túlhaladó másik életben való hitük természetét, a művelődés minden fokán, abban a bánásmódban juttatták kifejezésre, melyet halottaik irányában követtek.

A síremlékek tehát — bár az enyészetet, a halált jelképezik — az elhunytak emlékének megörökítésén felül, a jövő életben való hitet is jelentik, úgy, hogy ha kiveszne annak eszméje, hogy a földi életen túl is az ember fenmarad, a sírnak sem lenne többé értelme és létoka. «Azon a napon, melyen valamely nép megszűnnék halottai egyéniségét emlékekkel örökíteni meg, a társadalom, legalább úgy, mint az a történelmi időktől kezdve élt, megszűnnék létezni.»¹

A halottak tisztelete kapcsolódik össze a multtal a jelennel és abból, mint egyik gazdag forrásból fakadnak a nemzetnek örömeire vagy bánataira indító érzelmei, a jövőre vonatkozó törekvései, kívánságai és reményei, a melyeknek a sikert biztósító folytonossága e tiszteleten alapszik.

A rómaiak a városaikba vezető utakon állították fel halottaik emlékét s így kapcsolatba hozták őket az élő nemzedékkel, mely az ő sírjaik, az ő emlékeik közt járta az élet útjait. Nyilvános temetkezési hely náluk különben nem is volt, kivéve a szegények számára. A család az ő halottait azon a helyen temethette el, hol szabad úr volt s így gyakoriakká váltak a családi sírhelyek is. De már a XII táblás törvény eltiltotta a város falai között való temetkezést. A temetkezés helye, mint a holtak szellemeinek szentelt, a magánbirtokláson kívül álló terület, res religiosa, tehát a forgalomtól elvont volt. A legközelebbi örökösök tartoztak az eltemetésről gondoskodni: *justa facere defuncto* s a temetésnél göröngyöt vetni a tetemre: *mortuo glebam obicere*. E kötelességnek még a holttetem elégetése esetén is eleget kellett tenni olykép, hogy a halott testének egy tagját az elégetéstől visszatartván, erre kellett a göröngyöt vetni (*gleba in os abjecta*). Az elégetés egyébként is később keletkezett szokás volt, mely a keresztény számítás V. századában a gyakorlatból teljesen kiment.

¹ *Viollet-le-Duc Dictionnaire de l'architecture. IX. Tombeau. Ferd. Walter Geschichte des röm. Rechts. §§ 161, 575. Lonovics Egyházi archaeologia. III. k. 45, 255, 300.*

A síroknak az utak mentén felállítása a kereszténység alatt is egy ideig — úgy látszik — fennmaradt. VIOLLET-LE-DUC ezt a TOURSI GERGELY által felhozott esetekből következtethetőnek véli. Az első keresztények mindazáltal halottaikat eleinte a krypták falaiban alkalmazott fülkébe temették vagy pedig külön kőszarkophagokba tették. Azokat a sarkophagokat, melyek szabadon állottak, nehogy a földdel érintkezzenek, kockákra vagy oszlopokra állították. E sarkophagok hosszúkás négyszögű koporsók voltak, melyek egy, esetleg két szögben megtört vagy pedig kerek földéllal bírtak s Krisztus monogrammjával, kereszttel, galambbal s egyéb jelképes díszítésekkel voltak ékesítve.

A templomokba temetkezés eredete és alapja a catakombákban keresendő, hol a martyrokat eltemették és sírjaik fölé oltárokat emeltek. Természetes volt, hogy a hívők a vértanúk közelében óhajtottak nyugodni. E szokás soká fennmaradt azután is, midőn a keresztény vallás gyakorlata tilomba és akadályokba többé nem ütközött.

A catakombákban való terjeszkedés azonban idővel, hely szűkében, természetesen korlátozat is ért. Sokfelé meg catakombák nem is voltak és azoknak szüksége sem merült fel.

Nagyon is érthető, hogy utóbb a halottakat a templom által megszentelt helyen kívánták a hívők nyugalomra helyezni. A temetkezést ekként átvitték a templom környékére. Előkelő személyek a templomok és kápolnák tetőjének eresze alatt óhajtották magukat eltemettetni, továbbá a templom előcsarnokában, míg nem később magában a templomban való temetkezés szokása is elterjedt. A hívők számának szaporodásával azonban a templomok csakhamar megteltek holtakkal, minek következtében az egyház jónak látta a templomokban a temetkezést eltiltani. Kivétel állott fenn mégis a fejedelmekre, püspökökre, egyházi s világi főszemélyekre, továbbá a templom körül szerzett érdemeik miatt e kitüntetést megérdemlő egyénekre, a kegyurakra. Tényleg azonban az előkelőbb állású, gazdagabb személyek általában helyt nyertek a templomban, mert a tilalmat maga az egyház a temetkezésnek az előudvarban, az előcsarnokban, a templom melléképítményeiben megengedésével nemcsak szelídítette, hanem azzal az intézkedésével, hogy a templomban temetkezhetés megengedéseért díjakat szedett és ezek fizetésével az illetőket a templom jótévedői közé sorozta, a templomba temetkezés szokását még elő is mozdította.

Magyarországon e szokás ellen szigorúbb tilalmakra nem találunk, sőt a Szent László alatt tartott szabolcsi zsinat büntetés alatt rendelte el, hogy a halottak a templomnál, ad ecclesiam temetessenek el, majd Kálmán király kimondta, hogy a temetkezés a templom előcsarnokában történjék,¹ a későbbi megyei zsinatok pedig a templomokba temetkezés engedélyét a világjak tekintetében a kegyurakra és a templom jótévedőire szorították.

A koporsók első formáit nálunk is a római koporsók szolgáltatták. Ezeknek parallelogramm formája az utóbb már különben is lehetőleg keskenyre szabott koporsóknál láb felé, sőt sokszor a fejnél is keskenyebbé vettetett, minek következtében a koporsó középső része kiszélesedett.

A székesfehérvári elpusztult bazilika alatt a koporsók mind e formákra akadunk. Az 1848-ban fölfedezett öt koporsó mind egyenközü. Kettő: a királyé és a királynéé vörös márványból van. A harmadik fából, a negyedik faragott homokkövekből és az ötödik téglákból volt. A délkeleti torony nyugati fala előtt elterülő sírhelyen 1862-ben napfényre jött fakoporsók a lábnál, míg magában a toronyban talált s kövekből szerkesztett koporsók a fejnél és a lábnál is keskenyebbek voltak, mint középen. Az északi mellékhajóban 1874-ben fölfedezett vörösmárvány-koporsók közül három egyenközü volt, míg a negyedik, (észak felé számítva az utolsó) koporsó több darabból akként volt szerkesztve, hogy az keresztformát mutatott.

A sarkophagok fölé idővel a halott alakjának megörökítésével valóságos síremlékeket állítottak,

¹ D. I. C. 73 (Sepultura Christianorum, non nisi in atriis Ecclesiarum, fiat).

vagy pedig a sírokat vésett kő vagy bronz emléktáblával földték le. Ez a szokás a XII. században állapodik meg.

Ezeket alapul véve Viollet-Le-Duc szerint a középkor sírjai három osztályba sorozhatók: 1. a holttesteket tényleg magában foglaló sarkophagok, melyeken a halott alakja nincs ábrázolva; 2. a tetemeket tartalmazó oly sírok, melyek fölött, sokszor a halott alakjának ábrázolása mellett, emlék emelkedik, részint fülkében vagy kis kápolnában, részint mennyezet alakjában tartott kis épületke alatt, mely ekként az elhunyt ravatalra tételének állandó jelképeül és emlékeül szolgált; 3. a templomok talajszintjéig a földbe mélyesztett koporsók, melyekre a talajszinttel egy vonalban fektetett kő vagy bronz emléktáblákon a halott alakja volt kivésve.

Sajnos, királyaink koporsói, az ezek fölé állított síremlékek és a koporsóikba zárt ékszerek, királyi jelvények, drágaságok a háborúk viharában elpusztultak. Alig-alig maradtak fenn némi csekély emlékek, melyekről alább fogunk szólni.

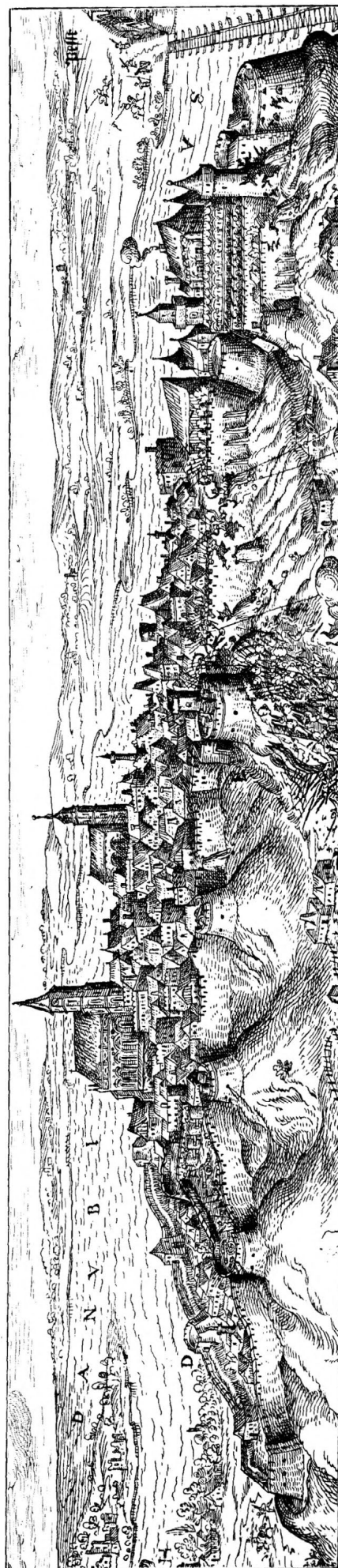
HENSZLMANN szerint¹ «a sír annál régibb, minél egyszerűbb és minél kevesebb és csekélyebb idegen tárgy vagy járulék van eltemetve a csontvázzal, ebből következik, hogy a fakoporsók a legrégiebbek. Kivételkép történt, hogy a holtat, mint Szent Istvánt, régi római márványsarkophagba zárták». «A temetkezési fényűzésnek szokása — mondja ugyane helyen — az Árpádi ház korában hihetőleg még nem dívott és alkalmasint csakis az Anjoui ház alatt keletkezett és mint idegen szokás hozatott be».

HENSZLMANN-nak állításához, bár azt «hihetőleg» és «alkalmasint» szavakkal szelidíti, még sem járulhatunk. HENSZLMANN a byzanci császárokról mondja, hogy az ő temetésük legfényesebb volt, mert a byzanci udvarnál a fényűzés és pompa legjobban ki volt fejlődve. Ezzel beismeri HENSZLMANN, hogy a létező művelődési viszonyoktól is függött az, hogy a halottakat miként és mily ékszerek és fényűzési tárgyak melléklésével temessék el. De függött ez még a művelődési állapotokon kívül egyebektől, jelesen az illetőnek egyén viszonyaitól, továbbá halálkozásának körülményeitől is. Bármily egyszerűek is lehettek azonban az időtájt a viszonyok, azt mégis természetesnek kell találnunk, hogy a királyi személyeket azokkal a jelvényekkel, melyek királyi méltóságukra utaltak és azokkal a tárgyakkal, melyek személyükhöz fűződtek, temessék el, mint ez III. Béla és hitvesénél az eset.

Ellentmond egyébiránt az Árpádok idejére vonatkozólag HENSZLMANN részéről nyilvánított véleménynek a Margitszigeten talált korona is, mely kétségtelenül az Árpádházhoz tartozó királyi családtag sírjából származik.

Az Anjouk alatt nem új szokás behozataláról, hanem csak

¹ A székesfehérvári ásatások eredménye. 1864. 182. l.

132. ábra. Buda. 1598.

arról lehet szó, hogy az Olaszországgal való érintkezés, a nagyobb fényűzés magával hozta, hogy ez a temetkezésnél szintén érvényre jusson, mint ezt Róbert Károly királyról tudjuk, a kit arany koronával, sarkantyúval, továbbá kövektől és gyöngyöktől ragyogó vörös dolmány és nadrágban temettek el.

Szomorú, hogy királyaink sírjaiból más, miről tudomással birunk, nem maradt fenn, mint a III. Béla és hitvese koporsóiban talált királyi jelvények és ékszerek, továbbá a nagyváradi és margitszigeti királyi sírokból származó koronák és országalma.

E szomorú ténynyel szemben némi vigaszul csak az a tudat szolgálhat, hogy bár királyaink sírjai is Speyer és Sz.-Denis sorsára jutottak, e pusztuláshoz nem fűződnek a művelődésre, az emberiségre lealázó azok az események, melyek sokkal később a német császárok és a francia királyok sírjainak elpusztítását okozták.

Speyer székesegyházát, a császárok temetkezési templomát 1689-ben XIV. Lajos harcosai és Szent-Denis apátsági templomát, a francia királyok nagydíszű temetkezési helyét maguk a francziák dúlták föl.

Megrendítő képet ad HUGO VICTOR a harcosoknak Speyerben elkövetett éktelen, borzadályos tetteiről: «A katonák feltörték a házakat, a templomot, a sírokat. Megbecstelenítették a családot, megbecstelenítették a vallást, megbecstelenítették a halált . . . és a halállal — mire eddig még nem volt eset — a királyi felséget és a királyi felséggel egy nagy nép egész történetét, egy nagy birodalom egész multját. A katonák feldúlták a koporsókat, letépték a szemfödőket, megfosztották a csontvázakat, az örök álomba merült felségeket az ő arany jogaraiktól, drágaköves koronáiktól és gyűrűiktől, melyekkel megpecsételték a békét és a háborút, beiktatási zászlóiktól és lobogós kopjáiaktól. Zsidóknak adták el, mit pápák áldottak meg. Kótyavetyére adták a rongyokra szétmállott bíbort és a hamuval borított nagyságokat. . . . Íme ezt tette XIV. Lajos 1693-ban. Épen 100 évvel ezután, 1793-ban íme mit tett az Isten. . . Egy napon, végzetes nap, melyen tíz század összes barbársága a civilisatio felszínére került és azt megfojtotta, visszataszító, borzalmas, fegyveres hordák, melyek hadat indítottak többé nem egy király, hanem valamennyi király ellen, többé nem egy székesegyház, hanem minden vallás ellen, többé nem egy város vagy egy egész állam, hanem az emberi nem egész multja ellen; ijesztő hordák megrohanták Franciaország királyainak ősi temetőjét az első szellem, kit felébresztettek, az első király, kit durván kirántottak koporsójából, . . az első csontváz, melyet bíbor ruhájában megragadtak, hogy betaszítsák a csontverembe, ez XIV. Lajos volt. Oh a végzet megtorlása. 1693, 1793. Rettentő egyenlet! Csodáljátok e borzasztó pontosságot. Reánk nézve egy század végén, az Örökévalóra nézve egy óra végén, azt mit XIV. Lajos tett Speyerben Németország császárajainak, az Isten visszaadja neki St.-Denisben».¹

És még sem lehet mind e borzalmakon csodálkozni. A háború vadságait a műveltség szelidítheti, de meg nem szüntetheti.

Csak ötven év választ el bennünket a sicíliai forradalomtól és e harc borzalmait Speyer és Sz. Denis pusztulásának emlékét idézik fel.

LA FARINA minister írja Messinának 1848. évi szeptember 7-iki ostromáról: a katonák «előrehatoltak, előttük gyujtogatás, utánuk rablás, zsákmányolás, gyilkolás és bectelenítés. Az asszonyokat a templomokban, hova menekültek, gyilkolták meg, a papokat az oltárnál ölték le, a gyermekeket darabokra vágták, az öregeket és betegeket ágyaikban fojtották meg, egész családokat az ablakon dobtak ki vagy saját házaikban égették őket meg, a zálogházakat kifosztották, a szent edényeket elrabolták».

De forduljunk el ettől a szomorú képtől azzal a megnyugvással, hogy nálunk ismeretlenek a speyeri és sz. denisi rombolás irtózatossá emlékei. A régi dicsőség tanuinak, kegyeletünk legnemesebb

¹ Le Rhin. 1884. II. k. Lettre XXVII. 99—101. l.

tárgyainak, nagy királyaink emlékeinek elpusztulásából eredő fájdalmas tudatot enyhítse az a kegyelet, melylyel király és nemzet a fejedelmeink sírjaiból bámulatos módon fenmaradt, habár csekély emlékeket környezi.

Első helyen kell szólanunk az emlékek között III. Béla s hitvесе tetemeiről és a velük talált ékszerekről nemcsak azért, mert a jelen monographia az ő emléüknek van szentelve, hanem azért is, mert egyedül az ő sírjaik maradtak fenn és pedig sértetlen állapotban, ellenben a többi királyi síroknak még csak helye sem határozható meg és sajnos, ide tartoznak a Margitszigeten és a Nagyváradon feltárt még azok a sírok is, melyekből az utókor számára két koronát, két karpereczet és egy országalmát sikerült megmenteni.

III. Béla és hitvесе csontjai több mint tizenhárom éven át feküdtek a Nemzeti Múzeum egyik szekrényében, mígnem a véletlen adott arra alkalmat, hogy a kegyelettel meg nem egyező elhelyezésük véget érjen.

GRÓF PÁLFFY MÓR, az időben az ország helytartója, 1862. április hóban a nevezett intézetet meglátogatván, megütközött, hogy III. Béla s hitvесе tetemei a Múzeumban tartatnak. E megütközésének kifejezést adott április 29-én kelt levelében: (9667. eln. sz.) «A pesti m. Nemzeti Múzeum közelebbi látogatása alkalmával nekem egy koponya lőn felmutatva, melyet III. Béla magyar király koponyájának lenni állítottak. E tény reám úgyis mint tisztakeblű hazafira, úgyis mint vallásos érzületű egyénre igen nyomasztó hatást tőn, miután tapasztalni valék kénytelen, hogy egy felszentelt király koponyája, minden vallásos kegyelettől megfosztva, látványszerűleg közönséges régiség gyanánt közszemlére kitéve van». A helytartó ezek előre-bocsátása után a koponya hiteles voltára vonatkozó adatokról, a múzeumba jutásának körülményeiről jelentést kívánt és utasította az igazgatót, KUBINYI ÁGOSTONT, hogy «ha e koponya authenticitása minden kétségen felül állana... e nagybecsű reliquiának további kegyeletes és eredetéhez méltó elhelyezése» iránt tegyen javaslatot.

A nemzeti múzeum igazgatója május 3-án (305. sz.) válaszolt s bejelentette, hogy III. Bélának s hitvésének, Annának, Székesfehérvárott a királyi kryptában talált csontvázaik, a márványkoporsókkal, az azokban talált koronákkal, királyi pálczával, gyűrűkkel s más jelvényekkel a Nemzeti Múzeum birtokában vannak s «hogy valójában a dicsőült király földi maradványai, bizonyítja ÉRDY JÁNOS múzeumi őrnök «Magyarország és Erdély képekben» című munkában írt értekezése».

Kijelenti az igazgató, hogy ez ereklyéknek már régen kívánt valami díszesebb, kegyeletet tanúsító helyet és «ugyanezen nézetben volt ALBRECHT FŐHERCZEG Ő FENSÉGE is, ki ezen ereklyéket szinte mostani helyükön látta, de e szép szándék kivitelére hiányzott mindeddig a szükséges költség».

A helyre nézve terv is volt. A budai cs. k. helytartósági osztály a múzeumi kertnek a múzeumi palota háta mögött fekvő részén, a nemzeti lovarda felé, mintegy 53.000 frttal nyílt árkádok építését tervezte. Ezen árkádok két végében Kubinyi szerint «kapolnaforma épületek volnának, melyeknek

133. ábra. A budavári koronázó templom a restauráció előtt.

egyikében mindaz őriztetnék, a mi a fönnebb említett alkalommal Fehérváron találtatott és III. Béla királyhoz tartozó ereklyének bebizonyult».

A tárgyalásokat ezen közben GRÓF PÁLFFY, a helytartó, megindította. A primás, SCITOVSKY JÁNOS úgy vélte, hogy legmértőbben a Szent Zsigmondról nevezett udvari várkápolnában lennének elhelyezhetők a tetemek. Szóba került a budavári plébánia — a mai koronázási — templomban vagy annak sírboltjában való eltemetés is. Utóvégre mégis a budavári plébániatemplom sírboltját választották. A helytartó, a legfelsőbb engedély kinyerése után, már június 6-án értesítette KUBINYIT (11.354. eln. sz.), hogy a főkancellárral, valamint a bíbornok-hercegprimással egyetértőleg III. Béla és hitvese földi maradványai a budavári főtemplom kryptájában fognak illő módon eltemettetni. Egyúttal utasította a nevezett igazgatót, hogy a királyi csontokat a maga idejében a budavári plébánosnak adja ki, azonban ezt megelőzőleg neki még jelentést tegyen.

A primás ezzel kapcsolatban, június 18-án (2282. sz.), utasította SUJÁNSZKY ANTAL józsefvárosi esperesplébánost, hogy a királyi tetemeket, melyek a halottak iránti minden kegyelet ellenére mutogattnak a nemzeti múzeumban a látogatóknak, «privative et absque strepitu ac concursu» a nemzeti múzeum igazgatóságával és a budavári plébánossal egyetértőleg temettesse el.

A temetés július 10-én történt. Mint ÉRDY JÁNOS régiségtári őr július 11-én a helytartónak 468. sz. alatt jelenti, a királyi tetemek «a budavári főtemplom sírboltjába vitettek, hol külön két bádokoporsóba rakatván, egyházi és világi közönség előtt beszenteltettek és két külön fülkébe tétettek örök nyugalomra».

A n. múzeum igazgatósága azonban elmulasztotta azt az előzetes jelentést megtenni, melyet tőle a helytartó kívánt. A helytartó nem is késett július 19-én (14.208. eln. sz.) rosszalását fejezni ki, hogy az eltemetés tudomása nélkül történt s neki csak utólagosan tettek jelentést, «kivált miután a tetemek beszentelésénél nemcsak hazafias és vallásos érzületemnél fogva, de jelenlegi állásomnál fogva is jelen lenni óhajtottam».

A helytartó egyúttal szükségesnek és illőnek látta a koporsóknak alkalmas felírással ellátását s az azokban nyugvó királyi tetemek emlékének kőlapon az egyház valamely helyén vagy falazatán megörökítését. E végből ugyancsak július 19-éről és ugyanazon szám alatt a M. Tud. Akadémia elnökéhez, gróf DESSEWFFY EMILHEZ intézett leiratával egyrészt a tetemek azonosságának, másrészt «a királyi méltóság megóvása tekintetéből» felállítandó emléktáblán a felírás szövegének megállapítása végett az Akadémiához fordult, és a Nemzeti Múzeum igazgatóságát egyidejűleg utasította, hogy az Akadémiával a királyi tetemekre vonatkozó összes adatokat közölje.

Az Akadémia, mely már május 19-én s július 7-én tartott üléseiből archaeologiai bizottságát arra utasította, hogy Székesfehérvárra az ásatások folytatása ügyében albizottságot küldjön ki, gr. PÁLFFY megkeresésére az ügyet először július 28-án tartott ülésében (271. jk. sz.) tárgyalta, midőn ÉRDY r. tag előadta azon adatokat, melyekből következtethető, hogy III. Béla tetemeinek kell lenniök a szóban levő király csontoknak. Az Akadémia ez üléséből az archaeologiai bizottságot, mely Székesfehérvárott nemsokára, szeptember hóban HENSZLMANN IMRE vezetése alatt az újabb ásatásokat foganatosította is, hívta fel, hogy megvizsgálván és egybevetvén az adatokat, kimerítő, indokolt jelentést tegyen, vajjon teljesen bizonyos-e, hogy az 1848-ban kiásott királyi sírokban III. Béla és neje tetemei nyugodtak.

Az archaeologiai bizottság az Akadémiának GRÓF DESSEWFFY elnöklete alatt november 17-én tartott ülésében (348. jk. sz.) terjesztette elő jelentését.

Az archaeologiai bizottság e jelentésében előrebocsátja, hogy a királyi tetemeknek III. Bélához és első hitveséhez tartozandóságára nézve ÉRDY JÁNOS tagtársuk, ki 1848-ban az ásatásokat vezette, már 1848. december 27-én tartott és lényege szerint 1853-ban «Magyarország és Erdély képekben»

czímű műben megjelent előadásában terjesztette elő nézeteit, melyek szerint a tetemek mellett lelt ékszerek műtörténeti méltatására s azoknak a nevezett két királyi felségre vonatkozására építette állítását. Pauer János tagtársuk pedig, ki 1848-ban az ásatásoknál szintén jelen volt, még 1849-ben közzétett röpiratában ÉRDY érvelését, a feletti vizsgálataival egészítette ki, mely királyoknak nem tulajdoníthatni a tiszteletes maradványokat, mik szintén odavezettek, hogy azok máséi, mint II. vagy III. Béláé és hitveseiké nem lehetnek. A két király közül a belső érvek határozottan III. Béla és neje mellett szólnak. Az archaeologiai bizottmány a két tag által érvényesített okok összevetése, a kútfők megtekintése s amazok további méltatása után a következőket jelenti ki:

A XIV., XV. és XVI. századokban Fehérvárott eltemetett királyoknak vagy sírjaik helyzetéről, vagy eltemettetésök módjáról, részint alkatjokról is elég biztos adataink vannak, mik szerint közülük e két sír egynek sem tulajdonítható, nem is említvén, hogy 1543-ban a királyi sírok a török által feldulatván és kirabolgatván, e dulás természetesen csak az I. Károly által átalakított bazilikában nagyobb fénynyel és gazdagon eltakartított királyi maradványokat érhetne s hogy Károly templomának talapja alatt rejtezett sírok elődeinek, az Árpádoknak korára visszaviendők. Miután pedig Fehérvárott a XIII. században az egy III. László, Imre király négyéves fia temetett el, a XI. században pedig csak Sz. István és Imre, kiknek testei Sz. László által felvételvén, ezóta a főoltáron valának köztiszteletre kitéve, a kérdéses királyi tetemek birtokosait egyedül a XII. század királyai sorában kereshetni, mely századra mutat az ékszerek jelleme is. De a XII. században itt eltemetett királyok közül a silány alkotású Kálmán ellen szól a felvett tetem magassága; s mert a két tetem, mint a szomszédos

134. ábra. III. Béla király és Anna királyné fejfári koporsói a Nemzeti Múzeumban.

helyzet s az ékszerek tökéletes rokonsága hinnünk javasolja, férj és nő, II. Geyzáé és IV. Istváné nem lehetnek, mint kiknek hitvesei nem e bazilikában temetettek el, sem II. Lászlóé, ki nőtelen volt s így csak II. és III. Béláról és hitveseiről lehet szó.

E két király testalkotásáról hallgatnak ugyan kútfőink, de II. Béla gyenge gyermekkorában (infantulust mond ismételtelen a hazai krónika) vakítottván meg, kevés hihetőség szól a mellett, hogy vak gyermek a physikai erősödést egyáltalában elő nem mozdító életnem mellett, oly férfias alakká fejlődjék, milyen az eltemetett királyé, kinek csontváza 6 láb és 2 ujjnak találtatott. Ehhez járul a vizsgáló orvosok jelentése, mely szerint a királyi tetem mintegy 50 éves korra mutat, mi III. Béla életkorával talál, míg II. Béla legfeljebb 31—32 esztendőskorában halt el. Ezen elég nyomós physiologiai okokhoz járulnak az ékszerek jelentőségétől s birtokosaira vonatkozásától vett érvek. Ugyanis a gyűrűk egyike az antik gemmán a lantoló szirénnel, a másik az arab felirattal s a méreg- vagy ellenméreg tartóval sokkal inkább lehetének még pedig így együtt III. Béláé, ki a byzanti császári udvar-

ban tizenegy évig, még pedig cs. despota (herceg) és kijelölt trónörökösként élt, mint II-iké, ki a kelettel semmi összeköttetésben nem állt. De végkép eloszlatja a kétséget a despota melldísz, mely egy királyunkat sem illette meg III. Bélán kívül s végre a zarándokbot, mely (miután a Szentföldön járt II. András nem Fehérvárrt, hanem az egresti monostorban temettetett el) a Fehérvárt eltemetettek közt szinte csak a III. Béla kezében bír értelemmel, ki még despota korában szerezvén Jeruzsálem mellett birtokot, melynek jövedelmét az ottani hospitalitáknak engedte és csak azon időre tartotta fenn magának vagy hitvesének, midőn ott fognának tartózkodni: az oklevél szavai szerint «quod si Divina pietas sacra Jerosolymarum loca, supernasque montes Eidem visitare concederet» s ismét «cum idem dux vel eius uxor sacrum Calvarie locum et sacro sanctum sepulchrum Christi requisiverint» alig kételkedhetni, hogy Béla buzgósága mellett a jámbor szándék betöltetlen maradt, habár a byzanti írók ily szentsíri látogatásról, mely semmi tekintetben históriai jelentéssel nem bírt, hallgatnak.

Ezek által a kérdéses tetemek tudományos biztossággal III. Béla és első hitvese: antiochiai Annának állapíttatván meg, a budai egyházban alkalmazandó fali emléktábla római nyelven, mert középkori magyar királyt egyedül a különben is az összes művelt világra szóló monumentális római nyelv illet meg, így hangozhatnak:

SACRI · CINERES
BELAE · TERTII · MAGNI · UNGARORUM · REGIS
EIUSQUE · CONIUGIS · ANNAE · ANTIOCHENAE
E · RUINIS · BASILICAE · S. MARIAE
VIRGINIS · IN · ALBA · REGALI
DIEBUS · V. ET · XII. DECEMBRIS
ANNI · M · DCCC · XL · VIII
OVANTE · POPULO · ELEVATI
POST · SEX · ET · DIMIDIUM · SEcula
PIO · GENTIS · CULTUI · RESTITUTI
ANNO · CHRISTI · M · DCCC · LXII.»

Ezen jelentést az Akadémia a helytartóhoz egész terjedelmében felterjesztetni határozta.

A fali emléktábla szövege a tényleg alkalmazott felírásban azt a változást szenvedte, hogy «Sacri Cineres» helyett «Venerandi», továbbá a «post sex et dimidium secula» helyett «post secula sex et dimidium» és a «pio gentis cultui restituti» helyett «persolutis iustis funebribus, hoc rursum sepulchro conditi» tétettek.

Külön-külön magyar felírás készült a király és királyné sírfülkéje elé. A szöveg iránt a helytartó a primást már július 25-én (14802. eln.) megkérdezte s a primás július 30-án (2978. sz.) azt válaszolta, hogy neki egyéb kívánsága nincs, mint hogy a fölírat fölött kereszt legyen s hogy az «Itt nyugszanak» szavak után hozzátéessék: «az Úrban».

A király és királynő tetemeit, fa és fehér bádoggal koporsóba zártan, a templomnak a szentély alatti kryptájában, egymás mellett levő két fülkében tették nyugalomra. Sírhelyeiket az Akadémia által javasolt és 31·5 cm. magas, 25 cm. hosszú sárga rézlemezre vésett latin feliraton kívül még két, 30×31 cm. nagyságú szintén sárga rézlemezre vésett felirattal jelölték meg a krypta-fülkék falán.

A primás kívánsága — bizonyára elnézésből — e feliratoknál teljesítetlenül maradt, mert a kiegészítés elmaradt. Az egyik felirat így szól: Itt nyugszanak az Árpádház egyik dicső ivadéka, 1196-ban meghalt III. Béla királynak, 1848-ban Székesfehérvárott megtalált, onnan a pesti nemzeti múzeumba áthelyezett, innen pedig a főmgasságú bíbornok-érsek, Magyarország hercegprimása, nagykeri Scitovszky K. János, valamint Magyarország kir. helytartója s cs. kir. tábornok, nagyméltóságú erdődi Pálffy Mór gróf,

kegyeletesen egybevágó rendeleteik következtében, 1862-ik évi július 10-ik napján, egyházi megáldás után, e fölszentelt helyre áttett csontjai.

Teljesen hasonló feliratot alkalmaztak III. Béla hitvesénél: Itt nyugszanak Ágnes, másképp Annának, III. Béla király 1183-ban meghalt első nejének, 1848-ban ... A szöveg többi része megegyezik a királyi feliratával.¹

Bár Béla és hitvесе földi maradványait, mint előbb említők, már 1862. július 10-én temették el, a gyászmisét érettük a budavári plébániatemplomban sokkal később, a fentebb ismertetett tárgyalások után, csak 1863. márczius 26-án tartották meg. Az isteni tiszteleten a nemzeti múzeum tisztikara testületileg vett részt.

A templom szentélye alatt levő kryptában nyugodtak tehát a királyi tetemek, míg a szentély újjáépítésének 1878. év őszén történt megkezdésével azoknak a Zichy-kápolnák alatt létező kryptába áthelyezése szükségessé nem vált. Azonban itt is csak 1883. év novemberéig maradhattak, midőn a helyreállítás munkálatainak az északi részre kiterjesztése miatt ebből a kryptából is el kellett távolíttatniok. Ekkor DR. TÖRÖK AURÉL egyetemi tanár, az anthropologiai intézet igazgatója, a királyi csontoknak tanulmány céljából átengedéseért folyamodott. Ennek TREFORT vallás- és közoktatásügyi minister helyt adott és engedélyéről 1883. október 31-én 1655. eln. sz. alatt a koronázási templom építési bizottságát megfelelő eljárás végett értesítette.

A templomépítési bizottság elnökének, HAVAS SÁNDOR nyug. államtitkárnak elnöklete alatt az átadás és átvételre külön bizottság neveztetett ki. Tagjai voltak a vallás- és közoktatásügyi minister küldöttei: DR. MARKUSOVSKY LAJOS és FORSTER GYULA ministeri tanácsosok, DR. HENSZLMANN IMRE, a műemlékek orsz. bizottságának előadója, BOGISICH MIHÁLY, a koronázási templom plébánosa, ALKÉR GUSZTÁV fővárosi tanácsnok és DR. PATRUBÁNY GERGELY főorvos, mint a főváros küldöttei, DR. TÖRÖK AURÉL egyetemi tanár tanársegédjével, DR. PERÉNYI JÓZSEFFEL, végre SZENDREI JÁNOS az orsz. régészeti és embertani társulat előadója, mint jegyző, kiknek jelenlétében a királyi tetemeket tartalmazó két koporsó 1883. november 10-én felnyitvatván, a csontokat a bizottságtól DR. TÖRÖK AURÉL átvette és gondosan őrizte, míg a királyi hamvaknak örök nyugalomra helyezése be nem következett.

Tanulmányairól a nevezett tanár, mint az Akadémia levelező tagja, az Akadémia III. osztályának 1893. június 19-én tartott ülésén «Jelentés III. Béla magyar király és neje testereklyéiről» szóló székfoglaló értekezésében, továbbá ugyanazon évi okt. 16-án «Adatok az Árpádok testereklyéinek embertani búvárlatához» cím alatt felolvasott közleményében, melyek az Akadémia által kiadott értekezések között jelentek meg, számolt be,² s a tudósnaк hazafias lelkesedéssel párosult szeretetét szentelte az ügynek mindaddig, míg az a királyi intézkedésben a legméltóbb megoldást nyerte.

FORSTER GYULA.

¹ Mind a három, valóban nagyon is egyszerű feliratos tábla 1897-ben átadatott a M. N. Múzeumnak.

² Értekezések a Természettudományok köréből XXIII. k. 4. és 9. sz. 1894.

III. BÉLA ÉS ELSŐ HITVESE FÖLDI MARADVÁNYAI.

mint 1883. év őszén arról értesültem, hogy a koronázó templom kryptáinak kiürítése a helyreállítási munkálatok következtében szükségessé vált, legott Trefort Ágostonhoz, hazánk elévülhetlen érdemű vallás- és közoktatásügyi minsteréhez fordultam azzal a kéréssel, hogy a kiürítendő kryptából III. Béla és hitvese földi maradványait tudományos bűvárlat céljából átvehessem.

Az engedélyt a minster készséggel megadván, az átadás és átvétel 1883. november 13-án történt. A koporsók azonban többet tartalmaztak, mintsem gondolni lehetett. Az egyik koporsóban papír és csepű közt a király szerteszét fekvő csontvázán kívül még egy fiatal férfi csontjai (fej nélkül), a másik koporsóban pedig a királyné csontvázán kívül egy korai magzatnak csontdarabjai feküdtek. Mielőtt tehát a király és királyné csontvázainak ismertetésére áttérnék, szólni kell még e csontokról is.

Már az 1848. évi ásatás leírásából tudjuk, hogy közvetlenül a király jobbján levő koporsó egy fiatal férfi csontvázát, míg a király és királyné lábai előtt fekvő két koporsó közül a jobboldali, áldott állapotban elhalt 20—30 év körüli nő csontvázát 7—8 hónapos magzat csontdarabjaival, a baloldali már szétmállott fakoporsó pedig összezúzott csontváz maradványait foglalta magában.

Egészen nyilvánvaló, hogy e három sírban talált csontok egyazon királyi családi sírhelyről (polysoma) valók, minélfogva ezeket is egyazon királyi család tagjaitól eredőknek tarthatjuk. Nevezetesen egészen bizvást állíthatjuk ezt annak a fiatal férfinak csontvázáról, mely a király jobbján feltárt koporsóból vétetett ki.

Az itt felsorolt földi maradványok közül a király és királynéin kívül csakis a férfi csontváza, de fej nélkül, és a magzatcsontok maradtak reánk és ez csak annak köszönhető, hogy midőn 1862-ben a király és a királyné földi maradványait a budavári koronázási templom kryptájában eltemették, a király tetemeit tartalmazó bádokkoporsóba a fiatal férfi csontjait és a királyné koporsójába a magzatcsontokat is betették, mi akkor derült ki, midőn a két koporsónak 1883. november 13-án történt kinyitása után a csontokat átvettem.

Ki volt a király jobbján feküdt férfi és ki az áldott állapotban elhalt nő?

A mi a fiatal férfi személyét illeti, most már erre nézve több adat áll rendelkezésünkre, a melyek bizonyos nyomra vezethetnek.

Ugyanis e csontváz tüzetes vizsgálata, valamint a III. Béla király csontvázával való összehasonlítása alkalmával több oly jellegző közös vonást találtam, a melyeknél fogva a kettő közti vér-

III. BÉLA KIRÁLY ÉS HITVESÉNEK ANTIOCHIAI
ANNÁNAK HALOTTI KORONÁJA.

rokonságot bizvást föltehetjük. Mindenekelőtt feltűnt, hogy valamint III. Béla király csontváza az erőteljességnek és a daliasságnak a bélyegét viseli magán, azonképen eme fiatal férfi csontváza is ezt árulja el. De még inkább az egyes csontok bizonyos alakvonásai, így különösen a gerincoszlop egyes csigolyáin, valamint a végtagokon, a melyek mindkét csontvázon hasonló specialis módon vannak kifejlődve, azt a benyomást teszik reánk, mintha egyazon testalakot a fiatalabb és öregebb életkorban hasonlító össze. Megjegyzendő, hogy a fiatal férfi-csontváz a mostani kiszáradt állapotában is (fej nélkül, a mely — mint fentebb említém — az 1848 utáni időkben elkallódott) 165 cm. hosszú, s így tehát, ha a hiányzó fejet is hozzáképzjük, e fiatal férfi legalább is 178 cm. magas termetű volt elhalálózásakor, s így ha továbbra is életben marad vala, az ú. n. «igen magas» termetet, melyet az európai férfiakra nézve 180 cm.-től kezdődőleg szokás számítani, legalább is erősen megközelíthette volna. E fiatal férfi ugyanis még a testnövés befejezése előtt hunyt el, a mit azért kell különösen is kiemelni, mert dr. ÉRDY J. azt jegyzi meg, hogy e fiatal férfi, az 1848-iki orvosok véleménye szerint, «a 30-ik évet már túlhaladta», a mely véleményt, vizsgálataim alapján, azonban határozottan tévesnek kell mondanom. E fiatal férfi csontvázának egyes csontjain ugyanis a szélső részek (epiphyses) még nem forradtak össze teljesen a középső részekkel, a mi tehát nyilván arra vall, hogy a férfi még a testnövés befejezése előtt hunyt el, és pedig igen valószínűleg a 20—22-ik életév közti időben; miért is, ha e fiatal férfi még tovább marad vala életben, bizonyára még magasabb termetet ért volna el.

Mindez adatok arra bátorítanak, hogy az «in dubiis libertas» alapján azt a szabadságot vegyem magamnak, miszerint e csontvázban III. Béla király egyik fiát gyanítsam. III. Béla királynak négy fia közül a két legidősebbik lépett a trónra. Közülök Imre Egerben és Endre Egresen temettetett el; tehát csakis a két fiatalabb fia valamelyikét, vagy Salamont, vagy pedig Istvánt vehetjük tekintetbe. Eme két fia királyi méltóság nélkül halván el, minden királyi díszjelvény nélkül temettetett el, a mint az itt szóban forgó férfi-csontváz is mindezeknek a híjával találtatott.

A mi az áldott állapotban elhalt fiatal nő csontvázát illeti, tekintve azt, hogy a fiatal csontváz III. Béla király családi sírhelye területén ásatott ki, nincs kizárva az az eset, hogy az III. Béla királynak ama leányától eredhet, a kinek nevét a történelemből ugyan nem ismerjük, de a kiről följegyezve találjuk, hogy idehaza Magyarországon ment férjhez.

III. Béla király csontváza sajnosan sokkal korhadtabb és sérültebb állapotban maradt fenn, mint a fentemlített fiatal férfi csontváza. Nevezetesen a csontváz ama részei korhadtak el, a melyekre a sírban a test súlya nehezedett. Így a fej alapjának hátsó része, a gerincoszlopon a csigolyák hátsó (ív-) részei, a keresztcsont hátsó felülete. A lapoczkáknak csak elülső részei vannak meg; a medence-csontok hátul és alul erősebb sérüléseket szenvedtek; a felső végtagok sokkal hiányosabban maradtak fenn, mint az alsók, végre a bordák annyira szétört állapotban vannak, hogy a mellkast egybeállítani már nem is lehetett.

III. Béla királynak csontvázát az ide iktatott 135. ábra az eredeti nagyságnak nem egészen $\frac{1}{8}$ -ában tünteti fel. E csontváz a mostani állapotában 187 cm. hosszú, s így, ha a csontoknak egyfelől teljes kiszáradását és másfelől pedig lehorzsoltságát, valamint sérültségét tekintetbe vesszük, III. Béla király termete a legnagyobb valószínűséggel a 190 cm. magasságot elérte, vagyis az ú. n. «igen magas» termet alsó határát, t. i. a 180 cm. magasságot tetemesen, sőt az egy öl (= 189.65 cm.) magasságot is valamivel meghaladta; de ahhoz, hogy az 1848-iki pesti orvosok véleménye szerint, mint dr. ÉRDY JÁNOS említi, a király csontváza 6 láb és 2 hüvelyk (= 194.92 cm.) hosszú vala — már több szó férhet. Ha ma már III. Béla király természetének igazi nagyságát teljes pontossággal nem is lehet megállapítani, annyi azonban egészen kétségtelen, hogy ő a szó szorosabb értelmében is feltűnő magas termetű vala, mint Árpádházi királyaink közül Szt László is, kit név szerint kiváló magas termetű férfinak említenek régi íróink. III. Béla király ugyan nem tartozott az ú. n. óriások közé (az óriás termetet 200 cm.-től

135. ábra. III. Béla csontváza.

kezdve szokás számítani), de az ő hatalmas termete mellett egyszersmind hatalmas testerejű is vala, a mint ezt a test erőteljességére valló ú. n. izomtapadásoknak a csontokon látható erős kifejtettsége tanúsítja. Egyszóval III. Béla királyunk daliás termetű vala, vagyis nála a termet nagysága a test erejével szerencsés összhangzásban volt, a mit különösen azért kell kiemelnünk, mert a termet túlságos megnövéssel (gigantossomia) nem szokott egyszersmind a test erejének arányos fokozódása is együttjárni. Az óriások legtöbbször hirtelen szárba indult alakok, a kik épen nem kiváló testerejűek és olykor olykor e tekintetben nagyon is gyarlók. Általános a tapasztalat, hogy míg egyfelől épen azok, a kik testi erejük által kiválnak, nem egyszersmind óriás termetűek; másfelől épen az óriások közt észlelhető alkalmilag a testerő oly rendkívüli megfogyatkozása, a milyen a közönséges termetű egészséges embereknél egyáltalán nem fordul elő. Valóban bámulnunk kell a régi klasszikus görög művészeket, a kik a szépet a valóságossággal oly szerencsésen összeegyeztették műveikben. A régi görög művészek a hősöket soha óriási termettel nem alakították. Lehet — mint SCHADOW megjegyzi — hogy az élők közt ilyeneket csakugyan nem láttak, de lehet az is, hogy ők az ily termetet a szép emberi alak fogalmával nem találták meg-egyeztethetőnek.

*

III. Béla király koponyáján egy kisebb fokú külső sérülés (trauma) nyoma látszik, balkezének öregujján a középkéz csontja az első ujjpercczel mereven összeforrott (ankylosis); a Röntgen-sugarakkal fölvett képen emez összeforradás helyén azonban semmiféle kóros elváltozás nem mutatkozik.

III. Béla király csontváza egészében egy előkelő nemes testalakot tüntet elő, a mint ezt már életében is följegyezték róla. Épen kiváló történésziünk, PAULER GYULA cikkében találjuk az erre vonatkozó adatot LONDONI RIKÁRD következő följegyzésében: «A magyarok Béla nevű királya . . sok mindenféle természeti adománnyal volt megáldva, magas termetű ember volt, már maga előkelő arcának parancsoló kifejezése után királyi trónra teljességgel illőnek ítélték.»

III. Béla király feje elülről nézve (137. ábra) egészben egy szélesebb tojásdad (ovalis) alakot mutat, a melyen az arczi rész magassága az agyi részéhez képest jobban feltűnik. Az agyi rész felső körvonala harántirányban megnyújtott, de szép görbületben halad. Az arczon mindenekelőtt a rendkívül nagy szemgödri nyílások tűnnek föl, mint a milyen nagyokat én sem gyűjteményemnek több mint 7000 koponyáján, sem pedig az irodalomban fölemlítve nem találtam. Eme nagy szemgödri

nyílások közt és alatt az igen éles és finom körvonalú körteképű orrnyílás (apertura piriformis) mutatkozik, a melynek felső része (lásd az oldalnézetet)¹ az arcznak a síkjából erősen kiáll. Az erőteljes állkapocs az arcot alul harántirányban szabályos görbületben zárja körül. A szájnyílást szorosan egymásmellett álló fogak sorozata köríti. A felső állcsont alatti hézag onnét ered, hogy az elülső fogak valamikor utóbb kihullottak és elvesztek; hogy azonban a király életében mind megvoltak, abból derül ki, hogy az elfogadásukra szolgáló üregek a felső állcsontban mind épek s az élet alatti kihullással járó felszívódásnak nyomait sem mutatják. Nem hagyhatom említés nélkül, hogy III. Béla király fejalakja az elülső nézetben (en face) is szép görbületet mutatott; az agyi rész szép görbületű körvonala — a mint ezt az ábra is mutatja — kétfelől a halántékok táján egy szögletes megtörést szenvedett, de ez csak a halál után és pedig a halántékcsonatoknak a meglazulása következtében állott elő, a mint ez az idősebb emberek csontos koponyáinak kiszáradásánál nem ritkán észlelhető.

III. Béla király fejalakján az agyi résznek szép görbülete az oldalnézetben (en profil) még jobban mutatkozik, a mint ezt a mellékelt 138. ábrán is láthatni. A homlok itt sem magas és meredek, hanem a közönségesnél hamarabb hátfelé kanyarodik. (Nagy Frigyesnek, a bölcsész porosz királynak homloka hátfelé még rézsütosabb irányú vala.) Oldalnézetben leginkább feltűnik a csontos orrnak erős kiállása az arcz síkjából. Az orrhát élvonala szép görbületű, a mint ez az úgynevezett sasornnál szokott lenni. Ha arra nem is helyezhetünk oly súlyt, a mit Lavater az orr alakjára nézve egész határozottsággal megjegyzett, miszerint a nagy és szépen görbült orr kifejezett akarat- és jellem-erősséget árul el — a mire nézve ő történelmi nevezetességű férfiak orralakjait idézte — annyi azonban kétségtelen, hogy az arcz síkjából kimagasló nem széles orr a férfi arcának előkelő és komoly jelleget kölcsönöz, a milyen előkelő és komoly arca III. Béla királynak kétségtelenül volt is. III. Béla ez arányos görbületű arcának az imponáló hatását a férfias erőteljességen kívül mindenekelőtt a nagy szemüregeknek és a kimagasló sasornnak kell betudnunk, a mely mellett a fogazatnak jellegzően emberies, tehát épenséggel nem feltűnő kifejlődése is megemlítenő.

Ha a fejen kívül még a hatalmas daliás termetet is tekintetbe vesszük, úgy a csontvázon csakugyan igazolva találjuk azt, a mit III. Béla király kortársai az ő alakjának a királyi méltóságot már külsőleg is eláruló nemes és előkelő voltáról följegyeztek volt és ő reá is alkalmazhatjuk a Szt László királyunkra vonatkozó jellemzést:

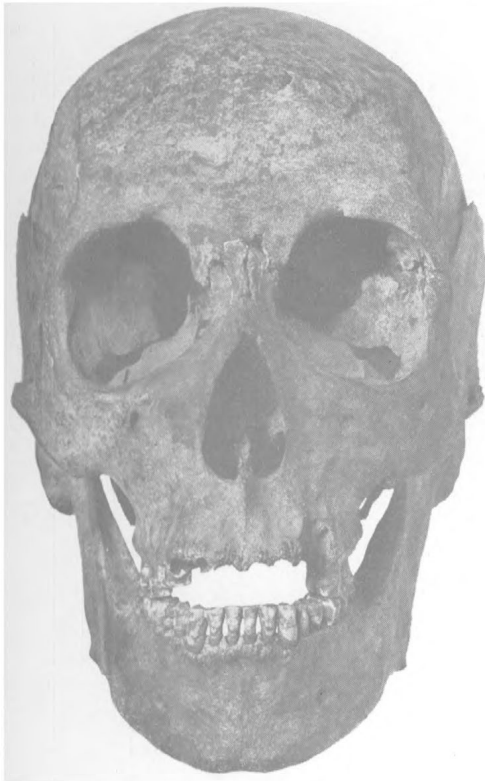
136. ábra. Anna királyné csontváza.

¹ Az a rendetlen szélű (fehér színű) nyílás a jobb szemüregnek orr felé néző részén nem egyéb, mint a korhadás következtében létrejött sérülésnek elülső vége, a mely hátfelé az agyi rész alapján tovább húzódik.

«Mint csillagok közt a nap, kivált tekintete,
Erőben és szépségben nagy hősi termete,
Ki a midőn megállott közöttte serginek,
A legdelibb vitézt is vállál haladta meg.»

*

Eme fenkölt és európai műveltségtől ihletett szellemű királyunknak a testi typusa is ily előkelő és — szabad úgy mondanom — európai typusú. Az ázsiai mongol fajtának még nyomát sem bírom e csontvázon fölfedezni. A mit csakis úgy tudok megérteni, hogyha fölveszem, miszerint a honalapító Árpádok nemzetsége elejétől fogva sem tartozott a mongolok törzsfájához. Mondom, másként nem bírom magamnak megmagyarázni III. Béla királyunknak a mongolokétól oly feltűnően elütő faji bélyegét; mert majdnem teljes lehetetlenség, miszerint egy nemzetség leágazásának folyamában az eredeti faj-

137. ábra. Előlnézet.

138. ábra. Oldalnézet.

III. Béla koponyája.

bélyegnek — bármily vérkeveredésnek is lett légyen azóta alávétve — teljesen nyoma veszszen, a mint III. Béla csontvázán is a mongol typus jellegző vonásait még nyomukban sem lehet fölismerni. Nem tekintve az igen magas termetet, a melyet individuális bélyegnek tartok, a mint Szt László királyunknak is a feltűnő magas termete individuális vala; de azt, hogy arczán a szemfogak feletti gödör nincsen elsimulva, mint a mongoloknál, hogy az orr háta olyannyira kiemelkedik az arcz síkjából, a mint ez a mongoloknál épenséggel nem fordul elő, hogy a szemgödrök oly nagyok, a melyeknek csak rendkívüli nagysága tekinthető individuálisnak: én mindezt már az ő őseitől öröklött, habár többé-kevésbbé módosult faji bélyegének tekintem. Arczának tehát ezen correlativ vonásainak együttesége az, a mi a mongol typus, mint netáni ősi faji bélyeg ellen tanuskodik. Kérdés alá sem jöhet, hogy az Árpádházi királyok alakvonásai az idegen (nevezetesen a szláv) vérrel való keveredés következtében nem módosultak volna; az is kétségtelen, hogy ez idő szerint még hozzávetőleg sem bírjuk specialiter megmondani, mi e vonásokban az őseredeti és mi a későbbi módosulások eredménye; de akár mint álljon is a dolog: az, a mi itt ősi volt, lényegében nem lehetett eltérő a későbbi alak

járolékok typusától, t. i. az ú. n. európai vagy kaukázusi typustól. Én eme megfontolások alapján kénytelen vagyok az Árpád-nemzetséget európai, illetőleg kaukázusi típusúnak kijelenteni, a mire még a Szt László királyunknak másolatban fenmaradt s jelenleg a győri székesegyházban őrzés alatt levő hermája is készlet. Eme hermának arcza — a mely nem sablonos, hanem individuális (személyies) jelleget mutat — több tekintetben igen fontos az Árpád-nemzetség faji bélyegének a földelésére nézve; de ezt a fontosságot csakis III. Béla király koponyájának a révén nyerte, a mennyiben az utóbbi biztos összehasonlítási alapot nyújt a herma arczára vonatkozólag. A mint a herma mutatja, Szt László királyunknak arcza szintén tojásdad — és pedig kevésbé széles tojásdad — körvonalú, mint III. Béla királyunké. Bizonyára vita tárgya lehet, hogy vajjon az eredeti herma készítője csakugyan egész pontossággal bírta-e Szt László királyunk arczának a valódi körvonalát eltalálni; de nem valószínű, hogy merőben idegen alakot készített vala, s így bizvást mondhatni, hogy ha Szt László királyunk arczának valóban mongol typusa volt volna, a szobrász a legnagyobb valószínűséggel úgy a hogy ezt utánozta volna. Szt László hermáján teljesen hiányzik a széles és lapos arcz, mint a mely

139. ábra. Előnézet.

140. ábra. Oldalnézet.

Anna királyné koponyája.

a mongol fajtát jellemzi. E hermának a szemeüregerei szintén feltűnő nagy nyílást mutatnak (a mint azt a két szem körüli körvonalakból láthatni), az orra az arcz síkjából erősen kiálló és szintén «sasorr»-alakú, mint III. Béla királyunk arczán. E két hasonló vonás felette nevezetes, mert arra figyelmeztet, hogy a nagy szemeüregök és a sasorr ismételt fordultak elő az Árpád-házi királyoknál, s így tehát a legnagyobb valószínűséggel ősi örökséget képeznek. Még egy nevezetes hasonlóságot tüntet föl Szt László király hermájának arcza, t. i. az alacsony homlokot, a mint ez III. Béla király koponyáját is jellemzi. Szt László hermájának arczán a mongol typus nyoma tehát ép úgy nem fedezhető fel, mint III. Béla királyén, sőt a herma a mongol typus kizárását még egy újabb adattal is támogatja. E hermán Szt László arcza sűrű és hosszabb szálú szakállal és bajuszzal van ábrázolva; a sűrű és hosszú szakáll meg bajusz már egymagában kizárja a mongol typust. Hogy éppen ilyen volt-e Szt Lászlónak a szakálla és bajusza, azt ma már ember meg nem ítélni; de azt egész határozottsággal lehet állítani, hogy ha Szt László királyunk eme, az európai férfi-typust diszító jellegek híjával volt volna, az illető művész bizonyára nem merte volna odakölteni; a mint a nagy szemüregnyílásokat és

a sasorrt sem költhette a herma alakításához. Érdekes, hogy Árpád-házi királyaink általában és nevezetesen honalapító királyunk, Szt István arcza is a régi falfestményeken és képeken szintén sűrű szakállal és bajuszszal vannak ábrázolva. Nem valószínű, hogy a régi képírók csakis úgynevezett decoratív szempontból festették így Árpádházi királyainkat.

A mint tehát láthatjuk, Szt László hermája, meg III. Béla koponyája az Árpádházi királyok típusának nyomozásánál egymást megerősítő s egymást kiegészítő támpontokat szolgáltatnak.

*

Hátra marad még III. Béla királyunk első hitvesének, Châtillon Anna (Ágnes) antiochiai hercegnőnek testereklyéiről szólnom.

A mint az ideiktatott 136. ábra mutatja, mely az eredeti nagyságnak mintegy $\frac{1}{8}$ -ában tünteti föl a királynénak összeállított csontvázát, III. Béla király első neje a királyhoz képest igen kicsiny (159 cm. magas) termetű volt, a mely termet azonban az európai nők átlagos termetének határán belül van. E csontváz egy még fiatal, szép és finom (gracilis) női testalaknak a bélyegét árulja el. A mint az ábrán is láthatni, a királyné csontváza sokkal kevésbé sérülten maradt fenn, mint III. Béla királyé. Csupán csak a medence és a végtagok egyes csontjai sérültek meg és pusztultak el.

Az előkelő finomság leginkább a fejnek alakján mutatkozik. Mind elülről (en face, 139. ábra), mind pedig oldalról (en profil, 140. ábra) nézve, a fej körvonalai szép görbületben mutatkoznak. A királynő fejének alakja az igazi szép női typust tünteti föl, mely a fiatal üdeség bélyegét még a meglett korban is elárulja. A szépen fejlett homlok, az aránylag nagy szemgödrök, a kiemelkedő és szépen görbült orr, a gyöngéd állcsontok finom gördülékenysége, a finom fogazat (mely csak az 1848-iki kiásatás óta sérült meg) egy oly arcot varázsolnak elénk, a melynek báját az életben a kellemmel párosult élénkség képezte. Íme ez a testereklyéje ama nőnek, ki III. Béla királyunknak életét a nehéz uralkodási gondok között hazánk javára megédesítette. És még most is, hét viszontagságteljes század multán, csak hálátelt szívvel fordulhatunk az Ég felé, hogy egyik legdicsebb magyar királyunknak ily hitvestársat adott. Most mindketten egymás mellett, mint hajdanta Szent Istvánnak székesfehérvári hatalmas bazilikájában, az ország koronázó székesegyházában nyugszanak ama fejedelmi síremlékben, a melyet ősei iránt való igazi kegyeletből dicsőségesen uralkodó királyunk emelt a drága ereklyék fölé.

TÖRÖK AURÉL.

III. BÉLA ÉS HITVESE HALOTTI ÉKSZEREI.

III. Béla királyunk és neje, Anna királyné sírjaiban lelt halotti ékszereket, melyeket a márvány-koporsókkal, királyi csontokkal együtt ÉRDY JÁNOS 1848-ban Pestre, a Nemzeti Múzeumba szállíttatott, az egyik teremben lehetőleg úgy állította össze, a mint találtattak «nem azért — úgymond — hogy ott maradjon kitéve, hanem részint azt a szakértőknek bemutat-sam, a mi deczember 27-én (1848) meg is történt, részint és főképp azért, hogy az orvosoktól alapos bonczteni véleményt nyerjek.»¹

A márványkoporsókat a Nemzeti Múzeum földszinti «kőtára»-ban állították össze, mint erről más helyen bővebben van szó; a királyi csontokat, melyek jó ideig szintén a Nemzeti Múzeumban őriztetek, 1862-ben a budavári főegyház szentélye alatt levő kriptában takarították el; az ékszerek azonban továbbra is a Nemzeti Múzeum régiségtárában, a nemzet tulajdonát képező egyéb kincsek között a látogató közönség részére üvegszekrényekben közszemlére kitéve maradtak.

1884-ben a Budapesten rendezett ötvösmű-kiállításon ezen összes halotti ékszerek be voltak mutatva,² 1886-ban azonban az ezredéves országos kiállítás történeti főcsoportja számára — tekintettel különösen a koronák romlott állapotára — nem engedte át a Nemzeti Múzeum igazgatósága ezen ereklyéket.

Felsőbb intézkedésre, a III. Béla király és neje Anna királyné halotti ékszerei végleges nyugvó helyükön, hamvaik mellett, rendeltetvén eltakaríttatni, intézkedés történt az összes tárgyak hű lemásolására, melyet HIBJÁN SAMU, a m. kir. orsz. iparművészeti iskola tanára, nagy gonddal végre is hajtott.

Az ezüstből készült sikerült másolatok, melyek a tárgyakat ép állapotukban örökítik meg, a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában helyeztetek el.

Az ékszerek végleges eltemettetése előtt szükséges volt egyfelől méltó reproductiójukról gondoskodni, másfelől pedig pontos leírást készíteni róluk, annál is inkább, mert a szakirodalmunkban eddig közzétett ismertetések hiányosak és pontatlanok.

¹ Magyarország és Erdély képekben. Kiadják és szerkesztik *Kubinyi Ferencz* és *Vahot Imre*. I. köt. Pest, 1853. 45. lap.

² Rövid leírásuk: A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma, III. terem, 1—3. lap; fametszetben csak a két korona közölve (2. és 3. ábra).

Nekem jutott a szerencse a tárgyakat lehető pontos leírásban nyújtani, míg a fényképi főlvételek és GRÓH ISTVÁN tanár színvázlatai és ANGERER és GÖSCHL clichéi után készült színnyomatú táblákat HORNYÁNSZKY VIKTOR udvari könyvnyomtató intézete sokszorosította.

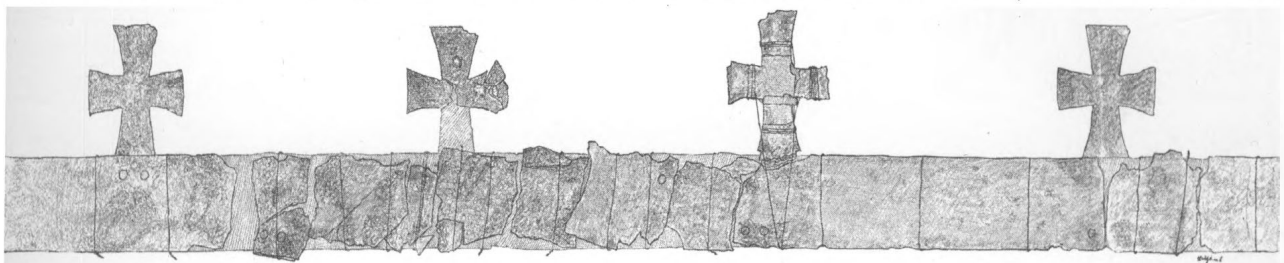
Nem feledkeztem meg az eltemetett tárgyak vegyelemeztetéséről sem, melyet dr. KRENNER JÓZSEF SÁNDOR egyetemi tanár közvetítésével, LOCZKA JÓZSEF n. múzeumi vegyész volt szíves végezni. Az eredményről minden egyes darabnál említést teszek.

A tárgyak sorrendjében először a III. Béla királyunk sírjában talált ereklyéket ismertetem, azután Anna királyné ékszereit és öltönymaradványait. Kiterjeszkedem továbbá a székesfehérvári bazilika területén napfényre jött egyéb ékszerek leírására is, melyek jelenleg szintén a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában őriztetnek. Felvettem továbbá tanulmányom keretébe a Margitszigeten napfényre került liliomos koronát, melyet néhai JÓZSEF nádor ajándékozott a Nemzeti Múzeumnak, valamint a nagyváradi várban, Szent László temploma területén a mult században kiásott halotti koronát és világalmát, melyek jelenleg a bécsi császári és királyi udvari múzeum gyűjteményében őriztetnek s az ugyancsak Nagyváradon talált arany karpereczeket is, melyek közül kettő JANKOVICH MIKLÓS gyűjteményéből a M. N. Múzeumba került, kettő pedig magánosok tulajdonában van; végül leírtam a BR. PICHON-féle párisi gyűjteményből az Orsz. M. Iparművészeti Múzeumba került liliomos aranykorona-részletet és boglárt.

III. BÉLA KIRÁLY HALOTTI KORONÁJA.

(VII. TÁBLA.)

Az aranyozatlan ezüst nyílt korona 4'31—4'45 cm. széles és 5—6 milliméter vastagságú kovácsolt lemezből készült abroncs, négy pontján két-két laposfejú szöggel felerősített kereszttel díszítve. Az abroncs 10 darabbá törve, melyek jelenlegi állapotukban minden válogatás nélkül egymás mellé helyezve egy vaspléh korongra schell-lakkos ragasztó anyaggal vannak felerősítve s ezenfelül vékony

141. ábra. III. Béla király halotti koronája, kiterítve.

vasdróttal reá kötözve. Csupán az abroncs azon része, melyen az egyetlen felszögezett kereszt megmaradt, van eredeti helyzetében.

A korona felülete hol vörhenyeges-hamvas, hol (pl. az ép keresztnél) szederjes színű, egyik pontján két vasrozsa-folttal. A szederjes oxydatio látszik eredetinek, míg a vörhenyeges-hamvas szint valószínűleg az összeragasztás alkalmából hevítés folytán nyerte. Felülete általán egyenletes, csak a ragasztó anyagból van rajta több helyütt vékonyabb-vastagabb réteg. Átmérője 20'7—21'2 cm.

A keresztcskék ágai kifelé szélesedők s alul hossz-négyszög alakú nyelvvel bírnak, melyen át az abroncsra szögecselés történt. Az abroncsról eltávolítható kereszt méretei következők: magassága 7'2, szélessége 4'9 cm.; a szögecselt s eredeti helyzetében levő kereszt 4'15 cm.-nyire áll ki az abroncs felett. A többi három kereszt roncsolt állapota miatt pontos méret-vételt nem engedett meg.

LOCZKA JÓZSEF vegyelemzése kiderítette, hogy e korona sok ezüstöt, igen kevés aranyat és kevés rezet tartalmaz; az ólom bizonytalan nyomokban volt jelen, az ezüstnek csak kis része volt ezüst-chloriddá változva.

Mellékelt 141. ábránkon kiterítve mutatjuk be a koronát, melynek külső kerülete 67 cméter. Az első kereszt eredeti helyén van; a másodiknak alsó része egészen hiányzik és csak három ága van

meg, miért is hasonló méretű vaspléhre van reáragasztva. A harmadik több darabbá törve, vékony vasdróttal van reá erősítve a vaspléh-lemezből kivágott keresztre; a negyediket pedig, teljesen ép levén, ragasztott állapota eltávolítani engedte s ezen a mérések kényelmesen eszközölhetők voltak.

Valószínűnek látszik, hogy e korona 1848-ban, a mikor a sír felbontatott, még teljesen ép állapotban volt. E mellett bizonyít VARSÁNYI rajza, melyet a KUBINYI FERENCZ és VAHOT IMRE szerkesztésében megjelent «Magyarország és Erdély képekben» című munkájában ÉRDY JÁNOS, czikke illusztrálásához, közzétett.¹ Ha nem volt volna ép, akkor rongált állapotában ép úgy rajzolta volna, mint ugyanazon táblán a csonkult karpereczet.

VARSÁNYI rajzán a korona két darabból szerkesztettnek van feltüntetve s az abroncs egyik keresztnél, valamint a pántok összeillesztésénél kissé ki van csorbulva.

Az ékszerek ÉRDY által még 1848-ban Pestre, a Nemzeti Múzeumba szállítván, már alighanem ezen alkalommal érhetett sérülés, mert HENSZLMANN IMRE munkájában² a korona abroncsa három darabbá válva, két álló kereszttel van rajzolva, míg a harmadik kereszt letörve, az abroncs belsejében lehulltnak van bemutatva, a negyedik pedig teljesen hiányzik.

Ugyanezen rajzot vette át RÓMER FLÓRIS a M. N. Múzeum Képes Kalauzába³ 185. sz. alatt. KLÖSZ GYÖRGY budapesti fényképész a N. Múzeum régiségtárában őrzött nevezetesebb műtárgyakat 1876-ban lefényképezte. Az általa készített fényképek közt a III. Béla és neje sírjából napfényre került ékszerek is meg vannak örökítve. A III. Béla koronáját ábrázoló fényképen az abroncsot és keresztjeit sokkal épebb állapotban látjuk feltüntetve, mint fent bemutatott ábránkon szemléljük. Látszik ugyan már ezen reproduction is az abroncs bélésüil megerősítésképen alkalmazott vaspléh, mely az eredeti állapotában és helyén lévő keresztben kívül a másodikat odaragasztva, a harmadikat alul vaspléhhel kitoldva, a negyediket pedig, melynek egyik karja csonka, szintén összefoltozva ábrázolja.

Úgy látszik, ezen fényképi felvétel után érte koronánkat újabb baleset, a mikor abroncsa több darabbá törött és vékony vasdróttal lettek e darabok a vaspléh-korongra erősítve, úgy mint fentebb adott ábránkon látható.

III. BÉLA KARDJA.

(IX. TÁBLA.)

A király baloldalán, a hónaljtól a csipejéhez illesztett kézfejjig, hegyével lefelé irányított függőleges helyzetben rövid, kétélű egyenes kard találtatott.

Ezen használatra nem szánt halotti jelvény⁴ szintén ezüstből van kovácsolva. Pengéje 38.6 cm. hosszú, 4.3—5.3 cm. széles és 1 mm. vastag, alul mérsékelt csúcsban végződik.

Markolata a pengével egy darabból készült 12.5 cm. hosszúságban és 1.2—1.9 cm. szélességben. Jellemző, hogy a markolat egyik oldala vályudad alakra van idomítva. Vége bele van illesztve a külön darabból álló 4.2 cm. átmérőjű pomellumba s azon át is van vonva, úgy hogy a sima pomellum közepén szögfejhez hasonlóan végződik.

A kard hegye le van törve s összeforrasztása újabb keletű. A penge sohasem volt megélesítve. Hiányzik azonban a kard ellenzője, vagy mint másként szokás nevezni: keresztvasa, mely VARSÁNYI és HENSZLMANN rajzainak tanúsága szerint, a markolat és pomellum együttes hosszúságánál valamivel

¹ Pest, 1853. 4-rét, IV. tábla.

² A székesfehérvári ásatások eredménye. Pest, 1864. 207. lap.

³ Képes Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában. 200 fametszvénynyel. II. kiadás. Budapest, 1873. V. terem. I. szekr. támlája 185. sz., leírva a 44. lapon.

⁴ Bock id. értekezésében tévesen mondja «Obschon das Schwert, abgebildet unter Fig. 7, in seiner Form- und Verzierungsweise sehr einfach gestaltet ist, so scheint dasselbe doch ehemals als Waffe im persönlichen Gebrauche des Königs Bela gewesen sein».

rövidebb és hengeralakú volt.¹ Vastagságát a markolat egyik oldalán, mely vályudad idomú, az 1·4 cm. vastagságban megmaradt patinából lehet konstatálnunk.

Hogy a kard ezen kiegészítő része, mely szintén ezüsből készült, mikor vesztetett el, adatok hiányában biztosan meghatározni nem lehet. RÓMER 1873-ban megjelent «Képes Kalauz»-ában még épségben szerepel, de a KLÖSZ által készített fényképi felvételen a keresztvasnak már semmi nyoma.

A kard patinája vörhenyeges hamúszínű, zöldes foltokkal, melyet LOCZKA JÓZSEF vegyi vizsgálat alá vett s kitűnt, hogy az igen kevés aranyat tartalmazó ezüst majdnem teljesen ezüstchloriddá alakult át.

Tekintve a kard egyes részeinek arányosságát, markolatának aligha volt fa- vagy csontborítása, mely a tetem mellett elporladt volna. Mert ha ily borítást képzelünk reája, ez által a kard szép arányai szenvednek.

III. BÉLA FESZÜLETE.

(VIII. TÁBLA.)

A király jobboldalán, közel a kézhez, egy nyélre illeszthető tokos végű vörösréz² kereszt feküdt, melyen a Megváltó megfeszített alakja látható, XII. századi készítettési korára biztos következtetést engedő ízlésben alkotva.

Maga a latin kereszt sima hengeridomú tömör anyagból van kovácsolva, úgy hogy az egyenesen leszelt végek felé kissé testesebb. Hosszgerendáján, felső végéhez közel bevágás látható s ebbe van beillesztve a 2·1 cm. hosszú, 1·1 cm. széles és 4 milliméter vastag táblácska (*títulus*), melyen azonban a szokásos feliratnak semmi nyomát sem látni. Van e hosszgerendán még egy mélyedés, Krisztus lábai alatt, melybe bizonyára a *suppedaneum*-hoz hasonló táblácska volt beleillesztve, de ez elveszett. A hosszgerendának e ponton kelleténél mélyebb bevágása okozta annak meggyengítését s törését is, mert ma a kereszt hátul három szöggel megerősített lemezzel meg van foldozva. Alább kisebb nodus gyanánt sima gyűrűt s e felett még dülény alakú kiálló diszítéssel ellátott szélesebb pántszerű gyűrűt találunk, kétoldalt gombostűfejhez hasonló szöggel odaerősítve. A kereszt hajdani tűzaranyozásából itt maradt még annyi, mennyiből az egészre következtetést lehet vonni.

Ezen nodus felett a szár kissé lapított, alatta pedig négyszögűvé van dolgozva. A hosszgerendának Krisztus jobbja felé eső oldalán a gyűrű alatt, a nyomott almához hasonló pomellumhoz közel, annak mintegy tövében, ék alakú kiszögellés van, valószínűleg azért, hogy a pomellum helyéből főlebb ne csúszhassék.

A sima lapított pomellum belül üres, alul és fent vékony gyűrűben végződő. Diszítésnek nincsen nyoma rajta.

A pomellum aljába a nyél számára szolgáló hengeralakú, alsó vége felé bővült sima tok van alkalmazva, a pomellum végén levő gyűrűhöz hasonló peremmel. A tok, elhelyezését tekintve, nem esik a kereszt tengelyébe, a mi különösen hátulról tekintve, szembeszökő.

A Megváltó felfeszített alakja egészen románkori ízlésre vall. E szerint nem a mai realiztikus, hanem az ideális felfogás érvényesült. A keresztre szögezett Krisztusban nem a kiszenvedett embert, hanem az Isten élő fiát ábrázolták a hívők elé, nyitott szemekkel, fején töviskorona helyett királyi koronával, kifeszített karokkal, egymás mellé helyezett lábakkal, mely ábrázolási mód merevnek tűnik föl s a művészi alakítás vonalait tekintve nem oly előnyös, mint a GIOTTO és iskolája festményein, a ki Krisztust nem négy, hanem három szöggel fölfeszítve, tehát egymásra helyezett lábakkal ábrázolta.

A III. Béla király sírjában talált keresztben is a Megváltó tömör rézből kovácsolt alakja kifeszí-

¹ Bock rajzán az ellenző aránytalanul hosszabb, a mi tévedés. Érdekes azonban, hogy e rajz már kettő törve tünteti föl az ellenzőt.

² Érdy (id. helyen 45. lap) és utána Henszlmann (id. mű 207. lap) tévesen sárgarézről készültnek írják le.

tett karokkal és egymás mellé illesztett lábakkal látható, úgy hogy a lábak scabellumon látszanak pihenni; pedig a szokásos scabellum tulajdonképpen hiányzik s helyette a két egymás mellé illesztett, át nem lyukasztott lábfejnek nyujtványa van, melyet egy szöggel erősítettek a kereszthez.

Különben Krisztus alakja meglehetősen primitív kivitelű. Feje kissé jobb karja felé van billentve, a nélkül, hogy lefelé hajolna. A mennyire a vastag patina-rétegen át kivenni lehet, a Megváltó szemei nyitottak, ajkai pedig zártak. Az arcz bajusz- és szakáltalan. Fejét abroncsszerű nyílt korona ékíti mely cik-czak vonallal van diszítve. A középén elválasztott hajzatot bekarcolással jelezte az ötvös. A kézfejek lapítottak s a jobbon az ujjak bekarcolással vannak jelezve. A balkézfejet erős patina-réteg födi, mely alól csak a szög feje látszik ki. A mellkason a bordák nincsenek feltüntetve.

Az ágyéktakaró öltöny deréktól térdig ér le s redői bekarcolvák. Ezen ágyéktakaró alatt a jobb lábon, továbbá a fej mögött és a jobb kar felett, nagyobb patinafolt, illetve lerakódás található. A lábujjak — mint a kézfejek — bekarcolással vannak alakítva. A kereszt hossza 22,5 cm., a keresztkaroké 10,5 cm. a pomellum átmérője 5 cm., a nyélre illeszthető tok hossza 4,1 cm., a nyílás átmérője 2 cm. A Megváltó alakjának hossza 5,9 cm. (a lábak alatt levő nyujtvánnyal együtt 6,6 cm.) kifeszített karjaié 6,9 cm.

Patinája sötétzöld, melyen át itt-ott az aranyozás nyomai előcsillámlanak.

Leírását ÉRDY adta, VARSÁNYI rajza kíséretében, mely azonban a többi halotti ékszerek arányaihoz mérve meglepően kicsiny.¹ A HENSZLMANN által közölt rajz nagyobb ugyan, de igen vázlatos,² melyet RÓMER is átvett «Kalauz»-ába.³

A kereszt a királyi sírban való elhelyezéséből ítélve, nyél nélkül temettetett el, mert a tok nyílása egészen közel esett a vörösmárvány-koporsó oldalához. Az sem szorul bővebb magyarázgatásra, hogy ezen aranyozott rézkereszt III. Béla királyunk életében használatban volt s nem a királyi temetés alkalmából készült.

III. BÉLA BIZANCZI ZOMÁNCZOS ENCOLPIUMA.

(VIII. TÁBLA.)

A király sírjában lelt ékszerek között, művészi értékét tekintve, legnevezetesebb azon nyakékesség (*encolpium*), melyet a VIII. táblán mutatunk be színnyomatban. VARSÁNYI eredeti helyszini felvétele szerint, ezen ékszert a király mellén fekve találták a láncz maradványaival, melynél fogva nyakába vetve temették el vele.

A sima ezüst lemezből kivágott négykarélyú ékszer majdnem egyenkarú (görög) kereszt idomára van szerkesztve. Mindkét oldalán nyomott gyöngysordiszítéshez hasonló keret fogja körül s ilyennel van az ékszer közepét képező kör is szegélyezve.

A karéyalakú mezőket mesteri kivitelű bizanczi zománczos aranylemezekkel töltötték ki, melyek közül a három csaknem egyező mintájú, eredeti helyén van, míg a negyedik (színnyomatú táblánkon az alsó) tévesen illesztetett a nagyobb karélyba, melyet nem tölt ki egészen, mint a többi három. Ezen lemeztől alább még szólunk.

A zománczos lemezek közül — melyeket művészi technikájuk megfigyelhetése céljából 142—145. ábráinkon nagyobb méretben színezve adunk — kettő (a jobb- és baloldali) valamivel kisebb a har-

¹ Id. mű 45—46. lap. Érdy kiváló súlyt helyezett a kereszt románkori alakjára, mely «a XII. század készítménye» s hozzátette: «mivel e feszület zarándokpálca volt, arról is tesz kétségtelen bizonyosságot, hogy az, kinek jobbájában találtatott, a szent földön zarándoklott, vagy legalább készült oda zarándokolni.» A mi nézetünk szerint e kereszt inkább az apostoli király jelvénye volt, mint zarándokpálca.

² A székesfejérvári ásatások eredménye. 207. lap; Magyarország ó-kereszttyén, román és átmenet stylú mű-emlékeinek rövid ismertetése 58. lap, 46. ábra.

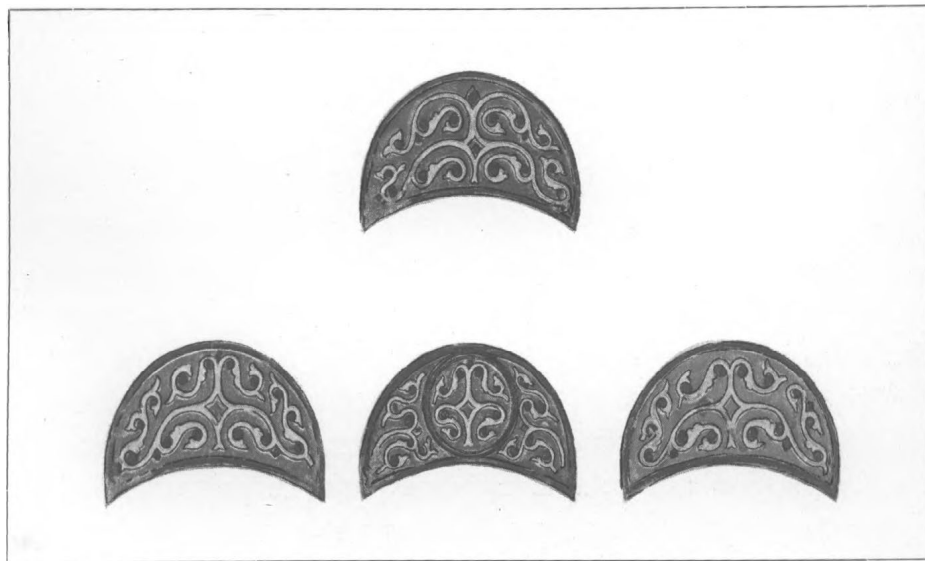
³ Rajzát táblán közölte, a 45. lapon adott szöveghez.

madiknál, mely a felső rekeszt tölti ki. A két kisebb lemez rajza egészen egyező: kék zománcz-mezőben fehér zománczú arabeszket látunk, mely stilizált román levélindákból van képezve és öt vörös zománczú bogyóval s ezenfelül az indák hajlásaiban vörös zománcz-árnyékolással van élénkítve.

A nagyobb lemez rajza valamivel gazdagabb, lényegére, színhangulatára és stíljére nézve amazokéval egyező. A vörös bogyók száma itt is öt.

A negyedik (alsó) lemez mustrája már más. Közepét kerek szélesebb aranykeretű medaillonba foglalt keresztidom képezi, mely fehér zománczos stilizált levelekből alkotva, a kék zománczmezőt vörös bogyójával és hajlásaiban a vörös árnyékolással meglehetősen kitölti. E köridom mellett kétfelől az eddigiekhez hasonló fehér zománczos indát látunk, egy-egy vörös bogyóval és a szokott vörös árnyékolással kék zománczmezőben.

A most leírt lemez rekeszéből kiemelhető lévén, megkísérlettem megállapítani, hogy az encolpiumnak melyik rekeszébe illik be? Kitűnt, hogy a hátsó oldal felső karélyát tölti csupán ki s így eredetileg csakis itt lehetett a helye. Ezen eredmény elég fontosnak mondható, mert általa két dologgal jöttem tisztába: először, hogy az encolpium elő részén az alsó rekeszben a felsőhöz hasonló mustrájú

142–145. ábra. III. Béla király encolpiumának karélyai.

zománczos lemez volt, mely azonban elveszett; vagyis más szóval az előlap zománczos ékítése mind a négy rekeszben hasonló volt; másodszor a hátlap egyik rekeszének zománczos ékítménye meglévén, a többi három karélyban is — mint az ékszer előlapján — hasonló mustrával bíró rekeszes zománczos aranylemezek képezték az ékítést.

Hátra van még a középső, elől-hátul üres kerek mező hajdani diszítésének megállapítása, melynek helyén ma az egykori forrasztás durva felülete maradt meg, de ez is tanulságos, mert a hátlap üres karélyain is épen ily forrasztási nyomok láthatók, a miből arra lehet következtetni, hogy az encolpium középső kerekidomú mezejét mindkét oldalán a meglevőkhöz hasonló bizanci zománczos aranylemezek töltötték ki, melyek azonban — sajnos — elvesztek s így mustrájukra nézve magunknak fogalmat sem vagyunk képesek alkotni.

A fönmaradt rekeszes zománczok technikája Bizanczra vall, a mi jelen esetben — tekintettel III. Bélának Mánuel bizanci császár udvarában való huzamosb tartózkodására — kiváló fontossággal bír. Távol áll ugyan tőlem a gondolat, hogy ÉRDY azon állítását, mely szerint III. Béla Bizanczban, hol neveltették: «despot címet nyert, melynek jeléül a görög udvar akkori szertartása szerint mellére függesztették azon ezüst melldísz, mely csontvázának nyakán ezüst velencei lánczról függve talál-

tatott és mely vagy bizanci vagy ezt még akkor hiven utánzó olasz készítmény a XII. századból»¹ megfelelő történeti adatok híján elfogadjam: a bizanci ötvös kezéből származó ékszerrel azonban megerősítve látjuk azon viszonyt, mely e királyunkat, családi összeköttetésén kívül, Bizanczhoz fűzte.

Visszatérve az encolpium leírásához, főlemlítendőnek tartom, hogy annak szabadon volt gyöngy-soros keretei aranyozva voltak, mint ezt az oldalszéleken levő maradványokból konstatálni lehetett: a zománczos aranylemezekkel elfödött felületek azonban ezüstszínben hagytak. Ma világos vöröses foltokkal bíró hamúszínű patina födi az aranyozatlan részeket.

Az encolpium felső végén csuklóba járó, a patina kérge miatt ma már egészen merev, kettétört ezüst fül van alkalmazva, melyben a nyakbavető, egyszerű szemekből szerkesztett láncz maradványának egy része hurkoltan maradt fenn; az egész 15 darabbá törve 192 szemből áll.

Megjegyzendőnek vélem még azt, a miről az eddigi leírásokban nem történt említés, t. i. az encolpium karélyai között — mint ezt a meglevő csonka nyujtványok igazolják — eredetileg ágak nyultak ki, melyekre vagy csiszolatlan ékkövek, vagy igazgyöngyök lehettek felfűzve.

Az encolpium hossza 6·7 cm., szélessége 6·2 cm., vastagsága 5 milliméter. A középső kör átmérője 4 cm.

A VARSÁNYI-féle rajz² — némi csekély eltérésektől eltekintve, minők a láncztartó fül felismerhetetlen csuklója és a fül hiánya, továbbá a bal karély arabeszkjének pontatlan rajza — elég jó képet nyújtott a tárgyról. HENSZLMANN fametszetén a rekesz-zománczok rajza nem vehető tisztán ki, de a ketté tört fül és láncz hiven van visszaadva.³

III. BÉLA SARKANTYÚI.

(IX. TÁBLA.)

A király lábainál talált sarkantyúk 7—8 mm. széles és 2 mm. vastag ezüstlemezből készültek.

Alakra nézve a csirke mellcsontjához hasonlítanak; mindegyiknek a végén bimbóhoz hasonló gomb van, melyből tompa tövis emelkedik ki.

Az egyik sarkantyú gombja testesebb, rövidebb nyakkal, tövise is kisebb, mint a másiké, mely karcsúbb és hosszabb nyakkal, egyenesebben álló hosszabb tövissel bír. A tövisek bele vannak illesztve a bimbószerű gombba.

Mindkét sarkantyúnak végei befelé vannak hajlítva s az ekként támadt hurokszerű fülek arra szolgáltak, hogy a sarkantyúkat rajtuk keresztül vont szalaggal a király lábaira lehessen erősíteni.

Tüzetes vizsgálat alá vettem a sarkantyúk behajlított végeit, melyekben sikerült a befűzött szalag maradványaiból még annyit megtalálnom, a mennyiből azok anyaga és hozzávetőleges szélessége konstatálható volt. E szerint a körülbelül 1·4 cm. széles szalag aranyos lenfonálból volt készítvé.

Ezen adat új, mert sem PAUER, sem ÉRDY, sem HENSZLMANN figyelme nem terjedt ki e körülményre.

Megemlítsésem méltó még, hogy a sarkantyúk nemcsak alakra, de méretekre nézve is különböznek egymástól. Az egyiknek hossza 13 cm., melyből a karcsú nyujtványra 2·7 cm. esik; a másik 12·5 cm. hosszú és nyujtványa 2·5 cm.

Megmértem szélességöket is: az egyik 10·3 cm., a másik 10·4 cm.; visszahajlított végeik az egyikén 11—13 mm., a másikon pedig 14—15 mm.

¹ Magyarország és Erdély Képekben. I. köt. 46. lap. — *Henszlmann* nem tartja despota-jelvénynek, hanem egyszerűen encolpiumnak. V. ö. A székesfehérvári ásatások eredménye. 221. lap.

² Id. mű, a IV. táblán, a természetesnél valamivel nagyobb alakban adva.

³ Id. mű, 207. lap.

ÉRDY annyira egyezőknek vette a sarkantyúkat, hogy a VARSÁNYI által rajzolt táblán csak egyikéről közölt ábrát. Ugyanezt tette HENSZLMANN¹ és RÓMER² is.

Mindkét sarkantyúnak felülete erősen oxydálva van és patinája vörhenyeges szürke; aranyozásnak semmi nyoma sincsen rajta, a miből arra lehet következtetni, hogy — miként a király halotti ékszereinek nagyrésze — a sarkantyúk is természetes ezüst színükben voltak hagyva.

III. BÉLA KARPARECZE.

(IX. TÁBLA.)

A király jobb karján 3·5—3·6 cm. széles és (kiterítve) 25·8 cm. hosszú, erősebb papírvastagságú ezüst lemezből készült karperecz találtatott, mely — VARSÁNYI rajza után ítélve — igen megrongált állapotban került napfényre. Ennek oka minden valószínűség szerint az ezüst lemez vékonysága lehet, mely nem tudott ellentállani a tetem feloszlásából származó maró savak romboló hatásának.

Végei nem voltak összeforrasztva, hanem négy-négy átellenes lyukkal lévén ellátva, ezekbe fűzött vékony ezüstdróttal voltak összefűzve.

A VARSÁNYI-féle rajzon, mely a sírlelet színhelyén készült, a karperecz egész köridomú és a szétálló végeibe fűzött ezüst drót keresztül-kasul van vonva. HENSZLMANN rajzán a karperecz végei csaknem egészen összeérnek, az ezüst drót menete azonban — nyilván a rajz felületes volta miatt — nem vehető ki.

Hogy ezen felette megrongált ékszert is később baleset érte, eléggé bizonyítja az eredeti köralktól eltérő levélidomú mai alakja, mely a belsejének több mint felét ellepő vaspléh alkalmazása után következhetett be; az összekötő ezüst drótból pedig csak az alulról számított második lyuk-párban maradt fenn hírmondóképen egy kis részlet, mely belülről össze van sodorva. A KLÖSZ-féle fényképen már ezen megváltozott alakjában látjuk a karpereczet feltüntetve.

Diszítésnek, aranyozásnak semmi nyoma sincs rajta.

LOCZKA JÓZSEF vegyi vizsgálatából kitűnt, hogy a karperecz sok ezüst mellett, mely részben ezüst-chloriddá alakult át, kevés rezet és nyomaiban aranyat is tartalmaz, de ez utóbbi csekélységénél fogva, biztosan kimutatható nem volt.

Patinája hamvasszürke, vörhenyeges foltokkal.

III. BÉLA JOGARA.

(IX. TÁBLA.)

A király balkezében talált jogar ezüst lemezből készült. Nyele belül üres, hengeridomú cső, mely felső vége felé karcsúbb, simán elzárt alsó vége felé kissé vastagodik.

A nyél oldalán hosszában vonuló forrasztás mutatja, hogy egyetlen lemezből van alakítva s később tört el négy darabbá, a mikor újból s helytelenül forrasztották darabjait össze, mert az alulról számított második izületet nem eredeti forrasztási hosszvarránya szerint, hanem egészen elfordítva illesztették össze.

A jogar felső végén sima, kerek lapított pomellum felett, mely két darabból van megalkotva, kiálló gombos bibe körül nyolczszirmú virág ékeskedik. Négy szirma fölfelé és ugyanennyi — felváltva — lefelé van hajlítva.

Ékítésnek, aranyozásnak nyoma sincsen rajta. Az egész jogar 506 mm. hosszú, melyből a gombra és virágra 54 mm., a többi a sima nyélre esik. A pomellum átmérője 41—44 mm., a nyél alul 15, fönt 13 mm.

¹ A székesfehérvári ásatások eredménye, 208. lap; Magyarország ó-kereszttyén, román és átmenet stíli mű- emlékeinek rövid ismertetése. 57. lap, 42. ábra.

² Képes Kalauz, 192. ábra.

Patinája vörhenyeges hamúszínű.

VARSÁNYI rajza elég ügyes, a HENSZLMANN által adott metszeten azonban a nyél aránytalanul vastag és rövid.¹

III. BÉLA ARANY GYÜRÜJE.

(VIII. TÁBLA.)

ÉRDV pontos megjelölése szerint, III. Béla király «jobb keze mutatóujján aranygyűrű, melyben keleti granát van foglalva s ebbe arab írás vésvé» találtatott.

A királyi sír összes ékszerei között ez az egyetlen, mely színarany anyaga miatt élegülésnek nem volt alávetve s így patina nélkül, eredeti színében és mivoltában maradt meg.

Karikája sima, csupán a fej körül két széles oldalán van sűrűn rovátkolva és külső bal oldalán négy, rendetlenül alkalmazott bevágással díszítve, míg a jobb oldalon a hasonló bevágások csaknem egészen lekoptak, csupán kettőnek maradt némi nyoma. Ezen magában véve jelentéktelennek látszó körülmény is figyelmet érdemlő, mert ebből lehet konstatálni, hogy III. Béla ujján a gyűrűt a meg levő díszítvényekkel ellátott részével melle felé fordítva viselte, az elkopott oldal pedig kifelé állott s épen ezen viselési mód koptatta el a gyűrű külső oldalát.

A karikán észrevehető, hogy eredetileg kisebb méretű volt és körülbelül 1,5 cm. nagyságú darabbal megtoldották, illetve kibővítették 7,2 cm.-nyire.

A gyűrű fejét kerek abroncsba à jour foglalt csiszolatlan (cabochon) almantin ékesíti, négy ponton hármaskaromhoz hasonló nyujtványnyal leszorítva. Az ékkő színe már az amethystéhoz hasonló violába játszik. Egy hosszúdad nagyobb és négy kisebb vágás, vagy köszörüléstől származó mélyedés zavarja sima felületét, melybe (146. ábra) egy sor arab írás van bevésve. DR. GOLDZIER IGNÁCZ, a keleti nyelvek egyetemi tanára szerint ekként olvasandó: *'Abdalláh ibn Muhammed ('Abdalláh fia Muhammednek.)*²

Az ékköves felső rész csuklóba jár és egy aransodronyból alkotott kettős ággal, mely a gyűrűbe két lyukon át van befűzve, nyitható és zárható. VIII. táblánkon nyitott állapotban látjuk a gyűrűt; 147. ábránkon pedig zártan, a felírást almantin követ foglalatostól szemben tünteti föl a színes nyomású rajz.

Belül a gyűrűfej három locusra van osztva, melyek közül a középső kis pánttal van összetartva. Ennek a középső locusnak felső kisebb méretű részébe jár a fedél csuklója a meggörbített aransodronynyal átfűzve, melynek hossza 1 cm. s két végén lapos kerek fejjel bír.

A gyűrű belsejében látható, hogy a locusok feneké külön aranylemezből készült és reá van forrasztva, sőt foltozva is van: más szóval a locus rekeszeivel együtt à jour lett készítve és a feneket később alkalmazták alája.

Fölmerül az a kérdés, hogy mi célra szolgálhatott a felnyitható gyűrű belseje?

146. ábra. III. Béla király gyűrűje és felirata.

147. ábra. III. Béla király gyűrűje.

¹ A székesfehérvári ásatások eredménye, 207. lap; Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stílus mű- emlékeinek rövid ismertetése. 57. lap, 44. ábra.

² Goldziher Ignác e mű szerkesztőjéhez, Forster Gyulához 1898 szeptember hó 18-án intézett soraiban a következőket mondja: «A III. Béla királynak koporsójában talált pecsétgyűrűn ez arab felirat olvasható: عبد الله بن محمد 'Abd Alláh ibn Muhammed, az az Abdalláh fia Muhammednek. Az írás nemére nézve még az úgynevezett «küfiai» ductushoz tartozik; de már nem mutatja az írásnem teljes ridegségét és szögletességét. A (jobbról) második szó fölött látható írásjegy و az Alláh szó «l» mássalhangzójának reduplicatióját jelöli. E jel a negyedik szó (Muhammed) második «m» betűje fölött nincs kitéve. Hogy milyen korból való a felirat: nem igen pontosan lehetne meghatározni; az írás ductusa arra mutat, hogy III. Béla idejénél nem sokkal régebb vagy teljesen egykorú». Érdy (id. hely 47. lap) előadja, hogy két syriai pap 1853. évi április 4-ikén «Abdallah ben Mohammed»-nek olvasta, melynek magyar fordítása egyezik a dr. Goldziher Ignác olvasásával.

A feleletnél tekintetbe kell vennünk egyfelől azon körülményt, hogy e gyűrű arab felirata szerint eredetileg nem volt III. Béláé, a ki — erős testarányaiból következően — kénytelen volt a gyűrűt megbővíttetni, hogy viselhesse; másfelől pedig számba jön annak mérlegelése, hogy vallásos keresztény király birtokába jutott. Az első körülmény megengedi annak feltevését, hogy a gyűrű — mint némelyek véleményezték — eredetileg méreg vagy ellenméreg tartására szolgált:¹ a második körülmény — tekintettel a vallásos középkor szokásaira — inkább arra utal bennünket, hogy e gyűrűt ereklyék tartására használta III. Béla királyunk. A gyűrű átmérője 2·7—2·8 cm., fejének átmérője 1·5 cm., vastagsága 6 milliméter. Az arany finomsága $\frac{834}{1000}$, vagyis $\frac{166}{1000}$ rész ezüsttel vegyítve, a mi körülbelül 20 karátos aranyak felel meg. Súlyát LOCZKA JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum vegyésze, analitikai mérlegen kövestől együtt 25·5334 grammnak mérte.

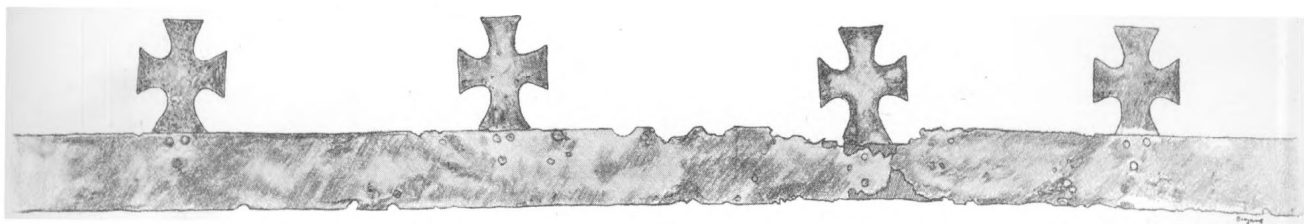
VARSÁNYI és HENSZLMANN rajzai csak annyiban hibásak, hogy az ékkövet egészen körídomúnak s ennek következtében a gyűrű fejének foglalatát is ilyennek adták, mely pedig — mint a fényképi felvétel után készült 147. ábránkon látható — a gyűrű kerek feje a körídomtól eltérő.

ANNA KIRÁLYNÉ HALOTTI KORONÁJA.

(VII. TÁBLA.)

A tűzben aranyozott ezüst nyílt korona 3·15 cm. széles és 5—6 milliméter vastag kalapácsolt lemezből készült. Négy pontján egy-egy, csaknem egyenkarú kereszt van 3—3 gombos fejű szögeccsel erősítve. A kereszték idoma elűt a III. Béla király fején talált korona keresztjeitől, mert míg azoknál a keresztkarok találkozási pontjai szöveget képeznek, addig a királyné koronáján karajídomra vannak kivájva.

Mellékelt 148. ábránk kiterítve tünteti elénk e koronát. Szembeötlő, hogy három kereszt eredeti helyén van ma is, csupán a negyedik keresztet kellett a roncsolt ezüst abroncs vörösrézéből készült és szögeccsel toldására lágy forrasztóval (czinezéssel) erősíteni.

148. ábra. Anna királyné halotti koronája, kiterítve.

A kereszték egymástól való távolsága nem egyező pontosságú. Színes táblánkon a szögeccsel kereszteltől a jobbra következő szomszédos keresztig (a kiterített rajzon az első és második kereszt egymástól távolsága) 15 cm.-t mérünk; a balra eső keresztig (a 148. ábrán a két szélső kereszt között) már 16·2 cm. távolságot konstatálhatunk. Az abroncs roncsolt részére utólag reáforrasztott keresztnek a két szomszédostól való távolsága nem az eredeti, hanem a mai tényleges állapotnak felel meg. Az egyiktől 16·6, a másiktól 12·3 cm.-re esik. Ebből következtethető, hogy a korona abroncsának 18·4—19·6 cm. átmérője eredetileg valamivel nagyobb lehetett.

A kereszték méreteinél is találunk különbségeket. Az első (a színes táblán a jobbkez felől eső) kereszt magassága 6·55, szélessége pedig 4 cm. s ez 4·6 cm.-nyire áll ki a korona abroncsa felett. A következőnek már csak 5·95 cm. a magassága, 3·9 a szélessége s ez az abroncs felett 4·35 cm.-re áll ki. A harmadik kereszt, mely utólag forrasztatott reá, 6·55 cm. magas, 3·9 széles és az abroncs roncsoltsága miatt jelenleg mélyebbre van helyezve és 4·7 cm.-nyire állt ki az abroncs felett. A negyedik (a színes

¹ Henszlmann. A székesfehérvári ásatások eredménye, 215. lap.

III. BÉLA KIRÁLYNAK GYÜRŰJE, ENCOLPIUMA (NYAKDÍSZE).
KERESZTJE ÉS HITVESÉNEK ANTIOCHIAI ANNÁNAK GYÜRŰJE,

táblán a balkéz felől eső) 6·4 cm. magas és 3·95 széles, az abroncs felett pedig 4·7 cm.-re áll ki. Megjegyzendő, hogy a kereszték alsó részükön ékalakú lemezben végződnek s három-három szögecskével vannak fölerősítve. — Beható vizsgálat után azon következtetésre jutottam, hogy a teljes ép állapotban levő harmadik kereszt nincsen a helyén, hanem föl van cserélve a másodikkal, melynek ékalakú nyujtványa ronsolt s így okvetlenül az abroncs szétroncsolódott pontján volt alkalmazva, míg a most odaforrasztott keresztnek az ékalakú nyujtványa egészen ép s így amannak helyén állott. E változtatás a korona abroncsának kifoltozása alkalmával történhetett csak.

Az abroncs a már említett ronsolt részétől eltekintve, több helyütt csorbult; felülete a tűzben való aranyozás miatt nem oxydálódhatott annyira, mint III. Béla király aranyozatlan koronája és csakis ott verte ki a szürkés-barna patina, a hol a tűzaranyozás róla lehámlott.

A chemiai analysis, melyet e korona kis részecskéjén LOCZKA JÓZSEF végzett, kimutatta, hogy igen sok ezüstöt, melynek csak igen csekély része volt ezüst-chloriddá átalakulva, kevés, körülbelül $1 - 1\frac{1}{2}\%$ rezet, nyomokban ólmot tartalmazott. Arsén nyomai is jelentkeztek, de biztosan nem volt kimutatható. A korona aranyozásának lemezkéje $\frac{1}{100}$ millimetérnél vékonyabb volt s az aranyon kívül kevés ezüstöt is tartalmazott.

Általán véve Anna királyné halotti koronájának alakja tetszetősebb, mint III. Béla királyé, a mit a kereszték kecsesebb metszésének lehet betudni, míg a király halotti koronájának a kereszték merevséget kölcsönöztek. — ÉRDY JÁNOS tévedett, midőn e koronának anyagát *sárgaréz*-nek írta le értekezésében.¹ VARSÁNYI rajzán² e fejedelmi ékszer egészen ép állapotban és ügyesen van visszaadva. HENSZLMANN művében³ a rajz nyilván gyarló kézből eredt. Látszik ugyan ezen is a korona abroncsának egy ponton ronsolt állapota, de e mellett a kereszték közül kettő az abroncs széleig leroskadva van ábrázolva, a mit csakis a rajzoló ügyetlenségének lehet betudni. KLÖSZ GYÖRGY fényképi felvétele koronánkat már kijavított állapotában tünteti elénk s ezen fénykép alapján konstatálhatjuk, hogy Anna királyné halotti koronáját nem érte oly baleset, a minő III. Béla király koronáját ismételten megrongálta. Ennek okát különösen a tűzben aranyozott fém ellentálló képességében kell keresnünk, míg a király koronáját az oxydatio annyira keresztül ette, hogy még a gondos kezelés is épségének folytonos veszélyeztetésével járhatott.

ANNA KIRÁLYNÉ ARANY GYÜRŰJE.

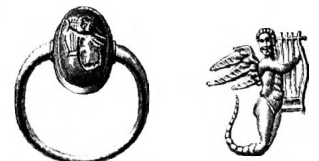
(VIII. TÁBLA.)

A királyné sírjában, a most leírt aranyozott ezüst nyílt koronán kívül csak egy aranygyűrű találtatott, melyről azonban ÉRDY nem tudta megállapítani, hogy vajjon azt jobb vagy balkezén és annak melyik ujján viselte?

A tömör, színarany sodronyból készült karika a gyűrű fejénél kissé testesebb s hozzá van forrasztva a csonka kúpalakú aranytokhoz és szívalakúlag körül van keretelve. A tokban ovál-idomú gránát-cabochon van foglalva s ebbe antik vésetű lebegő syrént találunk ábrázolva, a mint (az intaglión jobb felé fordulva) baljával lantol és visszatekint.

A véset kiváló görög mester kezeire vall. A positiv lenyomaton balra fordult helyzetben, jobb kezével lantol a syrén, kinek anatómiája meglepően erőteljes, csupán lapoczkája alatt erősebb a kelletnél.

Haját nyolcz kerek, gyöngyszerű fürt képezi, szárnya három toll-

149–150. ábra. Anna királyné gyűrűje és a belevésett syrén.

¹ *Kubinyi Ferencz és Vahot Imre: Magyarország és Erdély képekben.* Pest, 1853. 44. lap.

² U. o. IV. tábla.

³ A székesfehérvári ásatások eredménye. Pest, 1864. 206. lap. Magyarország ó-kereszttyén, román és átmenet stíli mű- emlékeinek rövid ismertetése 58. lap; 49. ábra. — *Rómer Flóris* ugyanezen rajzot vette át a M. N. Múzeum «Kalauzá»-ba. 186. sz. alatt.

ágból van szerkesztve, teste térden alul megy át a hal alakjába, mely 12 izületet mutat s a profilban ábrázolt uszonynyal végződik, mint ezt nagyított rajzban MORELLI GUSZTÁV sikerült metszete (150. ábra) élénk adja. A lant mellhez szorított része egyenes, a külső görbített és két hur van rajta kifeszítve. Színnyomatát oldalt nézve VIII. táblánkon, szemben tekintve pedig 151. ábránkon mutatjuk be.

151. ábra. Anna királyné gyűrűje.

A gyűrű belső bősége 5·3 cm., átmérője 2 cm., fejének hossza 1·2 cm., szélessége 9 mm., magassága pedig 8·5 milliméternyi.

Az arany finomsága $\frac{834}{1000}$, vagyis $\frac{166}{1000}$ rész ezüsttel van vegyítve, a mi körülbelül 20 karátos aranyfinomságnak felel meg.

Súlya, LOCZKA ANTAL m. n. múzeumi vegyész analitikai mérlegén 4·4062 grammot mutatott.

ANNA KIRÁLYNÉ FÁTYOLÁNAK S ARANYCSIPKÉINEK MARADVÁNYAI.

Az enyészet több mint hétszáz év után megkimélte Anna királyné fátyolának, mely selyemből aranyos szálakkal átszőve készült, némi foszlányait (152—153. ábra), valamint öltözetének aranycsipke-

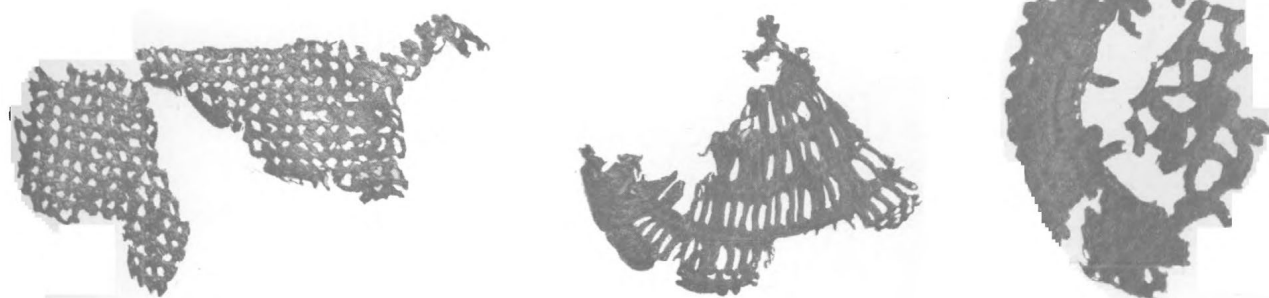

152—153. ábra. Anna királyné fátyolának részletei.

maradványait.¹ Ez utóbbiak közül a legegyszerűbb, aranyszálakból tűvel varrott ú. n. alap-mintát (154. ábra) tüntet élénk, míg a másik (155. ábra) ú. n. brüsseli öltésekkel varrt csillagot ábrázol foszlányaiban s a legdíszesebb (156. ábra) geometriailag varrott csillagnak szakadozott maradványait mutatja.

A fátyol és csipke szálairól KLEIN GYULA műegyetemi tanár kiderítette, hogy selyemből valók; LOCZKA JÓZSEF pedig a csipke selyemszálaikat burkoló, igen kevés rezet tartalmazó ezüst fémszalagocskát megvizsgálván, kitűnt, hogy az csak egyik oldalán volt meg-aranyozva.

Ezen foszlányok iparművészeti szempontból érdekesek lévén, KONDERTH

154—156. ábra. Anna királyné öltözetének arany csipkéje.

MÁRIA kisasszony elkészítette azok másolatait az országos magyar iparművészeti múzeum számára.

Az aranyos selyem fátyol és az aranycsipkék maradványaiból következtethető, hogy III. Béla királyunk hitvesét mily fényes, királynéhez méltó öltözetben temették el, mely épen kiváló finomságánál fogva a sír enyészetének nem tudott ellentállani.

¹ Erdy mindössze ennyit mond róluk: «Némely aranyszövet hamvadékok». (Id. helyen, 44. lap.)

A SZÉKESFEHÉRVÁRI BIZANCI ZOMÁNCZOS MEDAILLON.

A székesfehérvári koronázó templom területén napfényre jött sírok egyikében, XII. századi bizanci rekesz-zománczczal ékített kerek medaillont találtak (l. főnebb 14. lap 13. ábra), melyet ugyanitt lelt filigrán arabeszekkel díszített aranylemezek felhasználásával karkötővé alakítottak át.

Ezen karkötőt a Magyar Nemzeti Múzeum 1885. évi július 16-án LEMBERGER MIKSA régiségárústól 380 frton megszerezte s azóta a régiségtárban őrizik. Az eladó régiségárus adata szerint, ezen ékszer a székesfehérvári sírok egyikéből került elő s hogy ezen adat teljesen megbízható, alább módomban lesz igen fontos, eddig figyelemre még nem méltatott bizonyítékokkal megvilágítani.

Lássuk először is a zománczos medaillont, mely finom aransodronnyal keretelt kerek aranylemezről készülve, 35 igazgyöngyből álló füzérrel környezve és e füzér hét helyen aransodronyból alkotott hurokkal van leeresztve, illetve a hurkokba a gyöngyfüzért tartó vékony aransodrony bele van tűzve.

A tulajdonképeni bizanci zománczos kerek lap 2·7 cm. átmérővel bír. Közepén kék zománczos mezőben négy, befelé hajlított, román stílusú levélből egyenkarú keresztidom van képezve. Ezen lombkereszt két ága rózsaszínű, két ága pedig fehér zománczczal van kitöltve. A karok közé sárgaszínű zománczczal csepp alak van beékelve.

E középső mustra körül, két aranykör közé foglalva, kék zománczmezőben 15 kisebb köröcske van csoportosítva. Minden köröcskében kis négyes karély (Vierpass) foglaltatik felváltva, úgy hogy egyik kör fehér, benne vörös négyes karélylyal, a másik kör vörös, benne fehérszínű négyes karélylyal.

Érdekes, hogy a kékszínű zománcz felülete erősen opálizálva van.

A kerek medaillon hátsó felén ma 1·3 cm. távolban két, 1·4 cm. hosszú párhuzamosan felforrasztott vékony aransodrony van, a közben alkalmazva volt harmadik sodronynak forrasztási nyoma maradt csupán meg.

A gyöngykeretes zománczos lap átmérője 3·2 cm., melyet karkötővé alakításakor külső felén lapított aranyabronccsal láttak el, melynek oldalnyílásába a karkötő végén levő modern csat bekapcsolható.

Régi azonban rajta az 5 darab aranylemezke, melyet szemcsés keretben filigrán arabeszeknek párhuzamosan vonuló kettős mustrája ékesít.

Összehasonlítván az arabeszek rajzát, kitűnt, hogy a kerek medaillontól számított 2., 3., 4. és 5-ik lemez egészen egymáshoz illik, vagyis más szóval, eredetileg, egy darabot képezett s a karkötő készítésekor darabolták azt fel.

Ezen megfigyelésem helyességét igazolja azon körülmény is, hogy az aranylemezek két oldalán nincsen szemcsés keret, a mi semmi esetre sem maradt volna el, ha e lemezeket önálló izületeknek készítette volna az ötvös.

Az 1·3 cm. hosszú és ugyanoly széles lemezeket, a karkötővé alakításakor, mindkét oldalon négy-négy (a kerek medaillonhoz és csathoz kapcsolva csak két-két) füllel látták el, melyekbe 1·6 cm. hosszú, ú. n. velencei vékony lánczocskát akasztottak és hogy a karkötő merev lemezei jobban a karhoz simuljanak, ezeket kissé meghajlították.

Az egész karkötő — nyitott helyzetben — csatostól 17·7 cm. hosszú. Súlya 32 gramm. A lánczocskák és a csat modern készítmények. Fényképi felvétel után készült ábráját főnebb (14. lap, 13. ábra) találja az olvasó.

Visszatérve a szétdarabolt aranylemez együvé tartozó ornamentációjához, azon jelentős fölfedezésre jutottam, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában «*Orn. Jankovics 135*» jelzéssel bíró kis nyílt arany koronácskán egészen hasonló rajzú filigrán ékesítés van.

Ezen meghatározhatatlan célra készült aranyékszer, két gyöngysor vonal közé illesztett, 12 kis körrel — mindegyik körben gömböcskével — diszített abroncs felett, négy karély és négy szögletes, fönt kihajló cikkely váltakozásából van szerkesztve. A karély és szögletes cikkelyek filigránnal körítve, a karkötő arany lemezeinek arabeszkjeihez hasonló lombozatokkal ékesek.

Az egészében nyílt koronácskához hasonlítható arany tárgy magassága 1·8 cm., átmérője alul 2·1—2·2, fent — a cikkelyek kihajlása miatt — 2·7 cm.; súlya 10 gr.

A *Vadasi Jankovich Miklós*-féle jegyzékben, melylyel a nemzet által tőle megvásárolt régiségek a múzeumnak átadattak, «*Ornatus Pretiosi aurei et argentei etc*» fejezetben a következő érdekes adatot olvassuk róla: «135. Corona vetusta aurea, labore filigrano, et granulato exornata; occasione perfossae cryptae ecclesiae Civitatis Albae-Regalis, dum Canalis putei Civici construeretur, inventa, a Patre Josepho Jakusich redemta, et ab eodem pro permutatis libris procurata. Opus seculi 14^{ti} aut 15^{ti}. Ponderat aureos duos et quindecim decimas sextas (2^{15/16})».

JANKOVICH ezen feljegyzése szerint, a székesfehérvári bazilika területén, a mikor a városi kút csatornáját építették (ez 1839-ben történt), találták ezen arany ékszerdarabot, melyet JAKUSICH JÓZSEF (ferenczrendi?) atya váltott magához, a kitől könyvekért cserélte azt el maga JANKOVICH MIKLÓS.

HENSZLMANN IMRÉNEK figyelmét kikerülte a Nemzeti Múzeum tulajdonában levő ezen kis arany ékszer, mert munkájában róla nem emlékezik. Ellenben az általa «*Buzlay-család sírhelye*» elnevezés alatt adott rövid leírásban¹ bemutatja rajzban a karkötő filigrános részletét, bár hibásan, mert minden oldalán keretelés van, továbbá a hozzátartozó medaillont is kezdetleges rajzban, a nélkül, hogy ez utóbbiról megmondaná, hogy bizanci zománczczal van ékesítve.

Mindezek után konstatálhatom, hogy a Nemzeti Múzeum által szerzett karkötő bizanci zománczos medaillonja, szétdarabolt filigránékítésű öt aranylemezével, valamint a Jakusich József birto-
kában volt s jelenleg szintén a Nemzeti Múzeum régiségtárában levő aranykoronácskával együtt, 1839-ben egy sírleletet képezve került a székesfehérvári bazilika területén elő.

Hátra van még a néhai BÁRÓ BARKÓCZY LÁSZLÓ székesfehérvári püspök (1837—1847) idejében talált arany ékszerekről megemlékeznem, melyeket ő a Nemzeti Múzeumnak 1839-ben ajándékozott.

Ez ékszerek között van egy nyolcszögű fejjel bíró aranygyűrű, mely a beléfoglalt hasadt ovál keleti granát kővel együtt 11·5 gr. súlyú; átmérője 2·4 cm. Diszítés — a fej mellett két oldalt levő apró rovátkoláson kívül — nincsen rajta. Fénykép után készült reproductióját főnebb (15. lap, 14. ábra) adtuk.

Ugyanide tartozik egy hossznegyszögű izület aranyból, mely felső lapján filigrán ékítéssel van diszítve. Szemcsés keretén belül, hasonlóan szemcsés keresztvonal négy háromszögű mezőre osztja ezen ékszer-részlet felületét, a háromszögű terek pedig apró filigrán mustrával vannak kitöltve. Hossza 1·35 cm., szélessége 1·1 cm., vastagsága 2·5 milliméter; súlya 2·80 gramm.

Érdekes az áttört filigrán alkotású szíjvég forma arany ékszer is, mely diszítését tekintve a most leírt ékszer-részlethez való. A nagyobbiknak, melyről 5·6 cm. hosszú és sodronyból készült arany láncz csüng, hossza 1·8 cm., a kisebbiké 1·7 cm., mindkettő 1·1 cm. széles. Súlya 5·25 gramm.

Díszesnek mondható azon nagyobb aranygomb, mely 6 gömböcskéből háromszög alakra csoportosított mustrával van ékítve. Hossza fülestől 1·8 cm, átmérője 1·3 cm.; súlya 2·25 gramm.

Végül 16 drb sima füles aranygombból és 6 drb sima arany gyöngyből álló füzér tartozik e lelethez 6 gr. súlyban. E tárgyak mind a HENSZLMANN által Albert király majd Ulászló sírhelye névvel megjelölt területen jöttek napfényre.² Ezen ékszereket fényképi felvétel után készült reproductióban főnebb (15. lap) 15—19. ábráink tüntetik föl.

¹ A székesfehérvári ásatások eredménye 225. lap. A n.-szebeni és székesfehérvári templ. 67. l.

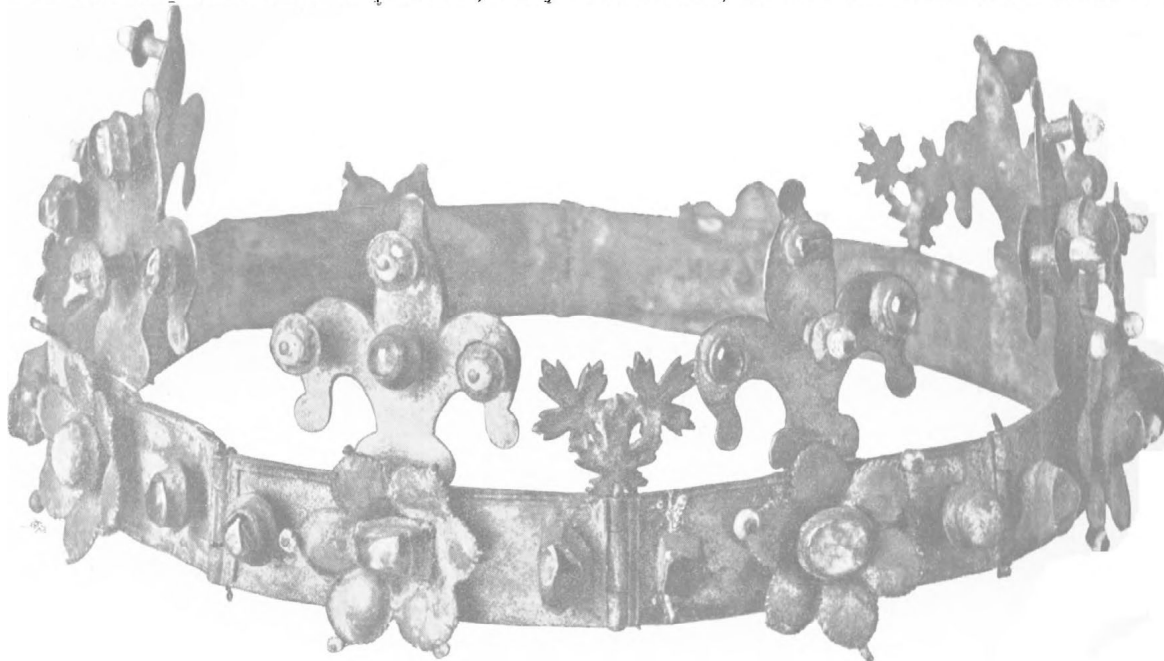
² U. o. 224. l., a hol ezen ékszerek fametszetbe vannak közölve.

A MARGITSZIGETI LILIOMOS NYILT KORONA.

E korona (157. ábra) nyolcz csuklóba járó tagozatból áll, melyek mindegyikét eredetileg liliom (*fleurs de lis*) alakú ág ékesítette. Ma már csak hat liliom van meg, kettő hiányzik, de ezek forrasztási nyoma bizonyítja, hogy valaha léteztek.

Minden egyes tagozat profillal keretelt, különben sima, 6,6 cm. hosszú és 2 cm. széles pánt, melynek közepére hatszirmú virág van fölerősítve. A virág szirmai csipkézettek s egy-egy igazgyönggyel voltak ékítve, melyek közül azonban ma már sok hiányzik. A virág kelyhét fémtokba illesztett ékkő foglalja el, mely szögben végződve szolgált egyúttal a virág fölerősítésére. A virág kelyhében lévő ékkőhöz hasonló nagyságú ékkő, vagy gyöngy van a virág mellett jobbra és balra applikálva: a sima lemezből kivágott liliom a virág fölött van az abroncs-tagozat közepére forrasztva. Minden liliom négy ékkővel és gyönggyel van díszítve.

A csuklókat erős drót tartja össze, mely fönt három, a vadszőlő leveléhez hasonló levélből

157. ábra. A Margitszigeten felfedezett sírban talált korona.

álló lombozatban végződik. E lombozatok közül, melyek 2,5 cm. szélesek és 1,8 centiméterre állanak ki a korona abroncsa felett, csak négy maradt reánk, négy elveszett.

Lássuk most, pontoság kedvéért, a tagozatokat egyenkint.

Az első tagozatot (a koronát oly helyzetben nézve, hogy a hiányzó két liliom pántja hátul essék) sötét saphyr és kerek gyöngy közt, a virág kelyhében világos saphyr ékíti; a szirmokon csak két apró gyöngy maradt meg s egynek a szögídomú ága; a többi hiányzik. A liliom közepén kis gyöngy (fém-henger felett ötszirmú kerek virágon ülve), ettől jobbra és balra amethyst, fent saphyr képezi a díszet. A pánt két helyütt s a liliom hátul oda van foltozva.

A második tagozaton sötét saphyr és amethyst közt a virág kelyhében almantin, szirmain négy apró gyöngy látható; a liliomon három apró gyöngytől környezve saphyr foglal helyet. A liliom hátul itt is hozzá van foltozva a pánthoz.

A most leírt két tagozat között a két csuklóból a lomb hiányzik.

A harmadik tagozaton saphyr és amethyst közt, a virág kelyhében sötét saphyrt találunk s a szirmokat ékítő apró gyöngyök közül megvan öt. A liliom felső ágát sötét saphyr, oldalt egy-egy almantin s közre fogva apró gyöngy ékíti.

A második és harmadik tagozat között a csuklókból kiálló lomb megvan.

A negyedik tagozatot, két saphyr közt, a virág kelyhében almantin diszíti s a szirmok közül három a gyöngy rajta van, három gyöngy elveszett. E pántnak nincsen meg lilioma, de az előbbi pánttal közös csuklójában a lomb fenmaradt.

Az ötödik tagozat ékességét, türkisz és almantin közt, a virág kelyhében saphyr képezi, a szirmok egyikéről hiányzik csupán a gyöngy, de szöge, melyre fűzve volt, megvan, valamint a többi öt apró gyöngy is. Nem maradt meg azonban a pánt lilioma, valamint az előbbi tagozattal közös csuklójából a lomb is elveszett.

A hatodik tagozatot, két saphyr között, a virág kelyhében almantin ékesíti; a szirmok apró gyöngyei közül három maradt meg és kettőnek a szöge, melyekről — és a hatodik szirmról — a gyöngyök hiányzanak. A liliumon három apró gyöngy közt türkisz látható. A pánt hátul meg van foltozva. Az ötödik és hatodik tagozat csuklójában nincs meg a lomb.

A hetedik tagozaton, saphyr és amethyst közt, a virág kelyhében türkisz van; a szirmokon csak két gyöngy maradt fenn és három szög s így négy gyöngy hiányzik. A liliumot fent almantin ékíti, alább két saphyr közt kis gyöngy volt, de csak szöge maradt fenn. A pánt és lilium hátul foltozva van. Megvan lombja is, mely e pántot a csuklón át egybe fűzi az előbbi tagozattal.

A nyolczadik tagozatot, két sötét saphyr között, a virág kelyhében almantin ékíti. A szirmok gyöngyeiből csak kettő maradt meg és az elveszett négy gyöngynek a szöge. A liliumot, mely hátul meg van foltozva, három gyöngytől körve amethyst diszíti.

Míg ezen utolsó tagozat és az előbbi között levő csuklóból a lomb hiányzik: azon csuklóban, mely az első tagozattal közös, a lomb épségben megmaradt.

Az ékkövek csiszolatlan minőségűek, ú. n. cabochonok. Alakjukra nézve megjegyzendő, hogy van köztük ovál, három-, négy-, öt- és hatszög-idomú.

A mi az ékkövek foglalását illeti, az aranyozott ezüst fémtokok a kövek idomait követve készültek, melyek nem kiálló, hanem befekvő helyzetben vannak beléjük foglalva.

Az apró igazgyöngyök foglalási módjáról már fönnebb megemlékeztem. Itt csak azt jegyzem meg, hogy az ékkövek és gyöngyök egyforma magasságban, 9—10 milliméterre állanak ki a korona pántjainak síkjából.

A korona anyaga aranyozott ezüst, zöldfoltos patinával. Átmérője 16 cm., magassága 6 cm.

Lehelyéről annyit tudunk, hogy a margitszigeti templom romjai között 1838-ban, a romok tisztogatásakor napfényre jött s 5 fővenykből alkotott sírból került elő s néhai JÓZSEF nádor ajándékozta a Magyar Nemzeti Múzeumnak.

Legelőször LUCZENBACHER JÁNOS tette közzé színes másolatban «A margitszigeti apácza-templom dűledékei közt lelt korona vagy párta» című értekezésében.¹

Rajzát BOCK is közölte a N. Múzeum régiségeiről írt cikkében.² Maga a rajz nem lehet hű,

¹ V. ö. Szerelmey Miklós «Magyar hajdan és jelen élethű rajzolatokban magyarázó szöveggel» című kiadványában (Pest, 1847, a «Margitsziget» értekezést: 41—47. lap. Luczenbacher János így ír róla; «e koporsóban ember csontváz mellett arannyal futtatott ezüst korona vagy párta találtatott, melyben több ametiszt, saphir, granát, türkisz és elporhadt keleti gyöngy van foglalva; letörtött darabjaiból több hiányzik.» A cikkező helyesen állítja, hogy e korona nem lehetett sem szent Margité, mert az apácza nem temették el koronával; sem V. Istváné (1270—1772), mert életírója szerint e királyunkat vörös márvány koporsóban tették nyugalomra. Mi meg hozzá tesszük, hogy tekintve a korona méreteit s gyengéd kivitelét, nem férfi, hanem női ékszer volt. Megemlíti, hogy a cikkhez mellékelt táblán ép állapotban találjuk feltüntetve, a sárga tonust kivéve szabadkézi színezéssel.

² Das ungarische National-Museum in Pest. Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. XII. Jahrgang. 99—100. lap.

mert az összes kövek és gyöngyök épségben vannak rajta visszaadva, érdekes mégis azért, mert helyreállítási állapota előtt tünteti azt föl. Nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy BOCK leírásában tévesen mondja a zömök alakú liliomokat karcsúknak.

Összehasonlítván a liliomos nyílt koronát a Nagyváradon talált szintén liliomos nyílt koronával, a szembeötlő analogián kívül, azonnal feltűnik a kettő között tapasztalható különbség is, mely első sorban a koronák alakjában nyilvánul. Míg a nagyváradi korona — ámbár hiányos — liliomainak karcsú idomából ítélve, legalább 50—60 évvel későbbi alkotásnak véleményezhető: addig a margitszigeti korona zömök liliomai még a XIII. század végére, tehát az árpádházi királyok korára vallanak. Ezen készítettési idő meghatározásából csupán a csuklókba alkalmazott aranyozott ezüst lombokat kell kivennünk, melyek határozottan későbbi keletűeknek tűnnek fel s aprólékos idomuknál fogva az erőteljes alakítású koronától teljesen elütők.¹

Azon kérdésre, hogy a Margitszigeten talált koronát hazai vagy külföldi ötvös készítette-e, határozott választ adni nincs módunkban, mert rajta oly különleges motívum, melyből hazai ötvös kezeire lehetne következtetést vonni, elő nem fordul. Tekintve azonban ötvösségünk XIII. századi, bár szórványos emlékeit, nincs okunk ezen ötvösművet hazai mestereinktől elvitatva, idegen művész alkotásának mondanunk.

A NAGYVÁRADI LILIOMOS NYÍLT KORONA ÉS VILÁGALMA.

A nagyváradi Sz. László-templom helyén, az ottani várban a múlt században napfényre került sírletelek közt, egy középkori korona részletei s egy kereszttel ékített világalma, mint királyi ékszerek érdemelnek kiváló figyelmet.

Mindkét tárgyat CHARLES DE CANON MARQUIS DE VILLE lovastábornok küldte 1755-ben fel Bécsbe, Mária Teréziának s azóta ezen magyar vonatkozású tárgyak eleinte a bécsi császári kincstárban, újabban (1871 óta) pedig az udvari művészettörténeti múzeumban őriztetnek.

Lássuk először a koronát (158. ábra.), melynek mindössze hat aranyozott ezüst, zöldes patinával bevont izülete maradt reánk, a többi elveszett. Ma egy 2·2 cm. széles és 15·5—15·7 cm. átmérővel bíró sima sárgaréz abroncsra vannak e részletek reászögezve.

A liliomos izületek annyiban különböznek a margitszigeti koronáétól, hogy annál a zömök liliomok külön készültek s így vannak reáforrasztva a korona pántjaira: itt ellenben a karcsú liliomok a pánttal egy darabot képeznek, vagyis egy lemezből vannak kivágva. Finom drót képezi a keretet, mely az egész idomot körülfutja s a pántok keskeny két végén, a csuklók mellett kétsoros drót van díszítés gyanánt alkalmazva.

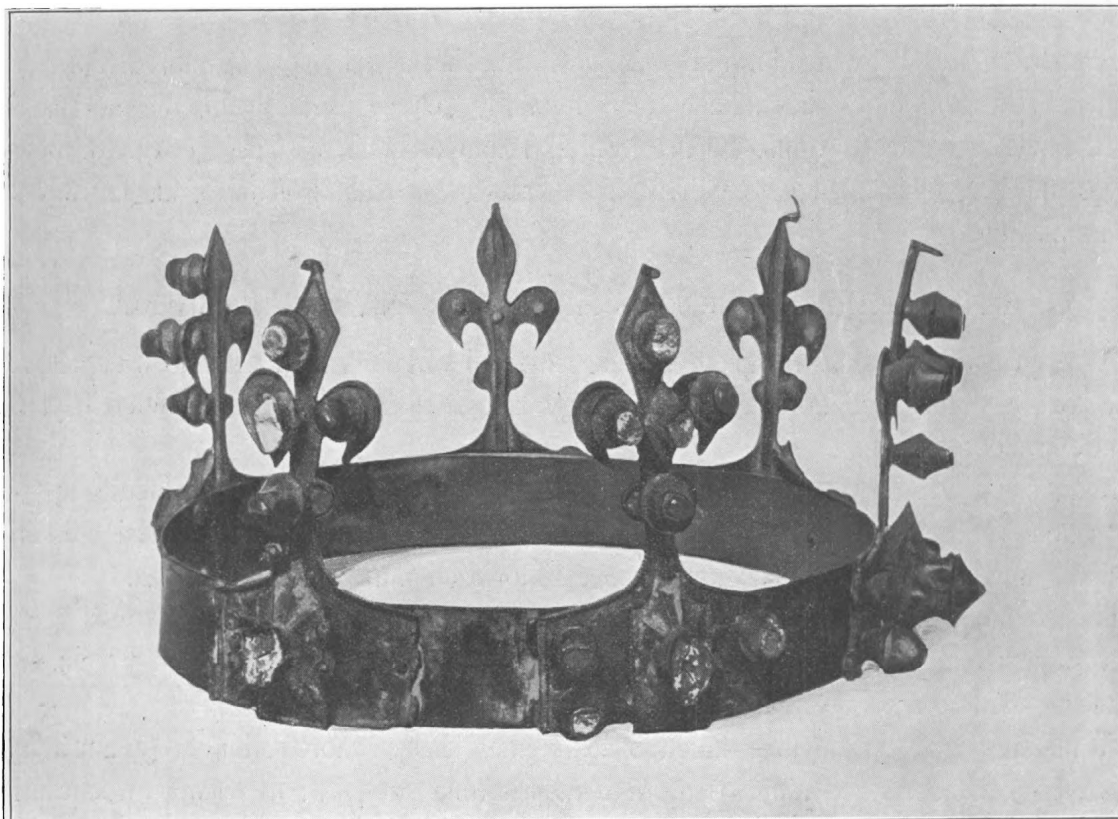
A liliomokat öt-öt ékkő díszítette, melyek csürlőidomú fémtokba vannak foglalva. Ezen ékkövek közül ma sok hiányzik már és a tokot kitöltő massa maradt reánk, mely fölé az ékkő vékony lemezkéjét (*Splitter*) erősítették.

A liliomok alatt, a korona pántját képező izületeken, középett aranyozott ezüst hosszúdad tokot látunk, mely alul épszögű, fönt pedig háromszor karaj-alakban van kikanyarítva. Ezen idom szögleteiből a tok közepe felé gerinczek húzódnak úgy, hogy ezáltal az ékítmény hornyolttá vált. Az ékítmény közepét

¹ Bock idézett értekezésében a XIV. század második felében készültnek állítja: «Wenn es gestattet ist, bei dem Fehlen sonstiger geschichtlicher Angaben aus der formellen und technischen Beschaffenheit unseres Diadems die Zeit zu bestimmen, wann dasselbe Entstehung gefunden habe, so deuten die Form und Verzierungsweise der Lilien, die Beschaffenheit der trefflich stylisirten Rebenblätter, ferner die acht auf dem Stirnbande aufgesetzten Rosen, endlich auch die Fassung der Edelsteine fast unwiderleglich darauf hin, dass diese Krone unter der Regierungszeit jenes Zweiges der neapolitanischen Anjou's angefertigt worden ist, die den ungarischen Thron in der letzten Hälfte des XIV. Jahrhunderts eingenommen haben».

ékkő-foglalathoz hasonló tok foglalja el, mely masszával van kitöltve. Ezen massa felett azonban nem ékkövet, hanem — mint az egyik ép példányon maig megvan — dülényidomú fémkúpot alkalmazott a mester, négy kampócskával leszorítva s körüle összesen hét kiálló apró igazgyöngy képezte a díszet. A pántok ezen középső ékítménye mellett, két oldalt egymás felett két-két fémtokba foglalt ékkövet látunk, melyek közül azonban több tokostól elveszett.

A korona egyes izületei csuklókkal voltak egymáshoz kapcsolva. Hogy hány izületből állott eredetileg, ma már lehetetlen megállapítani, valamint azt sem tudjuk, hogy a csuklók összekapcsolására egyszerű, vagy a margitszigeti koronáéhoz hasonló kiálló ékítménynyel bíró szöveget alkalmazott-e az ötvös. A liliomok hátára erősítésképen laposra vert fémszálat látunk forrasztva, mely a liliomok csúcsán vékony

158. ábra. A nagyvárad királyi sírban talált korona.

dróttá idomítva, könyököt képez. Ezekre igaz gyöngy volt valaha fűzve, de hírmondó sem maradt meg közülök.

Nézzük most egyenkint a korona izületeit.

Az elsőn a liliomot eredetileg smaragdok közt rubin diszítette, ma már csupán két smaragd ékíti, három kőnek csak a tokja van meg, mint fentebb említettem, masszával kitöltve. A liliom alatt a pánt középső ékítményéről hiányzik a fémkúp, valamint mind a hét igazgyöngy is. Hasonlóképen hiányzanak a csukló mellett kettésével egymás felett alkalmazott tokokból a kövek, sőt a negyedik tok is.

A másodikon a liliomot eredetileg négy rubintól környezett smaragd ékítette, ezen ékkövek a felső rubin kivételével máig fenmaradtak. A pánt középső diszítményén — mint ez ábránkon jól kivehető — megvan a fémkúp, de körüle az igazgyöngyök hiányzanak. A négy fémtok közül csak egyben maradt meg a smaragd, a többiből kiveszett.

A harmadikon a liliomot rubinok közt (három ma is megvan, csak egy hiányzik) smaragd ékesíti. A pánt csonkult s a drótkeret is hiányzik róla. A kúp nélkül levő középső ékítményen az igazgyöngyökből egy sem maradt meg; a környező ékkövek tokjaiból csak kettőt látunk, ezek is

üres; kettő pedig elveszett. Megjegyzendő, hogy épen ezen harmadik izület liliomának csúcsán látható még ma is a könyökidomú drót, melyből az elpusztult álló igazgyöngyök hajdani létezését konstatálni lehetett.

A negyediken a liliomot négy rubin közé (ezekből kettő van meg) foglalt smaragd diszít. A pánton csak a középső ékesség (kúp nélkül) és egy üres fémtok maradt fenn, míg az igazgyöngyök és a három nagyobb ékkő tokja is elveszett.

Az ötödiken a liliomot ékítő négy smaragd megvan, csak a középső, mely tekintve a korona hasonló izületeit, rubin volt, hiányzik tokostól. A pánton a középső ékesség igazgyöngyök és fémkúp nélkül megvan, de hiányzik három ékkő tokostól, csupán a negyedik — ez is üresen — maradt fenn.

A hatodikon a liliomot smaragdok közt (kettő még megvan) rubin ékesítette, de az utóbbinak csak tokja maradt meg és a smaragdok tokjai közül is egy elpusztult. A csonka pánton az ékkövek tokostól hiányzanak, de a középső ékességet körülvevő igazgyöngyökből megmaradt példányokból konstatálható volt a korona többi izületéről elpusztult hasonló diszítés is.¹

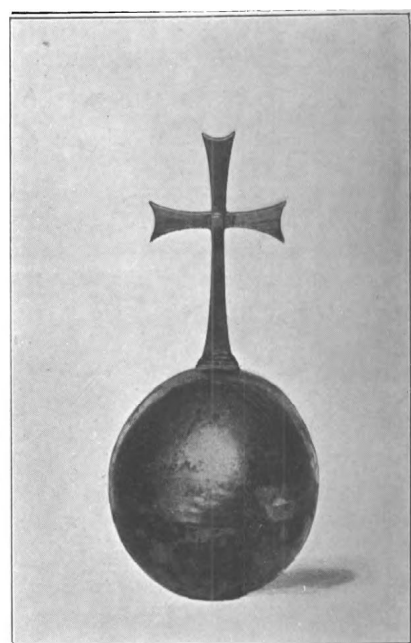
Összevetve az izületek ékítését, a romoknak nevezhető maradványokból is megállapítható, hogy a fejedelmi ékszer eredeti fényében kiváló lehetett. Az izületeken smaragd és rubin váltakoztak, az igazgyöngyök pedig mindegyiken előfordultak, nevezetesen a liliom csúcsán egy és a pánt középső ékessége körül mindig hetes számban. Az ékkövek által előidézett színhangulat rithmikussá vált azáltal, hogy ha a liliomokon smaragdoktól környezett rubin volt (mint az első, ötödik és hatodik izületen) akkor a pánton négy rubinkő volt alkalmazva; ha pedig a liliomokon smaragd volt (mint a második, harmadik és negyedik izületen), akkor a pánton négy smaragd képezte a főékességet, vagyis más szóval a kövek színhatása az izületeken kellemesen váltakozott.

Megjegyzem, hogy ma az abroncsra nem eredeti sorban és egyenetlenül vannak az izületek felsőgezve, még pedig barbár módon úgy, hogy új lyukakat fúrtak a pántokra és sárgaréz-szögekkel erősítették föl.

Az izületek (az épeket mérve) fent csuklóval együtt 5·1 cm., alant csukló nélkül 4·7 cm., csuklóval együtt pedig 4·9 cm. hosszúak s végeiken 2 cm., liliomostól pedig 8·2 cm. magasak. Az egész korona magassága, beleértve a liliomok csúcsán fönnállón alkalmazott igazgyöngysort is, 8·7 cm. volt. A csuklók közül a negyedik izületé maradt meg épségben: az első, második és harmadik izületen csak a (heraldice) jobboldali csukló ép, a baloldali hiányzik. Az ötödik és hatodik izület bal oldala roncsolt levén, csuklója sem maradt fenn.

Koronánk — tekintve fenmaradt részleteinek karcsú idomait — a XIV. század végén, vagy a XV. század elején készülhetett. Mestere ismeretlen. Valamint ezt már a margitszigeti hasonló korona leírásában megjegyeztem, nincs okunk kétségbe vonni a nagyváradi koronáról sem, hogy hazai ötvös készítette.

Színes rajzát, bár hiányosan, mert csak négy lilioma van reprodukálva, közzétette BÖHEIM VENDEL «A Habsburgház műkincsei» című értekezésében.²

159. ábra. Világalma. Nagyvárad.

¹ A leírás teljességéhez tartozik, a korona pántjainak közepén alkalmazott ékességet környező, igazgyöngy-tartó szögek maradványairól beszámolni. Az elsőnél négy van meg, de egy csonka állapotban; a másodiknál szintén négy, a harmadiknál hat, a negyediknél öt, az ötödiknél három, a hatodiknál hat, melyek közül a felsőn a gyöngy is fenmaradt. — A liliomok csúcsain egyet kivéve, a hol ép, a gyöngy-tartó szögek mind letörték.

² V. ö. Magyar műkincsek II. köt. (1898) 51. lap.

A *világalma* (159. ábra) két aranyozott ezüst, kívül sima, belül üres félgömbből van össze-forrasztva. Alul repedt és horpadt; fent pedig lépcsőzetes perembe foglalt karcsú, csinos metszésű latin keresztet látunk rajta, melynek felső vége s karjai a csúcsíves (XIV—XV. századi) műízlés idomainak megfelelően, nem függélyesen leszelve, hanem kissé kivájva készültek.

Átmérője 8·6—9·3 cm., a kereszt magassága 8·9, karjainak hossza 6·1 cm.; tehát az egész ékszer 17·7 cm. magas.

Rajzát adja BÖHEIM VENDEL idézett értekezésében.¹ Főlemlítendőnek tartjuk, hogy a most ismertetett koronával és világalmával egy 12 arany súlyú csat alakú ékszer is találtatott, melyről zománcz-ékítésű szárnyas sárkány függött. Ezen ékszert is Bécsbe küldötték föl, de ma már a cs. és kir. gyűjteményekben nem lehetett nyomára jutni.

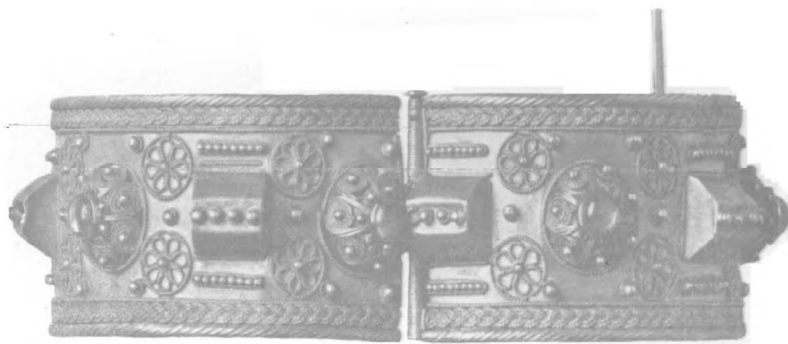
A NAGYVÁRADI ARANY KARPERCZEK.

A nagyváradi várban, a hajdani Sz. László székesegyház területén, még a múlt században napfényre került fejedelmi ékszerek közül, a Magyar Nemzeti Múzeum két mesteri alkotású arany karpereczet őriz, melyeket a hagyomány I. Mária királyné halotti ékességének tart s mint ilyenek kerültek JANKOVICH MIKLÓS birtokából a M. N. Múzeum tulajdonába.²

Az egyik karperecz (160 és 161. ábra) valamivel nagyobb, két részből áll s e részek csuklóba járva szétnyithatók. A vékony aranylemezből készült karperecz peremét alul és felül kötél díszűt utánzó

160. ábra. A nagyváradi királyi sírból származó nagyobb aranykarperecz.

161. ábra. A nagyváradi királyi sírból származó nagyobb aranykarperecz, nyitva.

erősebb arany drót képezi, mely reá van forrasztva; ezen belül négy finom arany filigrán drótból kettős fonatú sujtás fut végig, mellette belső keret gyanánt vékony filigrándróttal környezve, mely a karperecz keskeny oldalain, a csuklók mellett is folytatódik.

¹ Id. mű, 52. lap.

² Az «Ornatus pretiosi aurei et argentei e collectione Nic. Jankovich Museo Nat. Hung. resignati» című jegyzékben e tárgyakra vonatkozólag ezen két tétel foglaltatik:

«Nº 249. Armilla aurea latior ex opere purissimo confecta, et superne partim labore filigrano, partim eminentibus quadratulis globulis aureis tectis, partim vero rotunditatibus lapide ceruleo insitis, decorata. Ponderat aureos quindecim et Undecim sextos. (15¹¹/₁₆).»

»Nº 250. Armilla aurea priore latior, pluribusque ornatibus operis filigrani decorata, proinde a priori diversa; videtur tamen artificio eiusdem seculi elaborata esse. Utraque effossionis rudera veteris ecclesiae Magno Varadinensis reperta et per Canonicum eiusdem ecclesiae Varadinensis Kende redempta ac impositis novioribus lapidibus vitreis restaurata. Post fata eiusdem ab heredibus pro florenis tercentis octuaginta procurata. Possessor armillas has ex vetusta tradizione ad Mariam I^{am} reginam Hungariae pertinuisse referebat, quae occasione excidii arcis cum aliis dictae reginae aureis reliquiis in puteum proximum injectae et demersae fuerant. Ponderat haec ultima aureos septemdecim et tredecim decimas sextas. (17¹³/₁₆).»

Ezen dúsan keretelt mezőben, egy sorban váltakozva, öt áttört mívű filigrán félgomb és öt szabálytalan hatszögű prisma áll ki. A félgombok mindegyike gömböcskével kezdődő és végződő hét spirálból van alkotva, vékony filigrán-dróttal keretelve s közepén kék üveggel, a mit újabban foglaltak bele, van díszítve. A prismát tövénél szintén filigrándrót kereteli és keskeny felső lapján négy gömböcske képezi egyedüli díszítését. A prismák alatt és felett nyolcz-nyolcz aranygömböcskéből álló sor, filigrán-dróttal keretelve látható; az áttört filigrán-félgombok körül hat nagyobb aranygömböcske és négy hatszirmú filigrán-rosette keretelve s tetején aranygömböcskével ékítve tölti ki a teret.

Az összes díszítés áll: 5 filigrán-félgombból, kék üveggel díszítve; 5 szabálytalan hatszögű prismából, mindegyikén 4 gömböcskével, alatta és felette nyolcz gömböcskéből szerkesztett sorral, mely filigrán-keretelésű; 28 nagyobb gömböcskéből a filigrán-félgombok körül és 16 filigrán-rosetteből. A csuklók sűrűn egymás mellé forrasztott sima drótból készültek s három tagozatból állanak. A tolózár erősebb aransodronyból, fent lapos fejjel van megalkotva.

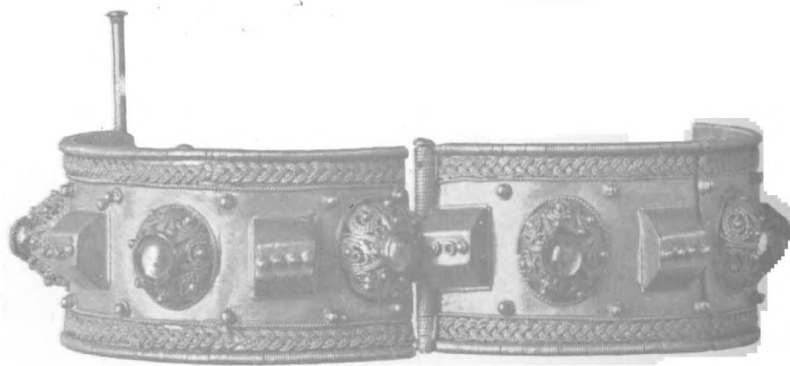
A karperecz belseje sima, három helyütt ki van foltozva s a prismák közepének megfelelően, a forrasztás miatt, 5 lyuk van rajta.

A karperecz szélessége 3 cm., külső átmérője 6—6·3 cm., belső átmérője 5·8—5·8 cm. Súlya 62·5 gramm.

Az arany színét illetőleg meg kell jegyezni, hogy ezen ékszert kijavítása után, egyszínű aranyozással vonták be, mely egyeseknél gyanút ébresztett arra, mintha ezen karperecz nem közép-

162. ábra. Kisebb aranykarperecz a nagyvárad királyi sírból.

163. ábra. Kisebb aranykarperecz a nagyvárad királyi sírból, nyitva.

kori ötvösmű, hanem későbbi hamisítvány lenne. E gyanú azonban teljesen alaptalan. Karpereczünk minden ízében a XIV. századi ötvösművészet kiváló alkotása.

A nagyvárad karpereczek másika a most leírtnál valamivel kisebb és egyszerűbb, mint 162. és 163. ábránkon, elég világosan kivehető.

A díszítésben nyilvánuló különbségek ezek: a külső keret nem kötél dísz, hanem sűrűn egymáshoz forrasztott spirál; hat áttört filigrán-félgomb s ugyanannyi prisma van reáforrasztva. Ez utóbbiak fölött és alatt nincsen gömböcskékből alkotott sor, valamint a filigrán-rosettek is hiányzanak rajta. Mindössze 24 gömböcske élénkíti a plastikus díszítmények felett és alatt a karperecz sima lemezét. Teljesség okáért megemlítem, hogy az egyik prisma alatt (ábránkon igen jól látszik) az ötvös tévedéséből egymás mellett két gömböcske van s így tulajdonképen 25 a gömböcskéik száma.

E karperecz, mely egy helyütt keresztül van hasadva és máshelyütt megrepedve, csuklóit testesebbek a másikenál; a megrongált ponton ki van foltozva.

Szélessége 2·6 cm., külső átmérője 5·9, belső átmérője 5·7 cm. Súlya 54·8 gramm.

Az arany színe egészen megegyez a másik karpereczével s a kék üvegek is ujonnan vannak filigrán félgombok közepére alkalmazva.

A most leírt két aranykarperecczel állítólag Nagyváradon jött napfényre még két aranykarperecz, mely a Nemzeti Múzeum díszesebb példányaihoz hasonló kivitelű.

Az egyiket LONOVICS ALBERTNÉ állította ki az 1884-ben tartott budapesti ötvösmű-kiállításon. Diszítésének eltérései ezek: egy filigrán félgomb hiányzik róla, a gombok nyolcz spirálból alkotvák s közepükön gyöngy van (egyről hiányzik); a prismák alatt és felett hét-hét gömböcskéből áll a filigrán-keretelésű sorozat; a kis rosettek hatszirmúak; a tolózár végei kétfelé kunkorodnak s hajlásukban kis karika van. Méreteit következőkép adja az ötvöskiállítás hivatalos lajstroma: átmérője 4,5, illetve 6 cm., a lemezé 3 cm. Reprodukciója — érdemleges leírás nélkül — megjelent PULSZKY KÁROLY és RADISICS JENŐ-től a «Magyar Ötvösség remekei» című díszkiadvány II. kötetében.¹

A másik aranykarpereczet ugyanezen alkalommal GR. BETHLEN ISTVÁNNÉ állította ki. Ez mindenben megegyez a LONOVICS ALBERTNÉ karpereczével, csak hogy a filigrán félgombok száma teljes; továbbá a prismák alatt levő gömböcskék száma tíz s a gyöngyök foglalatukkal együtt leváltak a filigrán-félgombról és ma már hiányzanak.²

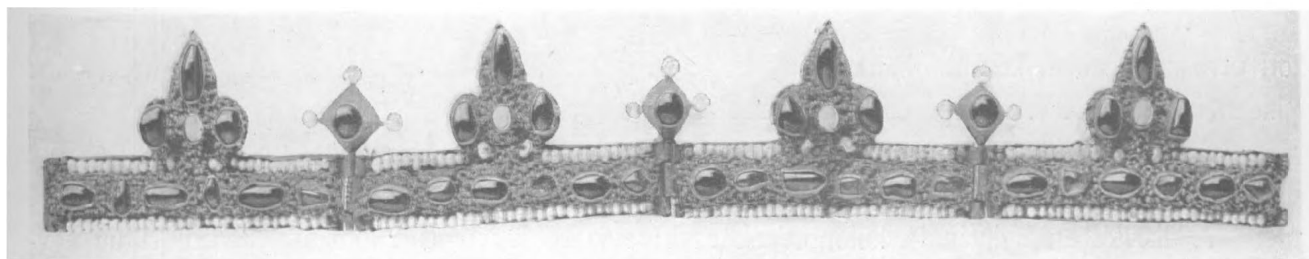
Van még egy ötödik hasonló arany karperecz is a bajor múzeumban Münchenben.

Föltéve, hogy a LONOVICS ALBERTNÉ és a GR. BETHLEN ISTVÁNNÉ tulajdonát képező karpereczek is Nagyváradon jöttek napfényre, valószínűnek látszik, hogy az 1755. évi ásatásból erednek. Ámde a hagyománynak, mely szerint a Nemzeti Múzeumban levők I. Mária királyné ékszereit képezték, hitel adható-e vagy sem? A karpereczek stílje megfelel ugyan I. Mária korának, de közelebbi történeti adatok híján ki mondhatná meg, hogy a Nemzeti Múzeumba jutott karpereczek csakugyan az ő sírjából kerültek elő?

LILIOMOS ARANYKORONA-RÉSZLET ÉS BOGLÁR.

Az Orsz. M. Iparművészeti Múzeum 1897-ben a báró PICHON JÉRÔME-féle párisi gyűjteményből egy igen érdekes aranykorona-részletet szerzett, melyről — RADISICS JENŐ szíves közlése szerint — PICHON báró állítja, hogy Magyarországból ered.

Tekintve egyfelől ezen korona-részlet analogiáját a margitszigeti és nagyváradai liliomos koronához, másfelől pedig tekintve azt, hogy ezen ékszer mindeddig közzétéve nincsen: helyén levőnek tartjuk tüzetes leírását és színnyomatú képét adni, mely utóbbit WEINWURM ANTAL készített.

164. ábra. Liliomos nyílt aranykorona-részlet az Orsz. M. Iparművészeti Múzeumban.

A liliomos aranykorona-részlet (164. ábra) négy ízületből áll, melyek csuklóba járnak s drágakővel, igazgyöngyökkel ékített fejű aranyszöggel vannak összetűzve.

Az ízületek mindegyike vékony aranylemezéből van verve úgy, hogy a liliom a pánttal egy testet képez s keskeny oldalait kivéve — a hol a csuklók vannak — köröskörül a pánt és liliom 1 milliméter magas peremmel bír. Ezen belül, a pánt alján, apró igazgyöngyfűzér vonul, fent pedig

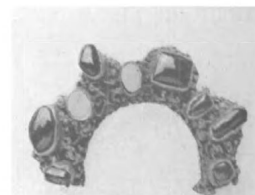
¹ II. köt. 21. lap, külön táblán.

² Reprodukciója ugyanott jelent meg. Itt meg kell említenem, hogy az ötvösmű-kiállítás lajstromában, hol mind a négy karperecz leírása közöltetik, tévesen mondatnak ezen ötvösművek XIII. századi készítményeknek.

a lilium tövéénél megszakított hasonló gyöngyfüzér van alkalmazva. Az alsó füzért két végén és közepén, a felsőket pedig végein 1 milliméter széles aranyzalagból képezett hurok szorítja le a pántra.

A pántokat 6—6 arany tokocskába illesztett ékkő diszíti. A tokok körül nem arany drótból, hanem vékony és keskeny arany forgácsból csigaidomú összehalmozott ékítmények töltik ki a felületet, melyek arany gömböcskével kezdődnek és ilyenben végződnek. Ugyanily ékítés képezi a jellemzően stilizált liliumokat, magába foglalva a négy ékkövet, melyek közül három a lilium ágait, a negyedik pedig közepét diszíti.

A kövek nagyobb része, cabochon idomra csiszolt nagyobb almantin és kisebb saphir, melyek a pánton felváltva vannak alkalmazva. A liliumokat három-három almantin és egy közrefogott türkisz ékíti. Az izületeket összetartó csuklókba fűzött szögek feje (ez hátul látszik jól) keresztidomú. Erre elől, egy tokba foglalt almantin van illesztve, kiálló ágaira pedig egy-egy nagyobb szemű igazgyöngy fűzve. Mindössze három ily szög maradt fenn, mely a négy izületet tartja össze; a két szélső csukló szöge nincs meg. Van rajta 27 almantin, 11 saphir (a 12-ik saphir, mely a 3-ik izület 3-ik köve volt, ma hiányzik és tokja idegen anyaggal van kitöltve), 4 türkisz, 9 nagyobb igazgyöngy (a keresztcsék végein) és 198 apró igazgyöngy ezüst sodronyra fűzve.

165. ábra. Arany boglár.

Az izületek hátlapján több helyütt foltozás és javítás nyoma látható, különösen a csuklóknál. A negyedik izület végén levő utolsó csukló vöröses aranyból újonnan van készítve és szerkezetére nézve hibás is, mert egy közbejáró részlet helyett, két részből van alkotva.

Az egész korona-részlet hossza 18·8 cm.; vastagsága 6 milliméter. Egy-egy izület (a csuklókkal együtt) 4·7—4·8 cm. hosszú, 1 cm. magas, liliumostól pedig 2·7 cm. magas.

A szögek 2·1—2·25 cm. magasak s 1·1—1·2 cm.-re állnak ki az abroncs felett. A szögfejek keresztkarjai méretükre nézve nem egyezők: az első és második 1·3 cm., a harmadik 1·6 cm. széles.

Megjegyzendő, hogy a korona-izületeket ellepő ékítés nagyon hiányos. Különösen sok pusztult el a liliumokról.

Anyaga igen finom arany; súlya 37·5 gramm.

E koronához tartozik a 165. ábrában bemutatott boglár, mely — sajnos — csonka állapotban maradt reánk.

Alapidoma négyzet volt, melynek oldalaiból egy-egy karély hajolt ki, közepén 1·8 cm. átmérőjű kerek lyukkal.

Technikája és diszítési módja — eltekintve az igazgyöngyöktől — a most ismertett korona-részletével egészen megegyezik. Ezt is 1 milliméter magas perem veszi körül kívül és belül s az ékkövek között levő teret az aranyforgácsból képezett csigaidomú diszítványok töltik ki, melyek arany gömböcskével kezdődnek s ilyenben végződnek.

A boglár-töredéken kilencz ékkő maradt fenn s ily sorban következnek: a balsarkon két saphir közé foglalt almantin, a felső karélyban nagyobb almantin; a jobb sarkon két türkisz közé foglalt almantin, a jobb karélyban almantin és mellette az utolsó kő saphir.

Ha az ékkövek — mint ezt a koronán is megfigyelhetni — nem találomra, hanem bizonyos sorrend szerint voltak ezen boglárakon alkalmazva, akkor a kiegészítés következő lehet: az elpusztult bal karélyban almantin, az alsó bal szögletben (a felső jobb szögletnek megfelelően) két türkisz között almantin, az alsó karélyban nagyobb almantin, végül a jobb alsó sarkon (az utolsó saphir már ide tartozik) két saphir között egy almantin volt. E szerint hiányzik: egy nagyobb és 3 kisebb almantin, 2 türkisz és 1 saphir.

A boglár-töredék hossza 3·2, szélessége 2·4 cm.; magassága 7 milliméter. Súlya 6 gramm.

Mindkét ékszer a XIII. század végén, vagy a XIV. század elején ugyanazon mester által készülhetett.¹

Kár, hogy a lelhelyről és annak közelebbi körülményeiről, melyek reánk becsesek volnának, adatokkal nem bírunk.

*

Ha most összehasonlítjuk egymással az itt leírt fejedelmi ékszereket, azt látjuk, hogy III. BÉLA király és hitvese, ANNA királynő sírjaiban talált ékszerek — a bronz feszület, a rekesz-zománczos encolpium és két arany-gyűrű kivételével, melyeket nevezettek életükben is használtak — temetésük alkalomával, valószínűleg a helyszínén, Székesfehérvárott hamarosan készültek. Az alkalmosság jellege félreismerhetetlenül rajta van ez utóbbi tárgyakon: a koronákon, a jogaron, kardon, karpereczen és sarkantyúkon. A sietségnek lehet talán betudni azt a körülményt is, hogy III. BÉLA most említett királyi jelvényei ezüst színben hagyva, aranyozatlanul maradtak, míg ANNA királyné koronájának meg-aranyozására kellő idővel rendelkezett az ötvös.

Az egyszerűség azonban nem von le értékükből. Oly kevés világi czélú ötvös-tárgy maradt reánk az Árpádházi királyok korából, hogy — eltekintve a kegyelettől, melylyel egykori tulajdonosaik miatt, méltán ragaszkodunk hozzájuk — a hazai műtörténet számára mindenha becses emlékek maradnak.

A mily egyszerűek ezen ékszerek, annál fényesebbek a Margitszigeten és Nagyváradon talált koronák, melyeket drágakövek és gyöngyök ékesítettek, továbbá a díszes arany-karpereczek, a rekesz-zománczú ékszer-részlet, a BÁRÓ BARKÓCZY LÁSZLÓ által a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott arany tárgyak és az állítólag magyarországi leletből származó s BÁRÓ PICHON JERÔME gyűjteményébe került arany korona-részlet és boglár-töredék, mely utóbbiak tervezés és kivitel szempontjából, minden dicséreten felül állanak. Mindezekből a hazai középkori ötvösség magas színvonalára lehet következtetést vonnunk.

DR. CZOBOR BÉLA.

¹ Az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum leltárában a korona-részlet 10,922., a boglár pedig 10,923. szám alatt van beiktatva. Mindkét ékszer *Egger József* párisi kereskedő útján szereztetett.

III. BÉLA FEGYVERZETE ÉS AZ ÁRPÁD-HÁZI KIRÁLYOK JELVÉNYEI.

III. Béla király sírjában a fegyverneműek közül egy kétélű rövid *kardot* és egy pár *sarkantyút* találtak, mindegyiket ezüstből. A *buzogányforma jogarról* bajos eldönteni, hogy még a fegyverneműek közé számítható-e, vagy pedig egészen a nyugoti szabású fejedelmi jelvények közé tartozik.

Fegyvernek inkább csak valami elmosódott hagyomány alapján tarthatjuk. Ha csupán alakját vesszük figyelembe, alig különbözik azoktól a királyi jogaroktól, minőkkel a nyugot-európai pecséteken látjuk ábrázolva az uralkodókat. Ezek pedig már egyáltalában nem mondhatók fegyvernek, holott a törökség egyik e fajta fejedelmi jelvénye, a buzogány, a legdíszesebb előállításában is mindig egyúttal fegyver is. Megtaláljuk azonban ezt a buzogányszerű jelleget a magyar királyi jelvények egyik legrégebbi darabján, a kristálygömbös kormánypálczán. A rajta levő oroszlán, melyet az újabb kutatások után egyenesen az Árpád-ház címerének, vagy inkább ősi törzsi jelvényének tekinthetünk, akár a byzanci, akár pedig a még korábbi irán (Szasszanida—Szamanida) ábrázolási módnak felel is meg, mindenesetre olyan régiségre mutat, mely arra vall, hogy ezen kincs eredete jóval megelőzi a magyar uralkodók nyugoti stílusú királyi jelvényeinek korát. Olyan időből való, midőn a magyarságnak még élénk emlékezetében voltak azok a keleti hagyományok, melyek a fejedelmi hatalom birtoklását bizonyos szertartásos fegyverekkel hozták kapcsolatba. Ilyen a törököknél az Ejub kardjával való felövezés s ilyen a buzogány, melyet a szultánok tudvalevőleg a hatalom elismerése jeléül szoktak küldeni az erdélyi és más fejedelmeknek.

A fejedelmi buzogány viselése tehát olyan hagyományos szokás, mely a közép-ázsiai és a vele egybefüggő kelet-európai turánságnál mindenesetre megvolt már a honfoglalás előtt. A kristálygömbös ősi buzogány az Árpád-ház családi kincsei közt tovább is megmaradt, mint szertartásos királyi pálca, de a személyes használatra szánt jogarok, minő a III. Béláé is, egészen nyugoti mintára készültek s ezekben már semmi sincs a fegyverből. Rendes formájuk a lilium-alakúra stilizált keresztszerű végződő fej, illet találunk már II. Géza és III. István pecsétjein is; ettől a szokott tipustól abban különbözik III. Béla jogara, hogy kettős gömbfejben végződik, a mi tehát némileg emlékeztetne még a régi buzogányra, ha a fej tömör és valódi gömb volna, de az a négy összehajtott keskeny lemez, mely egy, a nyélbe csappal erősített középső pálczatag körül sorakozik s a pálczatagot és a nyelet elválasztó korongból nő ki, az egésznek virágforma s merőben ornamentális jelleget kölcsönöz, mely arra már éppenséggel nem alkalmas, hogy mint fegyverrel, sujtani lehetne vele.

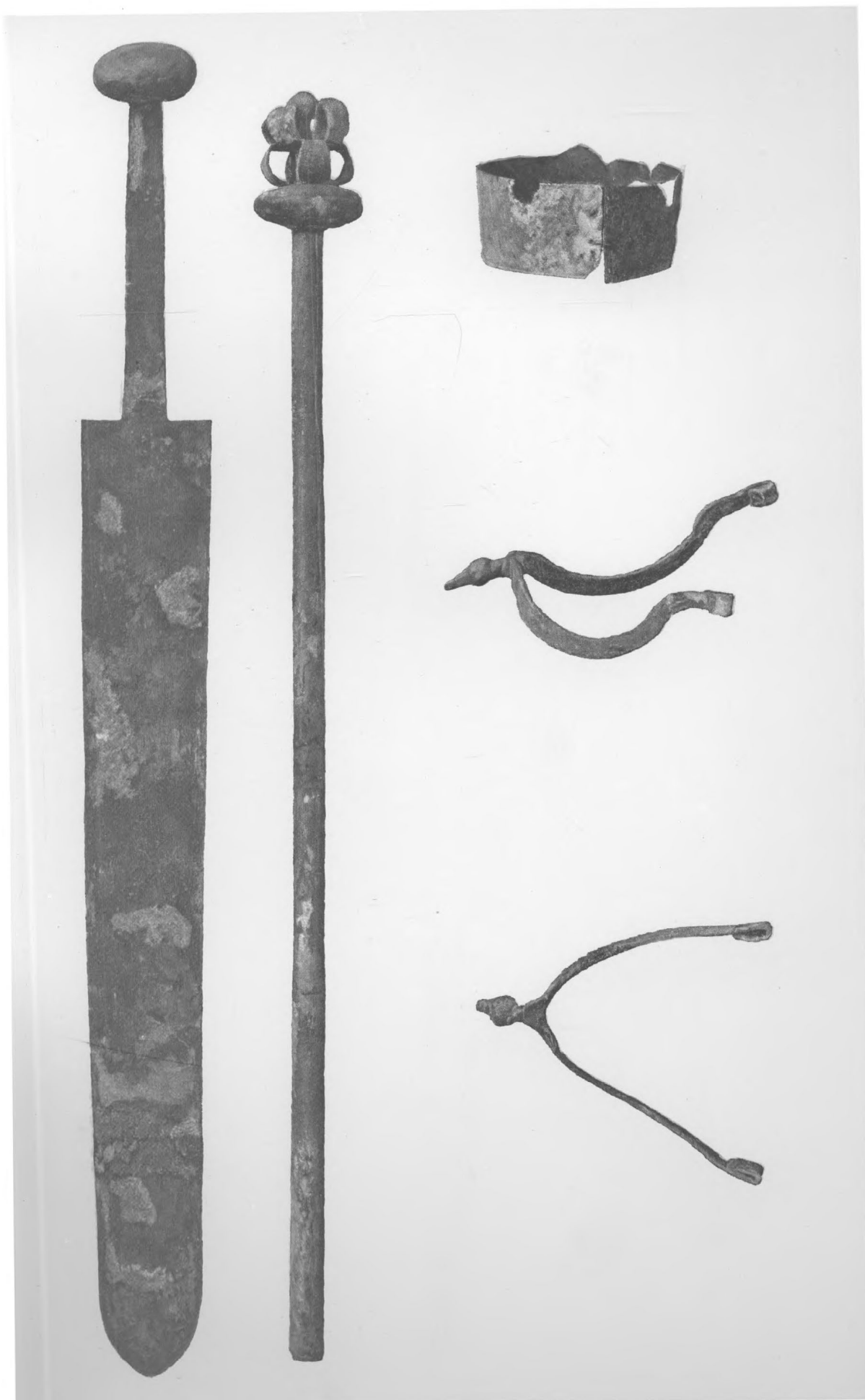
Míg a buzogány a turán népeknél, a *lándsa* a germánoknál volt szertartásos fegyvere a fejedelmi hatalomnak. Szent István, ki a német császárság szertartásait honosította meg a magyar udvarban, a németektől a lándsát is átvette, mint fejedelmi jelvényt s pl. a koronázási paláston, melyet tudvalevőleg Gizella királyné készített, lándsával van ábrázolva, a mit azután legközelebbi utódainál is megtalálunk. Midőn III. Henrik császár a magyar királyi jelvényeket, melyek a ménfői csatában, Aba legyőzése alkalmával estek birtokába, megküldte a pápának, az őt támogató IX. Benedeknek, az altaichi évkönyvek s mások, köztük három évtizeddel később VII. Gergely pápa, Aba aranyos lándsáját is említik; s hogy ezt nem személyes fegyvernek, hanem királyi jelvénynek tekintették, kitűnik abból, hogy 1045 pünkösdi vasárnapján Székesfejervárott, Péter meghódolásakor, ismét szó van a királyi lándsáról, melyet Péter a német hűbérseg elismerése jeléül III. Henriknek adott át, a ki azonban visszaadta annak jeléül, hogy az országot visszaajándékozta Péternek, de már csak a császár beleegyezésével gyakorolhatja a hatalmat. VII. Gergely pápa is egész világosan azt mondja Géza hercegnek írt levelében, hogy mikor Henrik Abát legyőzte és Magyarországot elfoglalta, «Szent Péter sírjához küldötte az ország királyi jelvényeit, a koronát és a lándsát».¹ A nemzeti visszahatás idejében megszűnt a lándsának ez a jelentősége; a királyi jelvények közt többé nem szerepel, ha talán vissza is került a koronával, mely utóbbiban elejétől kezdve az ország függetlenségének symbolumát látták s azért ennek visszaszerzése vagy legalább is pótlása XI. századbeli királyaink egyik legfőbb feladata volt. Így már I. Endre gondoskodott új koronáról, melyet Byzanczból kért és kapott Konstantinus Monomachus császártól; midőn pedig elveszett vagy szándékosan a földbe rejtették a mai Nyitra-Ivánka határában, honnan csak nyolcz század mulva került napvilágra,² I. Géza egy harmadik koronát szerzett, megint csak Byzanczból, Dukas Mihály császártól. A mikor aztán a Szilveszter pápától kapott Sz. István-féle korona is haza-került, valószínűleg már Sz. László alatt, a VII. Gergely pápa és IV. Henrik császár közti viszálykodások idejében, ezt és a Dukas koronáját egyesítették.³

A korona azonban keleten és nyugaton egyformán királyi jelvény volt; érthető, ha királyaink Péter merényletét nem hagyták annyiban. A királyi lándsának nem volt gyökere a magyarság hagyományos szokásaiban, azzal tehát nem sokat törődtek. A III. Béla sírjában lelt királyi jelvények közt sem fordul elő; a jogarrá változott buzogány pótolta.

¹ VII. Gergely pápa 1074-ben ezeket írja I. Gézának (*Fejér*: Codex Dipl. I. 421.): «Praeterea Henricus piae memoriae Imperator, ad honorem S. Petri Regnum illud expugnans, victo rege et facta victoria, ad corpus beati Petri lanceam coronamque transmisit; et pro gloria triumphis sui, illuc Regni direxit insignia, quo principatum dignitatis eius attingere cognouit.» — *Sigeberti Gemblacensis Chronographia*. Ad a. 1043: «Henricus imperator iterum ungariam ingressus, cum paucis Obbonem regem de bello fugavit, et lanceam, insigne regis, recepit.» (*Pertz*: Monum. Germaniae. Scriptores. VI. 358.) — *Annales Altahenses Maiores*. Ad a. 1044: «Lancea regis (Obonis) deaurata capitur» s alább ad a. 1045: «In ipsa sancta solennitate Petrus rex regnum Ungariae cum lancea deaurata tradidit caesari domino suo coram omni populo suo et nostro.» (*Pertz*: Monum. Germ. Script. XX. köt. 800., 802. l.) Az utóbbi sorokat átvette a Márk-féle krónika is, hogy t. i. Péter Magyarország birodalmát az aranyos lándsával együtt átadta a pápának. V. ö. még *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. k. 116., 172., 542. l.

² Ennek az 1860- és 1861-ben Nyitra-Ivánkán, szántás közben lelt byzanci koronának, mely Konstantinus Monomachus császár (1042–54) és Zoe (1028–52), meg Theodora (1042–56) császárnők zománczos képével van ellátva, csakis ilyenforma eredetet tulajdoníthatunk, különben megmagyarázhatlan volna, hogy került Nyitra-Ivánkára a szántóföldbe. V. ö. *Érdy J.*: Byzanti zománczok a XI. századból. *Archaeol. Közl.* 1861. II. k. 65–79. De Linas után *Pauler Gy.* is úgy sejt, hogy Salamon megkoronáztatásánál szerepelt e korona. A Magyar Nemz. tört. I. k. 551. l.

³ A korona felső része határozottan más munka, mint a Dukas Mihály és «Geóbitz, Turkia kral»-ja nevével ellátott alsó rész, melynél jó fél- vagy közel egy századdal korábbi s nem byzanci, hanem olasz munka. Nincs tehát semmi ok arra, hogy kétségbe vonjuk azt a nagyon régi hagyományt, mely Sz. István koronájának állítja. Csakis ezt volt érdemes egyesíteni a Dukas-féle koronával, miután a pápa — bizonyára a császár ellen nyújtott támogatás viszonzásaként — visszaküldte.

III. BÉLA KIRÁLY KARDJA, JOGARA, KARPERECZE,
SARKANTYÚI.

E helyett ott találjuk a *sarkantyút*, habár ez szorosan véve nem tartozott a királyi hatalom jelvényei közé. Nem is mint ilyen, hanem a lovagság jelvényekép jön számításba.

A honfoglaló magyarságnál az eddig ismert összes leletek és a hasonló szokású keleti turán népek tanúsága szerint nem volt használatban a sarkantyú. Itt, Közép-Európában, a kelto-germán területen, a Krisztus születését közvetlenül megelőző egy-két század alatt, a La Tène-korszak idejében fejlődött ki s a népvándorlás korában mindenfelé ott fordul az elő, hol germán törzsek tanyáztak. De nem lephet meg, ha egy olyan kiváló lovas nép, minő a magyar volt, gyorsan megkedvelte a sarkantyút s annyira magáévá tette, hogy míg más esetekben a megismert és használatba vett új tárggyal együtt a nevet is át szokta venni, a «ló-serkentőnek» — ezt jelenti a sarkantyú — kivételesen maga adott nevet. Már a XI. században el volt terjedve nálunk, még inkább az Árpád-kor későbbi szakában, mely időből oly nagy számmal maradtak fenn hazánkban sarkantyúk, hogy míg pl. Németországban, hol a sarkantyúviselés csakis a nemességnek volt a kiváltsága,¹ a legnagyobb gyűjteményekben is meglehetősen hézagos a XI—XIII. századbeli sarkantyú-sorozat, nálunk akármelyik vidéki múzeum is kevés utánjárással összeállíthat ezekkel vetekező Árpád-kori gyűjteményt.

Az a sarkantyúpár, melyet III. Béla sírjában találtak, ezüstből készült; a német császári sarkantyú, melyet a múlt század végéig Nürnbergben őriztek, akkor pedig eltűnt s később a Louvrebe került, aranyozott ezüst volt; rendesen azonban a díszesebb sarkantyúkat is ebben az időben aranyozott bronzból, aranyozott vagy ezüst-berakásos vasból készítették. A középkor «arany-sarkantyú»-ja, melyet lovaggá-ütés alkalomával az új lovagnak felkötöttek, nem volt arany, hanem csak aranyozott bronz vagy vas,

minő a Magyar Nemzeti Múzeumban is van egy pár, így pl. Hainburgból; még a fejedelmi sarkantyúk anyaga sem volt egyéb ezüsthöz, mint a felhozott példák mutatják, bár az ezüst-sarkantyú viseléséhez már a paizstartónak is joga volt;² de valószínű, hogy az utóbbiak megelégedtek az ezüstözött vassal is, minő szintén van a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában.

III. Béla sarkantyúja (IX. tábla) a XII. századbeli típusok egyik gyakran ismétlődő idomát tünteti föl. A rövid rúd gombbal van ellátva és kis tuskében végződik, a sarokvas szárai hajlítva vannak, a tojásdadalakú hosszúkas szíjlyuk a sarokvas visszahajtott két végéből van előállítva. Valószínű, hogy egyenesen a temetés alkalmára készült; erre vall nemcsak anyaga, az ezüst, mely összetételére nézve, az ezüst rozsdája után ítélve, miben sem különbözhetik a sírban lelt kard, jogar, karperecz és koronák ezüstjétől; de erre vall egyszerű formája is, mely nélkülözi a kidolgozásnak azt a díszesebb módját, a mit megtalálunk pl. egy Erdélyben, Sajó-Szentpéteren lelt s jelenleg a kolozsvári Erdélyi Múzeum birtokában levő hasonló korbelt bronz-sarkantyún, pedig ez már aligha volt királyi sarkantyú.³

Mindezeknél — szertartásos jellegét tekintve — sokkal fontosabb a *királyi kard*, mely a vezéri hatalomnak, a legfőbb haduraságnak a jelvénye, s aligha nem a legmesszebb eső őskorig nyulnak vissza annak a szertartásos hagyománynak a gyökerei, hogy a megkoronázott király Sz. István kardjával a világ négy tája felé suhint. Említettük már, hogy az Ejjub kardjával való felövezés a török szultánok felavatásánál is egyik leglényegesebb szertartás; a magyar szokásnak tehát ez az egyik keleti analogiája. De van még egy további analogia is, mely a négy világtájjal függ össze s a magyar szertartás eredetét összeköttetésbe hozza a

¹ Boeheim W. Handbuch der Waffenkunde. 224. l. Demmin Aug. Die Kriegswaffen. Vierte Auflage. 1893. Lipcse, 619. l.

² Demmin id. m. 619. l.

III. Béla magyar király emlékezete.

166. ábra.
Szent István
kardja
Prágában.

³ Archaeol. Közl. XIII. k. 2. füz. 64. l. Bock (Die Kleinodien sat. Anhang. 28.) csupán a jogart tartja olyannak, mely a temetésre készült, ellenben a sarkantyút és kardot III. Béla személyes fegyverzetéhez számítja.

VI–VIII. századbeli altaji turk khagánok címével, kik a négy világtáj urának nevezték magukat, a mi ismét az ősi szumer és babyloni királyok címének felel meg.¹

A kétélű rövid kardocska tehát, melyet III. Béla sírjában leltek, (IX. tábla) már csak rövidségénél fogva is egyenesen királyi jelvény volt. Erre a célra, a temetés alkalmából, nem pedig harci használatra, mint ezt BOCK csodálatraméltó tévedésből állítja, készült. Alakja különben, kivéve, hogy a szokottnál jóval rövidebb (hossza 38·6 cm., a markolattal együtt 51·1 cm.), teljesen megfelel a XII. századbeli nyugoti szabású kardok típusának. Egyenes markolata laposra nyomott 4·2 cm. átmérőjű gömbfejjel van ellátva; ma már nem létező keresztvasa, a régibb ábrák szerint, egyenes volt s a kétélű penge a tövétől lefelé csekély mértékben keskenyedve (tövénél 5·3 cm. széles), ékalakúra vágott kis hegyben végződik.

A szertartásos királyi kard, melylyel királyainkat a koronázáskor ünnepélyesen felövezték, *Szent István* kardja volt. A felövezés középkori módjáról némi képet alkothatunk magunknak a Képes Krónika néhány miniaturejéből. I. Endre megkoronáztatásának képén (az eredeti codex 30-ik levelének hátsó lapján) három püspököt látunk, kettő a koronát teszi Endre fejére, a harmadik pedig előtte térdelve átadja a kardot. A 34-ik levélen ugyanazon miniature tünteti föl Salamon és I. Béla megkoronáztatását, de míg Salamonnál hiányzik a kard, Bélának egyik világi úr adja a kezébe. Úgy látszik, a gyermeket, mint a ki még alkalmatlan volt a vezérségre, nem övezték föl a karddal. Szent László, a 46-ik levél *b* oldalán levő miniature szerint, már a kezében fogja a kardot, mialatt két püspök a fejére teszi a két angyal által tartott koronát. Az 51-ik levélen Kálmán s az 54-iken II. István megkoronáztatásánál megint nincs kard, de itt újra azzal a felfogással számolhatunk, hogy egyik sem volt alkalmas a vezérségre, emez zsenge koránál, Kálmán pedig puposságánál fogva, a mely miatt Sz. László papnak szánta s helyette Álmost akarta királynak tenni. Az 59-ik levél, melynek képe II. Géza megkoronáztatását ábrázolja, ismét egy újabb mozzanatra hívja fel a figyelmet; a koronát szokott mód szerint két püspök teszi a fejére, a kardot azonban egy hercegi süveges gyermek, tehát Géza király valamelyik öccse, nyilván László boszniai herceg nyújtja át neki, a ki egyúttal egy fölnyergelt fehér lovat tart kantáránál fogva. A 61-ik lapon van III. István megkoronáztatása; itt a kardot egy kun süveges főúr adja át. A csecsemő III. Lászlónál megint nincs kard, de hiányzik az ugyan ezen (62-ik) levélen levő s II. Endre megkoronáztatását ábrázoló miniature-ön is; Endre azonban előzőleg Dalmácia hercege volt s a herczegséggel vagy vezérséggel már különben is kard járt,² úgy látszik tehát, azért maradt el a karddal való felövezés feltüntetése a koronázási jelenet képeről.

¹ Az altaji turk khagánok címét *Theophylaktus Simokatta* említi (Hist. Lib. VII. cap. 7.) a Maurikius császárnak küldött levelet idézve, mely így kezdődött: «A rómaiak császárnak a nagy khagán, a hét nemzet fejedelme s a hét világtáj ura» (κύριος κλημάτων τε οἰκουμένης ἑπτα), világos azonban, hogy a «hét világtáj» a «négy» helyett tollhiba. A négy világtáj (tört. bulun, Radloff fordítása szerint: vier Winkel) többször előjön Kül-Tegin khagán († 731) sírfömliratában, pl. «a négy szöglet fölkel s ellenségeskedett, Bumyn khán egy sereggel kivonulva leverte a népet a négy szögletben (a négy világtájon) s helyreállította a békét»; egy más helyen ilyen módon van kifejezve a négy világtáj: «előlről (vagyis keletre) a Sandung síkságig nyomultam, a Taluion azonban nem mentem keresztül, jobbra (délre) Tokusz-Arszinig nyomultam, de nem mentem át a tibetiekig, hátrafelé (nyugotra) a Jäncsii folyón át a Vaskapuig székelek, balra (északra) a Järing-jarku országig nyomultam». A négy világtáj szerepe tehát csak olyan hagyományos emlékezet az altaji turkoknál, mint Árpád turkjainál. (V. ö. W. Radloff: Die Altürkischen Inschriften der Mongolei. I. Lief. Sz.-Pétervár, 1894. 4., 32., 44., 74. l.) A szumer-babyloni királyok közül Agu-Kakrimi (Kr. e. 1700 körül) így sorolja el címeit: «A kassziták és akkadok királya, Babylonia nagy országának királya, . . . király, ki a négy világtájon uralkodik». A körülbelül kétezer évvel előbb élt Naram-szin pedig «a négy világtáj királyának, Apirák és Magan meghódítójának» címezte magát.

² A Márk-féle Krónikába van egy, hihetőleg a XII. század dereka táján szerkesztett krónikarész beolvasztva, mely az I. Endrétől II. Géza uralkodásáig terjedő történetet adja elő. Ebben van elbeszélve az a híres várkonyi jelenet, midőn I. Béla a kard és korona közt választ, mely híven feltünteteti a koronához és fejedelmi kardhoz fűződött régi felfogást: «Si vis regnum: — így szólítja meg Endre Bélát — accipe coronam; si ducatum: accipe gladium».

IV. Béla megkoronáztatásánál (a 63-ik levélen) ismétlődik az a mozzanat, hogy ha a királyi hercegek már apjuktól kaptak valamely herczegséget, a magyar királyi hatalomtól való függésnek olyan módon adtak kifejezést, hogy bátyjok királylyá való felavatása alkalmával ők (IV. Bélának Kálmán tótországi herczeg) nyújtották át a kardot.¹ A 64-ik levélen levő miniature is érdekes a kard jelentőségének megvilágítása szempontjából; V. Istvánnak, ki már apja életében megkoronázttatott, maga IV. Béla teszi a koronát a fejére, a kardot azonban nem adja át neki.

A koronázási kardot Szent István kardjának mondja a hagyományos elnevezés, a mostani azonban nem régebb a XVI. század első felénél. Az Anjou- és Hunyadi-, meg Jagelló-kori koronázási kardot nem ismerjük; az Árpád-kori pedig minden valószínűség szerint az volt, melyet ma a prágai Szent Vid székesegyház kincsei közt őriznek.

Ezt a kardot szintén Sz. István kardjának nevezik, így ismeretes már 1368-tól fogva s a félezredévesnél régebbi hagyományt a kard jellege is annyiban támogatja, mert kora csakugyan megfelel annak az időszaknak, a mikor Sz. István trónra lépett s ha első királyunk térítői buzgal-mában — mellőzve a pogányságra emlékeztető régebbi szertartásos jelvényeket — megkoronázttatása alkalmával olyanokkal helyettesítette, melyek a német császári udvar szokásaival egyeztek meg, a régi vezéri kardot, melynek talán szintén van valami nyoma,² szükségkép fölcserélte egy másikkal, olyannal, a minőnek a vele rokonságban levő német udvar útján jutott a birtokába. A prágai kard jellege pedig tényleg német eredetre vall; INGWALD UNDSET norvég régész a hasonló típusú turóczmegyei IX—X. századbéli s jelenleg B. RÉVAY FERENCZ ajándékából a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában levő kardról értekezve, készítési helyének a keleti frankok közép- és alsó-rajnamelléki telepeit mondja.³

A német császári klenodiumok monografusa, BOCK FERENCZ, ki nagy művében egyéb koroná-zási jelvényekre is kiterjeszkedett, a prágai Sz. István-kardot sem hagyta figyelmen kívül, melyről a következőket mondja:⁴

A középkori művészet tanulmányozása céljából kétségkívül nagyjelentőségű az a kiváló fegyver, melyet «Sz. István kardja» elnevezés alatt a prágai Sz. Vid ereklyéi között őriznek. A (jelen műben 166.) sz. alatti ábrán a kard egész hosszában látható. A négyélű pengén (BOCK hibásan mondja négyélűnek) fönt a keresztvas alatt még néhány, a rozsdától és az idők viszontagságaitól fölismerhetetlenül elmosódott latin nagy betű vehető ki, melyek elolvasása alig lehetséges. Kiváló érdekessége van az elefántcsontból metszett széles gombnak, mely a markolat alján a keresztvasat vagy markolatellenzőt helyettesíti. Az ide mellékelt ábrán természetes nagyságban (jelen műben X—XI. táblán⁵ mindkét feléről) látható a kard

¹ A Márk-féle Krónika írja, hogy IV. Béla megkoronázttatásakor a «királyi kardot» (ensem regalem) az oldala mellett öcsce, Kálmán herczeg tartotta, lovát pedig Dániel, a ruthének herczegje vezette előtte.

² Nyilván az «Attila hun király kardja» volt, melyről aschaffenburgi Lambert tesz említést s a melyet 1063-ban Salamon király anyja a bajor herczegnek, Northeimi Ottónak ajándékozott, a miért Salamont a magyar trón megszerzésében támogatta. (V. ö. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet tört. I. 146., 555. l.) Hogy ez az Atillá-nak tulajdonított kard a régebben «gladius huniscus»-nak (hun kardnak) nevezett szablyafélék közé tartozott: azt majdnem egész bizonyos dolognak tarthatjuk. Feltűnő már most, hogy a római-német császári kincsek közt volt egy szablya is, melyet egy kései hagyomány szerint Harun al-Rasid khalifa küldött volna ajándékba Nagy Károlynak; a kard arabeszk keleti díszítése azonban későbbi időre vall, de különben is Harun al-Rasid korában a szablya még nem volt elterjedve az araboknál, a hagyomány valóságában tehát joggal kételkedhetünk. Ellenben nagyon is figyelemre méltó körülmény az, hogy ezen szablya idoma teljesen egyezik a honfoglaláskori magyar leletek szablyaival, a legközelebbi föltevés tehát az, hogy esetleg tőlünk került a németekhez; zsákmányként-e vagy mint ajándék: e tekintetben Aschaffenburgi Lambert szavainak különös jelentőséget tulajdoníthatunk.

³ Archaeol. Ért. 1890. X. 164. l.

⁴ Die Kleinodien des Heil. Römischen Reiches. Bécs, 1864. Anhang. 25. s. köv. l.

⁵ Ábránk önálló fölvételek, melyek fényképeit Eckert Henrik Prágában és clichéit Angerer és Göschl Bécsben készítették.

markolata a penge egy részével együtt, mely az előbbi ábránál szembetűnőbben tünteti föl a groteszk állatalakokkal (lásd alább NEUWIRTH megjegyzéseit) átszőtt nevezetes fonadékos diszítést, a minők a X—XI. századbeli angol-szász tárgyakon szoktak előfordulni. Az ilyen egymás mellé sorakozó gyöngyszemekkel vagy szívalakokkal kitöltött szalagczirádák, összekötve az állatvilág előállításával, szembetűnően emlékeztetnek a III. Ottó és II. Henrik korabeli initialék és miniature-ök hasonló diszítési módjára. A markolatfej elefántcsontgombján is, bár elkopva, kora román lombékítmény ismerhető fel, mely a XI. század kezdetét jellemzi. Vegyük ehhez a penge szélesebb felső részén levő latin írásjegyek csaknem klasszikus idomát s hasonlítsuk vele össze a nagyobb elefántcsontgomb jellemző alakját: kénytelenek leszünk olyan eredményre jutni, hogy ezek a metszett czirádák bizonyítékul szolgálnak a kard eredete felől már említett tiszteletreméltó hagyomány valódisága mellett. De már azt a kérdést többszörös utánjárás daczára sem tudjuk megoldani, hogy milyen alkalommal és ki által jutott Sz. István kardja a prágai Sz. Vid ereklyegyűjteményébe? Ma már az is nehezen mutatható ki, hogy a korábbi magyar koronázások alkalmával használatban volt-e ezen kard vagy sem? Egy dolog mindamellett egész biztossággal megállapítható, az t. i., hogy kardunk egész 1354-ig még nem található fel a Sz. Vid kincsei között, mert különben meg volna említve abban a kimerítő és előtünk írásban fekvő leltárban, melyet az első prágai érsek, pardubitz-i Arnost (1344—64) alatt Zavissius kanonok készített. A hogy világosan megemlíti Sz. István ezen kardját, még pedig a «rubrica armorum» alatt, a következő szavakkal: *«Item gladius St. Stephani regis Ungariae cum manubrio eburneo»* — a prágai székesegyház kincseinek az a későbbi leltára, melyet 1387-ban Bohuslaus dékán alatt Smilo sekrestyés állított össze, a miből joggal következtethetjük, hogy a kard 1353 és 1387 között (helyesebben: 1354—68 között) valószínűleg ajándék útján kebeleztetett a Sz. Vid kincsei közé. Tudvalevőleg IV. Károly buzgólkodott különösen abban, hogy kedvelt egyháza, a Sz. Vid kincseit ritka és értékes ereklyékkel gazdagítsa. Nagyon közel esik már most az a föltevés, hogy a nagy és szent király és törvényhozó kardja IV. Károly birtokába jutván, talán uralkodásának utolsó éveiben, azt a Sz. Vid kincstárának engedte át. Reméljük, hogy Sz. Vid tartalmas levéltárában akadnak még olyan adatok, melyek felvilágosítást adnak arról, mikor és mily körülmények között jutott Sz. István kardja a prágai dóm kincstárába.

NEUWIRTH JÓZSEF, prágai német egyetemi tanár összehasonlítván Bock ezen leírását a karddal, a következő megjegyzéseket és helyreigazításokat bocsátotta a jelen munka szerkesztőjének rendelkezésére.

A kardpenge nem négyélű, mint BOCK állítja, hanem kétélű. Ez különben a rajzon is látható; Bockot a penge közepén végig húzódó széles völgyeletű vércsatorna ejtette tévedésbe.

A vércsatorna felső részében, a penge töve felé láthatók a latin betűjegyek nyomai, melyeknek idoma azonban nem vehető ki annyira, hogy Bock-kal «klasszikus»-nak lehetne mondani. NEUWIRTH azt írja, hogy mint Bocknak, úgy neki sem sikerült a rozsdával erősen bevont jegyek maradványait kibetűzni s csupán gyanításképen jegyzi meg, hogy egyik oldalon talán KEKIV vagy KERIV betűk vannak, melyek egy-egy pillanatra olyan benyomást tesznek, mintha egy pár más betűnyommal együtt TIBERIUS nevet adnának. INGWALD UNDET a már említett turóczmegyei kardnál¹ megjegyzzi, hogy a hasonló típusú IX—X. századbeli norvég kardokon többször előfordul a készítőjük, ULFBERN neve; ugyanilyen kardokat találunk a brit szigeteken és keleti Poroszországban is. Nem lehetetlen, hogy Sz. István kardján ugyanezen név volt, sőt a NEUWIRTH által TIKERV-nek sejtett jegyek bizonyos fokú valószínűséget nyújtanak e föltevéshez. A név utórésze, a BERN vagy BERIN, minden nehézség nélkül azonosítható a többé-kevésbé kivehető KERIV betűjegyekkel, míg a penge-tő és ezen jegyek közt elég hely van arra, hogy ott az VLF jegyek is elérjenek, ezekből azonban csak az F-nek megfelelő jegy nyomai látszanak.

¹ Archaeol. Ért. 1890. X. 164.

A penge másik oldalán levő betétes jegyek közt NEUWIRTH szerint γ jegy csaknem olyan, mintha a Krisztus-monogrammot jelezné; előtte n vagy u forma betű nyomai látszanak, a mi talán az $[h]$ u maradványa, ezenkívül az γ után még szintén vehetők ki valamely elrozsdásodott betűmaradványok, melyek $\text{ih}\varsigma$ = Jesus nevének betűivel látszanak megegyezni. «Biztosabbat — mondja NEUWIRTH — nem lehetett megállapítani.»

A BOCK által említett groteszk állatalakokra, melyek a keresztvasat helyettesítő elefántcsontgombon volnának, azt jegyzi meg NEUWIRTH, hogy minden egyes sajátság legfigyelmesebb átvizsgálása után sem sikerült neki illet fölfedezni. Az egész diszítmény összefonódó szalagokból áll, melyek soha nem közelednek valamely határozottabb állatalakhoz. Az elefántcsont kerülete különben nagyon meg van kopva s ezáltal a diszítvány körvonalai is erősen elmosódtak, sőt itt-ott egészen eltűntek.

A mi a kard Prágába való jutásának idejét illeti, NEUWIRTH szerint 1354 és 1368 augusztus 18 közé helyezendő. Ezen a napon vettek föl ugyanis Wrativogius dóm-dékán, Henrik, a dóm kincstartója és Ferencz, a Mindenszentekről nevezett templom dékánja a prágai várban, mint a Sz. Vid székes-káptalan meghatalmazottjai, egy kimerítő leltárt a dóm kincstáráról.¹ Ebben a «rubrica armorum» alatt van megemlítve:² «Gladius S. Stephani Regis Ungariae cum manubrio eburneo». Az 1387-iki leltár csupán ismétli ugyanazon szavakkal e följegyzést. Az 1354-iki leltár azonban a kardot nem említi.

NEUWIRTH tehát valószínűnek tartja, hogy azt csak ezután kapta IV. Károly császár Nagy Lajos királyunktól, a ki már 1353-ban Sz. István több más ereklyéjével ajándékozta meg őt, a melyek közt azonban a kard nincs megemlítve.³ Az ereklyék ösztönözhatték IV. Károlyt arra, hogy Sz. István kardját is megszerezze. Nekem azonban úgy tetszik, mintha a dolognak megfordítva kellett volna történni. Sz. István kardját sem Nagy Lajos, sem más magyar király nem ajándékozhatta el, mert ezt országos jelentőségű jelvénynek tekintette a nemzet. Csakis arra gondolhatunk, hogy nem a leg-egyenesebb úton jutott Prágába, a mire nézve könnyen megtaláljuk a történelmi előzményeket is s a prágai Sz. Vid egyháznak való ajándékozás már csak a végleges elintézési módja volt egy, a magyar és cseh királyi ház közt levő kényes természetű vitás dolognak, a mi nyolcz évtizeddel előbb történt eseményekből indult ki. Tudjuk ugyanis, hogy IV. Béla halálakor (1270) a leánya, Anna, Raszisztzláv macsóí herczeg özvegye, a ki folytonos ellenségeskedésben élt öccsével, a most már egyedüli királynak maradt V. Istvánnal, a királyi ház kincseivel együtt vejéhez, II. Ottokár cseh királyhoz menekült. V. István visszakövetelte a kincseket, «melyeket a magyar királyok Attila óta gyűjtöttek», s a magyar koronát illetik, de Ottokár bármilyen nagyhangon erősítgette is, hogy nem szorult rájuk, ha kell, ad Istvánnak négyannyit, vissza nem adta, mert Anna ezeket a magáénak tartotta, melyeket — úgy állította — atyja jutalmul adott neki. Volt pedig a kincsek között két arany korona, királyi pálcza, királyi szék, *kard*, nyakláncz, arany-korsó, tányérok, több arany-ékszer.⁴

¹ Thomas Joannes Pessina de Czechorod: *Phosphorus septicornis, Stella alias matutina, Hoc est: Sanctae Metropolitanæ Divi Viti Ecclesiae Pragensis Majestas et Gloria*. Prag, 1673. 466–476.

² U. o. 473.

³ Th. J. Pessina de Czechorod id. m. 516. és 524. l. (A székesegyház ereklyéinek diariumában aug. 20. kelettel: «S. Stephani Regis Hung. pars insignis. Et Pectorale eiusdem sive Reliquarium, quod ille de collo pendulum gestare solebat, in quo recondita sunt: particula de Ligno Domini et digitus S. Stephani Proto M. (artiris). Carolus IV. illud obtinuit a Ludovico Rege Hung. an. 1353 ac pretiosissimis lapidibus exornatum toto vitae suae tempore portavit. Hodieque illud devotissime veneramur.» L. u. o. decz. 26-iki kelettel, mint Szt István első vértanu napján: «Item pars insignis de brachio: Articulus digiti dono datus Carolo a Rege Hungariae Ludovico I. an. 1353.»)

⁴ Az V. István és II. Ottokár közt kötött békeoklevél 1271. (Árp. Új Okl. III. 254.) így sorolja el a kincseket: «Renunciamus insuper juri et accioni nobis et nostris heredibus competentibus de insigniis Regalibus, corona videlicet, *gladio*, monili, sella, scutellis, et aliis clenodiis ac thesauro delatis per dominam Annam in

Az én felfogásom szerint Sz. István kardja csakis ekkor és ilyen módon kerülhetett a cseh királyi ház kincsei közé. Ha Venczel kerítette volna a hatalmába akkor, a mikor a fiával, ifjabb Venczel vagy László magyar királylyal együtt a koronát is magával vitte, valószínű, hogy úgy, mint a koronát, a kardot is visszaszerezte volna Ottó bajor herczeg, midőn egy párt őt magyar királynak ismerte el. IV. Károly anyja, Erzsébet, a kis unokája volt Annának, illetőleg unokája volt II. Ottokárnak s Anna leányának, Kunigundának. Szt István kardja tehát családi örökségkép szállhatott rá, a melynek jogalapját azonban a magyar királyi ház nem ismerhette el. Arra nem igen lehetett számítani, hogy nyolcz évtizedes birtoklás után visszaadjon ilyen becses ereklyét a cseh dinasztia a magyar királyi háznak, s viszont a magyar király is nehezen tűrhette, hogy egy magyar királyi jelvény a cseh királyság klenodiumai közé olvadjon be. A megoldás ilyen körülmények között csakis az lehetett, hogy a kard valamelyik egyház birtokába menjen át s a lovagias magyar király aztán arról is gondoskodott, hogy a kard mellé a szent királynak valamely pusztán vallásos jellegű ereklyéje is kerüljön, a minek talán olyan mellékcélja is volt, hogy ezzel a kard politikai jellege teljesen megszűnjék. Ilyen összefüggésben tekintve a dolgot s összevetve az egyes datumokat, hogy t. i. az 1354-iki levéltárban még nincs megemlítve a kard, de Nagy Lajos már 1353-ban elküldte IV. Károlynak Sz. István ereklyéit, föl kell tennünk, hogy csakhamar ezután, talán már 1354 folyamán, de mindenesetre a következő évben, Sz. Vid prágai egyháza megkapta a kardot.

Sz. István prágai kardja — kivéve, hogy az elefántcsont diszítményei megkoptak s a penge rozsdás — egészben véve ép, hüvelye azonban hiányzik. Megvan azonban, a mi a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, a markolat borítéka.¹ Hogy eredeti s nem későbbi, mutatja az alján levő s a

167. ábra. Szent István király kardjának gombja felülről.

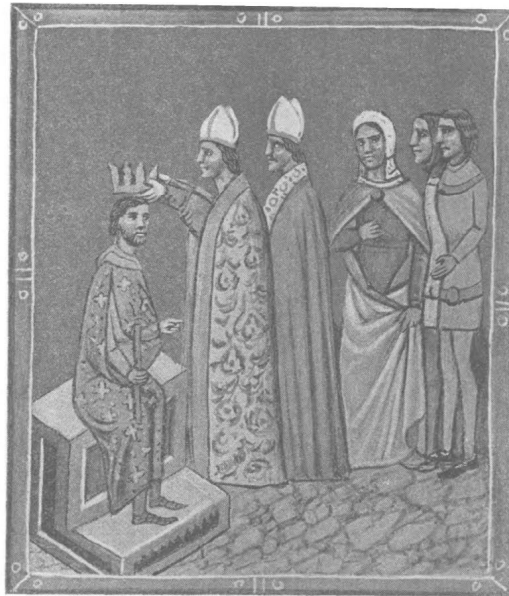
IX—X. századot jellemző fonadékos diszítés. A kard egész hossza 77 cm., ebből a gomb 4 cm., a markolat fogantyúja 75 cm., a keresztvasat helyettesítő elefántcsontgomb 35 cm., vagyis a markolat egészben véve 15 cm., a penge pedig 62 cm., szélessége a penge-tőnél 39 cm. A fölülről tekintett markolatfej gomba-alakú gombjának hosszátmérője 6.3 cm., (167. ábra) vagyis az arány a magasság és az átmérő közt 2 : 3. A markolatellenző (keresztvas) legnagyobb hossza 95 cm., vagyis a szélesség és hosszúság aránya 1 : 3. Ez mindenesetre arra vall, hogy a kard még a Karoling-kori tipushoz tartozik, ugyanerre mutat a markolatfejgomb lombozatos tagozása is. Viszont azonban a gombaidom már átmenetül szolgál a XI—XII. századbeli tipushoz. A markolatellenző elefántcsont-gomb összefonódott szalagdiszítményének korjellemző sajátosságát, mely visszamegy a IX. századig s benyúlt a XI. századba, Bock is eléggé kiemelte; az ilyen diszítványekkel összefűződött groteszk állatalakok azonban ezen a kardon a felismerhetlenségig el vannak stilizálva.

Regnum Boemorum.» — A *Continuatio Vindobonensis* (ad a. 1276.) ezeket írja: «Nihilominus tamen promittens rex Boemie memorato regi Ungariae omnes thesauros reddere, quos aliquando amita ipsius regis Ladislai Anna regina de Mazowe asportaverat eique tradiderat, videlicet duas coronas aureas et scepra regalia, ac preciosissimam amphoram auream nobilissimis gemmis undique adornatam mire pulchritudinis, et alia quam plura clenodia aurea que a tempore regis Ungarie Attilae et ab aliis successoribus suis usque nunc in Ungaria fuerant conservata.» (Pertz: Mon. Ger. Scriptores. IX. 708.) V. ö. *Reimchronik*. Cap. 88. *Pauler Gy.*: A magyar nemz. tört. II. 358., 362., 364., 691. l.

¹ Dr. Frind Venczel a prágai székesegyház örkanonokja a szerkesztőhöz 1899. decz. 5-én írt levelében a következőket mondja: 1. die Metallumspinnung sitzt unmittelbar auf dem Griffholze. 2. die Umspinnung scheint die ursprüngliche zu sein. 3. die Umspinnung besteht aus einem zweifachen Draht, nämlich einem gezwisteten Schwarzdraht, den ich für Eisendraht halte und aus einem Golddraht. Nach einigen Lagen Schwarzdraht folgt eine einfache Lage Golddraht. Dass wir den letzteren Draht für Gold und nicht für Messing halten, hiezu bestimmt uns die energische Färbung.

A kard minden jellemző sajátása tehát arra vall, hogy a hagyományt igaznak tartjuk s a prágai székesegyház ezen nagybecsű ereklyéjét első szent királyunk kardjának tekintjük. Megkísérlettem a legvalószínűbb magyarázatát annak, mikép kerülhetett Prágába s azt hiszem, azt a föltevést, mintha Nagy Lajos ajándékozta volna IV. Károly császárnak, végkép el kell ejtenünk; csakis családi örökségképen szállhatott rá anyjáról, a Premisl-ház utolsó ivadékáról, Erzsébetről. Mint Szent István kardja, az egész Árpád-koron át — kivéve az utolsó királyokat — szerepelnie kellett a magyar királyok felavatásának szertartásánál s jelképekül szolgált arra, hogy a király a nemzet első vezére, legfőbb hadura. A királyi hatalomnak volt egyik jelvénye s azért tettek a meghalt király sírjába kardot is, de nem az életében használt fegyverei közül, hanem, mint III. Bélánál, külön királyi jelvényeket készítettek a temetés alkalmára s azokat temették el vele. Mert az bizonyos, hogy III. Béla ezüst kardikója csakis jelvény lehetett, nem pedig fegyver. A míg Béla élt, az a jelvény Sz. István kardja volt; sírjába azonban nem tették az eredetit, másolattal pótolták. Nem idombeli másolatot értett ez alatt a középkori ember s azért meddő fáradozás volna, ha Sz. István kardja és a III. Béla sírjában lelt kardikó között alaki hasonlóságot keresnénk. A középkori felfogás meglegedett annyival, ha Sz. István kardjából annak királyi jelvényi jelentőségét tudta valami módon a másolatban kifejezésre juttatni s ezt azzal érte el, ha az ilyen fegyverszerű jelvényt nem zavarhatták össze a valódi fegyverrel. Ebben találok a magyarázatát a III. Béla sírjában talált kard rövidségének; ezért készítették a pengét is ezüstből, nem pedig acélból.

NAGY GÉZA.

III. BÉLA ÉS HITVESE

HAMVAINAK VISSZAVITELE A KORONÁZÓ TEMPLOMBA.

BÉLA király és hitvese Anna földi maradványai mindaddig dr. TÖRÖK AURÉL egyetemi tanár őrizete alatt maradtak, míg be nem következett az az időpont, melyben a királyi hamvakat tőle át kellett venni, hogy azok a koronázási templomban örök nyugalomra helyeztessenek.

Dr. WLASSICS GYULA vallás- és közoktatásügyi miniszter 1897. október 27-én 4074/eln. és november 7-én 4747/eln. szám alatt kelt rendelettel elnökletem alatt dr. TÓTH LAJOS vallás- és közoktatásügyi ministeri osztálytanácsost és a műemlékek országos bizottsága tagjai sorából dr. CZOBOR BÉLA előadót, valamint dr. SZENDREI JÁNOST küldötte ki, mint külön bizottságot, a csontok átvételére.

Ugyancsak a nevezett miniszter megengedte, hogy azokról a királyi jelvények- és ékszerekről, melyek a király és királyné tetemein találtattak s melyek 1848 óta a Magyar Nemzeti Múzeumban őriztettek, hű másolatok készíttessenek. E másolatokra — a következményekhez képest — annál nagyobb szükség volt, mert báró BÁNFY miniszterelnök 1898 május 14-én 5811. szám alatt elrendelte, hogy az eredeti tárgyak, a kegyeletnek megfelelőleg, a tetemekkel együtt a koporsókba visszatétessenek, minek következtében a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1898 július 13-án 2943. sz. alatt a N. Múzeum igazgatóságát utasította, hogy a királyi jelvényeket és ékszereket kezeimhez szolgáltassa.

A királyi csontokat dr. TÖRÖK AURÉL-től szeptember 29-ik napján, a koronázási templom északi sekrestyéjében vette át a bizottság, melynek fentnevezett tagjain kívül a miniszterelnök képviselőjében dr. ROMY BÉLA osztálytanácsos, továbbá a templom plébánosa, dr. NEMES ANTAL és a templom építész, SCHULEK FRIGYES is megjelentek. Meghivattak a N. Múzeum igazgatója SZALAY IMRE és a régészeti osztály igazgatóőre dr. HAMPEL JÓZSEF is, hogy a N. Múzeumból általam átvett és a király és királyné földi maradványaival együtt eltemetendő királyi jelvények és ékszerek azonosságát igazolhassák.

E tárgyak a következők: a király koporsójából az ezüst korona, az ezüst kard, az Abdallah ibn Muhamed nevére vésett keleti gránátos arany gyűrű, az ezüst karperecz, az ezüst sarkantyúk, a rekesz-zománczú részletekkel díszített ezüst mellédísz (encolpium), a mellédísz szétmállott ezüst lánczának sze-

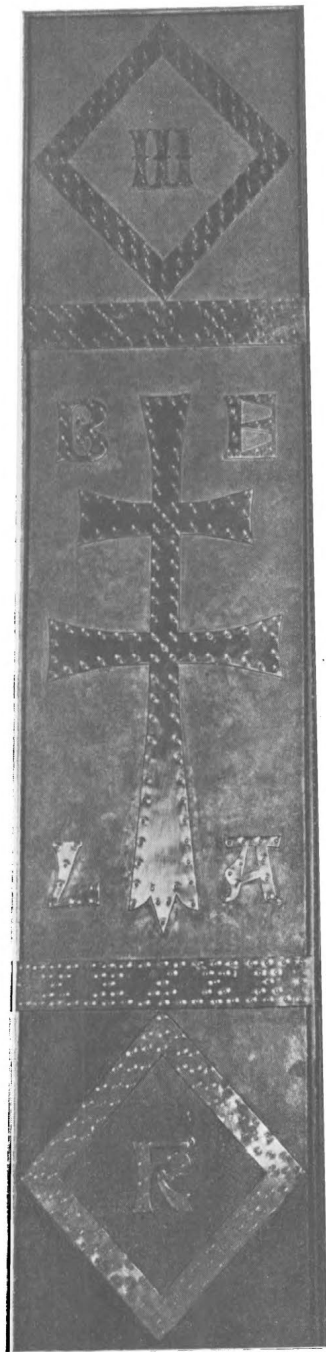
meiből 192 darab, a réz zarándokkereszt, továbbá a királyné koporsójából az aranyozott ezüst korona, a lantoló sirént ábrázoló vésett gránáttal diszített arany gyűrű s a királyné ruhájából némi szétmállott szövet- és csipkemaradványok.

Az átadási és átvételi eljárás megkezdése előtt az ülés célját, az ügy előzményeit ismertettem.

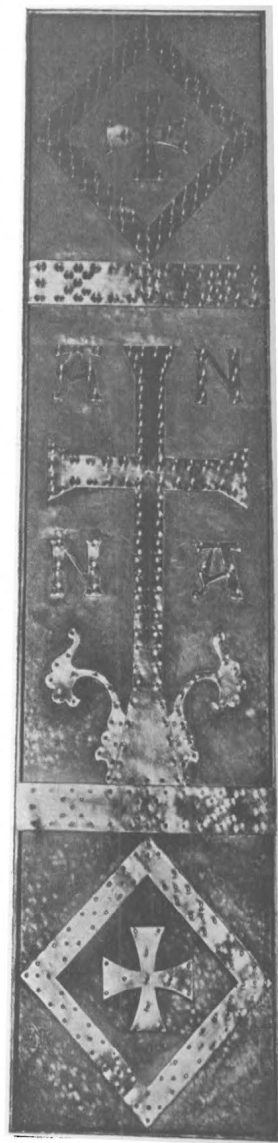
Előadtam a tett intézkedéseket, melyeknek megfelelőleg a királyi tetemek lehető fentartásuk, különösen a levegő behatásától való megóvásuk végett üveggyapottal körülvéve előbb amarantfa- és üveg-ládákba és ekként légmentesen elzárva fognak rézkoporsókba tétetni.

Ezután a királyi csontoknak — így szól a fölvelt jegyzőkönyv¹ — dr. TÖRÖK AURÉL tanártól átvétele s azoknak a megfelelő királyi jelvényekkel és ékszerekkel egyetemben fa-, továbbá üveg-ládákba tétele a következőleg eszközöltetett:

III. Béla király rézkoporsójában az I. számú üveg-ládában van a király erősen sérült koponyája és állkapcsa a már több darabra szétesett és vékony vaspánttal összetartott ezüst-koronával együtt. A II. számú üveg-ládában két külön amarantfa-doboz közül a nagyobbik, 54,5 cm. hosszú és 23 cm. széles doboz tartalmazza az alsó rétegben a két bal és jobb czombcsontot, a két bal és jobb szárcapcsot, a két bal és jobb térdkalácsot és a bal orsócsontot; a felső rétegben pedig a bal és jobb sípcsontot, a jobb felkarcsontot. A kisebbik, 54,5 cm. hosszú, 13 cm. széles doboz fenekén vannak az ezüst kard és kormánypálcza, a zarándok-bothoz tartozó rézfeszület és ezek fölött a többé-kevésbé sérült 12 hát-csigolya, a kisebb sérüléseket szenvedett öt ágyék-csigolya és külön kis fiókban az erősen sérült hat nyak-csigolya. A III. számú üvegládában három amarantfa-doboz közül a keresztben álló és rekeszekre osztott 35×23 cm. nagyságú dobozban van a balkéz 13 csontja, a jobbkez 9 csontja, a balláb 19 csontja, a jobbláb 11 csontja egy-egy rekeszben. Ezek fölött a király jobbkezén talált ezüst karperecz, a zománczos ezüst nyakdísz és ezüst lánczának 192 szeme, az ezüst sarkantyúk, az «Abdallah ibn Muhamed»

168. ábra. Béla király koporsója.

169. ábra. Anna királyné koporsója.

vésetű keleti gránátköves arany gyűrű. A különálló nagy rekeszben vannak a bal felkarcsont két vége, a bal és jobb singcsont két-két vége, a jobb orsócsont két vége és az összes csonttörmelékek és szilánkok. A 32. cm. hosszú, 10 cm. széles keskeny fadoboz tartalma: a bal- és jobblapoczka egy-egy darabja, a szegycsont markolata és testrésze, a bal és jobb kulcsont, a túlnyomólag csak töredékekben meglevő 31 darab borda. A 32 cm. hosszú és 25 cm. széles fadoboz tartalma: a bal

¹ III. Béla király és hitvese Antiochiai Anna emlékezete. Függlék. Budapest. 1898.

és jobb medenczecsonst és egy keresztcsont. Összesen 135 darab csont, 9 darab királyi jelvény és ékszer, továbbá törmelékek, szilánkok.

Antiochiai Anna királyné rézkoporsójában az I. számú üveg-ládában van: a királynénak kisebb sérülések nyomait viselő koponyája és állkapcsa az aranyozott és még jó karban levő ezüst koronával együtt. A II. számú üveg-ládában, rekeszekre osztott 43 cm. hosszú, 17 cm. széles amarantfa-dobozban helyeztetek el egy-egy rekeszben: 1. a balkéz 19 csontja; 2. a jobbkez 16 csontja és a királyné ujján volt s lantoló sirént ábrázoló véséssel ellátott gránátköves gyűrű; 3. a balláb négy csontja; 4. a jobbláb hét csontja. A különálló nagy rekeszben vannak a bal és jobb lapoczká, a bal és jobb kulcsont, a szegycsont markolata és teste, a bal czombcsont fejrésze, fancsonttöredék, a bal és jobb térdkalács. A doboz tetejére rakattak: a bal és jobb czombcsont, a bal és jobb szárkapocs, a bal- és jobboldali négy sing- és orsócsont, a bal és jobb felkar, a bal és jobb sípcsont. Továbbá két üveg-dobozban a királyné fátyolának és aranycsipkéjének maradványai. A III. számú üveg-ládában 43 cm. hosszú, 17 cm. széles amarantfa-dobozban vannak a 24 darabból álló, többé-kevésbé sérült nyak-, hát- és ágyék-csigolyák. A doboz tetejére helyeztetek: a bal és jobb medenczecsonst, a bal- és jobboldali 24 borda, a keresztcsont. Összesen 121 csont, továbbá egy korona és egy gyűrű.

Az átadás tárgyát képezték továbbá a Székesfehérvárott 1848 december havában feltárt két, más sírból kiemelt csontok is, melyek 1862-ben a király és királyné koporsóiba tétettek s 1883-ban TÖRÖK AURÉL-nak adattak át. E csontok egy része férfi, valószínűleg valamely királyi herceg csontvázához tartozott, melynek koponyája azonban már hiányzik. E csontváz a közvetlen III. Béla koporsója jobbán felásott sírból vétetett ki. A csontok más részét magzatcsontok képezik, melyek a király lábánál, a koporsója keskeny oldala előtt fölfedezett sírban talált s áldott állapotban elhalt nő csontvázának medenczéből származnak. Maga a női csontváz 1862-ben már nem volt meg, mert különben 1862-ben a magzatcsontokkal együtt eltemették volna. A férfi-csontváznak az 1 számmal jelölt üveg-ládában 52 cm. hosszú és 34 cm. széles amarantfa-dobozba elhelyezett részei a következők: a bal és jobb czombcsont, a bal és jobb szárkapocs, a bal és jobb sípcsont, a bal és jobb medenczecsonst, a jobb felkarcsont, a négy darab bal- és jobboldali orsó- és singcsont, a bal és jobb lapoczká, a keresztcsont, a baloldali 11 borda, a jobboldali 12 borda és 17 hát- és ágyék-csigolya. Ezek fölött, szorosan a doboz felső részébe illő fiók rekeszeiben vannak: 1. a jobb kulcsont, a szegycsont-markolat, a bal térdkalács és hat nyak-csigolya; 2. a balkéz 11 csontja; 3. a jobbkez 16 csontja; 4. a balláb 14 csontja; 5. a jobbláb 14 csontja. Összesen 120 darab. Végre egy rekeszben külön üveg-dobozba tétettek a magzatcsont-töredékek.

Az átadáson és átvételen megjelentek az ország bíboros hercegprimása, VASZARY KOLOS, esztergomi érsek és dr. WLASSICS GYULA, vallás- és közoktatásügyi miniszter. Mint a bizottság elnöke az ügyről jelentést tevén, a királyi tetemek viszontagságainak ismertetése után azt a kérést terjesztettem elébük, hogy III. Béla király és hitvese földi maradványainak, továbbá királyi jelvényeik és ékszereiknek a fentebb elősorolt üveg- és faládákban elhelyezéséről meggyőződést szerezzenek. A hercegprimás és a miniszter erről közvetlen szemlélet és vizsgálat útján bizonyosságot nyervén, az eljárásról felvett és két példányban kiállított jegyzőkönyvet aláírásukkal ellátták, majd utánok a jegyzőkönyvet CSÁSZKA GYÖRGY kalocsai érsek is, ki az átadáson szintén megjelent és velem együtt a bizottság tagjai, továbbá a fentnevezett hivatalos személyek is aláírták. A csontokat és az ékszereket tartalmazó üvegládák lera-gasztása, valamint fémfoglalással körülvétele után a király tetemeit a «III. Béla R.» és a királyné földi maradványait az «Anna» felírással ellátott rézkoporsókba¹ zártuk, melyekre fedeleiket reáforrasztattuk.

¹ A vörös rézből készült koporsók nagysága a következő: a királyé 1,90 m. hosszú, 0,45 m. széles, 0,25 m. magas, a királyné koporsójának hosszúsága 1,60, szélessége 0,40, magassága 0,24 m., végre a királyi herceg csontjait magában foglaló rézláda hosszúsága 0,60, szélessége 0,42 és magassága 0,31 méter.

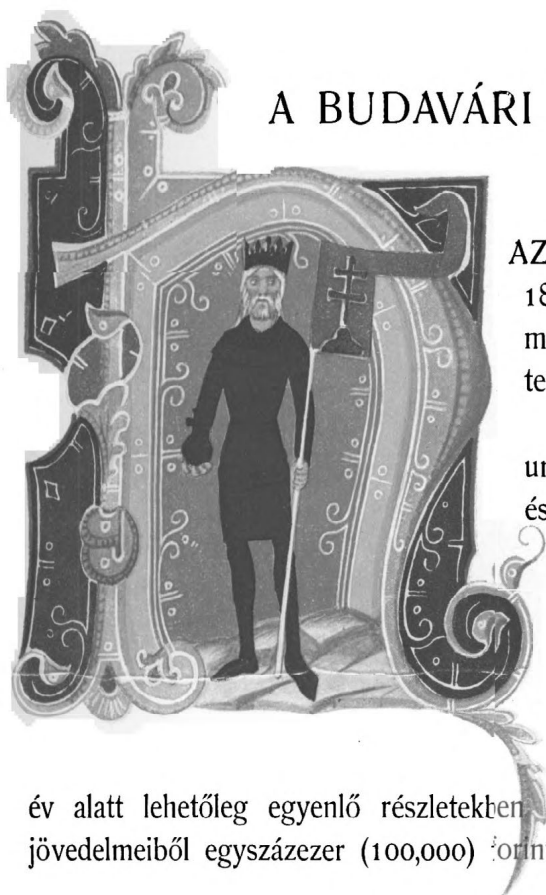
A jegyzőkönyv egyik példányát üveghengerben III. Béla koporsójába tettük, annak a költeménynek pergamenre nyomott egy példányával együtt, melyet a cisterci-rend «Ciprus ág» gyanánt szánt alapító királya ravatalára. A jegyzőkönyv másik példányát a miniszerelnök az országos levéltárban helyeztette el.

Mint a jegyzőkönyvnek fentebb ismertetett tartalmából kitűnik, az eljáró bizottság a Székesfehérvárott III. Béla király koporsója közvetlen közelében, a jobboldalon talált sírból származó férficsontokat és a király lábai előtt fekvő egyik sírból kivett magzatcsontokat TÖRÖK AURÉL-tól szintén visszavette. E csontokat 1862-ben a király és királyné földi maradványaival együtt temették el a budavári templom kryptájában. A jelen alkalommal azonban e csontokat különválasztva, külön rézkoporsóba tettük és miután NEMES ANTAL plébános azokat dr. CZOBOR BÉLA segédkezése, továbbá a Nemzeti Múzeum igazgatójának és a templom építésének ájtatos részvéte mellett, az átadási és átvételi eljárás befejezése után, még szeptember 29-én este beszentelte, a szentély alatti sírkápolnában, az eredetileg III. Béla és hitvese számára készített márvány-sarkophagban azonnal el is helyeztettem.

III. Béla és hitvese földi maradványait 1862-ben csak «privative et absque strepitu ac concursu» temették el a templom kryptájában. Mennyire megváltozott azóta az idők, az ország képe! És a templom, mely a dúló harcok között, bár eredeti alakjából kiforgatva, csodálatosan fenmaradt, mily bámulatos átalakuláson ment keresztül. A király és kormánya régi fényébe helyezte azt vissza és az ország koronázási egyházává avatta. Az ország primása és az ország közoktatási minisztere veszik át a templom részére a sokat hányatott királyi tetemekeket. A király rendeletéből állított síremlék várja az ő elődjének és ősenek hamvait, hogy nemsokára országos gyászünnepélylyel helyeztesse azokat örök nyugalomra.

De mielőtt ez ünnepre térnénk, ismertetnünk kell azt a templomot, azt a síremléket, mely hét század után befogadja III. Béla és hitvese hamvait.

FORSTER GVULA.

A BUDAVÁRI KORONÁZÓ TEMPLOM.

AZAI műemlékeink fentartására és helyreállítására nézve az 1873-ik év új, fontos korszak kezdetét képezi, mert királyi szó mondja ki azok védelmét s királyi szó intézkedik a koronázási templom helyreállítása iránt.

Ez évi november 25-én adta ki ugyanis dicsőségesen uralkodó királyunk Gödöllőn, TREFORT ÁGOSTON vallás- és közoktatásügyi miniszternek a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottsága részéről tett javaslaton alapuló előterjesztésére azt az elhatározását, melylyel uralkodása 25. évfordulója alkalmából megengedte, hogy «Isten és Magyarország védasszonyának tiszteletére emelt budavári plébánia-templom stílszerű restaurációja a Mátyás-torony helyreállításával megkezdessék s e célra legközelebbi három

év alatt lehetőleg egyenlő részletekben a megürült vagy megürülendő főpapi javadalmak időközi jövedelmeiből egyszázezer (100,000) forint kirendeltessék».

A TEMPLOM RESTAURÁCIÓJA.

A templom keletkezésének idejére nézve biztos adataink nincsenek. Annyi kétségtelen, hogy a mai egyház — alapfalaiban világosan követhető elrendezése szerint — a XIII. századból ered. Ezzel meg-egyezik IV. Bélának 1255. évi az az oklevele, melylyel a «magában a várban Sz. Máriának építendő templomban» bírt kegyúri jogot, mely őt «mint kegyurat megilleté», a Margitszigeten Szűz Mária tiszteletére általa létesített templom mellett alapított monostornak — hol Margit leányát elhelyezte — adomá-nyozta. A régi helyen már korábban is állott-e templom és Béla alatt ez épült-e újra, eldöntetlen kérdés.

Midőn Buda királyi székhelylyé lett, királyaink különös gondjaikba vették ez egyházat, mely annyi országos ünnepélynek színhelyévé vált s melynek falait diadalmas háborúikban szerzett győzelmi emlékeikkel s jelvényeikkel ékesítették. Különösen Nagy Lajos, Zsigmond és Hunyady Mátyás bőví-tették és díszítették azt. Mátyás király után, ki a délnyugati tornyot, melyen címere ma is látható, építette, a nép újabb időben előszeretettel nevezte ez emlékünket Mátyás-templomnak.

A török uralom alatt e templom volt a törökök főmecsete: *Eszki Dsámiszi*. Egyik ajtaja fölé Szulejman császár a korából a 16 szúra 92. versének megfelelő következő mondatot vésette: Ime Alláh megparancsolta az igazságot és a jó cselekedetet.¹

Annyi és annyi ostrom után «bámulatos módon», mondják az egyidejű értesítések, maradt fenn ez egyház, melyet akkori emlékeink általában Szent István király templomának mondanak, mint kinek tiszteletére az szentelve volt.

A jezsuiták alatt, bár eredeti jó szándékuk az volt, hogy «veteri gothicae structurae»-nek megfelelőleg fogják a javításokat és a kiegészítéseket végrehajtatni, nagy változásokat szenvedett az egyház, melyek azt eredeti jellegétől megfosztották.

Mátyás tornyának kúpalakú sisakját 1723. évben tűzvész hamvasztotta el és ekkor barokk, bádog sisakot, majd midőn ez is romlásnak indult, 1841-ben alacsony zsindelytetőt kapott, melyet a restauratio alkalmával távolítottak el.

A templom tényleges restaurációjának megkezdése előtt szükséges volt a műemlék régi állapotának megismerése. E célból a kutatás munkája 1874. április 21-én, míg maga a helyreállítás műve 1874. október 5-én indult meg, de nem a torony, hanem a déli oldal restaurációjával.

A műemléknek részletes vizsgálatából ugyanis kiderült, hogy ha a torony restaurációja általában kívánatos is, de épen sürgős és szükséges a templom déli mellékhajójának helyreállítása. TREFORT Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszternek ez ügyben előterjesztett újabb javaslata alapján, a Velenczében 1875. évi április 7-én kelt legfelsőbb elhatározás ki is mondotta, hogy a restauratio 40,000 forint költségen a három ablaktól áttört és az átmeneti korból származó kis kaput magában foglaló déli oldal helyreállításával kezdessék meg. E munkát, mely a templomnak a Mátyás-toronytól számított második és harmadik szakaszára terjedt, a megbízott vállalkozó HOFHAUSER LAJOS 1875-ben kezdte meg és 1876. év őszén fejezte be.

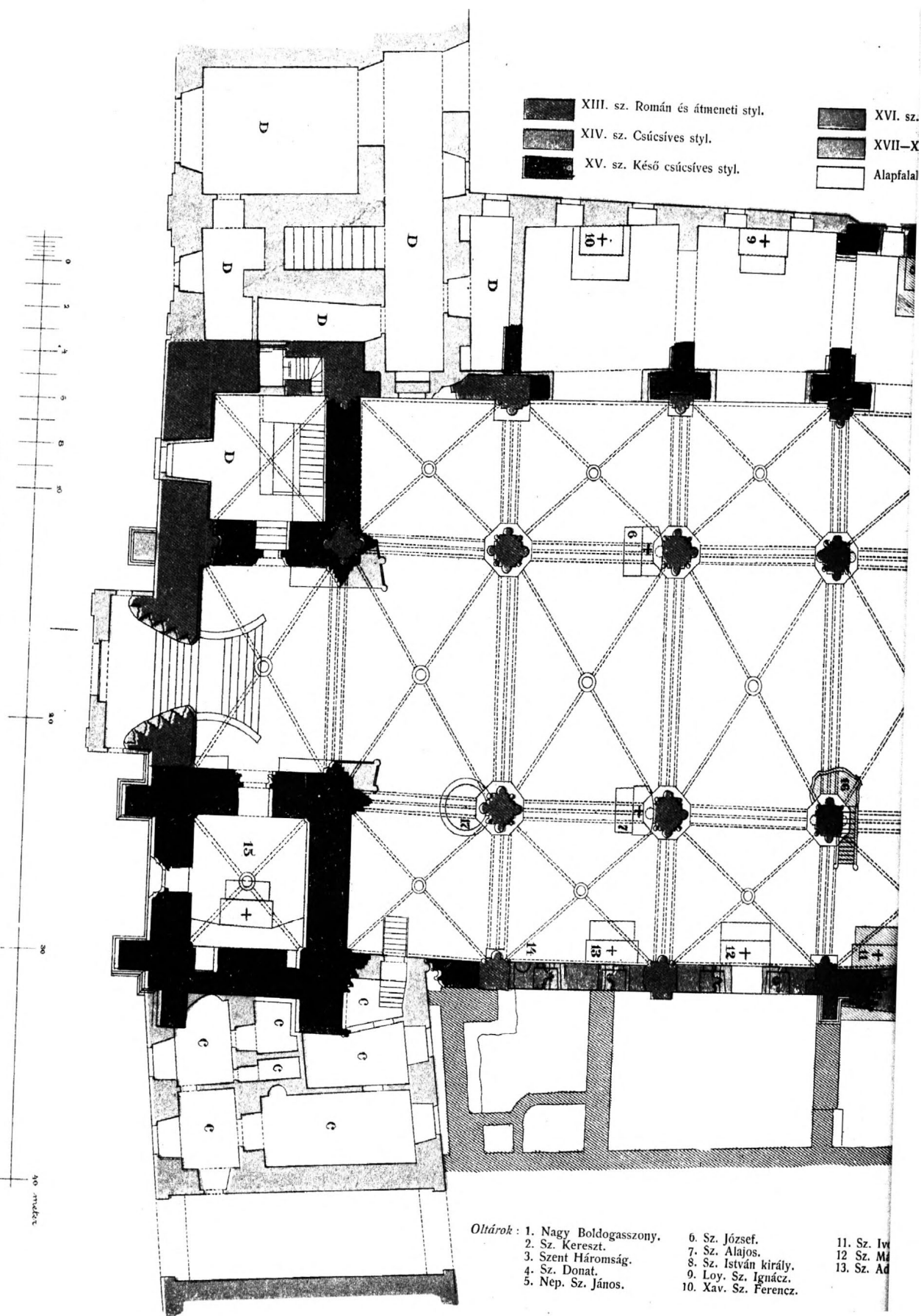
A munkálatok további folytatására nézve a b. AUGUSZ ANTAL elnöklete alatt felállított építési bizottság azt a javaslatot tette, hogy legelső sorban a romladozó állapotban levő szentély állíttassék helyre. A templom állapotának és a helyreállítás terveinek megvizsgálására Bécsből SCHMIDT FRIGYES építészeti főtanácsos, a szent István-templom hírneves építésze hivatott meg, ki 1876. május 7-én kelt jelentésében így nyilatkozik: «A rongált és részben fennállásában fenyegetett egyház helyreállítása nagy nehézségekkel jár, nem annyira a legyőzendő munkák terjedelme és tömege, mint sokkal inkább azok különössége miatt.

Több mint két század folyt le, míg az épület legalább általános befejezésre jutott, melyet rombolások és ismételt helyreállítások követtek a legújabb időig és Buda város oly mozgalmas történetének minden korszaka e sokat kiállott épületen hagyta nyomot.

Ebből könnyen meg is magyarázható, hogy e műemléken a különböző évszázadok alakzatai és szerkezetei rendszeretlenül csatlakoznak.... Idegen elemek által eredeti alakjában meg nem változtatott műemléknél, melyet egyedül az idő vas foga támadt meg, világosan ki van jelölve a helyreállítás útja; másképp áll azonban a dolog, ha, mint jelen esetben, az épületen különböző időből származó, de egyenlő műbecscsel bíró elemek találkoznak.

¹ Tolli Jakab duisburgi egyetemi tanár 1687. évi útjában Magyarországot is meglátogatta. A látottakat és tapasztaltakat levélbe, mely azonban mint mondja, inkább könyv lett, foglalta össze. *Jacobi Tollii Epistolae Itinerariae... cura et studio Henrici Christiani Henninii*. Amstelaedami M.D.CC. Epistola Itineraria V. Iter Hungaricum... in tota Urbe nulla domus integra manserat. Uni Sancti Stephani templo aliqua prioris dignitatis species supererat, quod ingressus, in medio, supra gradus Ambonis hanc inscriptionem Turcicam, sive Arabicam, inveni, quam exscriptam hic addo. Tolli a fölrás rajza fölé a következő megjegyzést teszi: Budae in Templo S. Stephani inscriptum supra Januam, qua itur ad suggestum, unde verba faciebat Ecclesiastes Turcicus.

170. ábra. A budavári koronázó templom alaprajza a helyreállítás előtt.

XIII. sz. Román és átmeneti stíl.

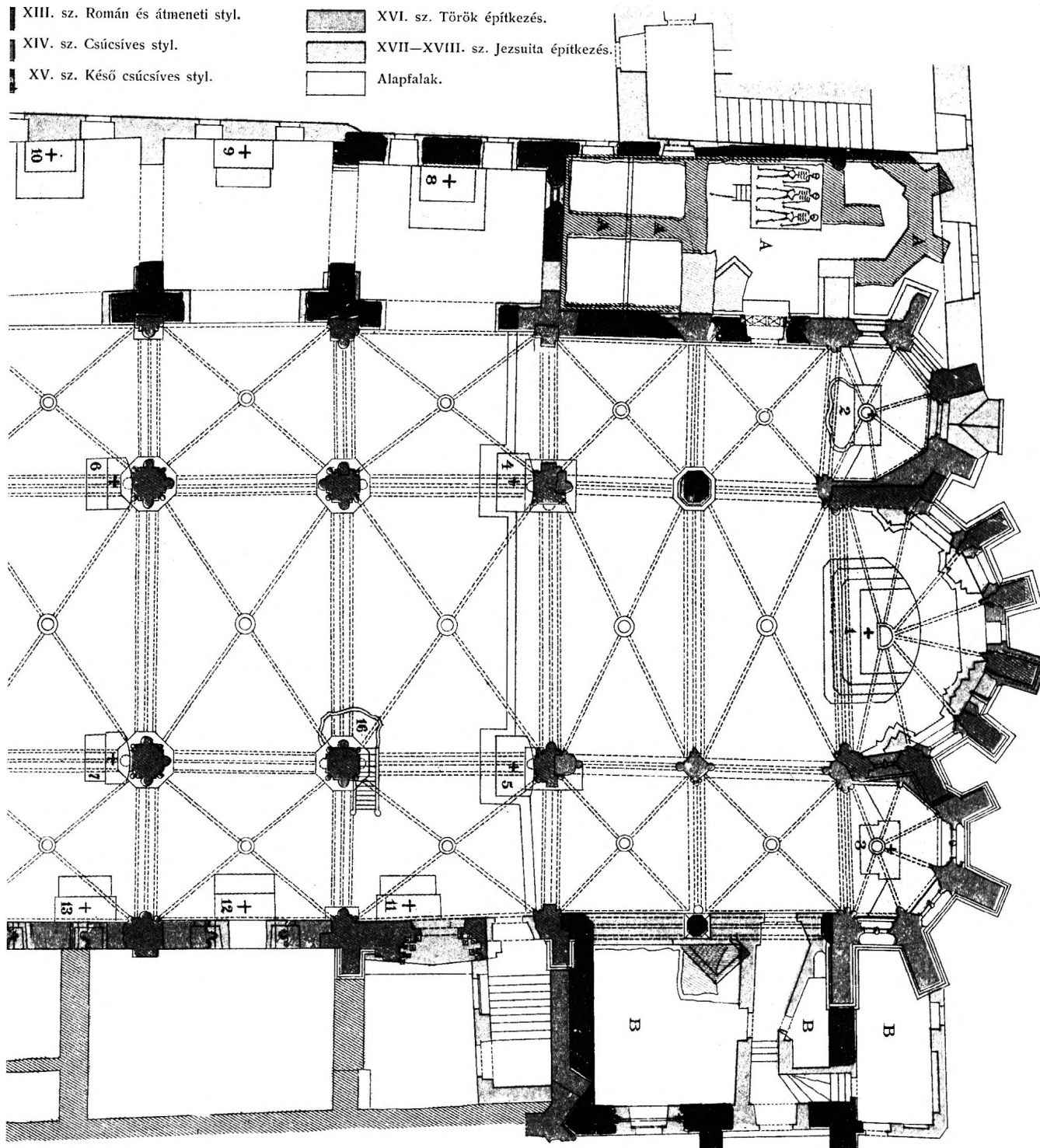
XIV. sz. Csúcsíves stíl.

XV. sz. Késő csúcsíves stíl.

XVI. sz. Török építkezés.

XVII–XVIII. sz. Jezsuita építkezés.

Alapfalak.

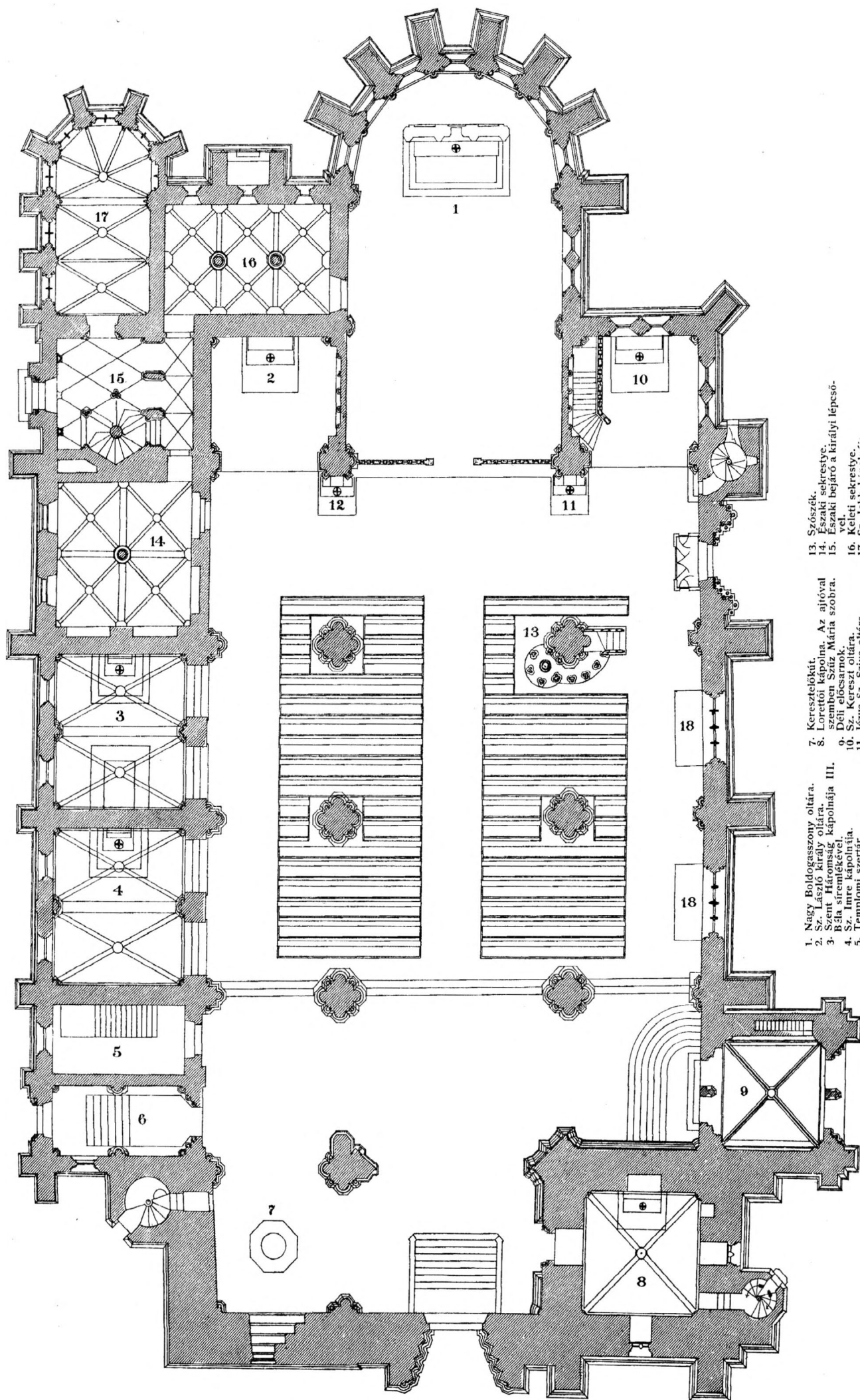
Nagy Boldogasszony.
Sz. Kereszt.
Szent Háromság.
Sz. Donat.
Nep. Sz. János.

6. Sz. József.
7. Sz. Alajos.
8. Sz. István király.
9. Loy. Sz. Ignác.
10. Xav. Sz. Ferencz.

11. Sz. Ivo.
12. Sz. Mária.
13. Sz. Ada.

14. Szűz Mária szobra.
15. Lorettói kápolna.
16. Szószék.
17. Keresztelő-kút.

AAAA Sekrestye.
BBB Sekrestyések lakásai.
CCCCC Sekrestyések lakásai.
DDDDD Pénzügyminisztérium helyiségei.

1. Nagy Boldogasszony oltára.
2. Sz. László király oltára.
3. Szent Háromság kapornája III.
4. Sz. János király oltára.
5. Templomi szék.
6. Északi bejárat.
7. Keresztelőkút.
8. Loretói kapornája. Az ajjóval
szemben Szűz Mária szobra.
9. Déli elbocsátók.
10. Sz. Kereszt oltára.
11. Sz. János Sz. Szűz oltára.
12. Xav. Sz. Ferenc oltára.
13. Szószék.
14. Északi sekrestye.
15. Északi bejáró a királyi lépcső-
vel.
16. Kelti sekrestye.
17. Sz. Jobb kapornája
18-18. Gyónító székek.

Ily esetben közvetítőleg kell eljárni és egy teljesen egységes alkotás kivételére irányzott eszmének háttérbe kell szorulnia azon mellőzhetlen tekintet előtt, melyben történelmi és régészeti szempontból az épület minden egyes alkotó eleme részesítendő.

Más szavakkal, a bold. Szűzről nevezett egyház helyreállításának, a mennyire csak lehet, az épület meglevő részeihez kell alkalmazkodnia; ott, hol kiegészítések szükségesek, azoknak csakis az illető épületrész szellemében kell foganosíttatniok s új elemeket csak annyiban szabad az épülethez hozzáadni, a mennyiben azok a különböző stílkorszakok összhangzatos egybekapcsolására elkerülhetlenül megkívántatnak».

SCHMIDT tehát a fentartás eszméjéből indult ki. Véleményében továbbá a templom egykor létezett keresztépítményének visszaállítását s a munkálatoknak az 5-ik és 6-ik szakasszal, mely épületrész a legerőszakosabb változtatásokon ment át, folytatását, majd 1876. év őszén eszközölt újabb szemléje alapján a főszentély mellé északról és délről, az eredeti elrendezés kárára utóbb épített s történelmi beccsel és érdekekkel nem bíró mellékszentélyek lebontását hozta javaslatba.¹ Egyúttal azt a meggyőződését fejezte ki, hogy a templomot az azt összeszorító épületek közül ki kell szabadítani.

A munkálatok folytathatása a templom kiürítését tette szükségessé. Ez be is következett. RÁTH JÓZSEF apátplébános 1876. október 15-én tartotta az utolsó isteni tiszteletet. Nehéz szívvel ment ki s költözött át a helyőrségi templomba, mert, mint a «Historia Domus parochialis»-ban írta, aggályai voltak, hogy a helyreállítás tíz év előtt alig befejezteni!

A templomból az egyházi felszerelvények eltávolíttván, a kutatások tovább folytatásának mi sem állott útjában. Napfényre jutott a templom északi mellékszentélyéhez csatlakozó és Gara Miklós nádor által Mindenszentek tiszteletére épített XV. századi (a mai szent Jobb-) kápolna s a foganosított kutatások eredménye világossá tette, hogy a templomnak, XIII. századi elrendezése szerint, bazilikális alakja volt, egyenesen záródó alacsony mellékhajók közül kiemelkedő és a tizenégyesög feléből alakított szentély által zárt főhajóval és nyugati homlokzatán két toronnyal.²

A templom idők folytában sok rongálást szenvedett. Helyreállítása a XIV. században nem a megelőző, hanem a XIV. század szellemében történt. A templomot a mellékhajók felemelésével csarnoktemplommá változtatták át. A fölemelt mellékhajók a főhajó hosszág kiterjesztve polygon zárású szentélyeket nyertek. A XV. század munkássága az előző XIV. század alakulásának folytatását képezte s befejezést nyert a Mátyás-torony kiépítésével. Majd bekövetkezett a török uralom. Ennek nyomát a főszentély záradékában talált török ablak tartotta fenn.

Buda visszahódításával a templom a jezsuiták birtokába jutott és az e korban eszközölt változtatások és átidomítások a műemléket, mint említők, a maga jellegéből kivetkőztették.

A templom eredeti elrendezésének kiderítése főfontosságú volt. Ennek megállapítása döntötte ugyanis el azt, hogy a helyreállítás a XIII. század alakítására, mint mely egyedül bírt az egyöntetűség és állandóság jellegével, fektetendő olykép, hogy az érvényre jutott felfogás szerint az eredeti elrendezést különben is zavaró mellékszentélyek lebontassanak, de a XIV. századnak az a változtatása, mely által a templom a mellékhajók felemelésével csarnoktemplommá alakult, megtartassék.

SCHMIDT FRIGYES archaeologiai szempontból óhajtotta volna ugyan, hogy a főszentélyből két oldalt egy-egy rész, melyekben a templom eredeti ablakait fölfedezték, az utókor számára fenmaradjon, — de tekintettel a keleti résznek romlott voltára, elhatározottatott, hogy a szentély, a templomnak a szentélytől számított két első szakaszával együtt, lebontassék és teljesen újra építtessék.

A lebontás be is következett s ezzel eltűnt a déli mellékhajó utolsó két szakaszához csatlakozó

¹ A mellékszentélyek lebontását indítványozta a templom vezérépítésze *Schulek Frigyes* is.

² *Schulek Frigyes* vezérépítész jelentése.

SZENT ISTVÁN KIRÁLYNAK PRÁGÁBAN, A SZÉKES-
EGYHÁZBAN ŐRZÖTT KARDJA.

és az eredeti alapelrendezést fölsőlegesen zavaró az az egyházfilakás is, melynek helyén a XV. században kápolna állott. (170. ábra. Alaprajz B. B. B.)

Az új alapfalak rakását 1878 őszén, az ez évi szeptember 12-én kelt s a keleti rész újjáépítését megengedő legfelsőbb elhatározás alapján kezdték meg. E munkálatok, melyek foganatosítására a vállalati megbízás helyett most már a házilag os kezelést választották, szükségessé tették, hogy a szentélyek alatt elterülő és a múlt századból eredő krypták, melyek az 1781. évtől egész 1859. évig terjedő időszakban ide temetett holtakat és 1862 óta III. Béla és hitvese tetemeit is magukban foglalták, kiüríttessenek (172. ábra). Ez okból első sorban is a templom északi oldalához csatlakozó három, úgynevezett Zichy-kápolna alatt levő krypták kiürítése (173. ábra) vált szükségessé, hogy ide helyeztethessenek át a szentélyek alatti kryptákban fekvő holttetemek.

A Zichy-kápolnák alatt elterülő sírbolt három részből állott.

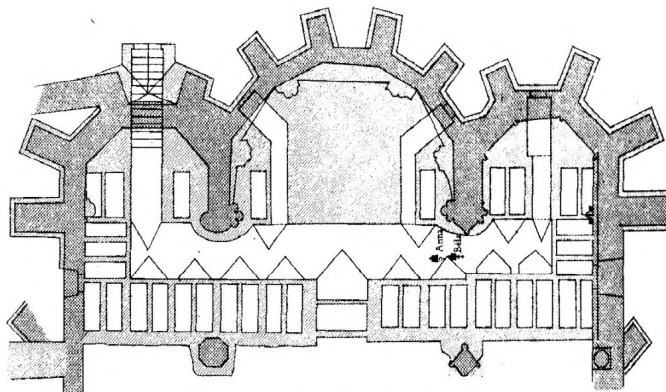
A középső, valamint a nyugati krypta keleti és nyugati oldalán egymás fölött három fülkesor volt. Az alsó és középsőben 6—6, a felsőben 4—4, összesen tehát egy-egy kryptában 32 fülke.

A krypta harmadik, keleti részében magán a göröngyös talajon voltak egymásra fektetve a koporsók, úgy hogy az alsók a felső koporsók terhe alatt nagyrészt szétestek. E kryptába, minthogy fölötté Szent István kápolnája volt, melynek oltárára Pestmegye 1702-ben 1000 frtot adományozott, eleinte csakis a megye tisztviselői temetkeztek. A középső kryptában csakis papok, legnagyobb részben a jezsuita-rend tagjai nyugodtak. A nyugati, vagyis első kryptában, Xav. Sz. Ferencz kápolnája alatt eltemetettek között megemlítiük Gvadányi Anna grófnét. A tetemeknek a kryptából felhozatala 1878 február 12-én kezdetett meg és február 18-ig tartott. Ép állapotban is került elő néhány koporsó. Ezek közül az, mely a még olvasható felírás szerint Szalay György pozsonyi kanonok tetemét († 1707) tartalmazta, a keleti kryptában maradt, ellenben a többi koporsót, továbbá a szétmállott koporsókból 12 faládába áthelyezett tetemetek február 14-én, 16-án és 20-án a vizivárosi sírkertben tették nyugalomra.

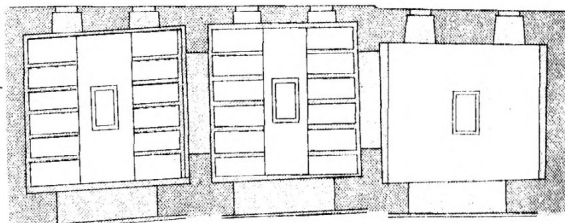
Ekként lehetségessé vált a szentély alatti krypták kiürítését is megkezdeni.¹

E krypták mind a három szentély alatt terültek el. Bejáratuk kívülről az északi szentélyben volt, körülbelül azon a helyen, melyen a krypta bejárata ma is van (178. ábra). A halottas tárnákban 3—3 fülke volt egymás fölött és pedig az északi szentélyben a lépcsőtől jobbra és balra 2, illetőleg 1, a folyosó északi falánál 3, a folyosónak a hajók felé eső nyugati falán északról és délről 10—10, melyek közt a középen csak 2 fülkével bíró egy szélesebb tárna volt. A folyosó déli fala 3 tárnát, a déli szentély 5, a középső szentély 4 tárnát foglalt magában, összesen tehát 39 tárna volt. Béla király és hitvese a templom főhajója utolsó és utolsó-előtti pillére (F és E) között, ezek tengelyétől északra, a folyosó nyugati falában levő és a déli faltól számított 7-ik és 8-ik tárna felső fülkéjében nyugodtak (172. ábra).

E kryptában nyugvó halottakból a gr. Batthyány, gr. Esterházy, b. Orczy, gr. Cziráky, Semsey,

172. ábra. A szentélyek alatti krypta.

173. ábra. Az északi kápolnák alatti krypta.

¹ Az építési bizottság albizottságának jelentése 1878. november 8-ról.

b. Révay, Végh, rákosi Boros, koloni Subich, nagyemőkei Török, gr. Péchy, b. Eötvös, czobai Cseh, b. Perényi, b. Wetzlár, Dicskey Várady, b. Puteani, Jeszenszky, nemeskéri Kiss, Tarnóczy, Bossányi, gr. Wurmbbrand családok tagjait említhetjük föl, továbbá gr. Nitzky Kristófot, Kovácsics Márton Györgyöt, Trenka Mihályt.

A krypták kiürítését márczius 2-án kezdték meg és a Zichy-kápolnák alatt a nyugoti kryptában 41, a középsőben 29, a keletiben — ide számítván Szalay kanonok tetemét is — 9, összesen 79 halottat helyeztek el, míg a névtelen halottak csontjait 10 nagy ládában a köztemetőben tették nyugalomra.

III. Béla és Anna királyné fülkéinek felbontása márczius 12-én történt. A hamvaikat tartalmazó két fehérbádoggal koporsót a középső Zichy-kryptában a nyugati oldalon, a középső sornak északról számított IV-ik és V-ik fülkéjébe helyezték. RÁTH JÓZSEF apátplébános végezte a beszentelést, mely után a fülkéket befalazták s mindenikre a fentebb (198. l.) már ismertetett, megfelelő felírású réztáblát reá erősítették, míg a két fülke homlokfala közé azt a latin felírású réztáblát helyezték, mely mindkét királyi tetemre vonatkozott.

A restauratio művének folytatásával azonban a királyi tetemeket 1883-ban innen is el kellett távolítani. Ekkor III. Béla és hitvese földi maradványait TÖRÖK AURÉL egyetemi tanár a közoktatásügyi miniszter engedélyével az építési bizottságtól ez alkalommal 14 napi tanulmányozásra vette át, míg a többi halottakat a templom déli falán kívül eső kryptába helyezték át.

A templomnak minden részében teljes helyreállítására számítani azonban csak az esetre lehetett, ha a műemlék az azt összeszorító épületek közül kiszabadul. Ez is bekövetkezett, midőn a pénzügyminiszterium beleegyezését adta, hogy a régi csonkatorony és a templom északi tornya közt levő és egykor a jezsuiták collegiumául, azután pedig a helytartótanács és udvari kamara elhelyezésére szolgált pénzügyminiszteri palotának a templomhoz csatlakozó része lebontassék, hogy ekként a templom északi oldalán 18,50 méter szabad tér keletkezzék. A lebontott helyiségek kárpótlásául a vallás- és közoktatásügyi miniszterium a palota nyugati és keleti szárnyát a templom északi hajójával egyenközű szárnyval tartozott összekapcsolni, a mely épület felállítási költségeit a magyar vallás-alap a kincstár helyett viselte.

Majd lebontották a pénzügyminiszteri palotának a templom déli oldalához, jelesen a Mátyás-toronyhoz csatlakozó és egykor papnöveldeül szolgált részét is és így a templom egészen szabad tér központjává lett.

A helyreállítás műve királyunk ő felségének 1885. évi augusztus 30-án kelt elhatározása értelmében folyt tovább, a mely évben a nyugati homlokzat helyreállításának munkálatai is megindultak. Pénzügyi szempontokból ugyan felmerült az a kérdés, hogy e homlokzat helyreállítása — beleértve az északi és a déli, úgynevezett Mátyás-tornyot is — ne hagyassék-e kedvezőbb időkre, de sikerült mégis a nehézségeket a főváros áldozatkészsége mellett legyőzni s elérni, hogy a templom ne csak az isteni tiszteletnek adassék vissza, hanem helyreállítása is, legalább belsejében, befejezést nyerjen.

Függőben maradt azonban továbbra is a templom északi részéhez csatlakozó, a mai szent Jobb-kápolna belsejének kidiszítása, melynek költségére fedezet nem volt.

Jelentékeny költséget igényelt még a Mátyás-torony helyreállítása is, melynek az 1723. évi tűzvész előtti állapotát a 174. és 175. ábrák tüntetik fel. Az építési javadalom elégtelensége is a mellett szólt, hogy az eredeti terv és költségvetésnek megfelelőleg a torony, mely eredetileg kősisakkal nem bírt, rézsisakkal láttassék el. Utóbb azonban a sisak — bár mintegy 35,000 frt költségtöbblettel — mégis kőből készült, mi az állandóság követelményeinek sokkal inkább megfelel. A sisak megépítése összesen kerek 51,500 frtba és az egész torony helyreállítása 191,000 frtba került. A torony teljes magassága a kereszting 76,70 méter, tehát 2,30 méterrel kisebb, mint a párisi

Pantheon és a Duna zérópontjától számítva 148 méter, vagyis két méter híján oly magas, mint Rouen székesegyházának tornya.¹

A templomot — miután helyreállítása belsejében jórészt befejezést nyert — 1893. augusztus 15-én CSELKA NÁNDOR budapesti érseki helynök megáldotta és Nagy-Boldogasszony ünnepén, az első szent király koronáztatása és halála napján hangzott abban újra először fel a hálaadó ének, midőn VASZARY KOLOS bíboros hercegprimás először mondotta a misét az új, bár nem egészen kész főoltár előtt.

Mátyás király tornya, melynek négyszögű része süttői kőből gyökeres kijavítást nyert, a négyszögű részen fölül pedig bácoroki és sóskúti kőből teljesen újra épült, 1894-ben annyira elkészült, hogy sisakjának csúcsára föltehették a keresztrózsát. E keresztrózsába 1894. október 4-én, királyunk nevénapján helyezték el a réztokba zárt emlékményt. Ez különös ünnepséggel történt. A fővárosban ez időben a monarchia két államának a közös ügyek elintézésére kiküldött bizottságai tartották üléseit. Nagy számban jelentek meg az ország főméltóságai a koronázási templomban tartott hálaadó isteni tiszteleten, melyen az ország hercegprimása VASZARY KOLOS mondotta a főoltár előtt az ünnepi misét, melynek bevégezése után a Szentháromság-tér nyugati részén a régi városháza szöglete mellett fölállított sátor előtt gyülekezett az ünnepi közönség.

Jelen voltak az ünnepélyen László főherceg, gr. Kálnoky Gusztáv külügyminister, Wekerle Sándor miniszterelnök élén gr. Andrássy Gyula, b. Eötvös Loránd, b. Fejérváry Géza, gr. Festetics

174. ábra. A koronázó templom. 1686. Észak.

Andor, Hieronymi Károly, Lukács Béla, Szilágyi Dezső miniszterek, b. Orczy Béla főszertartás-, gr. Szápáry Géza főudvar-, gr. Széchenyi Gyula főajtónállómesterek, Szlávay József, a főrendiház elnöke, gr. Károlyi Tibor alelnöke, b. Chlumeczy Károly, az osztrák delegáció elnöke, b. Bánffy Dezső, a képviselőház elnöke, Perczel Dezső alelnöke, Szabó Miklós, a kir. Curia elnöke, Gromon Dezső, Pulszky Gusztáv, Reiszig Ede, Miklós Ödön, Plósz Sándor államtitkárok, Beniczky Ferencz főispán, Földváry Mihály alispán, Ráth Károly főpolgármester, Márkus József

175. ábra. A koronázó templom. 1686. Nyugat.

alpolgármester, Sélley Sándor főkapitány, gr. Zichy Nándor, Jókai Mór, a tudomány-egyetem és műegyetem tanácsának képviselői, a templomépítési bizottság akkori elnöke Havas Sándor élén a bizottság tagjai és még számosan.

A főpapok közül megjelentek Császka György kalocsai, Posilovič György zágrábi érsekek, Bende Imre, Drohobeczky Gyula, Firczak Gyula, Hidasy Kornél, Mihályi Victor, Pável Mihály, Steiner Fülöp, Szabó János, Szmrecsányi Pál püspökök, Fehér Ipoly főapát.

A katonaság számára a helyőrségi templomban tartották a hálaadó isteni tiszteletet, mely után az ünnepélyen megjelent herceg LOBKOVICZ RUDOLF hadtestparancsnok élén a tábornoki kar.

Az emlékményt, miután azt Bogisich Mihály prépost-plébános felolvasta, elsőnek LÁSZLÓ

¹ A torony, melynek nyolcszögét a talált kétségtelen nyomoknak megfelelőleg, az erkélyek visszaállításával építették újra, egyszersmind tűzjelző állomást is képez állandó tűzőrséggel. A székes főváros kívánságára őra is tervezetett a toronyba. Az óralapokat, — melyek elhelyezése a restaurációnál tekinteten kívül maradt — fel is erősítették a torony ötödik emeletének ablakaiba, ámde e lapok szépségi szempontból annyi kifogás alá estek, hogy azokat el kellett távolítani és így a torony őra nélkül maradt.

főherczeg írta alá, majd KÁLNOKY és WEKERLE, továbbá a vallás- és közoktatásügyi minister, báró EÖTVÖS és utánok a megjelent egyházi és világi urak.

A torony teljes helyreállítása azonban csak az 1895. év folyamában nyert befejezést. Ekkor helyeztettek el abban a harangok, melyek Nagy-Boldogasszony ünnepének előestéjén, augusztus 14-én kondultak először meg.

Közeledett azonban az az év, melyet a törvényhozás a magyar állam ezeréves fennállásának megünneplésére kitűzött. A templomban még számos munka várt kivitelre, melyek költségei fedezettel nem bírtak. Ez tudomására jutván királyunknak, az udvartartás művészi javadalmából 1895. július 14-én kelt elhatározásával 25,000 frtot engedélyezett azokra a munkákra, melyek végrehajtását az ezredéves ünnepély tette szükségessé. A szent Jobb-kápolna is, mely egyedül idézi fel a koronázási templomban az első szent király emlékét, teljesen üresen állott. Ezt az ügyet is előterjesztettem azoknak a lelkes főpapoknak, kiknek egyházi javadalma első sorban érezte a szent király áldó jobbját. Az ország primása VASZARY KOLOS, a kalocsai érsek CSÁSZKA GYÖRGY és a veszprémi püspök báró HORNIG KÁROLY azonnal, főpapi bőkezűséggel magokra vállalták a szent király Jobbjáról nevezett kápolna belső kidíszítésének s felszerelésének költségeit.

Sikerült ekként e legsürgősebb munkálatokat megindítani és be is fejezni arra az időre, midőn a koronázási templom az ezredéves ünnepély legmagasztosabb és legkimagaslóbb mozzanatának színhelyévé vált. Az ország primása 1896. évi május 3-án tartotta meg a hálaadó isteni tiszteletet és ezen az egész nemzet, melynek összességét az ő szeretett királya és hitvese, a királyi család tagjai, az ország egyházi és világi méltóságai s minden rangú és rendű tagjai képviselték, intézte hálaímáját az Egek Urához.

Az ünnepély folytatását képezte, midőn a szent korona, a koronázási palást, a királyi jogar és kard június 5-én, 6-án és 7-én e templomban voltak kitéve június 8-ig, mely napon reggel 9 órakor e királyi jelvényeket a törvényhatóságok díszmenetében az új országházba, az országgyűlés mindkét házának ünnepélyes ülésére és onnan a királyi palotába vitték, hol azokat a koronaörök őrizetébe ismét visszaadták.

A koronázási templom, midőn azt a restauratio után az isteni tiszteletnek visszaadták, csak megáldva, de felszentelve nem volt. Az ünnepélyes felszentelést ugyancsak a millennium évében Nagy-Boldogasszony napján, augusztus 15-én végezte az ország primása, kinek BÖLTIZÁR JÓZSEF esztergomi érseki helynök, továbbá JUNG JÁNOS felszentelt püspök s váci kanonok segédkeztek.

Az oltárok közül a főoltárt a primás, a Szentháromság- és szent Imre-oltárt BÖLTIZÁR, a szent László- és szent Kereszt-oltárt JUNG szentelte föl.

Az ezredéves ünnepély után a még hátralevő munkálatok tovább folytak és ma — nem tekintve némely felszerelési tárgynak, díszítésnek, kiegészítésnek hiányát — a restauratio műve befejezettnek mondható.

*

Meg kell még emlékeznünk azokról a régiségekről is, melyek a restauratio munkálatai közben napfényre jöttek.

Ez emlékek között azok, melyek magához a templomhoz tartoztak, a restauratio alkalmával a mennyire csak lehetett, újra érvényesülésre jutottak. Ez áll különösen a fölfedezett ablakrózsára és oszlopfőkre, köztük jelesen az északi és a nyugati torony pilléreinek oszlopfőire, valamint Mátyás király czímerére.

A kereszthajó déli bejárásának kapuzatát a vallás- és közoktatásügyi ministerium a M. N. Múzeumnak engedte át, honnan a STROBL LAJOS vezetése alatt álló szobrászati mesteriskola kertjébe került.

A fölfedezett sírkövek közül hármat magának a templomnak külső falán helyeztünk el. Ezek között a főkaputól északra befalazott sírkő Nagy Lajos király festőjének sírköve. Magas-

176. ábra. A koronázási templom délkeletről.

sága 205, szélessége 120 cm., körirata: Anno Domini 1370 in die inventionis crucis obiit magister Johannes pictor regis Hungariae. Amen.

A másik, a főkaputól délre, Berthold lovag sírköve. Czímerpajzsa, melyet hatalmas, kócsagos

sisak koronáz, két harántos vágásból áll. A kő magassága 190, szélessége 92 cm. A felirásból világosan csakis a következő szó vehető ki: Perchtoldi.

A harmadik sírkőt a déli mellékhajó szentélyének keleti falába helyeztük el. Magassága 195, szélessége 86 cm. A sírlapon jobbra döntött czímer van hármasszög mérővel és jobbra ágaskodó egyfarkú oroszlánnal. A pajzson sisak és e fölött csúcsos süveg.

A sírkő felirata: Hec est sepultura Freutzlini de Micu . . . a Civis Budensis qui obiit Anno dñi millesmo CCCC.VII in vigillia Sci Galle vagyis: Ez temetkezési helye Miku . . ai Freutzlin budai polgárnak, a ki meghalt az ur 1407. évében Sz. Gallus előestéjén.

Ezen kívül még számos sírkő került a falazatból és a talajból elő. Sok zsidó sírkövet is találtak, különösen a mai Szent-Jobb kápolna falazatában a XVII. századból.

Megemlítendő azonban, hogy 1894. évben, a mai alagút és Pauler-utca sarkán, ház építése alkalmával négy méter mélységben, XIII. századi sírkövekre bukkantak. Itt volt a IV. Béla által letelepített zsidóközség temetője, mely Európában a legrégebbek közé tartozik. Dr. WEISZ MIKSA, ki e leletet ismertette,¹ nem véli, hogy e temetőből jutottak volna sírkövek, mint építési anyag, a koronázási templomhoz, mert azt tartja, hogy a török hódoltság alatt virágzó zsidó hitközségnek máshol volt a temetője. Innen kerülhettek a sírkövek a koronázó templomhoz.

A sírkövek és általában az előkerült mindennemű régiségek, így jelesen a restauratio alkalmával a templomról levett keresztek, a székes-főváros részére engedték át, mely azokat részint a régi Aquincum helyén állított múzeumban, részint a szépművészeti tárgyak számára az 1885. évben a Városligetben rendezett országos kiállítás alkalmával épített pavillonból alakított fővárosi múzeumban helyezte el.

A székes-főváros vette gondozásába a templom helyreállítási tervének gypsmintáját is. E minta mely 1:20 méretben évek hosszú során át készült, mintegy 17,000 frtba került.

A HELYREÁLLÍTÁS KÖLTSÉGEI.

Mennyibe került a koronázási templom restaurációja?

A költségek, az utolsó időig számítva azokat, összesen 1.665,640 frt 51 krt tettek, melyekből a régi anyagokért befolyt 22,180 frt 26 krt levonván, 1.643,460 frt 25 kr. volt az az összeg, melynek fedezéséről gondoskodni kellett. Az imént idézett főösszeg a még elszámolás alatt levő tételek által legföljebb 2500 frttal fog szaporodni. Nagyobb kiadás csak akkor áll elő, ha a még hiányzó főcsillár és némely szobrok — jelesen a déli előcsarnokba — meg fognak rendeltetni.

A költségeket eleinte csakis a magyar vallás-alap fedezte, mely a templom építéséhez 496,840 frt 88¹/₂ krral járult. Midőn azonban nagy nehézségek leküzdése után az egyházi műemléki alap létesült, a költségeket ez az alap viselte és a restaurációra 770,360 frt 86¹/₂ krt fordított.

A székesfőváros mint kegyúr, különösen a templom belfelszerelésének s kidíszítésének költségeire 310,000 frtot engedélyezett és ezenfölül a déli mellékhajó két nagy ablakának üvegfestményeiért járó 3810 frtnyi költséget fedezte.

A hátralevő fedezet következőképen oszlik meg:

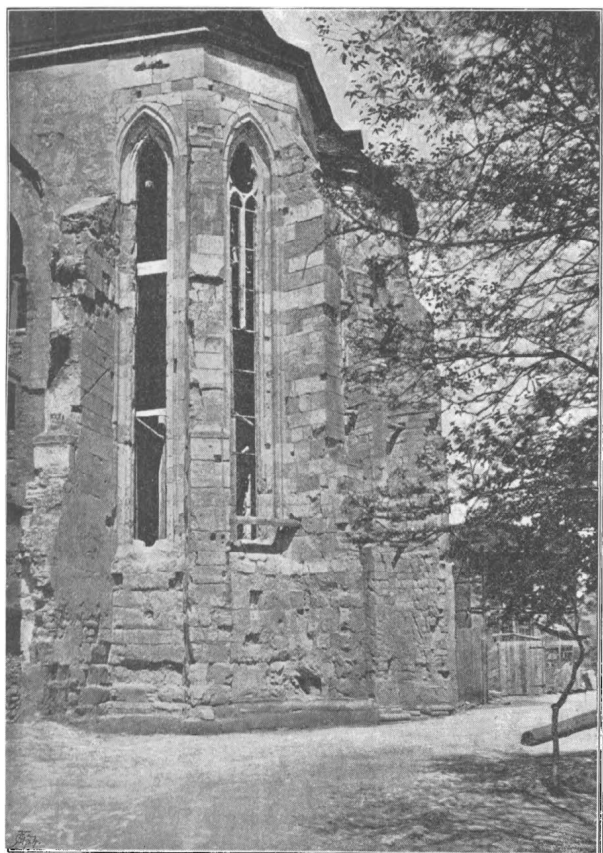
Főntebb már megemlékeztünk arról, hogy az ezredéves ünnep megtarthatása végett sürgősen foganatosítandó munkákra királyunk ő felsége, udvartartásának művészi javadalmából, 25,000 frtot engedélyezett.

¹ Dr. Weisz Miksa. Régi zsidófeliratok Budáról című cikke a »Budapest Régiségei szerkeszti dr. Kuzsinszky Bálint» műben. V. k. 1897. 45. l.

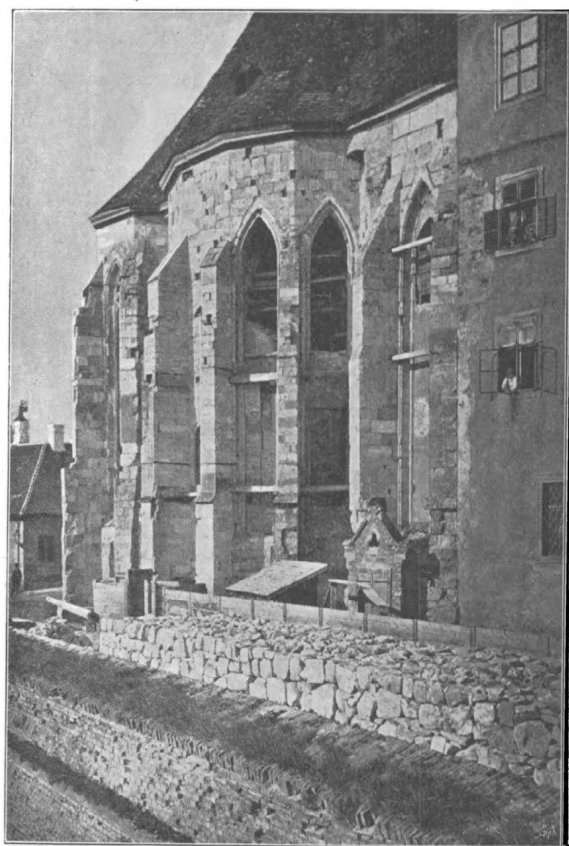
De magánosak is járultak ezen egyház helyreállításának költségeihez. A főpapok között első helyen kell kiemelni VASZARY KOLOS bíboros hercegprimást, ki mint ezt följebb említettük, a szent Jobb kápolna oltárának elkészítésére 8000 frtot, CSÁSZKA GYÖRGY kalocsai érseket, ki e kápolna kifestésére szintén 8000 frtot, és ezt megelőzőleg a szentély egyik ablakának költségeire 312 frt 50 krt, B. HORNIG KÁROLY veszprémi püspököt, ki, ugyane kápolna üvegfestményeire 3000 frtot adományozott és még ezt megelőzőleg 7200 frt költségen, mely azonban a kiadásoknak fentebb említett főösszegébe nincs befoglalva — egy harangot is készíttetett.

Kívülök még HAYNALD LAJOS bíboros kalocsai érsek, az általa felajánlott ablakfestmény készítésének költségeire, 1305 frtot ajándékozott.

A világiak közül GR. ZICHY FERENCZ, királyi főtárnokmestert kell felemlítenünk, ki a Szent

177. ábra. A szentély délkeletről.

178. ábra. A szentély északkeletről.

Imre kápolna kidiszésére mint a gr. Zichy-család seniora, kerek összegben 10,000 frtot — mely összeg a kamatokkal 12,508 frtra szaporodott — adományozott.

A most nevezett főpapok és GRÓF ZICHY FERENCZ készpénzadománya összesen 32,813 frtot tesz.

Kisebb adományokkal járultak még a templom kidiszéséhez SIMOR JÁNOS primás, továbbá KOVÁCS ZSIGMOND veszprémi, DULÁNSZKY NÁNDOR pécsi, BUBICS ZSIGMOND kassai püspök, KRUESZ KRYSOSTOM pannonthalmi főapát, FRAKNÓI VILMOS cz. püspök, nagyváradi kanonok, kik a szentélyben egy-egy üvegfestménynek 312 frt 50 krba kerülő, továbbá MIHALOVICS JÓZSEF zágrábi érsek, valamint ZALKA JÁNOS győri, IPOLYI ARNOLD besztercebányai, SCHUSZTER CONSTANTIN váci püspök, TÁRKÁNYI BÉLA egri, ROMER FLORIS nagyváradi, EBENHÖCH FERENCZ győri kanonok, kik ugyancsak a szentélyben egy-egy üvegfestményű ablaknak 272 frt költségeit viselték.

A világi adományozók között felemlítjük B. LIPTHAY BÉLÁT és nejét, kik hasonlólag a szentélyben egy ablakra 312 frt 50 krt, továbbá JALICS KÁLMÁNT, ki fivéreivel együtt egy és SZALAY

ÁGOSTON, a hazai műemlékek bizottsága első elnökének özvegyét, ki szintén egy ablaknak 272 frt költségét vállalta el. Ezen kisebb adományok összege együttvéve 4635 frt 50 krt tesz.

Érdekel azonban, hogy miként oszlik fel a restaurációnak 1.665,640 frt 51 krt tevő költsége?

Nehézséggel járt a költségnek munkanemek szerint való felosztása, mely teljesen pontos csak akkor lehetett volna, ha képes lettem volna minden utalványozott összeget elemeire bontani fel.

A ministerium számvevőségétől nyert fáradságos számvevői munkát alapján mégis abban a helyzetben vagyok, hogy megközelítő képet adhatok a munkanemek költségeiről.

A vezérépítész díjazása, a tervek készítése, az építési iroda s a házi kezelés egyéb költségei 256,152 frt 98½ krt igényeltek.

Ebből a vezérépítész díjazására	78,021	frt	—	kr.
SCHMIDT FRIGYES bécsi építész	1,980	»	—	»
A belfelszerelések terveiért JAUMANN BENEDEK	15,675	»	—	»
Az ornamentális díszítés tervezésében közre-				
működésért SZÉKELY BERTALAN festőművész	6,000	»	—	»
Ablakfestmények terveiért ugyanannak	1,200	»	—	»
Hasonlóképen ablakfestmények terveiért ugyan-				
csak az ő és LOTZ KÁROLY festőművész . . .	5,000	»	—	»
Vázlatokért THAN MÓR	100	»	—	»
Rajzok és színvázlatokért STORNÓ FERENCZ .	6,960	»	—	»
Vázlatok készítésénél segédkezésért KOVÁCS				
GÉZA	100	»	—	»
Rajzoló	75,487	»	50	»
Építési irodai költségekre	27,448	»	15½	»
Ellenőrző főmérnök díjazására	14,940	»	—	»
Építési bizottsági jegyző	3,600	»	—	»
Építési őr	7,027	»	—	»
A heti számlák kifizetésénél a közoktatásügyi				
ministeri számvevőségi tisztviselő	2,858	»	33	»
Jutalmakra, segélyekre	5,879	»	—	»
Építkezési ünnepélyekre	3,877	»	—	» esik.

A tényleges munkákra és az építési anyagok beszerzésére fordított összegek iránt tájékoztatást a következő főbb tételek nyújtanak, melyek szerint a kiadásokból:

1. Napi bérekre	679,905	frt	92	kr.
2. Építési anyagokra	440,460	»	06	»
3. Szobrázmunkákra	10,573	»	56	»
4. Asztalosmunkákra	38,238	»	80	»
5. Vasmunkákra	20,805	»	21	»
6. Bádogosmunkákra	25,509	»	59	»
7. Ácsmunkákra	19,326	»	35	»
8. Üvegesmunkákra	2,039	»	65	»
9. Cserepesmunkákra	3,574	»	64	»

¹ Tényleg 5001 frt 80 kr. volt kiutalva, de figyelmeztetés elmaradása következtében a felvétel elmaradt s így a tiszteletdíj utólag leiratott.

SZENT ISTVÁN KIRÁLYNAK PRÁGÁBAN, A SZÉKES-
EGYHÁZBAN ŐRZÖTT KARDJA.

10. Mázoló- és festőmunkákra	24,821	frt	95	kr.
11. SCHOLCZ RÓBERT festő-iparos díjazására külön a 10. pont alatt említett összegén kívül	9,713	»	17	»
12. Üvegfestési munkára	7,069	»	93	»
13. Belfelszerelésre	41,074	»	91	»
14. A 3. pont alatt említett szobrász-munkán kívül RÓZSA FERENCZ szobrász díjazására	9,000	»	—	»
15. MIKULA FERENCZ szobrász	23,925	»	80	»
16. SZÉKELY BERTALAN festőművész tisztelet- díjára (a cartonok díjazásán kívül) . . .	43,000	»	—	»
17. LOTZ KÁROLY festőművészére (a cartonok díjazásán kívül)	14,200	»	—	» esik.

A TEMPLOM BELSEJE.

A templomnak a restauratio előtt és után létezett állapotát feltüntető alaprajzok (170., 171. ábrák) kellő módon feltüntetik ugyan a térségi és beosztási különbségeket, de mégis felemlítjük, hogy a restauratio előtt a templomban a három szentélyen kívül hat kápolna és összesen 14 oltár volt, a melyek helyeit a 170. számú alaprajzon a következő számok jelölik meg: 1. a Nagy-Boldogasszonyról nevezett főoltár, 2. a Sz.-kereszt, 3. a Sz. Háromság, 4. Sz. Donát, 5. Nep. Sz. János, 6. Sz. József, 7. Sz. Alajos, 8. Sz. István király, 9. Loyolai Sz. Ignác, 10. Xav. Sz. Ferencz, 11. Sz. Ivó, 12. Jézus Sz. Szive oltára, előtte Szűz Mária szobrával, 13. Sz. Ada oltára, 14. Ecce Homo, 15. Loretto-kápolna, 16. szószék, 17. kereszt-kút, A—A) sekrestye, B—B), C—C) egyházi-lakások, D—D) pénzügy-ministeriumi helyiségek.

Az északi mellékhajóban levő három kápolnát özv. gróf Zichy Miklósné szül. karancsberényi Berényi Erzsébet grófnő újjátta meg 1777-ben, mint erről a restauratio előtt a kápolnák bejárata felett a kettős grófi czímer és a következő felírás tett tanúságot:

Excell. Elisabetha Com. a Zichy Vidua Nata Com. Berényi
Hanc Basilicae Regionem a vetustate Vindicavit.

Ugyanő volt az, ki, midőn az északi mellékhajó kápolnái alatt, a nemsokára Buda visszavétele után épített kryptákba való temetkezést megszüntették, 1780-ban 1000 forintot adományozott új kryptára. A templom szentélyei alatt az új krypta, mely az új szabályzatnak megfelelőleg a templomon kívül a szabadból bírt bejárással, 1781-ben már készen is állott s abba az első halottat még ez évben helyezték el. Maga az alapító Zichy grófnő 1796. január 2-án temettetett ott el.

A templom a helyreállítás után a templom északi oldalához csatlakozó szent Jobb-kápolna beszámítása mellett összesen kilencz oltárral és hat kápolnával bír, mint ezt a templom mai alaprajza mutatja (171. ábra).

A templom hosszúsága a főkaputól a szentély faláig 59.68, szélessége 24.60 és a főhajó magassága 16.80, míg a mellékhajóké 15.70 méter. A templom talajszíne azonban egy és fél méterrel mélyebben fekszik, mint a nyugati főkapu küszöbe, melytől kilencz lépcső vezet le az előcsarnokba.

Az alaprajz kiegészítéseül az egyház belső kidíszítésének leírását a következőkben adjuk.

A leírást a festményekkel, mert ezek a koronázási templom díszítésében túlsúlyllyal bírnak és ezek között az üvegfestményekkel kezdjük, mert a déli oldal három nagy ablakának megrendelésével történt az első lépés a kidíszítés terén.

A déli mellékhajóban, nyugatról számított második szakaszának ablakja magyarországi Szent Erzsébet legendáját tünteti föl 12 képben: 1. Születése. 2. Eljegyzése. 3. Alamizsnát oszt. 4. Köté-

nyében rózsákat rejt. 5. A császár előtt megjelenik. 6. Férje a keresztes háborúba megy. 7. Kiűzik Wartburgból. 8. Koldusasszonytól bántalmazása. 9. A betegeket ápolja. 10. Lelkét az oltárnál felajánlja. 11. Halála a mennyei karok közt. 12. Szentté avatztatása. A képsorozat alatt Magyarország mai címere, továbbá a király, a királyné és a főváros címere. Mindegyik alatt a megfelelő felírás:

Magyaror., Ferencz Joz., Erzsébet, Budapest. És még külön e felírás: Budapest főváros adománya 1887.

A harmadik szakaszban levő ablak a Mária-legendát szintén 12 képben ábrázolja: 1. A Szűz születése. 2. Eljegyzése. 3. Az angyali üdvözlés. 4. Látogatása Erzsébetnél. 5. Jézus születése. 6. A három király hódolata. 7. Jézus bemutatása a templomban. 8. Egyiptomba futás. 9. A 12 éves Jézus Jeruzsálemben. 10. A fájdalmas Szűz. 11. A Szentlélek eljövetele. 12. Szűz Mária mennybe-menetele.

Alul négy címer: IV. Béláé: a kettős kereszt; Nagy Lajosé: a négy vágás és a liliumok; Zsigmond királyé: a négy vágás és a luxemburgi két-farkú oroszlán; végre Mátyás király címere: ágon ülő és csőrében gyűrűt tartó holló, félhold és csillag. A címerek alatt e felírások: IV. Béla. N. Lajos. Zsigmond. Mátyás.

Az ablakfestmények aljában még e felírás: Budapest főváros adománya, 1887.

A negyedik szakasz, a kereszthajó ablaka a sz. Margit-legendát szintén 12 képben mutatja:

1. A királyi szülők felajánlják az Égnek Margitot. 2. Anyja a zárdába viszi. 3. A dömés-apácák tanítják. 4. A rendbe felvételük. 5. Visszautasítja a fejedelmi házasságot. 6. Apáczává avatják. 7. A betegeket ápolja. 8. IV. Bélát és V. Istvánt kibékíti. 9. Alamizsnát oszt. 10. Halála. 11. Temetése. 12. Lelke mennybe száll.

Alul e felírás: Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek adománya, 1887.

Ez ablakfestmények cartonjai, valamint azok is, melyek után a szentély ablakainak festményei készültek, LOTZ KÁROLY és SZÉKELY BERTALAN, az országos mintarajztanoda és rajztanárképezde festésztanáraitól valók.

A főszentélynek alsó kilencz román ablakán, Krisztus alakjától jobbra és balra, a következő szentek alakjai láthatók az adományozók megjelölésére vonatkozó következő felírásokkal:

1. A szentély közepén: Salvator Mundi. Ipolyi Stummer Arnold besztercebányai püspök adománya. Czímerrel. Ettől jobbra:

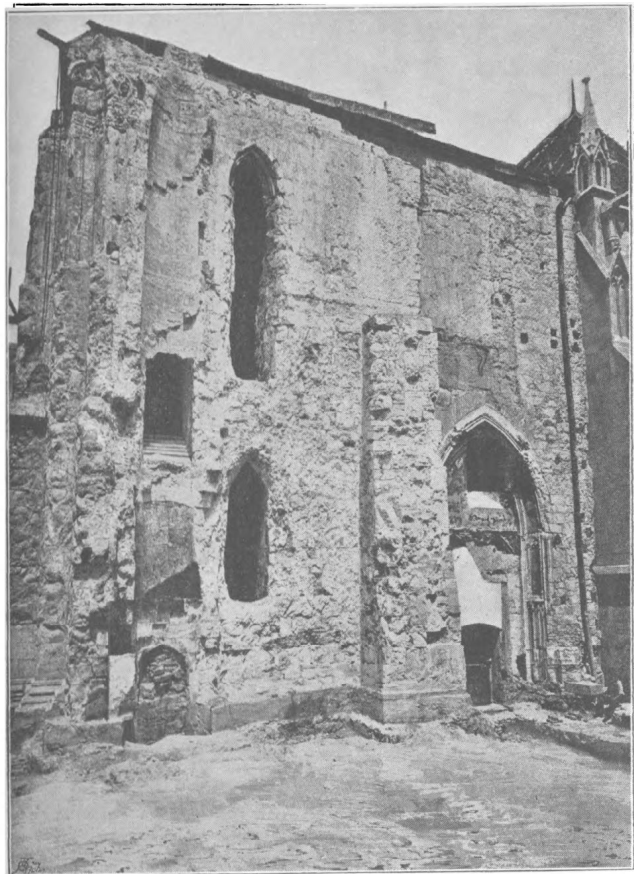
2. S. Maria Mater Dei. Gombai és marcsamadari Zalka János győri püspök adománya. Czímere e fölírással: Fortiter et suaviter.

3. Sanctus Petrus Apostolus. Özv. Szalay Ágostonné ajándéka. Czímerrel.

4. Sanctus Josephus. Tárkányi Béla József egri kanonok. A Salvator Mundi alakjától balra:

5. S. Johannes Baptista. Schuster Konstantin kassai püsp. Czímerrel.

6. S. Paulus apostolus. Jalics Kálmán, Ignác, Géza testv. adománya. Czímerrel.

179. ábra. A déli (Mátyás-)torony a déli előcsarnok belső kapujával.

7. S. Stephanus Protomartyr. Mihalovics József zágrábi bíboros-érsek adománya. 1886.

8. S. Franciscus Seraphicus. Rómer Flóris Ferencz n.-várad kanonok adománya. Czímer e felírással: Szóval és tettel.

9. S. Franciscus Xaverius. Ebenhöch Xav. Ferencz győri kanonok ado. Czímerrel, melynek felírása: Nunquam deflectit.

A szentély felső kettős ablakaiban a következő alakok és felírások láthatók ugyanazon sorban, Szűz Mária és a koronát felajánló Sz. Istvántól jobbra és balra:

1. A szentély közepén: Szűz Mária. Szt. István. Simor János Magyarország hercegprimása (a)domány(a). Czímerrel, melynek körirata: Sub tuum praesidium.

2. Szt. László. Koronázó P.(üspök). Dr. Fraknói Vilmos nagyváradi kanonok adománya(a). Czímerrel.

3. Szent Imre. Szt. Gellért. Kovács Zsigmond veszprémi püspök. Czímerrel.

4. Sz. Maurus. Sz. Margit. Dulánszky Nándor pécsi püspök. 1886. Czímerrel, melynek körirata: Prodesse. Magyarország védasszonyától és Sz. Istvántól balra:

5. Szt István. Szt Asztrik. Dr. Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát (a)domány(a). Czímerrel.

6. Sz. Adalbert. Vaik vezér. Két czímerrel. Egyik körül a felírás: Liphay Béla báró és neje, a másik czímer felírása: Humanitate et industria.

7. Sz. Erzsébet. Sz. Kunigunda. Czímerrel. Körülötte a felírás: Bubics Zsigmond nagyváradi kanonok. Novii cz. püspök.

8. Szt. Lajos. Szt. Márton. Császká György szepesi püspök adománya. Czímer Crucis amore felírással.

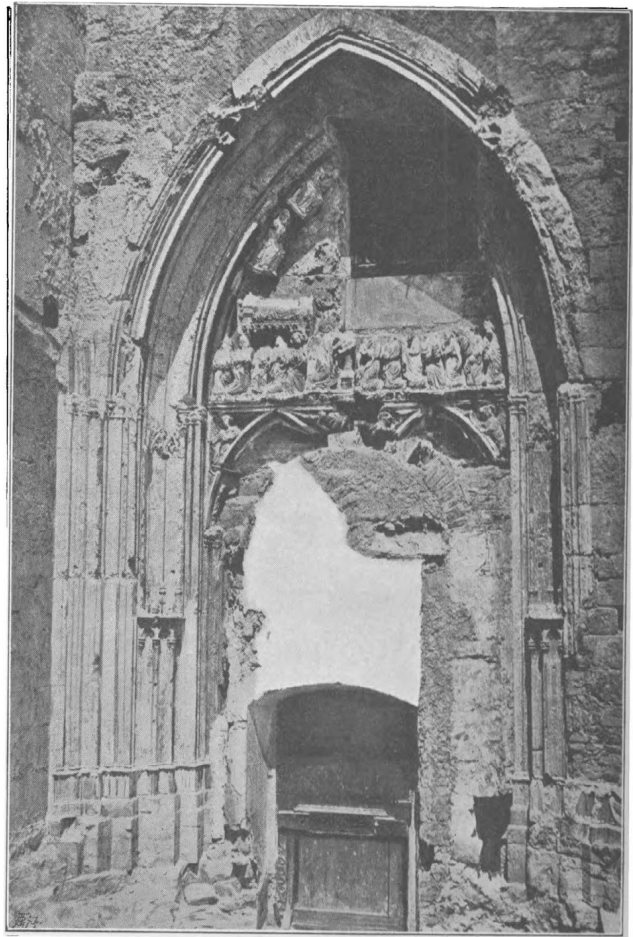
Mindez üvegfestmények a vallás- és közoktatásügyi minister TREFORT ÁGOSTON által, királyunk ő felsége engedélyével, a restauratio megindítása után felállított m. k. üvegfestési intézetben, melynek vezetője KRATZMANN EDE volt, készültek.

A főszentélybe, ennek északi falán, kettős ívezetben nyílik a királyi oratorium, melynek erkélyét a consoloktól tartott 6 pajzson Magyarország és ettől balra Dalmatia, Szlavonia, Fiume, jobbra Horvátország, Erdély és a székesfőváros címerei díszítik.

Az erkély alatt ajtó van, mely a keleti sekrestyébe vezet.

A szentély északi falán, a felső köríves ablakok alatt és a déli fal felső kettős ablaka mellett mondatszalagokat tartó angyalok, 2—2 és 1—1, vannak festve a következő felírásokkal: Igazságnak tükröje — könyörögj érettünk. Magyarország oltalmazója — könyörögj érettünk. Bűnösök oltalmazója — könyörögj érettünk.

A mi a falfestményeket illeti, melyek történelmi festészetünk két kiváló mesterének, LOTZ KÁROLY-nak és SZÉKELY BERTALAN-nak ecsetje alól, dr. CZOBOR BÉLA által készített programm szerint kerültek ki, e művekre nézve a következők szolgálnak tájékozásul.

180. ábra. Déli előcsarnok belső kapuja a Mátyás torony mellett.

A leírást SZÉKELY festményeivel kezdjük és a főkaputól indulunk ki, mely fölött a következő felírás van: «Hints meg engem izzóppal és megtisztulok, moss meg engem és a hónál fehérebb leszek». Jobbra és balra a kaputól stylizált felhőkön két angyal alakja látható.

Balra a bejáratától az északi torony déli ívén a Szentlélek alakja, alatta a következő felírással: «Jőjj és szüless újjá, víz és Sz. Lélek által». A bejáratától jobbra, a Mátyás-torony földszintjét elfoglaló Loretto-kápolna külső falán levő festmény Magyarország védő asszonyát ábrázolja. Körülötte e felírás: Hazánk nagy asszonya, oltalmad alá futunk.

Magában a kápolnában szintén az ajtó fölötti falra ugyanaz a művész a loretoi ház átvitelét festette. Négy angyal viszi a házat, melyben Nazaretben a kis Jézus született. A házon Mária ül és ölében a kisdedit tartja. Alatta e felírás: Angyaloknak nagyságos asszonya.

A boltozatnak a bordák által osztott négy mezején két-két angyal mondatszalogot tart a következő felírásokkal:

«Üdvözlégy szép Szűz Mária, Úr Jézusnak dicsőséges anyja: Alleluja. Egeknek fényes csillaga, Magyarországnak királynéja, mutasd magad Anyánknak. Légy segítségé népednek, tekints le országodra, a te árva fiaidra. Könyörögj híveidért, a te magyar népedért. Üdvözlégy Mária.»

A kápolna falain, az ívezetek alatt repülő fehér galambok, melyek Sz. Mária hajlékába iparkodnak jutni, köröskörül mintegy övet képeznek, míg ez öv fölött a négy ívezet hajlását medaillonokba helyezett angyalok szegélyezik, kik a Szűz anya erényeit feltüntető jelképeket tartanak kezeikben.

Ezen kápolna ablakfülkéjébe van beállítva a kis Jézust karján tartó Szűz Máriának salzburgi márványból készült 2·2 m. magas szobra, mely ezelőtt a Jézus szent szíve kápolnájában (170. ábra, 13. sz.) állott. A szobor történetét alul márványlap a következő felírással jelöli meg: A bold. Sz. Szűz szobrát II. Ulászló király 1515. évben gyilkos golyó elől való szabadulása emlékére készíttette. A szobor már 1520. évben a templomban állott. 1541. évben a törökök elől fal által lett elépítve. 1686. évben Budavára visszafoglalásakor, midőn a löporraktár légbe röpült és a heves rázkódás folytán a fal leomlott, a törökök rémületére, a keresztények örömeire Sz. Mária szobra ismét látható lőn. E szobor hajdan a főtemplom déli hajójában a második nagy ablak alatt állott. 1891. évben e kápolna helyreállítása után idehozatott.

A déli mellékhajó első szakaszában, a torony keleti falának közepére illesztették be Mátyás királynak címérét, mely a rendeletéből épített s az ő nevét viselő torony harmadik emeletét díszítette, mielőtt azt megrongált állapota miatt a restauratio alkalmával levenni kellett. A címér a magyar királyi címert Cseh- és Dalmátországgal kiegészítve és a szivpajzsban a családi címert: a hollót csőrében a gyűrűvel, továbbá a holdat és csillagot mutatja. A pajzs fölött a királyi korona és e fölött a következő évszám olvasható: 1470.

Az áthelyezett címert, mely a tornyon létezett régi elhelyezésének megfelelőleg, ablakkeretben foglaltatik, két oldalról egy-egy vitéz kivont karddal őrzi, kikben a király fekete seregének harcosait kívánta a művész ábrázolni. A címert, a mai helyre beillesztése alkalmával, Mátyás domborműví arczképével egészítették ki, mely a boroszlói városház eredetije után készült. Körirata: Mathias Rex Hungarie. A címér alatt annak áthelyezését a következő felirat örökíti meg:

✱ 1893 ✱ Mátyás királynak e címere eredetileg a magas torony délnyugati ablakában volt, honnan a torony megújításakor emlékül ide helyeztetett.

A déli hajónak Mátyás címérével ékesített e szakaszából lépcsők vezetnek ki a díszes gót előcsarnokba. Ennek, az evangelisták domborműví jelvényeivel díszített kettős ívezetű kapuja felett gazdag domborműves tympanon a b. Szűz halálát (depausatio b. M. V.) ábrázolja. A templom régi szobrászművei közül ez az egyetlen emlék, mely habár a jezsuiták idejében tört ablak következtében tetemesen megcsönkult, de mégis fenmaradt és hiányzó részét dr. CZOBOR BÉLA megállapítása

nyomán, kiegészíteni lehetett (180. ábra). A tympanon közepén a térdelő Mária van a tizenkét apostol által környezve. Mária fölött két térdelő angyal és a négy evangélista közt, felhőkön, Krisztus alakja látható, a mint Mária lelkét, mint kis gyermeket tartja.

A festmények SZÉKELY-től valók. A nyugati falon a paradicsomból kiűzetést ábrázolják. Alatta a következő felírás:

Paradicsom szépséges kapuja, melyet Éva anyánk bezárt vala.
Te Általad boldog Szűz Mária. Megnyitattik az Isten országa.

Régi ének 1676. év.

A keleti falon levő festmény a Krisztus által való megváltást ábrázolja. Alul e felírás:

Üdvözítő kegyes Jézus, nézd érdemid vérednek.
Ó nagy kegyelmű Jézus, irgalmazz hivednek.
Add, hogy kik Hozzád sóhajtván irgalmasságot várnak.
Véred tüzőket eloltván, országodba jussanak.

Régi ének 1676. év.

Megemlíti, hogy ez előcsarnok keleti falába tört ajtón át a templom padlására juthatni.

Az előcsarnokból a templomba, a déli mellékhajó első szakaszába visszatérve, folytassuk a festmények megtekintését. A templomból az előcsarnokba kivezető ajtó fölötti falon kezdődnek a Rózsa-füzér titkai, melyek három képcsoportban és 15 medaillonban foglaltatnak. És pedig a déli mellékhajó első szakaszának déli falán látható az örvendetes titkok képsorozata. Felírása: Nagyasszonyunk örvendetes titkai.

Az öt medaillon-képet a következő felírások magyarázzák: 1. Angyali üdvözlés. 2. B. Szűz látogatása. 3. Jézus születése. 4. Jézus bemutatása. 5. Jézus a templomban.

A déli mellékhajó első szakaszának nyugati falán tovább vonul a képsorozat. Mátyás király címere fölött két angyal tartja e felírást: Fájdalmas Szent Szűz Anya, szenvedőknek gyámola.

E fölött más felírás: Nagy asszony fájdalmas titkai.

Az öt medaillon-kép magyarázatára a következő felírások szolgálnak: 1. Jézus az Olajfák hegyén. 2. Jézus megostoroztatása. 3. Urunk tövissel koronázása. 4. Megváltónk kereszttete. 5. Üdvözítónk kereszthalála.

A képsorozat e két szakaszát a zenekarzat, melynek falán jobbról-balról egy-egy angyal lebegő alakja látható, kapcsolja össze a harmadik csoporttal, mely az északi mellékhajó első szakaszában, a Béla-torony keleti falát foglalja el.

Két angyal itt is, úgy mint a déli első szakaszban, mondatszalogot tart a következő felírással: Mennyei királyasszonya kérj szent áldást hazánkra.

E fölött másik felírás: «Nagyasszonyunk dicsőséges titkai» ismét öt medaillon-képpel, melyek a felírások szerint a következők: 1. Megváltónk feltámadása. 2. Urunk mennybemenetele. 3. Szentlélek eljövetele. 4. Szűz Mária mennybevétele. 5. Szűz Mária megkoronáztatása.

A déli mellékhajónak a kereszthajóba vezető kapuja és a főntebb leírt csúcsíves előcsarnokból a déli hajó első szakaszába nyíló kapu között, a két nagy ablaktól el nem foglalt faltereket LOTZ KÁROLYNAK Szűz Máriát dicsőítő képei díszítik, melyeket a felírások a következőleg magyaráznak meg: 1. Keresztények segítsége. 2. Betegek gyógyítója. 3. Szomorúak vigasztalója. 4. Bűnösök oltalma. 5. Őriz meg a veszedelemtől. 6. Imádkozzál érettünk halálunk óráján.

Már most visszatérve a templom északi oldalára, a Szűz Mária titkait ábrázoló képsorozat után a festményeket a következőkben ismertetjük.

Az északi (Béla-) torony aljában a nyugati falba vágott érdekes kerek ablakban Isten Bárányát ábrázoló üvegfestmény alatt, két szarvas között, melyeket SZÉKELY BERTALAN festett, a következő felírás olvasható: ✧ A mint kívánczik a szarvas a vízforráshoz, Úgy kívánczik lelkem tehozzád Isten.

E torony északi falát LOTZ KÁROLY-nak három részből álló festménye díszíti, mely a Nándor-fehérvárnál 1456. július 21-én a törökök fölött nyert győzelemre vonatkozik. Az egyik keretben a művész Kapisztrán Jánost a harcosokkal, másokban magát Hunyadi Jánost tünteti fel, míg a harmadik kép a győzelem emlékére III. Calixt pápa által elrendelt harangozásra vonatkozik.

A képsorozat alatt a következő felírás olvasható: A törökök feletti győzelem emlékére III. Calixtus pápa elrendeli a déli harangozást a keresztény világban.

Az északi torony alól kijutva az északi mellékhajóba, ennek falain LOTZ KÁROLY-nak a következő felírásokkal magyarázott festményei tűnnek szemeinkbe:

1. «Szent István a boldogságos Szűzhöz folyamodván, Konrád seregei visszavonulnak».

2. «Nagy Lajosnak álmában a bold. Szűz diadalt ígér, ha képét zászlajára tűzi és Czellbe zarándokol».

3. «Budavára visszavételekor 1686-ban a törökök elől befalazott Szűz Mária szobra újra láthatóvá lőn».

E három képsorozat fölött egy-egy angyal, melyeket Székely festett, mondat-szalagot tart a következő felírással:

1. «Hozzád esdünk Szűz Anyánk». 2. «Tekints kegyesen reánk». 3. «Oltalmazd szép hazánk».

Az északi mellékhajónak nyugatról kelet felé eső első kápolnáját, mely Szent Imre hercegnek van szentelve, a nyugati falon Székely festményei díszítik, melyek alatt a következő felírások olvashatók:

1. Assisi Sz. Ferencz Krisztusnak sebhelyeit fogadja. 2. Assisi Sz. Ferencz a kis Jézust színről-színre látja. 3. Assisi Sz. Ferencz a madaraknak Istenről beszél.

A középső kép alatt három medaillonban a szerzetesi három főerény: «Szegénység», «Tisztaság» és «Engedelmesség» van megismerésítve három női mellképben.

A következő kápolna a Szent-Háromság kápolnája s ma már egyszersmind III. Béla és hitvese sírkápolnája. Ebben festmények nincsenek.

Tovább haladva kelet felé az északi mellékhajóban a sekrestyéhez érünk, melynek ajtaja fölött a falon a következő felírás olvasható:

✱ Ezen ősi egyházban, kimagasló történeti események színhelyén, az alkotmány visszaállítása után 1867. június 8-án, koronázta meg a nemzet Szent István koronájával fejedelmét, I. Ferencz Józsefet és felséges nejét Erzsébetet. Isten szent áldása velünk.

A sekrestye fölött oratorium van, melynek keleti falát LOTZ festménye díszíti. E kép az 1867.

181. ábra. Az északi (Béla-)torony az északi bejáratnál.

évi koronázást ábrázolja. A közepén Szűz Mária trónol. Mellette jobbról térdepel a király, kinek fejére teszi a koronát. Mögötte az esztergomi érsek. Baloldalon a királyné térdel, mögötte a veszprémi püspök.

Az északi mellékhajó szentélyének északi és keleti falát szintén LOTZ festményei díszítik, melyek Szent László legendáját ábrázolják, mint ezt a következő felírások magyarázzák. Az északi falon: Cserhalmi ütközet. A váradi templom építése. Szent László a sziklából vizet fakaszt. A keleti falon: Szekér viszi Szent László tetemét N.-Váradra. Sz. László tetemének fölvétele. Eskütétel Sz. László sírjánál.

A keleti fal festményei fölött három medaillonban Szent László, továbbá III. Coelestin pápa, ki őt szentté avatta, III. Béla, ki ezt a pápánál kieszközölte, vannak ábrázolva.

Mielőtt a templom belsejét elhagynók, meg kell még említeni, hogy SZÉKELY festette a kereszthajó középboltjába a négy evangélista jelvényt.

Hátra van még, hogy a templomhoz az északi oldalon csatlakozó Szent Jobb kápolna festmény-sorozatáról is megemlékezzünk, melyet szintén SZÉKELY készített.

Az ajtó fölött levő képsor négy részét a következő felírások magyarázzák: Szent István király hirdeti a keresztény vallást. Imre fiát tanítja. Alamizsnát oszt. Szent István országát Nagyasszonyunk védelmébe ajánlja.

A kápolna déli falán kettős sorban négy kép van a következő felírásokkal: Sz. István legyőzi a pogányságot. Sírja fölött angyalok énekelnek. Sírjánál csodák történnek. A Szent Jobbnak a sírból fölvétele.

A kápolna hat kettős ablakában levő üvegfestmények, melyek alján az adományozó veszprémi püspök, DR. BÁRÓ HORNIG KÁROLY címerei láthatók, magyar szentek alakjait ábrázolják, mint ezt a következő felírások jelezik: 1. Szent Kapisztrán János, boldog Csáky Mór. 2. Szent Özséb, szent Kinga. 3. Boldog Salamon (király). Szent Mór. 4. Sz. Erzsébet. Szent László. 5. Sz. Adalbert. Szent Imre. 6. Szent Gellért. Sz. Margit.

Az üvegfestményeket, melyek cartonjai SZÉKELY BERTALAN-tól vannak, az állami üvegfestési intézetben, melyet KRATZMANN EDE helyett FORGÓ és TÁRSA vettek át, készülték.

A kápolna déli oldalán levő berakott ablakba vésett felírás az adományozók neveit a kettős ívezetben négy-négy csillag közé helyezett egy-egy kereszt alatt ekként örökíti meg:

Isten dicsősége és a Szt. Jobb tiszteletére. Az ország ezeréves fennállásának ünneplésére törvényhozásilag kitűzött évben felszentelt koronázási templomnak régi helyén újra felépített e kápolnában az oltárt Vaszary Kolos bíboros hercegprímás, a falfestményeket Császká György kalocsai érsek, az ablakok üvegfestményeit báró Hornig Károly veszprémi püspök ajánlották föl 1896.

A figurális festésen kívül a templom belsejét gazdag, számra mintegy 200 fajta arabeszkből álló polichrom ékítés borítja, melynek tervét a templom régi falain felfedett maradványok figyelembevételével SZÉKELY BERTALAN és SCHULEK FRIGYES készítették, a kivitel pedig SCHOLTZ RÓBERT munkája.

182. ábra. Az északi (Béla-)torony az északi mellékhajó eredeti boltozatának maradványaival.

Eddig a templom kidíszítésénél csakis a festményekről emlékeztünk meg. Természetes, mert a művészet egyéb ágait a díszítés kevéssé vette igénybe. Csakis a szobrászati művekről szólhatunk még, melyek alkalmazása az oltároknál és néhol a falakon érvényre jutott. Meg kell említenünk a főoltár, a Sz. Kereszt-, a Sz. László-, a Sz. Imre-oltár domborműveit és szobraikat, a két pilléroltár, a szószék szobraikat, az orgonán levő angyalt, a Szent Jobb kápolnában István és Gizella, az oltárt díszítő két angyal szobraikat és az ajtó felett, a külső falon levő domborművet, mely Istvánt mint egyházalapítót ábrázolja, továbbá a Szent Jobb-kápolna és a szentély között, a kir. oratorium külsején, a kryptabejárat fölött, királyunk és királynénk védszentjeinek, assisi Sz. Ferencz és magyarországi Sz. Erzsébetnek szobraikat, végre a déli előcsarnokban a tympanon domborműveinek kiegészítését, valamint Sz. István és Sz. László szobraikat. Mind e műveket MIKULA FERENCZ szobrász készítette. A templom nyugati főkapujának tympanonjába a Magyarország védasszonyát ábrázoló domborművet LANTAY LAJOS tervezte és majolikában ZSOLNAV VILMOS pécsi gyára készítette. Az első a tervért 400 frtot, a második a kivitelért 700 frtot kapott.¹

A TEMPLOM FELSZERELÉSE.

A koronázási templom, miután helyreállításának műve a rendelkezésre álló javadalom keretében befejezést nyert, a székes-főváros, mint kegyúr gondozása alá nemsokára vissza fog bocsátatni. E körülmény tette kívánatossá, hogy a jelen mű némi tájékozást nyújtson a templomnak a restauratio előtt létezett és a restauratio után mai állapotáról. E körülmény teszi kívánatossá azt is, hogy az egyház oltárainak, valamint belső berendezésének és felszerelésének leírását is röviden annyiban adjuk, a mennyiben e leltár kapcsolatban áll magával a helyreállítás művével vagy azokkal a történelmi eseményekkel, melyeknek újabb időben a koronázási templom is színhelye volt.

I. A *főszentélyben* levő főoltár, melynek magassága a szentély padozatától a keresztrózsa csúcsáig 9 méter, Nagy Boldogasszonynak van szentelve. Az oltár felső része baccstöröki, alsó része (mensa) pátyi kőből készült. Mensája elő részét hat oszlop öt mezőre osztja, melyek középsőjében Krisztus monogramja és ettől balra Ábrahám, Jeremiás, jobbra Dávid és Melchisedek próféták ülő alakjai láthatók. A mensa fölött emelkedő építményt négy oszlopnyaláb három részre osztja, melyek oromban végződnek. A középső magasabb részben a szentségház és az expositorium fölött két térdelő angyal között, mandorlát képező nyílásban, szűz Máriának fából faragott alakja sugarak közt lebeg s fölötté az oromban a Szent Háromság, a mint a Szent Szűzet koronázza, látható. Az oszlopnyalábokon baldachinok alatt, az expositorium mellett jobbról Sz. Péter és idősb Sz. Jakab, balról Sz. Pál és Sz. Tamás, míg ezek fölött Máriától jobbra Sz. János és Sz. Simon, balra Sz. András és Sz. Tádé apostolok szobrai állanak. Az oltárépítmény két oldalrészét támasztó oszlopokon jobbra ifj. Sz. Jakab és Sz. Máté, balra Sz. Fülöp és Sz. Bertalan apostolok alakjai vannak. Az oltárépítménynek a szentségház és az expositura által elválasztott bal részén alul Sz. István, Sz. Imre, Sz. Gellért alakjai s felettük a Sz. Máriának a templomban bemutatását ábrázoló dombormű, jobb részén pedig alul Sz. László, Sz. Erzsébet és b. Margit álló alakjai láthatók fölöttük a szent Lélek eljövételét ábrázoló domborművel. A főoltár összesen 25,000 frtba került, mely összegből Mikula szobrász díjazására 7500 frt esik.

Az oltár felszerelése: hat 61 cm. magas és 6 darab 38 cm. magas aranyozott rézgyertyatartó BODICSI SÁNDOR bajai ércöntőtől (árúk 570 és 390 frt). Két darab háromágú bronzgyertyatartó az expositorium két oldalán. Egy misekönyvtámla rézből. Aranyozott ezüsfeszület kék és vörös zománcz-csal, lapis lazuli, topáz, almandin s kristály-kövekkel. Magassága 91 cm. Az ezüst súlya 532 klg. Készítette az időközben hazájába visszajött udvari ékszerész BECK GYÖRGY Salzburgban. Ára 1050 frt.

¹ Megemlítjük, hogy a templom talajburkolatának keramit tégláit is Zsolnay szállította □-méterét elhelyezés nélkül 9 frton és a tető zománczos cserepeit.

A credentián két öntött és csiszolt rézgyertyatartó WALSER FERENCZ-től. Áruk 40 frt.

Az oltár mellett husvétii gyertyatartó bronzból. Magassága 1,72 m. Jelen sorok írója WILMOTTE lüttichi jeles czégnél készítette a Louvain melletti parc-i apátság templomában levő XIII. századi gyertyatartó után, mivel hazánkban húsvétii gyertyatartó nem maradt fenn.

Egy püspöki és egy praelatusi trónszék. Ezek közül az egyik nagyobb karosszék faragott háttámlával, ormóján mandorlába foglalt vörös mezőben az ezüst kettős kereszttel és bőr ülőpárnával; a másik kisebb karosszék, szintén háttámlával és bőrvánkossal. Mindkét szék előtt bőrrel bevont zsámoly.

Két karosszék alacsony támlával s bőrvánkossal. Tizenkét négyszögű tabouret; kettő bőrrüléssel. JAISER GYULA műasztalostól. Két baldachin aranybrokát szövetből és két falszőnyeg SZŰCS és Társától. Áruk 1200 frt.

A szentély két oldalán két-két faragott tölgyfapad dús faragvánnyal MIKULA szobrász mintázása után. Mindenik pad hét-hét, összesen tehát 28 üléssel. Ezenkívül a két kettős pad előtt egy-egy 5,20 m. hosszú előpad. RUPRICH asztalos a padokért 7000 frtot kapott.

A székes-főváros kegyuri padja tölgyfából három személy számára. Háttámláján a főváros címere. Készítette RUPRICH. Ára 300 frt.

A szentélyt az oldalkápolnáktól elválasztó falakon 6—6 darab színes majolika gyertyatartó ZSOLNAY pécsi gyárából. Áruk 360 frt.

II. A déli mellékszentélyben és hajóban.

A déli mellékszentély keleti és nyugati falát a polichrom festésen kívül egy-egy román ikerablak és ezek fölött kis körablak ornamentális üvegfestményei díszítik. E kápolnából lépcső vezet a kriptába. A lejárát mellett a kápolna északi falának négy ívezetbe osztott mezőjét a Eucharistiára vonatkozó jelvények: kehely ostyával, Krisztus monogramja, hal, kosár kenyérrel ékítik. Ezzel szemben a déli falon négy ívben a kínszenvedés eszközei vannak ábrázolva. A kápolna boltjának zárköve mondatszalagot tartó angyal térdképét ábrázolja.

Keresztoltár. Felső része bácstoroki, alsó része süttői kőből. Középen Krisztus a kereszten. Alatta Pietà: Mária Krisztussal és két oldalon Sz. Mária és Sz. János szobraival. Faragta MIKULA FERENCZ (ára 4000 frt).

Az oltár felszerelése négy 0,38 m. magas öntött és ciselirozott rézgyertyatartó. Áruk 280 frt.

Misekönyvtámla tölgyfából. Ennek és a később említendő támláknak ára darabonként 25 frt.

III. A keresztkápolnát és a szentélyt elválasztó *falpillér* előtt Xav. sz. Ferencz, Buda főváros védszentjének oltára haraszi kőből; közepén, baldachin alatt a szentnek terracotta szobra áll. MIKULA szobrász a mintáért 350 és ZSOLNAY a kivitelért 300 frtot kapott.

Felszerelése négy préselt rézgyertyatartó, bronz keretű canon-tábla és kereszt OBERBAUER budapesti iparostól.

Misekönyvtámla tölgyfából.

A déli mellékhajó fala mellé van állítva a Sz. Mária és Sz. Erzsébet életét ábrázoló üvegfestményű ablakok alatt a két gyóntatószék, melyeket RUPRICH 2400 frtéért készített.

IV. Az északi mellékszentélyben és hajóban.

Szent László oltára kőből az evangélista jelvényekkel és Isten bárányával MIKULA szobrásztól, kinek díjazása 150 frt.

Felszerelése hat, 0,36 m. magas, öntött rézgyertyatartó Bodicsi bajai ércöntőtől. Ára 450 frt.

Az oltáron aranyozott ezüstheszület 3,767 kgr. ezüsből, zöld zománccsal, obsidian és almandin ékkövekkel BECK GYÖRGY-től. Ára 900 frt.

Egy misekönyvtartó fából.

V. A szentély északi *falpillére* előtt kőoltár Jézus szent szíve terracotta szobrával ZSOLNAY pécsi gyárából. A szobor mintájáért MIKULA szobrász díja 350 frt és ZSOLNAYÉ a kivitelért 300 frt volt.

Négy préselt réz gyertyatartó, kereszt és bronzkeretű canon-táblák OBERBAUER budapesti üzletéből. Miskolcnyitámla fából.

VI. A szentély előtt a *kereszthajóban* hat pad tölgyfából a külföldi államok consulai számára.

VII. A *főhajóban*. Szószék pátyi kőből a négy evangélista és a négy egyházatya váltakozó relief-képeivel. Hangvetője tölgyfából. Belső felén a Szent Lélek alakja van kifaragva, míg külső felének végződésén a Jó Pásztor szobra áll. A szoborműveket 400 frtért MIKULA FERENCZ készítette.

Felszerelése két darab háromágú, öntött és csiszolt rézgyertyatartó. BESLINGER MÁRTON bádógostól. Ára 120 frt.

A főhajóban két darabból álló 29 hét méter, 6 darab 3 méter hosszú és 10 darab 1,50 méter hosszú tölgyfapad. Ezekért RUPRICH asztalos 5000 frt díjazásban részesült.

A főfalakon és pilléreken 12 felszentelési gyertyatartó csiszolt sárgarézből ifj. BRESLINGER MÁRTON-tól. Ára 300 frt.

A *fő- és mellékhajóban* 12 darab háromágú légszesz-candelaber (ára 1900 frt) és egy darab kétágú (ára 145 frt) LEPTER JÁNOS lakatostól.

Továbbá 12 darab egykarú légszesz-candelaber (ára 1250 frt) BRESLINGER MÁRTONTÓL.

VIII. A Mátyás-torony alatt levő *Loretto-kápolnában* Szűz Mária szárnyas oltára. Az oltár mensája haraszi kőből. Felső, szekrényes része közepén, a fából faragott ú. n. szerecsen Máriakép van elhelyezve. Ez valószínűleg azonos azzal a Mária-szoborral, melyet Kollonich bíbornok esztergomi érsek a jezsuitáknak akkor adományozott, midőn Buda visszafoglalása után ott megtelepedve, a mai Ferencz-József kaputól balra eső helyen 1686-ban, egyelőre házi kápolnát nyitottak, mivel a díszterén nekik átengedett, de romokban heverő egyházat: a magyaroknak sz. Mária Magdolnáról nevezett régi plébánia-templomát isteni tiszteletre nem használhatták.

Az oltár két szárnyán fára festett négy olajfestésű kép van AGGHÁZY GYULÁTÓL, melyek az angyali üdvözetet, Krisztus születését, a fájdalmas anyát és Mária koronáztatását ábrázolják.

Az oltárral szemben, intarsiát utánzó festéssel díszített kettős pad van a kápolna nyugati falához támasztva, melyet RUPRICH készített 1500 frtért. Az oltár baloldalán, szintén tőle, címerrel díszített magánpad van, melyet MAILÁTH GYÖRGY országbíró özvegye készíttetett családjá számára.

A felszereléshez tartozik négy préselt bronz gyertyatartó, bronzfeszület, három bronzkeretű canon-tábla, két 3—3-ágú lilomos gyertyatartó, ezenkívül kovácsolt vasból öröklámpa, processionális kereszttel összekapcsolt abroncs, lecsüngő ezüst fogadalmi tárgyakkal; továbbá ezüstözött, hordozható falámpa és aranyozott kovácsolt vasból JUNGFER GYULA által 250 frtért készített rácsajtó, mely a szentélyfülkét elzárja.

E kápolna díszítéséhez tartozik az Ulászló idejéből származó Mária-szobor, melyről fentebb már szó volt. A szobor alatt tölgyfa-térpedlő.

Megemlítjük, hogy e kápolna délnyugati sarkából a toronyba lépcső vezetett, nyílása azonban el van falazva és tölgyfa-ajtóval ellátva.

A Loretto-kápolna legbecsesb tárgyai közé tartoznak azok a nagybecsű emlékek, melyeket ERZSÉBET királyné adományozott, ki különösen kegyelte e kápolnát, miről az is tanuskodik, hogy minden hétfőn, csütörtökön és szombaton állandóan mondatott Mária oltára előtt, általa külön megjelölt szándékra, misét.

1. E kápolnának 1875. január 17-én ajándékozta idősb Cranach Lukács «Segítő Szűz Mária» festményét. A gyönyörű olajkép a szűz anyát a kisdéd Jézussal ábrázolja. A kép jobb sarkában szárnyas kigyó, fején koronával és szájában gyűrűvel. Balra a kigyó farkától L és jobbra C betű: a művész monogramja. A kép csúcsíves stílusú igen díszes ezüst keretben van. Fent balra a sarokban négy karélyból álló keresztbe foglalt és arany keresztekkel és csillagokkal díszített kék zománcz-alapon S. Johannes, jobbra

S. Marcus, alul balra S. Lucas, jobbra S. Matthäus felírások az illető evangélisták jelvényeivel láthatók. Alul a keret közepén S. Maria o. p. n. felírás és ez alatt Innsbruck város címere. A keret bal és jobb hosszabb szárának közepét az osztrák császári címér, illetőleg a bajor címér zománcz kivitelben díszítik. A címereket magukban foglaló pajzsok is aranyrekeszes, zöld zománcz-alappal bírnak, melynek foglalását a képkeret nyújtványai képezik. A keret felső ágának közepéből kereszt emelkedik ki. Ennek

183. ábra. A koronázási templom északról.

alsó ága körben végződik, melyben Veronika kendőjét tartó angyal áll. Maga a kör belseje kék zománcz, arany keresztet ábrázoló díszítéssel. Az angyal szárnyai alatt olvasható a keret készítőjének neve: Hausinger München. A kereszt többi három szárnya is kék zománcz-alappal bír. A kereszt közepén, nyolczkarélyú keret vörös bársony alapján, arannyal hímzett keresztben, fehér szövetből készült második keresztben faszilánk: a szent keresztből származó erekle-részletecske látható.

A kép adományozását megmagyarázza a kép hátára vésett következő ajánlás:

Jhrer Majestät der Kaiserin

Elisabeth

in Unterthänigkeit dargebracht von den
Frauen u. Mädchen

Innsbrucks

am 5. März 1855.

Heilige Maria Schütze Sie.

A királyi pár első gyermeke Zsófia 1855. márczius 5-én született.

A kép hátulját sima ezüst lap borítja és zárja el, mely oly nagy, hogy háttéréül és szegélyéül szolgál a képet körítő csúcsíves résznek is. A kép hossza a kerettel együtt 39, szélessége 27,5 cm. Maga a festmény a keretben 20 cm. hosszú és 15 cm. széles. A kép, melynek alapja — úgy látszik — réz, teljesen jó állapotban van.

Az egész kép üveg alatt, még külön egyszerű aranyozott fakeretbe van foglalva, melynek hátulja rézlap és ehhez van erősítve a kép ezüst kerete.

A rézlapra a plébános ezt a felírást vésette:

KEGYES AJÁNDÉKUL

ERZSÉBET

KIRÁLYNÉ Ő FELSÉGÉTŐL

1875 JANUÁR 1-ÖN.

2. A királyné 1890. márcz. 14-én ajándékozta a kápolnának menyasszonyi koszorúját, gaze-szővetből és ezüsből. A myrthus és narancsvirágokat és bimbókat zöld és ezüst levelek foglalják össze. A koszorú közepén Szűz Máriának arany alapra hímezett alakja látható, a mint lábát a kigyó fején tartja. Felírása: Immaculée Conception. Az alak 11 cm. hosszú és 8,5 cm. széles. A koszorú hossza mintegy 29,5, szélessége mintegy 25,5 cm. A koszorú üveg alatt aranyozott fakeretben foglaltatik, melynek hossza 50 és szélessége 44 cm.

3. Ugyane kápolnában a déli falon van felfüggesztve ERZSÉBET királynénak még egy ajándéka. Elefántcsontból faragott szoborcsoport, mely Szent Erzsébet látogatását ábrázolja: Mária, Erzsébet, Zachariás és József. Fölöttük két angyal. A faragvány arany és ezüst hímzéssel gazdagon ékített, violabárszony keret tojásdad nyílásának alján fekszik. Az egész képet üveg alatt aranyozott fakeret veszi körül.

4. Ugyancsak a királyné adományából tartozik a kápolna oltárának felszereléséhez az a vánkös, melyen az osztrák és bajor címér van kihímezve.

IX. A templomnak, a két torony által képezett *előcsarnokában*, hová, mint említők, 9 lépcső vezet le, két oldalt a jobb és bal pillérbe egy-egy szenteltvíztartó van erősítve, melyek a templom talaját képező sziklából készültek. Két kőpersely is van beillesztve a zenekarzatnak ugyane pillérekre támaszkodó ívezete alatt. Itt említjük mindjárt meg, hogy a déli nagy kapu bejáratánál szintén két, ellenben az északi és a déli kereszthajó mellékajtajánál egy-egy szenteltvíztartó van kőből.

X. Mielőtt az északi mellékhajó kápolnáira áttérnénk, meg kell említeni, hogy az északnyugati (Béla-) torony alja képezi a *keresztelő kápolnát*. A közepén egy vastag és négy oldalt, egy-egy oroszlányon nyugvó könnyebb oszlop által támasztott keresztelő kút áll haraszi kőből, melynek gerezdes gombú kúpalakú fedele vörösrézből van. A főbejárat lépcsője alatt balra, a szögletben áll a vízszentelésre szolgáló medence is, mely süttöi kőből készült.

XI. Az északi mellékhajó első szakaszába nyílik, mint ez az alaprajzból kitűnik, az északi oldal egyik bejárata. Ugyane szakaszban van, közvetlenül a bejáratától keletre a *depositorium*, a

felszerelések számára készített helyiség, mely a templom talajának szintjében egy keskeny helyiségből és innen levezető lépcső által összekötött nagy helyiségből áll, mely az altemplom szintjével van egy vonalban. Ezen depositarium folytatását a templom talaja alatt azok a helyiségek képezik, melyek a fűtőkemenczét és a tüzelőanyagok raktárát foglalják magukban.

XII. Az északi mellékhajó második szakaszából nyílik a *Sz. Imre-kápolna*. A Szent Imrének szentelt oltár mensája harashti kőből van. Felső része szárnyas oltár, melyért RUPRICH asztalos 1695 frt díjazásban részesült, beleszámítva az oltárt díszítő szobrok anyagának árát is. Az oltárszekrény fülkéjében ugyanis a következő fából faragott szobrok vannak: Sz. Imre, Sz. István és Sz. Gellért. Felül, mint Magyarorszáig védasszonya, Szűz Mária szobra a kis Jézussal, két oldalról egy-egy angyal. A szobrokat MIKULA FERENCZ készítette, melyekért 1750 frt volt díjazása. A predellán Veronika kendője, jobbról az ország kettős kereszties címere és balról a gróf Zichy-család címere van kifestve.

Az oltárszekrény belső szárnyain ZICHY MIHÁLYNAK nemez-papírra festett négy aquarell képe Sz. Imre herczeg születését, taníttatását, a pannonhalmi monostor meglátogatását és halálát ábrázolják. E képeket a Szent-Pétervárott tartózkodó művész a gróf ZICHY-CSALÁD kérésére festette és adományozta az egyháznak.

Az oltár felszerelése aranyozott ezüst feszület vörös és kék zománcz-csal 1663 kgr. ezüsből BECK GYÖRGY-től. Ára 250 frt.

Hat öntött sárgaréz gyertyatartó. Ezek közt Breslingertől 4 db. ára 60 frt. Ezelőtt a főoltáron volt két darab pedig WALSER FERENCZ-től van.

A boltozatról szép csillár függ le aranyozott sárgarézből, mely 354 frtba került.

Három tölgyfa pad. Kettő öt-öt üléses és egy háromüléses, mindegyik intarsiákkal és a gróf Zichy család címérével, RUPRICH KÁROLY asztalostól. Ára 1700 frt.

XIII. A *Szent-Háromság kápolnája* ma III. Béla sírkápolnája.

Az oltár mensája süttöi kőből, felső része, melynek kijavítása és kiegészítéseért RUPRICH asztalos 650 frt díjazásban részesült, csúcsíves szárnyas oltár, melynek predellájára szintén Veronika kendője van festve. A szárnyas oltár CSÁSZKA GYÖRGY, akkor szepesi püspök szíves közvetítésével

184. ábra. A Szűz Anya Cranach Lukácsiól. Erzsébet királyné ajándéka a Loreto-kápolnának.

a felső erdőfalvi (ó-lesznai) templomból, hol e szép emlék a zenekarzaton volt elhelyezve, jutott a régi koronázási templomba. *Kacziány* ez oltár képeinek helyreállításáért 400 frt díjazásban részesült. A képek közepén a Sz. Háromságot két angyal közt, a szárnyakon Sz. Pétert, Ev. Sz. Jánost és Sz. Pált, Ker. Sz. Jánost ábrázolják.

Felszerelése WALSER-től hat öntött és csiszolt rézgyertyatartó, melyek ezelőtt a főoltáron voltak. Áruk 180 frt. Miskolcvtámla tölgyfából. Az oltár előtt Bokhara szőnyeg. (Ára 250 frt.)

A felszereléshez tartozik két aranyozott fagyertyatartó a most említett szepesi templomban levők mintájára készítve. Itt kell megemlíteni GRÓF ZICHY FERENCZNEK adományát.

A kápolna boltozatáról csillár lóg le, melynek alsó részére felfüggesztett betűk a következő felírást mutatják: † BELA REX ET ANNA REGINA. Ezen igen díszes csillár 823 frt 67 krba került.

Az oltárral szemben van III. Béla és hitvese síremléke.

XIV. A *kifestett északi sekrestye* négy boltozatszakaszát egy oszlop tartja. A consolok közül négy az evangelisták jelvényeivel van díszítve. E sekrestye felszerelése: Tölgyfaszekrény 3'60 m. hosszú, alsó részében 5 kifordítható, félkörös fiókkal miseruhák számára. Felső része 5 ajtós. A szekrény közepén, kiálló részben, óra.

Tölgyfaszekrény 4'20 m. hosszú. Alsó része 10 kihúzható fiókkal és egy ajtóval, felső része 8 ajtóval.

Négy ajtós fülkeszekrény tölgyfából. Hossza 1'80 m.

Gyóntatószék. Egy térdeplő zsámoly, továbbá 1'10 m. hosszú ülőpad.

Mind e bútorok RUPRICH asztalostól valók. Ára 2500 frt.

XV. E sekrestye fölött van a templom kereszthajójába nyíló az az *oratórium*, melynek falát az 1867. évi koronázási kép díszíti és melyben egyideig a Szent Mártont ábrázoló szárnyas oltárt tartották. Ezen oltár a zólyommegyei Cserény község templomából ered, mely cserében a ministeriumnak azon kikötéssel engedte át, hogy helyébe Máriaképet adjon. A cserényi Márton-oltár, felírása szerint 1483-ból származik. A szekrény három szobrot tartalmaz: Sz. Márton püspökét, Sz. Miklós püspökét és Evangelista Sz. Jánosét. A szekrény szárnyain belül és kívül két-két, összesen tehát nyolcz festmény látható, melyek Sz. Márton életét ábrázolják. De mivel az oratórium ez oltár elhelyezésére nem alkalmas és azt a templomban máshol felállítani nem lehetett, a vallás- és közoktatásügyi ministerium az oltár képeit és szobraikat a szépművészeti múzeumban letétképen helyeztette el.

XVI. A Szent Jobb-kápolna és a keleti sekrestye nyugati fala és az északi sekrestye keleti fala közt levő előcsarnok foglalja magában a *király-lépcsőt*, mely jobbra az északi sekrestye fölött levő oratóriumba, balra pedig a szentélybe nyíló *királyi oratóriumba* vezet. Ennek fala tölgyfaborítással van ellátva, melyért RUPRICH KÁROLY asztalos díjazása 2000 frt volt.

Felszerelése két nagy faragott karosszék, magas, félkörívű háttámlával, antik-vörös bársonyból applicatiókkal, karfapárnákkal és ülőpárnával.

Két kisebb csúcsíves karosszék antik bársonyháttal, applicatióval és ülőpárnával.

Hat darab ülőke (tabouret) párnával.

Faragott asztal.

E bútorokat a kereskedelmi minister, B. DÁNIEL ERNŐ az ezredéves kiállítás királyi lakosztályából az építési bizottság elnökének kérésére engedte át. A kárpitos munkákat GELB kárpitos 250 frt kedvezményes áron bocsátotta át.

XVII. A *keleti sekrestyét* 2 szabadon álló oszlop két hajóra osztja 6 boltozatszakasszal. Felszerelése RUPRICH-től nagy tölgyfaszekrény, melynek hossza 8'20 m., alul 30 darab kihúzó fiókkal és 3 ajtóval, felső részében hat kisebb szekrénykével.

Tölgyfa-gyóntatószék. Továbbá 2'30 m. hosszú, faragott tölgyfapad. Mosdó. Mind e felszerelés 2100 forintba került.

XVIII. *Szent-Jobb kápolna.* Az oltár alsó része harashti kőből, Vaszary Kolos hercegprimás czímerével. Felső része bácstoroki kőből, kovácsolt aranyozott vasajtóval, elzárható fülkével, esetleg a Szent-Jobb és más ereklyék befogadására. Az ajtó fölött aranyozott bronz feszület, melynek mintáját MIKULA FERENCZ készítette. Öntése BODICSI SÁNDORNÁL 80 frtba került.

Az oltár fiáléin kétoldalt egy-egy angyal, aranyozott bronzból, melyeket MIKULA mintázott és BODICSI öntött. Mintázása 600 frt, öntése 500 frt.

Az oltáron négy öntött és csiszolt rézgyertyatartó (BODICSI-tól. Ára 160 frt).

Sz. István és Gizella szobrai a kápolna északi és déli fala oszlopán bácstoroki kőből MIKULA

185. ábra. A Szűz anya. Erzsébet királynénak menyasszonyi koszorújából készített ajándéka.

faragta. Díjazása 1200 frt volt. E szobrokat, valamint az oltárt GLASER JÁNOS polychrom festéssel díszítette. Díjazása 852 forint 20 kr. A kápolnát ugyanez alkalommal 2000 frtéért festette ki.

A kápolna bejárata fölött kívülről a Sz. Istvánt mint egyházalapítót ábrázoló domborművet SZÉKELY BERTALAN rajza után szintén MIKULA 650 frtéért készítette.

Ugyancsak MIKULA assisi Sz. Ferencznek és Sz. Erzsébetnek szobraiért, melyekről már fentebb szóltunk, 882 frt 11 krt kapott.

XIX. *Zenekarzaton.*

Az orgonát DANGL aradi jeles iparos készítette. A mű 30 változattal, három manualéval és crescendo meg decrescendo-val bír. Ára 12,530 frt.

Megemlíthjük, hogy a templom kapuinak száma 6 és az ajtóké 67. A kapukat és az ajtókat RUPRICH KÁROLY asztalos és a vasalást LEPTER JÁNOS lakatosmester készítette.

*

Még szólanunk kellene a koronázó templom kincstáráról, mely valaha a leggazdagabbak közé tartozott. A török elől Pozsonyba vitték azt, mit az ország védelmére az egyházi kincsekből már fel nem áldoztak. Pozsonyból a kincs egy része, mely már nagyobbára csak miseruházatból állott, még 1539-ben, majd 1712-ben a hátramaradt rész is visszakerült.

Ám a töröktől megmentett drága felszerelési tárgyak, a gyönyörű miseruhák 1785-ben nyilvános árverésen eladattak, hogy a vételár a templom javadalmazására fordíttassék.

A megbízott aranyművesek 9045 frt 10 kr-ra becsülték a drágaságokat, melyekért az árverésen bécsi és pesti¹ kereskedők 10,747 frt 24 krt adtak. Eladásra került a Szalavári gróf, erdélyi vajda által adományozott és egészen gyöngyökből készült miseruha is, melynek hátsó fele két részre volt osztva. Egyik a sírból kilépő Üdvözítőt ábrázolta. A sírt őrző katonák közt örökítette meg a művész az adományozó főúr alakját ezüst páncéllal. A másik rész az angyali üdvözetet tüntette fel. A ruha elő részén az évszám: 1450 volt olvasható.

Az aranyművesek által 3000 frtra becsült miseruha 3002 frtéért került Mertzi bécsi kereskedő birtokába.

A koronázási templom új kincstárának adományozói között első helyen kell felemlítenünk azokat a fejedelmi személyeket, a királyt és királynét, kik Mátyás király templomát koronázó egyházzá avatták és az 1867. évi koronázás emlékére rendkívül díszes és gazdag egyházi öltönyt ajándékoztak a koronázási templomnak, hogy az a nagyobb ünnepeken, jelesen Szűz Mária ünnepén használtassék.

Ezen «Mária-ornátus»-nak nevezett egyházi öltözetet gróf Königsegg főudvarmester 1868 május 19-én adta át. Az ornátus egy miseruha, egy pluviale, négy dalmatica és a hozzátartozó darabokból állott.

Az öltözetek ezüst szövetből készült aranyhímzéssel. Mindenik darabon alul a királyi adományozók neveinek első betűi: F. J. I. E. és ezek fölött a magyar korona vannak kihímezve.

Az öltönyök közepén a szent Szűz monogramja látható.

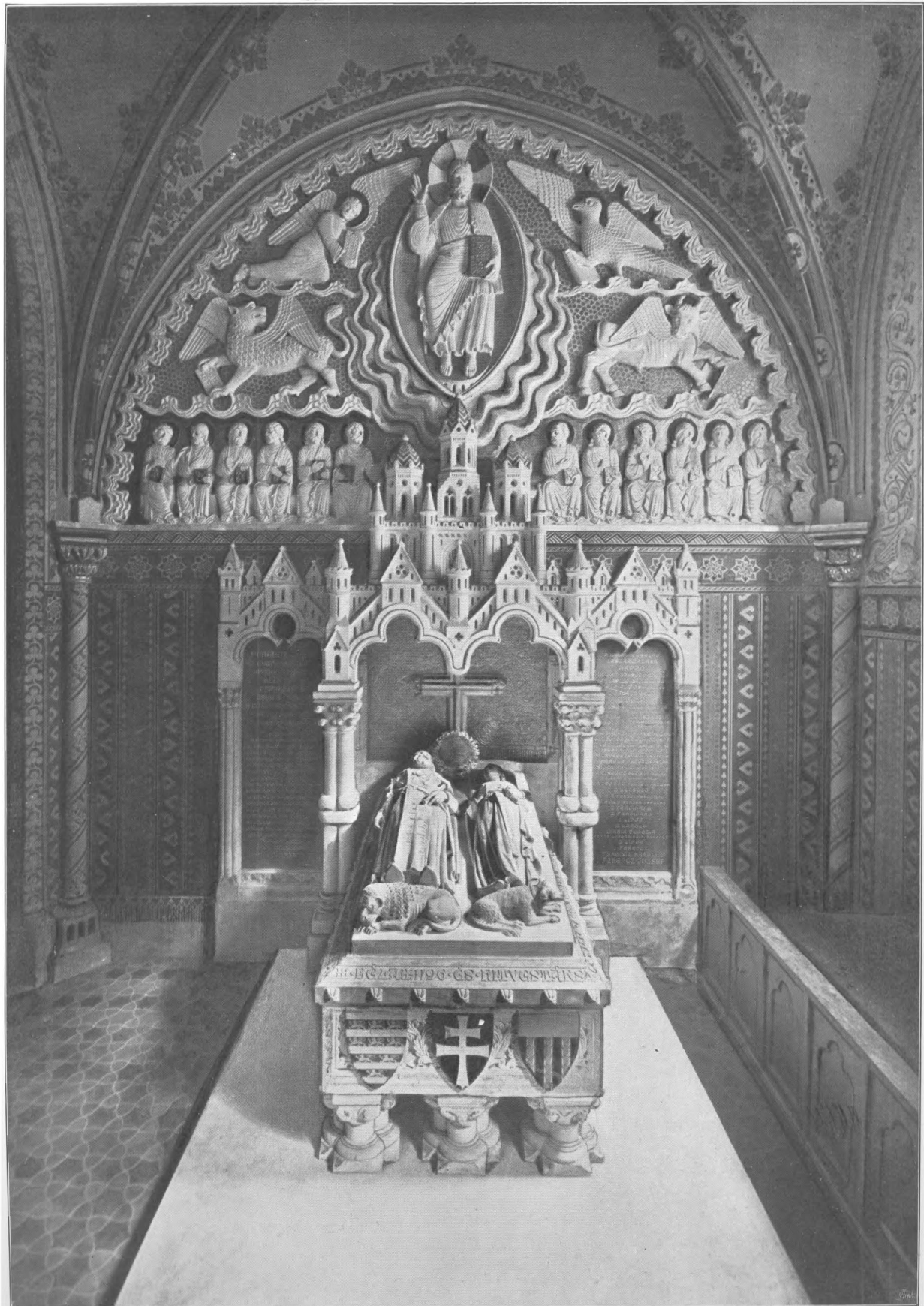
A királyné az öltönyöket 1883-ban, majd 1894-ben is nagy költséggel kiigazította, sőt az utolsó alkalommal azokat két új pluvialéval, két infulával, stola- és manipulus-szal kiegészítette.

A királyné, ki nem szünt meg adományaival gazdagítani az egyházat, 1874 márczius hóban egy miseruhából, egy pluvialéból, két dalmaticából és a hozzátartozókból álló fekete ornátust ezüstszövetű betéttel ajándékozott s azt később még két dalmaticával és egy infulával kiegészítette.

A koronázó egyház őrzi a királynénak menyasszonyi ruháját, melyből gazdag miseornátust készíttetett és azt 1890 márczius 14-én a Lorettó-kápolnának adományozta. Az ornatus ezüsttel átszőtt moiré fehér selyemszövetből van, magas ezüsthímzésű virágokkal és egy pluvialéból, egy miseruhából és a hozzátartozó darabokból áll.

Ugyanez alkalommal a királyné még egy miseruhát, a hozzátartozó felszereléssel, ajándékozott, mely nem kisebb beccsel bír, mint az első, mert az ő kezemunkája. E casula aranyszövet, selyem-

¹ *Némethi Némethy Lajos*. Nagyboldogasszonyról nevezett budapestvárosi főtemplom történelme. Esztergom, 1876. 86, 201. l.

III. Béla királynak és hitvesének Antiochiai Annának
siremléke a Koronázó templomban.

hímzésű betéttel. A ruha hátulsó részén a betét, keresztidomot képez. Alul vázában liliomos kereszt áll, rajta sugarak közt I. H. S. monogramm s mondatszalagján Gloria in excelsis Deo felirat.

A miseruha első részén, a betétben szintén váza áll liliomággal s a mondatszalagon e felirással S^a Anna S^{us} Josephus. A váza alatt táblácska e betűkkel: D. M. O.

Itt kell megemlékeznünk arról, hogy IZABELLA főhercegnő, FRIGYES főherceg hitvese 1897 május 17-én, az ezredéves ünnepély emlékére, magyar motívumokkal díszes aranyhímzésű miseruhát a hozzátartozókkal, továbbá a főoltárra szintén magyar motívumokkal díszített antependiumot ajándékozott.

A templom felszerelése közé tartozik az építési javadalom terhére LINK FÜLÖP budapesti ékszerésznél megrendelt úrmutató és egy kehely. Az elsőnek ára 3000 forint, a másodiké 1500 forint volt.

Az úrmutató aranyozott ezüsből csúcsíves stylben készült filigrános, zománczos mű zománczott szobrocskákkal. Hengeralakú üvegházában drágakövekkel kirakott lunula.

A kehely hasonlóképen aranyozott ezüsből van filigrán-zománczozással borítva. Nodusán Krisztus, Mária, Péter és Pál mellképei reliefben drágakövekkel és gyöngyökkel.

Patenája is aranyozott ezüst.

Mindkét mű talpának belső felén a készítő neve: Fecit Stephanus Link Budapestini.

Meg kell említeni LINK-nek még két más művét is, melyeket a Nemzeti Múzeumban levő és Sz. Lászlónak nagyváradi egyházából eredő ámpolnák után készített. Az ámpolnák e másolatainak adományozóját megörökíti a talp belsejére vésett e felirat: Idősebb gróf Zichy N. J. Emléke a Zichy-kápolnának. 1893. Link István műve.

Itt találjuk megemléltendőnek a torony felszerelését, mely nagyrészen ajándékokból ered. Báró HORNIG KÁROLY veszprémi püspök 3230 mm. súlyú, 180 m. átmérőjű és 190 m. magas harangot ajándékozott. A harangot először 1891 augusztus 19-én, Sz. István király előestéjén húzták meg.

Köirata:

Isten dicsőségére Hazánk Nagyasszonya templomába,
I. Mátyás tornyából szólítom a híveket,
Boromei Szent Károly bíbornok, védszentem.
Fölajánlott és fölszentelt Hornig Károly báró, veszprémi püspök.
Walser Ferencz öntött Budapesten, 1891.

DR. KLEMPA ISTVÁN, budavári orvos 16 mmázsás harangot ajándékozott, átmérője 140 cm. A harangot, melyet Szent István vértanú tiszteletére szenteltek föl, a vértanú napján, 1891 decz. 26-án kondították meg először.

Köirata:

Védszentem Szent István első vértanú. Készítettett Klempa István orvos.

A harmadik harang 8 mm. súlyú, átmérője 115 cm., köirata megörökíti, hogy Dinarich István, a Jézus-rend tartományi főnöke készítette Budán Zechenter Antal által a Szt.-Háromság tiszteletére 1723-ban.

Ugyancsak Zechenter 1723-ban, a jezsuiták költségén még Xav. Sz. Ferencz és Sz. Rókus tiszteletére 560 kgr., Sz. Szaniszló és Alajos tiszteletére 336 kgr., 1725-ben Sz. József és Nep. Sz. János tiszteletére 112 kgr. és 1724-ben 84 kgr. súlyú harangot (a Szent kereszt és Sz. Mária alakjaival) öntött.

A toronyba új harangállvány felállítása vált szükségessé. Az egy nagy és egy kis állványt teljesen vasszerkezetből Walser F. készítette 2100 forintért.

XX. Hátra van még, hogy a szentély alatti *altemplomról*, a *kryptáról* szóljunk.

A szentély déli oldalához csatlakozó Sz. Keresztoltár-kápolnában a szentélyt elválasztó fal és a keresztoltár között lépcső vezet le a szentély alatti kryptába, melynek még két bejárata van. Egyik

kívülről a bástyáról, a szentély és a Szent-Jobb kápolna között, másik pedig abból a földalatti helyiségből nyílik, melybe a királyi lépcsőcsarnokból kiinduló lépcső egyrészt a kryptához, másrészt a fűtőkemenczékhez vezet.

A 3 hajós altemplom kora román stýlben építve, egészen egyszerű; oltára haraszti kőből készült s a boltozatot tartó négy oszlop által képzett négyzettől keletre, tehát közvetlenül a főoltár alatt áll.

Mint már fentebb is megemlítettük, az altemplom északi falának fülkéjében van elhelyezve az a vörös márvány sarkophag, mely a III. Béla sírja mellett Székesfehérvárott felfedezett koporsóból még fenmaradt csontokat tartalmazza.

Ma már az altemplom őrzi azokat a vörösmárvány koporsókat is, melyekben III. Béla királyt és hitvesét eltemették. E koporsók 50 éven át voltak a Nemzeti Múzeumban, hova akkor kerültek, midőn a királyi tetemetek a Nemzeti Múzeumnak adták át. Úgy látszik dr. Rómer Flóris, ki Érdy Jánost a régiségtári őr tisztjében követte, volt az, ki e koporsók darabjait a múzeum könyvtárményének helyiségében, az egyik ablakközben felállította. E felállítás — mint ezt a 134. ábra mutatja — nem történt annak az elhelyezésnek megfelelőleg, mint a koporsókat a székesfehérvári bazilika alatt felfedezték. A 12. ábrából kitetszik, hogy a királyt, ki hitvesét 13 év multán követte a sírba, közvetlen a királyné jobbján temették el, úgy hogy koporsóik szorosan egymás mellett feküdtek. A múzeum lapidariumában pedig a két koporsót akként állították fel, hogy közvetlenül az ablak falához a királyné kis koporsóját erősítették és ennek lábához illesztették a király szélesebb koporsóját. A felállításnak ezt a módját a legnagyobb valószínűség szerint azért választották, mert úgy a király, mint a királyné koporsójának egyik-egyik keskeny fele, sőt a királynénál az egyik hosszúlapp is már hiányzott. Csakis a most jelzett elhelyezés által lehetett a királyné koporsójánál az ablakköz falával, a királynénál pedig a királyné koporsójának keskeny felével pótolni a már hiányzó részt és ez által elérni azt, hogy a király és királyné koporsója az egyik keskeny oldalon közös márványlappal bírjon.

Akkor, midőn a kormány elrendelte, hogy a királyi hamvakkal együtt az ő koporsóikban talált jelvények és ékszerek is újra eltemetendők, engedélyt adott arra is, hogy a koporsókat a Nemzeti Múzeumból a koronázási templomba vigyük át. A kegyelet parancsolta, hogy azok az ékszerek, melyeket viseltek, azok a gyűrűk, melyekkel hitvesi köteléküket megpecsételték s melyekkel eltemettetni kívántak, azok a királyi jelvények, melyekkel őket királyi utódaik eltemettetni rendelték, hamvaikhoz, a koporsókba visszatéssenek. A kegyelet parancsolta azt is, hogy azok az egyszerű márványkoporsók, melyekben tetemeik több mint hetedfél századon át nyugodtak, most már új nyugvóhelyükre, a budavári koronázó egyházba vitessenek át.

Ennek három hajós altemplomában a nyugati falon három boltszakasz ugyanennyi fülkét képez. A középső fülke nagyobb és szemben áll az oltárral. A két koporsó ebben a fülkében állítatott fel akként, a miként azok hajdanta a székesfehérvári bazilika alatt eredetileg feküdtek.

A királyné koporsójának hossza 210, szélessége 75, magassága 70 cm. Belső világosságban hosszúsága 187, szélessége 53 cm. A hosszú és a keskeny oldalon megmaradt egy-egy márványlap vastagsága 22·5 cm.

A király koporsójának hossza 278, szélessége 133, magassága 70 cm. Belső világosságban a koporsó 246 cm. hosszúsággal és 65 cm. szélességgel bír. A márványlapok vastagsága 32—34 cm. A koporsók fedelei közül a királyé két darabban 258 cm. hosszú, 65 cm. széles, míg a királynéé 189, illetőleg 67 cm.

A koporsók fölött a sziklafalra erősítve a következő felírás olvasható: III. Béla király és hitvese Chastillon Anna antiochiai hercegnő koporsói, melyek Székesfehérvárott Sz. István király elpusztult bazilikája alól 1848 deczember havában napfényre jöven, a Nemzeti Múzeumba és onnan 1898 aug. hó 24-én végleg ide helyeztettek át.

E koporsókból azonban az alsó, a fenéklapokat külön állítottuk fel. A királyét, melynek magassága 248, szélessége 110 cm., a két kisebb fülke közül a déliben és a királynéét, melynek magassága 180, szélessége 74 cm., az északi fülkében. Mindkét márványlap fölött a sziklafalon felírás magyarázza, hogy miért vannak ez egyszerű márványlapok külön felállítva s miért védik azokat zárral el látott vaskeretbe foglalt üveglapok.

Az egyik felírás így szól: III. Béla király koporsójának alsó lapja, melyen teteme közvetlenül nyugodott.

A másik felírás ekként hangzik: Anna királyné koporsójának alsó lapja, melyen teteme közvetlenül nyugodott.

E márványlapokat a nemzet kegyelete fogja mindenkor övezni, nemcsak azért, mert a király és királyné tetemei évszázadokon át feküdtek azokon, hanem azért is, mert ugyanaz az enyészet, mely az ő földi maradványaikat a csontokon kívül megsemmisítette, az ő alakjukat e lapokon körvonalaikban megörökítette.

Nem is lehet megindulás nélkül szemlélni e hideg lapokat, királyaink temetkezésének bámulatos módon fenmaradt egyetlen emlékét.

A királyné koporsójának lapján az ő egész alakja teljesen jól kivehető. Világosan látszik termete (187. ábra), feje, azon a korona. Még az is látható, hogy feje balra volt fordítva. A király alakjának lenyomata (186. ábra) — bár hatalmas testének körvonalai kivehetők, nem oly világos. Ennek magyarázata az, hogy a királyné könnyebb ruhája hamarabb enyészett el, mint a királynak nehezebb és sűrűbb ruházata, s míg a királynénál a test feloszlásának folyamata csakhamar a márványlapot érte, addig a királynál a feloszlás nyomainak

186. ábra. III. Béla király fehérvári márványkoporsójának alsó lapja a király alakjának körvonalaival.

a márványlapra bevésődését hosszú ideig megakadályozta a vastagabb ruházat s az már csak közvetve érte a márványlapot.

A királynét ábrázoló márványlap egy — ma is ép — darabból áll, a királyé azonban már eredetileg két nagyobb és két kisebb táblából volt szerkesztve. Ma a két nagy tábla közül a kisebbik két darabra és a nagyobbik tábla egy nagy és kilencz kisebb darabra van törve, mint ezt a rajz is mutatja. A legnagyobb valószínűség szerint a kiásás vagy Pestre, a Nemzeti Múzeumba átszállítás alkalmával törtek darabokra a királyi koporsó alsó részének lapjai. Örvidenünk kell, — ha darabokban is — de fenmaradtak, hogy a feledésnek ötven évi homályából kiemelve, most már a koronázási templomban a kegyeletnek megbecsülhetetlen tárgyát képezzék azok a márványlapok, melyeken az Árpád-ház egyik nagy királyának István koronájával felszentelt feje és tetemei hetedfélszázéven át nyugodtak.

De lássuk ezek után azt a királyi síremléket, mely ma földi az ő tetemeiket.

A S I R E M L É K.

A koronázási egyház alatt eredetileg nem volt altemplom. A szentély helyreállításának megkezdésével megszüntetett és kiürített krypták is csak a XVIII. századból eredtek. Midőn a helyreállítás vezetésével megbízott építész a vár sziklatalajába nagy munkával az altemplomot építette, a cél az volt, hogy ott III. Béla király és hitvese számára az altemplom északi oldalfalában nyitott boltozott fülkében síremlék állíttassék. E fülkében, melyet két szabad oldaláról két-két oszlop és az ezek fölött három ívezetben emelkedő és három 4 karélyú nyilással áttört kőlap zár el, a ma is ott levő vörös márvány sarkophagot helyezték el, melyre abban a föltevésben, hogy e síremlék fogja befogadni III. Béla és hitvese hamvait, a következő felírást vésték: Itt nyugszik III. Béla király † 1196. és neje Antiochiai Anna † 1183.

Évek folytában a templom restaurációja befejezésre jutott és az isteni tisztelet számára hosszú idő után az egyházat ismét megnyitották. Bekövetkezett tehát az az idő, melyben a királyi tetemeknek a már kész sarkophagban elhelyezéséről kellett gondoskodni.

Az előintézkedések ez irányban meg is történtek. Ekkor azonban nagy, örvendeles fordulat állott be. Királyunk 1897. május 25-én kelt emlékezetes elhatározásában maga kívánt királyi őseinek méltó síremlékben örök nyugalomra helyezéséről gondoskodni és elhatározásának foganatosításával, melynek költségeire 25,000 forintot engedélyezett, báró BÁNFFY DEZSŐ miniszterelnököt megbízta.

Tekintve azt a szoros kapcsolatot, melyben a felállítandó síremlék a koronázási templom egész beosztásával és berendezésével áll, a királyi határozat foganatosításának módozatai iránt megfelelő javaslatok előterjesztésére a miniszterelnök és a vallás- és közoktatásügyi miniszter a műemlékek országos és a koronázási templom építési bizottságát hívták fel. Ezen — részben ugyanazon tagokból alakult — bizottságok több együttes ülésben tárgyalták a síremlék és az ezzel kapcsolatos kérdések ügyét.

A miniszterelnök báró BÁNFFY DEZSŐ, illetőleg a vallás- és közoktatásügyi miniszter dr. WLASSICS GYULA jóváhagyták a bemutatott javaslatokat, melyek alapján a bizottság a síremlék felállításának helyéül CZOBOR BÉLA indítványára nem az altemplomot, hol III. Bélának és hitvesének egyszerű vörös márvány-sarkophagja már készen állott, hanem a felső templomot és ebben az északi mellékhajóhoz csatlakozó két kápolna közül Szent Háromság kápolnáját jelölte ki. A tervek és költségvetés elkészítésével SCHULEK FRIGYES, a koronázási templom építészé bízott meg azzal az utasítással, hogy a mellékhajótól vasrácsozattal elválasztandó kápolnának az oltárral szemben levő nyugati falát építészetiileg megfelelőleg olykép alakítsa át, hogy az háttérül szolgáljon a talaj színéről közvetlenül kiemelkedő sarkophagnak, melynek felső lapján a király és királyné szoboralakjai fognak nyugodni.

Miután SCHULEK FRIGYES a tervet és költségvetést elkészítette s ezek a bizottság javaslatára jóváhagyást nyertek, báró BÁNFFY miniszterelnök 1898 tavaszán a munkálatokból a szobrászatiak kivételét

MIKULA FERENCZ-re, ki a koronázási templomnál már évek óta foglalkozott, a kőmíves- és kőfaragómunkákat KAUSER ISTVÁN-ra, a rácsozat elkészítését LEPTER JÁNOS lakatosra, a koporsókét HEIDELBERGER TESTVÉREK-re és a festést GLASER JÁNOS-ra bízta. RUPRICH KÁROLY asztalos és GÖRÖG ISTVÁN üveges azokat a fa- és üvegládákat készítették, melyek a királyi csontok befogadására voltak rendelve.¹

A munkálatok 1898. október hó második hetében készültek el. A sírkápolna és a síremlék rövid leírását a következőkben adjuk:

A Szent Háromság oltáráról nevezett kápolna az északi oldalról két ablak által nyer világosságot. Az oltárral szemben, a kápolna nyugati falához csatlakozólag, közvetlen a talaj színéről emelkedik a királynak és királynénak harashti kőből készült román stílű sarkophagja, melyen köröskörül levéldiszítés fut végig. Elöl, a keskeny oldalt, domborművű három pajzs foglalja el, melyek közül a jobbik a király Árpád-házi, a bal a királyné Châtillon-családi és a középső az állam címerét: a kettős keresztet ábrázolja.

A sarkophag födelének párkányán a következő domború felírás olvasható: † Magyar · Horvát · Dalmátország · Ráma · királya. III. Béla † 1196. és · hitves-társa · Chastillon · Anna · antiochiai hercegnő · † 1183.

A sarkophag födelén nyugszik a királynak és a királynénak pólai kőből vésett szobra. Alakjaikon azok a királyi jelvények és ékszerek láthatók kivésve, melyekkel egykoron eltemették. Lábaik alatt az oroszlány és a kutya a bátorságot és a hűséget jelzik.

A sarkophag fölött oszlopnyalábokon álló és a kápolna falába illeszkedő tornyos kőmennyezet emelkedik, mely a mennyei várost (Jerusalem coelestis) ábrázolja és a sarkophagban nyugvó királyi személyeknek a földi életből a mennyek országába való átmenetét jelképezi. A falmező felső részén a 12 apostolnak felhőkön ülő domborművű alakjai láthatók. Fölöttük, felhőkből képezett keretben Krisztus, a világbíró trónol az evangélisták jelvényei között. Ezen ábrázolás mintájául az építőművész a chartres-i székesegyház királykapujának és az arles-i szent Trophime-templom kapujának tympanonjában levő domborműveket vette. A tétényi kőből készült domborművet részben polychromia élénkíti.

187. ábra. Anna királyné fehérvári márványkoporsójának alsó lapja a királyné alakjának körvonalával.

¹ Maga az emlék 16757 frt 62 krba került, melyből a szobrászmunkára 8957 frt, a kőfaragó és kőmívesére 6139 frt 80 kr., a lakatosra 1170 frt, a festési munkára 490 frt 82 kr. esik. Az építési tiszteletdíj 2000 frt. A koporsók, üveg és faládák költségeinek és a temetéssel és requiemmel járó mindennemű kiadásoknak levonása után 3335 frt 37 kr. maradt és ez összeget, mint említők, a király ő felsége a jelen mű költségeinek fedezésére engedte át.

A sarkophagtól jobbra és balra, a falmezőbe, belga márványból készült két emléktábla van beillesztve. Az egyik uralkodó királyunknak a síremlék felállítása iránt tett intézkedését örökíti meg, a másik pedig az Árpádoktól való leszármazását tünteti fel.

Az első tábla felirata így szól:

I · FERENCZ · JÓZSEF
MAGYARORSZÁG
APOSTOLI · KIRÁLYA
ÁLLÍTTATTA
E · SÍREMLÉKET
KIRÁLYI · ŐSEINEK
III · BÉLÁNAK · ÉS · HITVESE
ANTIOCHIAI · ANNA
HERCZEGNŐNEK
* * *
HAMVAIKAT
MELYEK · KIRÁLYAINKNAK
SZENT · ISTVÁNTÓL · SZÉKES-
FEHÉRVÁROTT · ALAPÍTOTT
KORONÁZÓ · ÉS · TEMETKEZŐ
ELPUSZTULT · EGYHÁZA · ALÓL
1848 · DECEMBER · HAVÁBAN
EMELTETTEK · KI
DICSŐSÉGESEN · URALKODÓ
KIRÁLYUNK · E · KÁPOLNÁBAN
A · MÁSODIK · ÉVEZREDNEK
KORONÁZÁSI · TEMPLOMÁVÁ
ÁLTALA · AVATOTT · ÉS · RÉGI
FÉNYÉBE · VISSZAÁLLÍTOTT
SZENTEGYHÁZBAN · 1897 · ÉVI
MÁJUS · 25 · BUDAPESTEN · KELT
KEGYELETES · HATÁROZATÁVAL
HELYEZTETTE
ÖRÖK · NYUGALOMRA.
MDCCCLXXXVIII

A második tábla a következőket tartalmazza:

A · KIRÁLYI · CSALÁD
LESZÁRMAZÁSA
ÁRPÁD
ZOLTÁN · TAKSONY · MIHÁLY
SZÁR · LÁSZLÓ · HERCZEGEK · I · BÉLA
I · GÉZA · ÁLMOS · HERCZEG
II · BÉLA · II · GÉZA
III · BÉLA
HITVESE · ANTIOCHIAI · ANNA
FIUK LEÁNYUK
II · ENDRE CONSTANTIA
IV · BÉLA FÉRJE · I · OTTOKÁR
ANNA CSEH · KIRÁLY
FÉRJE · RASTISLAV I · VENCZEL
KUNIGUNDA · FÉRJE · II · OTTOKÁR
II · VENCZEL · CSEH · KIRÁLY · HITVESE
HABSBURG · RUDOLF · LEÁNYA · JUTTA
ERZSÉBET · FÉRJE · JÁNOS · CSEH · K
IV · KÁROLY · NÉMET · CSÁSZÁR
ZSIGMOND · KIRÁLY · ÉS · CSÁSZÁR
ERZSÉBET · FÉRJE · HABSBURG
ALBERT · MAGYAR · KIRÁLY
ERZSÉBET · FÉRJE · IV · KÁZMÉR
II · ULÁSZLÓ
ANNA · FÉRJE · I · FERDINÁND
KÁROLY · STÁJER · HERCZEG
II · FERDINÁND
III · FERDINÁND
I · LIPÓT
III · KÁROLY
MÁRIA · TERÉZIA
FÉRJE · LOTHARINGIAI · FERENCZ
II · LIPÓT
II · FERENCZ
FERENCZ · KÁROLY
I · FERENCZ · JÓZSEF

A kápolnának a mellékhajóval közlekedő két nyílását stílszerű rácsozat, melynek felső részét három-három pajzsban Béla király, Anna királyné családi címere s a kettős keresztet ábrázoló állami címér ékesítik, választja el a templom többi részétől. Ez a rácsozat is jelezi a hely jelentőségét és annak külön rendeltetését.

FORSTER GYULA.

III. BÉLA TEMETÉSE.

Z ősi koronázó városban, Székesfehérvárott, Szent István egykori fényes egyháza helyén, megtalálják III. Béla király és felesége, Châtillon Anna csontjait és ereklyéit. Míg tudósaink szakszerű vizsgálatukba mélyednek el, lelkes honfiak buzdító szavakkal a közfigyelmet e drága kincsekre fordítják s a nemzet eszmélkedik, miként rója le kegyeletét egykori koronás királya és királynéja iránt: dicsőségesen uralkodó felséges Urunk, FERENCZ JÓZSEF apostoli magyar király közzéteszi azt a *fejedelmi* elhatározást, hogy a saját költségén temetteti el királyi elődjét és ennek nejét s emel részökre sírboltot Budán, a koronázó templomban. Megható és páratlan esemény ez nemzetünk történetében! Királyi utód 700 év után áldozik elődje emlékének. A szent korona megihlető ereje ez! A kinek homlokát a szent korona érinti, nemcsak a királyi jogok birtokosa, hanem a királyi méltóság iránti kegyelet ápolója is.

S a király és nemzet, kik együttesen alkotják a szent korona testét, most is együttérzett. Miként nemes szívű királyunk a tíz szobor felállításával a nemzet kegyeletét szentelte meg: úgy a nemzet III. Béla temetésének országos ünnepé emelésével királyainak hódolt.

A gyászünnep tisztán egyházi jellegű volt. Tekintettel azonban a legfelsőbb elhatározásra, a rendezés munkája az akkori m. kir. ministerelnök, BÁNFFY DEZSŐ báró kezeibe jutott. Ez által külsőleg is kifejeződött, hogy a temetés *országos ünnep*. Az előkészületek is oly arányban indultak meg, hogy a gyászünnep országos jellege érvényre jusson. A ministerelnökség kezéből meghívót kaptak: az országgyűlés s a m. kir. és a közös kormány tagjai, az egyházi és világi főméltóságok, a főbiróságok, a hadsereg, a káptalanok, a törvényhatóságok, a tudományos és művelődési intézetek s a consulok.

A temetés napja 1898. évi október hó 21-ikére esett. A koronázó templom már két nappal előbb mély gyászba öltözött. A kegyeletes közönség bebocsátására kinyitott kapukat gyászdísz borítja és a főbejáratot III. Béla és hitvese címerei ékesítik. A padozatot fekete futószőnyegek takarják; a karzatot gazdag díszítés fűdi; a padokat s az előttök elhelyezett székeket gyásztakaró fogja körül; a templom belsejét köröskörül, ember-magasságban gyászlepel borítja. A szentély záró falának a két mellékkápolnába szolgáló nyílásait két-két oldalról gyászfüggönyök díszítik s a fal párkányáról hat-

hat gyertya fénye vet világot a szentélybe és a két kápolnába. Fekete függönyök fogják körül a Szent-Háromság kápolna kettős ivezetét is, amelynek a rács-ajtaikat díszítő címerek jelzik, hogy ezen kápolna fogadja be III. Béla és hitvese tetemeit.

A gyászravatal közvetlen a szentély előtt a kereszt-hajóban emelkedik, melynek négy pilléréről tekint le négy címer a kettős-kereszttel. A ravatal alsó, lépcsőzetes részének tetején III. Béla király és felesége, Châtillon Anna csontjai és ereklyéi külön-külön, stylszerű rézkoporsóban pihennek egymás mellett. Fölöttük emelkedik a ravatalnak négy oszloptól tartott mennyezete, melynek gyászredőzetét négy oldalt három-három címer: az Árpád-házi királyok és a Châtillonok családi címere Magyarország kettős-keresztes címérével váltakozva — díszíti. Ugyanily címerek a szentélyben, a karzaton,

188. ábra. A ciszterci rend ezüstkoszorúja.

a bejáratokon és a pillérek is láthatók. A ravatal lépcsőzetén, 50 nagy ezüstgyertyatartóban, gyászfátyollal bevont égő gyertyák és négy sarkán hatalmas áldozati lángok lobognak. A koporsók fejénél, a ravatal nyugoti keskeny homlokzatán, két oldalt, a koporsókba visszahelyezett királyi jelvények és ékszerek másolatai vánkosokon vannak közszemlére kitéve; míg ezek között középre helyezve a ciszterci rend ezüst koszorúja hirdeti a kegyeletet.

III. Béla király iránt mély és őszinte a ciszterciek hálája és hódolata. Le is írták ezt pergamenlappra, melyet hűségök örök tanúságául a királyi csontokat őrző koporsóba helyeztek. A rend tagjai az ország minden részéből szép számmal érkeztek föl a gyászünnepre.

Az országos gyászünnepet ők nyitják meg. Október 19-én délelőtt testületileg megjelennek a ravatal előtt. VAJDA ÖDÖN zirczi, pilisi, pásztói és szent-gotthárdi apát kevéssel 10 óra előtt, csendes

imádság kíséretében, leteszi a ravatalra a százhárom leveles ezüstkoszorút (188. ábra), rajta a rend apátjának és összes tagjainak nevével s ily felirattal:

III. BÉLA
KIRÁLYNAK,
EGRES, ZIRCZ, SZENT-GOTTHÁRD,
PILIS ÉS PÁSZTÓ
ALAPÍTÓJÁNAK,
HÁLÁJA ÉS HAZAFIAS KEGYELETE
JELÉÜL
A MAGYARORSZÁGI CZISZTERCZI REND.

Ezen feliratot mintegy megpecsételi a magyar birodalom címere és III. Béla pecsétje, melyeket a cziszterczi rend címere kapcsol egybe.

Ezután a templom ajtai megnyílnak a közönség előtt. A ravatalnál október 19-én és 20-án délelőtt 10 órától délután 4 óráig, félóránként felváltva, két-két cziszterczi szerzetes imádkozik ilyen sorrendben:

Október 19-én:

*Szalay Alfréd dr. és Laszczik Bernát.
Inczédy Dénes és Pecsner Emil dr.
Szenczy Győző és Békefi Remig dr.
Verbőczy István és Piszter Imre dr.
Fölker Gusztáv és Vass Bertalan dr.
Káposztássy Justinián és Saád Henrik.
Kolonics Lipót és Berger Máté dr.
Zalai Mihály és Buzássy Ábel.
Rázgha Balduin és Szántó Kamill.
Nagy Vazul és Madarász Flóris.
Szentés Anzelm dr. és Reiszter Ottó.
Mihályfi Ákos dr. és Erdősy Bódog.*

Október 20-án:

*Platz Bonifác dr. és Kolossváry Kálmán.
Miskovics Elek és Szobek Loránd.
Verbőczy István és Nemes Tivadar.
Lajer Nándor és Kalocsay Alán.
Vass Bertalan dr. és Perényi Kandid.
Káposztássy Jusztinián és Saád Henrik.
Kolonics Lipót és Berger Máté dr.
Zalai Mihály és Buzássy Ábel.
Rázgha Balduin és Szántó Kamill.
Nagy Vazul és Madarász Flóris.
Szentés Anzelm dr. és Reiszter Ottó.
Erdősy Bódog és Czilek Balázs dr.*

A czisztercziek imádságával párosul a nemzet kegyelete. A koronázó templom Buda várában kegyhelylyé alakul. Kicsinyek és nagyok sűrű csoportokban sietnek az engesztelés hajlékába; mély megindulással vonulnak el a ravatal előtt és szemlélik meg a kegyelet és hódolat e fölséges jelenetét. A bucsújárók utolsó rajaként, október 20-án délután, ismét a czisztercziek jelennek meg testületileg s elimádkozzák karban (chorus) jó III. Béla királyért a halotti zsolozsmát (officium defunctorum). Ez az első két nap eseményeinek méltó záradéka.

Október 21-én (péntek) országos ünnepnap virradt a magyar nemzetre. Ez volt a temetés napja.

A gyászmise kezdetét 10 órára jelzik a meghívók. Az ünneplés tevékeny rendezői — FORSTER GYULA min. tanácsos, a koronázási templom építő-bizottságának elnöke s ROMY BÉLA DR. miniszterelnökségi osztálytanácsos, kiknek SCHULEK FRIGYES és CZOBOR BÉLA DR. segítettek — s velök a czisztercziek már 9 órakor megjelentek. Ugyanekkor megnyíltak a templom ajtai a közönség előtt.

Az érkezőt mindegyik ajtónál cziszterczi rendtagok fogadják. A főkapunál NEMES TIVADAR és PISZTER IMRE DR., a mellékbejáratoknál KÁPOSZTÁSSY JUSZTINIÁN, LAJER NÁNDOR, SAÁD HENRIK és MIHÁLYFI ÁKOS DR. néhány rendi növendék közreműködésével osztogatják azt a remek költeményt,

melyben a rend mély érzésű költője, MÉSZÁROS AMAND ezen alkalomra a cziszterciek hűségesküjét írta meg s melyet a rend áldozatkészsége 5000 példányban, gyönyörű alakban bocsátott közre ily cím alatt:

CIPRUS-ÁG,

MELYET

III. BÉLA

MAGYAR KIRÁLY RAVATALÁRA

ÖRÖK HÁLÁJA

S KEGYELETES HÓDOLATA JELÉÜL TESZ

A MAGYAR CZISZTERCZI REND.

ÍRTA

MÉSZÁROS AMAND.

1898.

A költemény homlokát a rend czímere — a görög kereszt négy ágában M. O. R. S. (Mori-mundus) betűkkel, közepén meg bal lábán álló daruval, mely kissé fölemelt jobb lábában követ tart — ékesíti. A gondolatokban gazdag és érzelmekben mélységes költemény szövegét, mint a cziszterczi rend szellemének hű tolmácsát, ide iktatjuk:

Mily ádáz, mily kegyetlen végzet ez,
Mely egy nagy nemzetet bánatba dönt,
Fájdalmával királyi szűt sebez,
S egy szent családra bűt hoz s gyász-özönt!?
— Újból temetni a dicső királyt,
Kinek jó lelke régen égbe szállt,
Hogy nyerjen új lakot a holt tetem,
Hol majd örökre békében pihen.

Nem végzet ez, nem! ... Isten ujjá int,
Hogy újra elsirassuk a dicsőt,
S újból átszenvedjük a néma kint,
Miként ő apáink, temetve őt ...
Az Úr int, hogy sok századok után
Ismét könyezzünk gyászravatalán
S mit rajt' a sors vágott, a mély sebet,
Hegeszse bé a hála s kegyelet.

Mert érhet-e fájóbb és égetőbb
Seb egy királyi porladó szívet,
Mint ha feltépik rajt' a szemfedőt,
S nyugodtan álmodnia sem lehet?
Kegyes királyunk, Béla! tenszived
Átszenvedé kínjával e sebet! ...
A pusztá sóhaj itt hiú, kevés; —
Egy balzsamír van: az *engesztelés!*

S ma ez engesztelés szent napja van ...
A nagy királyutód s a nemzedék
Együttéreznek a fájdalomban;
Szemökben a bű tűz-gyémántja ég ...
A nagy királyé a királyhalott,
Porának ő állít új sírlakot,
S a nemzet keble mély keservivel
Kiséri békés nyughelyére el.

Dicső királyunk! ki koronádnak
Erényeidből szerzél glóriát,
Melynek sugári napokká válnak,
Örök időkre fényt árasztva rád:
Koronád egy új gyöngygyel lett e nap
Fényben dicsőbb, értékben gazdagabb;
Mert az nemes szivedben született ...
Ez igaz-drágagyöngy: a *kegyelet*.

S te nemzetem! midőn megtisztelel
Jó Béla ős királyunk hamvait,
Hidd el, dicsőbbé tesz e tisztelet,
S fönsége által áldva boldogít.
Oh mert csak úgy boldog, dicső a nép,
Ha drága, megszentelt ereklyekép
Szíve szentélyén hordja ősinek
Emlékeit s hűséggel őrzi meg.

... Im áll a ravatal; ... rajt' hamvveder,
Kebélben a király-ereklyecsont.
Körötte a magyar nép szíve ver
És bánatos szeme bús könnyet ont ...
S fölzeng a gyászos ének: «Requiem!»
Nyugalma hogy csendes, boldog legyen! ...
Az ájtatos fohászt, a hő imát
Az ajkáról szeráfok veszik át ...

De bár közös a fájdalom, a köny:
A bű tövise *minket* sebze meg,
S a legfájóbb köny is, mely mint özön
A hű kebelből árad, a *mienk* ...
Robert fiainak, te jó király!
Házát, hazát és templomot adál,
A midőn őket kegyedbe fogadád,
Családod lőn e szerzetes család.

S mily boldogító, fenséges csoda!...
 Az ősi, szent kolostorok közül,
 Miket Robert családinak ada
 Királyaink jósága örököül:
 Zircz és Pilis, Pásztor és Szent-Gotthárd
 Állták ki a vihart, a vészes árt.
 A többi? ... óh úgy fáj a gondolat, —
 Romokba dőlt a vész súlya alatt.

E négy apátság, Béla! tenműved...
 E szent lakokból áradott: a *hit*,
 Mely lelkeinknek üdvöt ad, s szívet
 Erényekért lángolni megtanít;
 A *tudomány*, mely az ész homályát,
 Ragyogva, égi fénynyel hatja át;
 A *munka*, melynek verejtékiből
 A földi jólét szép virága nő.

S hullott a *hit igéje*, mint a mag.
 Termő talajja lett a kőkebel;
 A szent erények fölvirágzanak,
 Fenséges illatárt terjesztve el;
 Tisztult az érzélem, tárgult az ész,
 Nemes versenyben izzadott a kéz.
 Óh mert megáldá Isten a magot,
 Ezerszeres áldás-termést adott.

A munka bére: tiszta öntudat,
 Mely minden kincs-, aranynál többet ér,
 Dicsőíté meg ősapáinkat,
 De téged, Béla! az érdembabér.
 Hisz' hogy küzdhessenek szépért, nagyért,
 Te jelöléd ki a szent pályatért,
 S hogy keblök lángja ne hamvadjon el,
 Te hevítéd szíved kegyelmivel.

Ez érdemid örök emlékeül
 Oltárt emelt szívéen a négy család,
 S hogy bemutassa majd szünetlenül
 Hálája legnemesb áldozatát...
Oltár és hála!... Im az örökség,
 Melyet áldott nagy ősinktól nyerünk!...
 És áll az oltár, ... s rajt' nyolcz századok
 Során a hálatűz fönnen lobog.

S midőn e szent gyászünnepe felénk
 Sugárzanak a multnak napjai:
 Mi is, ős Zircz családja, eljövénk,
 Téged, jó Béla, újra áldani.
 Jövénk, hogy lelkünk mint őrszellemed
 Örökre virraszszon sírod felett,
 S szívünk a végtelen időkön át
 Buzgón rebegje e forró imát:

«Királyok Istene! királyszolgád
 Lelkének óh add meg az égi bért; —
 Adj néki üdv-sugárból koronát
 Jó tettiért, dicső erényiért; —
 Porának adj örök békés lakot,
 Míg álmából felkölti angyalod; —
 S ha jó az ébredés, kegyesen add:
 Fénylő testben láthassa arcodat!»...

S míg így imádkozunk, királyatyánk!
 Hálánk jeléül hoztunk koszorút,
 Becsesb ajándokot a hiv család
 Szentelt hamvadra tenni úgy se' tud.
 E koszoróban mindenegy levél
 Egy szent ígéretet, esküt beszél:
 «Míg egy magyar cziszterczita leszen,
 Emléked áldja, s őrzi nagy hiven!»

— — — De hála néked is, dicső király!
 Hogy rendeléd e felséges napot
 És fenkölt szellemed sugárinál
 Mi is leróhatók a szent adót.
 S midőn szíved trónjánál hódolunk,
 Az égbe fölrepül imaszavunk:
 «Ki ősöd emlékét így tiszteledd,
 Örök dicsőségben éljen neved!!!»

Ezen költeménynyel együttesen osztották ki a «*III. Béla és hitvese, Antiochiai Anna emlékezete*» című ismertetést FORSTER GYULA tollából. Ebből megismerte a nagy közönség a temetés előzményeit, a síremlék létrejövését s a királyi csontok és ereklyék koporsóba helyezésének módját.

E közben a közönség egyre gyülekezik. A déli növényekkel diszített szentélyben a m. kir. kormány tagjai, a főrendiház és a képviselőház elnöksége, a főpapság, a hadsereg és világi hatóságok vezető férfiai helyezkednek el; a többi meghívottak és az egybegyűlt közönség a templom hajóiban,

az alabárdos koronaörök a ravatal körül, a ciszterci rendtagok meg a ravatal mellett kapnak helyet, hiszen magyarországi királyi alapítójuk pihen rajta.

Tíz órakor harangzúgás jelzi, hogy VASZARY KOLOS Magyarország hercegprimása és Esztergom bíboros érseke megérkezett.

A papság körmenettel vonul eléje, fogadja és a főoltárhoz kíséri. Míg bíborpalástját fekete miseruhával cseréli föl, mély csend honol az ősi szent falak között. Meghatva kérdi mindenki önmagától: Ime, itt van a nemzet! De hol van a koronás király? A feleletet kinek-kinek szive-lelke súgja: Gyásza van, nagy és mélységes. Erzsébetet, a drága hitvest s a feledhetetlen magyar királynét csak egy hónapja temette el. Lelkét Isten rendelése és népeinek bensőségben és megnyilatkozásban páratlan részvéte megnyugtatta ugyan, de szívének mély sebje még nem gyógyult be. Királyt, főleg királynét ekkor a jóságos király csak saját temetése árán temethetett volna el, — súgta a hű alattvalók aggodalma. Nem volt odaadó magyarjai között, de szívében volt, — érte is és elhunyt Erzsébet királyasszonyunkért is imádkoztunk.

E közben az oltárhoz lép Magyarország főpapja, VASZARY KOLOS bíboros hercegprimás és esztergomi érsek s a «Requiem aeternam» szavaival megkezdí az engesztelő szentmise-áldozatot.

A főpapok közül segédkeznek neki: HORNIG KÁROLY báró veszprémi és STEINER FÜLÖP székesfehérvári püspök archipresbyterek. Továbbá: VAJDA ÖDÖN zirczi, pilisi, pásztói és szent-gotthárdi és BITA DEZSŐ bélai apát archidiákonok; SZENCZY GYÖZŐ ciszterci diákon, VERBŐCZY ISTVÁN ciszterci subdiákon; KOHL MEDÁRD benedekrendi, a hercegprimás, RADA ISTVÁN a veszprémi püspök, STREIT FERENCZ a székesfehérvári püspök, SZENTES ANZELM ciszt. a zirczi apát, CZILEK BALÁZS ciszt. a bélai apát infulistája.

A fent megnevezetteken kívül a hercegprimás szolgálatára volt WALTER GYULA kanonok, KLINDA THEOPHIL cz. kanonok, ANDOR GYÖRGY, GUDENUS ARTHUR báró, KRIZSÁN MIHÁLY, PURT IVÁN és NEMES ANTAL budavári plébános; REISZER OTTÓ ciszt. és ERDŐSY BÓDOG ciszt. thuriferek; NAGY VAZUL ciszt. és MADARÁSZ FLÓRIS ciszt. acolythusok.

Megható jelenet ez! VASZARY KOLOS hercegprimás, az egykori szent-benedekrendi szerzetes környezetében volt rendtársai, az egyházmegyei papság méltóságai és a testvér ciszterci rend tagjai! Magasztos ölelkezése ez a XI. és XII. századnak. Az Asztrikok és Anasztázok, a Mórok és Szent Gellértek hitlelkesítő működése, a magyar főpapság közjogi szerepe és a ciszterciek nemzetművelő munkája elevenül itt meg emlékeiben.

A miséző hercegprimáson és segédletén kívül jelen volt a gyászmisén és a temetésen:

I. AZ ORSZÁGGYŰLÉS.

A főrendi-házból: *Daruváry Alajos* a főrendiház alelnöke. *Császka György* kalocsai érsek. *Schlauch Lőrincz* bíboros és nagyvárad püspök. *Mihályi Viktor* gyulafehérvár-fogarasi érsek. *Pável Mihály* nagyvárad gör. kath. püspök. *Bende Imre* nyitrai püspök. *Bubics Zsigmond* kassai püspök. *Dessewffy Sándor* csanádi püspök. *Firczák Gyula* munkácsi püspök. *Drohobeczky Gyula* körösi püspök. *Szmrecsányi Pál* szepesi püspök. *Rimely Károly* besztercebányai püspök. *Mailáth Gusztáv* gróf erdélyi püspök. *Hetyey Sámuel* pécsi püspök. *Fehér Ipoly* pannonhalmi főapát. *Zmejanovics Gábor* verseczi gör. kath. püspök. *Bogdanovics Luczián* budai püspök. *Szász Károly* dunamelléki ev. ref. püspök. *Baltik Frigyes* dunáninneni ág. ev. püspök. *Sárkány Sámuel* bányai ág. ev. püspök. *Khuen-Héderváry Károly* gróf Horvát-Szlavonországok bánja. *Apponyi Lajos* gróf udvarnagy. *Karátsonyi Jenő* gróf. *Zichy Nándor* gróf.

A képviselőházból megjelentek: *Szilágyi Dezső* a képviselőház elnöke. *Láng Lajos* és *Kardoss Kálmán* a képviselőház alelnökei. Végre *Francisci Henrik* a horvát-szlavon tartománygyűlés alelnöke.

II. A M. KIR. KORMÁNY.

Bánffy Dezső báró minisiterelnök. *Fejérváry Géza* báró honvédelmi minisiter. *Josipovich Imre* horvát-szlavon-dalmátországi minisiter. *Erdélyi Sándor* igazságügyiminisiter. *Lukács László* pénzügy-minisiter. *Perczel Dezső* belügyiminisiter. *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi minisiter. *Dániel Ernő* báró kereskedelemügyi minisiter. *Darányi Ignác* földmívelésügyi minisiter. *Rakovszky István* az állami számvevő-szék elnöke. *Tarkovich József*, *Gromon Dezső* és *Széll Ignác* államtitkárok.

III. A FŐBÍRÓSÁGOK.

Szabó Miklós a magyar kir. Curia elnöke. A m. kir. közigazgatási bíróság részéről: *Wekerle Sándor* elnök. *Latkóczy Imre* alelnök. *Kogler János* tanácselnök. *Székely József*, *Reviczky Ambrus*, *Zubkovics Arzén*, *Szentkirályi Lajos* és *Benedek Sándor* ítélőbírák. — A budapesti m. kir. ítélőtábla részéről: *Sárkány József* alelnök.

IV. A HADSEREG.

Lobkovitz Rezső hg. tábornaszernagy, hadtestparancsnok. *Forinyák Gyula* lovassági tábornok, *József főherczeg* honvéd-főparancsnok helyettese. *Rohonczy György* térparancsnok. *Blascheck József*, *Parmann Oszkár*, *Bernolák Károly*, *Czibulka Hubert*, *Durmann Antal*, *Klobučár Vilmos* és *Jablánczy Sándor* altábornagyságok. Báró *Lederer Arthur*, *Láhner Győző*, *Cseznák Benjámín*, *Halasy Pál*, *Bihar Ferencz* és *Potiorek Oszkár* tábornokok. *Álgya Sándor* ezredes stb.

V. A KÁPTALANOK.

A csanádi káptalan részéről *Kun László*.

Az eperjesi gör. kath. káptalan képviselőjében *Kovaliczky Kornél*.

Az esztergomi főkáptalan részéről *Maszlághy Ferencz*, *Roszival István* és *Bogisich Mihály*.

A győri káptalan részéről *Mladoniczky Ignác* és *Giesswein Sándor*.

A munkácsi káptalan képviselőjében *Dolinay Miklós*.

A nyitrai káptalan részéről *Bobok József* és *Jeszzenszky Alajos*.

A pécsi káptalan részéről *Szeifricz István* és *Hanny Gábor*.

A pozsonyi társaskáptalan részéről báró *Horeczky Ferencz*, *Schiffer Ferencz* és *Való Simon*.

A rozsnyói káptalan részéről *Fábián Ferencz*.

A soproni társaskáptalan részéről *Domnanovich Ferencz*.

A székesfehérvári káptalan részéről *Szaborits Jenő*, *Krencz Ignác* és *Gremesberger István*.

A szepesi káptalan részéről *Popovich László*.

A váradi káptalan részéről *Palotay László* és *Bunyitay Vincze*.

A veszprémi káptalan részéről *Rédey Gyula* és *Néger Ágoston*.

VI. A TÖRVÉNYHATÓSÁGOK.

Budapest székesfőváros részéről *Márkus József* főpolgármester, *Halmos János* polgármester, *Matuska* és *Rózsavölgyi* alpolgármesterek.

Abauj-Torna vm. részéről *Fábián János* alispán, *Harsányi József* orsz. képviselő, *Koroda Endre* kassai székesegyházi kanonok, *Naményi Gyula* megyei árvászéki elnök.

Alsó-Fehér vm. részéről *Werner Gyula*, *Török Bertalan* és *Szöts Pál* orsz. képviselők.

Arad vm. részéről *Solymossy Lajos* br., *Ortutay Gyula*, *Beles János* és *Wittmann János* bizottsági tagok.

Bács-Bodrogh vm. részéről *Piukovits József*, *Molnár Károly*, *Latinovits Géza* orsz. képviselők és *Eigl József* futtaki apát-plébános.

Baranya vm. részéről *Ország Lajos* és *Stájevits János* th. bizottsági tagok.

Békés vm. részéről *Lukács György* főispán, *Fábry Sándor* alispán, *Kéry Gyula* min. titkár és *Horváth Károly* kir. közjegyző.

Bereg vm. részéről *Hagara Viktor* főispán és *Arnold Sándor* kir. törvényszéki elnök.

Bihar vm. részéről *Beöthy László* főispán és *Körffy Lajos* biz. tag.

Borsod vm. részéről *Tarnay Gyula* alispán, *Kovács Lajos* tiszti főügyész, *Miklós Ödön* és *Ragályi Béla* orsz. képviselők.

Brassó vm. részéről *Jekel Frigyes* alispán és *Schmidt Károly* orsz. képviselő.

Csongrád vm. részéről *Vadnay Andor* főispán, *Fekete Márton* th. bizottsági tag és *Cicatricis Lajos* megyei főjegyző.

Esztergom vm. részéről *Andrássy János* alispán, *Szabó Mihály* főjegyző, *Reviczky Győző* és *Perényi Kálmán* főszolgabírák s *Malina Lajos* esztergomi polgármester.

Fejér vm. részéről *Huszár Ágoston* alispán, *Fiáth Imre* báró th. biz. tag és *Burchard Rezső* főispáni titkár.

Fogarás vm. részéről *Mikszáth Kálmán* és *Serbán Miklós* orsz. képviselők.

Győr vm. részéről *Goda Béla* alispán, *Lippay Géza* és *Ziskay Antal*.

Hajdu vm. részéről *Weszprémy Zoltán* főjegyző.

Háromszék vm. részéről *Weisz Berthold*, *Neumann Ármin*, *Benke Gyula* és *Sándor József* orsz. képviselők.

Hunyad vm. részéről *Hollaky Arthur* alispán és *Barcsay Kálmán* orsz. képviselő.

Jász-Nagykun-Szolnok vm. részéről *Kiss Ferencz* orsz. képviselő és *Pólya Béla* th. bizottsági tag.

Kis-Küküllő vm. részéről *Apáthy Péter*, *Daniel Márton* és *Kabos Ferencz* orsz. képviselők.

Kolozs vm. részéről *Eszterházy Kálmán* gróf és *Dózsa Endre* orsz. képviselők.

Komárom vm. részéről *Sárközy Aurél* főispán és *Erdélyi Gáspár* főjegyző.

Krassó-Szörény vm. részéről *Pogány Károly* főispán, *Szende Béla* és *Vuja Péter* orsz. képviselő.

Liptó vm. részéről *Palugyay Mór* megyei aljegyző.

Máramaros vm. részéről *Roszner Ervin* báró főispán, *Jónás Ödön*, *Nyegre László* orsz. képviselők és *Lator Sándor* alispán.

Mosony vm. részéről ifj. *Pálffy-Daun Vilmos* gróf főispán vezetése alatt öttagú küldöttség.

Nagy-Küküllő vm. részéről *Somogy István* alispán, *Pildner Ferencz* és *Bauszner Guidó* th. bizottsági tagok.

Nógrád vm. részéről *Degenfeld Lajos* gróf, *Berchtold Artur* gróf, *Forgách Antal* gróf, *Beniczky Árpád*, *Pejachevich Arthur* gróf és *Stréter Alfréd* orsz. képviselők.

Nyitra vm. részéről *Thuróczy Vilmos* főispán és *Markhot Gyula* alispán.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. képviselőtében *Beniczky Ferencz* főispán, *Fazekas Ágost* főjegyző, *Földváry Mihály* orsz. képviselő, *Halász Jenő* főszolgabíró, *Csávolszky József* kanonok és *Sárkány Sámuel* ág. ev. püspök.

Pozsony vm. képviselőtében *Petőcz Jenő* főjegyző.

Sáros vm. képviselőiben *Bornemisza Ádám*, *Schmidt Gyula* és *Kőszeghy Sándor* orsz. képviselők.

Sopron vm. képviselőiben *Baán Endre* alispán és *Jekkelfalussy Sándor* th. biz. tag.

Szabolcs vm. képviselőiben *Feilitzsch Berthold* báró főispán, *Mikecz János* alispán, *Gencsy Albert*, *Farkas Balázs*, *Kállay Lipót* és *Mezőssy Béla* th. bizottsági tagok.

Szilágy vm. részéről *Neményi Ambrus* és *Sámuel Lázár* orsz. képviselők.

Tolna vm. részéről *Dőry Pál* alispán, *Sztánkovánszky János*, *Kovács Sebestyén Endre* és *Perczel Bela* th. bizottsági tagok.

Torda-Aranyos vm. részéről *Bethlen Balázs* gróf és *Pap Samu* orsz. képviselők.

Torontál vm. részéről *Poroszkay Béla* tiszti főügyész.

Udvarhely vm. részéről *Gyárfás Endre*, *Heltay Ferencz*, *László Mihály* orsz. képviselők és *Szenti Bálint* th. bizottsági tag.

Vas vm. részéről *Reiszig Ede* főispán, *Károlyi Antal* alispán, *Szegedy Béla*, *Ratkovics Vendel* kanonok és *Horváth István* esperes-prépost.

Veszprém vm. részéről *Fenyvessy Ferencz* főispán, *Kolossváry József* alispán, *Szabó Imre* és *Óváry Ferencz* orsz. képviselők, *Néger Ágoston* és *Reé Jenő* th. bizottsági tagok.

Zala vm. részéről *Péller Pál* murakereszturi apát, *Farkas József* és *Mangin Károly* th. bizottsági tagok.

Zemplén vm. részéről *Dókus Gyula* főjegyző, *Meczner Béla* th. bizottsági tag és *Horváth József* árvaszéki elnök.

Zólyom vm. részéről a főispán vezetése alatt öttagú küldöttség.

Arad sz. kir. város részéről *Institoris Kálmán* főjegyző, *Kristyory János* keresk. és iparkamarai elnök, *Nikolits Péter* th. bizottsági tag.

Baja thjf. város részéről *Erdélyi Gyula* főjegyző.

Debreczen sz. kir. város részéről *Komlóssy Arthur* főjegyző és *Boczkó Sámuel* rendőr-főkapitány.

Győr sz. kir. város részéről *Kiss Ferencz* főjegyző és *Rusчек Antal* esperes-plébános.

Fiume város részéről *Valentsits Antal* polgármester és *Milcenich Péter*, a városi hatóság főnöke.

Hódmezővásárhely thjf. város részéről *Thoroczky Viktor* báró főispán, *Endrey Gyula* orsz. képviselő és *Juhász Mihály* polgármester.

Kassa sz. kir. város részéről *Münster Tivadar* polgármester.

Kecskemét thjf. város részéről *Szegedy György* és *Mészáros József* tanácsosok.

Kolozsvár sz. kir. város részéről *Hegedűs Sándor* orsz. képviselő és *Nagy Mór* polgármesterhelyettes.

Komárom sz. kir. város részéről *Sárközy Aurél* főispán, *Tátray József* polgármester és *Sárkány Ferencz* rendőrkapitány.

Marosvásárhely sz. kir. város részéről *Csiky Miklós* th. bizottsági tag.

Nagyvárad thjf. város részéről *Bulyovszky József* polgármester és *Rácz Mihály* főjegyző.

Pancsova thjf. város részéről *Mattanvich Adolf* polgármester és *Bachmann Antal* th. biz. tag.

Pécs sz. kir. város részéről *Vaszary Gyula* rendőrfőkapitány és *Reéh György* városi tanácsos.

Pozsony sz. kir. város részéről *Taller Pál* polgármester és *Neiszidler Károly* orsz. képviselő.

Selmecz-Bélabánya sz. kir. város részéről *Szűtnyai József* polgármester és *Krausz Kálmán* rendőrfőkapitány.

Sopron sz. kir. város részéről *Gebhardt József* polgármester, *Reichenhaller Béla* főjegyző és *Kund Frigyes* tiszti főügyész.

Szabadka sz. kir. város részéről *Mamusich Lázár* polgármester, *Pertich Mihály* árvaszéki elnök és *Farkas Zsigmond* th. biz. tag.

Székesfehérvár sz. kir. város részéről *Havranek József* polgármester, *Kalocsay Alán* orsz. képviselő és *Fanda Adolf* th. biz. tag.

Temesvár sz. kir. város részéről *Telbisz Károly* polgármester és *Baader Henrik* th. biz. tag.

Ujvidék sz. kir. város részéről *Popovits István* polgármester és *Szlávi János* kir. közjegyző.

Versecz thjf. város részéről *Seemayer János* polgármester.

Zombor sz. kir. város részéről *Széchenyi József* és *Kozma László* orsz. képviselők.

VII. A TUDOMÁNYOS ÉS MŰVELŐDÉSI INTÉZETEK.

A Magyar Tudományos Akadémia részéről *Than Károly* osztályelnök és *Pauer Imre* osztálytitkár.

A budapesti kir. magyar tudományegyetem részéről *Mihalkovics Géza* rektor, *Breznay Béla*, *Nagy Ferencz*, *Klug Nándor* és *Fröhlich Izidor* dékánok.

A kolozsvári Ferencz József-tudományegyetem részéről *Terner Adolf* rektor és *Kolosvári Sándor* ny. r. tanár.

A budapesti kir. József-műegyetem részéről *Lipthay Sándor* rektor, *K. Jónás Ödön*, *Réthy Mór* és *Pecz Samu* dékánok.

A Magyar Nemzeti Múzeum részéről *Szalay Imre* igazgató.

A műemlékek orsz. bizottsága részéről, ennek másodelnökén, úgy is mint a koronázó-templom építési bizottsága elnökén kívül, *Czobor Béla* dr. előadó, *Schulek Frigyes* építész és *Steindl Imre*.

A Szent-Benedek-rend részéről, *Fehér Ipoly* főapáton kívül, *Kroller Miksa* főmonostori perjel, *Szentimrei Márton* főapáti iroda-igazgató, *Récsey Viktor* és *Sörös Pongrácz* rendtagok.

A ciszterci rend részéről *Vajda Ödön* zirczi apát, *Szalay Alfréd* perjel, *Kolossváry Kálmán* főjószaigkormányzó, *Szentes Anzelm* titkár és *Rázgha Balduin* lelkész Zirczről, *Laszczik Bernát* perjel és *Berger Máté* lelkész Szent-Gotthárdról; *Miskovics Elek*, *Káposztássy Jusztinián*, *Saad Henrik* és *Erdősy Bódog* tanár Egerből; *Szenczy Győző* igazgató, *Kolonics Lipót*, *Vass Bertalan* és *Reiszer Ottó* tanár Székes-Fehérvárról; *Inczédy Dénes* igazgató, *Nemes Tivadar*, *Zalai Mihály* és *Buzássy Ábel* tanár Pécsről; *Fölker Gusztáv* igazgató, *Szántó Kamill*, *Nagy Vazul* és *Madarász Flóris* tanár Bajáról; *Piszter Imre* igazgató, *Pecsner Emil*, *Mihályfi Ákos*, *Czilek Balázs* tanár és *Perényi Kandid* tanárjelölt Budapestről; *Verbőczy István* lelkész Polányból; *Mészáros Amand* lelkész Előszállásról; *Szobek Loránd* lelkész Tósok-Beréndről; *Platz Bonifác* tanker. kir. főigazgató Szegedről; *Lajer Nándor* jószágkormányzó Csákányból; *Békefi Remig* egyetemi tanár Budapestről; *Kalocsay Alán* orsz. képviselő Budapestről; *Varga Damján*, *Polgár Iván*, *Juhász Ervin*, *Rónai Lajos*, *Kürti Menyhért*, *Bándy Boldizsár*, *Unger Barnabás* és *Nyilasi Rajmund* tanárjelölt Budapestről.

A magyar kegyes tanítórend részéről *Magyar Gábor* rendfőnök, *Pap János*, *Szölgyémy János*, *Margorin István* és *Pózna József* rendtagok.

A minorita-rend részéről *Csák Alajos* Cyrjék rendfőnök és *Zsuffa Faustin* rendtag.

A Domokos-rend részéről *Dunarich P. Károly* és *Glasits P. Egyed* rendtagok.

A szervita-rend részéről *Hoffmann Benedek* perjel és *Brichta Ferencz* rendtag.

A kapuczinus-rend részéről *Wollin Alajos*, *Novinszky Mátyás* és *Boháczy Joakim* rendtagok.

A Szent-Ferencz-rendnek Sz. István apost. királyról nevezett erdélyrészi tartománya részéről *László Polykár* és *Sántha Angelus*;

a Kapisztrán Szt. Jánosról nevezett rendtartomány részéről *Amberger Gyula*, *Hamhaber Gentilis*, *Terzics Lukács* és *Ambró János* rendtagok.

A budapesti középiskolák mindegyikét egy-két tanár és néhány tanuló képviselte.

A *Ferencz-József* intézet növendékeinek külön szerep is jutott, a padok mellett sorfalat alkottak.

A Szent-István társulat részéről *Kisfaludy Á. Béla*, *Kaposi József* és *Hummer Nándor*.

A magyar történelmi társulat részéről *Óváry Lipót*, *Csánki Dezső* és *Barabás Samu*.

A Szent-László társulat részéről *Krizsán Mihály*.

A budapesti Paulai Szent-Vincze egyesület részéről *Gabler Lajos Pál*.

A magyarországi izraeliták orsz. irodája részéről *Schweiger Márton*, *Köhner Zsigmond*, *Ehrlich Mózes* és *Guttman Vilmos*.

VIII. A CONSULOK.

Saxlehner Andor belga főconsul. *Haris Pál* görög főconsul. *Halbauer Nándor* dán consul. *Frank Dijer Csester* az északamerikai Egyesült-Államok consula. *Ullmann Pál* szerb consul. *Molnár Mór* Uruguay köztársaság consula.

A gyászmise alatt a templomi kar, a magy. kir. opera számos tagjával kiegészítve, *Mozart A. W.* «Requiem»-jét adta elő. A magánrészeket *Kaczér Margit*, *Hilgermann Laura*, *Arányi Dezső* és *Szendrőy Lajos* énekelte. Az orgonán *Szikla Adolf* operai karnagy játszott. Az összes zenét és éneket *Vavrinecz Mór*, a koronázó templom karnagya vezette.

A gyászmise végeztével, a mint a «Requiescant in pace» (Nyugodjanak békében) engesztelő szavai elhangzottak, VASZARY KOLOS bíboros hercegprimás az oltárnál ezt a hazafias ihletű remek beszédet mondotta:

Az Árpád-házi nagy király, kinek ravatala köré gyülekeztünk, ifjúkorát külföldi, erkölcstelen udvarban töltötte; azért a nemzet nagy része, bár jogát a koronához elismerte, tartott tőle; de midőn tapasztalta, hogy lelke a romlottak között is tiszta, szíve az idegenek közt is magyar maradt; midőn látta, hogy királyi fenséges hivatásának tudatában, a nemzet boldogítására fordítja minden erejét, szenteli minden idejét: szeretettel, hódolattal övezte!

És méltán. Mert valóban korát felülmuló bölcseséggel szervezte a közigazgatást, megalkotván a magyar kancelláriát, mely századokon át fennállott.

Emelte az ország pénzügyét, rendezte gazdaságát, a kulturának minél szélesebb körben leendő terjesztésére Szent Bernard fiait, kiknek utódai koporsóját hálás kegyelettel állják körül, a hazában letelepítette; nemzetének azon hő vágyát, hogy I. László a szentek közé soroztassék, kieszközölte.

Az igazság szolgálatában a szent könyvnek minden helyen, minden időben alkalmazandó következő törvényeit foganatosította:

Bosszúálló ne légy és feledd el az embertársadtól szenvedett méltatlanságokat.

Ne állj a törvényben véred ellen.

Ne tégy hamis tanubizonyságot.

Ne kedvezz a gazdagnak az igazságszolgáltatásban.

Ne nézd le a szegényt.

A munkásnak bérét ne tartsd vissza.

Özvegyeket, árvákat ne nyomorgass.

Ha valaki testvéreid közül szükséget lát, ne vond meg kezedet tőle.

Ne nyomd el uzsorával a szűkölködőt.

Atyádat, anyádat szidalmakkal ne illesd.

Ne tégy kárt másnak vagyonában, becsületében.

Messze, hazánk határain túl eljutott igazságosságának híre.

Belgium püspöke, a kor egyik történetírója így ír: «Tudjuk, hogy az igazságot szereted, ápolod; ez országlásod fénye, koronádnak dicsősége».

Nagy és nemes tetteiért hazájában és a külföldön egyaránt kiváló tekintélynek örvendett és szava Európa politikai mérlegében nyomatékos súlylyal bírt. Nemzete nagy fájdalmára, férfikorában ragadta el a halál.

Tetemeit hat század után megtalálták.

Felséges Urunk, elődje és őse iránt táplált kegyelete folytán, úgy intézkedett, hogy a nagy király és hitvese földi maradványai egyházi és nemzeti ünnepélylyel a koronázási templomban nyugalomra helyeztessenek.

Midőn e ravatal előtt állok és az élőkhez szólok, megdöbbenve gondolok a szentirat e szavaira: «El van végezve, hogy az emberek egyszer meghaljanak».

E törvény alól nincsen kivétel.

Nem tartóztatja fel a halált sem az édes anyának elhaló gyermeke fölötti könyörgése, sem a fiúnak szülője halálküzdelménél hullatott könyje, sem egy egész nemzetnek hőn szeretett királyának vagy királynéjának haldokló ágyánál feljajduló keserve, sem az orvosi tudomány bármily gyógyszere: egyszer meg kell halnunk mindnyájunknak.

S mit tesz meghalni?

Meghalni tesz: a szülőktől, gyermekektől, rokonoktól, jó barátoktól erővel elválasztatni; meghalni tesz: a földi gyönyöröktől, javaktól, a rangtól, a gazdagságtól örökre megválni.

Ugyan! Ha bírnád a világ minden aranyát, minden ezüstjét: mi maradna mindebből számodra halálodra? Semmi. Hisz a mint meghalsz, elvesztettél mindent. Nem a tied már az a halottas ágy, melyre kiterítenek; nem a tied az a koporsó, melyben kivisznek; nem a tied az a keskeny föld, melybe eltemetnek.

Te mindent itt hagysz, a világ is elhagy, elfelejt téged.

Igaz! vannak, kik szeretteik halálakor kapott lelki sebeiket egész életükön át viselik; vannak, kik elhunyt övéik kedves emlékét állandó kegyelettel őrzik, éretük Istent mindennap kérik; de ezek csak kivételek! Milliók és milliók halnak el, a kiknek sírjait alig növi be a fű, már elfelejtik őket; elfelejtik életüket, melyre többé senki nem emlékezik; elfelejtik nevöket, melyet többé senki nem hangoztat; elfelejtik halálukat, melyet többé senki nem sirat; elfelejtik sírjokat, melyet többé senki sem látogat.

És ezzel vége mindennek?

A sír talán véghatára létünknek?

Ott megszűnik minden?

Azontúl nincs semmi?

Az emberi bölcsesség azt állítja, hogy a létező anyag nem vész el. Nem vesznek el a kövek, nem a ruhadarabok, nem egy porszem, nem vész el a mi testünk sem, csak elemeire oszlik, átváltozik.

Hogyan?

Ha a mi testünk — ez az anyag — nem semmisül meg, lehetséges volna, hogy a mi nemesebb részünk, mely bennünk eszmél és gondolkodik; a mi imáink, hitünk, reményünk, szeretetünk, hódolatunk, kegyeletünk, szóval minden magasztosnak tényezője, a mi lelkünk megsemmisüljön?

Ha felnyitnád e koporsót, megláthatnád, mivé lett III. Béla királyunk daliás alakja? Porrá lett!

Fenmaradt még ereklje gyanánt néhány csontdarab, melyet szintén porrá fog őrleni az idő.

Fenmaradt még az érczkorona, mely a sírban fejét érintette; de hová lett lelke, melynek bölcsességével országa ügyeit rendezte?

Fenmaradt az aczélkard, mely vért gyanánt holttestét földte; de hová lett lelke, melynek hősiességével hazáját megvédelmezte?

Fenmaradt az érczjogar, mely királyi hatalmát jelképezte; de hová lett lelke, melynek igazságosságával alattvalóit érdemeik szerint jutalmazta vagy büntette?

Fenmaradt az érczgyűrű, a kölcsönös vonzalom jelvénye; de hová lett lelke, melynek szeretével családi életét oly boldoggá tette?

Fenmaradt végre az érczkereszt, vallásosságának hirdetője; de hová lett lelke, melynek imájával Isten áldását a nemzetre esdekelt?

Talán megsemmisült? Nem semmisült meg!

Mert meghalni annyit is tesz, mint a legigazságosabb bíró elé állíttatni, hogy ő erényeink vagy vétkeink szerint megítéljen s örök jutalomban vagy büntetésben részesítsen.

Nem lesz emberi elme, bármily éles, mely bennünket megvédjen; nem lesz földi hatalom, bármily erős, mely bennünket megmentsen; mert az élet könyvében híven fel van jegyezve minden tiszta vagy bűnös gondolatunk, fel van írva minden épületes vagy botránkoztató szavunk, fel van jegyezve minden jó vagy rossz cselekedetünk!

E szerint fogunk megítéltetni.

Mi van rólunk eddigelé az élet könyvébe írva, megtudhatnók, ha beletekintenenk saját életünk könyvébe — lelkiismeretünkbe.

De hát mi úgy élünk, mintha sohasem kellene meghalnunk! Elménk gondolatai, szivünk vágyai majdnem kizárólag a földiekhez vonzódnak; tetteink is többnyire a világhoz irányulnak! Hányan vannak, kiknek lelkiismerete hosszú időn, sokszor egész életen át alszik és csak az utolsó órában ébred föl!?

Ki ne ismerné történetét a fejedelmi ágból származott híres hadvezérnek, kinek szavára ezrek öldöklő fegyvere villant meg, kinek diadalmas lépteit a merre csak járt, inség, nyomor követte mindenütt?

Ennek, a világ ítélete szerint nagy embernek is ütött végső órája; és ő a mily erős vala elle-neivel vívott küzdelmében, ép oly gyenge volt a halállal szemben. Üvegesedni kezdő szemeiben a világ egészen más színben tűnt fel; s midőn ágyát körülálló barátai, egykorú bajtársai azzal vigasztalták, hogy neve, emléke, dicsősége, győzelmeiben fenmarad, remegő hangon így válaszolt: «Mit beszéltek nekem dicsőségről? Minden győzelemnél többre becsülném most, ha a szegénynek Isten nevében kenyeret nyújtottam volna».

Vajjon mitől félt e nagy hős?

Nem a haláltól félt, hanem a halhatatlanságtól. Nem félt a sírban leendő nyugvástól, hanem félt a feltámadástól; nem rettegett a mulandó élet végétől, hanem rettegett az örök élet kezdetétől s az ott reá várakozó ítélettől.

Mikép ítélte fölötte az Úr? Talált-e bűnbánatra valló szavai után irgalmat az égből, ki halálos ágyáig nem ismert irgalmat a földön? Ki tudná megmondani?

Béla királyunk nem rombolt, hanem alkotott; inséget, nyomort nem okozott, hanem gyógyított; és habár mint minden embernek, úgy e nagy királynak is voltak erényei mellett tévedései, gyarlóságai, bűnei: de ezeket lemosták igazi bűnbánatának halálos ágyán hullatott könnyei.

Azon erős hitben, hogy a választottak között vagy, emeljük égre tekintetünket, hogy poraidra áldást és nyugalmat esdekeljünk. Légy tehát, nagy királyunk, poraidban is áldott! És midőn ős hazádat napjainkban is annyi bajjal küzdeni látod, szent elődeiddel és szent unokáiddal légy közbenjárónk Isten előtt, hogy áraszsza áldását reánk, téged ma is tisztelő hű nemzedetre, melynek jóléteért életedben oly nemes lélekkel küzdöttél! Esedezzel az égi királynál utódodért, vérrokonodért, hőn szeretett földi királyunkért, hogy emelje föl fájdalomtól lesújtott lelkét, vigasztalja meg bánatos szivét, tartsa meg hosszú ideig nekünk oly drága életét, hogy a törvény és béke útján még soká boldogan vezethesse nemzetét! Amen.

Az egyházi beszéd befejeztével a hercegprimás gyászpálástot ölt magára, kíséretével a ravatalhoz indul. Ezt beszenteli s az engesztelő könyörgéseket imádkozza. Erre a kar MOSONVI MIHÁLY «Liberá»-ját adja elő.

Ezután a koporsókat leemelik a ravatalról és mindegyiket külön-külön Szent-Mihály-lovára helyezik. A papság égő gyertyával és fáklyával a kezében, körmenetben megindul a sírbolt felé.

A cisztercieknek most is nemes rész jut a kegyelet tényeiből. A király és királyné földi maradványait és ereklyéit rejtő koporsókat s a vánkosoakra helyezett ereklye- és korona-hasonmásokat ők viszik a ravataltól a sírboltig. A két vánkost az ereklyékkal és koronákkal, a menet élén, LASZCIK BERNÁT és PLATZ BONIFÁCZ dr.; III. Béla király koporsóját elül KOLONICS LIPÓT és BERGER MÁTÉ dr., közepén MÉSZÁROS AMAND és MISKOVICS ELEK, hátul VASS BERTALAN dr. és BÉKEFI REMIG dr.; Châtillon Anna királynéét pedig elül SZÁNTÓ KAMILL és BUZÁSSY ÁBEL, közepén RÁZGHA BALDUIN és ZALAI MIHÁLY, hátul FÖLKER GUSZTÁV és PERÉNYI KANDID viszi.

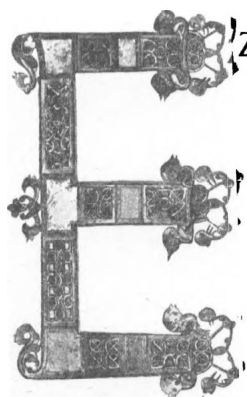
VASZARY KOLOS bíboros hercegprimás a sírboltot beszenteli, az elhunyt király és királyné lelki üdvösségeért imádkozik s a koporsókat még egyszer behinti szentelt vízzel és megáldja. Most a koporsókat egymásután beemelik a síremlékbe s föléjük eresztik a hatalmas kőfedeleket a király és királyné életnagyságú szobraival.

Ekkor a hercegprimás kíséretével távozik, a közönség is oszladozni kezd. Ezzel véget ért az ünnep, melyben a király és a nemzet rótt le kegyeletét egykori koronás királya és királynéja iránt.

E napon a koronázó templom hazafias emlékeiben ismét egygyel gazdagabb lőn. Ez az új síremlék, III. Béla király és felesége, Châtillon Anna csontjaival és ereklyéivel, az egész magyar nemzetnek, de főleg a magyar cisztercieknek bucsújáróhelye leszen mindenkor. Itt az idősb rendtagok oktató, nevelő és tudományos működésökhöz mindig megnyugvást, biztatást, sőt parancsot találnak; a rend budapesti hittudományi és tanárképző-intézetében nevelődő ifjabb nemzedékek felé pedig szüntelenül hangzik a szózat, hogy — elődeikhez híven — Istenért, királyért és hazáért élni s munkálni soha meg ne szünjenek!

BÉKEFI REMIG dr.

III. BÉLA IVADÉKAI AZ EURÓPAI URALKODÓ HÁZAKBAN.

EZER év óta az európai kisebb és nagyobb uralkodóházak az egymással való folytonos összeházasodás következtében egy nagy családba olvadtak össze, mely — ha időnkint vett is magába új elemeket — egészben véve a kihaltakkal együtt sem foglalt magában többet háromszáz családnál. A magyar nemzetségek közül ezen évezredes fejlődési faj megalakulásában csupán az Árpád-háznak volt kiválóbb része, ennek a leányai jutottak be az európai dinasztiák őspanyáinak sorába, míg rajtuk kívül az ez idő szerint megállapítható genealógiai összeköttetések a korábbi századokból csakis Zápolyai István († 1499) nádor és szepesi gróf leányát, Borbálát († 1515), I. Zsigmond lengyel király első nejét mutatják olyannak, kinek ivadécai közt feltalálható az európai dinasztiák ma élő tagjainak legnagyobb része.

Az Árpád-házbeli leányok közül 14 volt olyan, kiknek ivadécai ma is élnek az európai fejlődési házakban; ezek közül öt a III. Béla előtti korból való, kilencz pedig III. Béla egyenes utóda. Amazok közé tartozik: *a)* ADELHAJD († 1062), I. Endre király leánya és II. Vratiszláv († 1092) cseh herceg és király neje, kinek leánya Judit († 1085) I. Vladisláv lengyel hercegnek volt a felesége s tőle származott aztán le az egész Piaszt-ház. *b)* ZSÓFIA († 1095), I. Béla leánya s előbb Weimari Ulrik († 1070) korontán bán, azután Magnus († 1106) szász herceg neje.¹ Gyermekei közül első férjétől volt Poppo († 1098) krajnai és isztriai őrgrof, kinek leányát Zsófiát († 1156) andechsi Berthold vette nőül s így őspanya lett a meráni háznak, a meráni ház által pedig a hirhedt Gertrud királynénak, a Piaszt-ok boroszlói ágának és több más európai dinasztiának. Második férjétől, a szász Magnustól született leányai közül Wulfhild († 1126) Fekete Henrik bajor hercegnek volt a neje s a Welfek és Hohenstaufok őspanya, Eilikát († 1142) pedig anhalti Ottó vette nőül s tőle származott le az Anhalt-ház. *c)* ERZSÉBET vagy GERTRUD († 1156), II. Béla leánya, III. Miecislav lengyel herceg († 1202) első neje és poseni ága újabb leszármazási viszonyba jutott az Árpádokkal; *d)* ILONA († 1199), II. Géza leánya, V. Lipót osztrák herceg († 1194) neje, ennek egyik ivadéka volt III. Mainhard († 1296), tyroli gróf, kinek leánya Erzsébet († 1313), I. Albert német császár neje, a Habsburg-ház őspanyai közé tartozik. Egy másik ivadékától, Babenbergi Konstanciától († 1262), Henrik meissen

¹ Ezen Zsófiát előbb I. Géza leányának tartották. Wertner M. mutatta ki (Az Árpád-ház családi története Nagy-Becskerek, 1892. 144. s köv. II.), hogy I. Béla leánya volt s azonos Jojádával, a mi alatt nem külön nevet, hanem Joas-hoz, I. Gézához tartozót kell érteni.

őgróf első nejétől származik le az egész Wettin (Szász, Coburg, Weimari, Meiningeni és Altenburgi) ház; e) ERZSÉBET († 1190), szintén II. Géza leánya és Fridrik († 1189) cseh herceg neje, egyik leánya Ludmilla († 1240) által, ki másodszor Bajor Lajoshoz († 1231) ment férjhez, a Wittelsbach (bajor és pfalzi) háznak lett az ősanyja. A többi kilencz Árpád-házbeli leány III. Bélától származott.

III. Béla egyike volt azon XII. századbéli uralkodóknak, kik az európai fejedelmi házak vérszerinti leszármazásában ősapául rendkívül sokféle és változatos kombinációban fordulnak elő. Ferencz József is úgy apai (Habsburg-Lotharing), mint anyai (Wittelsbach) ágon sokszoros ivadéka az Árpád-ház ezen kiváló tagjának, úgy hogy III. Béla kilencz leánymaradéka egytől-egyig feltalálható királyunk ősanyáinak sorában, még pedig, ha külön-külön vesszük is a 16 őst, t. i. felséges Urunk dédapáit és dédanyáit úgy apai, mint anyai ágon: *mindegyiknek mind a kilencz leány ősanyja volt.*

III. Béla kilencz leányivadékát a következő táblázat (1.) tünteti föl:

1. TÁBLÁZAT.

III. BÉLA † 1196.

(Neje: Antiochiai Anna Ágnes † 1183/84.)

1. Konstancia † 1240. (Férje: I. Přemisl Ottokár cseh király † 1230.)		II. ENDRE † 1235. (1. neje: meráni Gertrud, meggyilk. 1213. -- 2. neje: Courtenay Jolánta † 1233 körül.)	
Első nejétől:	Második nejétől:	Első nejétől:	
2. Sz. Erzsébet † 1231. (Férje: IV. Lajos thüringiai tart. gróf † 1227.)	3. Jolánta † 1251. (Férje: I. Jakab arragóniai király † 1276.)	IV. BÉLA † 1270. (Neje: Mária Laskara, görög hercegnő † 1270.)	
4. Anna † 1271. (Férje: Rosztiszláv macsói hg. † 1264 körül.)	5. Erzsébet † 1251. (Férje: I. Henrik alsó- bajororsz. hg. † 1290.)	6. Ilona v. Jolánta † 1298. (Férje: áhitatos Bole- szláv lengyel hg. † 1279.)	7. Konstancia (Férje: Danilovics Leo halicsi fejed. † 1301.)
		V. ISTVÁN † 1272. (Neje: Erzsébet kún hercegnő † 1290 körül.)	
8. Mária † 1313. (Férje: II. vagy Sánta Károly nápolyi király † 1309.)		9. Katalin (Férje: Dragutin István szerb király † 1314.)	

A leszármazás részletes ismertetése az alábbi sorokban következik a dédszülőkig levezetve, a kiknél azonban, mint az ide mellékelt 2. tábla mutatja, nem 16, hanem 12, illetőleg csak 11 személy jön számításba, mert I. Ferencz római császár, Mária Terézia királynő, III. Károly spanyol király és Mária Amália szász hercegnő kétszeresen voltak dédapái és dédanyái királyunk ő felségének, Karolina Henriette Krisztina pfalz-zweibrückeni grófnő pedig ugyanazon III. Keresztély pfalz-zweibrückeni grófnak és Karolina nassau-saarbrückeni grófnőnek volt a leánya, a kik más ágazaton maguk is előfordulnak a 16 ős sorában; sőt, mivel IX. Lajos hessen-darmstadti tartománygróf és Karolina Lujza hessen-darmstadti grófnő (Károly Fridrik badeni nagyherceg neje) testvérek voltak — VIII. Lajos († 1768) hessen-darmstadti tartománygrófnak a gyermekei — egész szorosan véve csupán 10 személyről beszélhetünk.

A leszármazás a 16 őstől a következő:

2. TÁBLÁZAT.

1. Lotharingi ház: I. FERENCZ római német császár. Sz. 1708. † 1765.	II. LIPÓT császár és magyar király. Sz. 1747 † 1792.	II. FERENCZ római és osztrák csász., magyar király. Sz. 1768. † 1835.	FERENCZ KÁROLY osztr. főhg. és magy. királyi hg. Sz. 1802. † 1878.
2. Habsburg-ház: MÁRIA TERÉZIA magyar és cseh király. Sz. 1717. † 1780.			
3. Bourbon-ház: III. KÁROLY spanyol kir. Sz. 1716. † 1788.	BOURBON MÁRIA LUJZA spanyol hercegnő Sz. 1745. † 1792.	BOURBON MÁRIA TERÉZIA nápolyi hgnő. † 1807.	
4. Wettin-ház: MÁRIA AMÁLIA szász hercegnő.			
5. Bourbon-ház: III. KÁROLY spanyol kir. Sz. 1716. † 1788.	IV. FERDINÁND nápo- lyi király. Szül. 1751. † 1825.		I. MIKSA JÓZSEF bajor király. Sz. 1756. † 1825.
6. Wettin-ház: MÁRIA AMÁLIA szász hercegnő.			
7. Lotharingi ház: I. FERENCZ csász. Sz. 1708. † 1765.	MÁRIA KAROLINA osz- trák főhgnő † 1814.	ZSÓFIA bajor hercegnő. Sz. 1805. † 1872.	
8. Habsburg-ház: MÁRIA TERÉZIA kir. Sz. 1717. † 1780.			
9. Wittelsbach-ház: III. KERESZTÉLY pfalz-zweibrückeni gróf. Sz. 1674. † 1735.	FRIDRIK MIHÁLY pfalz- zweibrücken-birken- feldi hg. † 1769.		KAROLINA FRIDE- RIKA badeni hgnő. Sz. 1776. † 1841.
10. Nassaui ház. KAROLINA nassau-saarbrückeni grófnő.			
11. Wittelsbach-ház: JÓZSEF KÁROLY pfalz-sulzbachi gr. Sz. 1694. † 1729.	MÁRIA DOROTTYA pfalz-sulzbachi grófnő.	AMÁLIA FRIDERIKA hes- sen-darmstadt grófnő. Sz. 1754. † 1832.	
12. Wittelsbach-ház: ZSÓFIA AUGUSZTA pfalzi hgnő.			
13. Zähringen-ház: KÁROLY FRIDRIK badeni nagyhg. Sz. 1728. † 1811.	KÁROLY LAJOS badeni trónörökös. Sz. 1755. † 1801.		
14. Hesseni ház: KAROLINA LUJZA, hessen-darmstadt grófnő. Szül. 1723. † 1783.			
15. Hesseni ház: IX. LAJOS hessen-darmstadt tartó- mánygróf. Szül. 1719. † 1790.			
16. Wittelsbach-ház: KAROLINA HENRIETTE KRISZTINA (a 9–10. sz. u. III. Keresztély pfalz- zweibrückeni gr. és Nassaui Karo- lina leánya.)			

Ez a 10 személyre redukált 16 ős ilyen módon származik le III. Béla kilencz leányivadékától.

Először is (3. tábla) adjuk Albert magyar király († 1439) és neje Erzsébet magyar királynő († 1442) leszármazását, mint a kik közös ősei ezen tíz személynek, ők maguk pedig egyesítik magukban III. Béla hét leányivadékának, t. i. idősb Konstanciának, szent Erzsébetnek, Jolántának, Annának, Ilonának, Katalinnak és Máriának a véréit.

A leszármazás a következő:

III. BÉLA magyar király + 1196. (Neje: Antiochiai Anna Ágnes + 1183/84.)

3. TÁBLÁZAT.

1. Konstancia † 1240.		II. ENDRE magyar király † 1235.	
(Férje: I. Ottokár cseh király † 1230.)		(1. neje: Meráni Gertrud † 1213. 2. neje: Courtenay Jolánta † 1233 körül.)	
I. VENCZEL cseh király † 1255.	1. nejétől:	2. nejétől:	
II OTTOKÁR cseh király † 1278.	IV. Béla magyar király † 1270.	6. Jolánta † 1251.	
	(Neje: Laskara Mária, görög hercegnő † 1270.)	(Férje: I. Jakab aragóniai kir. † 1276.)	
	2. Anna † 1271 után.	3. Ilona (Jolánta) † 1298.	7. Szent Erzsébet † 1231.
	(Férje: Rosztiszláv macsói hg. † 1264 k.)	(Férje: Áhítatos Boleszláv kalicsi hg. † 1279.)	(Férje: IV. Lajos thüringiai tart. gr. † 1227.)
	KUNIGUNDA † 1285.	HEDVIG	THÜRINGIAI ZSÓFIA † 1282.
II. VENCZEL cseh király † 1305.	(Férje: Lokietek Vladiszláv lengyel király † 1333.	4. Katalin	5. Mária † 1313.
ERZSÉBET † 1330.	(Férje: Luxemburgi János cseh kir. † 1346.)	(Férje: Dragutin István szerb király † 1314.)	(Férje: II. Sánta Károly nápolyi király † 1309.)
IV. KÁROLY császár és cseh király † 1378.	III. KÁZMÉR lengyel kir. † 1370.	ERZSÉBET	ANJOU MARGIT † 1299.
	ERZSÉBET † 1370.	(Férje: Kotroman István boszniai bán † 1314 körül.)	VALOIS JOHANNA
	(Férje: V. Boguszláv pomerán hg † 1374.)	KOTROMANOVICS VLADISZLÁV.	(Férje: III. Vilmos hollandi gr. † 1337.)
	POMERÁNYAI ERZSÉBET † 1393.	I. TVARTKO ISTVÁN boszniai kir. † 1391.	HOLLANDI MARGIT
		KATALIN	(Férje: IV. Bajor Lajos német császár † 1347.)
	ZSIGMOND magyar és cseh király, német császár † 1437.	(Férje: Cilley Herman, Soneck ura † 1385.)	ALBERT hollandi gróf † 1404.
	II. CULLEY HERMAN horvát bán és zagorjai gróf † 1434.	JOHANNA	
	CULLEY BORBÁLA † 1450.		
	ERZSÉBET magyar királynő † 1442.	ALBERT magyar és cseh király, német császár és osztrák hg. † 1439.	
	ERZSÉBET † 1505.	ANNA † 1462.	
	(Férje: IV. Kázmér lengyel király † 1492.)	(Férje: Vilmos szász hg. † 1482.)	

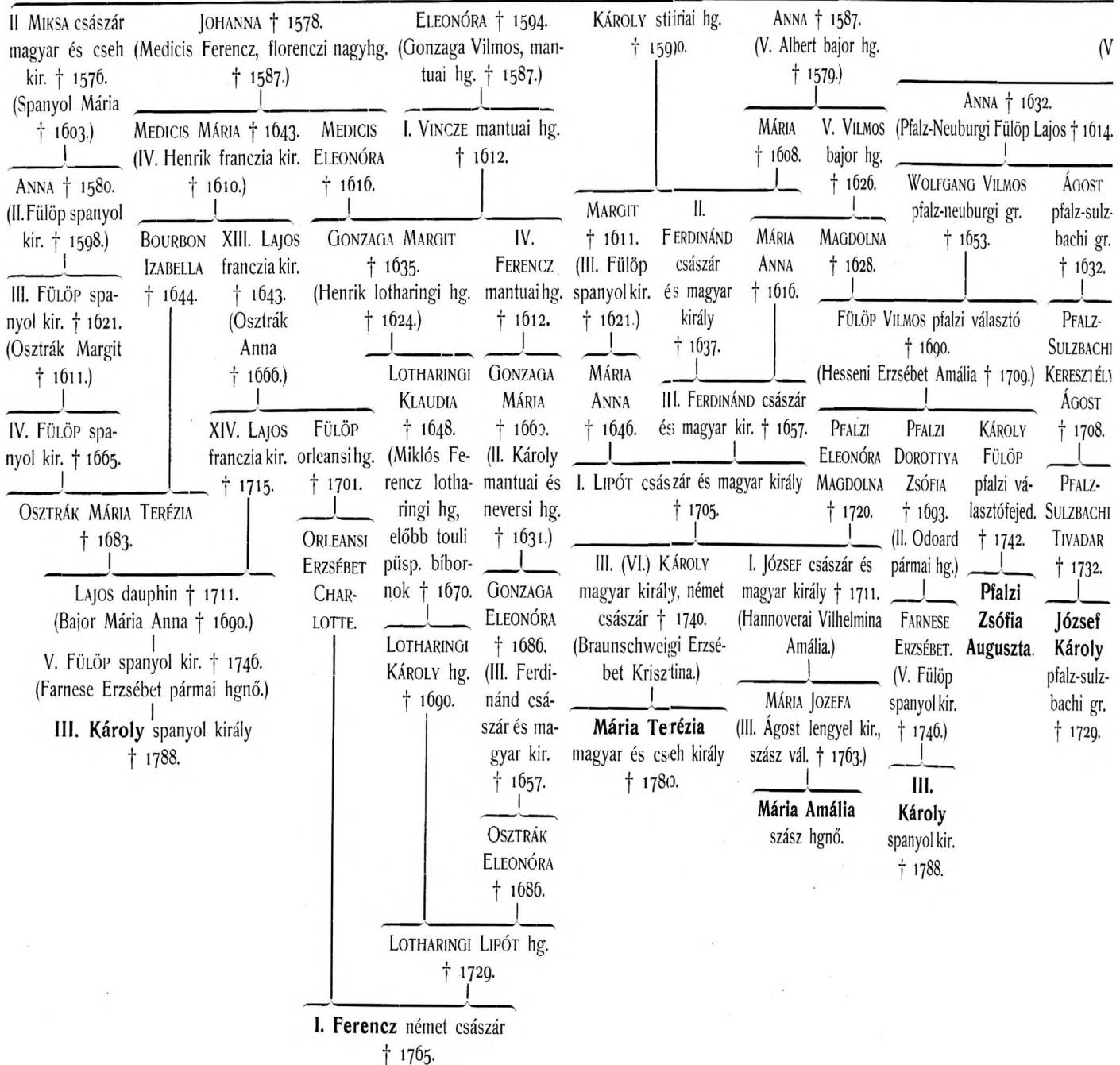
Ezen (4.) táblázat mutatja Albert király és Erzsébet királyné

ALBERT, magyar és cseh király, német
(Neje: Erzsébet, magyar királynő, Zsi

ERZSÉBE
(Férje: IV. Kázmér,

II. ULÁSZLÓ, magyar
(Neje: Candale

JAGELLÓ A
(Férje: I. Ferdinánd, magyar és

é azon ivadékait, a kik Ferencz József 16 őséül fordulnak elő.

4. TÁBLÁZAT.

császár (II.), osztrák herceg (V.) † 1439.

igmond király és császár leánya † 1442.)

† 1505.

lengyel kir. † 1492.)

r és cseh kir. † 1516.

ei Anna † 1506.)

ANNA † 1547.

cseh kir., német császár † 1564.)

MÁRIA † 1584.

V. Vilmos jülich hg. † 1592.)

MAGDOLNA † 1633.

(Pfalz-Zweibrückeni János

† 1604.)

JÁNOS † 1635.

Pfalz-Zweibrückeni

MAGDOLNA KATALIN † 1648.

(Pfalz-Birkenfeldi Keresztély

† 1654.)

II. KERESZTÉLY

† 1717.

ANNA

MAGDOLNA

† 1693.

(Gr. Hanau

János Rein-

hold † 1666.)

III. JÁNOS

REINHOLD

† 1736.

CHARLOTTE

KRISZTINA

hanau grófnő

(VIII. Lajos

hessen-darm-

stadti tart. gr.

† 1768.)

IX. Lajos

hessen-darmstadti

tart. gr. † 1790

és

Hessen-Darm-

stadti Karolina

Lujza † 1783.

MÁRIA ELEONÓRA † 1608.

(Albert Fridrik porosz hg.

† 1618.)

ANNA † 1625.

(János Zsigmond bran-

denburgi vá-

lasztó † 1619.)

GVÖRGY

BRANDEN-

BURG-

BAIREUTHI

MAGDOLNA

† 1687.

BRANDIEN-

BURGI HEIDVIG

ZSÓFIA † 1683.

(VI. Vilmos

hessen-ca isseli

† 1663.)

KÁROLY h.-casseli

† 1730.

HESSEN-CASSELI

MÁRIA LUJZA

(Nassau-I Dietzi Já-

nos Vilmos Friso

† 1771.)

NASSAU-DIETZI

ANNA CHARLOTTE

† 1777.

(Baden-D Durlachi

Fridrik † 1732.)

Károly I Fridrik

badeni n nagyhg

† 1881.

JAGELLO ZSÓFIA † 1513.

(Fridrik brandenburg-

anspachi örgr. † 1536.)

BRANDENBURGI GVÖRGY

anspachi örgróf † 1543.

BRANDENBURGI SABINA

† 1575.

(János György brandenburgi

választó † 1598.)

BRANDENBURGI ZSÓFIA

† 1622.

(I. Keresztély szász vál.

† 1591.)

I. JÁNOS GVÖRGY szász

választó † 1656.

II. JÁNOS

GVÖRGY

szász választó

† 1680.

VI. LAJOS

hessen-darm-

stadti tart. gr.

† 1678.

ERNŐ LAJOS

† 1739.

VIII. LAJOS

hessen-darm-

stadti tart. gr.

† 1768.

(Hanau Char-

lotte Krisztina.)

IX. Lajos

hessen-darmstadti

tart. gr. † 1790

és

Hessen-Darm-

stadti Karolina

Lujza † 1783.

Mária Amália

szász hgnő.

JAGELLO BORBÁLA † 1534.

(Gazdag vagy Szakálás György szász hg. † 1539.)

SZÁSZ KRISZTINA † 1549.

(Nagylelkű Fülöp hesseni tart. gr. † 1567.)

I. KEGYES

GVÖRGY

hessen-darm-

stadti tart. gr.

† 1596.

V. LAJOS

hessen-darm-

stadti tart. gr.

† 1626.

(Brandenburgi

Magdolna

† 1616.)

II. GVÖRGY

hessen-darm-

stadti tart. gr.

† 1661.

HESSENI

ERZSÉBET

AMÁLIA

† 1709.

(Fülöp Vilmos

pfalzi vál.

† 1690.)

Pfalz

ELEONÓRA

MAGDOLNA

† 1720.

(I. Lipót csá-

sász és magy.

kir. † 1705.)

III. (VI.)

KÁROLY csá-

sász és magy.

kir. † 1740.

Mária Terézia

magyar és cseh király

† 1780.

HESSENI ANNA † 1591.

(Pfalz-Zweibrückeni Wolf-

gang † 1569.)

Pfalz-Birkenfeldi KÁROLY

† 1600.

Pfalz-Birkenfeldi ZSÓFIA

† 1676.

(Gr. Hohenlohe Krato

† 1641.)

Gr. HOHEN-

LOHE ANNA

DOROTTYA

† 1643.

(Gr. Oettingen

Joachim Ernő

† 1659.)

Hg. OETTIN-

GEN ALBERT

ERNŐ † 1683.

Hg. OETTIN-

GEN KRISZTINA

LUJZA

(Lajos Rudolf

braunschweig-

blankenburgi

hg † 1731.)

BRAUN-

SCHWEIGI

ERZSÉBET

KRISZTINA.

Pfalz-Zwei-

brückeni

Karolina

Henriette

Krisztina.

IV. BÖLC S VILMOS

hessen-casseli tart. gr.

† 1592.

MÓRICZ

hessen-casseli

† 1626.

(Gr. Nassau-

Saarbrückeni

Lajos † 1625.)

V. VILMOS

hessen-casseli

† 1637.

HESSENI

CHARLOTTE

† 1686.

(Károly Lajos

pfalzi vál.

† 1680.)

Pfalzi

CHARLOTTE

ERZSÉBET

† 1722.

(Fülöp or-

leansi hg.

† 1701.)

ORLEANSI

ERZSÉBET

CHARLOTTE

(Lotharingi

Lipót hg.

† 1729.)

I. Ferencz

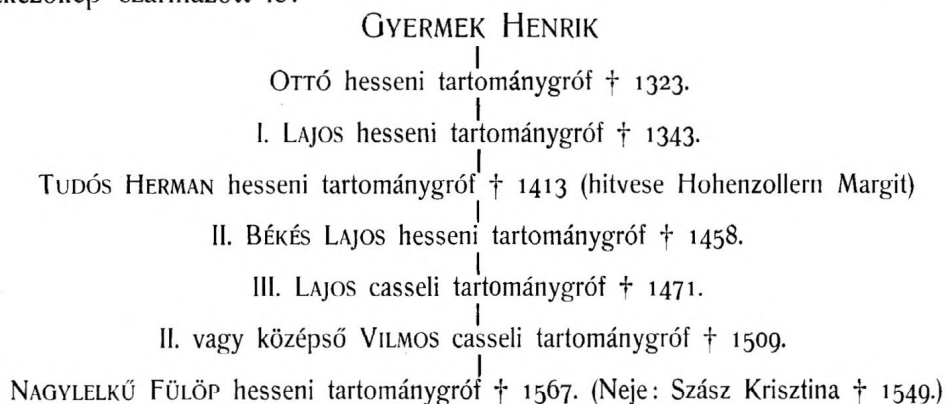
német császár

† 1765.

Gr. Nassau-Saarbrückeni Karolina.

A fentebbi (4.) táblázat szerint királyunk 16 őse egytől-egyig leszármaztatható I. Albert magyar királytól és nejétől Luxemburgi Erzsébet magyar királynétól, vagyis ilyen formán, mint a 3. táblázaton feltüntettük, III. Béla királynak már hét leányivadékaról kimutattuk, hogy a 16 ős mind-egyikének ősanyái voltak.

Itt csak azt említjük még meg, hogy a 3. táblázat szerint a Hesseni ház őse, Gyermekek Henrik († 1306) hesseni tartománygróf szent Erzsébetnek volt az unokája, s tőle a IV. táblázaton feltüntetett Nagylelkű Fülöp († 1567) hesseni tartománygróf, Szász Krisztinának a férje s Jagelló Borbálának a veje, a következőképp származott le:

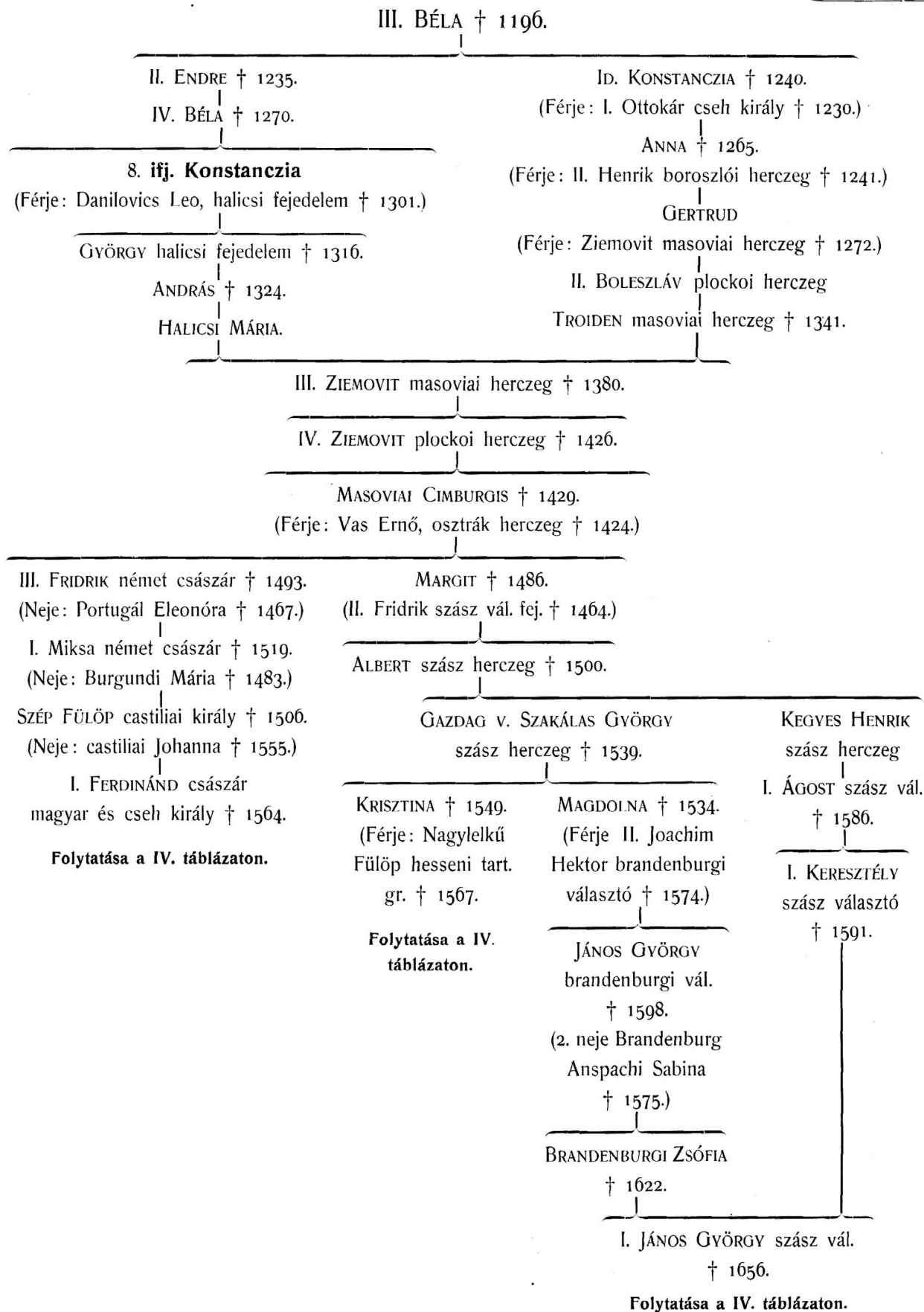
Nagylelkű Fülöp, az ő fiai I. Kegyes György és IV. Bölcs Vilmos által, a Hessen-Darmstadti és Hessen-Casseli ágak közös őse lett.

A 4. táblázatból az is kitűnik, hogy a 16 ős közül I. Ferencz császár, Mária Terézia magyar királynő, III. Károly spanyol király s a neje Mária Amália szász hercegnő, továbbá a pfalzi ház azon három ága, melyet királyunk ősei közt Pfalz-Zweibrückeni III. Keresztély és leánya Karolina Henriette Krisztina, Pfalz-Sulzbachi József Károly és Zsófia Augusztá, a pfalzi választófejedelem leánya képvisel, azután Károly Lajos badeni nagyherceg és VIII. Lajos hessen-darmstadti tartománygróf gyermekei: IX. Lajos tartománygróf és Karolina Lujza, egyúttal I. Ferdinánd császár és magyar királynak is az ivadéka, a mi azt jelenti, hogy I. Ferdinánd által III. Béla nyolczadik leányivadéka, t. i. ifjabb Konstancia: IV. Béla leánya és Leo halicsi fejedelem neje is ősanyjuk volt. Csupán Nassau-Saarbrückeni Karolina, III. Keresztély pfalz-zweibrückeni gróf neje nem köthető össze I. Ferdinánddal, de mint a 4. táblázat mutatja, ő meg Jagelló Borbálától és Gazdag vagy Szakálas György dán hercegtől származott, az utóbbi pedig a Habsburg-házzal való korábbi összeköttetés útján szintén ivadéka volt ifjabb Konstanciának, valamint Jagelló Zsófia és Brandenburg-Anspachi Fridrik unokájának, Szabinának a férje, János György brandenburgi választófejedelem is, kinek anyja Magdolna az említett Gazdag vagy Szakálas Györgynek volt egyik leánya.¹

Ezt a családi összeköttetést a következő (5.) táblázat mutatja :

¹ Az itt közölt néhány táblázatból is kitetszik, hogy az európai fejedelmi házak — mint ezt cikkünk bevezetésében említettük — egy nagy családba olvadtak, melynek alkotó részei jobbra germán eredetűek. Ezekhez sorakozik a francia, spanyol és olasz fejedelmi házak nagyobb része is, melyek a római birodalom népvándorláskori germán uraitól, frankok, burgundok, góthok, longobardoktól származnak. A régi római előkelő családokkal egy sem hozható összeköttetésbe. Volt azonban köztük néhány a középkorban kiemelkedő olasz család (Medicis); néhány byzanci család (így Dukas, Angelos, Komnenos); azután kelták, mint a régi Bretagne-ház, szlávok mint a Piaszto, Premyslek, Jagellók, a Mecklenburgi és a Pomerániai ház sat. Valamennyi közt azonban a vérségi összeköttetés főkapcsát az Árpád-ház képezi. Ezen kívül régebbi időből csakis I. Zsigmond lengyel király és hitvese Szapolyai Borbála családja jöhet számításba, melynek ivadéka közé tartoznak nagyrészt az uralkodóházak tagjai. Ámde anyai ágon ez az összeköttetés is az Árpádokra vezet vissza, mert Szapolyai Borbálának anyja, Hedvig tescheni hercegnő († 1521) szintén Árpád-házi ivadék, kinek ősanyái közé I. Endre leánya Adelhaid († 1062), I. Béla leánya Zsófia († 1095), II. Béla leánya Erzsébet Gertrud († 1156) s III. Béla leánya Konstancia († 1230) tartozik.

5. TÁBLÁZAT.

Hátra van még a kilencedik leányivadékkal, Erzsébettel, IV. Béla leányával való összeköttetés ismertetése, kitől királyunk 16 őse a következőképen származott le:

IV. Béla király † 1270.

9. Erzsébet † 1251.

(Férje: I. Henrik, alsó bajorországi herceg † 1290.)

ISTVÁN, alsó bajorországi herceg † 1310.

BAJOR BEATRIX.

(Férje: II. Rupert pfalzi választó † 1398.)

III. RUPERT, pfalzi választó, német király † 1410.

PFALZI MARGIT.

(Férje: I. Károly, lotharingi herceg † 1430.)

LOTHARINGI IZABELLA † 1453.

(Férje: Anjou René, nápolyi címz. király, lotharingi herceg, † 1480.)

LOTHARINGI

(I. Jakab bad

LOTHARINGI JOLÁNTHA † 1483.

(Férje: Lotharingi Fridrik, Vaudemonti gróf † 1470.)

I. KÁROLY ba

I. KRISTÓF ba

II. RENÉ lotharingi herceg † 1508.

ERNŐ † 1553.

KÁROLY † 1577.

ANTAL, loth. herceg, † 1544.

CLAUDIUS GUISE herceg † 1550.

I. FERENCZ loth. herceg † 1545.

GUISE MÁRIA † 1560.

(V. Jakab skót kir. † 1542.)

GUISE FERENCZ † 1563.

KÁROLY, Mayenne herceg † 1611.

II. KÁROLY loth. herceg † 1608.

RENATA † 1602.

(Férje: V. Vilmos bajor herceg † 1626.)

HENRIK FERENCZ KRISZTINA † 1637.
loth. hg. vaude- (Medicis Ferdinánd
† 1624. monti gr. florenczi nagyherceg
(Gonzaga Margit † 1632. † 1608.)

MIKLÓS II. COSIMO florenczi
† 1635. FERENCZ nagyhg. † 1621.
KLAUDIA bíbormok, MEDICIS MARGIT
† 1648. toulú püsp., † 1679.
majd loth. hg. † 1670. (I. Odoardo pármái hg.

LOTHARINGI KÁROLY
† 1690.
(Neje: Osztrák Eleonóra
† 1697.)

LOTHARINGI LIPÓT
† 1729.
(Neje: Orleansi Erzsé-
bet Charlotte.)

I. Ferencz német
császár † 1705.

MÁRIA ANNA † 1616. NAGY MIKSA bajor vál.
(II. Ferdinánd csász., † 1651.
magy. kir. † 1637.)

FERDINÁND MIKSA
bajor vál. † 1679.
MÁRIA ANNA † 1690.
(Lajos francia dauphin

II. RAINUZIO pármái
herceg 1694.
FARNESE ODOARDO
† 1693.

FARNESE ERZSÉBET.
(V. Fülöp spanyol ki-
rály † 1746.)

III. Károly
spanyol kir. † 1788.

III. FERDINÁND császár
magy. kir. † 1657.

I. LIPÓT csász., magy.
király † 1705.

III. (VI.) KÁROLY magy.
király, császár † 1740.

Mária Terézia
magyar és cseh kir.
† 1780.

V. FÜLÖP spanyol kir.
† 1746.
(Farnese Erzsébet.)

III. Károly
spanyol kir. † 1788.

III. Károly
spanyol kir. † 1788.

III. Károly
spanyol kir. † 1788.

STUART MÁRIA skót kir. † 1587.
(Stuart Henrik, Darnley gr.
† 1567.)

I. JAKAB angol és skót kir. † 1625.

STUART ERZSÉBET † 1662.
(V. Fridrik pfalzi vál. és cseh kir.
† 1632.)

KÁROLY LAJOS pfalzi vál.
† 1680.
(Hessen-Casseli Charlotte † 1686)

PFALZI CHARLOTTE ERZSÉBET
† 1722.
(Orleansi Fülöp † 1701.)

ORLEANSI ERZSÉBET CHARLOTTE
(Lotharingi Lipót † 1729.)

I. Ferencz német császár † 1705

MAYENNE KATALIN † 1618.
(Gonzaga Károly neversi hg
† 1637.)

GONZAGA ANNA † 1684.

EDUÁRD
† 1663.

PFALZI BENEDIKTA HENRIETTE
† 1724.
(János Fridrik hannoveri hg.)

HANNOVERI VILHELMINA AMÁLIA
(I. József császár, magyar kir.
† 1711.)

MÁRIA JOZEFA osztrák hgnő
(III. Ágost lengyel kir., szász vál.
† 1763.)

Mária Amália szász hgnő.

GYÖRGY FRIDRIK badeni őrg

V. FRIDRIK baden- BADENI
durlachi őrg. † 1659.

VI. FRIDRIK † 1677. Vilmos

VII. FRIDRIK MAGNUS NASSAU-
† 1709. GUSZ

KÁROLY VILMOS
† 1738. LAJOS I

FRIDRIK † 1732. I
(Nassau-Dietzi Anna Saa
Charlotte † 1777.) K

Károly Fridrik
badeni nagyhg. † 1811.

zeg † 1290.)

1310.

1398.)

ily † 1410.

† 1430.)

LOTHARINGI KATALIN † 1439.
(I. Jakab badeni őrgrof † 1458.)

I. KÁROLY badeni őrgrof † 1475.

I. KRISTÓF badeni őrgrof † 1527.

ERNŐ † 1553.

KÁROLY † 1577.

RIDRIK badeni őrgrof † 1638

baden- BADENI ANNA AMÁLIA
† 1659. † 1652.

(Nassau-Saarbrückeni
† 1677. Vilmos Lajos † 1690.)

MAGNUS NASSAU-SAARBRÜCKENI
9. GUSZTÁV ADOLF

† 1667.

VILMOS
8.

LAJOS KRATO † 1713.

† 1732.
tzi Anna
† 1777.)

**Nassau-
Saarbrückeni
Karolina.**

Ridrik
† 1811.

BADENI SIBYLLA
† 1527.

(III. Fülöp hanau-
lichtenbergi gr.)

IV. FÜLÖP hanau gr.
† 1590.

V. FÜLÖP † 1599.

JÁNOS REINHOLD
† 1625.

FÜLÖP WOLFGANG
† 1641.

II. JÁNOS REINHOLD
† 1666.

III. JÁNOS REINHOLD
† 1736.

Gr. HANAU CHAR-
LOTTE KRISZTINA
(VIII. Lajos hessen-
darmstadti tart. gróf
† 1768.)

IX. Lajos hessen-darmst. tart. gr.

† 1790 és

Hesseni Karolina Lujza † 1783.

OTTO mosbachi pfalz gr.
† 1461.

PFALZI MARGIT
(Gr. Hanau-Muntzenbergi
III. Reinhard † 1452.)

Gr. HANAU FÜLÖP † 1500.

Gr. HANAU ADRIANA † 1524.
(Gr. Solms Fülöp † 1544.)

Gr. SOLMS OTTO † 1522.

Gr. SOLMS FRIDRIK MAGNUS
† 1561.

Gr. SOLMS OTTO † 1612.

Gr. SOLMS ANNA MÁRA
(Gr. Hohenlohe Fülöp Ernő
† 1629.)

Gr. HOHENLOHE HENRIK
FRIDRIK.

Gr. HOHENLOHE FILIPPINA
HENRIETTE.

(Gr. Nassau-Saarbrückeni
Lajos Krato † 1713.)

Gr. NASSAU-SAARBRÜCKENI
KAROLINA.

(Pfalz-Zweibrückeni III.
Keresztély † 1735.)

**Pfalz-Zweibrückeni
Karolina Henriette
Krisztina.**

ISTVÁN simmerni pfalz gr. † 1459.

FEKETE LAJOS zweibrückeni pfalz gr. † 1489.

SÁNDOR zweibrückeni pfalz gr. † 1532.

WOLFGANG zweibrückeni pfalz gr. † 1569.
(Hesseni Anna † 1591.)

FÜLÖP LAJOS
neuburgi pfalz
gr. † 1614.
(Jülichi Anna
† 1632.)

A további leszármazás a 4. táblázaton Jülichi Anna vonalán.

JÁNOS zwei-
brückeni pfalz
gr. † 1604.

(Jülichi Mag-
dolna † 1633.)

JÁNOS † 1635.

MAGDOLNA
KATALIN † 1648.

A további leszármazás a 4. táblázaton Jülichi Magdolna vonalán.

KÁROLY birkenfeldi pfalz gr.
† 1600.

I. KERESZTÉLY
† 1654.

ZSÓFIA † 1676.
(Gr. Hohenlohe
Krato † 1641.)

A további leszármazás a 4. táblázaton Jagello Borbála és Gazdag György szász hg. vonalán.

A fentebbi táblázatok csak egy részét mutatják be azon sokfelé ágazó családi összeköttetéseknek, melyek ő felségét, királyunkat s kívülre a mai európai uralkodóházakat III. Bélához fűzik.

Ez utóbbira vonatkozólag akarok még néhány megjegyzést tenni.

Említettük fentebb, hogy szent Erzsébet unokája, Gyermek Henrik hesseni tartománygróf, az egész Hesseni háznak az őse; a 3. táblázaton egyúttal az is fel van tüntetve, hogy szent Erzsébet déd-unokája, Henneberg Erzsébet, Hohenzollern János nürnbergi várgrófnak volt a neje s így II. Vilmos császárnak s a porosz dinasztíának az egyenes őse. Hohenzollern János és Henneberg Erzsébet egyik ivadékát, Alchimista János brandenburgi örgróf leányát Dorottyát I. Keresztély dán király vette nőül; tőlük származott le a Holsteini ház különböző ága, ú. m. a dán királyi, orosz czári és görög királyi család, vagyis más szóval: szent Erzsébet nemcsak a hesseni fejedelemnek és II. Vilmos császárnak, hanem II. Miklós czárnak, IX. Keresztély dán királynak és György görög királynak is az ősanja.

A 4. táblázaton Osztrák Johanna és Medicis Ferencz vonalán fel van tüntetve IV. Henrik francia király és Medicis Mária útján az egész Bourbon-ház (a kihalt francia királyi s a spanyol, nápolyi, pármai és orleansi ágak) összeköttetése III. Bélával. A Capet-ház idősb ágának, a Valois-háznak kapcsolatát Arragoniai Izabella és II. Fülöp francia király útján a 3. tábla mutatja. A Valois-ház egyik mellékága, a Berry-ág útján Umberto olasz király ősei, a Savoyai grófok és hercegek fűződnek III. Bélához.

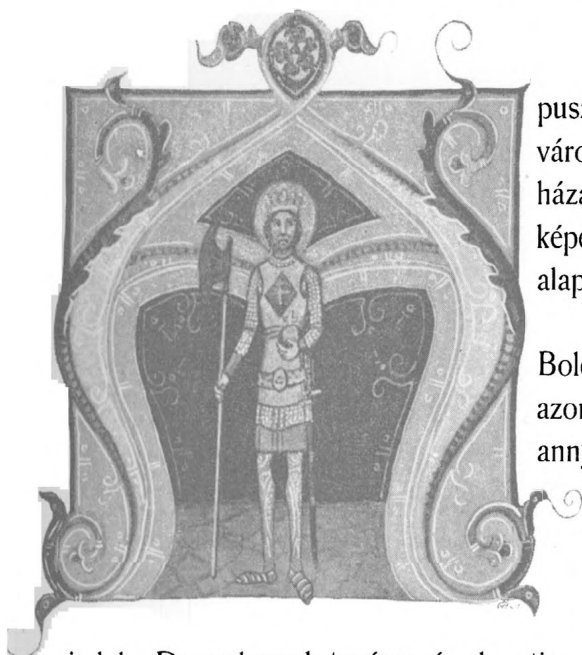
Az 5. táblázaton látható II. Fridrik szász választófejedelem kapcsolata III. Bélával; tőle származott a Wettin-ház valamennyi ága, ú. m. a szász királyi ház, a Szász-Koburg, Szász-Weimari, Szász-Meiningeni és Szász-Altenburgi család, vagyis a walesi herceg, szász, portugál és belga király s bolgár Ferdinánd. Ugyancsak II. Fridrik szász választó egyik unokáját Margitot Henrik lüneburgi herceg vette nőül, ki a hannoverai háznak (s így Viktoria angol királynőnek) volt az őse.

A 6. táblázat Bajor Beatrix és Pfalzi Rupert útján a bajor királyi család, továbbá a Lotharingi-ház (Habsburg-Lotharingi dinasztia és Guise-család), a Guise-család útján V. Jakab skót királytól kezdve a Stuart- és Hannoverai-ház s aztán a Badeni-ház összeköttetését mutatja III. Bélával.

Vázlatosan ismertettük a legfőbb kapcsolatokat, melyek az európai dinasztíákat III. Bélához fűzik, de e vázlat is eléggé mutatja, mily sokszorosan volt őse III. Béla a jelenlegi uralkodóházak tagjainak, úgy hogy a török s egy-két új dinasztíát, mint az Obrenovicsokat, Petrovicsokat stb. kivéve, bármelyikét válaszszuk is ki a többi európai uralkodó-család tagjai közül, mindegyik őseit összeköthetjük III. Béla kilencz leányivadékával, kiktől királyunk ő felségének 16 őse származik.

NAGY GÉZA.

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY VÁRADI EGYHÁZA.

pusztulás, mely a nemzet első szent királyának, apostolának városát érte, eltörölte a föld színéről azt a várost, azt az egyházat is, melyet legnépszerűbb királya, a lovagias erények eszményképe, Szent László, kit az egyházi ének is «bátor»-nak nevez, alapított.¹

A krónika szerint angyali útmutatásra építtette László király Boldogasszonynak először prépostsági, majd püspöki egyházát azon a helyen, melyet Váradnak nevezett el s melyhez szíve annyira vonzotta, hogy itt kívánt temetkezni is. Halála után mégis a királyi család és a főurak István király mellett akarták nyugalomra helyezni Székesfehérvárott, már azért is, mert Várad messze esett s attól lehetett tartani, hogy a nagy hőségben a hosszú út alatt a király teste romlásnak

indul. «De embernek tanácsa és akaratja nem olyan, mint az Úristené» mondja László király legendája. A király testét Fehérvárra vivő kíséret egyik helyen, hol az éjjelt töltötte, hajnalban, midőn útra akart indulni, azt veszi észre, hogy «nincsen ott a szekér, sem a szent test. Megszomorkodván rajta és futosván tétova és kérdezősködvén... láták, hát minden emberi segedelem nélkül Várad felé megyen a szent Test mind szekeresetül»,² hová a test meg is érkezett s mint a legenda mondja, az angyalok éneklése mellett helyezték a nagy királyt nyugalomra.

Itt, az ő egyházában állíttatott neki királyi utódja, III. Béla, ki szentté avattatását kieszközölte, fényes síremléket.

A nagy király testét 1192. február 2-án emelték ki sírjából, melynek kőlapjait Tekus vette

¹ *Bunyítay*. A Vári Püspökség Története. Nagyvárad 1883. I. k. 82., 189., 209., 441. III. k. *Henszlmann* tanulmánya 147–174 l. *Podhraczký* József. Sz. László királynak és viselt dolgainak Históriaja. 1836. I. r. 40. l.

Az ének magyarul és latinul így hangzik:

Testedben tiszta, lelkedben fényes,
Szüvedben bátor, miként vad oroszlán;
Azért neveztek bátor Lászlónak,
Mikoron méglen ifjudad valál.

Tu carne purus, mente preclarus,
Tu corde audax more leonis,
Ad hoc es dictus bator Ladislaus
Cum adhuc iuvenis etate fores.

² *Podhraczký* U. o. l. r. 69. l.

föl, kinek atyjára, Dénes mesterre, III. Béla a gazdag faragványokkal s fényes oszloppal ékes sír-
emlék készítését bízta és őt ez érdemeiért a szabadok sorába emelte.

A szent testet, fején drágaköves arany koronával s kezében királyi pálczával, «királyszinű kamuka
lepedőbe»: bíborselyembe takarva, gazdagon aranyozott ezüst koporsóba tették s így helyezték őt a
Dénes mestertől készített emlékre, melynek szépségét Csezmicei János váradi kanonok, midőn őt
Pécsre püspökké nevezték ki (1458), következőleg énekelte meg:

At Tu, qui rutilis Eques sub armis
Dextra belligeram levass securim,
Cujus splendida marmorum columnis,
Sudarunt liquidum sepulcra nectar
Nostrum rite favens iter secunda.¹

Alig szenved kétséget, hogy László fejét akkor, midőn őt szentté avatták és szent testét új
díszes koporsóba tették, helyezték hermába. Zsigmond királynak 1406. évi oklevele szerint,² melynek
idevágó részét IPOLYI magyarul közölte, a néhány évvel előbb támadt tűzvész a váradi egyház ösz-
szes kincseit, köztük Sz. László ereklyetartóit megemésztette, de magukat az ereklyéket a tűz sértet-
lenül hagyta. Kérdés, hogy az első herma volt-e az, mely ez alkalommal elolvadt. Annyi bizonyos,
hogy az a művészi kivitelű herma, melyben az ereklye ma van és a melyről alább részletesen lesz
még szó, nem III. Béla idejéből ered s keletkezése IPOLYI szerint, ki felveti azt a kérdést, hogy nem
kereshetnők-e nyomát a herma arcában Sz. László vonásainak, két századdal későbbre, a XV. század
elejére tehető.

Sajnos, közelebbit nem tudunk Dénes mester művéről. A király sírját állítólag e felirat jelölte meg:

Ossa Ladislai, quod struxerat ipse labore,
Exequiis, templum Varadiense tegit.³

Szent László egyházát Báthory András püspök a XIV. században újra építtette s szentélyét
francia módra kápolnakoszorúval vétette körül.

De nem az építkezés díszé és fénye tette Várad egyházát híressé. Szent László volt az, ki
csodás erővel vonzotta magához az ő népét s annak uralkodóit.

László egyháza ugyanis a székesfehérvári bazilika mellett királyaink második temetkező tem-
plomává vált.

A betegek gyógyulásért és a jogukat kereső peres felek igazságért ő hozzá fordultak. A szent
király sírjánál keresték az életben bajaikra az orvosságot, a halálban pedig az ő sírja körül temet-
kezve óhajtották az örök nyugalmat s pártfogása által az örök üdvöt elnyerni.

A fentebb már idézett egyházi ének zengi róla:

«Környülfekesznek téged császárok,
Püspökök, királyok, jobbágyurak».

Királyaink közül László sírjához helyezték nyugalomra II. Istvánt, IV. Lászlót. Itt temetkezett
Robert Károly második hitvese Luxemburg Beatrix, Mária királyné, majd férje Zsigmond, ki szent
Zsigmond martyr, burgundi király († 524) tetemeit is Szent László templomába vitette.

¹ Magyarul: Ám Te, ki fegyverzetedben tündöklő lovag, jobboldal harci bárdodat emeled, kinek márvány-
oszlopokkal ékes koporsója a folyó nectárt izzadta, utunkat kegyesen kedvezve segítsd meg.

² *Ipolyi Arnold* Magyar Műtörténelmi tanulmányai I. k. 298., 345. l.

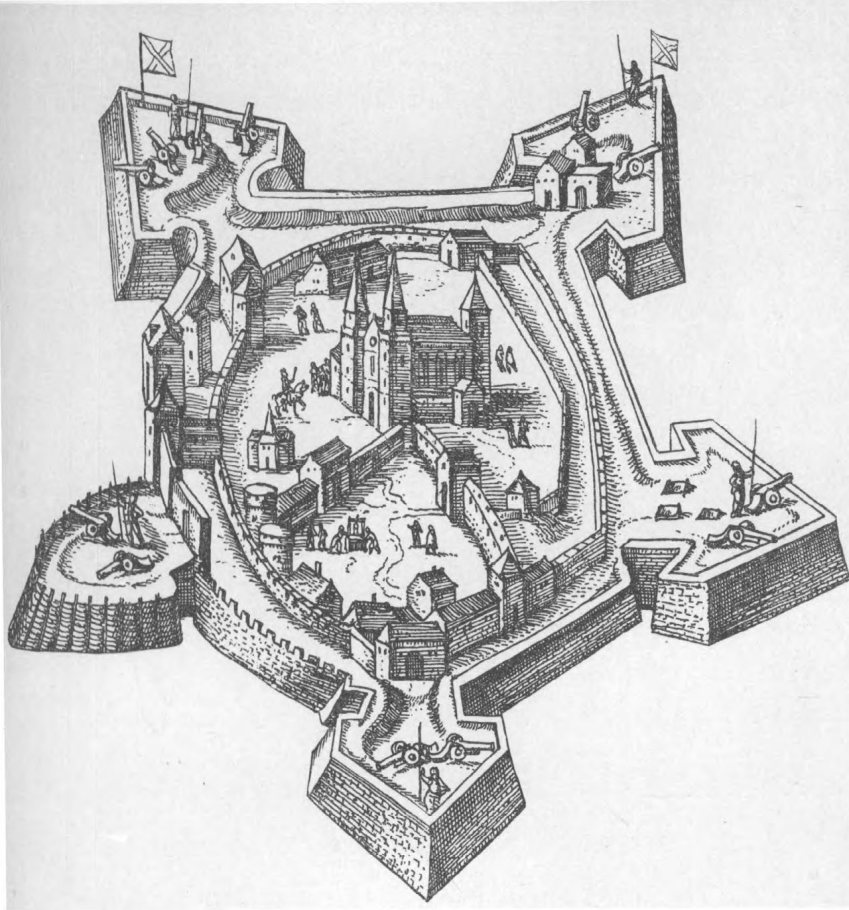
³ *Podhracsky* U. o. II. r. 43. l., ki megjegyzi, hogy e distichon a koporsón nem állott. Ez kétséget nem
is szenved, mutatja ezt maga a vers, mely magyarul így hangzik: László csontjait a váradi templom takarja,
melyet temetési helyeül ő maga építtetett.

Zsigmond sírján állítólag e felírás állott:

Caesar et Imperium tuus en ego Roma Sacratum
Rexi non ense, sed pietatis ope.
Pontificem Summum feci, spretis tribus, unum:
Lustravi mundum, Schisma negando malum.¹

Szent Lászlónak a templomban külön kápolnája vala és itt állították fel azt a díszes márványsíremléket, melyben tetemei nyugodtak. Fejét azonban és két kezét az egyik torony alatti sekrestyében, külön őrizték s mint a hagyomány mondja,² midőn a torony 1443 április 7-én bedőlt, az ereklyék az ezüst borítékaikkal együtt a súlyos kövek alatt csodálatos módon épen és teljesen sértetlenül maradtak.

A templom előtti tért ércszobrok díszítették, a melyekről MISKOLCZY ISTVÁN 1609-ben, midőn a várat s a templomot megszemlélte, a következőleg ír. A vár bejáratától jobbra van László király

189. ábra. Nagyváradi vára a templommal és előtte Szt. László lovasszobrával. XVI. század.

lovas szobra aranyozott ércből, jobbáiban vágásra emelt szekerczével (quasi sectionem minitans). A ló alatt ércztáblán a következő felírás: Anno 1390. die XX mensis may, Rege Sigismundo, et Maria Regina feliciter regnantibus, hoc opus fieri fecit Reverendus in Christo pater d. Joannes Episcopus Varadinensis per Magistros Martinum et Georgium de Colosvar in honorem S. Ladislai Regis. Magyarul: 1390. évben, május 20-ik napján, Zsigmond király és Mária királynő szerencsés uralkodása alatt e művet készítette a Krisztusban tisztelendő atya, János püspök úr Colosvari Márton és György mesterek által Szent László király tiszteletére.³

Három álló szobor is díszítette a tért. Az elsőnek balra (primus ad sinistram) nyakáról lánczon kard lógg le, továbbá bárdja, sarkantyúi vannak. A táblán e felírás áll: Anno d. M.CCC.40 Serenissimo principe regnante Domino Ludovico rege Hungariae XXXX venerabilis Dominus Pater Demetrius Episcopus varadiensis fieri fecit has sanctorum imagines per magistros Martinum et Georgium filios magistri Nicolai pictoris de Colosvar. Magyarul: Az úr 1340. esztendejében főméltóságú fejedelem, Lajos úr, Magyarország királya uralkodása alatt XXXX tiszteletre-

¹ Magyarul: Mint császár íme én a Róma által megszentelt birodalmat nem karddal, hanem a kegyesség által kormányoztam. Pápává, hármat visszavetvén, egyet tettem, a világot, a gonosz hitszakadást megtagadván, megtisztítottam.

² *Ipolyi* idézett művében magyarul közli a latin forrás szövegét. 300 l.

³ In ipso templi aditu posita est equestris Statua Ladislai, ut mole aenea insignis, ita opere et artificio admirabilis. *Révai Péter* De Monarchia et Sacra Corona R. Hungariae 1659. 8. l. A 189. ábrán a szobor meg van jelölve. *Bunyitai* szerint a szobor felszentelése ugyanaz év szept. 8-án történt. Id. mű I. k. 210. l.

mélto Demeter atya váradi püspök úr készítette a szentek ez alakjait Márton és György mesterek, Colosvari Miklós mester festő fiai által. A másik szobor aranyalmával, kereszttel, lánczon függő, ki nem húzott karddal és sarkantyúkkal ábrázoltatik. A harmadik alak szakálltalan ifjú, királyi jogarral, karddal, törrel, sarkantyúkkal és táblával, melyen kettős kereszt van. Már Podhraczký megjegyzi, hogy az 1340 évszámot 1370. helyett rosszul olvasta Miskolczy és rosszul olvasta a négy XXXX számot is, «mely ugyanannyi kereszt vagy cifraság lehetett». Bunyitay is változatlanul adja e felírást és hozzáteszi, hogy 40 helyett 70 állt a felíraton és a XXXX vagy XXIX vagy cifra ékítmény lehetett.

E három alakról — MISKOLCZY szerint — közönségesen azt mondják, hogy Lászlót, Istvánt és Imrét, a három magyar szent királyt ábrázolják, mert a magyar legendában Imre «Zíz Zent Emre király, Bódogságos zent Emre király, Zentséges és zent Emre királynak» nevezetik.¹

A török uralom nyomában járó események végzetesek voltak Váradra is, mely Zápolya, majd Izabella birtokába és ennek halála után csakhamar prédára jutott.

Szent László kápolnáját állítólag Varkocs Tamás és Hagymásy Kristóf, Izabellának, illetőleg János Zsigmondnak váradi kapitányai csonkították meg. A négy evangélista alakjai közül az egyiket elvitték s a többinek a fejét leütötték.²

Az erdélyi hadak 1565 június 22-én feltörték a szent király sírját s tetemeit széthányták. Kegyeletes kezek felszedték a csontokat. Valószínűleg ez alkalommal jutott mint zsákmány, Sz. László hermája Erdélybe, hol azt Napragyi Demeter erdélyi, majd győri püspök s később kalocsai érsek a protestánsoktól megváltotta³ s azután a győri székesegyháznak ajándékozta.

Úgy mint Fehérvártt, hasonlóképen Váradon is az egyház falaiból hordták az anyagot a vár erősítésére. A székesegyház a XVII. század elején, valószínűleg az 1598. évi török ostrom következtében, romokban hevert. Kőbányául használták tehát a templomot úgy Varkocs Tamás kapitány, mint Bethlen Gábor, ki 1618-ban újra építtette a várat. Végre I. Rákóczy György «fenekéből forgatta ki» a templomot 1638-ban, midőn ZEILLER MÁRTON szerint, kinek szavait PODHRACZKY idézi,⁴ «man in december anno 1638 im durchgraben eine Crufft und darinn einen königlichen Sarc und in solchem ein überaus köstliche Gülden und mit Edelsteinen versetzte Cron, ein Scepter, Monstrantzen und andere Mess oder Kirchenornat, darunter auch ein helleuchtenden Diamant, so gross, als ein Hüner Ey, beneben silbern Bänk und Stangen gefunden habe». Kérdés, mint ZEILLER mondja, hogy a koporsó Lászlóé vagy Zsigmondé volt-e? PRAY úgy véli, hogy Lászlóé.⁵

Midőn 1692-ben a töröktől Váradot visszahódították, a jezsuiták azonnal kerestették a sírokat, szobrokat, emlékeket. De az egyháznak még csak nyomaira sem lehetett találni!

KAPY GÁBOR értesülése szerint László király koporsóját a kincs-sóvár id. Rákóczy György nyitatta föl és az ezüst koporsót és a királylyal eltemetett koronát elvitette, a testet azonban fakoporsóban ugyanarra a helyre visszatétette. Midőn 1651 táján fia, II. Rákóczy György, a várat megerősítette és e közben reáakadtak a fakoporsóba tett tetemekre, TARRÓDY JÁNOS levele szerint (1696) a fejedelem az ott levő katolikus urakra, Petki István, Sulyok István és Haller Istvánra bízta a szent király földi maradványait, kik azokat egyik bástyában — mint mondja — alighanem a Királyfia-bástyában rejtették el. Más értesítések szerint azonban nem a királyfia-, hanem az aranyos bástyában helyezték el a szent maradványokat.⁶

¹ Podhraczký id. mű II. r. §. 1.

² Henszlmann Imre azt állítja, ellentétben a szemtanú Miskolczyval, hogy az evangélisták Sz. László oltárának négy oszlopán, tömör ércből öntve állhattak, ámde Miskolczy világosan a kápolnát említi: Supra fores sacelli Sancti Ladislai . . . Evangelistarum effigies visitur.

³ Id. mű II. r. 51. l.

⁴ Id. mű II. r. 61. l.

⁵ Dissert de s. Ladislao 40. l. 2. jegyzet.

⁶ Podhraczký II. r. 63–68. l.

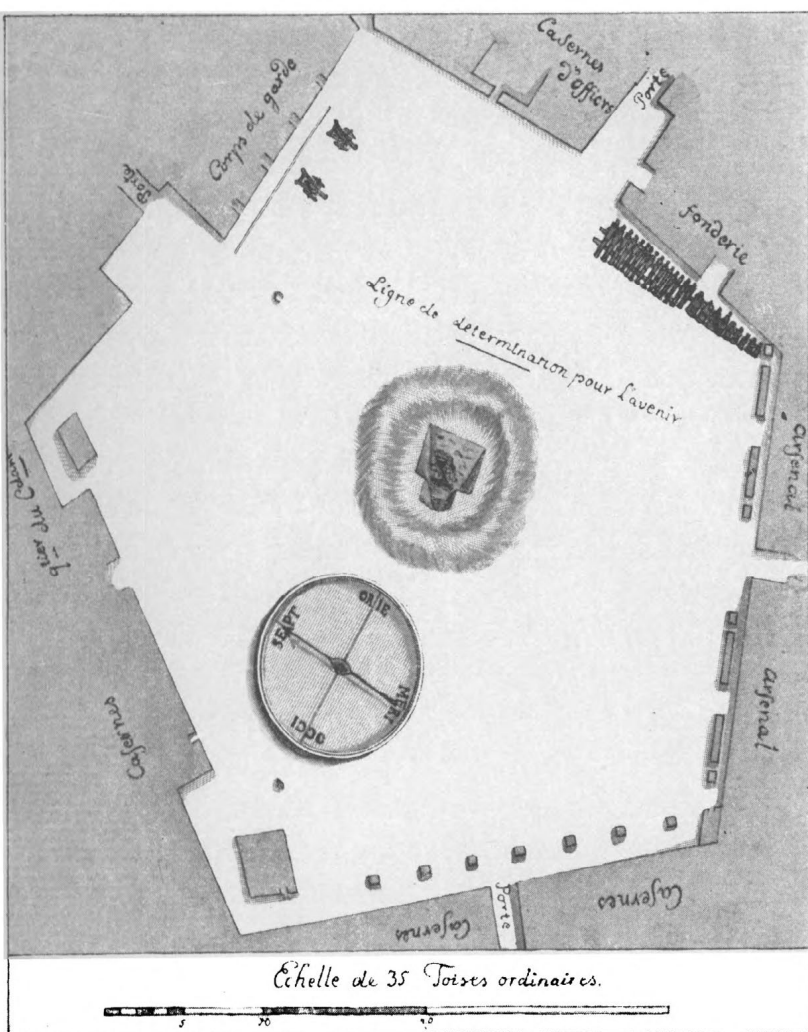
Ha Szent László sírját nem kimélték a vad kezek, a többi sírok mit várhattak? Mária királynée, ki Szent László sírjánál, az ő lábai előtt tétetett nyugalomra, Zsigmondé? Alig 100–150 év alatt minden úgy elpusztult, hogy még azt sem lehetett tudni, vajjon hol állhatott a szent királynak annyi dicsőséget, annyi emléket tartalmazó temploma.

Mind e fényből ma még látható emléket egyebet nem ismerünk, mint a bécsi udvari műtörténeti múzeumban létező koronát és országalmát, a szent király koponyájának felső részét tartalmazó és a győri székesegyházban őrzött hermát, továbbá a Nemzeti Múzeumba Jankovics gyűjteményéből jutott két karpereczt, mely utóbbiak Henszlmann megállapítása szerint a László-féle bazilika szenté-

lyében ástott kútból kerültek napfényre. Ide tartoznak még azok a kis műrészletek is, melyeket az 1882. évi rövid ideig tartó s szűk méretekre szorított ásatás Henszlmann buzgó vezetése mellett napfényre hozott, a midőn nevezett tudósunk meghatározni vélte a főoltár előtt Szent Lászlónak sírját, továbbá az ő oltára helyét, végre Mária és Zsigmond, valamint mások sírjait. Állítólag Váradról származik még három karperecz, melyekről alább lesz még szó.

Sajnos, hogy az 1882. évi ásatás, melyre a katonai laktanya bővítése a felszínre hozott alapfalak által alkalmat és a király ő felségének 1881. évi november 9-én kelt elhatározása engedélyt adott, nem az első volt. Megelőzték ezt több mint egy évszázaddal előbb azok az ásatások (190. ábra), melyeket a katonaságnak a várban foganatosított építkezései 1755-ben tettek szükségessé.

Mint említők, a székesegyháznak még csak nyoma sem maradt. Sőt még kérdés tárgyává vált az is,

190. ábra. A nagyváradai vár az 1755. évi ásatások megjelölésével.

vajjon a templom a várban vagy a városban létezett-e. Csodálni lehet, hogy e kérdést, jóllehet a tényállás már a múlt században világos volt, csak az 1882. évi ásatás döntötte el, midőn a templom alapfalaira a várban ráakadtak.

Annak, hogy a kérdés már sokkal előbb véglegesen nem tisztázott, oka csak az lehet, hogy az 1755. évi ásatás és a királyi sírok felfedezése köztudomásra nem jutott, vagy pedig ennek emlékezete teljesen kiveszett. Fölötte sajnós, hogy az ügy iránt az illetékes körök érdeklődést nem tanúsítottak.

Midőn ugyanis 1755-ben a katonaság építkezéseket végeztetett a várban, a munkások sírokra akadtak. Úgy látszik, hogy a fölfedezést s a talált tárgyakat eleinte lehetőleg titkolták s a hiányos felügyelet később sem akadályozta meg, hogy a tárgyak titkon el ne harácsoltsanak s meg ne cson-

kíttassanak. Erre mutat a korona, melynek pántja teljesen hiányzik. Csakis hat lilium maradt meg belőle, melyekből erőszakkal iparkodtak kivenni kegyetlen kezek a drágaköveket.

Midőn a katonai hatóság a dolog iránt érdeklődni kezdett, öt liliumot, egy országalmát és egy aranycsatot (*boucle d'or*) lehetett megszereznie. A későbbi kutatás és vizsgálat a koronából még egy liliumot volt képes megmenteni. Maga a tábornok CANON KÁROLY, DE VILLE őrgróf 1755 július 17-éről kelt levelében Nagyváradról¹ jelentette MÁRIA TERÉZIÁNAK, hogy júl. 13-ika óta mit sem bírt felföldözni a korona még egy (hatodik) darabján kívül, melyet leveléhez csatolt. De újra megemlíti, hogy a sír a helyparancsnok hibája miatt a 11-ről 12-re való egész éjjelen nyitottan maradt. Maguk a munkások, kiktől a királynőnek a már korábban és ez alkalommal küldött tárgyakat átvette, mondták, hogy a sír nem volt 12-én reggel abban az állapotban, melyben azt 11-én este hagyták. Úgy véli a tábornok, hogy a sírban még más tárgyak is voltak, melyek idővel napfényre fognak kerülni. Hiszi különösen, hogy a koronán és országalmán kívül jogarnak is kellett lenni.

Jelenti továbbá, hogy azokon a királyokon kívül, kiket már korábbi levelében említett, II. István is itt temettetett el. A templomnak a tér közepén kellett állania és annak lebontása óta az építkezésnek köröskörül kellett történnie, mert különben a különböző épületek alapjainak ásása alkalmával mellőzhetlenül a sírok némelyeire találtak volna. Más bizonyíték arra, hogy a templom e helyen volt az, hogy egy öl mélységre nem lehetett mást, mint a régi templom anyagait találni a kút ásása közben. Hiszi tehát, hogy ha a királynő elrendelné, nagyobb nehézség nélkül fel lehetne találni az itt eltemetett királyok sírjait s reméli, hogy a királynő az ő dicső uralkodása alatt azt a vigasztalást érné meg, hogy a szent király: László teteme földöztenék fel, mit több század óta hiába kísértettek meg. «Reám igen nagy vigasztalás, írja a tábornok, hogy oly szerencsés voltam elküldhetni az első Mária király emlékeit szentséges Felségednek, a szintén király második Máriának.» A tábornok annyival alaposabban véli hihetni, hogy a sír Máriáé, ki az Anjou-házból az utolsó király volt, mert a korona liliumokkal: ezen ház címérével ékesített. Az a csat, melyet az előző postával küldött, a tábornokot szintén megerősíti abban a véleményben, hogy a sír nőé volt.²

FRANCE JÓZSEF, a cs. k. kincstárak és képtárak főigazgatójának följegyzése igazolja, hogy hat liliumot, egy országalmát, egy aranycsatot és ruhamaradványt vett át.³

¹ Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses. XVI. B. II. Th. Quellen zur Geschichte der kais. Haussammlungen. 12618. Ez után a Magyar Műkincsek. Kiadja a Műbarátok köre II. k. 1898. E műben Böheim Vendel 49–52. l. ismerteti az emlékeket és kiadja a korona rajzát, de csak négy liliummal és az országalmát is. (51., 52. l.)

² Schatzkammeract No. 51. A tábornok által a várról és az ásatásokról a királynőnek küldött helyszíni rajz nagyon világos. A vár öt bástyájának helye megállapítható. Délre a királyfi-, nyugatra a föld vagy fa-, északra a csonka-, északkeletre az aranyos-, és kelet-délre a velencei bástya. A királyfia- vagy az aranyos bástya az, melyben II. Rákóczy György alatt László király tetemeit elrejtették. — A vár alaprajzát a «Jahrbuch der Kunsthst. Sammlungen des a. h. Kaiserhauses» fent idézett kötete után közölték a «Magyar Műkincsek» II. k. 50. l. és ez után mi is. (190. ábra).

³ Reçu de sa majesté l'imperatrice-reine le 25 juillet 1755 scavoir 5 fleur de lis d'argent dorée, garnis des mauvais rubis, émeraudes et de quelques perles consommée, qui a tout servis a une couronne ancienne, un globe surmonté d'une croix rompu en deux d'argent doré et une espece de boucle d'or appres quoy pend un dragon avec des elles d'or massif et emailé, peze environ 12 ducats.

Le 27 du dit mois sa majesté la reine m'a encore envoyé une suditte fleur de lis avec la relation cyjointe du general du Ville du Grand Varasdin en date du 17 julliet 1755.

Le 13 aoust 1755 sa majesté la reine m'a encore envoyez un paquet avec un reste morceaux de l'abit du feu roy ou reine d'Ongrie presque tout consommé; mais on peut connoitre que c'etoit un brocard de soye avec de l'or frisée. Cela etoit accompagné d'un jolie dessin d'un bon ingenieur de la place du dit Grand Varasdin pour connoitre ou avait été l'eglise ou avait été le tombeau.

Ce brouillont n'est qu'en attendant que j'aye une relation plus verifié comme monsieur le general du Vil a fait espece par sa relation.

Az iratok közt még más feljegyzés is van FRANCE-tól, melyben megemlíti, hogy úgy találta, hogy I. Dagobert kezében csak alma van kereszt nélkül s utána a következő királyoknál nincs kereszt. De Anjou Lajos balkezeében már országalma kereszttel van s jobbában liliommal végződő jogar, mi őt arra a véleményre vezeti, hogy ez II. Endre, a jeruzsálemi.¹

A koronára és az almára LEITNER QUIRIN kincstárnok 1871. márczius 16-án a következőket jegyezte meg: «A jelentésben említett korona és országalma restaurált állapotban adattak nekem át. Mikor és kinek parancsára foganatosított ezen, nem igen sikerült restaurálás, előttem nem ismeretes».

E két tárgy 1871-ben a műtörténeti udvari múzeumnak adatott át és ennek palotájában a XVII. számú terem üvegszekrényében őriztetik.

Mi lett azonban a 12 arany súlyú csat formájú ékszerrel, melyen aranyból készült és zománcz diszítésű szárnyas sárkány függött? Ennek nyomára jutnunk — sajnos — nem lehetett, bár az udvari kincstárban a legnagyobb készséggel kutatták a régi iratokat és adatokat, hogy a csatnak hová-jutásáról felvilágosítást adhassanak.

A véletlen szerencse talán idővel még világosságot fog deríteni ez emlékre.

Ezekben ismertettük rövideden a váradi királyi temetkező templom viszontagságait. A megrablott sírokból megmentett korona, országalma és két karperecz leírását a Béla király és hitvese ékszereiről szóló cikk (223—8. l.) foglalja magában. Hátra van még Szent László hermájának ismertetése. Ezt a következő cikk tartalmazza.

FORSTER GYULA.

¹ Dagobert n'a qu'une boulle sans croix dans la main et ensuite tout les rois n'en on point; mais à l'établissement de Louis d'Anjou, roy de Jerusalem, il a un globe à la main gauche surmonté d'une croix et à la droite un ceptre terminé d'une fleur de lis, ce qui me fait croire que c'est André II le Jerosolemitain, fils de Bela III, an 1205, ne se pensoit' il point etre la couronne que le pape luy envoyat, s'il luy en a envoyez une, comme quelque auteur le disent.

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY EREKLYETARTÓ MELLSZOBRA.

OKÁIG siratta a magyar nemzet lovagias királya, SZENT LÁSZLÓ elhaltát. A nemzet örege-apraja a váradi székesegyházban levő sírjához zarándokolt, melyet csodák tettek nevezetessé.

III. BÉLA királyunké az érdem, hogy nagynevű elődjét, Lászlót, III. COELESTIN pápa az ő sürgetésére 1192-ben a szentek sorába igtatta.

A szentté avatás előtt — szokás szerint — tetemét ünnepélyesen kivették koporsójából (*elevatio corporis*) és főbb testrészeit, minők a fej és karok, úgylátszik már akkor ezüstbe foglalták, míg a tetem többi része továbbra is a díszes sarcophagban maradt.

Ezen első fejereklyetartó mellszobor (*herma*), fájdalom, nem maradt reánk. Egy végzetes tüzeset martalékvá lett, mint ZSIGMOND királyunk 1406. évben Lukács evangélista napján (október hó. 19-ikén) Váradon kelt okleveléből értesülünk.¹

¹ *Fejér*, Codex Diplom. X. vol. IV. 522—523. lap: «Itaque quum nedum eidem Ecclesiae Varadiensi, sed fere cunctis aliis tam Ecclesiasticis quam saecularibus iacturam multis temporibus nocibilem constet incidisse, potissime vero, quum: nec nostram lateat experientiam, vniuersis autem Praelatis et Baronibus cum regnicolis nostris, multis etiam extraneis sit cognitum, qualiter ante annos quosdam elapsos sacristia seu conseruatorium eiusdem Ecclesiae Varadiensis, in qua venerabiles reliquiae ipsius Gloriosi Regis Ladislai, vna cum thesauro videlicet crucibus, calicibus, thecis, aureis et argenteis, libris, imaginibus, gemmis et paramentis, ornatibus, et vocalibus (talán *jocalibus*?) ipsius Ecclesiae recondita fuerunt antiqua quoque priuilegia praetacti Capituli super donationibus, libertatibus, gratiis, immunitatibus et iuribus suis emanata, tamquam in loco tutissimo reposita seruabantur inopinati casus euentu, quadam candela ardente in eadem sacristia per obliuionem remanente, et tandem inter vestimenta et asserias tabulas inflammata, validus ignis excreuit, et cum praedictis vniuersis thesauris, paramentis, et bonis ecclesiasticis, ibidem habitis, etiam dicta priuilegia et literalia monimenta, quod merito nec sine dolore in audientiam reuolitur, combusta et in cineres redacta fuere. Nam vniuersa, quae suis viribus cedentia reperit, vorax ignis absorbit. Vnum tamen eiusdem gloriosissimi Regis meritis adtribuendum, relinquere virtute sanctitatis est coactus. Singulare quippe miraculum et cunctis admirandae nouitatis euentus, nec vllis unquam seculis obliuiscendus quod cum in eadem sacristia ignis ipse furtiuus augmentis, nullo sciente succreuerit, certisque combustibilibus demolitis, etiam thecas capituli et reliquiarum ipsius sanctissimi regis in liquidum resoluerit; ita tamen naturae suae vires ignis amisit, vim propriae virtutis oblitus, vt eiusdem reliquias ne dum de combustione seruauerit illaesas, imo nec aliqua tetigit fumositatem procul absiliens, intactas reliquit, velut quondam Moysi rubus volantibus flammis, vri quidem putatus oculis mortalibus operatione Dei, qui non in se tantum sed et in suis Sanctis mirabiliter operatur, incombustus apparuit.»

Néhány év előtt (*ante annos quosdam elapsos*) — így szól a királyi oklevél — a váradi egyház sekrestyéjében vagyis kincstárában véletlenül égve feledett gyertya lángba borította az egyházi öltönyöket és faneműeket s a templom összes kincsei, a keresztek, kelyhek, arany és ezüst foglaltványok, könyvek, képek, drágakövek és szerelvények, egyházi öltönyök és ereklyetartók (?), valamint a kiváltságlevelek és írásbeli emlékek elégték és elhamvadtak, mindaz, a mit az emésztő tűz talált, fölemésztett; egyet azonban, Sz. László király érdemeinél és szentségének erejénél fogva csodálatosan megkímélni volt kénytelen, mely csodaszerű esemény minden jövő századnak méltó a megemlékezésére, hogy a mikor ugyanazon sekrestyében a tűz senki által észre nem véve, lappangva terjedve az elhamvasztható tárgyakat elpusztította, a szent király fejének és ereklyéinek érczborítékait is megolvasztotta. A tűz azonban természetes hatályát veszítve, saját erejéről mintegy megfélekedve, az ereklyéket nemcsak hogy meg nem emésztette, hanem füstje sem érintvén, azoktól távozva, érintetlenül hagyta.

A királyi oklevél előadásából háromról értesülünk: először, hogy ezen tűzeset 1406 előtt néhány évvel történt; másodszor, hogy Sz. László ereklyetartói megolvadtak; harmadszor, hogy magukat az ereklyéket a tűz megkímélte.

Mindhárom adat kiváló fontosságú azon középkori ereklyetartóra nézve, melyben Sz. László fejét körülbelül öt évszázadon át őrizik.

A mi az első adatot illeti, hogy mikor pusztította el a véletlen tűzeset a váradi egyház kincstartó sekrestyéjének belsejét, Zsigmond király idézett oklevelében nincsen egész pontossággal följegyezve. Egyebütt sem említik történeti emlékeink ezen sajnálatos eseményt.¹ Az «*ante annos quosdam elapsos*» kifejezés azonban — mint alább ki fogjuk fejteni — tág értelménye miatt, egy-két évnél jóval többet is megenged.

Ezen következtetésünket több mint valószínűvé teszi a második fejereklyetartó mellszobor művészi jellege, melyről alább bővebben fogunk szólni.

Zsigmond király oklevelének második adata szerint, a maig fönmaradt ezüst ereklyetartó mellszobor legfőlebb a XIV. század végső évtizedében készülhetett, magába fogadván a tűz által is megkímélt fejereklyét.

Ezek előrebocsátása után, lássuk most magát az ereklyetartót, mely jelenleg a győri székesegyház déli oldalához épített Héderváry-féle kápolnában, az oltár felett őriztetik.

Mellékelt XIII. táblánk, DIVALD KÁROLY fényképi felvétele s ennek GRÓH ISTVÁN tanár által az eredeti után színezett példánya nyomán jelen mű számára készítve, chromotypiában először mutatja be hazánk ezen nagybecsű ötvösművét.

A dús hajzatú király a magyar ötvösség egyik specialitásával, filigrán-zománczczal mustrázott öltönyben ábrázoltatik, mely alul áttört mívű, hármass levelű rosettekből alkotott s vastag sodronnyal szegélyezett párta felett, filigrán-zománczos szegélylyel bír. E szegély 17 hosszúkas, hegyesvégű nagyobb és 34 kisebb háromszögletű mezőből van szerkesztve. A nagyobb mezők csipkeszerűen hajlított, filigránnal beszegett s a reszelőhöz hasonló érdes felületű ezüst lemezekkel vannak kitöltve, melyeket eredetileg ötágú apró arany csillagokkal beszórt kék zománcz fedett, de a zománczból kevés maradt fen hírmondó gyanánt. A kisebb mezőket, melyek a hosszabb mezők alsó és felső közeit alkotják, hármass szírmű filigrános zöld virágocskák töltik ki s a 34 mezőből ma öt hiányzik.

E zománczos szegély felett, a király fényes mustrájú ruhája, a középkori ú. n. *pallia scutata* mintájára van 81, jobbára dülény és háromszög alakú, a vállakon pedig (191. és 194. ábra) nyílcsúcs idomú mezőkre osztva erőteljes keretelésben. Itt is a mezőket filigrán-zománczos külön lemezek töltik ki, melyek csipkézettek és filigránnal kereteltek. Az öltöny alapszínét, a régi bíbort jelentő, magyar

¹ V. ö. *Bunyitay*, A váradi püspökség története. I. köt. 222. lap.

leltárainkban «szederjes» névvel jelölt színű zománcz képezi, ötágú apró csillagokkal beszőrva. A szederjes alapon szintén csipkés, négyszirmú kékszománczos virágokat látunk, melyeknek négy poródaja sötétzöld, bibéje sötétsárga zománczból van megalkotva és arany pontokkal behintve. Azonban az arany pontokból — valamint az ötágú apró csillagokból is — kevés maradt fön, sőt a zománcz is sok helyen foltonkint ki van pattogva.

Külön kell szólnunk a király mellén középett levő dülény idomú mezőről, mely nem csipkézett, nem is filigrános lemezzel van kitöltve és rajta vésett aljú zománczban (*émail champlevé*) három címerpajzsot látunk. A középső nagyobb pajzs felett három nagyobb és két kisebb ágú nyílt aranyos korona van, abroncsán három sárga nagyobb és nyolcz zöld zománczczzal jelzett kisebb ékkővel diszítve. A pajzs vörös zománczos mezejében négy aranyos pólyát látunk úgy, hogy fent pólyával kezdődik és hegyes végében vörös színnel végződik a pajzs, mely mögött keresztbe téve Sz. László király jellemző csatabárdja kétszer látható.

E középső címér mellett jobbra és balra két egyforma, de kisebb pajzs foglal helyet. Mind-egyik vörös zománczos mezőben, zöld zománczos halmon arany kettős keresztet foglal magában. Az egész dülényalakú mező — mint ez a korona és a két bárd felett levő maradványokból konstatálható — sötétzöld zománczos volt¹ s a belőle kiálló aranyos pettyek a lemezzel egy darabból készültek, míg a többi szederjes zománczos mezőkön az ötágú apró csillagok és pettyek a zománczfelületre vannak applikálva.

A király nyaka köré vont, ezüst színben hagyott sima gyűrű külön lemezből készült s elől a szakál alatt meg van lapítva. E részlet alighanem későbbi eredetű.

Sz. László feje, a nézővel szemben álló mellől kissé jobbfelé irányítva, nemes, előkelő tartású. A király arcvonásai nem conventionálisak, hanem egyéniségét kifejezők. Aránylag keskeny redős homlokán a szemöldök is redőkbe vannak felvonva, erős hajlású orra, kiálló arczsontjai, tágra nyitott szemei és félig nyitott ajka a mellett bizonyítanak, hogy a mester ezen arczkifejezéssel a szent királyt nem nyugalmas helyzetben, hanem valamely fontos ténykedésében kívánta ábrázolni.

Középett ketté osztott dús hajzata, elől visszafésült fodorban veszi körül férfias arcját, a füleket is (191. és 194. ábra) eltakarva. Hasonlóképen a kettéfésült hosszú szakálnak és a bajusznak a hajával egyezően gondosan rendezett szálai, a művész stilizáló vésője alól tipikusan kerültek ki; a bajusz végei három-három csiga-alakú fűrten végződnek. A haj fodra a nyakszirt körül vonul (195. ábra), befogván a négyfodru hullámba szedett egész hajzatot.

A hajzat, szakál és bajusz ezen jellemző stilizálása, a mellszobor készítettési korának megállapításánál, mint alább látni fogjuk, nagy fontosságú.

Az arc, nyak és hajzat, bajusz és szakál aranyozott; a szemgolyókon és az ajkakon vélt hideg zománcz, mint erről e műtárgy leírói emlékeztek,² nem létezik. A szemekre nézve megjegyzendőnek tartjuk, hogy külön lemezből készültek s a pupillák is külön vannak beillesztve, mint ezt a herma belsejébe tekintve, megállapítanunk sikerült.

A fej felső részéről az eredeti hajjal borított részlet hiányzik és sima lemez pótolja ma helyét, mint a hermát hátulról feltüntető 195. ábránkon a korona ágai között ez látható is, de szemben nézve a mellszobrot, a korona abroncsa elől e hiányt eltakarja. Hiányos még a fej bal alsó hajfodra is, a hol e hiány — valamint hátul, a felülről számított második hajfodor közepén három lyuk — a legújabb restauratio alkalmával kitt-el kitöltetett.

¹ A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstromában (II. terem, 42. lap) tévesen állítatik, hogy a címérpajzsokkal ékített dülényidomú mező alapszíne *fekete*, a korona abroncsán levő köveké, melyeket a leíró «gyöngyök»-nek nevez, színe *sárga* és *zöld*, mert azok, mint említettük, *viola* és *zöld* színűek.

² L. alább, 314. lap.

191. ábra. Szent László király ereklyetartó mellszobra, jobbról.

A mi a fej konstrukcióját illeti, fölemlítendőnek véljük, hogy a szemeken és a gyűrűn kívül öt nagyobb részből van az szerkesztve. Külön darabból van az arc, kettőből a haj, külön készült a nyak és a hátsó rész.

A király fejét ékesítő, cseh kövekkel diszített, aranyozott ezüst korona legnagyobbbrészt újabb keletű. Felirata s a belékarcolt címér tanúsága szerint: IN HONOREM S. LADISLAI REGIS · HVNG DEMETRIVS NAPRAGI EPPVS ET CANCELL TRANSYL : RENOVAVIT PRAGÆ ANNO M. D. C. «Sz. László Magyarország királya tiszteletére NAPRAGI DEMETER erdélyi püspök és kancellár újíttatta meg Prágában 1600. évben».

A régi korona-részletekből csak a cseh kövekkel ékített nagyobb ágak közé illesztett kisebb lilimos ágak maradtak fön, a többi prágai munka.

Az egész mellszobor 64,5 cm. magas és talpazatánál 75—87 cm. átmérővel bír.

Megemlítendőnek véljük, hogy a herma nyakába függesztve egy XV. századi ezüst kürt van,¹ mely azonban eredetileg aligha tartozott a mellszoborhoz.

A fejereklyéhez csak a korona eltávolítása és az ez alatt levő sima lemez csavarjainak kisedése után lehet férni.

Nevezetes a részben aranyozott ezüst tok, melybe Sz. László koponyája van beillesztve és vörös selyemzsinórról csüngő főpapi pecséttel lezárva.

E tok a mellszoborral egykorú készítmény. Alakjára nézve az állkapocs nélkül való koponya idomát követve, három darabból készült. Felső része (192. ábra) domborított kereszt alakú pántot képez, melynek közepén kerek medaillonban a Megváltót látjuk lapos domborműben, trónon ülve, jobbával áldva, baljával bal térdén nyitott könyvet (*liber vitae*) tartva. A trónnak jellemző része a két csúcsíves toronyfi (*fiala*), mely jobbról és balról annak támláját képezi; a háttér négyszirmú rosettekkel van mustrázva. Krisztus fejét keresztes nymbus ékíti, hosszú haja palástja fölé vállaira omlik, szakála

ketté van választva. A keret erőteljes kettős pácza tagból van szerkesztve és közbeékel gyöngy-sorral kitöltve.

A pánt kereszt karjain az evangélisták jelvényeit találjuk szintén lapos domborműben kivésve.

¹ Rajzát lásd: Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon. 158. lap, 198. ábra.

Tipikus és a kort jellemző alakítás! Az evangélisták ugyanis, jelvényeikről kölcsönzött fejfel vannak ábrázolva. A Megváltó jobbán, balfelé fordult helyzetben, nymbussal környezett szárnyas angyal ül (Máté evangélista) jobbában mondatszalagot tartva ezen felirattal: *S MATEVS*. Krisztus balján, jobbra fordult helyzetben, nymbusos tinófejjel bíró alak (Lukács evangélista) ül, két kezével mondatszalagot tartva, rajta e felirattal: *S LUCAS*. A Megváltó felett, jobbra fordulva ülő alakot látunk, nymbusos oroszlánnal (Márk evangélista), mely két kezében tartja a *S MARKVS* feliratú mondatszalagot. Végül Krisztus lábai alatt nymbusos sasfejjel ellátott ülő alakot (János evangélista) vésett a művész, jobbra fordult helyzetben *S IOHANNES* felírással mondatszalagjával, melyet két kezével tart. Minden alak szárnyas és a csipkézett peremű mező háttérét hatszirmú benyomkodott rosettek töltik ki.

A középső medaillonéhoz hasonló keretelésű s ezen kívül sima szegélylyel bíró pántok csuklóiban végződnek s ezekkel vannak a tok oldalához csatolva úgy, hogy a keresztcarok között a szögletek nyitottak s a belefoglalt koponyát látni engedik.

Az ezüst tok oldalát köröskörül apró benyomkodásokkal élénkített szegélyű szalag futja körül, melyen tíz aranyozott eperszem foglal helyet díszítés gyanánt, mint ez a 193. ábránkon, mely a tokot oldalnézetben adja, jól kivehető.

A tok alsó része külön ezüstlemezből készült s köröskörül reá van hajlítva a szintén külön lemezből alkotott oldalrészre. Közepén két lehajlítható ezüst füllel van ellátva, melyeknél fogva kézbe véve, a tok a híveknek csókolásra nyújtható. A token levő lyukakon át, vörös selyemből sodrott vastag zsinór van átfűzve, melyen fedeles ezüst kerek kapszulában SIMOR JÁNOS néhai győri püspök

pecsétje látható. Meg kell azonban még azt is említenünk, hogy a koronára bekarcsolt felirat tanúsága szerint már püspök-elődje az egész ereklyetartó mellszobrot HAUSER által 1850-ben, július hó 24-ikén megújíttatta. Ekkor történhetett a zománcszíneknek olajos mázzal való bekenése, a minek következtében azok eredeti tűzükéből vesztek, illetve elhomályosodtak.

A tok hossza 19,5 cm. és legnagyobb szélessége 10,6 cm.

Mielőtt az ereklyetartó mellszobor és tok műtörténeti méltatására áttérnénk, nem lesz felesleges egyet-mást viszontagsági felől elmondani.

Váradon, a négy saroktoronnyal bíró székesegyház észak-keleti tornya alatt, a sekrestyében őrizték e célra szolgáló szekrényben. Itt — eltekintve a már említett tűzveszélytől, mely az ereklyét megkímélte, de előbbi ezüst foglalatát megoldasztotta — e második ezüst borítékában 1443. évi április

192. ábra. Szent László király koponyájának ezüst tokja felülről.

7-ikén nagy veszedelem fenyegette. Az északkeleti torony ledőlven, ennek kövei a sekrestye boltozatát is átszakították, de nemcsak az ereklye, hanem a mellszobor is sértetlenül maradt.¹

«Mintegy negyven év mulva ugyanis, DOMINISI JÁNOS nagyvárad püspöknek idejében, a ki Várnánál Ulászló királylyal elesett, 1443-ban Judica vagyis böjt ötödik vasárnapján, mely azon évben április hetedikére esett, történt — mint HUNYADI JÁNOSNAK, Magyarország akkori kormányzójának ZREDNAI JÁNOS titkára által írt egyik leveléhez IVANICH PÁL megjegyzi — hogy a nagyvárad székesegyháznak két tornya közül az egyik hat óra tájban, ebéd idején ledőlt. (Értendő levén itt t. i. az egyházi karimádságnak hatodik órája, mely déltájban tartatott.) Volt pedig a torony alatt egy bolt, vagyis boltozott sekrestye, melyben szent ereklyék, nevezetesen pedig Sz. Lászlónak feje és mind a két keze őriztettek s a nép által látogattattak. Mivel pedig a mondott napon az egyházat és az ereklyéket nagy népsokaság látogatta, a templom őre vagy a sok látogató általi várokozatás miatt kifáradva, vagy nehogy az ebédet elmulasztja, sietségből nem tette Sz. László fejét vissza a szekrénybe, hanem egyszerűen a sekrestye azon oltárán hagyta, melyen kitétetni szokott volt, ha idegenek látogatták; és csak valami vékony takarót ráborítva ott hagyta, bezárván a sekrestyét, elment ebédelni. De alig távozott, mintegy félóra mulva, bedőlt a mondott torony s az alatta levő sekrestye boltozatát szétrepesztve, egész falát földig szakította, a főt és a többi ereklyéket, melyek a sekrestyében voltak, romokkal s nagy kőrakásokkal betemetve. Azonnal láрма támad a püspök udvarában, majd az egész városban, ijedten fut a nép a várba, mert mindnyájan attól tartottak, hogy Sz. László feje s más ereklyék oly nagy köztömeg ledőlése által porrá zúzódtak. De az isteni gondviselés másképp rendelte. Mert midőn összecsozdult a népsokaság, a ki csak hozzáférhetett, mintegy ezer ember keze, a ledőlt köveket elhordani kezdték; hat órától (azaz mintegy déltől) fogva folyvást dolgoztak a romokat széthányva, míg végre napnyugatkor nagynehezen rájöttek az ereklyék helyére s az oltárra, melyen Sz. László feje volt. Midőn pedig jajgatva s egymásnak panaszkodva a szent ereklyéket keresnék, a szekrényeket és ládákat nemcsak összetörve, de összezúzva találták, az ereklyéket azonban és legelől is Sz. László fejét azon a helyen, a hol hagyatott, ugyanazon terítővel betakarva, épen, minden sérülés nélkül feltalálták. Sőt, a mi legnagyobb csodának látszott, felette közvetlen oly nagy kő állott, hogy emberi kar körül nem foghatta volna, s ez egymaga, az egyéb romokon kívül természetesen elegendő lett volna arra, hogy a főt borítékjával (*caput cum theca*) együtt apróra összetörje. De Isten végzése szerint sem a nagy kő, sem a nagy faltömeg ledőlése a főnek, vagy a szent ereklye csontjainak semmi törést, de csak sérülést sem okozott. Nevezetesen pedig Sz. László két keze is vagy karja, valamint Sz. Ágota azon karja, mely a török berohanások miatt az aradi egyházból az ottani káptalan által biztosabb őrizet végett a váradi egyházba áthozatott, a romok közül ezüst borítékaikkal együtt épen kivétettek».²

Mintegy a XVI. század derekáig tudjuk ezen ereklyetartó mellszobor nyomát Váradon, a mikor a törökjárás idején, a székesegyház összes kincseivel együtt a váradi káptalan beleegyezése nélkül, sőt akarata ellenére, idegen kezekre, az ecsedi várba került. Ezután jutott NAPRAGI DEMETER erdélyi püspök birtokába, a ki elüzetvén főpapi székéből, vele vitte Győrbe s halála után a székesegyház kincsei közé jutott.

TELEKESSI mint győri nagyprépost és püspöki helynök, 1683-ban épen Sz. László napján volt kénytelen menekülni az egyház levéltárával és kincseivel — közte Sz. László fejereklyetartó mellszobrával — bujdosva Sopronban, Bécsújhelyen, Borostyánkővárában, Lékán és Kőszegen, mígnem másfél év után Győrbe visszajuthatott.

¹ *Bunyitay*, id. mű, III. kötet, 61. lap.

² *Ipolyi Arnold*, Magyar Ereklyék. (Archaeologiai Közlemények, III. köt. 81 -- 82. lap.) A külön lenyomatban 17 -- 18. lap.

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLYNAK A GYŐRI SZÉKESEGYHÁZBAN
ŐRZÖTT EREKLYETARTÓ MELLSZOBRA.

A drága ereklye Győrött a hívek kiváló tiszteletében részesült mindenha s az 1763. évi földrengés óta, mely Győr városát megkímélte, halából Sz. László napján körmenetben hordozzák; ennek a kegyeletes ragaszkodásnak tulajdonítható, hogy a váradi püspökök és káptalan ismételt sürgetései, melyekkel azt visszakövetelték, sikertelenek maradtak.

LUZSÉNSZKY váradi prépost személyesen fáradozott ezen ügyben Győrött, de eredmény nélkül. Hiába volt minden kérés és fenyegetés, az ismételt levélváltásokra csak kitérő válaszszal feleltek.

1750 április 2-ikán KOVÁCS PÁL váradi kanonok, püspöke GRÓF FORGÁCH FERENCZ levelével újból a helyszínen szorgalmazta az ereklye kiadását. A káptalan körülbelől így válaszolt: «Ha úgy mint ország-világ tudomása szerint a Szent Test Váradra az angyalok által átvitetett, a főt isteni erő Váradra vinné, akkor a káptalan ennek ellene nem állhatna, másképp azonban e kívánságot sohasem fogja teljesíteni!»¹

Végre 1775-ben GRÓF ZICHY FERENCZ győri püspök, GRÓF KORNIS FERENCZ váradi nagyprépost útján, a váradi káptalannak a koponyacsont egy részecskéjét megküldötte s ezen ereklye köztiszteletre való bocsátását BÁRÓ PATACHICH ÁDÁM váradi püspök káptalanának megengedte, egyházának az egész ereklyéhez való jogát az erről kiállított okmányban erőlyesen kiemelvén.²

Legújabbán 1886-ban IPOLYI ANROLD váradi püspök, mult századi elődei példájára, erőlyes hangú emlékiratában sürgette az ereklye visszaszolgáltatását, kiemelvén, hogy nem az ékszer, nem a régi ereklyetartót, de magát az ereklyét kívánja vissza, díszes stílszerű ereklyetartó-hermáról majd ő maga gondoskodandik, kész levén az 1775-ben nyert ereklye-részecskét régi tartójával együtt a győrieknek hű őrzési jutalmul átengedni. A késedelmező választ azonban hirtelen bekövetkezett halála († 1886 december 2.) miatt nem érthette meg.³

Visszatérve az ereklyetartó mellszoborhoz, műtörténeti méltatását a következőkben foglalhatjuk össze:

Nevezetes ezen kiváló ötvösmunka gondos mintázásán kívül, a filigrán-zománczos ékítés, mint a hazai középkori ötvösművészet egyik jellemző specialitása. A filigrán-zománcz kétségtelenül magyar technika, mely a XIV—XV. századi egyházi szerelvényeken — kivált kelyheken, kereszteken és úrmutatókon (*monstrantia*) gyakran előfordul. E díszítési mód teljes virágzása épen a magyar ötvösség fénykorára esik, a mikor HUNYADI MÁTYÁS királyunktól az orosz nagyfejedelem ötvösöket kért.

Hermánkon a filigrános zománczozásnak egyszerűbb gyakorlatát látjuk, mely még a kezdés nehézségeivel küzdve, nem állítható azon fényes ötvösművek mellé, minő például az esztergomi főegyház kincstárában őrizett, kápráztató színpompájú kehely, melyet SÚKY BENEDEK erdélyi nemes készítetett a gyulafehérvári székesegyház számára. E filigrán-zománczos kehely a XV. század első feléből származik, a mikor a technika már Erdélyben virágzását érte. A Sz. László ereklyetartó mellszobrán levő filigrán-zománczos mustrákat tehát egyszerűbb kivitelük miatt is okunk van a XV. század előtti időbe helyezni.

E nézetünkben megerősítenek bennünket a zománczozott virágok egyszerű, keresetlen idomai, melyekhez hasonlót XV. századi ötvösműveinken hiába keresünk.

Itt kell helyreigazítanunk IPOLYI következő tételét: «Mellszobrunkon azonban ezenfelül még

¹ U. o. 85. lap, a külön lenyomatban 21. lap: «Si sicut Angelorum ministerio Corpus Sacrum Varadinum delatum esse Hungaria et Orbis novit: ita virtute Divina Cranium transferetur Varadinum, tunc Capitulum, quidem obstare haud posse, alias vero ad hoc petitum nunquam accessurum».

² Ezen ereklye-részecske számára, dr. Schlauch Lőrincz váradi püspök készítetett, Link Fülöp István budapesti ötvös által, nagy költségen ezüst mellszobrot.

³ V. ö. Dr. Czobor Béla, Ipolyi Arnold emlékezete. Az orsz. régészeti és embertani társulat évkönyve. 1886—1888. Bpest, 1889. 18—19. lap.

magának az arcz izmainak azon durva, sőt elijesztő torzvonalzata nem annyira a herma eredeti művészenek hibája, mint inkább a későbbi újítások ügyetlenségének tulajdonítandó. Eredetileg ugyanis, míg az efféle mellszobrokon a haj és szakál rendesen aranyozva volt, a régi ünnepélyes chrysocoma módjára, addig az arcz testszínű utánzó zománczczal, vagy színes mázzal volt befuttatva; mint ennek nyomait fenebb Nagy Károly és mások hermáin még látjuk. Csak midőn később Sz. László mellszobráról is ezen testszínű zománcz lepattogott vagy kicserepesedett, rontotta el az arczot úgy látszik azon aranyműves vésője, kinek azt javítania kellett volna; mit az ismételt úgynevezett simított aranyozás, mely itt épen nem volt helyén, még inkább elégtelenített. Egy ily aranyozás pedig nemrég, 1850-ben is érte. S erre vonatkozik csupán a mellszobor egyik újításának bekarczolt német felirata is «Hauser renovirt 1850. 24. juli». Eredetileg midőn még az arczot testszín, a szemeket és ajkakot pedig megfelelő színű zománcz fedte, az arcz mai torz kinézése helyett a mű- és korízlésnek jobban megfeleltetett». ¹

A mellszobor arczán végre tüzetes vizsgálódásaink daczára semmi oly nyomot nem sikerült találnunk, mely IPOLYI ezen kombinációját akár csak a valószínűség fokára emelné. Pedig ha valaha zománczczal vagy színes mázzal volt volna az arcz borítva, akkor annak némi maradványaira — mint IPOLYI a Nagy Károly és mások hermáin még észrevette — reá kellett volna bukkannunk. E téves föltevést tovább hirdette az 1884-iki ötvösműkiállítás alkalmából megjelent «Lajstrom», valamint «Az ötvösség remekei» című fényes díszmű is. Az előbbeniben ezt olvassuk: «A szemgolyókon fehér, a pupillákon fekete hideg zománcz nyomait látjuk. Az íris aranyozott. A száj kissé nyitott, úgy hogy a felső fogsor kilátszik; az alsó ajkon mintha vörös hideg zománcz nyomait észlelnők». ²

A másik műben erre vonatkozólag még határozottabb állítást és következtetést találunk megkoczkáztatva. A NAPRAGI püspök által végeztetett helyreállításhoz a következőket találjuk fűzve: «Ekkor pattoghatott le róla a hideg zománcz is, mely az arczot élénkítette; most az egykori színeknek csak alig észrevehető nyomait fedezhetjük fel, a szemgolyón fehér, a szívérványon fekete, az ajkakon vörös színnek maradványait». ³

Ez állítólagos hideg zománcz-maradványokról már főnebb megjegyeztük, hogy ez az állítás minden alapot nélkülöz, azoknak semmi nyoma sincs s így az arcznak hajdani hideg zománczára vagy mázára következtetést vonni a nem létező nyomokból nem lehet.

Nézetünk szerint a mellszobornak csak a ma is zománczos öltönye volt színhatásra szánva, míg maga az arcz, hajzatával, bajuszával és szakállával együtt eredetileg is csupán aranyozva volt.

Az arczkifejezésnek ijesztő volta félreértésen alapszik. Különben alább e kérdéssel bővebben lesz alkalmunk foglalkozni s a felvont szemöldök által vont redőknek, valamint a kissé nyitott ajkak alakításának megfelelő magyarázatát fogjuk adni, melylyel a szent király arczán előmlő merevség, mint az erő kifejezése, teljesen megokolható.

Itt kell foglalkoznunk a legfontosabb kérdéssel, hogy mikor készült e fejereklyetartó mellszobor és ki volt mestere?

IPOLYI idevonatkozó véleménye a következő:

«Sz. Lászlónak ereklyetartó hermája nyilván a XV-dik század elején, bárha nem ZSIGMOND király által készítettett; kivéve a későbbi koronát s az ismételt legújabb aranyozásokat. Megfelel ennek tökéletesen a mű jelleme is. Mert ámbár a koponyát fedő abroncs domború vert műveinek egyes ábráin, sőt egész felfogásán, még régibb román műfelfogás s alakítás nyomai mutatkoznak, valamint a fejnek, arcznak modoros alakításában, sőt a filigrán-zománcz ékítmény is részben még régibb ötvösi

¹ Id. értekezésében (Archaeologiai Közlemények III. köt. 95. lap.) A külön lenyomatban 31. lap.

² A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma, II. terem 42. lap.

³ Pulszky Károly és Radács Jenő: Az ötvösség remekei a magyar történeti ötvösműkiállításon. I. kötet 64-ik lap.

kezelésre és műgyakorlatra mutat. Mindamellet a XIV. és XV-dik századi gót ízlésnek határozott nyomai is félreismerhetetlenek művünkön. Így látjuk a Megváltót előállító domborképen a tróntámokat teljesen kifejtett gót fialákkal, támtornyocskákkal alakítva. Erre mutatnak szinte az újabb koronán a régibb eredeti koronából alkalmazott gót keresztvirágok; a mellszobor alsó szélén az áttört csúcsíves hármalevelű művezet s a szobron látható címernek XIV-dik századi alakja. De a zománcznak ezen kezelése folyvást, még a késő gót XV-dik századi kelyheinken is feltalálható.»

«A történeti adatok tehát egyiránt, valamint a mű jelleme arra utalnak, hogy a XV-dik század elején készülhetett és pedig valószínűleg ZSIGMOND király által, ki a nagyvárad egyháznak, hol neje, később maga is temetkezett, melynek védnöke Sz. Zsigmond testét is ajándékozta, általában nagy jótevője volt.»

«Hogy azonban nemcsak magyar király által készítettett, de hogy hazai ötvösünk által is készült, nincs miért tagadnunk. Rajta épen saját, középkori egyik nemzeti műgyakorlatunk fényes példáját láttuk filigrán-zománczozatunkra nézve, mely aranyművészetünknek kiválólag sajátja volt. Másrészt nem is oly műremek, hogy azt akár az idegen művészet tőlünk megirigyelve igényelhetné, akár hogy ennél jobbat és szebbet nem is tudott volna aranyművészetünk alkotni, épen akkor, legvirágzóbb korszakában, midőn a fényűző Nagy Lajos udvarában például az ötvösök mesterségükért már várnagyokká és alispánokká emelkedtek, birtokokkal adományoztattak.»¹

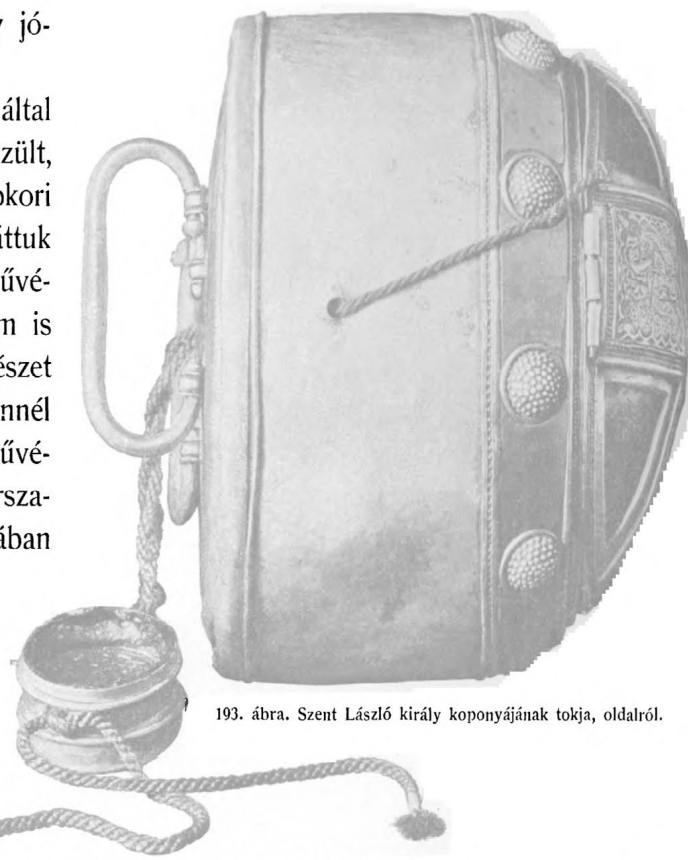
IPOLYI ezen nézetéből szembeötlőn domborodik ki az, hogy — megfigyelése szerint — az ereklyetartó mellszobornak és az ereklyetoknak jellege a XV. századnál régibbnek tűnt föl előtte is, bár ezen eltérést nem tudta megokolni és összhangba hozni a fontos kérdés lényegével.

Nézetünk szerint, az ötvösmű készítettési korának megállapításánál, ZSIGMOND királyunk főnebb idézett okleveléből kell kiindulnunk, mely határozottan állítja, hogy az első mellszobor 1406 előtt néhány évvel (*ante aliquot annos elapsos*) megolvadt és csak maga az ereklye maradt meg sértetlen állapotban. E szerint nemcsak a mellszobor, hanem a koponya ezüst tokja is a tűzvész után készült.

Nemcsak érdekes, de fontos ZSIGMOND királyunk két más oklevele is, melyek egyike 1404 december hó 13-án, másika pedig 1406. augusztus hó 1-én Zólyomban kelt. Mindkettő a Garaiak részére tett királyi adományozásról szól. Az utóbbiban, mely mintegy harmadfél hónappal kelt a váradi tüzesetet tárgyaló oklevél kiadása előtt, elmondja a király, hogy Magyarország néhány főpapja, főura és nemese fellázadván az ő személye ellen, Váradon egybegyült és Sz. László fejére esküt tett (*prestito Juramento super capite sancte Regis Ladislai corporaliter facto*), hogy megfosztják a már 16 év óta viselt királyi méltóságától s helyébe néhai Durazzói Károly fiát, Lászlót választják királylyá.²

¹ Archaeologiai Közlemények III. köt. 98–99. lap. A külön lenyomatban 34–35. lap.

² V. ö. Hazai Okmánytár, VII. köt. 439–440. lapját, hol ez oklevél következő szavai foglaltatnak: «quidam prelati et Barones necnon procures maior scilicet pars dicti Regni nostri Hungarie in opprobrium nostre celsitu-

193. ábra. Szent László király koponyájának tokja, oldalról.

Az elégedetlen főpapok, főurak és nemesek ezen eskütétele — a legújabb történeti kutatások eredménye szerint — vagy 1402. évi karácsony táján, vagy talán 1403. évi január hó elején történt¹ és semmi esetre sem 1403 nyarán, mint némelyek állítják;² mert ugyanezen főurak 1403. évi márczius hó 23-ikán Hedreh községben, ápril 4-ikén pedig Zalatnakon (Szlavóniában) vannak,³ a hova eljutniok — tekintettel a nagy távolságra — időbe tellett.

Fontos ezen oklevél adata azért, mert az már nem az első ereklyetartó mellszoborra, hanem a másodikra vonatkozik. Ha ugyanis az elsőre vonatkoznék, akkor harmadfél hónap mulva Váradon kiadott okmányban nem állhatna az «*ante aliquot annos elapsos*» kitétel, mint az első herma elpusztulásának megjelölése. Negyedfélelvi időt bizonyára másként jelölt volna meg a királyi oklevél, melyben a tűzeset történetét, mint a többi egyháziak és világiak által ismert eseményt írja le.

Mindezekből következtethető, hogy a Sz. László fejerekljéjét tartalmazó második ezüst mellszobor, ugyanaz, melyet fönnebb leírtunk, 1402. év végén már létezett s erre tették le az elégedetlen főurak az esküt.

Az «*ante aliquot annos elapsos*» kifejezés alatt körülbelül 10—12 év érthető. De van egyéb támpontunk is, melyre ezen ötvösmű megalkotása idejének megállapításánál hivatkozhatunk. A váradi káptalan ugyanis Zsigmond királynak 1406. évi október hó 19-iki váradi tartózkodását használta föl alkalmul a fenti oklevél kieszközlésére, mely okmányban a tűzvész által elpusztult kiváltságait megújította.

Nézzük most, hogy mikor járt Zsigmond király 1406 október hó 19-ike előtt Váradon? Megfordult 1396. évi július 17-ikén, de csak átmenőben, a mikor «külhadakkal elindul s szerb földre lépven Rácz-Orsova és Viddin elfoglalása után, Bulgáriára tör».⁴ Ezen alkalom, a mikor hadai élén vonult át Váradon, a dolog természeténél fogva nem lehetett kedvező arra, hogy a káptalan elégett kiváltságleveleinek megújítását kieszközölhesse.

A király legközelebbi váradi tartózkodása 1390. évre esik, melyben több ízben fordult meg: február hó 8-ikán,⁵ június hó 21-ikén⁶ és szeptember hó elején (11—12-én),⁷ mely utóbbi alkalommal történhetett Sz. László lovasszobrának ünnepélyes felszentelése is és pedig alighanem a váradi székes-egyház védő szentjének, Szűz Máriának születése napján, vagyis szeptember 8-án, mely ünnepet a király nevével, az ország főpapjaival és zászlós uraival Váradon töltötte.⁸

Zsigmond ezen hosszabb mulatása Váradon alkalmul szolgálhatott volna az elégett káptalani privilégiumok írásba foglalására, ha a tűzeset 1390 előtt történt volna. Ilyformán tehát a tűzesetnek

dinis in quo freti consilio in vnum conspirantes Waradinum conuenerunt, vbi *prestito Jramento super capite sancte Regis Ladislai corporaliter facto* nos dyademate Regnisque Hungarie Dalmacie Croacie nostris Regys pretitulatis que fere annis sedecim gubernauimus more Regis in eisdem Imperantes priuare de eisdem que Regnis nostris excludere, ac ignotum eis alium Regem scilicet predictum Ladizlaum filium condam Karuli de Duracio inducere, pro eorumque domino eligere et assummere conati extiterunt».

¹ A magyar nemzet története. Szerkeszti Szilágyi Sándor. III. köt. Az Anjou-ház örökösei. Írta Schönherr Gyula. 455—456. lap.

² V. ö. Bunyitay Vincze, A váradi püspökség története. I. k. 220—221. l., hol 1403 (sajtóhibából 1493 áll) nyarán történtnek mondja az elégedetlen főurak esküjét, a mi lehetetlen azért is, mert ez megelőzte a husvétot.

³ Schönherr Gyula, id. mű, 457. lap.

⁴ Ráth Károly, A magyar királyok és erdélyi fejedelmek hadjárati, utazási és tartózkodási helyei. II. kiad. Győr, 1866. 94. lap.

⁵ Bunyitay Vincze, id. mű, I. köt. 210. lap, 3. sz. jegyzet.

⁶ Ráth Károly, id. mű, 88. lap.

⁷ U. o.

⁸ Bunyitay Vincze, id. mű, 210. lap.

1390. szeptember hó 12-ike után és 1402. év előtt kellett megcsinálni, mert az ötvösmű elkészítése is időbe került, hogy arra ugyanezen év végén, vagy — mint imént láttuk — legfőlebb 1403. év elején az elégedetlen főurak már esküt tehessenek. Az 1406-tól visszafelé számított 10—12 év ugyanazon váradi püspök, ZUDAR JÁNOS (1378—1395) idejének végére esik, a kinek bőkezűsége létrehozta Sz. László király fényes lovasszobrát, miért is véleményünk szerint az új mellszobor létesítését is hajlandók vagyunk ennek és nem LUKÁCS püspök (1397—1406) korának tulajdonítani,¹ vagyis e nevezetes ötvösmű még a XIV. század végén és nem a XV. század elején készült.

Erre vall nemcsak a mellszobor arcának stilizálása, hanem — a mi ennél fontosabb — az ereklyetartó tok pántjain ábrázolt evangélistáknak jelvényeikkel való olyatén összekapcsolása, hogy az alakok a jelvények állatfejeivel vannak ellátva. Ehhez járulnak még az evangélisták mondat-szalagjain olvasható maiuscula-feliratok, melyek mind a XIV. századi alkotásnak ismérvei.

Érezték ezt IPOLYI és mások is,² és az alakításban jelentkező régi műkezelés okát abban vélték találni, hogy e mellszobrot a régi, elpusztult ereklyetartó mintájára készültnek gondolták.

Körvonalazva lévén a mű készítettési ideje, hátra van megkísérlelnünk azon kérdésre is megtalálni a választ, hogy ki volt e kiváló ötvösmű mestere?

Már IPOLYI reá mutatott a filigrán zománcozás sajátos magyar technikája révén arra, hogy a mellszobor mesteréül magyar ötvöst kell gyanítanunk. Indokolásában — nézetünk szerint — már

¹ *Bunyitay Vincze*, id. mű, 222. lap, a hol *Bunyitay*, a Zsigmond király ellen felkelt főurak okozta pártviszályt összefűzi a *Lukács* püspök idejére mondott váradi tűzessel: «Míg a haza belsejét így pártharcok emésztik, a váradi székesegyház osztozik a haza sorsában: az ő belsejét is nagy romlás éri».

² *Pulszky Károly* és *Radisics Jenő* «Az ötvösség remekei a magyar történeti ötvösmű-kiállításon» című díszmunkában következőleg nyilatkoznak: «Ha a mellszobrot nem vizsgálónk meg részletesen s nem ismernők a keletkezésére vonatkozó adatokat, valószínű, hogy készítése idejéül a XIII. század végét vagy a XIV. század elejét jelölnők meg. E sajátságos körülmény legelfogadhatóbb magyarázata, hogy a művész, ki készítésével meg volt bízva, ismerte a régi idő szentelte mellszobrot, mely a tűzvész alkalmával megsemmisült s tőle telhetőleg híven iparkodott azt utánozni.» 64. lap.

194. ábra. Szent László király ereklyetartó mellszobra, balról.

a túlságba is átcsapott, mikor e szavakra fakad: «Másképp nem is oly műremek, hogy azt akár az idegen művészet tőlünk megirigyelve igényelhetné, akár hogy ennél jobbat és szebbet nem is tudott volna aranyművészetünk alkotni». Részünkről nem találunk gáncsolni valót benne, hogy ennek útján biztosítsuk hazai műtörténetünk számára.

Felesleges volna oly adatok után kutatni, melyek bennünket a magyar királyok által foglalkoztatott akár dalmát, akár olasz, vagy más nemzetbeli mesterekhez vezetnének. Hisz a hazai ötvös-művészet virágzási kora éppen a XIV—XV. századra esik. Főfészke Felső-Magyarország és Erdély.

Várad, melynek székesegyháza részére készült e mellszobor, földrajzi fekvésénél fogva Erdély felé tereli figyelmünket. Hangsúlyozandónak tartjuk azt is, hogy azon mester, a kinek kezeiből e mű kikerült, nem volt pusztán ötvös, hanem — mint a fej mintázása, kifejezésteljes és stilizált megalkotásából joggal következtethető — egyúttal korának jeles szobrásza is volt.

Íme, eljutottunk hazai középkori szobrászatunk legfényesebb korszakához, melynek két kimagasló mestere, KOLOZSVÁRI MIKLÓS festő fiai, MÁRTON és GYÖRGY egyforma művészi könnyűséggel, mondhatni bravurral kezelték az ötvös és szobrász vésőjét.

Hazai műtörténetünkben ismeretes, hogy MESZESI DEMETER (1345—1372) váradi püspök 1370-ben székhelyén, e művésztestvérek által készítette és állíttatta fel a három szent király, István, László és Imre szobrát.¹ Husz év múlva pedig ZUDAR JÁNOS váradi püspök, úgy látszik nem elégedvén meg a lovagias szent király, László gyalogos szobrával, ugyanezen mesterek által elkészíttette annak lovasszobrát s felállíttatta székesegyháza nyugati bejáratával szemben.² A lovasszobor meg volt aranyozva és Sz. László jobbájában harci bárdját magasra emelte, mintha vele sujtana.

Fájdalom, a háborús századok viharai nem kímélték meg számunkra e mesterműveket. Állítólag a török ágyút öntetett belőlük. Csak rövid leírásukat ismerjük és ismerve fájjaljuk elpusztulásukat.

Szerencsére fönmaradt azonban ugyanezen művésztestvérektől Sz. György lovasszobra Prágában, Sz. Vid temploma előtt (196. és 197. ábra), melyet SCHNAASE³ és KUGLER⁴ műveikben dicséretekkel halmoznak el, de mestereiknek származási helyéről biztosat nem tudnak mondani.

WENRICH VILMOSÉ az érdem, hogy ezen általán méltatott szobrot hazai műtörténetünk számára, szerencsés kutatásainak eredményeül biztosította. 1879-ben, a magyar történelmi társulatnak vidéki kirándulása alkalmával, augusztus hó 29-ikén Segesvárott «Néhány szó két hazai művészről» címmel

¹ *Kereszturi*, Descriptio Eppatus et Capituli Varad, II. köt. 231. lap; *Ipolyi*, A középkori szobrászat Magyarországon. (Kisebb munkái, I. köt. 190—191. lap); *Bunyitay Vincze*, id. mű, I. köt. 187—189. lap. A Szent László álló szobrának pajzsán e felirat volt: «anno d. MCCC70. serenissimo principe regnante domino Ludovico rege Hungarie XXIX. venerabilis dominus pater Demetrius, episcopus Varadiensis, fieri fecit has sanctorum imagines per Martinum et Georgium, filios magistri Nicolai pictoris de Colosvar.»

² V. ö. *Miskolczy István* 1609-iki naplóját. (*Schedius L.* Zeitschrift von und für Ungarn. 1804. évf., 85. l. A ló baloldaláról csüngő pajzsán e felirat hirdette a bőkezű donator és a művészek neveit: «Anno Domini 1390 die XX. mensis Maji, rege Sigismundo et Maria regina feliciter regnantibus, hoc opus fieri fecit reverendus in Christo pater dominus Ioannes, episcopus Varadiensis per magistros Martinum et Georgium de Colosvar in honorem sancti Ladislai Regis.»

³ *Geschichte der bildenden Künste im Mittelalter* (IV. köt. 500. lap) így ír róla: «Noch bedeutender ist aber die kühne Reiterstatue des h. Georg auf dem Domplatze zu Prag, welche auf Veranlassung des Kaisers Karl IV. im Jahre 1373 durch zwei uns, sonst nach ihrer Herkunft und Schule nach, unbekannte Künstler, Martin und Georg von Clussenbach (oder wie Andere gelesen haben Clussenberch) gegossen und noch jetzt bis auf wenige und leicht kennbare Reparaturen unbeschädigt erhalten ist.»

⁴ *Kleine Schriften* (II. rész, 495. lap.) méltatja szépségeit, kiemelve: «Stirnrunzeln und dergleichen als Ausdruck der Kraftanstrengung».

tartott előadásában, beterjesztvén rajzban és fényképi felvételben is a prágai szobrot, kimutatta, hogy annak mesterei nem mások, mint a KOLOZSVÁRI testvérek, MÁRTON és GYÖRGY.

195. Szent László király ereklyetartó mellszobra, hátulról.

«Művészeink jelentőségének — úgymond értekezésében — kellő bírálására nézve mindeddig csak azon régi írókra voltunk utalva, kiknek még szerencséjük volt tulajdon szemökkel állani a csodahatású műalkotmányok előtt. Ha ezek egyhangulag hirdetik a művészek nagyszerű felfogását s ügyes

kivitelét, úgy hogy nyugodtan az akkori korszak legkitűnőbb művészei sorába helyezhetjük őket, fájdalmasan kell mégis éreznünk azt, hogy ilyen dús tehetségek szembetűnő, kézzelfogható tanulmányozásával eddigelé nem találkozhattunk. Van szerencsém tehát a hazai tudomány mélyen tisztelt képviselői figyelmét egy emlékre fordítani, mely nagyobbára ép állapotban maradván fenn, az említett hiányt némileg kipótolhatja, egy emlékre, mely csakugyan már régóta kitűnő helyet foglal el a külföldi műtörténetben, de mint a hazai művészetnek szüleménye s tulajdona, tudtom szerint még nem talált ismertetőre. Említeni akarom Sz. Györgynek Prágában Szent-Vid dómja előtt álló, ércben öntött lovagszobrát. Ennek felirata is elenyészett, de csak miután BECZKOWSKI JÁNOS s más hiteles szemtanuk által már fel volt jegyezve: Anno domini 1373 hoc opus imaginis sancti Georgii per MARTINUM et GEORGINEM DE CLUSSENBERCH conflatum est».¹ WENRICH kimutatta, hogy a CLUSSENBERCH nem más, mint a CLAUSENBURG változata, vagyis Kolozsvár középkori német neve.

Nem lehet csodálkoznunk, hogy KOLOZSVÁRI MIKLÓS festő fiai, MÁRTON és GYÖRGY mesterek, míg itthon a váradi király-szobrokon magyarul COLOSVAR alakban jelölték meg származási helyöket, Prágában szülővárosuknak a külföldön ismertebb német nevét használták.

Érdemes a feljegyzésre, hogy a középkori cseh művészet egyik monografusa GRUEBER² a «CLUSSENBERCH-testvéreket» északi Németországból származóknak állítja, és pedig egyszerűen azért, mert az ércöntés a XIV. században Kölnben és Lübeckben virágzott. Sőt még BODE³ sem vesz tudomást munkájában, WENRICH fontos műtörténeti felfedezése után, a prágai sz. György-szobor mestereinek magyar származása felől, a mit magyar nyelvű szakirodalmunk zárkózottságának lehet betudni s csupán ennyit enged meg: «Azok után, a miket Csehország ilyféle művei által e korszakban felmutatott, alig kételkedhetünk abban, hogy e valóban kitűnő mű alkotói nem cseh születésűek voltak; de bizonyítékaink nincsenek rá, sőt még a sajtóságos mű stíljé sem nyújt erre nézve támpontokat».

Visszatérve SZ. LÁSZLÓ királyunk váradi szobraihoz, alig szenvedhet kétséget, hogy KOLOZSVÁRI MÁRTON és GYÖRGY mesterek, azok megalkotásánál nem jártak pusztán művészi önkénnyel el, kivált ha meggondoljuk, hogy Sz. László királyunknak akkor már közel két évszázadon át, ikonologiailag megállapodott s valószínűleg a folytonos hagyományon alapuló ábrázolása volt használatban.

Egyébként alig volna magyarázható Magyarország és Erdély számos templomának falfestményén Sz. László királyunknak sokszor egyező tipikus alakja.

RÓMER FLÓRIS monografiájában, melyet a magyarországi régi falképekről írt, ide vonatkozólag

¹ A magyar történelmi társulat 1879. évi aug. 23—30-iki vidéki kirándulása Maros-Torda vármegyébe s Maros-Vásárhely és Segesvár városaiba. (A «Századok» 1879. évfolyamához melléklet) 122. lap.

² Die Kunst des Mittelalters in Böhmen. III. rész 107. lap. «Wahrscheinlich leitet sich der Name Clussenberg, welcher in Folge einer falschen Lesart auch Clussenbach geschrieben wird, von einem Ortsnamen ab. Da jedoch fast unzählige Ortschaften ähnlich klingende Namen führen, sind wir über die Abstammung der Künstler eben sowenig unterrichtet, mag nun die eine oder andere Lesart die richtige sein. Weil im Laufe des XIII. und XIV. Jahrhunderts die Erzgiesserei vorzugsweise in den Städten Köln und Lübeck betrieben wurde, und der Kaiser seit 1370 viel mit letzterer Stadt verkehrte, sie besuchte und mit Vorrechten ausstattete, darf die Heimat der Clussenberge wohl in Norddeutschland gesucht werden.» Grueber ezen állítását megemlíti Irmei Ferencz: Archaeologiai Értesítő. Új folyam. VI. köt. 262. lap.

³ Geschichte der deutschen Kunst. (Grote kiadásában) II. Geschichte der deutschen Plastik. Berlin, 1885. Ide iktatjuk az eredeti szövegből a jellemző részt: «Der Wert und der besondere Reiz des Prager Standbildes, welches nur in etwa halber Lebensgrösse widergegeben ist, liegt vielmehr gerade in der stilisierten Behandlung, in der heraldischen Auffassung von Ross und Reiter und in einer dementsprechenden, ausserordentlichen Durchbildung aller Details, welche uns die Künstler unter den Goldschmieden der Zeit vermuten lässt». 90. lap. — Fölemlíti ezen adatot Irmei Ferencz könyvismertető cikkében: Archaeologiai Értesítő. Új folyam, VI. kötet 261—262. lap.

a következőket mondja: «Alig van Magyarországon régi templom, melyben a magyar szent királyokkal, főleg Szent Lászlóval nem találkozánk és pedig úgy, hogy hinnünk kell, miszerint a XIV. században a XVI-ikig létezett egyáltalán elfogadott előkép, mely szerint a nemzeti szentet a magyar művészek előállították».¹

Például szolgál az Erdélytől messze eső Vas megyében, Veleméren Sz. László képe,² melyen arcának kifejezése, kétfelé fésült fodrokba szedett haja és szakála a váradi ereklyetartó mellszoborral nagy rokonságot mutat; a fején levő nyílt — de háromágú — korona pedig a mellszobron levő címérpajzs felett alkalmazott koronával csaknem teljesen azonos.

Hasonlóképen ily nyílt korona van Sz. László fején a gelenczei (Háromszék-megye), fülei (Udvarhelymegye) és homorod-szt-mártoni templomok falképein s ez utóbbi helyen ketté osztott hosszú haja vállaira omlik és szakála is kétfelé van fésülve.³

A Sz. Lászlót ábrázoló ezen, földrajzi fekvésük szerint egymástól legtávolabb eső falképeken nyilvánuló hasonlóság kulcsát részünkről abban sejtjük, hogy a dolog természeténél fogva, a váradi első ereklyetartó mellszobor, mint a szent király legrégebbi ábrázolása vétetett minta gyanánt s a típus kifejlődésénél ennek kiváló szerep jutott.

Ugyanitt említhetjük föl királyaink érmeit, melyeken NAGY LAJOS óta fordul elő Sz. László alakja. Ezeken is felismerhető a falképek ábrázolásával egyező típus.⁴

Alig szenved kétséget, hogy KOLOZSVÁRI MÁRTON és GYÖRGY mesterek, a mikor 1370-ben a három szent király álló szobrát megalkották, Sz. László szobrán az arczkifejezést, bajusz-, szakál- és hajviseletet az ereklyetartó mellszobornak megfelelően dolgozták ki. De feltenni is aligha lehet ezen eljárás ellenkezőjét,

196. ábra. Szent György szobra Prágában, elülről nézve.

¹ Régi falképek Magyarországon (Monumenta Hung. Archaeol. Magyarországi régészeti emlékek. III. köt. I. rész) 21. lap.

² U. o. V. tábla.

³ V. ö. Huszka József «A Szent László legenda székegyházi falképekben» című értekezését (Archaeologiai Értesítő. Új folyam, V. köt. 211–222. lap); «a szent László legenda — úgymond — egyetlen egy templomból sem hiányzik, mindig a templomhajó északi falának felső képsorát alkotván». U. o. 212. lap.

⁴ V. ö. Tabulae Nummorum Hungaricorum. Weszerle József hátra hagyott érmészeti táblái. Pest, 1873. B) Tabulae XVII. ad historiam aetatis mixtae respicientes. XVII. Vegyes-korbeli tábla. Tab. III. fig. 4. Nagy Lajos aranyérmének hátlapján Sz. László álló alakja van ábrázolva, fején nyílt koronával, jobbában harci bárdját, baljában keresztes világalmát tart. A mennyire az alak kis méretei miatt kivehető, Sz. László haja ép úgy kétfelé van fésülve, mint a váradi ereklyetartó mellszobron; a szakál tipikus idomát pedig egy másik érem (Tab. IV. fig. 13.) látjuk feltüntetve, melyen az kettéválasztott alakban fordul elő.

hogy MESZESI DEMETER püspök rendeletére és költségén, a székesegyház mellett felállított szobor arcza másként nézzen ki, mint az ereklyetartóé, melyet nyilvános tisztelet tárgyául nemcsak a templomban közszemlére tettek ki, hanem körmenetekben körülhordozni is szoktak.

Ugyanezt kell mondanunk az 1390-ben általuk készített lovasszoborról is, melyet szintén a váradi püspök, ZUDAR JÁNOS rendelt meg náluk s így Sz. László alakja mintázásánál a mellszobornak ismét megvolt fontos szerepe.

Elpusztulván az első mellszobor, a KOLOZSVÁRI testvérek meglevő szobraik közül valószínűleg a *lovas szobor* mintájára készítették el a második ereklyetartó hermát, mely napjainkig fönmaradt.

Szent László váradi lovasszobra ugyanis, mint a szemtanuk állítják, harcias aktusban ábrázolta a szent királyt, a mint jobbájában a harci bárdot fölemeli, mintha vele sujtana. Az ereklyetartó mellszobor arczán ma is ott ül az erő kifejezése: a tágra nyílt szemekben, a felvont szemöldökben, a homlok ránczaiban és a félig nyitott ajkakban, melyek teljesen érthetetlenek e mellszobron, a fel-emelt kar s benne a csapásra emelt bárd nélkül.

A kik a mellszobornak ezen, a váradi lovasszoborra való szoros vonatkozását, nem is sejtették, a kik nem tudták, hogy az ereklyetartó mellszobor arczvonásaiban a lovasszoboré van utánozva, Szent László ezen ábrázolását ijesztőnek mondták.

Hogy a mi állításunk nem pusztá kombináció, hanem való tényeken alapszik, igen fontos, mondhatni döntő analógiával vagyunk képesek bebizonyítani. Értjük ugyanezen magyar művészek, KOLOZSVÁRI MÁRTON és GYÖRGY mesterek prágai sz. György-szobrát, mely — szerencsénkre — szintén harci aktusban tünteti elénk a szent lovagot, a mint a jobbájában volt lándzsával a lábai alatt levő sarkányt leszúrja. És mit látunk? Szent György arczán — mint mellékelt 198. ábránkon ez jól kivehető — az erő kifejezésénél ugyanazon motívumokat alkalmazták a mesterek, mint Sz. László mellszobránál. A felvont szemöldök, a homlok ránczai és a félig nyílt ajkak bizonyítják, hogy mindkét alkotás ugyanazon mesterek kezei közül került ki.

Ámbár sz. Györgyöt egész fiatal arczczal, bajusz és szakál nélkül mintázták s így ezt Sz. László bajuszos és szakálas arczával, mely őt férfikora delén mutatja be, épen a bajusz és szakál jellemző stilizálásának hasonlóságára nézve, nincs módunkban összehasonlítani: mégis elégségesnek tartjuk a két fej hajzatának elrendezésében nyilvánuló analógiára hivatkoznunk, mely nem kevésbé fontos és jellemző.

Szent László mellszobrán — mint főnebb (309. lap) kiemeltük — a ketté választott haj dús visszafésült fodorban veszi körül férfias arczát, a füleket is eltakarva: szent György fején a hasonló dús hajzat fodrai diademszerű abroncsra vannak csavarva, mely a fodrok megszakításánál helyenként előtűnik. A különbség a kettő között csak annyi, a mennyi a két különböző életkornak, melyben az alakok ábrázolvák, épen megfelel. Míg az ifjú arczú sz. György haja fürtökbe szedve, hátán kissé lecsüng s a fürtös elrendezésnek megfelelően a fodrok egy középpontból, a fej tetejéről indulnak ki: addig a férfiú Sz. László mellszobrán, a hajzatot nem fürtökbe szedve, hanem a nyak-szírt körül vezetve, négyfodrú hullámba fogva mintázták meg mesterei.

A plastika aprólékossága, mely sz. György lovasszobrán jellemző, vezette BODE-t azon fontos nyilatkozatra, hogy ezen műnek mesterei koruk jelesebb ötvösei között keresendők. A Sz. László ereklyetartó mellszobrán, mint ötvösművön, a mintázásban érvényesülő széles felfogás és erőteljes plastika bennünket azon véleményünk hangsúlyozására kényszerít, hogy mesterei a szobrászat és ötvösség titkaiba egyaránt avatott művészek voltak.

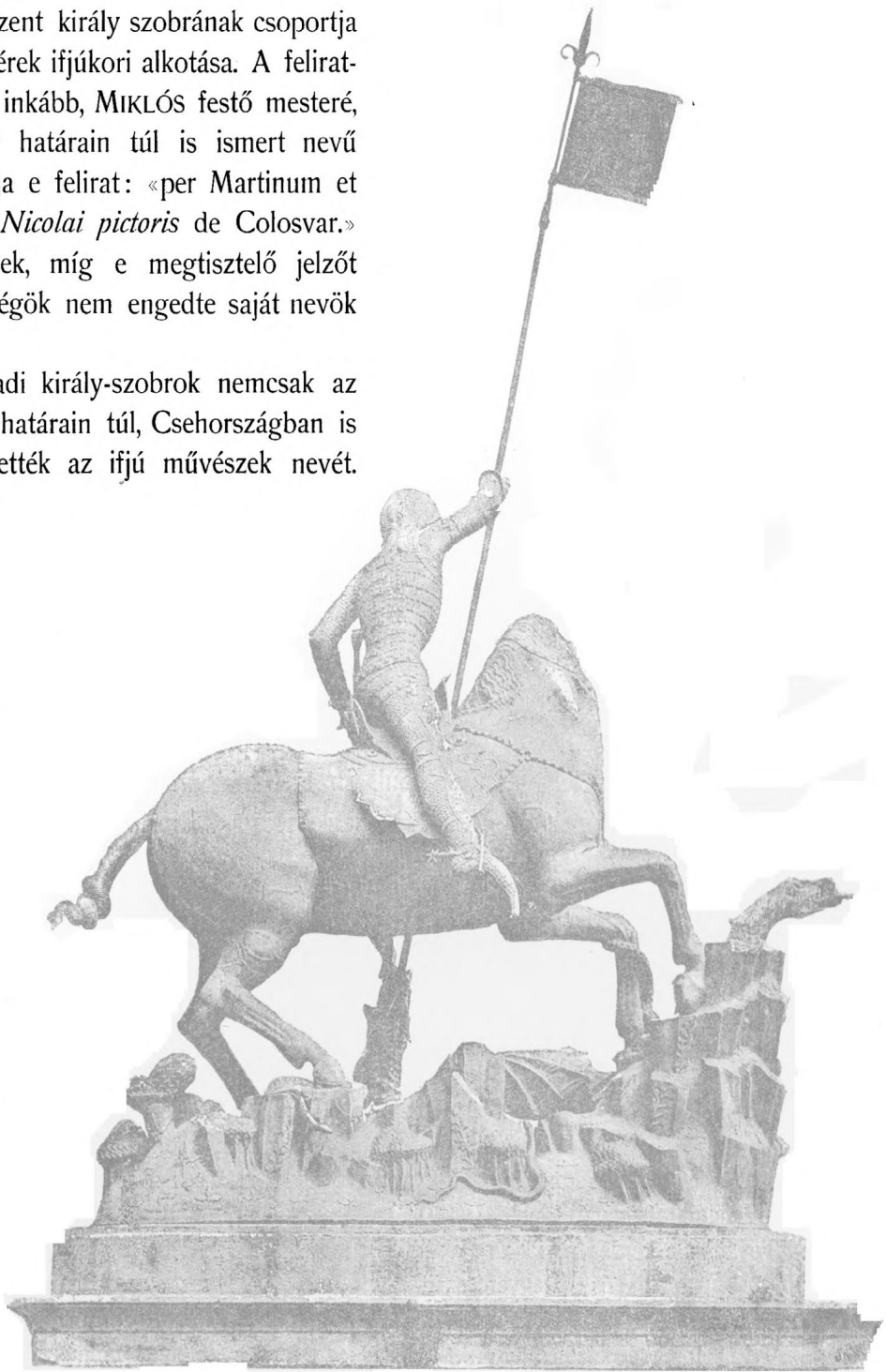
Önmagától előtérbe lép még az a kérdés, melyre válaszolni tartozunk: vajjon mit szól a kronológia mindehhez, vajjon KOLOZSVÁRI MÁRTON és GYÖRGY szobrászaink működési idejébe beilleszthető-e a váradi ereklyetartó mellszobor megalkotása?

Mindenesetre sajnálnunk kell, hogy e két kiváló művészünk családi és működési viszonyaira vonatkozó több adattal, mennyit négy szobrának három elveszett feliratából tudunk, nem rendelkezünk. E feliratok, bár szűkszavúak, mégis több irányban felvilágosítanak. Műtörténetíróink eddig ügyet sem vetettek azok bonczolgatására.

A váradi három szent király szobrának csoportja volt a KOLOZSVÁRI testvérek ifjúkori alkotása. A feliratban atyjuk neve szerepel inkább, MIKLÓS festő mesteré, a ki úgy látszik, Erdély határain túl is ismert nevű művész volt. Ezért mondja e felirat: «per Martinum et Georgium *filios magistri Nicolai pictoris de Colosvar.*» Atyjukat nevezik mesternek, míg e megtisztelő jelzőt ifjúságukkal járó szerénységek nem engedte saját nevök mellé fűzni.

Úgy látszik a váradi király-szobrok nemcsak az országban, hanem annak határain túl, Csehországban is rövid idő alatt ismertté tették az ifjú művészek nevét. Így részesültek IV. Károly cseh király meghívásában s nyerték tőle a megbízást sz. György lovas-szobrának elkészítésére, melyet 1373-ban fejeztek be. E szobor elveszett feliratán nem találkozunk már atyjuk nevével, talán Csehországban ismeretlen is volt, de hiányzik neveik mellől a «*magister*» (mester) jelző is, pedig eddigi sikereik után bátran használhatták volna, ha épen fiatalságuk és szerénységek nem tartóztatta volna vissza őket annak fölvételétől. Arról már fõntebb megemlékeztünk, hogy míg hazánkban származási helyöket magyar névvel jelölték meg, addig Csehországban, bizonyosra vehetjük, hogy az idegen ajkúak miatt, Kolozsvár város középkori német nevét CLUSSENBACH vagy CLUSSENBACH alakjában használták: «*per Martinum et Georgium de Clussenberch (vagy Clussenbach)*».

A váradi király-szobrok megalkotása után husz év pergett le, mely idő alatt a KOLOZSVÁRI testvérek bizonyára nem éltek tétlenül, művészi tevékenység nélkül. A behatóbb műtörténeti kutatások

197. ábra. Szent György szobra Prágában, hátulról nézve.

feladata lesz kideríteni, vajon merre lappanghatnak alkotásaik,¹ vagy ha ezek elpusztultak, legalább a művészi tevékenységükre vonatkozó történeti adatok hol, mely nemzet levéltárának rejtékeiben lappanganak?

Sz. László 1390-ben készült lovasszobrának feliratán már atyjok neve nem szerepel, csak az övék, de már ott olvassuk a «*magister*» (mester) jelzőt, melyet — tekintve sikereiket — művészi pályájuk delén önérzettel használhattak: «*per magistros Martinum et Georgium de Colosvar*».

Főnebb (317. lap) kimutattuk, hogy Sz. László váradi ereklyetartó-mellszobra a XIV. század végén, valószínűleg 1394 körül készült, vagyis akkor, a mikor KOLOZSVÁRI MÁRTON és GYÖRGY szobrászok — a most említett feliratok tanúságának egybevetése szerint — még nem lehettek a korban annyira előrehaladottak, hogy ZUDAR JÁNOS váradi püspök, a ki a lovasszobrot velük készítette el, a tűzvész által elpusztult ereklyetartó-mellszobor megalkotásának feladatát rájuk ne bízhatta volna.

Mindezek után szilárd meggyőződéssel kimondhatjuk, hogy a váradi második ereklyetartó-mellszobor arczkifejezésében, a váradi egyház előtt állott Szent László lovasszobrának arczkifejezése van megörökítve, még pedig e szent királyunk középkori, XIV. század előtti ikonográfiai typusa szerint s mindkét mű a KOLOZSVÁRI testvérek, MÁRTON és GYÖRGY mesterek alkotása, a kik a XIV. századi szobrászok és ötvösök vésőjét egyforma művészi erővel kezelték.²

Hátra van még ezen fejereklyetartó mellszobor irodalmáról, illetve szakszerű reproductióiról szólanunk.

IPOLYI volt az első, a ki a nemzet figyelmét ezen nagybecsű ötvösműre irányította, a mikor főnebb ismételtén idézett «Magyar ereklyék» című értekezésében³ behatóan tárgyalta, összeállítva mindazon történeti adatokat, melyek viszonyaira vonatkoznak.⁴ Ezen archaeologiai tanulmányát két táblával és több fametszetű ábrával illusztrálta.

A táblák közül az elsőn a fejereklyetartó mellszobrot ARADI LIPPERT JÓZSEF építész felvétele és rajza után, REIFFENSTEIN és RÖSCH könyomatú reproductiójában adta. A rajzhoz — mint IPOLYI megemlíti — fényképi felvétel szolgált alapul. Ennek tulajdonítható, hogy azt — némi kisebb eltéréseket leszámítva, melyek a rajzolónak tudhatók be — meglehetősen sikerültnek mondhatjuk. Meg kell azonban emlí-

¹ Ugyanitt kell megemlítenünk *dr. Hampel József* «Ötvösművek Nagy Lajos korából és az erdélyi ötvösiskola» című értekezését (Archaeologiai Értesítő, új folyam, VIII. köt. 193–208. lap), melyben a Nagy Lajos király ajándékából Aachenbe került két ezüst címérdísz a *Kolozsvári* testvérek ötvösműhelyében készültnek állítja.

² Teljesség okáért főlemlítendőnek tartjuk, hogy Szent László váradi ereklyetartó mellszobra mesterének kiderítésével már régóta foglalkozunk. Tizennégy év előtt ezt írtuk e kérdésről: «E herma kora megegyez a kolozsvári művész testvérek idejével. Sőt többet mernénk állítani. E herma mesteréről a két kolozsvári művészt sejtjük. Vessünk csak egy pillantást ábránkra, mely a sz. György szobrot tünteti elénk. Az arcz modellirozása (a fényképen ez még jobban kivehető), kivált a redőkbe vont homlok, valamint az akkori viselet szerint fodrozva fésült hajzat, a Sz. László hermáját és annak arczvonásait juttatja eszünkbe. Különben e nézetem bővebb indokolását más alkalomra tartom fönn.» (V. ö. *Dr. Czobor Béla*, Egyházművészeti Lap, VII. évf., Budapest, 1886. 254. lap.) Továbbá e kérdés rövid tárgyalását lásd: *Dr. Czobor Béla*, Egyházi emlékek a történelmi kiállításon. Budapest, 1898. 41. lap; és «Magyarország történelmi emlékei az ezredéves országos kiállításon» című díszmunka, 164. lap.

³ Archaeologiai Közlemények, III. köt. 67–125. lap és különlenyomatban.

⁴ *Ipolyi Arnold* idézett értekezésében megemlékezik Szent László királynak más helyeken őrzött ereklyéiről is. Ezek a következők:

«Szent Lászlónak azon lábcsont-ereklyéje, mely sírjának 1566. történt feltörésekor Szegedi Benedek kanonok által megmentve, később Báthory András ajándékából az esztergomi főegyházba jutott,.... — Katona tudósítása szerint — Szent Lászlónak ezüst szobrában tartatott; legalább újabban egyideig.»

«Szent László kézereklyéinek hasonló kézalakú ereklyetartója ismét a nagyváradi egyházban létezett, mint felőle még a XV. századból értesülünk, midőn az egyház egyik tornya bedőlván, ezen ereklyéket... betemette, de melynek romjai közül sértetlenül vehették ki, ránc azonban csak emléke maradt. «Szerencsésebben maradt fenn

tenünk, miszerint az egész mellszobor *en face* ábrázoltatik, a homlok redői némileg szelidítve vannak, az orr pedig vastagabbnak van feltüntetve. A filigrán-zománczos öltöny mustrája eléggé részletezett.

A másik táblán, a koponya ezüst foglalatának keresztidomú pántját adja, ugyanazon rajzoló és könyomtatók kezéből. E reproduction már több eltérést lehet konstatálnunk úgy a pántok alakja, mint a Megváltót és a négy evangélistát ábrázoló domborművek részleteiben, mely eltérések szintén a rajzoló hibái. Hogy csak néhányat említsünk, például Krisztus keresztes nymbusán a teljesen szabályos bevágások értelmetlenül és ferdén vannak visszaadva; több eltérés tapasztalható ruhája redőzetén is; továbbá sz. János evangélista mondatszalagján, az egészen világos felírás betűi közül az első és utolsó kettő felismerhetetlenül van rajzolva; ugyanezt kell mondanunk ezen evangélista jobb kézfejről, melylyel a mondatszalagot tartja és szárnyáról, mely utóbbit LIPPERT kettőzötten ábrázolta; hasonlóképpen zavart sz. Lukács mondatszalagjának felirata, ruhájának redőzete hibás és az apró pontokból alakított mustrázatának az eredetin nyoma sincsen; a sz. Máté evangélistát jelentő angyal fejét lefelé hajlított s egészen elütő hajzattal körítette, mondatszalagjának betűi is zavartak; ugyanezt tapasztaljuk sz. Márk evangélistánál úgy a feliratot, mint az oroszlánfej tipikus kifejezését illetőleg, melytől a rajzoló a húség rovására eltért.

A keresztalakú pánt háromszögű tereit, melyeken át a koponya szabadon szemlélhető, völgyekkel élénkítette, melyeknek a koponya felületén nincsen semmi nyoma. Az illetén ábrázolás a szemlélőt tévútra vezeti. Végül a keresztalakú pánt végén levő csuklókat is hiányosan adta vissza, olyképen, mintha nem volt volna a rajz készítésekor a koponya többi részét takaró ezüst tokkal együvé kapcsolva.

A szöveg közé nyomott részletrajzok között legkevésbé sikerült a 3. sz. fametszet, mely a koponya ezüst tokját oldalt és hátulról tünteti elő. A ki összehasonlítja a mi általunk adott (193.) ábrát, az el sem fogja hinni, hogy e két ábra ugyanazon tárgyat tünteti elénk. Sem alakja, sem részletei nem felelnek meg az eredetinek.

A filigrán-zománczos dülényalakú mezők egyikét (4. sz. alatt) fametszetben találjuk közzétéve. Ez meglehetősen sikerült; csupán a csillagok alakja és száma ellen lehet kifogást tenni, mert az eredetin nem hat, hanem ötágúak s nagyobb számban vannak alkalmazva, mint itt visszaadva látjuk.

A címerpajzsokkal ékített dülényidomú mezőt is külön fametszetben közölte IPOLYI. Az eltérés itt is szembeszökő, mert a nyílt koronának LIPPERT rajza csak három nagyobb ágát adta s lefedte a két közbeeső kisebb ágat róla. Végül 6. sz. alatt a mellszobor alsó pereméről adott szerző részletet és átmetszetet, mely aránylag elég jól sikerült.

IPOLYI leírása nyomán, BUNYITAY VINCZE közölte Sz. László ereklyetartó mellszobrát «A váradi püspökség története» című munkájában,¹ kisebbített alakban adta a LIPPERT-féle rajzok közül a koponya tokját (2. és 3. sz. alatt) s ezen toknak dombor-képekkel állított felső részét (4. sz. alatt); míg a címeres mezőt új és hű felvételben (5. sz. alatt) tette közzé. Az egész mellszobrot DIVALD KÁROLY fénynyomatában, mely azt profilba állítva tünteti elő, az eredetinek fényképi felvétele után külön (III.) táblán mellékelve nyújtotta.

máig Sz. László királynak egy más kézereklyéje ily képalakú ereklyetartóval a zágrábi egyházban. De melynek alakja már újabb mű, valamint felirata is mutatja (1600).»

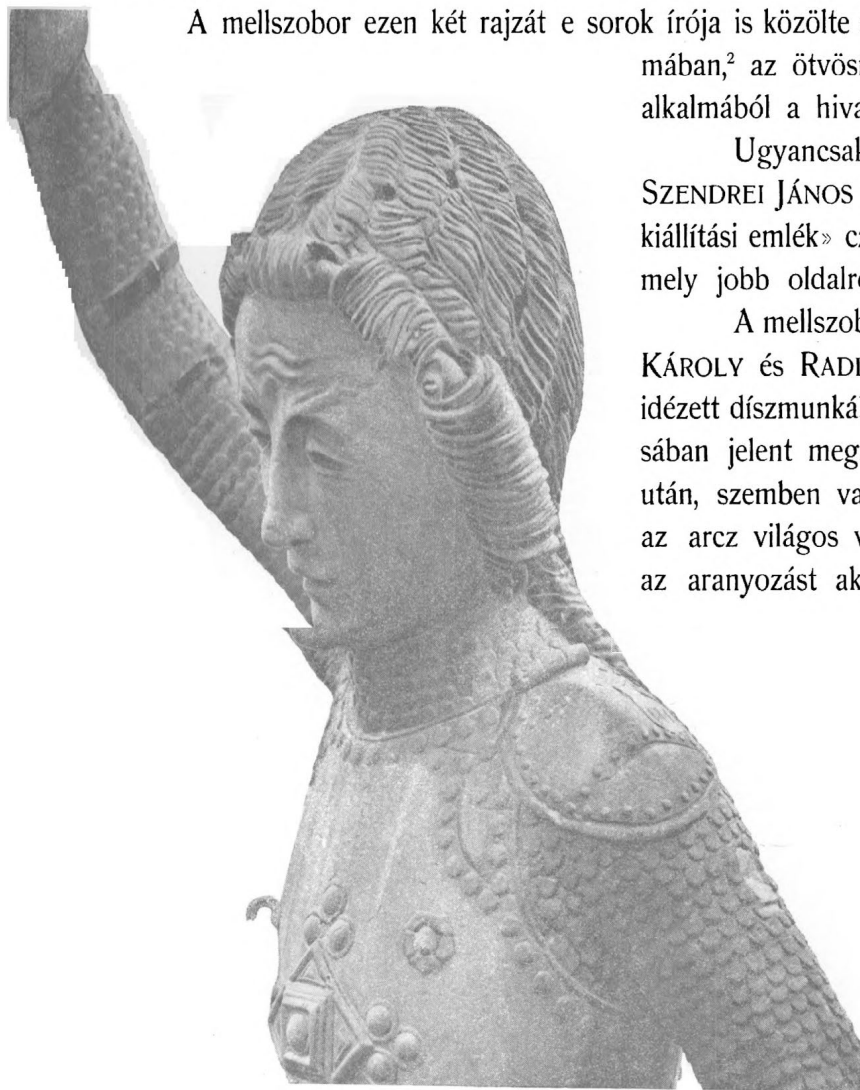
«Hasonlóan Sz. László király úja a pálosok hernádi monostorában volt s egy más, ha nem ugyanaz, a regécziben is.» «Szent Lászlónak nagyobb ereklyéi, nevezetesen ezek között állcsontja, mely Győrött hermájában hiányzik, már régebben Bolognában is léteztek.»

Nagy Lajos 1367-ben Imre pilisi apát által három ereklyetartót küldött Szent István, László és Imre ereklyéivel a magyarok aacheni kápolnájának.

Azt már megemlítettük, hogy a koponyacsont egy kis részecskéjét 1775-ben b. Patrichich nagyvárad püspök szerezte meg Győrből. A szent király egyik fogát pedig Simor primás alatt vitték Esztergomba.

¹ III. köt. 48–60. lap.

Az 1884. évi ötvösmű-kiállításon ötvösművészetünk ezen elsőrangú emléke bemutatva lévén, a hivatalos lajstromban¹ a címeres mező kisebbített alakban, az ereklyetartó mellszobor pedig fényképi felvétel után GAÁL JÓZSEF és KRIEGER BÉLA tollrajzaiban közöltetett. Az előbbi jobboldali nézetben, az utóbbi szemben tüntette föl a hermát. Mindkét tollrajz gonddal készült ugyan, de — kivált az öltöny — részleteiben elég sikerültnek még sem mondható. Ugyanitt találjuk rajzban adva Napragi Demeter püspök címerét is, a korona abroncsának belsejéről. A leírás több tévedését már fönnebb rektifikáltuk. Itt még annyit jegyzünk meg, hogy készítését 1407 utánra tette a névtelen ismertető.

198. ábra. Szent György feje, a prágai lovasszoborról.

A mellszobor ezen két rajzát e sorok írója is közölte az «Egyházművészeti Lap» 1884. évfolyamában,² az ötvösmű-kiállítás egyházi tárgyainak ismertetése alkalmából a hivatalos lajstrom nyomán.

Ugyancsak DIVALD KÁROLY fénynyomatában adta SZENDREI JÁNOS is «Országos Magyar Történeti ötvösmű-kiállítási emlék» című munkájában³ az ereklyetartó hermát, mely jobb oldalról tekintve van feltüntetve.

A mellszobrot költséges heliogravure-ben a PULSZKY KÁROLY és RADISICS JENŐ által közzétett s fönnebb már idézett díszmunkában⁴ találjuk adva, mely LÉVY párisi kiadásában jelent meg. A mellszobor, eredeti fényképi felvétel után, szemben van feltüntetve, csak hogy megfoghatatlanul az arcz világos vörösbarna színnel van nyomva. Ha ezzel az aranyozást akarta a heliogravure készítője visszaadni, akkor alaposan tévedett, mert nemcsak az arcz, hanem a hajzat, az öltözet zománczozatlan részei — az egy nyakperezet kivéve, mely ezüst színben van hagyva — aranyozottak.

E fényes ötvösmű legújabb reproductióját, a DIVALD KÁROLY fényképész által készített s GRÓH ISTVÁN által színezett felvétel után, ANGERER és GÖSCHL clichéivel HORNVÁNSZKY VIKTOR sajtóján sokszorosított chromotypiában FORSTER GYULA, a jelen monografia szerkesztője készítette és azt a

«Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon» című díszkiadvány⁵ részére — a közlés elsőségének fenntartásával — oly kikötéssel engedte át, hogy a képek jelen mű megjelenése után küldessenek szét. A mi táblánk azonban az idézett műben adottnál mégis előnyösebb, a minek oka a

¹ II. terem, 42—46. lap.

² V. ö. V. évi. 130—142. lap, 26. és 27. ábra. Meg kell itt említenünk, hogy e sorok írója, az ötvösmű-kiállítás alkalmával, *Ipolyi* után indulva, e cikkben szintén azon általán elfogadott nézetnek hódolt, hogy eredetileg a mellszobor feje is zománczozva volt.

³ Budapest, 1884. II. tábla.

⁴ Az ötvösség remekei a magyar ötvösmű-kiállításon. I. köt. 63—64. lap.

⁵ V. ö. 162—164. lap, XXVI. tábla. A mellszobor oldalt nézve az ezüst kürttel 158. lap, 198. ábra.

papír színének különbségében rejlik. A sárgás tónussal bíró papiroson az aranyozást jelentő sárga szín sötétebbnek, vörösesnek tűnik föl, míg az ide csatolt nyomatokon a papiros fehér színe miatt ugyanazon nyomás az eredetinek megfelelőbb.

Az ereklyetartó tok sem 1884-ben, sem 1896-ban — a mikor a mellszobor ismét ki volt állítva a történelmi főcsoport XIV. századi emlékei közt — a beléfoglalt ereklye miatt nem lévén Budapesten bemutatva, rajza a most említett kiadványokba nem vétetett föl.¹

A színnyomatú táblán kívül, melyen a szemben álló mellszobornál a fej kissé jobbra van fordulva, szükségesnek tartottuk ezen emlékünket nemcsak két oldaláról, hanem hátulról nézve is autotypiában adni. Csakis így nyerhet az olvasó teljes tájékozást az egész ötvösműről, mert a leírás — bármily tüzetes és lelkiismeretes legyen — e célra elégtelennek bizonyul.

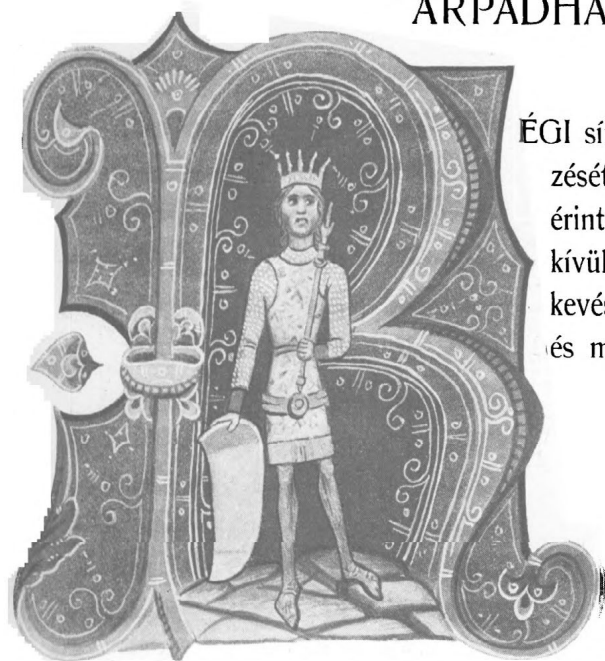
A mi pedig az ereklyetartó tokot illeti, tekintve a LIPPERT-féle könyomatú reproductio hiányait és a fametszet egészében és részleteiben hűtlen voltát, két felvételen — szemben és oldalt — mutattuk azt be, első ízben nyujtva ezen a XIV. századi ötvösségre jellegzetes műtárgyról megbízható képet.

Végezetül lehetetlen örömünknek kifejezést nem adni afölött, hogy alkalmunk nyílt III. BÉLA királyunk emlékének megörökítése keretében, az ő buzgó közbenjárására szentté avatott László király ereklyetartó mellszobrának tüzetes leírását s vele kapcsolatosan műtörténeti kutatásaink felsorolt eredményeit közzétenni.

DR. CZOBOR BÉLA.

¹ Rövid leírását lásd: Magyarország történeti emlékei 163–164. lap.

ÁRPÁDHÁZI SÍREMLÉKEK.

ÉGI síremlékeink között III. Béla és hitvese koporsóinak fölfedezését azon körülmény is kiválóan fontossá teszi, hogy azok még érintetlen s így teljesen csonkítottatlan állapotban voltak. Ezeken kívül épségben mi sem jutott reánk, sőt a régi időknek csak kevés síremlékéről vannak felvilágosítást nyújtó irott adataink és még kisebb részben maradtak fenn magok az emlékek.

I.

Elsőnek említjük meg Gizella királyné kettős síremlékét a passauai niedernburgi apácák templomában. A fehér márványból levő alsó rész az eredeti sírkő, a melyre, ennek teljes utánzásával, oszlopokra állított második vörösmárvány sírlapot alkalmaztak, valószínűleg a XV. században.

Bonfin azt az állítását, hogy Istvánnak két Gizella nevű neje volt, bizvást alaptalannak tekintetjük. Másképp áll azonban a kérdés Gizella királyné sírköveire nézve. Bonfin azt állítja, hogy Gizella és Olhait királynék sírköve a veszprémi székesegyházban van, ezzel a töredékes felírással: ...Ladislai, sanctissimorum Pannoniae regum consortum hic ossa quiescunt.¹

A kérdés hosszú, érdekes irodalmi vitát idézett föl.² PRAY a felírást így egészítette ki: Gislae, Olhait Stephani et Ladislai sanctissimorum Pannoniae regum consortum hic ossa quiescunt.

Mások azt állították, hogy Gizella Passauban temettetett el. Gizella ugyanis István halála után Magyarországból, hol magát biztosságban nem érezte, visszament Németországba és itt Passauban, a niedernburgi zárdában vonult meg, melynek első fejedelemszonya nagynénje, Olhait (Adelheid) volt.

A zárdát és templomot tűzvész elpusztítván, az új templom a régi templom szomszédságában épült, hol Gizella királyné síremléke az apsisban s mellette a falba illesztve nagynénjéé, Olhaité, ma is látható.³

¹ Bonfin így szól: Satis constat... ex epitaphio quodam sepulturae inscripto ad Visprimiensem basilicam, in quam antistes quidam Gesla et Olhait reginarum ossa conguessit, Epigramma tale est: Ladislai, sanctissimorum Pannoniae regum consortum hic ossa quiescunt. *Ant. Bonfini* (1586) *Rer. Ungar. Dec. II. Lib. IV. 232 l.*

² Dissert. de S. Ladislao § 11, Diatribe §§ 15, 17, 18. *Katona Hist. Crit. I. k. CIV, CV.*

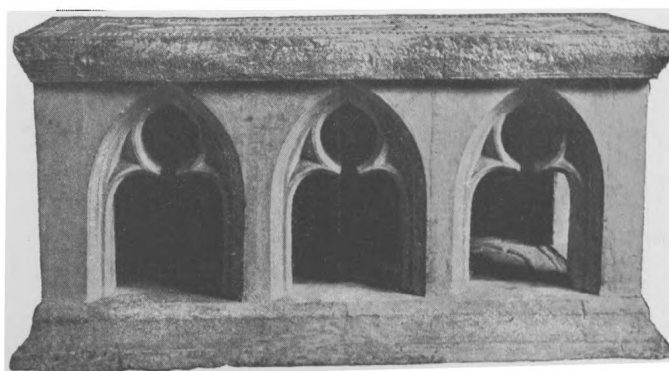
³ *Csete Antal*: Gizella királyné sírjáról. Kiadja Knauz Nándor, 1862, Pest. *Pray* a helyre nézve ezt írja: «Exstat Mausoleum istud in Capella nunc Sanctorum trium Regum, olim S. Agathae monasterii Niedernburgensis Passavii dicta. Videre est a latere Epistolae in plano ad sepulcrum Helicae Abbatissae, amitae S. Henrici imperatoris, sub quo Beatae Gisela corpus conditum quiescit. Dissert. de S. Ladislao 105–106. l.

A 85 cm. magas emlék három részből áll (199. ábra). Az alsó rész, melynek rajzát PRAY már 1777-ben közölte,¹ eredetileg a templom padolatába bizonyára beillesztett fehér kőből való sírtábla, a tihanyihoz hasonló kereszttel (200. ábra). A kereszt rövid felső szárai fölött két sas néz egymással szembe, míg a kereszt alsó szárának egyik oldalán GISYLA, másikon 'ABBATISSA felírás. PRAY rajza szerint a kereszt szárainak metszési pontján $\overline{X}R$ betűk, a kereszt jobb szára végén C, végre a tábla felső keskeny felének két szélén, közvetlen a párkány alatt: NON és MAI. A sírlap jobb szélén a felírásból a következő majuscula betűk olvashatók: RIBI IS HCI CRC IFI E RED CUI.

Előbb a HCI CRC és IFI betűket Pray ICI GRICI és ERF betűknek olvasta.

A M. N. Múzeumban levő gipszmásolat és erről vett fénykép szorgos megvizsgálása sem tette lehetségessé a felírás megállapítását. Körülbelül csak azok a betűk vehetők még ki, melyeket PRAY is közölt. A NON és MAI helyett esetleg az Anno domini és az évszám rövidítésének összevont betűi lennének vehetők. Talán az eredeti kő vizsgálata a még meglevő betűkre nagyobb világosságot deríthetne. Annyit megjegyzünk, hogy a kereszt-szárak metszési pontján a $\overline{X}RI$ és ez előtt a C (Crux Christi) világosan láthatók.

A 155 cm. hosszú és 52 cm. széles eredeti sírlap fölét, PRAY szerint² nem előbb, mint a XV. században, három ívezetre állított második, vörösmárvány sírkő díszítése az alsó táblához hasonlít, azzal a különbséggel, hogy csúcsíves stylú és a kereszt mérműves díszítésen áll, felső szárai fölött pedig baldachin emelkedik. Körirata: Anno · do · m · lxxxv · non · maij · s. veübl · dnā · Gijula · soror · sancti · hainrici · imperatoris · vxor · Stephi · Regis · Ungarie · Abbatissa · huius · monasterij · hic · sepulta. (201. ábra.) A sírkő hossza 196, szélessége 72 cm.

199. ábra. Gizella királyné siremléke a niedernburgi templomban. Passau.

Hundius más felírást közöl, melylyel a mult század írói bőven foglalkoztak. A Hundiustól olvasott felírás következőkép szólt: Anno 1095. Non. Maji obiit Gisala Sancti Hainrici Imperatoris soror, uxor Stephani regis Ungariae, Abbatissa secunda huius loci, hic sepulta. Jobb oldalról a sírkőre e szavak lettek volna vésve: quae tam viro, quam filio orbata Pataviam in hoc monasterium venit, in quo primum habitum monasticum assumpsit, paulo post abbatissa designata, monasterium praeclare illustravit et auxit.

Az a kő, melyen állítólag e felírás volt, ma már nem létezik.

Van azonban az abauj-megyei Makrancz községben is egy emlékkő, melynek felirata a jelen műben közölt rajz (202. ábra) szerint imígy szól:

D. OP. MAX. S.
HVIVS · SACRI TEMPLI · CONDIT ·
RICI · GESLAE STEFANI · ET OLAY
THI · LADISLAI · SANCTOR · PANNO
NIAE · REGUM · DIVIS CONIVGIBVS
AMPLISS · PATER · DŇŠ · PETRVS · TT.
SANTI · CYRIACI · S · R · E · PBR. CAR.
IEGYNUS · EPS. VESPRIMIE
AP
AEMEMORIAE VENER

¹ Diatribe. 168. és 169. lap közt Pray az alsó és felső rész ábráját közli.

² Certe Gothici characteres . . . magis affabre ducti sunt, quam ut seculum XV. antrorsum excedant, forte ne exitum quidem ejusdem Seculi attingant. De S. Ladislao 107. l.

Ez emléket Rheginus bíbornok, Isnali Péter, ki 1501—1504 közt a veszprémi püspökséget kormányozta, állíttatta.

Ime tehát öt felírás van, melyek Gizella haláláról s temetkezéséről szólnak.

PRAY GYÖRGY¹ hosszan értekezik műveiben a makranczi márvány emlékkőről, mely irodalmi vitát is idézett föl, sőt adja annak rajzát. Az emléktábla a makranczi templom déli oldalába volt erősítve. A rajz szerint négy szöglete már ekkor le volt törve s két helyen megrepedve. A repedések közül egyik, a címér alatt, az emlékkövet egész szélességében keresztül hasította.

Egyideig az emléktábla a templom melletti temetőben volt és néha sírok betakarására is használták, honnan BYDESKUTI sepsii plébános a templom romjai közé állíttatta s földdel takartatta be, majd midőn 1761. évben a templomot helyreállították, a déli falba helyezték, nem messze a nagy oltártól.

A rajz szerint a felírást PRAY ekként közölte:

D. OP. MAX S.
HVIUS SACRI TEMPLI · CONDIT
RICI GESLAE STEFANI · ET OLAY
THI · LADISLAI · SANCTOR · PANNO
NIAE · REGŪM · DIVIS CONIUGIBUS
AMPLISS · PATER · DNS · PETRUS · TT
SANTI · CYRIACI · S. R. E. PBR. CAR
IEGYNUS EPS VESPRIMIEN
AP
MEMORIAE · VENER

200. ábra. Gizella királyné síremlékének alsó része.

Ezen olvasástól PRAY első olvasása, melyet Szent Lászlóról szóló értekezésében közölt, abban különbözik, hogy a Cyriaci szó után S helyett O betűt olvas és a Memoriae és a Vener szavak közé még AC összekötő szót helyezi. Ugyanő az AP betűket eleinte «Apposuit» szóval vélte magyarázhatni, de utóbb e betűket A és D-nek vette, mely betűk azt jelentik, hogy Rheginus Péter a veszprémi püspökség administratora volt. Az emlékkő szerinte a háborús időkben akár véletlenül, akár szándékkal vitetett Kassa mellé Makranczra.²

Hol temették Gizellát el? A kérdésre — úgy hiszszük — PAULER GYULA szerint «az egykorú REICHENAU HERMANN rövid, de teljesen megbízható adata . . . a döntő». E szerint pedig alamizsnálkodva s jó cselekedeteket gyakorolva Magyarországon öregedett meg. PAULER határozottan azt fogadja el, hogy Gizella a veszprémi székesegyházban temettetett el.

Az, hogy Gizella 106 éves kort ért el és így csak 1095-ben halt

¹ Dissertatio . . . de S. Ladislao a *Georgio Pray* 1774. § 10. 91 l. Diatribe in Dissertationem historico-criticam de S. Ladislao Hungariae rege, fundatore episcopatus varadiensis ab Antonio Ganoczy . . . conscriptam. 1777 § 11. 119. l. E műben foglaltatik a 124. és 125. lap között az emléktábla rajza. — *Katona*: Historia Critica T. I. CV. 551. l. A veszprémi schematismus az emlékkő felállítójáról ennyit mond: Petrus VI. Rheginus Isnaly. S. Cyriaci in Thermis Cardinalis. *Pray* rajza szerint az emlékkő ekkor 4' 4" magas és 2' 7" széles volt.

² A jelen mű kiadása alkalmából az emléktábla rajzát közölni óhajtván, *Myskovszky* Viktor tanárt, a műemlékek orsz. bizottságának levelező tagját kértem, hogy a tábla felvételére fényképészt küldjön ki. Ekkor derült ki, hogy a templomot néhány év előtt lebontották s az emléktáblát is elhántták. *Fodor Sándor* sepsii esperes-plébános, időközben a kassai székesegyházhoz kinevezett kanonok azonban kiment Makranczra és sikerült neki a romok közt a táblát 7 darabban megtalálni, melyeken a felírat, mint a rajz mutatja, még egészen jól kivehető.

meg, magában véve lehetséges lenne, ámde REICHENAU HERMANN adatán kívül, mely ennek ellentmond csak a következőkre hivatkozunk. Ha Gizella csak 1095-ben halt volna meg, lehetetlen, hogy 1083-ban, midőn István király tetemeit a sírból kiemelték, Gizella királyné életbenlétét teljesen hallgatással mellőzték volna.

Ellene szól Gizella passau kolostori életének s annak az állításnak, hogy nagynénje után lett a második apátnő, az a tény, hogy nagynénje, az első apátnő 1020-ban halt meg, miként lehetett volna Gizella legalább is húsz év leforgása után a második apátnő?

De továbbá miként lenne megmagyarázható az, hogy az 1095. évi sírirat Istvánt, ki már 1083-ban szentté avattott, szentnek nem említi, ellenben II. Henriket, ki pedig ekkor még nem volt szentté avatva, mégis szentnek mondja?

Még egyet említünk fel. A passau emlék felső része, mely Istvánt mint Magyarország királyát, továbbá Gizellát mint István nejét és mint Sz. Henrik császár nővérét említi, csak későbbi toldás és így bizonyítékul nem szolgálhat, mert a sokkal később készített felírás tartalma nem igazolhatja azt, a mi az eredeti felíratban, az alsó sírkövön nincs. Már pedig az alsó sírkő Gizellát sem mint István nejét, sem mint II. Henrik nővérét nem említi.

II.

Imre herczeg alakjának emléket, úgymint szent atyjáét, Istvánét és anyjáét, Gizelláét, a koronázási palást őrizte meg. Sírja azonban nem talált jobb sorsra, mint azoké, kiket a fehérvári királyi necropolisban temettek el. Imre sírjáról csakis egy felírás emlékezete maradt fenn PRAY feljegyzései nyomán.

Székesfehérvárott 1734-ben egy emlékkövet találtak, melynek felírását PRAY, a mennyire a széttört darabokból megállapítania lehetett, ekként idézi:

REVERĒN ... PATR ... O MINICI PREPOSITI
HIC DIVI STEPHANI C... A... SCISSIMA PROLES
DUX EMERICUS ... VR ESSE SATUS

Pray így olvassa: Hic divi Stephani condam sanctissima proles Dux Emericus noscitur esse satus. Hozzáteszi, hogy inkább situs lenne olvasható: Forte pro satus, melius rescriberetur: situs.¹ Az emlékkövet KÁROLY szerint, ki a «satus» szót «natus»-nak olvassa, Kálmáncsáy Domonkos prépost (1474—1495) állíttatta.

III.

István közvetlen utódai haláluk után nem jutottak Fehérvárra, a királyok temetkező helyére. Pétert a pécsi székesegyház, Abát a sári monostorban helyezték zaklatott életük után nyugalomra. Hasonló sors várt I. Endrére, Szent István nagybátyjának, Mihálynak unokájára: Szár László fiára.

¹ Dissertationes de sanctis Salamone Rege et Emerico Duce a Georgio Pray. 1774. 78 l. Pray Diatribe 121 l. — Katona I. k. CXXXI. 390 l. Károly János. Fejérvármegye Története. II. 138, 183. l.

201. ábra. Gizella királyné síremlékének felső része.

A szerencsétlen király, ki fivére, Béla ellen vívott csatában foglyul esett, Bakony egyik királyi udvarában, Zirczen halt meg. Holttestét Tihanyba vitték és itt, a tőle alapított benczés apátság templomában¹ temették el, miként ez a hagyománnyal is megegyezik. Ennek adott GARAY JÁNOS hangulat-
teljes költeményében szép kifejezést, midőn az Úrnak
Tihany bérctetején álló templomáról mondja, hogy

Alatta mély üregben
Nyolcyszázados sír áll,
Hol álmaít aluszsza
András magyar király.

Az apátság a tatárjárás után világi kézre került s csak a XVIII. század elején jutott ismét vissza a Benedek-rendűek birtokába, kik a régi templomból épen maradt altemplom fölé új egyházat építtettek. Alig szenved kétséget, hogy az építkezés alkalmával az altemplomban levő síroknak is nyomára jutottak és fájdalom, alig hihető, hogy a földfedezett sírok érintetlenül maradtak volna.

A három pár oszlop által három hajóra osztott altemplom falába, a jobb lejárati lépcsője mellett, sírkő volt befalazva, melyen kereszt van kivésve. (203. ábra). E sírkő eredeti helye semmiesetre sem lehetett a lépcső mellett, hanem ott, hol a királyt eltemették.

Midőn 1889-ben SIMON ZSIGMOND tihanyi apát úgy a felső, mint az alsó templomot megújította s kifestette, az altemplom talaját is felásták.

«Ez alkalommal — mondja RÉCSEY VIKTOR² — több koporsómaradvány és csontváz került napfényre, melyek az intéző köröket arra indították, hogy a kutatást folytassák azon kereszt közelében, mely Endre sírjának megjelölésére szolgálhatott. A fejedelmi sírhelyet megjelölték egy domború kereszt-

202. ábra. Gizella királyné emlékköve Makranczon.

alakú fogantyúval ellátott pallost feltüntető emlékkövel... az említett Endre-féle sírkereszt felé az első oszlop irányában folytatták az ásatást. És íme itt az ásó csakugyan egy vörös kővel gondosan kirakott sírgödörre akadt, melyben... már nagyon régi emberi csontváznak erősen porladozó maradványait minden egyéb emlék nélkül ugyancsak vörös kőlappal lefödve találták.»

Tekintve, hogy a többi holttetemek csak fakoporsóban voltak, «ez utóbbi csontvázmaradékok pedig kőládába zárattak el nagyobb gonddal; továbbá, hogy e kis kőkoporsóba későbbi időben látszottak gondosan eltakarítottaknak, épen a középkori domborművel ékeskedő sírkereszthez legközelebb: ennél fogva a bizonyossággal határos az a feltevésünk, hogy ha a Thuróczy és Katona által kifejezett hagyomány egyáltalában alapos, itt I. Endre magyar király csonterekléire akadtunk».

Endre király sírjának felfedezése arra szolgált okul, hogy a kereszttel ellátott sírkövet nem illő

¹ *Pauler Gyula.* A Magyar Nemzet Története. I. k. 141 l.

² Sopron 1889. nov. 13-iki, Budapesti Hírlap 1889. nov. 4-iki száma.

helyéről kivették és az említett «kőkoporsó felé» az altemplom jobb oldali falába, a két első oszlop vonalának megfelelő faltér közepén, erősítették be.

Sajnos, hogy sem a templom megújításáról, sem a sírok felfedezéséről az illetékes hatóságok értesülést nem nyertek s így történeti és tudományos szempontból a tényállás pontos megállapítása elmaradt.

IV.

Itt kell megemlékeznünk Salamon király sírkövééről, melyet a polai székesegyházban őriztek.¹ Salamon, midőn az országot elhagyta, állítólag Istriába ment. A hagyomány szerint ott halálozott el in odore sanctitatis s mint ezt CICCARELLI 1802-ben írja, teteme tisztelettel őriztetik Pola székesegyházában.

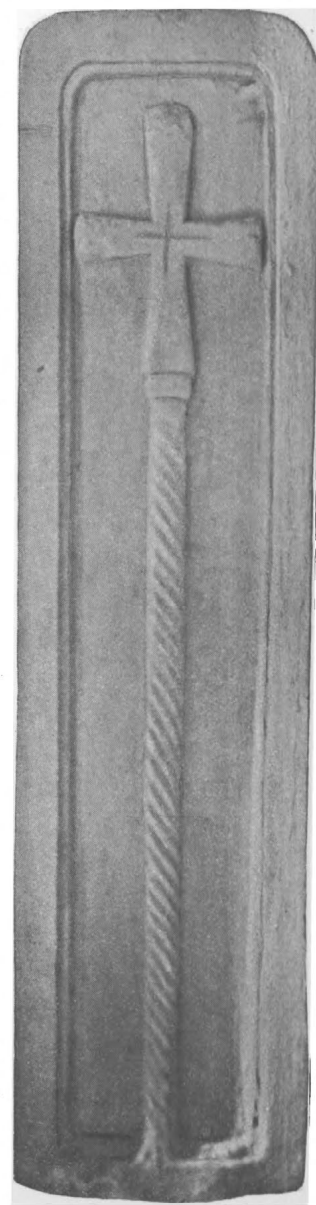
A dolog azonban nem látszik minden kételyen fölül állónak. Pola városa mellett állott a S. Michele in Monte régi apátság, melyet dr. KANDLER 1845-ben még mint romot látott s azokat le is írta.² Az apátság nyomai azonban az erődítmények építése alkalmával teljesen lehordattak. Ez alkalommal, 1854 körül földöztek föl Salamon király sírkövét, mely körülmény azt igazolja, hogy ezen apátsági templomban volt Salamon eredetileg eltemetve. JACKSON Dalmáciáról, Quarneroról és Istriáról írt nagy érdekű művében azt említette föl, hogy a sírkő Róma és Augustus templomában őriztetik, de a tárgyak felhalmozott és rendetlen volta miatt azt képtelen volt megtalálni. E sorok írója az ezredéves kiállítás történelmi csoportjának végrehajtó-bizottságában javaslatot tett ezen emlék kikerestetése és kiállítása iránt. TREFORT ÁGOSTON, oktatási és művelődési ügyünk egykori vezetője vejének, POTT tengerésztisztnek közbenjárásával sikerült a sírkő nyomára jutni s azt a polaparenzoi püspökség a kiállításra készséggel átengedte, hol ez emlék a román templomot képező épületben ki is állítatott. (204. ábra.) A sírkő nagysága: 173 cm. hosszú, 50 cm. széles.

Felirata: HIC. REQUIESCIT. ILLUSTRISSIMUS SALOMON
REX PANNONIAE.

V.

Ugyancsak CICCARELLI írja, hogy Salamonnak András fia Brazza szigetén rejtőzködött el és hogy magát fentarthassa, pásztoréltre adta magát. Birce-ben, Škrip mellett tartózkodásának emlékét CICCARELLI, BEDA PÉTER áldozártól, 1783-ban szerzett értesülése szerint jegyzi föl.

CICCARELLI műve nyomán András herczeg köve iránt a kerületi kapitányság is érdeklődött (Nr. 31. res. III/12 1894) s felszólította a škripi plébániahivatalt nyomozásra és ennek alapján jelentéstételre. Sajnos, az április 30-án 28. sz. alatt tett jelentésben DR. SLOVINIĆ plébános előadta, hogy kutatása eredményre nem vezetett. Brce kis hegyecskét képez Šcrip közelében (posto tre mila metri). A hegy aljában köröskörül szőlővel és olajfákkal beültetett sík terül el, temérdek összeomlott fal s bedőlt gunyhókból képződött halmokkal, melyek azt bizonyítják, hogy e területet valaha csakugyan lakták.

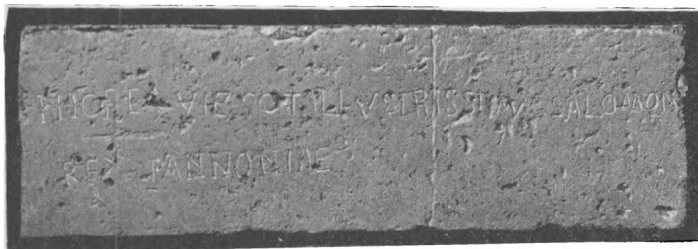

203. ábra. I. Endre sírját megjelölő kereszt a tihanyi apátsági templom altemplomában.

¹ Osservazioni sull'isola della Brazza del sacerdote *Andrea Ciccarelli* Paroccho di Pucischie Venezia. 1802. pag. 48–50.

² Indicazioni per cose storiche del Litorale. Bibl. Civ. Trieste. Dalmatia, the Quarnero and Istria. By T. G. *Jackson* Oxford 1887. III. 298–299 l.

Kétségtelennek mutatkozik SLOVINIĆ szerint, hogy Brceben az egyik szerény lakban végtelen hosszú időn át Salamon grófok családja huzódott meg, mely 1560-ban Šcripbe költözött s utódjai, a születés fényének hírnevén, a legnagyobb tiszteletnek örvendtek. E család a hagyomány szerint Salamon király András fiától származott. András egyik utódja ZORZI SALOMONI, l'Istoria della famiglia dei

204. ábra. Salamon király sírköve Pólában, a püspöki múzeumban.

Conti Salomoni abitanti dell Isola Brazza, nobili della Stessa e della città di Nona, scritta del Conte Zorzi Salomoni avo del Conte Pietro Beda Salomoni (1719)¹ kéziratában mondja, hogy a felírástó kő egyik házíko belső falán volt.

A plébános azzal végzi jelentését, hogy nincs nyoma már a felírásnak és a sok

kőhalmaz között lehetetlen meghatározni, hogy melyik házíko lehetett András herczeg lakása.

GYÖRÖK LEO tanár kérésére az 1898. esztendő nyarán, személyesen is kutatott, sőt ásatott is. De nyomra ő sem talált. A lakóktól hallott legenda szerint a felíratos követ egy másik kővel együtt a velenceiek uralma alatt egy vitorlás hajó vitte el, mely azonban a viharban elsülyedt.

Az idők viszontagságai, írja a kerületi kapitányságnak Škrip plébánosa, ki 1894-ben szintén kutatásokat tett, elpusztították a kunyhókat, a kőveket és felírásokat, a királyi sarj menedékhelyét, az ő szerencsétlensége tanujelét:

Vinca di tanti secoli il silenzio! — mondja Škrip plébánosa.

Az András herczeg kunyhójában állítólag létezett emlékkő a következő felírással bírt:

CLARISS. LUX IN TENEBRIS
DIRE SORTIS
AN. T. SAL. R. UN. D. P. PLAE
HIC. M. V. PAS. D.
P. R.
ANNO MXCV.

Ezt CICCARELLI szerint dr. DON CARAMANEO ANTAL következőleg olvasta:

CLARISSIMA LUX IN TENEBRIS
DIRAE SORTIS
ANDREAS FILIUS SALOMONIS
REGIS UNGARIAE DEFUNCTO PATRE POLE
HIC MISERAM VITAM PASTOR DUCENS
POSTERIS RELIQUIT
ANNO 1095.

Az emlékkő elpusztulván, a felírásra nézve semmi biztos nem mondható. Egy azonban bizonyos, hogy úgy az eredeti felírat olvasásához, mint annak CARAMANEO által adott magyarázatához a legnagyobb kétely fér.

VI.

Dalmáciában nemcsak Salamon király sírkövét és fia sírjátának emlékezetét őrizte meg a kegyelet, hanem Zarában a Santa Maria kolostor templomában azt a díszes síremléket is, melyet Vekenega királynénak, a Santa Maria benczés kolostor későbbi apátnőjének hamvai fölé állítottak.

Vekenegát a hagyomány Kálmán király eltaszított feleségének tartja. A történet igazolja, hogy e hagyomány alappal nem bír s így a Santa Mariai mű sem sorozható Árpádházi királyi emlékeink közé. Ámde

¹ Közölve II Dalmatino 1892, No. III. Brazza.

mivel maga a templom Kálmán királylyal közvetlen kapcsolatban van, az emléket érdekénél fogva közülük azért is, (205. ábra) mert újabb írók is a téves hagyományt fentartják. Így az angol JACKSON¹ Dalmáciáról írt és gazdag rajzokkal diszített művében szintén azt mondja, hogy Kálmán király eltaszított felesége Vekenega, Crescimir horvát király nővérének, Ciccanak leánya és anyja Cicca után, a kolostor apátnője volt. Jackson közli Vekenega síremlékét. Ez angol munka után adja BEÖTHY ZSOLT is a rajzot, úgy mint mi is. BEÖTHY így ír:

«Kálmán király dalmáciai hódítását a S. Maria apácza kolostor campanilájának építésével örökítette meg és a S. Maria templom délkeleti sarkában Bekenga, Kálmán király első (tőle elválasztott) nejének feliratos síremléke egész tisztaságban tanúsítja e román stílt.»²

De ha JACKSON és BEÖTHY tévednek is, midőn Vekenegát Kálmán feleségének állítják, a Santa Maria egyházhoz Kálmán király neve mégis hozzáfűződik. Azután, hogy Kálmán 1105-ben győzelmi bevonulását tartotta Zarába, a Santa Maria kolostor templomához campanilet építtetett, melyen Jackson állítása szerint még néhány évvel előbb e felírást lehetett olvasni:

ANNO INCAR DNI NRI IHV XPI MIL CV
POST VICTORIAM ET PACIS PRAEMIA
IADERÆ INTROITUS A DEO CONCESSA
PROPRIO SVMPTV HANC TVRRIM
SCÆ MARIAE VNGARIÆ DALMACIÆ
CHROATIAE CONSTRVI ET ERIGI
IVSSIT REX COLOMANVS

Sajnos, hogy a 30—40 évvel előbb állított új épület eltakarja a toronynak épen azt a részét, melyen a Kálmán király diadalmas bevonulására vonatkozó emléktábla volt látható.

A zárda káptalan-termének egyik szögletében, a terem azon falán, mely a templom északi oldalát képezi, áll Vekenega síremléke, melynek kettős ívezete fölött, alatt és két oldalt négy felírás van.

A felső így szól:

LAUDE NITENS MVLTA · IACET · HIC VEKENEGA SEPVLT
QUAE FABRICAM TVRRIS SIMVL ET CAPITOLIA STRVXIT
HAEC OBIT VNDENO CENTVM POST MILLE SVB AEVO
QVO VENIENS CHRISTVS CARNIS GESTAVIT AMICTVS
NOS HABET EST ANNVS QVINTVS QVO REX COLOMANVS
PRAESVL ET EST DECIMVS QVO GREGORIVS FVIT ANNVS

Kálmán király nevét azonban nemcsak a ma — sajnos — nem látható felirat örökítette meg, hanem az általa építtetett toronyban lévő kápolna is. A káptalani teremből egy ajtó a torony alsó részébe vezet. E helyiség boltja képezi a fölötté lévő kápolna alapzatát. A kápolna boltját a négy szögletben két-két nyolczszögű, illetőleg kerek oszlop tartja köbfejezettel, melyeknek a kápolna központja felé eső lapjai a király nevét viselik:

R. CO LLO MŦN NVS.

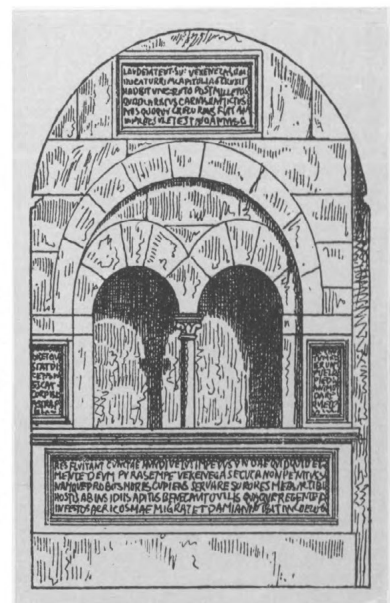
VII.

Árpádkori emlékeink közé tartozik az a kőkoporsó, mely két magyar királyleánya: Katalin és Margitnak, IV. Béla gyermekeinek csontjait tartalmazza.

A tatároktól üldözött király hitvese, Lascaris Margit, már 1241-ben gyermekeivel és Sz. István

¹ I. köt. 298—307.

² A Magyar Irodalom Története. Beöthy Zsolt. I. k. 53. és 62. l.

205. ábra. Vekenega királynő síremléke S. Mária templomában Zarában.

királynak a székesfehérvári bazilikából kiemelt testével és temérdek kincscsel Dalmáciában, Clissa várában (207. ábra) keresett menedéket, melyet a tatárok hiában ostromoltak. E várban halt meg 1242-ben a két kis királyleány. Koporsójuk Spalatoban Diocletian császárnak a VII. században katolikus isteni tiszteletre berendezett mausoleumába, abba a templomba vitetett, a mely elé jobbra római régi kövekből, gyönyörű román torony építéséhez II. Károly hitvesének, Máriának és Róbert Károly feleségének, Erzsébetnek, neve fűződik.

Eredetileg a dom kapuja fölött kívülről volt elhelyezve a sarkofag, (206. ábra) mint ezt FARLATUS DÁNIEL is írja.¹ A sírat Farlatus szerint így szólt:

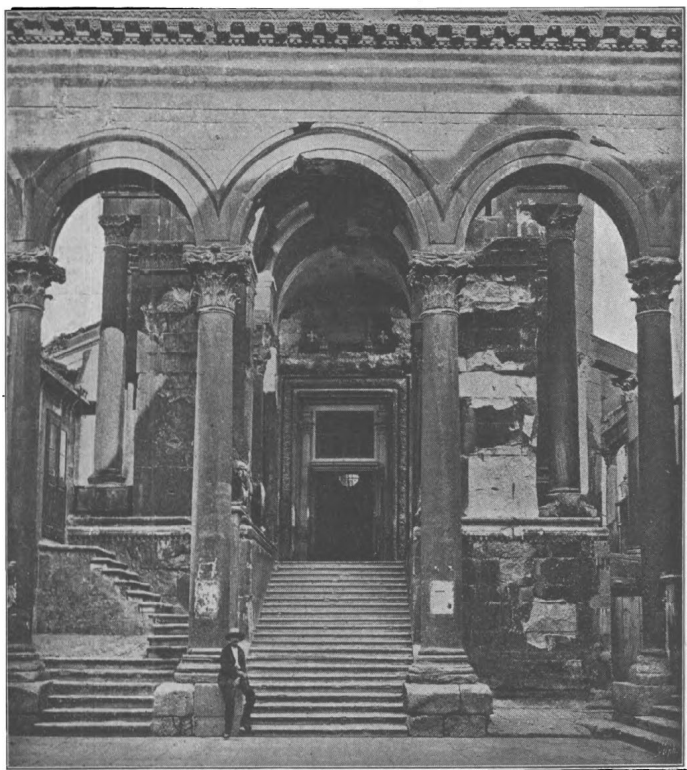
CATHARINA INCLYTA ET FULGENS MARGARI	
IN HOC ARCTO TUMULO IACENT ABSQUE VI	TA
BELLE IIII REGIS HUNGARO	
ET MARIE LASCARI REGINE GRECO	RUM
AB IMPIIS TARTARIS FUERUNT FUGA	
MORTUE IN CLISSIO HUC SPALETUM TRANSLA	TE
SUB ANNIS DOMINI MILLE DUCEN	
QUADRAGINTA DUO INSUPER PREBENS LEGEN	TIS

Ez epitaphiumnak a sarkofagon semmi nyoma sincs. Ha tehát volt ily felírás, az csak azon a külön márványlapon lehetett, a mely a sarkofag elé helyezve, ezt védte.

A velencei kormány azonban a magyar uralomra utaló ez emlék eltávolítását elrendelte s helyére szent Márk oroszánját, majd ennek helyébe is más kőtáblát tétetett a következő felírással: Ecclesia Metropolitana Primatialis Sancta Basilicae Vaticanae aggregata 1755.

Az eredeti felírásnak és az oroszánnak ma már nyoma sincs. A múlt századi feliratos táblát pedig 1884. évi május 4-én távolították el, midőn a dóm, jelesen főkapujának restaurálása miatt a táblát és a királyleányok hamvait tartalmazó sarkofagot le kellett venni. A püspök, CALOGERÀ MÁRK, BULIĆ FERENCZ gymnasiumi igazgató, a műemlékek conservatora és PERISIĆ, a restaurálási munkák vezetője jelenlétében vétetett le az urna,² (208. ábra) a melyen levő felírást a következőleg közölték:

✱ HEC · EST · SEPOLTURA · FILIARUM · D · MNI ·
 BELLE · REGIS · UNGARIE · M.CC.XLII. DIE ·
 XIII. MARCII (H) M. FUGIENS · (A FA)CIE TARTAROR(UM)

206. ábra. A spalatói székesegyház főkapuja, mely fölött IV. Béla leányainak sarkofagja volt beillesztve.

¹ Regina... duas filias morte praereptas amisit, quas Spalatum transferri jussit et eodem marmoreo sepulcro inclusas collocari supra januam majorem Aedis Metropolitanae cum hoc Epitaphio. Illyrici Sacri T. III. 262. 1765. Magyar Állam júl. 2. 1885. (Győrök czikke). A sarkofag helyét a 206. ábra, a székesegyház főkapuja fölött levő párkányon két + közt mutatja.

² List Biskupije Spljetske i Makarske. Foglio della Diocesi di Spalato e Macarsca. 1884. XII.

Sajnos, az urnát kegyetlen kezek, nem tudni mikor, feltörték. Födele helyéből kimozdítva, kinyitva találtatott. Az urnában benn volt ugyan a két csontváz, azonban földdel és törmelékkel vegyesen, melylyel még egyéb tárgyak, idegen csontok is jutottak a koporsóba akkor, midőn azt a sírrabló fölkutatta.

A födelet a püspök azonnal visszatétette az urnára, lekötötte és pecsétjével lepecsételtetvén, az egykor Aesculapnak vagy Jupiter Capitolinusnak szentelt és a keresztény isteni tiszteletnek valószínűleg a XIV. század végén átadott Capella Palatinaba, a mai baptisteriumba vitette át.

A püspök a sarkophag felnyitására, a tetemek azonosságának megállapítására és ismét vissza-helyezésére KRSTULOVIC LAJOS káptalani prépost elnökle alatt az egyházi és világi hatóságok kiküldött-jeiből bizottmányt alakított, melynek 1884. november 8-án, a San Giovanni al fonte Battesimale templom-ban tartott ülésén a sírláda újra felnyitattott és a bizott-ság meggyőződött arról, hogy a sarkofagban benn van a két csontváz, melyek életkora egyiknél 10—12 év, a másiknál 14—18 év lehetett.

Tekintettel azonban arra, hogy az urna fent közölt felírása nem egyezett meg FARLATINAK szintén fentebb ismertetett felírásával, a bizottságnak kételye támadt, vajjon a két királyleány csontjai valóban nem sikkasztattak-e el 1818-ban, mint ezt LANZA FERENCZ írja.

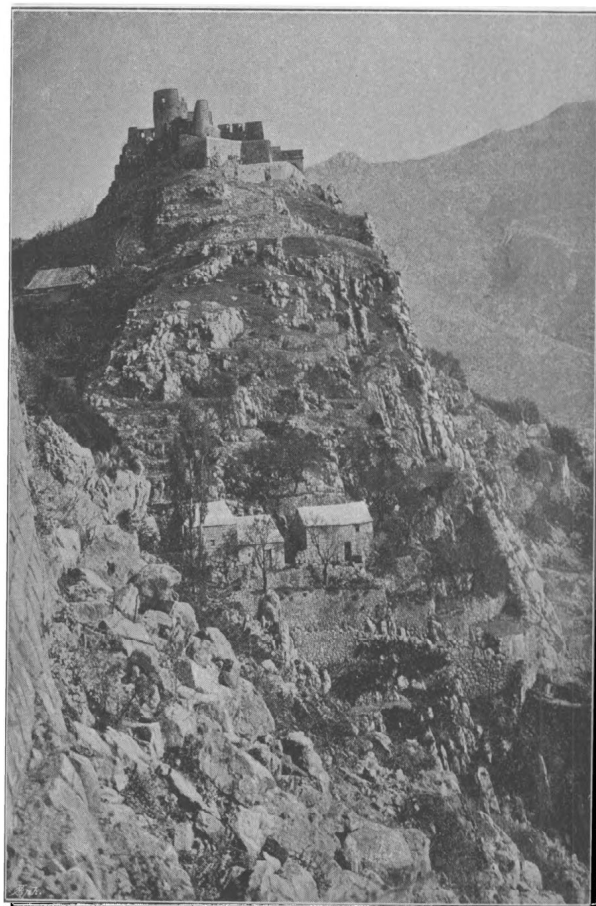
Ez azonban nagy tévedés volt, melyen cso-dálkozni kell. Mint GYÖRÖK LEO 1882-ben meg-győződött, hogy a sarkofag fenn van régi helyén s a sarkofag felirata világosan megjelöli annak tar-talmát, erről a spalatoiak is bizonyosságot szerez-hettek volna.

A bizottság mégis szükségesnek látta a kerü-leti, a községi orvostól, BULIC-ból és a püspöki titkár-ból álló albizottságot küldeni ki annak megállapítá-sára, hogy a csontok valóban IV. Béla leányainak földi maradványai-e?

A luçac-i püspöki széklakban november 12-én a csontok megvizsgáltatván, a kiküldött bizottság azokat leírta és megállapította, hogy a két csontváz életkora 6—8, illetőleg 14—18 év közt lehet, azonban nemük iránt véleményt adni nem tudott. Kijelentette továbbá a bizottság, hogy a kőláda és a tetemek nagyságát tekintve a sarkofagban eredeti-leg maguk a holttetemek kellő helylyel nem bírhattak, hanem abba csakis mint csontok tétettek.

Időközben LANZA is nyilatkozott. Trevisoból 1884. november 17-én kelt levelében kijelentette, hogy tévedett. Csakis az a kőtábla vészett el, melyen a Farlati által idézett felírás volt, melyet nem találván, hitelt adott azon véleménynek, hogy 1818-ban a tetemek elsikkasztattak. E vélemény alap-talanságát azonban nyilvánvalóvá tette az eredeti sarkofag és az ezen lévő felirat, melyet ő nem ismervén és részletesb vizsgálat nélkül észre sem vevén, végtelenül sajnálja, hogy túlságos hiszékeny-ségében elfogadta a tetemek elsikkasztására vonatkozó alaptalan véleményt.

A püspöknek november 21-én 2031. sz. alatt kelt felhívására. ugyanazon hó 23-án, Spalato tiz polgári és katonai orvosa vizsgálta meg a tetemeket, kik kijelentették, hogy a csontok női tetemek, egyik 6—8, a másik 14—18 év között.

207. ábra. Clissa vára.

November 30-án a teljes bizottság jött össze ülésre, mely meggyőződve arról, hogy külön ládába helyeztettek a hercegkisasszonyok csontjai, míg az ezekhez nem tartozó heterogen csontok más ládácskába tétettek, elrendelte, hogy a hercegnők csontjai most már véglegesen lezárassanak és a ládában a bizottság által felvett jegyzőkönyvek is, melyekről azonban hiteles másolatok tartandók meg, elhelyeztessenek.

A püspök december 2-án, a spalato új püspöki lak kápolnájában a hercegnők lelki üdvéért, kiknek tetemei a kápolna közepén voltak elhelyezve, misét mondott s az absolutiót adta reájuk.

A november 30-án hozott határozat foganatosítása december 9-én történt, midőn a tetemet tartalmazó ládát a fentemlített négyes bizottság, a november 8, 12, 23, 30. napján és az eljárás alkalmával december 9-én felvett jegyzőkönyveknek a ládába elhelyezése után lekötözte, a püspök közép-pecsétjével lepecsételte s a püspöki palota kápolnájába letétette.

Az idegen csontok külön ládában elzártan szintén lekötöztettek, lepecsételtettek s a püspöki curia levéltárába, megőrzés végett beiktattattak.

Még a püspöki kápolnában nyugodtak a királyleányok hamvai, midőn SIMOR JÁNOS primás azoknak az esztergomi székesegyház számára átengedését kérte a spalato püspöktől.

208. ábra. IV. Béla király leányainak feliratos sarkofagja.

Ez ügyben a püspök 1885. évi április 24-én 1311. sz. alatt tanácskozmányt hívott össze, mely április 26-án tartatott meg az ő elnöklete alatt. Jelen voltak a kerületi kapitány, a község, a káptalan, a seminarium képviselői, a székesegyház vagyongondnokai s BULIC műemléki conservator. A püspök előterjesztette SIMOR primásnak február 26-án 1384. szám alatt kelt levelét, melyben azt kérte, hogy a királyleánykák hamvai adassanak vissza a nemzetnek és nyugodjanak Esztergom székesegyházában, mely városban atyjuk meghalt és a hol temetkezési helyét választotta.

A tanácskozmány BULIC javaslata ellenében, ki azt indítványozta, hogy e kívánság ne teljesítessék s erről a primás a legjobb formában értesítessék, a Spalato városát képviselő BULAT javaslatára négytagú bizottságot küldött ki véleményadásra, mely a püspökön kívül az indítványozóból, DEVICH városi kanonok-plébánosból, mint a káptalan és MILIC, a székesegyházi vagyon képviselőjéből állott. A MILIC által szerkesztett javaslatot az albizottság augusztus 23-án és a teljes bizottság (ad N^{um} 2775) szeptember 6-án elfogadván, azt határozta, hogy a primás kérelme mellőztessék s a hamvakat tartalmazó láda az ülésről felveendő jegyzőkönyv egy példányával együtt tétesse vissza abba az urnába, melyben a tetemek eddig feküdtek és a S. Giovanni baptisteriumban a padlozathoz erősítve és az ideiglenes elhelyezésre vonatkozó leírással ellátva addig maradjon ott a hamvakat tartalmazó sarkofag, míg Diocletian egykori mausoleuma, a mai dóm főkapuja nem restauráltatik és régi helyére, hol mindig állott, a sarkofag vissza nem helyeztetetik.

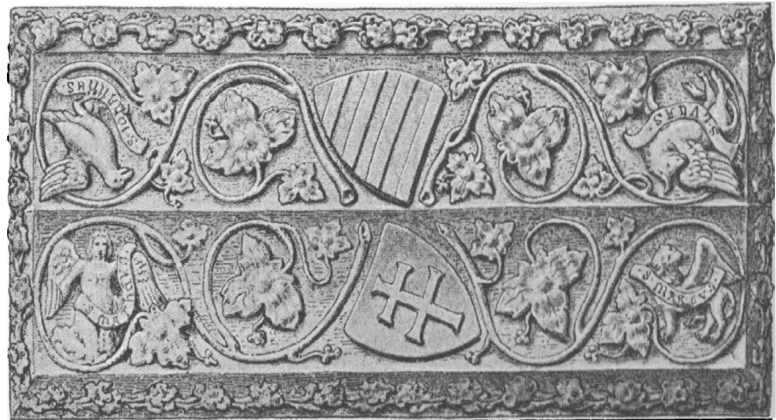
A püspöki széklakból ünnepélyes díszszel, az egyházi és világi hatóságok képviselői által követve, 1885. évi október 3-án a királyleányok csontjait tartalmazó láda át is vitetett a baptisteriumba s a szeptember 6-án ad N° 2775. számú jegyzőkönyv hiteles másolatával együtt behelyeztetett az urnába, melynek födele beforrasztatott s maga az urna is a padozathoz ólmozással erősített. A sarkofag ma is itt, megfelelőnek nem mondható helyen, őriztetik.

Érdekesnek találjuk az 1885. augusztus 23-án kelt és a püspöki levéltárban levő jelentés indoklásából, melylyel a tetemeknek Esztergom számára átengedését a tanácskozmány elutasította, a következőket említeni föl.

Spalato IV. Béla király jóakarátának más jelét nem bírta, mint Clissában elhunyt leányai sírjának őrzését és sem ő, sem utódai nem tettek soha lépéseket, hogy hamvaik elvitessenek. A kiválasztott hely a főkapu párkányán, a sarkofag felírása igazolja az elhelyezés állandó jellegét.

Két század multán Dalmácia velencei uralom alá jutott, majd négy század után IV. Bélának utódja és Magyarországon örököse által visszaszereztetett, de az urna átengedése szóba nem került s ez bizonyítja azt, hogy úgy az Árpádok királyi családja, mint örököseiké: a Habsburgoké elismerte, hogy Béla király intézkedése nem ideiglenes, hanem végleges volt.

Az sem hallgatható el, hogy Béla a tengerpartra menekült ugyan, de saját országába és nem idegenbe. Spalato hazai föld volt az elhunyt hercegnőkre csakúgy, mint Esztergom vagy Székesfehérvár. A magyar-horvát egyezmény (1868: I.) értelmében, melylyet a törvényes koronás király szentesített s mely az osztrák-magyar monarchia belső közjogának részét képezi, Dalmácia kiegészítő része Szent István koronája országainak. Dalmácia tényleg még elválasztva van ugyan, de jogilag Magyarországhoz tartozik, (pel fatto ancora staccata, ma virtualmente riamesa).

209. ábra. III. Endre leányának, Erzsébet hercegnőnek sírköve.

Spalato ma sem idegen föld tehát Magyarországra és a hercegnők hamvait magában foglaló urnának helye ép oly jogos Spalatoban, mint lenne Esztergomban.

Ez a jogi tekintet illetőleg, a mi pedig a sarkofagnak a spalato-i dóm mellett való conservatiójára vonatkozó történelmi és politikai oportunitást illeti, fennáll Béla hálájának és pedig egyetlen záloga a Spalato városa által iránta tanúsított hűségért és asyllumért; fennáll a kézzel fogható bizonyíték Dalmáciának Magyarországgal e korszakban való uniójáról; fennáll a fény, mely abból a székesegyházra és magára a városra háramlik.

A sír Esztergomban nem érné fel nagyszerűségében Diocletian mausoleumának kapuját, sem az esztergomi székesegyház nem mérkőzhetik a spalato-i dómmal százados fennállásában, mi által az urna őrzése Spalatoban sokkalta fenségesebb és biztosabb, melyet a dalmátoknak a törvényes dynasztia iránt való kegyelete, hűsége és szemlélete vesz körül.

Mielőtt befejeznők, a sarkofagról még egy-két szót kell mondani ismertetésül. A sarkofag egyszerű homokkőből készült. Hossza 1'137, szélessége 0'512, magassága felső lapjával együtt 0'37. m.

Midőn a sarkophagot 1884. évben a főkapu párkányáról levették, a leletről felvett jegyzőkönyv megállapította, hogy azt már korábban felnyitották és tartalmát megbolygatták. Ezt igazolja az is, hogy a csontokon s a tetemekhez nem tartozó fentemlített idegen tárgyakon kívül a sírban mi

sem volt, holott a koporsónak eredetileg a holttesteken kívül legalább is azok ruházatát kellett tartalmaznia. Mivel pedig ennek semmi nyoma sem volt, ellenben a sarkofágban idegen tárgyak találhattak, kétségtelen, hogy azt feltörték s a tetemek ruházatát, esetleg ékességeit kivették.

A koporsó kicsiny ugyan, de alig fogadható el a spalato-i bizottmány és GYÖRÖK azon állításának helyessége, hogy a két királyleány eredetileg nem feküdt egy, hanem két koporsóban. Ellene szól ennek maga a felírás is, mely mindkét királyleányra vonatkozik, mert ha fel is lenne tehető, hogy a főkapu párkánya nem volt a sarkofág eredeti helye¹ és épenséggel nincs kizárva, hogy két koporsóban is lehetett volna eredetileg a két kis tetem, lehetetlen, hogy erről a körülményről a felírás meg nem emlékezett volna. A csontokat a mai sarkofágba azonban mindenesetre még oly időben kellett volna helyezni, midőn a majuscula-írás még gyakorlatban volt.

Abból, hogy a kőkoporsó nagyon egyszerű, korábbi díszesebb koporsóra következtetni épenséggel nem lehet, mert még királyaink is egyszerű, jeltelen, minden dísz nélkülöző sírokban temetettek el és azon szomorú viszonyok, melyekben a királyi család volt, különben sem nyújtottak alkalmat díszesebb sarkofág készíttetésére.

A sarkofág feliratát a JELIĆ, BULIĆ és RUTAR tanároktól kiadott Guida di Spalato e Salona így közölte:

✱ HEC · EST · SE(P)OLTURA · FILIARUM · DOMI(NI)
BELLE REGIS UNGARIE MCCXLII DIE XIII
MARTII HUC FUGIENS (A FA)CIE TARTARORUM

MARCZALI egyetemi tanár² ekként olvasta:

HEC(EST) · SEPOLTURA · FILIARUM · DOMI(NI) · BELLE · REGIS · UNGARIE · MCCXLII. DIE · XIII
MARTII · FUG(A) · HUC · IENTES · AS(EVA ACIE) TARTARORUM.

Mi azonban a sarkofág feliratáról vett másolatok pontos összehasonlítása alapján, a betűknek kétséget nem engedő alakjait követve, DR. CZOBOR BÉLA véleményéhez csatlakozunk, ki a felírást ekként olvassa:

✱ HEC · EST · SEPULTURA · FILIARUM · DOMI ·
BELLE · REGIS · UNGARIE · M · C · C · XLII · DIE ·
XIII · MAR(C)II · HUC · FUGIENS · AB · ACIE · TARTARORUM
vagyis ✱ Hec · est · sepultura · filiarum domini ·
Belle · regis · Ungarie · M · C · C · XLII · die ·
XIII · Marcii · huc · fugiens · ab · acie · Tartarorum

VIII.

Az utolsó Árpád-királynak első nejétől, a «szép» Fennenától, a kujaviai lengyel herceg leányától, kit 1290. év őszén vett nőül, egy gyermeke volt: Erzsébet, ki 1292-ben született.³ Miként atyjának második neje Ágnes, az osztrák Albert herceg, később császár leánya, azonképen Erzsébet is, kolostorban végezte be életét. Mostoha anyja Ágnes, III. Endre halálával fiatalon, 20 éves korában özvegyen maradt és atyjának, a császárnak 1308-ban történt meggyilkoltatása után anyjával az özvegy

¹ Különös, hogy magában Spalatoban a sarkofág elhelyezésére nézve téves nézetek uralkodtak. Bulić, ny. gymn. igazgató, Jelić és Rutar tanárok által a keresztény archaeologusoknak 1894-ben Spalatoban tartott első congressusára kiadott Guida di Spalato e Salona (118–119 l.) ugyan azt mondja, hogy a múlt században «un buon patriota trasporto l'urna in fondo al finestrone della facciata del Duomo», de ez tévedés, mert az 1884. évi lelet is igazolja, hogy ekkor vététt le a sarkofág a homlokzatról s vitetett a baptisteriumba.

² Az Árpádok és Dalmácia. Felolvasta 1898. febr. 7-én a M. T. Akadémiában. Értekezések a történeti tudományok köréből XVII. k. 5. sz.

³ Dr. Wertner Mór. Az Árpádok családi története 580. l.

császárnéval Schweiczban, Habsburg Rudolf anyjának ősi várában Kyburgban vonta meg magát. Itt tartózkodását örökítette meg a kápolna külső falába helyezett magyar címér. Ágnes is, anyja is később — a tőlük alapított — königsfeldeni monostorba vonultak, hol Ágnes 1364. június 11-én 84 éves korában halálozott el. Az utolsó Árpád-leány sokkal előbb hunyta be szemeit, mint mostoha anyja. Erzsébetet atyja, III. Endre király Venczelnek, II. Venczel cseh király fiának jegyezte el, ki azonban mint király elhagyta jegyesét és I. Mesko tescheni herceg leányát vette el 1305-ben. Erzsébet eleinte anyjával Bécsben, majd utóbb Kyburgban is tartózkodott. Valószínűleg innen ment a fiatal hercegnő a tössi Domonkosrendi kolostorba, hol halála 1338. május 6-án következett be.

Sírköve, melynek rajzát adjuk¹ (209. ábra), a tössi zárda-templomból Winterthurba a Rieter-Fenner-parkba a jelen század negyedik tizedének elején jutott, midőn a kolostor megszüntetésével Rieter-Fenner Tösst megvásárolta. A sírkövet Winterthurból újabban vitték át Zürichbe, az országos múzeumba.

A sarkofagból, melyben a királyleány tetemei nyugodtak, csak a csúcsíves levéldiszítéssel keretelt nyerges teteje van meg, melynek egyik lapján a magyar címérből a kettős kereszt, másik lapján a négy vágás és a szögletekben a négy evangélista jelvénye látható.

A sírkövet a múzeumban új, csúcsíves sarkofagra tették, melynek keskeny oldalaira vésett felírások arról nyújtanak felvilágosítást, hogy ez emlék Magyarországi Erzsébet sírlapja a tössi kolostorból és mint M. Rieter-Elmer, H. Rieter-Fenner, O. Rieter-Dölly ajándéka Winterthurból került az országos múzeumba. A felírás és a múzeum kalauza a hercegnő elhalálása éveül az 1337. évet említik.

IX.

Nem volt Európában fejedelmi család, melylyel az Árpádok házasság útján összeköttetésbe ne jutottak volna. Magyarország trónját, az Árpádok férfiágának kihalása után, e családi kapocs útján nyerte el az Anjou-ház, melyhez a magyar királyság politikai szereplésének oly fényes korszaka fűződik, melyet még Hunyadi Mátyás sem homályosíthat el.

III. Béla dédunokájának, V. István királynak leánya Mária, II. (Sánta, il Zoppo) Károly, Szicília királyának felesége lett. Mária

¹ Die Kyburg. Eine geschichtliche Erinnerung zum fünfzigjährigen Regierungs-Jubiläum Kaiser Franz Josephs I von *Josef Langl*. Wien 1898. 47., 112—113. l. Sajnos, a sírkőről készült fényképek nem sikerültek s így a clichét, mely után a 209. számú ábrát adjuk, csak a rajz után készíthettük.

210. ábra. Magyarországi Klementina királyné sírszobra. St.-Denis.

hozta létre a családi kapcsolatot az Árpádok és Anjouk között és Mária fia kötötte össze először az Árpádok és Habsburgok házát, úgy hogy Róbert Károlylyal s Nagy Lajossal, mint az Árpádok és Anjouk ivadékaival, Habsburgi Rudolf unokái első ízben jutottak a magyar trónra.

II. Károly és Mária házasságából származott ugyanis Martell Károly, Szicília királya, ki Clementinát, Habsburg Rudolf leányát vette el. Gyermekeik: az Árpád-Anjou-Habsburg sarjak közül Róbert Károly a magyar trónt nyerte el, midőn nagyatyja, V. István unokafivére: III. Endrének, férfiágon az utolsó Árpádnak halála után az örökösödési igényt támasztó fejedelmi családok közül a magyar trónra nézve az elsőséget az Anjou-háznak sikerült kivívnia; Róbert Károly nővére Clementina: Clemence de Hongrie pedig, mint X. Lajos (le Hutin) francia király második neje, a francia trónra jutott.

Clementinának szépségét, erényeit, megnyerő előadási képességét felemlítik a történetírók s szeretetreméltóságáért imádták a francziák. Jövedele hirét csodás eseménynek hirtelenséggel előzte meg. A hajót, mely őt Franciaország, az ő új hazája partjai felé vitte, a tengeri vihar a megsemmisülés veszélyébe sodorta. Nem saját személyét, hanem kísérete életét féltette. «Édes Úristen, ne engedd, hogy népedet a hullámok temessék el, — imádkozott a hercegnő, — de ha áldozat kell, kiméld meg azokat, kiket az én sorsom tesz ki a hullámok dühének és elégedjél meg az én halálommal». Az Ég megkegyelmezett az ő kérésére és Clementina megszabadult ékszerei vesztével, hogy eljusson Franciaországba és boldogítsa azt a királyt, ki oly szerencsétlen volt első nejével, Bourgogne Margittal, Bourgogne hercegének, II. Róbertnek leányával.

X. Lajost Reimsben 1315. év augusztus havában kente fel Courtenay Róbert érsek királylyá és az ezt megelőző kedden tartotta esküvőjét Clementinával.

Házasságuk rövid ideig tartott. Lajos 1316. június 5-én meghalt. Utószülött fia 1316. november 15-én jött a világra s csak rövid napokat élt, úgy hogy a francia trónon uralkodók számát János név alatt csak egy névvel, a királyok st.-denisi sírboltjában szaporította, hol királyi pompával és ünnepélyességgel, mint Franciaország és Navarra királya, atyja mellé temettetett.

Clementina még 12 éven át élt és 1328-ban október 12-én vagy 13-án halt el a temple-i kastélyban, miután ugyane hóban kelt végrendeletében Szent Lajos király kápolnája és a st.-denisi apátsági szerzetesek számára végrendeletileg alapítványokat tett.

Holtteste a Domokos-szerzeteseknek általán Jakobinusok nevén ismert templomában nyugodott a XVIII. század végeig, hol sírhelyét díszes emlék jelölte. (210. ábra.)

A francia forradalomban azonban, midőn a féktelen szenvedélyek örültségében vad kezek elpusztították a nemzet múltjának annyi emlékeit, Clementina síremléke is a francia királyok st.-denisi temetkező templomában őrzött királysírok sorsára jutott.

LENOIR SÁNDOR nagy érdeme, hogy a forradalom viharai elmúltával a fölforgatott emlékek romjainak összegyűjtésén s megmentésén nem lankadó buzgósággal fáradozott és ekként magvát vetette meg azoknak a gyűjteményeknek, melyek ma is Franciaország büszkeségét képezik.

A megmentett emlékek közé tartozik magyarországi Clemence síremléke is, mely St.-Denisbe vitetett és ma is ott őriztetik a St. Hippolyte-kápolnában.

FORSTER GYULA.

¹ Biographie des rois, reines, princes et princesses de France par L. V. *Flamand-Grétry*. Paris. Arthus-Bertrand. 1840. P. 50. — Histoire de l'Abbaye de S. Denys en France. Par F. *Jacques Doublet*, Religieux de la dite Abbaye. Paris chez Nicolas Buon. 1625. P. 1271. — L'Abbaye de St. Denis par le Baron F. *de Guilhermy*. Paris. 1891. Pag. 62. A francia kormány, mint már említettük, megengedte, hogy a síremlékről gipszmásolat vétessék (1898-ban), mely ma a Nemzeti Múzeumban őriztetik.

FÜGGELÉK.

A)

A KÖZÖLT OKLEVÉL-SZÖVEGEK OLVASÁSA.

Az alábbi olvasás a facsimilé palaeographikus megoldását adja. A szöveg feltünteti az eredeti sor-beosztást. A mi az eredeti-
ben rövidítve van, azt az alábbi szöveg kisebb betű-typusokkal adja vissza, hogy ily módon vezérfonalat nyújtson olyanok számára, kik
a középkori írásmóddal és az előforduló rövidítések természetével meg akarnak ismerkedni. Orthographiája általában ragaszkodik az ere-
deti sajátságaihoz, még a hibákban is; úgyszólván csak az interpunction és a tulajdonnevek kezdőbetűin változtatott, a szöveg érthetősége
és áttekinthető volta érdekében. A szövegekhez csatolt pár sornyi jegyzet az oklevél jellemző tulajdonságairól akar tájékoztatást adni.

I.

1157. márcz. II. Géza a nánai és kakati (ma párkányi) sóvámokon a részére eső sómennyiséget az esztergomi egyháznak
adományozza.

(Facsimiléjét l. a 146. lapon).

1. ✠ In nomine Sancte trinitatis et indiuidue vnitatis amen.
Anno ab incarnatione domini nostri Jesu Christi M. clvii. indic-
tione V., concurrente I., epactis VII., mense Marcio, ego Geythsa
dei gratia Hungarie, Dalmacie, Croatie Rameque rex, anno reg-
ni mei XVII., Martirio archiepiscopo Stiganiensi sedi presidente,
5. Belo palatino comite existente, pro anime meę remedio et pro
salute animarum matris et patris mei sales tributarios de Nana et
de Cokot, quocumque in partem meam euenerint, ecclesię Sancti Adalberti,
interueniente Geruasio Geuriensi episcopo, et eodem etiam uerbo
10. meo tribuente, perpetuo concessi. Ne autem hoc aliquando
a memoria laberetur, placuit scripto commendare et sigilli
mei inpressione confirmare. Si quis uero contra hoc
meum statutum agere presumpserit, diuina ulcione
puniatur. Huius facti conscii sunt: Mico archiepiscopus, Luca episcopus, Yp-
15. politus episcopus, Galterus episcopus, Henricus curialis comes, Apa comes,
Gabriel comes, Julilianus comes, Zachit comes. Veruntamen
III. anno, cum mihi placuerit et meum preceptum fuerit, C. dentur
sales, qui ubi cerui congregari solent, in terram poni debent.

Eredetije az esztergomi főkapptalan magánlevéltárában, lad. 31. fasc. 1. nr. 1. Közli Knauz, Monum. eccl. Strigoniensis I. 110.,
az oklevél végén abban a nagyérdékű részben, mely a szarvasok gyülekező helyén a földre teendő sőről szól, egy értelmetlen olvasási
hibával. Az oklevél legnagyobb érdekessége, hogy az az egyetlen királyi okleveleink közt, mely *ólompecsét* volt megerősítve (l. rajzát a 147.
lapon); a pecsét újabb időben az oklevélről levált. Az oklevél szerkezete a királyi oklevelek azon XII. századi típusát mutatja, melyek
önálló királyi intézkedésnél a királyt subjectiv módon, egyes számban beszéltek. A keltezésben nincs hiba. Az indictio (egy 15 éves
cyclusnak évszáma), a concurrrens (márcz. 24-ének heti napja, ez esetben vasárnap), az epacta (a hold napjainak száma márcz. 22-én, ez
esetben hét) — mind megfelelők az 1157. évnék.

Palaeographiai megjegyzések: Az egész első sor hosszabbított írással, közben majuscula betűkkel van írva. A *tio* (*tie*) szótag
vegyesen, *t*-vel és a hangoztatásnak megfelelőleg *c*-vel íratik. Az *ae* jelölésére egyszerű *e* és *ę* szolgál felváltva; ez utóbbi még ott is,
hol a hang nem *ae*-t jelöl (pl. episcopo). A 2-ik sorban *ihu xpisti* szokásos írásmódja, a görög írásmód befolyása; *h* = *H*, *x* = *X*,
p = *P* görög betűkkel. A 14—15. sorban *epc* (episcopus) szóban a végső *c* a görög Σ -nak reminiscentiája. Az írás a XII. században tel-
jesen kifejlődött okleveles minuscula-írás, aránylag kevés és igen egyszerű rövidítéssel. Íráshibák: 14 sor *Luca* (*Lucas* helyett), 16. sor
Julilianus (*Julianus* helyett).

II.

É. n. (1157—1158 körül.) Adorján fia István, II. Géza királyi jóváhagyásával, Barátka és Szántó nevű birtokait a garam-szent-benedeki apátságnak adja.

(Facsimiléjét l. a 151. lapon.)

1. Notum sit omnibus hominibus tam modernis diuine legi subditis, quam etiam posteris eorum imitantibus deuotionem, quod ego Stephanus filius Adriani, herede carens carnali, post obitum Eusidini fratris mei et filiorum suorum piissimi regis Geysse clemenciam per Gabrielem comitem rogavi, quatenus sua clemencia permittente de meis possessionibus de iure patri monij habitis secundum meum placitum disponere, quo annuente monasterio sancti Benedicti de Grana du-
5. as possessiones dedi; vnam Bratka, vbi ecclesia sancti Martini sita est, cum omnibus pertinentijs suis et octo mansionibus libertinorum cum familijs suis, et terram ad V. aratra cum fenetis et terra sacerdotis ac pulsatorum cum propri-
- is terminis; item aliam possessionem Zamto in vicinato adiacentem cum lxxii. mansionibus hospitum et terram ad xl. aratra cum fenetis et alijs pertinentijs suis et locum molendini super fluuium Cumpa, qui transit ipsas possessiones. Huius autem rei dispositio ut stabilis permaneat, nobilissimus rex Geyssa presencia nobilium suorum, scilicet Apa bani,
10. Folcus comitis, Wolfer comitis, Ders comitis, per notarium Barnaban hanc cartam stabiliri et per Nicolaum capelle sue comitem sigillo suo precepit sigillari. Si quis vero hoc testamentum infringere temptauerit, a deo patre anathematizetur, et regalem incurrat iram.

Eredetije az esztergomi főkáptalan magánlevéltárában, lad. 1. fasc 1 nr. 5. a király nagy viaszpecsétjének töredékével, melynek ez egyetlen főmaradt példánya. Közli Knauz, Mon. eccl. Strig. I. 116. Az oklevél a magánadományok XII. századi királyi megerősítésének s így e század királyi okleveleinek *másik* typusát mutatja. A király meg sem szólal benne; subjectiv módon csak az adománytevő magánegyén beszél. Az oklevél mégis királyi, mert az a királyi kancellária alkalmazottainak, Barnabás notariusnak és Miklósnak a capella regia fejének közbenjöttével, a király parancsára jött létre, és mert azon királyi pecsét van. II. Géza egész uralkodása alatt csak e két kancelláriai alkalmazott nevével találkozunk. E két oklevéltypus III. Béla uralkodásának első felében is előjön.

Az oklevél írása még mindig a tiszta minuscula-jelleget mutatja azzal a változtatással, hogy a betűk összeszorítottak, hosszúkásak, mi által kerekdedségökből veszítenek. Az *ae* helyett mindenütt egyszerű *e* van, a *tio* (*lia* stb.) szótag mindenütt *cio* (*cia* stb.) formában íratik, mi a phonetikus orthographia terjedését mutatja; ez azután a XIII. században általánossá lett. A pecsét a hátya jobb felében látható két bevágáson volt megerősítve.

III.

É. n. (1177. táján). Kaba nevű egyén, III. Béla királyi jóváhagyásával, minden birtokát végrendeletileg a pannonhalmi apátságra hagyja.

(Facsimiléjét l. a 31. lapon.)

1. Notum sit omnibus tam modernis quam futuris hominibus, qui presentia scripta uiderint, audierint uel legerint quia nutu dei rege Bela tercio regnum Ungarie feliciter et pacifice gubernante, Farcasio palatino comite mediante, proloquutore uel executore negocij presentis existente, ego Caba eidem regi inclinaui, ut quoniam expers heredis eram, totam possessionem meam, tam in agris per iugera centum, quam
5. in uineis duabus, mancipijs et peccoribus, deo et monasterio S. Martini in monte Pannoniq mancipare; ita dumtaxat, ut quoad uiuerem, cum coniuge mea possiderem, post obitum meum, si Edlelmes coniunx mea superuiueret, et ipsa similiter possideret, tamen sub protectione S. Martini et abbatis et fratrum eiusdem monasterij. Tale uotum et oblationem meam rex et omnes principes qui aderant approbarunt et ut perhenniter ratum esset, rege iubente per manum Pauli prepositi et eiusdem regalis notarij presenti scrip-
10. to confirmatum est et sigillo regali roboratum. Quando rex ista fieri precepit, in die dominico in domo Ssene comitis sub quadam quercu sedebat, et comites isti cum eo: Dionisius comes Baaciensis, Gallus comes Albensis Ultrasiluanus, Thomas comes Clusiensis, Zemere comes de Simtei, Pancracius comes Temissiensis, Ant comes Noui Castri, Ssubanus comes Strigoniensis, Thomas comes filius Samsonis, Cornelius comes Geuriensis, Thomas filius Záh, et alij quam plures ministeriales regis uiciniores et
15. remoti, quos omnes nominatim dinumerare uel describere longum est.

Eredetije a pannonhalmi főapátság levéltárában, capsza 6. lit. E. Közli Wenzel, Árp. új. okm. I. 69. Szerkezete egészen azt a typust mutatja, a melyet II. Gézának II. sz. alatt közölt oklevelében látunk. Az is magán intézkedés királyi megerősítését foglalja magában, ez is; ott is az intézkedő beszél subjectiv módon (ego Stephanus), itt is (ego Caba); a királyi megerősítésről, a királyi pecsét

ráfüggesztéséről abban is elbeszélő módon történik említés, ebben is. Egyik oklevélnek sincs keltezése; mind a kettő a promulgatióval kezdődik stb. A rokon szerkezet nyilvánvaló. Emeli a III. Béla kori oklevél érdekét az a közvetlenség, a melylyel a királyi parancs körülményeit naiv modorban elbeszéli. «Mikor a király az oklevél írására parancsot adott, egy vasárnapi napon, Sene comes házában, egy tölgyfa alatt ült. Környezetében pedig ezek meg ezek voltak.» Ily naiv közvetlenséggel királyi oklevelekben ritkán találkozunk.

A tetszetős formájú oklevél írása szintén kifejlődött minuscula jellegű. Jellemző az *e* elég következetes használata, úgyszintén a *tia*, *cii* stb. szótagok vegyes írásmódja, a mi azt mutatja, hogy a phonetikus orthographia még nem általános. A most már hiányzó pecsét a hátya közepén látható két párhuzamos bevágáson volt megerősítve.

IV.

1181. III. Béla király Szöllős nevű birtoknak Marczel prépost neje Froa által Farkas nádornak történt eladását jóváhagyja.

(Facsimiléjét l. a 157. lapon.)

1. Quoniam ex defectu nature humane in memoriam rerum preteritarum per temporum successus de facili surrepit obliuio, dignum est scripto supportari et confirmari, quod inter legitimas contractum est personas. Quatinus et scripti confirmatione et uiuorum idoneorum testificatione inuiolabiliter constet inconcussum, quod ego B. illustrissimus rex Hungarie considerans et in futurum mee regie maiestati precauens, ne aliqua causa in mei presentia uentilata et definita in irritum redigatur, necessarium duxi, ut negotium quodlibet in audientia celsitudinis mee discussum scripti testimonio confirmetur. Quedam uero domina nomine Froa, uxor Marcellj prepositi ad me regem B. uenit, dicens quia proposuerat dare domui hospitali quoddam predium uocatum Zeles, procedente autem tempore illud suum propositum mutare illi placuit. Habito itaque super hoc consilio
5. nostri et episcoporum, scilicet Macharii, Petri et Pauli mei notarii, nunc autem episcopi Ultrasilvani domina prefata predium superius nominatum uendidit cxx. marcis meo comiti palatino F., quem constat esse iusticie filium, ueritatis alumpnum, qui manu uiolentie nulla sibi uendicat, sed que aliunde precio aquiri, pecunia iuste adquisita adipiscitur. In supradicto autem predio scilicet Zeles sunt xxvii. mansiones libertinorum, ex quibus Petus cum duobus filiis Abazo, Hada et Haioude cum filiis Huitec et Memen laude parant curiam, calefaciunt stubam et congregant fenum; Capv cum filio et Caphurde textores, Maradec cum filio et Johanne cum duobus filiis fabri, Fila cum filio et Figa cum filio Cemis, Tosv cum filio Haio, Hipu cum duobus filiis, Vidus, Otus, Dedsa, Farcas, Vendeg cum filio Finta, Sun cum duobus filiis, Fila cum filio, Guguccu cum filio, Abel cum filio, Camas, Buhtudi cum filio; isti sunt serui cum equis suis. Huius rei testes sunt: Gilebertus maigister (*igy*) hospitalis Quinqueecclesiensis, et canonici Quinqueecclesienses: Petrus decanus scilicet, sacerdotes Laurentius, Mathias, Ponet, Nicholaus
10. filius magistri Petri, Heecules (*igy*); laici isti: Ambrosius filius Custan cum filio suo Georgio, Tarian, Beca, Vidus comes, Cuban, Matheus, Petus, Fabian, scilicet Obus, Dionis Budrigiensis eubagio, Gurgus, Nemel, Arnolt amplius archidiaconus; de hospitibus Quinqueecclesiensibus: Hermam maior hospitum, Endus filius eiusdem, Matus, Marouit, Carnoldin, Michael, Philipus, Pousa, Johannes, Rudlep, Burgadi presbiter, Turus, Johannes de Sopudh, Pacas, Cefu, Pous, quem comes Farcas prouisorem constituit in eodem predio, Elelis curialis comes Froue, qui terminum terre in circuitu demonstrauit. Principium autem termini terre ad prenominatum predium pertinentis ab orientali parte incipit a uilla que uocatur Becen, et protenditur usque ad arborem que uocatur hungarice tulg; deinde protenditur uersus partem meridianam usque ad aliam arborem nomine predicto uocatam, descendens usque ad molendinum et ibi transit flumen et protenditur per dumeta, quorum dimidia pertinent ad uillam de Arpad; ab Arpad recto termino protenditur usque
15. ad uillam de Scuched, a Scuched descendit usque ad uillam Uloz et usque ad pirum; deinde per flumen, quod descendit a uilla Vosian tendens usque ad magnam metam et ibi per uiam magnam transit per terminum uille Pagan et ab illo termino usque ad sepulchrum uxoris Becen, et ibi per magnam uiam ascendit uersus partem occidentalem usque ad terminum Paul; postmodum ab illa parte occidentali protenditur in circuitu usque ad uillam longe ante dictam, que uocatur Becen. Anno ab incarnatione domini M. C. octogesimo I. hoc cyrographum factum est
- a P. Ultrasilvano episcopo et eiusdem ueritatis testimonio corroboratum. Quod si quis regum destruere uoluerit, precaueat sibi in futurum, ne similiter suum constitutum fiat irritum. Si quis uero alius illud in irritum redigere uoluerit, omnipotentis animaduersione, qua ille iratus ferit animas, feriat, et eius anima in Gehena ignis inextinguibilis cum Dathan et Abiron crucietur.

Eredetije a m. kir. orsz. levéltárban. (Dipl. lt. 22. sz.) Közli Spiesz után Fejér II. 198., kivált a nevekben sok hibával. A legnevezetesebb, igen sokszor idézett okleveleink közé tartozik, mely a XII. századi királyi okleveleknek azt a típusát mutatja, a hol a király maga szól meg

(*ego Bela*; v. ö. az I. sz. alatt közölt oklevéllel.) Az oklevél bevezetése tartotta fenn azt a nevezetes adatot, hogy III. Béla rendelete szerint a király előtt letárgyalt ügyek eredményét írásba kell foglalni. Az oklevél szerkezete igen laza, elbeszélése naiv. Feltűnik ez különösen abban a részben, a hol Farkas nádorról, a birtok vevőjéről szól. Egyszerű keresetlenséggel beszéli el, hogy a nádor mily kedvelője az igazságnak, a ki erőszakkal semmit sem szerzett, hanem a mit megvásárol, azt jó pénzzel fizeti meg. E közvetlenség a megelőző oklevélre emlékeztet, melynek írója ugyanaz a Pál királyi notarius, a ki ezt az oklevelet erdélyi püspök korában szerkesztette. Az oklevélben elbeszél jogi cselekvény ideje (*actum*) és az oklevél íratásának kora (*datum*) közt hosszabb idő telt el (l. előbb 163. l.).

Az írás fejlődést mutat, közeledést a XIII. századi oklevél-minusculák formájához. Az oklevél nevezetessége az alján látható betűsor, mely az *abc* összes betűit tartalmazza. Az ilyen, két vagy több példányban egy hártyalapra írott, egymástól betűk vagy valami szó (pl. *cirographum*) által elválasztott, s azután elvágott okleveleket *cirographum*nak nevezték. Ez az oklevél is annak mondja magát. A pecsét a hártya jobb felső negyedében látható két párhuzamos bevágásra volt erősítve.

V.

1186. III. Béla király Márkot és Petust, kiket az esztergomi érsek saját jobbágynak állít, ítélet alapján nemesi jogaikban és a pozsonymegyei Vajka birtok harmadában megerősíti.

(Facsimiléjét l. a 85. lapon.)

1. In nomine patris et filij et spiritus sancti. Bela dei gratia rex Hvngarie tercius, bone memorie Geyse regis filius vniuersis Christi fidelibus, ad quos littere presentes peruenerint, salutem in eo qui est salus omnium. Quoniam facta queque mortaliū ingrata posteris celat obliuio, propterea ueterum sagacitate comperitum est, ut successoribus litterarum officio tamquam recencia reluceant. Hinc est igitur, quod ad uniuersorum noticiam tenore presencium uolumus peruenire, ut Job archiepiscopus Stigonienensis traxit quosdam homines de Poseniensis prouincia, Marchum et Petus in nostram presenciam, agens contra ipsos super libertate eorum, et asserens eosdem iobagiones ecclesie prenominate. Hij uero dicentes se esse liberos et militari armatu in exercitum domini regis equitandos, tamquam decet nobiles seruietes. Perceptis igitur ipsorum responsionibus, cum multis nostri regni magnatibus adiudicaramus, ut utreque responsiones testimonijs comprobarentur; quod dictus archiepiscopus se facturum nequaquam suscepit, sed dictis hominibus comprobare permisit. Die igitur statuto cum multis nobilibus et ignobilibus, tam magnatibus quam seruietibus et iobagionibus castri prenominati, cum quibus ab inicio uite sue permanserant, suas libertates satis honeste comprobauerunt. Quorum responsiones nos ac nostri iustas esse considerantes, ac uoluntatem nostri patris spiritualis infringere nolentes, XII. preelectos homines ex testibus predictorum, quos dominus archiepiscopus elegit, in sacramentum fidei adiudicauimus, tali tamen condicione: ut statutu sacramento fidei in nostra capella, terra Vayka, quam ipsi hereditariam eorum asserebant, libere eisdem cum sua libertate existeret; qua disposicione facta, magnates nostri regni ad re-
10. formacionem pacis, ut ipsos permitteremus nimis rogitarunt, quod et concessimus. Gratia igitur ipsorum multi nobiles nostri regni in disponendo laborauerunt, et ipsos paccatos asserentes tali modo, ut dictos homines cum sua libertate libere permansuros permitteret, terciam partem dicte terre eisdem statuendo. Quorum disposicioni nec nos contradiximus, sed precipientes Mokvd nostro nostro¹ fideli de genere Solomun, ut dicam terciam partem terre circumquaque metis assignando statueret eisdem perhenniter perdurandam. Vt igitur ipsorum libertas per calumpniam processu temporum in irritum ab ipsorum heredibus nequeat prouocari, presentes litteras per Adrianum Budensem prepositum nostrumque cancellarium fecimus scribi et regie auctoritatis sigillo muniri precepimus. Et quando iuris ordo super ac² re est adornata, istorum presenciam fuerat interposita: Macharij uidelicet Quinqueeclesiensis episcopi, Johannis Bezpremiensis
15. episcopi, Micudini Jeuriensis episcopi, Thoma palatini comitis, Mok curialis comitis, Dionisij Baaciensis comitis, Esau Bichariensis comitis et aliorum quam plurium una nobiscum comorancium. Factum est autem hoc priuilegium anno dominice incarnationis millesimo centesimo octagesimo sexto. Siquis autem uiolator huic nostre disposicioni extiterit, anathema sit, et in cameram domini regis centum libras auri soluere teneatur.

Eredetije az esztergomi primási világi levéltárban lad. R. fasc. 1. nr. 1. Közli Knauz, Monum. eccl. Strig. I. 131. Az Adorján budai prépost, királyi kancellár kezéből kelt oklevél szerkezete már közeledik a végleges megállapodáshoz; a kezdő formulák sorrendje már meglehetősen megállapodott, csak a befejezőké ingadozó. Anathema fejezi be az oklevelet, mint pl. a II. és IV. számok alatt

¹ E szó kipontozva lévén, elhagyandó. — ² Hac helyett.

közöltek. A stílus is haladásról tanuskodik; a király következetesen többes számban beszél magáról; az ügy elmondása egészen logikus és világos.

Az invocatio hosszabbított írású. A szöveg minusculái erősen törött formát mutatnak, a mi azután a XIII. században általános. Az írásban feltűnő sok a rövidítés; az orthographia teljesen phonetikus. Jellemző, hogy az utolsó sorban egy rövidítés sincs, sőt az író, hogy a sort egészen kitöltse, a szavakat egymástól nagyobb távolságra írja s az utolsókat széthúzza; ebben a pápai bullák hatása látszik, melyeknél szabály az, hogy a sort a szavak írásának ritkításával egészen ki kell tölteni. A pecsét a hártya közepére volt erősítve.

VI.

1193. III. Béla király Bertalan comesnek (a Frangepánok ősenek) Modrusmegyét adományozza és meghatározza, hogy ennek fejében mily hadi szolgálatot tartozik teljesíteni.

(Facsimiléjét l. a 81. lapon.)

1. In nomine sancte trinitatis et indiuidue unitatis. Bela dei gratia Hungarie, Dalmacie, Chroacie, Rameque rex in perpetuum. Quoniam fidelitas suscipit incrementum, cum merces fidelitatis digna retributione compensatur, dignum ducimus illis regie munificencie manum copiosius aperire, quos longue fidelitatis experientia et exhibicio deuotionis continua gratie nostre reddit commendatos. Attendentes itaque occulo benigniori sinceritatem ac deuotionem dilecti ac fidelis
5. nostri comitis Bartholomei, totam terram pertinentem ad comitatum Modrus ei cum pertinencijs et totis redditibus ei et heredibus suis iure hereditario contulimus perpetuis temporibus possidendam, tali pactionis interuentu: quod prenomminatus comes in exercitu serenitatis nostre infra limites regni cum decem loricis in recompensacione suscepti beneficii nobis assistat; extra regnum uero cum quatuor loricis nobis seruiat. Tali tamen tempore citatus ueniat, in quo exercitus chroaticus ex precepto regio uniuersaliter ad exercitum fuerit conuocatus. Sub hac quoque condicionis forma includere decreuimus, quod si iam dictus comes absque prole ingrederetur uiam carnis uniuerse, unus ex filiis
10. fratrum ipsius eodem conuentionis modo obseruato sub nostre serenitatis dominio terram tranquille possideat et quiete. Preterea uolumus et regia auctoritate decernimus, quod omnes homines de terra illa nullius iuditio assistere teneantur, nisi proprii domini, tamen si banus in eadem terra presens fuerit, quamdiu presens fuerit, iudicandi habeat potestatem, sed alias eos determinari non faciat. Verumtamen dominus eorum si de hominibus suis aduersariis eorum iusticiam facere noluerit, et querela ante banum peruenerit, pro hominibus suis banum in solo tali casu teneatur respondere. Si autem sepedictus comes cum tot loricis, quot in conuentione suscepit se exhibi-
15. turum, ad exercitum nostrum non uenerit et constiterit serenitati nostre per pigriciam aut per incuriam et negligenciam factum esse, ad proximvm sequentem exercitum duplicatis loricis accedat, uel quot ex loricis defuerint, in alio exercitu totidem recompenset. Vt igitur hec nostre donationis pagina perpetue firmitatis robur optineat, et quod nulli liceat eide donationi quicquam subtrahere aut imminuere, imaginis nostre in aurea bulla impressione fecimus communiri. Datum per manus magistri Kaptani Albensis prepositi, Hungarie cancellarii, anno ab incarnatione domini millesimo centesimo (lxxv) nonagesimo tercio. Venerabili Job Strigoniensi archiepiscopo existente, Saulo Colochensi archiepiscopo, Kalano Quinsiensis episcopo et eodem Dalmacie atque Chroacie gubernatore, Crispino Senadiensi episcopo, Dominico Zagrabiensis episcopo Mog palatino comite et eodem Baachiensi, Dominico curiali comite et eodem Budrigiensi, Andrea comite de Suprun, Both comite de Bihor, Fulcone comite de Voswar, Machario comite de Zauuk.

Eredetije a zágrábi országos levéltárban. Közli Kukuljević Cod. dipl. II. 168 és Vjestnik kr. hrv.-slav.-dalm. zem. Arkiva I. 38. A szöveg a XII. század végén teljesen kifejlődött és hosszabb időn át megállapodott királyi oklevél típusát mutatja, melynek schémája: Stereotyp invocatio, mindig hosszabbított írással; a király neve és címe; arenga; promulgatio (itt hiányzik); rövid narratívával egybekapcsolt dispositio; a rövid dispositiónak igen bő részletezése; corroboratio a sigillatio formulájával együtt; kancellári sor stereotyp formában; keltezés (legtöbbször csak az év); egykorú egyházi és világi méltóságviselők névsora. Ez a forma Katapán kancellársága idejében állapodott meg, a kinek kezéből ez az oklevél is kelt. Az oklevél aranybullájáról l. a 150–151. lapon mondottakat.

B)

A BÉLA KIRÁLY JEGYZŐJE ÁLTAL IRT MAGYAR HISTÓRIÁNAK ELSŐ LAPJA.

(Facsimiléjét l. a 137. lapon.)

Predictus magister *Incipit prologus in gesta Hungarum.*
 ac quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis
 Hungarie notarius N. suo dilectissimo amico, uiro
 uenerabili et arte litteralis scientie inbuto, salutem
 et sue petitionis effectum. Dum olim in scolari studio
 simul essemus et in hystoria troiana, quam ego cum summo amore
 complexus ex libris Darethis Frigij ceterorumque auctorum, sicut a ma-
 gistris meis audiueram, in unum uolumen proprio stilo compilaueram,
 pari uoluntate legeremus, petisti a me, ut sicut hystoriam tro-
 ianam bellaque Grecorum scripseram, ita et genealogiam regum
 Hungarie et nobilium suorum, qualiter septem principales persone,
 que hetumoger uocantur, de terra scithica descenderunt, uel
 qualis sit terra scithica, et qualiter sit generatus dux Almus,
 aut quare uocatur Almus primus dux Hungarie, a quo reges Hunga-
 rorum originem duxerunt, uel quot regna et reges sibi subiugaue-
 runt, aut quare populus de terra scithica egressus per ydioma alie-
 nigenarum Hungarij et in sua lingua propria Mogerii uocantur, tibi scri-
 berem. Promisi et enim me facturum; Sed aliis negotiis impeditus, et tu-
 e petitionis, et mee promissionis iam pene eram oblitus, nisi mihi per litteras
 tua dilectio debitum reddere monuisset. Memor igitur tue di-
 lectionis, quamuis multis et diuersis huius laboriosi seculi impe-
 ditus sim negotiis, facere tamen aggressus sum, que facere ius-
 sisti et secundum traditiones diuersorum hystoriographorum, diui-
 ne gratie fultus auxilio, optimum estimans, ut ne posteris in
 ultimam generationem obliuioni tradatur. Optimum ergo duxi, ut
 uere et simpliciter tibi scriberem, quod legentes possint agnoscere,
 quomodo res geste essent. Et si tam nobilissima gens Hungarie
 primordia sue generationis et fortia queque facta sua ex falsis fa-
 bulis rusticorum uel a garrulo cantu ioculorum quasi sompnian-
 do audiret, ualde indecorum et satis indecens esset. Ergo potius
 ammodo de certa scripturarum explanatione et aperta hystoriarum
 interpretatione rerum ueritatem nobiliter percipiat. Felix igitur Hun-
 garia, cui sunt dona data uaria. Omnibus enim horis gaudeat
 de munere sui litteratoris. Quia exordium genealogie re-

Béla király névtelen jegyzőjének a magyar honfoglalás történetéről írott munkáját a bécsi udv. könyvtár 514. számú latin kézirata őrizte meg. Mátyás Florián és Pauler Gyula fejtegetései nyomán általánosan el van fogadva az, hogy az író III. Béla királynak volt jegyzője; maga az egyetlen kézirat azonban, mely a névtelen jegyző művét fentartotta, jóval későbbi, legalább száz esztendővel fiatalabb korból való.

C)

MARGIT KIRÁLYNÉ KÉT OKLEVELE.

A Századok 1900. évi januári füzetében Kropf Lajos Margit királynénak, III. Béla második nejének két nagyérdékű oklevelére hívta fel a figyelmet egy nem régiben megjelent angol kiadvány nyomán. Mindkettőnek tartalmából arra vonhatunk következtetést, hogy azok abban az időben keltek, mikor Margit francia királyi hercegnő, VII. Lajos király leánya, II. Henrik angol király fiának, ifjabb Henriknek 1183. jún. 11-ike óta özvegye, III. Bélával második házasságra volt lépendő s mielőtt ott hagyná hazáját, Franciaországot, vagyonának rendezésére és első férje iránt érzett kegyeletének méltó nyilvánítására megteszi intézkedéseit.

A múlt év folyamán az angol «*Master of Rolls Series*» sorozatában egy új kiadvány első kötete látott napvilágot, melyben Round J. Horace «*Calendar of documents preserved in France, illustrative of the history of Great Britain and Ireland*» cím alatt, megkezdte azon angol vonatkozású oklevelek bő regestáinak közlését, melyek Franciaország levéltáraiban találhatók. Az első kötet a 918—1206. éveket öleli föl. A közölt 1461 oklevélkivonat közt van kettő, mely Margit királynétól való s így bennünket közelebbről érdekel.

Az egyiknek keltéül 1185. márczius 11-ike iratik; minthogy azonban Franciaországban a hivatalos kancelláriai gyakorlat az új évet a husvét napjával kezdte, s így az ő 1185-ik évöknek kezdete a mi időszámításunk szerint 1185 ápr. 21-ike volt, s ezt az évet írták a legközelebbi husvétig, a mi 1186 április 13-ára esett: az oklevél keltének a mi időjelzésünk szerint 1186 márcz. 11-ike, vagyis a III. Bélával kötött házasság éve felel meg.

Margit királyné oklevelének eredetijét a Maine et Loire departement levéltárában, Angersben őrzik; másolata megvan a párisi Bibliothèque Nationale MS. lat. 5480 jelzetű kéziratában. Az oklevél egykor a fontevrault-i (de Fonte Ebraldi) benczés apátság levéltárában volt. Az eredeti teljesen ép, kitűnően konzerválva, pecsétje — mely már nincs meg — fehér selyem fonalon függött.

A királyné ez oklevélben testvére, Fülöp francia király jelenlétében és jóváhagyásával, apósával II. Henrik angol királylyal mindazon francia (normandiai) és angolországi birtokokra nézve, melyeket az angol királyfival kötött házassága révén, nászajándékkul bírt, vagy a melyekre e címen igényt tart, örök időkre érvényes egyességre lép. A királynő lemond Gisors (Gisortium), a normandiai Vexin (Vilcassinum) és minden egyéb nászajándék címen bírt jószágáról; ennek fejében pedig az angol király kötelezi magát, hogy évenként 2750 anjoui fontot fizet özvegy menyének, felét mindig a husvét utáni negyedik (Cantate) vasárnapon a St. Vaubourgi templomosoknál teszi le, kik azt nyolcz nap alatt kötelesek a királynéhoz juttatni; másik felét pedig január 1-én Párisban. Az angol király köteles a pénzt a maga területén biztos kísérettel szállíttatni, a francia király is a magáén egész Párisig. Ha az angol király ezüstben fizet: a jó sterling márkát, vagyis 13 solidust és 4 dénárt, anjoui értékben 54 solidussal kell számítani; még akkor is, ha az anjoui pénz értékben alábbszállana. Ha a fizetés felől pör támadna, az igazságot a francia és normann templomosok és ispotályosok nagymesterei döntsék el. Anglia királya kezeskedik a francia királynak, hogy ha a mondott pénzt a határidőkre meg nem fizetné s a templomosok és ispotályosok felhívására kötelezettségének három hónap alatt nem tenne eleget, Franciaország királya jogosítva van az angol király javaiból annyit lefoglalni, a mennyiből a hátralékos pénz kitelik. Az egyességet az angol király és fiai örök időkre megtartani kötelesek; a francia király pedig kezességet vállal azon angol királyfiért vagy királyfiakért, kit vagy kiket e végből az angol király hozzá küld; még ha Richard angol királyfi jönne is, ha megesküszik a francia király előtt, hogy ő kész az angol és francia király közt kötött egyességet megtartani: a francia király tartozik azt minden akadékoskodás és késedelem nélkül biztosítékkal elfogadni. Ha az angol király fiai ezt az egyességet meg nem tartanák, Margit királyné velök szemben megmarad olyannak, a milyen az egyesség megkötése előtt volt; az angol királylyal kötött egyesség azonban a király életfogytáig érvényben marad. A királynő erre tanuk előtt ünnepélyesen megesküszik, s testvérét, a francia királyt nevezi meg mindezekre kezesül. Az egyességet Gisors mellett, francia és angol előkelőségek hosszú sorának tanuskodása mellett kötötték meg.

A nagyérdékű oklevél tehát a még ebben az évben magyar királynővé lett francia királyleánynak az angol királytól járó tekintélyes évjáradékáról s így hozománya egy részéről tájékoztat. Ez érdekessége, valamint az a körülmény, hogy tudomásunk szerint ez Margit királynőnek eredetiben egyetlen reánk jutott oklevele, indokoltá teszi, hogy azt facsimilében (350. l.) és ennek alapján palaeographikus hűséggel szösz szerint közöljük.

1. M. dei gr̃atia regina Anglorum, soror Philippi regis Francie, omnib^{us} ad quos presens carta pertuenerit salutem.
Nou^{er}it uniuersitas uest^{ra},
quod inter me et domi^{nu}m regem Anglorum Henricum compositio facta est presente domino rege Francie Philippo fratre meo, de eius assensu et bona uoluntate,
tam super Gisorcio et aliis terris, quas petebam nomine maritagii, in Vilcassino Norman^{no}, quam super aliis, que nomine donationis propter nuptias petebam in Norman^{nia} uel in Anglia, in hunc modum. Ego siquidem in presentia dicti regis Francie fratris mei et multorum, qui ad colloquium
5. inter Gisorcium et Triam conuenerant, in manu prefatⁱ regis Anglorum integre refutauⁱ quicquid de predictis petebam, et ius omne quod in illis
me habere dicebam, et de non repetendo fidem in manu ipsius corporaliter dedⁱ. Idem uero rex Anglorum propter hoc duo milia septingentas
quingaginta libras Andegavenses se michi annuatim redditurum promisit, et in manu Remensis archiepiscopi affidauit, pro media parte quarta do-

M. de gra Regna Angl. soror Philippi Regis franc. Omibz ad quos p[re]sens carta puenit: sal[utem]. Nouit uniuersitas ura.
 q[uo]d n[on] me & d[omi]n[u]m Reg[em] Angl. Henr[icum] composicio facta est p[re]sent[is] d[omi]ni Regis franc. Philippi fr[at]ris mei de eius assensu & bona uoluntate
 & sup[er] Gisors & alijs q[ui]bus p[er]tinet nomina m[un]icij. in ualassimo normano q[ui] sup[er] alijs que no[n]e donationis p[ro]p[ri]e nuptias p[er]
 t[er]ra in Normania ut in Anglia. in hunc modu[m]. Ego siquid[em] in p[re]sencia dicti Regis franc. fr[at]ris mei & multoru[m] qui ad colloquiu[m]
 me Gisors & t[er]ram conueniant in manu p[re]sent[is] Regis Angl. integre p[re]stauit quicquid de p[re]dictis p[er]tinet. & n[on] o[mn]e q[uo]d in illis
 me habere dicebam. de n[on] repetendo. fide[m] in manu ipsius corporali[ter] dedi. Idem uero Rex Angl. p[ro] hoc duo milia septingentis
 quingenta libras Andeg[orum] se in annuatim redditu[m] p[re]stauit. & in manu Remensis Archiep[iscop]i assignauit. p[ro] media parte q[ui]ta do
 minica post diem Pasche reddenda templarijs apud sanctam Waulborch & infra d[omi]n[u]m dies sequentes assignandas & manus Templa
 rioru[m] & hospitaliarioru[m] michi ut mandato meo p[re]stauit. Et p[ro] alia parte reddenda p[re]stauit in Circumcisione d[omi]ni sequens. Hanc
 aut[em] pecuniam templarijs & hospitalarijs q[uo]d faciet memoratus Rex Angl. p[ro] p[ar]te suam conducat. & Rex franc. p[ro]
 p[ar]te suam eam conducat faciet usq[ue] p[re]stauit. Si uero Rex Angl. p[er] pecunia p[re]dicta Argentu[m] p[re]de uoluerit. Argentu[m] comp[ar]
 tabit. m[ar]cha bonoru[m] sterlingoru[m] scilicet. xii. sol. & iij. den. p[ro] quingenta quatuor solidis Andeg[orum]. Et si moneta Andeg[orum] p[er]iora
 p[er]tinet. tenebitur idem Rex p[re]de p[ro] quingenta quatuor solidis Andeg[orum] m[ar]cha h[uius] bonoru[m] sterlingoru[m]. Et si de solutione
 facta contentio oriretur. in uerbo magistroru[m] Templi & hospitali francie & Normanie & simpliciter testimonio eoru[m]. ut eoru[m]
 qui loco eoru[m] essent. ueritas constaret. Sup[er] hoc g[er] dictus Rex Angl. plegium dedit memoratu[m] Regem franc. ut si pe
 cunia p[re]parata t[er]minis p[re]dictis soluta n[on] fuerit. p[er] templarios & hospitalarios debet conueniri. ut infra tres menses
 pecuniam reddat. & si factum n[on] esset. exinde Rex francie posset eum cogere. & tantum de suo capite de assensu ipsius Reg[is]
 Angl. sine p[re]iudicio q[uo]d inde ei faceret. inde debita pecunia p[re]solueretur. Hec aut[em] conuencio tenebit[ur] q[ui] Regi Angl.
 p[re]iudicio & filiis eius similiter qui eam seruare uoluerint. & Rex franc[us] fideiubere tenebit[ur] p[ro] illo filio Regis Angl.
 ut p[ro] illis que ut quos ipse Rex Angl. ad ip[su]m Reg[em] franc[um] cum lic[en]tis suis & cetero nuncio p[ro] hoc d[es]tinabit. Et si Ri
 chardus filius Regis Angl. ad Reg[em] franc[um] uenerit sic p[re]dictum est. facto q[uo]d iuramento q[uo]d ei facere tenebit[ur]. iuxta
 tenore carte compositionis inter Reg[em] franc[um] & Regem Angl. facte. Rex franc[us] p[ro] sine o[mn]i difficultate & mora fide
 iubere tenebit[ur]. Et si filius Regis Angl. p[re]dictam quantitatem tenere uoluerit. ego in eodem statu ero q[ui]ntum ad illos.
 in quo eram ante diem huius compositionis. salua conuencione inter ip[su]m Regem Angl. & me facta. o[mn]ibz diebz uite
 sue. Hoc g[er] sup[er] sacro sancta iuram[en]to me fidei[ter] seruaturam & ip[su]m Regi & filiis q[ui] sicut sup[er]ius est ordinatum. & de
 hoc tenendo regem franc[um] meum fideiussore[m] constitui. huius testibz ex parte mea. Willmo Remensi Archiep[iscop]o. De
 uclone Suesion[is] & Philippo Beluac[ensi] Ep[iscop]o. Henrico Ayrliay[ensi] electo. Philippo Comite fland[rie]. Comite theobaldo. Co
 mite Stepho. Comite claymontis. Comite Robto. Galtero Cam[er]ario. Gerardo p[ro]ficio p[er]siliaci. Haicio Cancellario
 Comite Camp[er]ay. Robto de willaco & Ayraudo Cam[er]ario. Ex parte Regis Angl. h. Dunelm[ensis] & J. Eborac[ensis] Ep[iscop]i.
 h. elarto C[er]t[us]. Comite Willmo de grand. Bernarde de s[an]cto Walley. Willmo de h[uius] Constabulario. Willmo filio Rad
 Senescallo Norm[annie]. Hug[ue] de Gressi. Alijs de s[an]cto mayr & Willmo de mayr. Actum apud Gisors Anno ab In
 carnatione d[omi]ni. m. c. lxxxv. E. d[omi]n[u]s mayr

- minica post diem Pasche reddenda templariis apud Sanctam Wauborch et infra viii. dies sequentes assignandas per manus templariorum et hospitaliorum michi uel mandato meo Parisius; et pro alia parte reddenda Parisius in circuncisione domini sequenti. Hanc
10. autem pecuniam templariis et hospitaliis tradj faciet memoratus rex Anglorum, et per terram suam conducj, et rex Francie per terram suam sam conducj faciet usque Parisius. Si uero rex Anglorum pro pecunia predicta argentum reddere uoluerit, argentum computabitur marcha bonorum sterlingorum, scilicet xiii. solidi et iiii. denarii pro quinquaginta quatuor solidis Andegavensibus; et si moneta Andegavensis peiora retur, teneretur idem rex reddere pro quinquaginta quatuor solidis Andegavensibus marcham argenti bonorum sterlingorum. Et si de solutione facta contentio oriretur, in uerbo magistrorum templj et hospitalis Francie et Normannie et simplicij testimonio eorum uel eorum
15. qui loco eorum essent, ueritas constaret. Super hoc ergo dictus rex Anglorum plegium dedit memoratum regem Francie, ut si pecunia pre-taxata terminis predictis soluta non fuerit, per templarios et hospitalarios debet conueniri, ut infra tres menses pecuniam reddat; et si factum non esset, exinde rex Francie posset eum cogere et tantum de suo capere de assensu ipsius regis Anglorum sine forifacio, quod inde ej faceret, unde debita pecunia persolueretur. Hec autem conuentio tenebitur ipsi regi Anglorum perpetuo et filiis eius similiter, qui eam seruare uoluerint; et rex Francie fideiubere tenetur pro illo filiorum regis Anglorum
20. uel pro illis quem uel quos ipse rex Anglorum ad ipsum regem Francie cum litteris suis et certo nuncio propter hoc destinabit; et si Richardus filius regis Anglorum ad regem Francie uenerit, sicut predictum est, facto ej iuramento, quod ej facere tenetur, iuxta tenorem carte compositionis inter regem Francie et regem Anglorum facte, rex Francie pro eo sine omni difficultate et mora fideiubere tenetur. Et si filij regis Anglorum predictam conuentionem tenere noluerint, ego in eodem statu ero quantum ad illos, in quo eram ante diem huius compositionis, salua conuentione inter ipsum regem Anglorum et me facta, omnibus diebus uite
25. sue. Hoc igitur super sacrosancta iuravi me fideliter seruaturam et ipsi regi et filiis ejus, sicut superius est ordinatum, et de hoc tenendo regem fratrem meum fideiussorem constituji. Hiis testibus ex parte mea: Willelmo Remensi archiepiscopo, Neuelone Suessionensi et Philippo Beluacensi episcopis, Henrico Aurelianensi electo, Philippo comite Flandrie, comite Theobaldo, comite Stephano, comite Clarimontis, comite Roberto, Galtero camerario, Girardo preposito Peissiacj, Haicio cancellario comitisse Campanie, Roberto de Milliaco et Artaudo camerario; ex parte regis Anglorum: H. Dunelmensi et J. Ebroicensi episcopis
30. H. electo Cestrensi, comite Willelmo de Mandevilla, Bernardo de Sancto, Walerico, Willelmo de Humeto constabulario, Willelmo filio Radulfi senescallo Normannie, Hugone de Cressi, Aluredo de Sancto Martino et Willelmo de Mara. Actum apud Gisorcium anno ab incarnatione domini M^o. C^o. LXXX^ov^o. v^{to} idus Martij.

A királynő másik oklevele, sajnos, nincs meg eredetiben. Annak szövegét a roueni székesegyház chartulariuma, melyet jelenleg a roueni nyilvános könyvtár őriz (Y. 44. jelzetű kézirat), tartotta fenn. Az oklevél érdekessége abban van, hogy benne határozott célzás olvasható az özvegy királynőnek a magyarok királyával, III. Bélával kötendő házasságára. Bár az oklevélnek keltezése nincs, ez a célzás úgyszólván rávezet az iratás korára. Az minden valószínűség szerint az előbbi oklevéllel vagy egy időben, vagy mert abban a magyar királlyal kötendő házassági frigyre még semmi vonatkozás sem történik, pedig az oklevél tárgya ily célzásra nagyon is alkalmas volna, annál valamivel később, az 1186. év folyamán, tehát a házasság évében kelt.¹

Az oklevélben az ifjabb angol király özvegyének férje iránt érzett kegyelele szólal meg. Mielőtt távoznék hazájából, lelki szükségletek kielégítéséről gondoskodik. Elmondja a királynő, hogy elhunyt férjének, az ifjabb Henrik királynak emlékét megörökítendő, hogy azt a lelki kapcsot, mely közöttük az életben fennállott, ura holtá után is fentartsa, a roueni székesegyházban, hol férje földi maradványai nyugosznak, kegyes alapítványt tesz; és pedig abból a pénzből, melyet a magyarok királyától vár, a mint azt kézhez kapja, 300 márkát tesz le a clairvauxi apát kezébe. Az apát rendelkezék az alapítvány jövedelméről és juttassa azt oly káplánoknak, kik néhai férje lelkéért, halála évfordulóján a dékán által kijelölt oltárnál misét mondanak és a kórusban tesznek szolgálatot. A káplánok megválasztását a dékán belátására bízta; kiköti azonban, hogy azok ne legyenek a székesegyház kanonokai; mert az a terve, ha Isten is úgy akarja s ha majd jobban módjában lesz, hogy a káptalanról más adománnyal fog gondoskodni. Elvárja, hogy kedvelt Robertje, a dékán, legjobb meggyőződése szerint fogja megválasztani a karkáplánokat és ebben segítségére lesz a káptalannak az a tagja, kinek tanácsát a dékán kikéri. A dékánnak ez a joga és kötelessége utódaira is átszáll. Az oklevél végén felsorolt tanúk: «abbate Clarevallis, Johanne de Possessa, Anico Rothomagi tesarario, magistro Rogero Normanno, Willelmo de Vallibus, Maria comitissa Campanie, Hawysia comitissa Glocestris, et pluribus aliis.»

E két oklevél, azt hisszük, érdekes adalék azon kor ismeretéhez, melynek okleveles emlékei minálunk oly gyér sorozatban jutottak reánk.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

¹ Egy régi másolat 1184-re, Round 1185-re teszi az oklevelet, Kropf azt hiszi, hogy az 1185. jan. 1 — husvét közt kelt. Mi azt hisszük, hogy az 1185. jan. 1 — husvét közti idő a francia időszámítás szerint veendő, a minek nálunk az 1186. év felel meg, a mely évnek vége felé a már 1185. óta tervezett házasság, III. Béla és Margit között tényleg létre jött.

TARTALOM

I.

CZIKKEK.

	Lapszám
1. Bevezetés. I. Ferencz József király kézirata, ősei, III. Béla és hitvese Chastillon Anna hamvainak a budavári koronázó templomban állítandó síremlékbe helyezése iránt. FORSTER GYULA. . .	I – VIII
2. Székesfehérvár koronázó temploma. FORSTER GYULA.	1 – 17
3. A székesfehérvári ásatások. DR. CZOBOR BÉLA.	18 – 27
4. III. Béla és családja. PAULER GYULA.	28 – 34
5. Anna királyné és családja. FORSTER GYULA.	35 – 56
6. III. Béla és a magyar birodalom. THALLÓCZY LAJOS.	57 – 97
7. A magyar szent korona és a koronázási palást. DR. CZOBOR BÉLA.	98 – 114
8. III. Béla és a magyar nemzet művelődése. DR. BÉKEFI REMIG.	115 – 144
9. III. Béla király oklevelei. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.	145 – 168
10. II. Géza és III. Béla érmei. DR. RÉTHY LÁSZLÓ.	169 – 173
11. Az esztergomi bazilika. DR. CZOBOR BÉLA.	174 – 190
12. A királyi tetemek viszontagságai. FORSTER GYULA.	191 – 199
13. III. Béla és első hitvese földi maradványai. TÖRÖK AURÉL.	200 – 206
14. III. Béla és hitvese halotti ékszerei. DR. CZOBOR BÉLA.	207 – 230
15. III. Béla fegyverzete és az Árpád-házi királyok jelvényei. NAGY GÉZA	231 – 239
16. III. Béla és hitvese hamvainak visszavitele a koronázó templomba. FORSTER GYULA.	240 – 243
17. A budavári koronázó templom. FORSTER GYULA.	244 – 278
18. III. Béla temetése. BÉKEFI REMIG.	279 – 292
19. III. Béla ivadékai az európai uralkodó-házakban. NAGY GÉZA.	293 – 299
20. Szent László király váradi egyháza. FORSTER GYULA.	300 – 306
21. Szent László király ereklyetartó mellszobra. DR. CZOBOR BÉLA.	307 – 327
22. Árpád-házi síremlékek. FORSTER GYULA.	328 – 342
23. Függelék. A) A közölt oklevélszövegek olvasása. B) A Béla király jegyzője által írt Magyar Históriának első lapja. C) Margit királyné két oklevele. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.	343 – 352

II.

ÖNÁLLÓ KÉPEK.

- I. Szent István király. Részlet a koronázási palástról, mely eredetileg mint miseruha István király és Gizella királyné ajándékából jutott 1031-ben a székesfehérvári egyház tulajdonába.
- II. A budavári koronázó egyház főhomlokzata a restauratio után.
- III. Béla magyar király emlékezete.

- III. Manuel keletrómai császár és hitvese Poitiers Margit. A vatikáni könyvtárban őrzött kéziratból. (Cod. graec. 1176.)
- IV. Gizella, Szent István király hitvese és fiok, Szent Imre. Részlet a koronázási palástról.
- V. Az esztergomi, XII. századbéli székesegyház (Szép templom) főkapuja. A XVIII. században, a templom romjainak lebontása előtt készült olajfestmény után.
- VI. Ugyanannak a kapunak tympanonja.
- VII. III. Béla király és hitvese, Chastillon Anna (Ágnes) halotti koronái. A székesfehérvári bazilika talaj-burkolata alatt 1848-ban fölfedezett sirjaikból.
- VIII. III. Béla király gyűrűje, nyakdísz (encolpiuma), keresztje és hitvese, Anna királyné gyűrűje. A király és a királyné sirjaiból.
- IX. III. Béla király kardja, jogara, karperece és sarkantyúi. Ugyanonnan.
- X–XI. Szent István király kardja, mindkét oldalról. Prágai székesegyház kincstára.
- XII. III. Béla király síremléke a koronázó templomban.
- XIII. Szent László király ereklyetartó mellszobra a győri székesegyházban.

III.

DISZÍTÉS VAGY KEZDŐBETŰ GYANÁNT HASZNÁLT, NEM SZÁMOZOTT RAJZOK.

	Lapszám
1. III. Béla aranybullája. Kétszeres nagyság	Czímlap
2. «P» kezdőbetű III. Béla alakjával (Márknak «Bécsi vagy Képes krónika» néven ismert krónikájából. 1358)	Bevezetés
3. Szent László látománya. Ugyanonnan	
4. Trombitáló alak a magyar címerrel. Miroslav hercegnek az Athoshegyi Hilandari kolostorból származó evangeliariumából (XII. sz.) Belgrád. Kir. könyvtár	1
5. Sárkányt ölő alak. Ugyanabból az evangeliariumból	17
6. «K» kezdőbetű, ugyanonnan	18
7. «H» kezdőbetű, ugyanonnan	28
8. «B» kezdőbetű, ugyanonnan	35
9. Herold a magyar címerrel, ugyanonnan	58
10. Miroslav herceg, fiával, Herodes-sel. Ugyanonnan	97
11. «B» kezdőbetű, ugyanonnan	98
12. Vidal troubadour lovas alakja. Páris. Nemzeti könyvtár, ²⁰³³ / ₁₂₄₇₄ sz.	115
13. Vidal troubadour álló alakja. Ugyanonnan, ¹²²⁵ / ₈₅₄ sz.	144
14. «A» kezdőbetű Sz. Katalin, Nagy Lajos és hitvese alakjaival. Márk krónikájából	145
15. II. Géza koronáztatása. Ugyanonnan	168
16. «P» kezdőbetű, Miroslav herceg evangeliariumából	169
17. «A» kezdőbetű, Márk krónikájából, Aba király alakjával	174
18. «A» kezdőbetű, ugyanonnan, a magyarok bejövételét ábrázoló képpel	191
19. «A» kezdőbetű, ugyanonnan, Álmos alakjával	200
20. «A» kezdőbetű, ugyanonnan, Venczellin lovag alakjával	207
21. Férfi-fej, Miroslav evangeliariumából	231
22. II. Endre koronáztatása. Márk krónikájából	239
23. «B» kezdőbetű. Szent István temetésével. Márk krónikájából	240
24. «H» kezdőbetű, II. Endre alakjával. Ugyanonnan	244
25. «A» kezdőbetű, ugyanonnan, Attila alakjával	279
26. «E» kezdőbetű. Codice Dip. Barese.	293
27. «A» kezdőbetű Szent László alakjával. Márk krónikájából	300
28. Géza és Szent László csatája Salamon királylyal Mogyoródnál. Ugyanonnan	306
29. «S» kezdőbetű, iródeákkal. Ugyanonnan	307
30. «R» kezdőbetű II. Géza alakjával, ugyanonnan	328

IV.

SZÖVEGBE NYOMOTT RAJZOK.

	Lapszám
1—2. Szent István király ezüst denárja	2
3. Székesfehérvár a XVII. század első felében	3
4. Nagy Asszonyunknak Sz. Istvántól alapított bazilikája Székesfehérvártt, a templom előtt IV. Henrik Salamon királylyal. Márknak «Bécsi vagy Képes krónika» néven ismert 1358. évi krónikájából	5
5. II. Ulászló menyasszonyát, De Foix Annát kísérő herold levele (1502) a francia királynéhoz. Nemzeti Könyvtár, Páris	7
6. A székesfehérvári bazilika égése a XIII. században. Mark krónikájából	9
7. Két egyenlő részből álló és erekleve behelyezése céljából nyitható bronzkereszt. A székesfehérvári bazilika egyik sírjából. Magyar Nemzeti Múzeum	10
8. Aranyozott bronzfeszület. A székesfehérvári bazilika egyik sírjából. Magyar Nemzeti Múzeum	10
9. A székesfehérvári bazilika helyén eszközölt ásatások alaprajza	11
10—11. A székesfehérvári bazilika egyik sírjában talált ezüstgyűrű. Magyar Nemzeti Múzeum	13
12. III. Béla és hitvese, Chastillon Anna sírhelyei a székesfehérvári basilikában	13
13. A székesfehérvári bazilika egyik sírjában talált ékszer-részletekből készült karperecz. M. N. Múzeum.	14
14. Aranygyűrű, granáttal. Ugyanonnan. M. N. Múzeum	15
15—19. Ékszer-részletek. Ugyanonnan. M. N. Múzeum	15
20. Párkány. Székesfehérvári bazilika. M. N. Múzeum	20
21. Ivbélet. Székesfehérvári bazilika. M. N. Múzeum	21
22. Párkány. Székesfehérvári bazilika. M. N. Múzeum	22
23. Zárkő. Székesfehérvári bazilika. M. N. Múzeum	23
24. Oszlopfő, hattyúfejekkel. Székesfehérvári bazilika. M. N. Múzeum	24
25. Oszlopfő, basiliskus-szal. Székesfehérvári bazilika. M. N. Múzeum	24
26. Párkány. Székesfehérvári bazilika. M. N. Múzeum	25
27. Párkány. Székesfehérvári bazilika. M. N. Múzeum	25
28. III. Béla oklevele, melylyel megerősíti Kaba végrendeletét. (1177 körül.) A pannonhalmi főapátság levéltára	31
29. Téglá, a melyen levő felirat szerint Béla király adományban részesíti keresztfiát. M. N. Múzeum.	33
30—31. Manuel császár aranypénze. M. N. Múzeum	34
32—33. Komnen János császárnak és hitvesének, Szent László leánya: Piroskának ólombullája (Oncken. Allg. Gesch. II. 7. Hertzberg. Gesch. der Byzantiner 309.)	36
34. Châtillon-sur-Marne romjai	37
35. II. Orbán pápa címere (Histoire de la Maison de Chastillon sur Marne, par André Du Chesne. Paris. 1624)	38
36. Chastillon Hugó, Blois grófja, Avesnes urának pecsétje (ugyanabból a műből)	38
37. Antiochia (Renaud de Châtillon, par Gustave Schlumberger de l'Institut 1898)	39
38. A Chastillon-család grófi címere (a 35. sz. alatt idézett műből)	42
39. Aleppo vára	44
40. Karak vára	45
41. Karak várának bejárata	48
42. Tiberias, a vár romjaival	49
43. Saladin sírja Damaskusban	52
44. A Chastillon-család teljes címere (a 35. sz. alatt idézett műből)	53
45—46. Chastillon Rajnald, Montreal urának ólompecsétje (Renaud de Châtillon, par G. Schlumberger)	56
47. Svjatoszlav, Csernyigov és később Kiew fejedelme, családja körében. Izbornik Svjatoslava. 1073. Synodalis Könyvtár. Moszkva. Tračevsky «Az oroszok története» című munkájából	60
48—49. Komnen János császár és hitvese, Piroska ólombullája. Kétszeres nagyság (32—33 sz.)	64
50—51. Komnen János és hitvese rézpénze (Sabatier II. Pl. LV. 1.)	64
52—53. Komnen János aranypénze. Magyar Nemzeti Múzeum	65

54.	III. Béla király adománylevele a Frangepán-család részére (1193). Az okiratot Katapan mester, királyi kancellár, székesfehérvári prépost készítette. Országos Levéltár. Ez idő szerint Zágráb.	81
55.	III. Béla oklevele, melyben Márkot és Petust nemesi jogaikban megerősíti (1186). Készítője Adrianus, királyi kancellár, budai prépost. Esztergom. Primási levéltár	85
56.	Esztergom (1595). Hufnagel G. után	93
57.	Szent Bernát, clairvauxi apát pecsétje. XII. sz. Nemzeti Levéltár, Páris	116
58.	Szent Bernát, clairvauxi apát pecsétje. XII. sz. Vacandard. Vie de St. Bernard cz. művéből (II. k.)	116
59.	A pontigny-i apát pecsétje (1187). (Nemzeti Levéltár, Páris)	117
60.	A pontigny-i apátság pecsétje (1378). Nemzeti Levéltár, Páris	117
61.	A clairvaux-i apátság pecsétje (XV.sz.). Nemzeti Levéltár, Páris	118
62.	A trois-fontaines-i apát pecsétje (1202). Nemzeti Levéltár, Páris	118
63.	A trois-fontaines-i apátság pecsétje (1303). Nemzeti Levéltár, Páris	118
64.	A pontigny-i apátság templomának belseje	119
65.	A trois-fontaines-i ciszterci apátsági templom	121
66.	A clairvaux-i ciszterci apátság alaprajza, Milley Miklóstól. Nemzeti Könyvtár, Páris	124 – 125
67.	A clairvaux-i ciszterci apátság látképe, délről. Ugyanattól. Nemzeti Könyvtár, Páris	128
68.	A clairvaux-i ciszterci apátság látképe, nyugatról. Ugyanattól. Nemzeti Könyvtár, Páris	129
69.	Boltozatborda. A pilisi apátság elpusztult templomából	132
70.	Pillérlábazat. Ugyanonnan	132
71.	Levélsomó a pilisi egyház pilléréről	133
72.	Levélfűzér. Ugyanonnan	133
73.	Pillér a zirczi apátság elpusztult templomából	134
74.	A citeaux-i apátság pecsétje (XIV. sz.). Nemzeti Levéltár, Páris	135
75.	A citeaux-i apátság pecsétje (XIV. sz.). Nemzeti Levéltár, Páris	135
76.	A citeaux-i apát pecsétje (1307). Nemzeti Levéltár, Páris	135
77.	István, tournay-i püspök pecsétje (1198). Nemzeti Levéltár, Páris	136
78.	Anonymus, Béla király jegyzőjének Gesta Hungarorum című művéből (XIII. sz.) az első lap	137
79–80.	III. Béla jövedelmeinek összeírása. XIV. századi kézirat. Nemzeti Könyvtár, Páris	139 – 140
81.	Vidal (Peire, Péter) troubadour dala, melyben Imre király dicséretét énekli. Páris. Nemzeti Könyvtár.	143
82.	II. Géza okirata, melyben a nánai és kakati (párkányi) vámon öt megillető sőt az esztergomi káptalannak adományozza (1157). Esztergomi főkáptalan levéltára	146
83–84.	II. Géza ólombullája (ugyanott)	147
85.	III. Béla nagy viaszpecsétje, kétharmad nagyságban. Országos Levéltár	149
86.	II. Géza okirata, melyben Istvánnak, Adorján fiának, a garam-szent-benedeki apátság részére tett adományát megerősíti. Az ábra alatt nyomdahibából említetik Adorján apa helyett fiúnak. Esztergomi főkáptalan levéltára	151
87–88.	III. Béla aranybullája. M. Nemzeti Múzeum	153
89.	III. Béla okirata, melyben elrendeli, hogy az ügyek írásban terjesztessenek elébe (1181). Orsz. levéltár	157
90–93.	II. Géza denárai	170
94–101.	III. Béla érmei	171
102–103.	III. Béla denára a kettős kereszttel.	171
104–115.	III. Bélának tulajdonított pénzek (Ruppnál és Veszerlénél)	172
116–117.	III. Béla újabban talált éremfaja	172
118.	Oroszlán az esztergomi elpusztult régi székesegyház (szép templom) főkapujáról	176
119.	Oszlopfő. Esztergom	180
120.	Oszlopfő. Esztergom	180
121.	Oszlopfő. Esztergom	182
122.	Oszlopfő. Esztergom	182
123.	Sas az esztergomi régi székesegyház főkapujáról	183
124–125.	Az esztergomi latinok titkos pecsétjének nyomója	185
126.	Oszlopfő. Esztergom	187

127.	Oszlopfő. Esztergom	187
128.	Oszlopfő. Esztergom	188
129.	Oszlopfő. Esztergom	189
130.	Párkány. Esztergom	189
131.	Consol. Esztergom	190
132.	Buda látképe (1598). Rotnberger Aswerustól, Nürnberg. Germán Múzeum	193
133.	A budavári koronázási templom a restauratio előtt.	195
134.	III. Béla és hitvesének, Annának fejevári koporsói a Nemzeti Múzeumban	197
135.	III. Béla csontváza	202
136.	Anna királyné csontváza	203
137.	III. Béla koponyája. Előlnézet	204
138.	III. Béla koponyája. Oldalnézet	204
139.	Anna királyné koponyája. Előlnézet	205
140.	Anna királyné koponyája. Oldalnézet	205
141.	III. Béla halotti koronája kiterítve	208
142—145.	III. Béla encolpiumának négy karélya	212
146.	III. Béla aranygyűrűje, almandin kövén a következő arabs felirattal: 'Abd Allah ibn Muhammed, vagyis Abdallah Muhammed fia	215
147.	A király gyűrűje színes rajzban	215
148.	Anna királyné koronája kiterítve	216
149—150.	A királyné gránátköves aranygyűrűje és a gránátköbe vésett syrén	217
151.	A királyné gyűrűje színes rajzban	218
152—153.	A királyné fátyolának maradványai	218
154—156.	A királyné öltözetének aranycsipke-maradványai	218
157.	A Margitszigeten fölfedezett királyi sírban talált korona (XIII—XIV. sz.). Nemzeti Múzeum	221
158.	A nagyváradi várban, 1755. évben fölfedezett királyi sírban talált korona (XIII—XIV. sz.). Műtörténelmi Udvari Múzeum, Bécs	224
159.	Ugyanott talált országalma. Udvari Múzeum	225
160.	Ugyanott talált arany karperecz, csukva. Nemzeti Múzeum	226
161.	Ugyanaz a karperecz, nyitva	226
162.	Ugyanott talált kisebb arany karperecz, csukva. Nemzeti Múzeum	227
163.	Ugyanaz a karperecz, nyitva	227
164.	Koronarészlet Magyarországon fölfedezett királyi sírból. Kir. Iparművészeti Múzeum, Budapest.	228
165.	Boglár ugyanonnan. Iparművészeti Múzeum	229
166.	Szent István király kardja. Prágai székesegyház kincstára	233
167.	Szent István király kardjának gombja felülről	238
168.	III. Béla koporsója	241
169.	Anna királyné koporsója	241
170.	A koronázó templom alaprajza a helyreállítás előtt	246
171.	A koronázó templom alaprajza a helyreállítás után	247
172.	A szentély alatti krypta	249
173.	Az északi kápolnák alatti krypta	249
174.	A koronázó templom északról. Fontana Döme, katonai építész rajza után (1686)	251
175.	A koronázó templom nyugatról. Ugyanattól	251
176.	A koronázó templom. Délkeletről	253
177.	A koronázó templom szentélye, délkeletről	255
178.	A koronázó templom szentélye, északkeletről	255
179.	A koronázó templom Mátyás-tornya a déli előcsarnok belső kapujával	258
180.	A déli előcsarnok belső kapuja	259
181.	Az északi (Béla-)torony az északi bejárattal	262
182.	Az északi torony a mellékhajó ívezetének maradványaival	263

	Lapszám
183. A koronázó templom északról	267
184. Szűz Mária a kis Jézussal. Olajkép Cranach Lukácstól. Erzsébet királyné ajándéka a Loretto-kápolnának	269
185. A szűz Anya hímzett képe Erzsébet királyné menyasszonyi koszorúján. A királyné ajándéka a Loretto-kápolnának	271
186. III. Béla fehérvári koporsójának alsó lapja, a király alakjának körvonalával	275
187. Anna királyné fehérvári koporsójának alsó lapja, a királyné alakjának körvonalával	277
188. A ciszterci rendtől III. Béla ravatalára helyezett ezüstkoszorú	280
189. A nagyváradi vár alaprajza Szent László király szobrával. Hufnagel Györgytől (XVII. sz.)	302
190. A nagyváradi vár alaprajza az 1755-ben eszközölt ásatások megjelölésével	304
191. Sz. László király fejereklyetartó mellszobra, jobb oldalról	310
192. Szent László király koponyáját magában foglaló boríték felülről	311
193. A király koponyáját tartalmazó boríték, oldalról	315
194. Sz. László király ereklyetartó mellszobra, bal oldalról	317
195. Sz. László király ereklyetartó mellszobra hátulról	319
196. Szent György lovas szobra Prágában, elülről. Kolosvári Márton és György műve. (XIV. sz.)	321
197. Szent György lovas szobra Prágában, hátulról	323
198. Szent György feje. Részlet ugyane szoborról	326
199. Gizella királyné síremléke a niedernburgi kolostorban. Passau	329
200. Gizella királyné síremlékének alsó része	330
201. Gizella királyné síremlékének felső része	331
202. Gizella királyné emlékköve Makranczon	332
203. I. Endre király sírköve a tihanyi apátsági egyház altemplomában	333
204. Salamon király sírköve. Póla	334
205. Vekenega királyné síremléke Zarában, Szent Mária egyházában	335
206. A spalatói székesegyház főkapuja, mely fölött IV. Béla leányainak sarkofagja volt beillesztve	336
207. Clissa vára, hova IV. Béla családja a tatárok elől menekült 1241. évben.	337
208. IV. Béla Clissában elhalt leányainak sarkofagja. Spalato.	338
209. III. Endre leányának, Erzsébetnek sarkofagjáról a felső lap. Zürich. Orsz. Múzeum	339
210. Magyarországi Klementina, francia királyné, Róbert Károly, magyar király nővérének sírszobra a St. Denis-i apátsági templomban	341
211. Egyezés, melylyel Margit királyné, Henrik ifjabb angol király özvegye, visszaadja apósának, II. Henrik angol királynak, a tőle hozományban nyert birtokokat 2750 anjou font évjáradékért cserébe (1186). Oklevél a Maine-et-Loire département levéltárából	350

DR. WLASSICS GYULA,
VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI M. KIR. MINISTER
1897. MÁJUS 27-ÉN 2001. ELN. SZ. ALATT KELT
LEIRATA ÉRTELMÉBEN A JELEN EMLÉK-
KÖNYV HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS.
ÉS KIRÁLYI KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
KÉSZÜLT.